

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ภาษาไทย)

ปริญญา

ภาษาไทย

ภาษาไทย

สาขา

ภาควิชา

เรื่อง การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในวรรณคดี
พระพุทธศาสนา

An Analysis of Antonomasias of Lord Buddha in Buddhist Scriptures and in
Buddhist Literatures

นามผู้วิจัย นายบุญเลิศ วิวรรณ

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(อาจารย์โกวิท พิมพวง, Ph.D.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(รองศาสตราจารย์ไฉศักดิ์ กิ่งคำ, Ph.D.)

หัวหน้าภาควิชา

(อาจารย์โกวิท พิมพวง, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา วีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
และในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

An Analysis of Antonomasias of Lord Buddha in Buddhist Scriptures and
in Buddhist Literatures

โดย

นายบุญเลิศ วิวรรณ

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ภาษาไทย)

พ.ศ. ๒๕๕๓

บุญเลิศ วิวรรณ ๒๕๕๓: การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาและในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
(ภาษาไทย) สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก:
อาจารย์โกวิท พิมพวง, Ph.D. ๕๖๘ หน้า

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระ-
พุทธศาสนาและในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ด้านโครงสร้างคำ ความหมาย ลักษณะการประพันธ์
และค่านิยมของพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีต่อพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์ และ
ราชทินนามสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทย

ผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มี ๔๖
พระสมัญญานาม โดยใช้กับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ และใช้เป็นพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า
องค์ปัจจุบัน มีพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าทรงขนานพระนามด้วยพระองค์เอง ๑๔ พระ-
สมัญญานาม ถ้อยคำมีลักษณะสั้น ไม่มีคำนำหน้าพระนาม ไม่มีคำลงท้าย และไม่มีสร้อยพระนาม
รูปศัพท์มีทั้งศัพท์นามนาม ศัพท์นามกิตก์ ศัพท์กิริยากิตก์ มีวิธีสร้างคำแบบสมาสและสนธิ
มีจำนวนพยางค์น้อยที่สุด ๒ พยางค์ มากที่สุด ๕ พยางค์ มีความหมายหลักเกี่ยวกับความเป็นใหญ่
เป็นประธาน หรือเป็นผู้นำมากที่สุด ส่วนพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุท-
ทธศาสนา ๑๐ เรื่อง พบว่ามีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ๒๗๖ พระสมัญญานาม ใช้เฉพาะ
พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน โดยมีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา และสร้างขึ้นเองโดยกวีผู้แต่ง
มีโครงสร้างคำมาจากภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาไทย และภาษาเขมร มีโครงสร้าง นามวลี
คือ คำนาม + คุณนาม แบ่งเป็น ๒ วรรค คือวรรคนาม และวรรคสร้อยพระนาม มีลักษณะการ
ประพันธ์แบบร้อย มีจำนวนพยางค์ตั้งแต่ ๓-๕๗ พยางค์ มีความหมายเกี่ยวกับ พระผู้มีพระปณิญา
ผู้รู้แจ้งด้วยพระองค์เอง มากที่สุด พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีค่านิยมต่อการขนาน
พระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันคือ อาทิจจุพนุฑ ทุมมราช ทุมมสุสามิ
โลกนาถ สัพพบุณฺณ พุทฺธ นายก และ โลกเชฏฐ และที่มีค่านิยมต่อราชทินนามสมณศักดิ์พระสงฆ์
ไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คือ ทุมมราช โคตม พุทฺธ มหามุนิ และนายก

Boonlert Wiwan 2010: An Analysis of Antonomasias of Lord Buddha in Buddhist Scriptures and in Buddhist Literatures. Doctor of Philosophy (Thai Language), Major Field: Thai Language, Department of Thai Language. Thesis Advisor: Mr. Kowit Pimpuang, Ph.D. 568 pages.

This thesis aimed at studying antonomasias of the Lord Buddha as depicted in Buddhist scriptures and in Buddhist literatures regarding word structures, meanings, writing styles and values of the Lord Buddha's antonomasias, which influenced on the King's names and signatures as well as the Thai priest's titles as given by the Kings.

The results showed undoubtedly that 46 antonomasias of the Lord Buddha were found explicitly in Buddhist scriptures. Such the 46 antonomasias were divided into two categories; antonomasias used for all the Lord Buddhas and only for the present Lord Buddha. Particularly, fourteen of these very antonomasias were dubbed by the Lord Buddha himself and are characterized by being short names without titles or ending words. The terminologies included the forms Namnam, Namkit and Kiriyaakit by forming of compound words and combining of initial and final words with the minimum numbers of 2 syllables and 5 maximum syllables. The main meanings related implicitly to head, president and leading persons. Antonomasias of the Lord Buddha as appeared in the 10 books of Buddhist literatures revealed that 276 antonomasias are those of the present Lord Buddha, which the main words were derived from Buddhist scriptures and created by poets. Regarding the structures of antonomasias, they were derived from four languages namely; Pali, Sanskrit, Thai and Cambodian. The characteristics of antonomasias are long phrase noun structures; nouns and adjectives. Phrase nouns were divided into two sections; name and ending words. The writing style of the Lord Buddha's antonomasias in Buddhist literatures is that of narration having a compound and joint word structures, which included 3 to 57 syllables. Meanings of the Lord Buddha's antonomasias related mostly to the omniscient and enlightened person. Antonomasias of the Lord Buddha, which have influenced on the King's names, from the former times till the present times, are as follows; Adiccapanthu, Dhammaraja, Dhammasami, Lokanatha, Sappanyu, Buddha, Nayaka and Lokajettha. For the influence of the Lord Buddha's antonomasias on the Thai Buddhist priest's title, from the former times till the present times, they are as follows; Dhammaraja, Gotama, Buddha, Mahamuni and Nayaka.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี ด้วยความกรุณาของคณาจารย์ ดังต่อไปนี้คือ

ขอขอบพระคุณพระคุณพระเดชพระคุณพระธรรมกิตติวงศ์ เจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม ราชบัณฑิตสาขาวิชาคันถิภาษา และพระเดชพระคุณพระสุนทรธรรณรศ เจ้าคณะ ๑๒ ผู้ช่วย- เจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม ที่กรุณาให้คำปรึกษา ให้ข้อเสนอแนะ และให้กำลังใจในการศึกษา

ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.โกวิทย์ พิมพวง หัวหน้าภาควิชาภาษาไทย อาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์หลัก ได้กรุณาตรวจแก้และให้คำแนะนำเกี่ยวกับการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ตลอดมา

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.วิไลศักดิ์ กิ่งคำ คณบดีคณะมนุษยศาสตร์ อาจารย์ที่ ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่ได้กรุณาตรวจแก้และให้คำแนะนำในการทำวิทยานิพนธ์อย่างต่อเนื่อง และให้ความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีภาษาศาสตร์ในการวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.จันทน์ อธิวัฒน์สิทธิ์, ศาสตราจารย์ ดร.เดือน คำดี, รองศาสตราจารย์ ดร.เรืองเดช ปันเขื่อนขันธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร. ปัญญา รุ่งเรือง กรรมการ วิทยานิพนธ์หัวข้อวิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ กรรมการวิทยานิพนธ์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาจารย์สิริ เพ็ชรไชย จากมูลนิธิภูมิพล ธิกษุ ที่กรุณาให้คำแนะนำเบื้องต้น และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภาษาบาลีสันสกฤต

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ประเทือง ทินรัตน์ ผู้เป็นประธานการสอบปากเปล่า ขึ้นสุดท้าย และรองศาสตราจารย์ ดร.วัชร งามจิตรเจริญ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็น ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สมบูรณ์

ขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ ผู้ให้ทุนการศึกษาปริญญาคุณวุฒิปบัณฑิต สำหรับบุคลากร พ.ศ. ๒๕๔๕ และขอขอบพระคุณครอบครัวปิยะลาภา ผู้ให้กำลังใจตลอดการศึกษา

บุญเลิศ วิวรรณ

ตุลาคม ๒๕๕๓

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง

(๓)

คำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรย่อ

(๖)

บทที่ ๑ บทนำ

๑

ความสำคัญของปัญหา

๑

วัตถุประสงค์การวิจัย

๖

ขอบเขตการวิจัย

๖

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑๒

กรอบแนวคิดและทฤษฎี

๑๒

นิยามคำศัพท์

๑๖

บทที่ ๒ วิธีดำเนินการวิจัย

๑๘

ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล

๑๘

ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

๕๒

ขั้นเสนอผลการวิจัย

๕๓

บทที่ ๓ การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๕๘

การตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๕๘

งานวิจัยเกี่ยวกับคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๕๘

งานวิจัยเกี่ยวกับพระสมัญญานามและการตั้งชื่อ

๕๕

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑๐๓

พระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าขนานพระนามด้วยพระองค์เอง

๒๘๔

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่บุคคลอื่นขนานพระนามให้

๒๕๑

วิธีสร้างคำพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๓๑๑

โครงสร้างคำพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๓๑๔

โครงสร้างพยางค์พระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๓๑๘

ความหมายพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๓๒๑

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ ๔ การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๓๒๕
โครงสร้างพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๓๒๕
โครงสร้างภาษา	๓๒๕
โครงสร้างวลีพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๓๕๕
การเปลี่ยนแปลงด้านเสียงของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดีฯ	๓๖๕
ลักษณะพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๓๗๒
ความแตกต่างของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์ฯ และวรรณคดีฯ	๓๘๖
การปรับเปลี่ยนพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์ฯ มาใช้ในวรรณคดีฯ	๓๘๘
ลักษณะการเรียงพระสมัญญานามหลักในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๔๒๗
ความหมายของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดีฯ	๔๓๑
บทที่ ๕ ค่านิยมของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าต่อพระนามพระมหากษัตริย์และราช- ทินนามสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทย	๔๖๕
การตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔๖๕
เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับพระนามพระมหากษัตริย์	๔๖๕
เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับราชทินนามสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทย	๔๗๗
ค่านิยมพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าต่อพระนามพระมหากษัตริย์ไทย	๔๘๐
ค่านิยมพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าต่อราชทินนามสมณศักดิ์พระสงฆ์ไทย	๕๑๓
บทที่ ๖ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๕๑๕
สรุปผลการวิจัย	๕๑๕
อภิปรายผลการวิจัย	๕๕๒
ข้อเสนอแนะ	๕๕๕
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	๕๕๖
ประวัติการศึกษาและการทำงาน	๕๖๘

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
๑	พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ขนานนามด้วยพระองค์เอง	๒๕๐
๒	พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่บุคคลอื่นขนานพระนามให้	๓๑๐
๓	หน่วยเสียงพยัญชนะและสระในภาษาบาลีสันสกฤต	๓๖๕
๔	หน่วยเสียงพยัญชนะในภาษาไทย	๓๖๖
๕	หน่วยเสียงสระในภาษาไทย	๓๖๖
๖	หน่วยเสียงวรรณยุกต์ในภาษาไทย	๓๖๖
๗	สถิติการใช้นำหน้าวรรคนามของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๓๗๔
๘	สถิติการนำพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ไปใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๓๗๖
๙	สถิติพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าที่ใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๓๘๐
๑๐	เปรียบเทียบพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา กับพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	๓๘๓
๑๑	เปรียบเทียบพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา กับในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ด้านการสร้างคำ	๓๘๓

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
๑๒	สถิติพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๑ คำ	๔๒๓
๑๓	สถิติพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒ คำ	๔๒๔
๑๔	สถิติพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๓ คำ	๔๒๖
๑๕	สถิติพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๔ คำ	๔๒๖
๑๖	สถิติพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๔๒๗
๑๗	ความหมายของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุท- ศาสนา	๔๖๘
๑๘	เปรียบเทียบพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงสุโขทัยกับพระ- สมัญญานามของพระพุทธเจ้า	๔๘๒
๑๙	เปรียบเทียบความเป็น “ธรรมราชา” ของพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้า	๔๘๕
๒๐	เปรียบเทียบพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา กับพระ- สมัญญานามของพระพุทธเจ้า	๔๙๕

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
๒๑	เปรียบเทียบพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา กับพระนามของเทพเจ้า	๔๙๕
๒๒	เปรียบเทียบพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา กับพระนามของเทพเจ้าและพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า	๕๐๑
๒๓	เปรียบเทียบพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ กับพระนามเทพเจ้าและพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า	๕๑๐
๒๔	เปรียบเทียบราชทินนามสมณศักดิ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กับพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า	๕๑๗

คำอธิบายสัญลักษณ์ และอักษรย่อ

วินย. มหาวิภังค (๑)	=	พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาคที่ ๑
วินย. มหาวิภังค (๒)	=	พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาคที่ ๒
วินย. ภิกขุณีวิภังค	=	พระวินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์
วินย. มหาวรรค (๑)	=	พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาคที่ ๑
วินย. มหาวรรค (๒)	=	พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาคที่ ๒
วินย. จุลลวรรค (๑)	=	พระวินัยปิฎก จุลลวรรค ภาคที่ ๑
วินย. จุลลวรรค (๒)	=	พระวินัยปิฎก จุลลวรรค ภาคที่ ๒
วินย. ปรีวาร	=	พระวินัยปิฎก ปรีวาร
สุตต. ที. สีสันขรรค	=	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีสันขรรค
สุตต. ที. มหาวรรค	=	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค
สุตต. ที. ปาฏิภค	=	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิภค
สุตต. ม. มูลปณณาสก	=	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก
สุตต. ม. มัชฌิมปณณาสก	=	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก
สุตต. ม. อุปริปณณาสก	=	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก
สุตต. ส. สกาวรรค	=	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สกาวรรค
สุตต. ส. นิทานวรรค	=	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
สุตต. ส. ขนัวรรค	=	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันขวรรค
สุตต. ส. สพายตนวรรค	=	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค
สุตต. ส. มหาวรรค	=	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค
สุตต. อญ. เอก-ทุก-ติกนิบาต	=	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ทุกนิบาต ติกนิบาต
สุตต. อญ. จตุกกนิบาต	=	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต
สุตต. อญ. ปญจก-ฉกกนิบาต	=	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต ฉกกนิบาต
สุตต. อญ. สตตก-อฏฐก-นวกนิบาต	=	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตตกนิบาต อฏฐกนิบาต นวกนิบาต

คำอธิบายสัญลักษณ์ และอักษรย่อ (ต่อ)

สุตฺต. องฺ. ทสก-เอกาทสกนิปาต	=	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต เอกาทสกนิบาต
สุตฺต. ขุ. ขุททกปาฐ-ธมมปทคาถา-สุตฺตนิปาต	=	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต เอกาทสกนิบาต
สุตฺต. ขุ. วิมานวตฺถุ-เปตวตฺถุ-เถรคาถา-เถรีคาถา	=	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวตฺถุ เปตวตฺถุ-เถรคาถา-เถรีคาถา
สุตฺต. ขุ. ชาตก: เอก-จตุตาฬิสนิปาตชาตก	=	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก : เอกนิบาต จัตตาฬิสนิบาตชาตก
สุตฺต. ขุ. ชาตก: ปญฺญาส-มหานิปาตชาตก	=	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก : ปญฺญาสชาตก มหานิบาตชาตก
สุตฺต. ขุ. มหานิทฺเทส	=	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทฺเทส
สุตฺต. ขุ. จูฬนิทฺเทส	=	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิทฺเทส
สุตฺต. ขุ. ปฏิสัมภิตามคฺค	=	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค
สุตฺต. ขุ. อปทาน (๑)	=	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายอปทาน ภาคที่ ๑
สุตฺต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํส จริยาปิฎก	=	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาคที่ ๒ พุทฺธวํส จริยาปิฎก
บ.	=	ภาษาบาลี
ส.	=	ภาษาสันสกฤต
บ.ส.	=	ภาษาบาลีสันสกฤต
สม.	=	พระสมัญญานาม
น.	=	ค่านาม
ค.	=	คำคุณศัพท์

บทที่ ๑

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

พระพุทธเจ้า เป็นศาสดาผู้ก่อให้เกิดพระพุทธศาสนา ผู้ประกอบด้วยพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิ์คุณ พระมหากรุณาคุณ ซึ่งการบังเกิดขึ้นในโลกของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์แต่ละครั้ง เพื่อที่จะมาประสูติ ตรัสรู้ และโปรดเหล่าเวไนยสัตว์ ในแต่ละครั้งนั้นมีไฉ่เรื่องง่าย ดังที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกว่า

...กิจโณ มนุสสุปปถิลโณ

กิจโณ มจฺจาน ชีวิตํ

กิจโณ สทฺธมฺมสุตฺตํ

กิจโณ พุทฺธานมุปฺปาโท ฯ

การได้อัตภาพเป็นมนุษย์ เป็นการยาก ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย เป็นอยู่ยาก การฟังพระ-
สัทธรรม เป็นของยาก การเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการยาก...

(สุตต. ขุททกปาฐ-ธมฺมปทคทา-สุตฺตนิปาต: ๓๕)

จะเห็นได้ว่า ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงการเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้งนั้น เป็นเรื่องยากมาก และในกาลที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในกาลนั้นก็เป็นเวลาที่ไม่มีความวิบัติแห่งกาล หรือ กาลเสีย ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาวิบัติ ๔ ประการ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๕๑: ๑๓๖)

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) (๒๕๔๔: ๑๕) ได้กล่าวถึงการเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าว่า ในโลกนี้ เมื่อไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติขึ้นในโลก ชาวโลกย่อมหมดโอกาสที่จะรู้จักพระพุทธศาสนา ไม่ได้รับรสแห่งพระสัทธรรม และกว่าที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ จะเสด็จอุบัติขึ้นนั้น ก็มีไฉ่เรื่องง่าย และไม่ได้มีการเสด็จอุบัติขึ้นติดต่อกันไป บางครั้งพอสิ้นพระศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งแล้ว โลกจะว่างจากพระพุทธศาสนาอยู่ไม่นานนัก เพียงในกัปเดียวกัน

นั่นเอง ก็จะมีศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ใหม่อุบัติขึ้น แต่บางครั้งพอสิ้นพระศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งแล้ว โลกของเรานี้ ต้องว่างจากพระพุทธศาสนาอยู่เป็นเวลานานหลายมหากัป จึงจะมีศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ใหม่ปรากฏขึ้น

สาเหตุที่การเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ เป็นเรื่องยาก และเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยากนั้น เพราะพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ในช่วงที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์นั้น จะต้องบำเพ็ญบารมีอย่างมาก ต้องมีพระทัยที่หนักแน่น เด็ดเดี่ยว มุ่งหวังพระโพธิญาณอย่างแน่วแน่ ถึงแม้จะพลั้งพลาดกำเนิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน และมีอุปสรรคต่าง ๆ นานา ก็ไม่ย่อท้อ ยอมสละทุกสิ่งทุกอย่าง แม้กระทั่งชีวิตของตนเอง เพื่อที่จะสร้างบารมี และไปให้ถึงความเป็น “พระพุทธเจ้า”

ผู้ที่เข้าสู่ภาวะความเป็นพระพุทธเจ้าจะเริ่มต้นด้วยการตั้งปณิธาน และบำเพ็ญบารมีจนได้ชื่อว่า “พระโพธิสัตว์” พระโพธิสัตว์ ผู้เพียรพยายามบำเพ็ญบารมี เพื่อความเป็น “พระพุทธเจ้า” นั้น ก็จะมีลักษณะแตกต่างกันตามลักษณะของ “พระพุทธเจ้า” ๓ ประเภท คือ

๑. **พระปัญญาธิกพระพุทธเจ้า** คือ พระโพธิสัตว์ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าที่อยู่ในขั้นมีปัญญามาก แต่มีศรัทธา น้อย กว่าจะตรัสรู้เป็น “พระพุทธเจ้า” ได้ ต้องบำเพ็ญบารมี โดยใช้ระยะเวลาจนถึง ๒๐ อสงไขย (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ๒๕๔๐: ๒๒)

๒. **พระศัทธาธิกพระพุทธเจ้า** คือ พระโพธิสัตว์ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าที่อยู่ในขั้นมีศรัทธามาก แต่มีปัญญาปานกลาง กว่าจะมาตรัสรู้เป็น “พระพุทธเจ้า” ได้ จะต้องบำเพ็ญบารมี โดยใช้เวลานานถึง ๔๐ อสงไขย (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ๒๕๔๐: ๒๓)

๓. **พระวิริยาธิกพระพุทธเจ้า** คือ พระโพธิสัตว์ที่จะมาตรัสรู้เป็น “พระพุทธเจ้า” ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าที่อยู่ในขั้นมีความเพียรมาก แต่มีปัญญาน้อย กว่าจะมาตรัสรู้เป็น “พระพุทธเจ้า” ได้ ต้องสร้างบารมีโดยใช้ระยะเวลาจนถึง ๘๐ อสงไขย (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ๒๕๔๐: ๒๕)

ระยะเวลาที่เป็นการนับแบบ “อสงไขย” นั้น ก็เป็นการนับที่มีจำนวนปีที่นับได้ยาก ซึ่งมากกว่าหลักล้านจึงต้องใช้จำนวนนับแบบนี้ โดยความหมายของ “อสงไขย” ก็คือ “การนับเมล็ดฝุ่นที่ตกตลอด ๓ ปี ทั้งกลางวันกลางคืน มิได้หยุด จนน้ำท่วมขอบจักรวาล มีระดับน้ำที่สูงถึง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ถ้าเราสามารถนับเมล็ดฝุ่น และหยาดแห่งเมล็ดฝุ่นที่กระจายเป็นฟองฝอย ที่ตกได้ตลอดระยะเวลา ๓ ปีนั้น ว่ามีจำนวนเท่าไร จำนวนเลขนั้น เท่ากับ ๑ อสงไขย”

ส่วนคำว่า “มหากัป” นั้น ก็เป็นจำนวนนับระยะปี เช่นเดียวกัน ซึ่งก็หมายความว่า “เปรียบเสมือนการที่เทวดา นำผ้าขาวสะอาดมาเช็ดภูเขาที่สูง ๑ โยชน์ ทุก ๆ ๑๐๐ ปี ให้ภูเขานั้น เติบโตราบเสมอฟื้นแผ่นดิน ใช้ระยะเวลาที่ปีก็ตาม นั้นเท่ากับ ๑ มหากัป”

ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมี ของพระโพธิสัตว์ที่จะมาตรัสรู้เป็น “พระพุทธเจ้า” นั้น เป็นเรื่องที่ยากมาก และในระหว่างที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีนั้น จะมีขั้นตอนของการบำเพ็ญบารมี พร้อมปัจจัยอื่น ๆ ดังนี้คือ

ถ้าเป็น “พระปัญญาธิกพระพุทธเจ้า” ในช่วงที่บำเพ็ญบารมี ๓ อสงไขยแรกนั้น จะต้องตั้งใจที่จะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างเดียว ห้ามปรารถนาความเป็นอย่างอื่น ในช่วง ๕ อสงไขยต่อมา จึงจะเปล่งวาจาปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า และในช่วง ๔ อสงไขย และอีก ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป ก็จะได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง รวมแล้วก็จะครบ ๒๐ อสงไขยพอดี

ถ้าเป็น “พระสัทธาธิกพระพุทธเจ้า” ในช่วงที่บำเพ็ญบารมี ๑๔ อสงไขยแรกนั้น จะต้องตั้งใจที่จะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างเดียว ห้ามปรารถนาความเป็นอย่างอื่น ในช่วง ๑๘ อสงไขยต่อมา จึงจะเปล่งวาจาปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า และในช่วง ๘ อสงไขย และอีก ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป ก็จะได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง รวมแล้วก็จะครบ ๔๐ อสงไขยพอดี

ถ้าเป็น “พระวิริยาธิกพระพุทธเจ้า” ในช่วงที่บำเพ็ญบารมี ๒๘ อสงไขยแรกนั้น จะต้องตั้งใจที่จะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างเดียว ห้ามปรารถนาความเป็นอย่างอื่น ในช่วง ๓๖ อสงไขย ต่อมา จึงจะเปล่งวาจาปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า และในช่วง ๑๖ อสงไขย และอีก ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป

ก็จะได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง รวมแล้วก็จะครบ ๘๐ อสงไขยพоди

นอกเหนือจากนี้ พระโพธิสัตว์ ผู้ปรารถนาความเป็น “พระพุทธเจ้า” จะเสด็จอุบัติในโลกแล้วตรัสรู้เป็น “พระพุทธเจ้า” นั้น ก็จะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบเหล่านี้ ซึ่งเรียกว่า “ธรรม-สโมธาน ๘” คือ

๑. มนุสสุตตํ จะต้องบังเกิดเป็นมนุษย์เท่านั้น จะเป็นพรหม ยักษ์ เทวดา หรืออื่นใดนอกเหนือจากนี้มิได้

๒. ลิงฺกสมุปฺปตฺติ จะต้องดำรงเพศเป็นบุรุษเท่านั้น จะเป็นเพศสตรี หรือเป็นเพศบัณฑิตหาจะมิได้

๓. เหตุ จะต้องมีความปรารถนา หรือมีความตั้งใจที่จะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างมั่นคง

๔. สตฺถุทฺตสนํ จะต้องได้บำเพ็ญบารมีต่อหน้าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง และได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล

๕. ปพฺพชฺชา จะต้องถือเพศเป็นบรรพชิต และมีความเชื่อเรื่องบาปและเรื่องบุญ

๖. คุณสมุปฺปตฺติ จะต้องได้อภิญญาญาณ และฉานสมาบัติก่อน

๗. อธิกาโร จะต้องเคยบำเพ็ญทานขนาดใหญ่ อาจจะต้องเอาชีวิตเข้าแลก

๘. จนฺทกา จะต้องไม่มีความย่อท้อ ต่ออุปสรรค ที่มาขวางกั้นความเป็น “พระพุทธเจ้า” (พระมหา ดร.สุขพัฒน์ อนันทจารีย์, ๒๕๔๗: ๑๔๒)

คำว่า “พระพุทธเจ้า” จึงหมายถึง ผู้ที่ก่อให้เกิดพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งมี “พระสมัญญานาม” ที่หลากหลายดังที่ปรากฏในในคัมภีร์อภิธานวรรณนา

ต่อไปนี้เป็น

...พุทฺธ ทสพล สตุถา	สพฺพบุญ ทวิปทุตฺตโม
มุนินฺโท ภควา นาโถ	จกฺขมฺงฺคิรโส มุนิ
โลกนาโณนชิโว	มเหสี จ วินายโก
สมนฺตจกฺขุ สุกโต	ภฺริปฺลฺโย จ มารชิ
นรสีโห นรวโร	ธมฺมราชา มหามุนิ
เทวเทโว โลกครุ	ธมฺมสุสํมิ ตถาคโต
สยฺมญฺ สยฺมาสมพุทฺธ	วรปฺลฺโย จ นายโก
ชินฺ สกโก ตฺ สิทฺตฺโต	สุทฺธโชนิ จ โคตโม
สกุยสีโห ตถา สกุย-	มุนิ จาติจฺพนฺธุ จ...

(พระมหาสมปอง มุทิต, ๒๕๔๗: ๒๕๔๗)

คัมภีร์อภิธานวรรณนา ได้กล่าวถึงพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ จำนวน ๓๒ พระสมัญญานาม คือ พุทฺธ ทสพล สตุถา สพฺพบุญ ทวิปทุตฺตม มุนินฺท ภควา นาโถ จกฺขมา อฺงฺคิรส มุนิ โลกนาถ อนชิวร มเหสี วินายก สมนฺตจกฺขุ สุกต ภฺริปฺลฺโย มารชิ นรสีห นรวร ธมฺมราช มหามุนิ เทวเทว โลกครุ ธมฺมสุสํมิ ตถาคต สยฺมญฺ สยฺมาสมพุทฺธ วรปฺลฺโย นายก ชิน และพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน ๗ พระสมัญญานาม คือ สกุยสีห สิทฺตฺตฺโต สุทฺธโชนิ โคตม สกุยมุนิ อาติจฺพนฺธุ สกุก

เมื่อศึกษา “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธเจ้า” ข้างต้นแล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจมากกว่าเพราะเหตุใดพระพุทธเจ้า จึงได้ “พระสมัญญานาม” เช่นนี้ และในความเป็นจริงแล้ว พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีจำนวนเท่าไร ใครเป็นผู้ขนานพระสมัญญานามให้พระองค์ และแต่ละพระสมัญญานามนั้น มีความหมาย มีโครงสร้างทางไวยากรณ์ และมีประวัติความเป็นมาอย่างไร เช่นในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ได้ปรากฏพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงขนานนามด้วยพระองค์เอง จำนวน ๔ พระสมัญญานาม โดยมีได้ปรากฏในคัมภีร์อภิธานวรรณนา ดังต่อไปนี้

...ตถาคตฺสฺส เหนฺ วาเสฏฺฐ อชิวจนํ ธมฺมกาโย อติปิ พุทฺธกาโย อติปิ ธมฺมญฺโต อติปิ พุทฺธญฺโต อติปิ

คู่ก่อนนาเสฐฐะ ความจริง คำว่า **ธรรมกาย** ดังนี้บ้าง คำว่า **พรหมกาย** ดังนี้บ้าง คำว่า **ธรรม**
ภูต ดังนี้บ้าง คำว่า **พรหมภูต** ดังนี้บ้าง เป็นพระนามของพระตถาคต...

(สุตต. ที. ปาฏิกวรรค: ๕๒)

ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาดั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อกวี
ผู้แต่งวรรณคดีพระพุทธศาสนา ต้องการจะกล่าวถึงพระพุทธเจ้า ได้มีการสร้างคำ “**พระสมัญญา-**
นาม” ของ “**พระพุทธเจ้า**” ที่หลากหลาย บางพระสมัญญานามก็นำคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธ-
ศาสนา บางพระสมัญญานามก็สร้างขึ้นเพื่อหมายถึงพระพุทธเจ้า จากโลกทัศน์ของผู้แต่งวรรณคดี
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“และเมื่อ**พระพุทธเจ้า**ตรัสแก้สัพพัญญุตญาณนั้นก็ดี และเมื่อ**พระพุทธเจ้า**ตรัสเทศนาพระ-
ธรรมจักรนั้นก็ดี แลเมื่อ**พระพุทธเจ้า**เสด็จเข้าสู่นิพพานนั้นก็ดี”

(ไตรภูมิอภินิหาร: ๑๕)

“**สมเด็จพระนเรศวรมหาราช** เปลื้องไปปล่ปลิดให้พ้น จากหนทางมฤตยา อันพาสัตว์ทั้งปวงไป
ทนทุกข์ในนินยาบายทั้งสี่ แล**สมเด็จพระนเรศวรมหาราช**เสด็จเข้าสู่นิพพาน”

(นันทโศภนนิพนธ์คำหลวง: ๑๕๔)

“ครั้นล่วงเข้าราตรีปฐมยาม **สมเด็จพระพิชิตมารพุทธจักร**ทรงเจริญพระสมาธิภาวนา
ยังอภิญญาสมบัติให้บังเกิดแล้ว ทรงพระปรารภเพื่อจะระลึกบุญเพนิวาสนุสสติญาณ ด้วย
กำลังพระอภิปัญญา”

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๖๑)

จะเห็นว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทั้งที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและ
ในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะแตกต่างกันในเรื่องของรูปคำและความหมาย (ถ้าหาก
พระสมัญญานามนั้น มิได้เป็นคำหลักจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา) และมีการเปลี่ยนแปลงมาโดย
ตลอดจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผู้วรรณคดีพระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์
ซึ่งลักษณะที่ยาวและยากขึ้น โดยมีส่วนประกอบของภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และ
ภาษาเขมร

พระสงฆ์ไทย” เพื่อให้เห็นถึงลักษณะการสร้าง และค่านิยมต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของ “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธรเจ้า”
๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธรเจ้า” ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และในวรรณคดีพระพุทธศาสนา
๓. เพื่อศึกษาการปรับเปลี่ยนการนำ “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธรเจ้า” มาขนานพระนาม “พระมหากษัตริย์” และการแต่งตั้ง “ราชทินนามของพระสงฆ์ไทย” ในปัจจุบัน

ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีขอบเขตที่จะศึกษา “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธรเจ้า” จากขอบเขต ๒ ส่วน คือ คัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นพระไตรปิฎกหมวดพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก ๓๓ เล่ม และคัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นอรรถกถาพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกจำนวน ๑๔ เล่ม พร้อมทั้งขอบเขตด้านวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่แต่งขึ้นเพื่อพระพุทธศาสนาโดยตรง ตั้งแต่สมัยสุโขทัย – รัตนโกสินทร์ จำนวน ๑๐ เรื่อง

เหตุผลที่เลือกขอบเขตใน “วิเคราะห์พระสมัญญานามพระพุทธรเจ้า” ในส่วนที่เป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นพระไตรปิฎกหมวดพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก จำนวน ๓๓ เล่มนั้น เพราะเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นต้น ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธรเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท และตรัสหลักธรรมแก่พุทธบริษัทไว้แบบง่าย ๆ ส่วนคัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นอรรถกถา หมวดพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก จำนวน ๑๔ เล่มนั้น เป็นคัมภีร์ชั้นที่สอง ที่อธิบายพระไตรปิฎกให้มีความละเอียดและชัดเจนมากขึ้น ส่วนขอบเขตด้านวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้ง ๑๐ เรื่องนั้นเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาใน ๓ สมัย ที่แต่งขึ้นเพื่อพระพุทธศาสนาโดยตรง ดังมีรายละเอียดดังนี้

๑. คัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๑ ชั้นพระไตรปิฎก ทั้งพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก

- ๑.๑.๑ พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ (๑)
- ๑.๑.๒ พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ (๒)
- ๑.๑.๓ พระวินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์
- ๑.๑.๔ พระวินัยปิฎก มหาวรรค (๑)
- ๑.๑.๕ พระวินัยปิฎก มหาวรรค (๒)
- ๑.๑.๖ พระวินัยปิฎก จุลวรรค (๑)
- ๑.๑.๗ พระวินัยปิฎก จุลวรรค (๒)
- ๑.๑.๘ พระวินัยปิฎก ปริวาร
- ๑.๑.๙ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค
- ๑.๑.๑๐ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค
- ๑.๑.๑๑ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค
- ๑.๑.๑๒ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์
- ๑.๑.๑๓ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
- ๑.๑.๑๔ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरีปัณณาสก์
- ๑.๑.๑๕ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
- ๑.๑.๑๖ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
- ๑.๑.๑๗ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค
- ๑.๑.๑๘ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
- ๑.๑.๑๙ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
- ๑.๑.๒๐ พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ทุกนิบาต ติกนิบาต
- ๑.๑.๒๑ พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต
- ๑.๑.๒๒ พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต นคกนิบาต
- ๑.๑.๒๓ พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต อัฐกนิบาต นวกนิบาต
- ๑.๑.๒๔ พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต เอกาทสกนิบาต
- ๑.๑.๒๕ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบทคาถา
- ๑.๑.๒๖ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา

- ๑.๑.๒๗ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก (๑)
- ๑.๑.๒๘ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก (๒)
- ๑.๑.๒๙ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ
- ๑.๑.๓๐ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ
- ๑.๑.๓๑ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
- ๑.๑.๓๒ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (๑)
- ๑.๑.๓๓ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (๒) พุทธวังสจริยาปิฎก

๑.๒ ชั้นอรรถกถา ทั้งอรรถกถาของพระวินัยปิฎก และอรรถกถาของพระสูตรตันตปิฎก

- ๑.๒.๑ คัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา ภาคที่ ๑
- ๑.๒.๒ คัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา ภาคที่ ๒
- ๑.๒.๓ คัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา ภาคที่ ๓
- ๑.๒.๔ คัมภีร์อรรถกถาสุมังคลวลลิตี ทิฆนิกาย สีลขันธวรรค
- ๑.๒.๕ คัมภีร์อรรถกถาปัจจุสุทนี มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก
- ๑.๒.๖ คัมภีร์อรรถกถาสารัตถปกาสินี สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
- ๑.๒.๗ คัมภีร์อรรถกถาปรมัตตโชติกา ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ
- ๑.๒.๘ คัมภีร์อรรถกถาธรรมปัทมฐกถา ขุททกนิกาย ธรรมบท
- ๑.๒.๙ คัมภีร์อรรถกถาสัทธัมมปิชาโชติกา ขุททกนิกาย มหานิเทศ
- ๑.๒.๑๐ คัมภีร์อรรถกถาสัทธัมมปกาสิโน ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
- ๑.๒.๑๑ คัมภีร์อรรถกถาวิสุทธชนวลลิตี ขุททกนิกาย อปทาน
- ๑.๒.๑๒ คัมภีร์อรรถกถาชาดกัฎฐกถา ขุททกนิกาย ชาดก
- ๑.๒.๑๓ คัมภีร์อรรถกถาโมรณปุรณิ อังคุตรนิกาย
- ๑.๒.๑๔ คัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย ปรมัตตทีปนี

๒. วรรณคดีพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยได้ศึกษาวรรณคดีพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏ “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธเจ้า” โดยใช้เกณฑ์ในการเลือกที่เบญจมาศ พลอินทร์ (๒๕๒๔: ๘) กล่าวถึงวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่จิตใจดวงหนึ่งเพื่อศาสนาโดยตรง มักใช้ในการเทศนาโน้มน้าวจิตใจผู้ฟังให้เลื่อมใสศรัทธา

ในพระพุทธศาสนา ใช้ถ้อยคำที่เรียบเรียงและร้อยกรองแล้วอย่างดี วรรณคดีดังกล่าวมีลักษณะ
ยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นและทำให้ผู้อ่านเชื่อมั่นในศาสนา ทั้งหมด ๑๐ เรื่อง ดังต่อไปนี้

๒.๑ ไตรภูมิภค พระราชนิพนธ์ พระมหาธรรมราชาลิไท สมัยกรุงสุโขทัย

๒.๒ นันทโศภนพราหมณ์คำหลวง ประชมนักปราชญ์ราชบัณฑิต รัชกาลพระบรมไตร-
โลกนาถ สมัยกรุงศรีอยุธยา

๒.๓ มหาชาติคำหลวง ประชมนักปราชญ์ราชบัณฑิต รัชกาลพระเจ้าทรงธรรม
สมัยกรุงศรีอยุธยา

๒.๔ มหาชาติคำฉันท์ พระนิพนธ์ของ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา

๒.๕ มหาชาติกลอนเทศน์ พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต
ชิโนรส (กัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์มหาราช กัณฑ์ถกษัตริย์ กัณฑ์นครกัณฑ์),
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กัณฑ์วันปเวศน์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์สักรพรรพ),
เจ้าพระยาคลัง (หน) (กัณฑ์ कुमार กัณฑ์มัทรี), พระเทพโมฬี (กลั่น) (กัณฑ์มหาพน) สำนักวัดถนน
(ทานกัณฑ์) สำนักวัดสังข์กระจาย (กัณฑ์ชูชก)

๒.๖ ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ของ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒.๗ มาลัยคำหลวง พระนิพนธ์ของ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) สมัยกรุงศรีอยุธยา

๒.๘ พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต-
ชิโนรส สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒.๙ สมุทโฆษคำฉันท์ ของพระมหาราชครู, สมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่งครั้ง
สมัยกรุงศรีอยุธยา และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่งสมัยกรุงรัตน-
โกสินทร์ตอนต้น

๒.๑๐ มหาเวสสันดรชาดก แต่งครั้งสมัยอยุธยา รวบรวมใหม่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้รับรู้เรื่อง “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธเจ้า”
๒. ได้รับรู้การปรับเปลี่ยนการนำ “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธเจ้า” มาใช้ในการขนานพระนามพระมหากษัตริย์ และการแต่งตั้งราชทินนามของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน
๓. ได้รับรู้ประวัติความเป็นมาของ “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธเจ้า” ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และในวรรณคดีพระพุทธศาสนา
๔. ได้จัดพิมพ์ศุภทานุกรม “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธเจ้า” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

กรอบแนวคิดและทฤษฎี

ในการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมีกรอบแนวคิด และทฤษฎีในการวิจัย “พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในวรรณคดีพระพุทธศาสนา” ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดของนักปราชญ์หลายท่านผู้เชี่ยวชาญในแต่ละเรื่อง โดยผู้วิจัยได้นำกรอบแนวคิดในเรื่องดังกล่าว มารวมกัน แล้วตั้งเป็นกรอบแนวคิดหลัก ในการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. กรอบแนวคิดเกี่ยวกับคัมภีร์พระพุทธศาสนา ว่าด้วยเรื่องของพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา โดยใช้กรอบแนวคิดในการอธิบาย และการแบ่งพระไตรปิฎกของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นหน่วยงานที่แปลและพิมพ์พระไตรปิฎกและอรรถกถา

๒. กรอบแนวคิดเกี่ยวกับวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น ว่าด้วยเรื่องของงานวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ในงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดและขอบเขตของ เบญจมาศ พลอินทร์ ซึ่งอธิบายเกี่ยวกับประเภทของวรรณคดีพระพุทธศาสนา โดยผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิด

ประเภทของวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่ว่า เป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นเพื่อ
พระพุทธศาสนาโดยตรง

๓. กรอบแนวคิดเกี่ยวกับพระนามของพระพุทธเจ้า ว่าด้วยเรื่องของพระนาม ของ
พระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดของ พระมหาสมปอง มุทิโต ผู้แปลคัมภีร์อภิธานวรรณนา

๔. กรอบแนวคิดเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีเทวสิทธิ์ (Theory of the Divine Rights) เป็น
ทฤษฎีที่มีแนวคิดที่ว่า รัฐถูกบัญญัติ หรือ สร้างโดยพระเจ้า และต่อมาได้มีการนับถือลัทธิเทวราชา
ชนชั้นผู้ปกครองถือว่าตนเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้า และเป็นตัวแทนของพระเจ้าโดยตรง
โดยลงมากเกิดเป็นมนุษย์เพื่อปกครองมนุษยชาติ และได้มีการใช้พระนามที่แตกต่างจากสามัญชน
หรือ บางครั้งอาจจะรับค่านิยมจากพระพุทธศาสนา โดยสังเกตจากการใช้นามของ “พระพุทธเจ้า”
ในการขนานพระนาม ซึ่งกรอบแนวคิดนี้เป็นกรอบแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับต้นกำเนิดของรัฐ แนว-
รัฐศาสตร์ ผู้วิจัยใช้ของณัชชาภัทร อุ่นตรงจิตร

๕. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับโครงสร้างคำหรือการสร้างคำในภาษาไทย และภาษาบาลี
สันสกฤต ซึ่งเป็นภาษาที่มีวิภคิตและปัจจัย ตระกูลอินโด-ยูโรเปียน (Indo-European language) เป็น
คำที่มีรากศัพท์เป็นธาตุ (Root) และเมื่อจะนำไปใช้ต้องประกอบด้วยอุปสรรค และปัจจัย การ
พิจารณาความหมายนั้น จะต้องพิจารณาทั้งหน่วยคำที่เดิมนั้น เดิมกลาง และเดิมหลัง อย่างละเอียด
ซึ่งคำภาษาบาลีสันสกฤตนี้ได้ถูกยืมเข้ามาใช้ในภาษาไทย ทั้งที่เป็นคำนาม คำกริยา คำบุพบท
คำสมาส คำสนธิ และคำศัพท์เฉพาะ เฉพาะคำสมาส คำสนธิ และคำศัพท์นั้น เป็นการสร้างคำในการตั้ง
“พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธเจ้า” ซึ่งมีความไพเราะ และมีความหมายตามรากศัพท์ของ
ภาษาบาลีสันสกฤต โดยกรอบแนวคิดนี้ ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดจากหนังสืออิทธิพลของ
ภาษาต่างประเทศในภาษาไทย ของ รองศาสตราจารย์ ดร.วิไลศักดิ์ กิ่งคำ

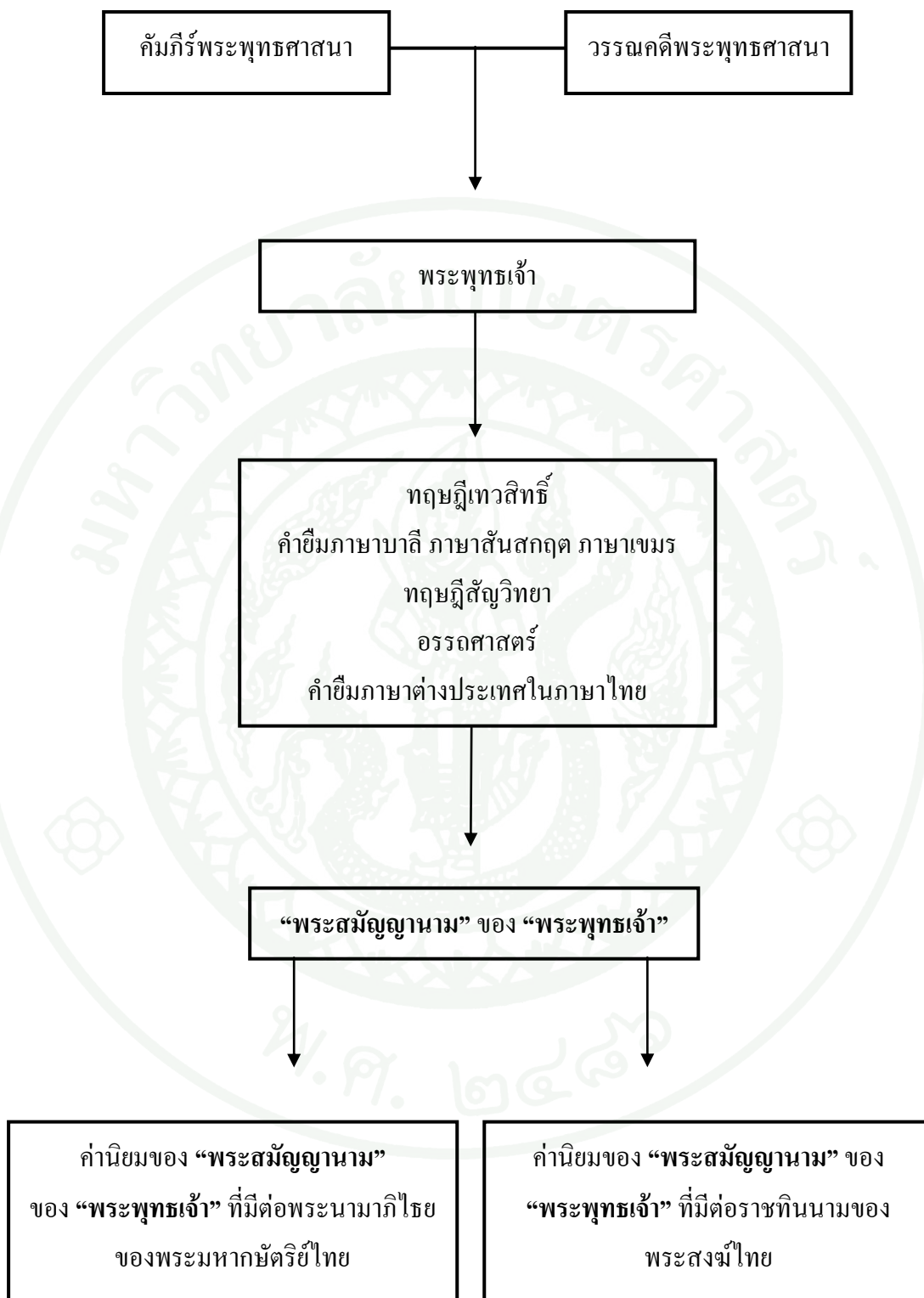
๖. ทฤษฎีเกี่ยวกับสัญวิทยา (Semiology) เป็นการศึกษาเรื่องสัญญาณ (Sign) รหัส (Code)
และวัฒนธรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับการแสดงให้เห็นลักษณะที่สำคัญของ “สัญญาณ” และการที่สัญญาณนั้น
ถูกนำมาใช้ในภาษา “สัญญาณ” นั้น เป็นสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยอายตนะทั้ง ๕ และเป็นสิ่งที่คนกลุ่มหนึ่ง
ได้ตกลงใช้สิ่งนั้นเป็นเครื่องหมาย (Mark) ถึงอีกสิ่งหนึ่ง ที่ไม่ได้ปรากฏในสัญญาณนั้น โดย
“สัญญาณ” นั้น มีกระบวนการสร้างความหมาย ๒ ส่วน คือ “ตัวหมาย” และ “ตัวหมายถึง” ดังนั้น
“พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธเจ้า” จะมีลักษณะแบบ “สัญญาณ” คือ ตัวอักษร ที่เป็น “ตัว

หมาย” และพระพุทธเจ้าเป็น “ผู้หมายถึง” โดยผู้วิจัยจะใช้กรอบแนวคิดนี้ของ O'sullivan ในการอธิบายเกี่ยวกับคำศัพท์ที่เป็นสัทญะ ซึ่งมีพระพุทธเจ้า เป็น “ผู้หมายถึง”

๑. แนวคิดเกี่ยวกับคำยืมภาษาต่างประเทศในภาษาไทย การยืมคำภาษาต่างประเทศเข้ามาใช้ในภาษาไทยนั้น ถือว่าเป็นธรรมชาติของการอยู่ร่วมกัน เพราะมนุษย์ไม่สามารถที่จะอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยว จึงจำเป็นต้องติดต่อสื่อสารระหว่างประเทศ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเมื่อติดต่อสื่อสารกัน จำเป็นต้องมีการหยิบยืมคำศัพท์ของกันและกัน เกิดมี **การยืมคำ** ขึ้น ซึ่งก็มีสาเหตุหลายประการ เฉพาะ **“พระสมัญญานาม”** ของ **“พระพุทธเจ้า”** นั้น เป็นคำบาลีสันสกฤตส่วนใหญ่ ซึ่งได้รับอิทธิพลการยืมคำภาษาต่างประเทศ เพราะสาเหตุหลักคือทางด้านศาสนาและระบบการปกครอง โดยผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดของ **วัลยา ช่างขวัญยืน**

๒. แนวคิดเกี่ยวกับบรรณศาสตร์ หรือการศึกษาความหมายของคำซึ่งเป็นแนวคิดของ **ศ.ดร.คุณหญิงสุมิตรา รัตนกุล** ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาใช้ในการศึกษาความหมายของคำ **“พระสมัญญานาม”** ของ **“พระพุทธเจ้า”** ซึ่งจำเป็นต้องอาศัย **“แนวคิดเรื่องนามบัญญัติ”** ที่ว่า **“ความหมายของคำเป็นเรื่องนามบัญญัติ หรือ การตั้งชื่อ”** เพราะ **“พระสมัญญานาม”** ของ **“พระพุทธเจ้า”** ย่อมเป็นเรื่องของนามบัญญัติ สำหรับศาสดา ผู้ก่อตั้งศาสนา และ **“แนวคิดเรื่องความหมายประจำรูปคำ”** ที่ว่า **“คำ หรือ วลี มีความหมายอยู่ในตัวของมันเอง โดยไม่จำเป็นต้องอ้างอิงไปถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง”** เพราะ **“พระสมัญญานาม”** ของ **“พระพุทธเจ้า”** มีความหมายประจำรูปคำ ตามรูปศัพท์ แล้วแต่การปรุ้งคำ และ **“แนวความคิดเรื่องความหมายอ้างอิง”** ที่ว่า **“ความหมายของภาษา สามารถเชื่อมโยงอ้างอิงไปถึงความหมายภายนอกตัวภาษา”** ซึ่งบางครั้ง การนำ **“พระสมัญญานาม”** ของ **“พระพุทธเจ้า”** มาใช้ในการตั้งพระนามพระมหากษัตริย์ และราชทินนามของพระสงฆ์ไทย ย่อมอ้างอิงถึงความเป็นเอกบุรุษนั่นเอง

จากกรอบแนวคิดและทฤษฎีทั้งหมด ผู้วิจัยจึงได้นำมาเขียนเป็นกรอบแนวคิดเพื่อใช้ในการวิจัย **“การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในวรรณคดีพระพุทธศาสนา”** ดังต่อไปนี้

นิยามคำศัพท์

พระสมัญญานาม (Antonomasias) หมายถึง พระนามของพระพุทธเจ้าที่บุคคลอื่น ขนานนามให้ และพระพุทธเจ้าทรงขนานนามด้วยพระองค์เอง ตั้งแต่การตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นต้นมา ซึ่งมีลักษณะ ๔ ประเภท ตามแนวคิดของพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งกล่าวไว้ใน คัมภีร์อรรถกถาสัมตปสาทิกา คือ

๑. **อวตถิกนาม** คือ นามที่ตั้งชื่อโดยอาศัยความเหมาะสมตามนิสัยเดิม คือ **มหาลิ ตถาคต** **สุคต**

๒. **ลึงคิกนาม** คือ นามที่ตั้งชื่อตามเหตุที่มา หรือตามลักษณะที่เป็น เช่น **พุทธ** **สมุมาสมพุทธ** **สยมภู** ฯลฯ

๓. **เนमितถกนาม** คือ นามตั้งชื่อตามคุณวิเศษที่มีอยู่ เช่น **ทสพล** **ภควา** **อรห** ฯลฯ

๔. **อธิจสมุปันนนาม** คือ นามตั้งชื่อตามความชอบใจ อยากให้ชื่ออย่างไรก็ได้ เช่น **ชิน** **โลกนาถ** **โลกนายก** **สมเด็จพระโลกยโมลิตบวร** **พระผู้ผ่านสงสาร** **พระผู้มีญาณยตยิ่ง** ฯลฯ

พระพุทธเจ้า หมายถึง พระนามของพระโพธิสัตว์ ที่บำเพ็ญบารมีมามาก แล้วมาเกิดเป็น มนุษย์ และตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ กลายเป็น **“พระพุทธเจ้า”** ซึ่งเป็นพระศาสดาของ **“พระพุทธศาสนา”**

คัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง หนังสือหรือคำราที่ล้ำค่าชั้น **“บาลีในพระไตรปิฎก** **หมวดพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก”** และ **“อรรถกถาอธิบายพระวินัยปิฎกและพระ-** **สุตตันตปิฎก”** ซึ่งมี **“พระสมัญญานาม”** ของ **“พระพุทธเจ้า”** ปรากฏอยู่

วรรณคดีพระพุทธศาสนา หมายถึง หนังสือที่ได้รับการยอมรับว่าแต่งดี อันมีเนื้อหาที่ แต่งขึ้นเพื่อพระพุทธศาสนาโดยตรง อาจเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอน ประวัติของพระศาสดาและ พระสาวก ซึ่งมีคุณค่าทางวรรณศิลป์ และมี **“พระสมัญญานาม”** ของ **“พระพุทธเจ้า”** ปรากฏอยู่

อรรถกถา หมายถึง ตำราหรือคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ผู้มีความแตกฉานในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ได้แต่งขึ้นเพื่อที่จะอธิบายและไขความพระบาลีหรือพระไตรปิฎก ให้เข้าใจยิ่งขึ้น และมี “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธเจ้า” ปรากฏอยู่

โครงสร้างคำ หมายถึง วิธีการสร้างคำเพื่อให้เป็น “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธเจ้า” อาจจะเป็นภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาไทย และภาษาเขมร

ความหมายของคำ หมายถึง ความหมายของคำที่เป็น “พระสมัญญานาม” นั้น ว่ามีความหมายตามรูปศัพท์ หรือมีความหมายอย่างอื่น

โลกทัศน์ หมายถึง ความคิด ความเชื่อ ทศนคติของผู้ประพันธ์ที่มีต่อ “พระพุทธเจ้า” ได้ถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ และทศนคติอื่น ๆ ผ่าน “พระสมัญญานาม” ของ “พระพุทธเจ้า” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎก หมายถึง คัมภีร์อันบรรจุหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา อันประกอบด้วยปิฎก ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก

พระปรมาภิไธย หรือ พระนามาภิไธย หมายถึง พระนามของพระมหากษัตริย์ที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก หรือเป็นพระนามที่พระมหากษัตริย์ขนานพระนามแก่บูรพมหากษัตริย์ ให้มีพระปรมาภิไธย

ราชทินนามพระสงฆ์ไทย หมายถึง นามที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้แก่พระสงฆ์ไทย ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ให้มีนามใหม่ โดยแบ่งเป็น ชั้นพระครูสัญญาบัตร พระราชาคณะชั้นสามัญ พระราชาคณะชั้นราช พระราชาคณะชั้นเทพ พระราชาคณะชั้นธรรม พระราชาคณะชั้นรองสมเด็จพระราชาคณะชั้นสมเด็จ และพระราชาคณะชั้นสมเด็จพระสังฆราช

บทที่ ๒

วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล

๑. ศึกษาเอกสารและแหล่งข้อมูล

ผู้วิจัยได้ประมวลความรู้ แนวคิด และทฤษฎีจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ในการวิจัยครั้งนี้ โดยมีหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

๑.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๑.๑ ความหมายของคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๑.๒ ประเภทของคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๑.๓ คุณค่าของคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๒ พระไตรปิฎก

๑.๒.๑ พระวินัยปิฎก

๑.๒.๒ พระสุตตันตปิฎก

๑.๒.๓ พระอภิธรรมปิฎก

๑.๓ อรรถกถา

๑.๓.๑ อรรถกถาของพระวินัย

๑.๓.๒ อรรถกถาของพระสุต

๑.๓.๓ อรรถกถาของพระอภิธรรม

๑.๔ วรรณคดีพระพุทธศาสนา

- ๑.๔.๑ ความหมายของวรรณคดีพระพุทธศาสนา
- ๑.๔.๒ ลักษณะของวรรณคดีพระพุทธศาสนา
- ๑.๔.๓ ประเภทของวรรณคดีพระพุทธศาสนา

๑.๕ พระพุทธเจ้า

- ๑.๕.๑ ความหมายของ “พระพุทธเจ้า”
- ๑.๕.๒ การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า
- ๑.๕.๓ ประวัติพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์

๑.๖ สมัญญานาม

- ๑.๖.๑ ความหมายของสมัญญานาม
- ๑.๖.๒ ลักษณะของสมัญญานาม
- ๑.๖.๓ ประเภทของสมัญญานาม

๑.๗ แนวคิดเรื่องความหมาย

- ๑.๗.๑ แนวคิดว่าเรื่องความหมายเป็นเรื่องนามบัญญัติ
- ๑.๗.๒ แนวคิดว่าเรื่องความหมายเป็นเรื่องมโนทัศน์
- ๑.๗.๓ แนวคิดเรื่องความหมายของนักพฤตินิยมศาสตร์
- ๑.๗.๔ แนวคิดว่าเรื่องความหมายอยู่ที่การใช้

๑.๘ ประเภทของความหมาย

- ๑.๘.๑ ความหมายประจำรูปภาษา
- ๑.๘.๒ ความหมายอ้างอิง
- ๑.๘.๓ ความหมายสื่อสาระ

๑.๘.๔ ความหมายสอดคล้องกัน

๑.๘.๕ ความหมายสื่ออารมณ์

๑.๘.๖ ความหมายอุปลักษณ์

๑.๘.๗ ความหมายปรีक्षण

๑.๘.๘ ความหมายสื่อสาระ

๑.๘.๙ ความหมายหลัก

๑.๘.๑๐ ความหมายเปรียบเทียบ

๑.๙ พระมหากษัตริย์

๑.๙.๑ ความหมายของพระมหากษัตริย์

๑.๙.๒ พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงสุโขทัย

๑.๙.๓ พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา

๑.๙.๔ พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

๑.๑๐ ราชทินนาม

๑.๑๐.๑ ความหมายของราชทินนาม

๑.๑๐.๒ ราชทินนามพระสงฆ์สมัยสุโขทัย

๑.๑๐.๓ ราชทินนามพระสงฆ์สมัยอยุธยา

๑.๑๐.๔ ราชทินนามพระสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

๑.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๑.๑ ความหมายของคัมภีร์พระพุทธศาสนา

มหาหมกุฎราชวิทยาลัย (๒๕๓๕: ๓) ได้กล่าวถึงคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้ว่า หมายถึง คำราที่บรรจุหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเริ่มต้นจากแบบมุขปาฐะ จนเป็นลายลักษณ์อักษร ที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า “พระไตรปิฎก” ดังในพระไตรปิฎกฉบับประชาชนได้กล่าวไว้ว่า ศาสนาทุกศาสนา มีคัมภีร์หรือคำราทางศาสนาเป็นหลักในการสั่งสอน แม้เดิมจะมีได้

บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่เมื่อมนุษย์รู้จักใช้ตัวหนังสือ ก็ได้มีการเขียน การจารึกคำสอนใน ศาสนานั้น ๆ ไว้ เมื่อโลกเจริญขึ้นถึงกับมีการพิมพ์หนังสือเป็นเล่ม ๆ ได้ คัมภีร์ศาสนาเหล่านั้นก็มีผู้ พิมพ์เป็นเล่มขึ้น โดยลำดับ

มหามกุฏราชวิทยาลัย (๒๕๓๘: ๓) ได้กล่าวถึงพระไตรปิฎกไว้ว่า “พระ-
ไตรปิฎก” หรือที่เรียกในภาษาบาลีว่า “ติปิฎก” หรือ “เตปิฎก” นั้น เป็นคัมภีร์หรือตำราทาง
พระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับไตรเวท ซึ่งเป็นคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ คัมภีร์ไบเบิล เป็นคัมภีร์
ของศาสนาคริสต์ และคัมภีร์อัลกุรอาน เป็นคัมภีร์ของศาสนาอิสลาม

กล่าวโดยสรุปศัพท์ คำว่า “พระไตรปิฎก” แปลว่า ๓ คัมภีร์ เมื่อแยกเป็นคำ ๆ
ว่า “พระ+ไตร+ปิฎก” คำว่า “พระ” เป็นคำแสดงความเคารพหรือยกย่อง คำว่า “ไตร” แปลว่า “๓”
คำว่า “ปิฎก” แปลได้ ๒ อย่าง คือแปลว่า “คัมภีร์หรือตำรา” และแปลว่า “กระเจาดหรือตะกร้า”
อย่างหนึ่ง ที่แปลว่า “กระเจาดหรือตะกร้า” หมายความว่า “เป็นที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธ-
เจ้าไว้เป็นหมวดหมู่ ไม่ให้กระจัดกระจาย คล้ายกระเจาดหรือตะกร้าอันเป็นภาชนะใส่ของฉะนั้น”

คำว่า “พระไตรปิฎก” แปลว่า “๓ คัมภีร์” หรือ “๓ ปิฎก” จึงควรทราบ
ต่อไปว่า ๓ ปิฎก นั้นมีอะไรบ้าง และแต่ละปิฎกนั้น มีความหมายหรือใจความอย่างไร ปิฎก ๓ นั้น
รวมกันเป็น ๔๕ เล่ม และแบ่งออกดังนี้คือ พระวินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุ ภิกษุณี เริ่ม
ตั้งแต่เล่มที่ ๑-๘ พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาทั่ว ๆ ไป เริ่มตั้งแต่เล่มที่ ๙-๒๔
พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมะล้วน ๆ หรือธรรมะที่สำคัญ เริ่มตั้งแต่เล่มที่ ๒๕-๔๕

๑.๑.๒ ประเภทของคัมภีร์พระพุทธศาสนา

มหามกุฏราชวิทยาลัย (๒๕๓๘: ๓) กล่าวไว้ว่า แม้ว่าพระไตรปิฎกจะนับว่า
เป็นคัมภีร์สำคัญ และเป็นหลักฐานทางพระพุทธศาสนา แต่ก็มีคัมภีร์อื่นอีกที่เกี่ยวข้องด้วย โดยมี
ลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวไว้ว่า

ก. พระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้นที่ ๑ เรียกว่า “บาลี”

ข. คำอธิบายพระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้นที่ ๒ เรียกว่า “อรรถถา” หรือ “วณนา”

ค. คำอธิบายอรรถถา เป็นหลักฐานชั้นที่ ๓ เรียกว่า “ฎีกา”

ง. คำอธิบายฎีกา เป็นหลักฐานชั้นที่ ๔ เรียกว่า “อนุฎีกา”

การจัดลำดับชั้นของบาลีและอรรถถา ก็เนื่องด้วยกาลเวลานั้นเอง เพราะพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่มีมาก่อน คือ เริ่มมีตั้งแต่การทำสังคายนาครั้งที่ ๑-๓ กระทำในประเทศอินเดีย การทำสังคายนาครั้งที่ ๔-๗ กระทำให้ประเทศศรีลังกา การทำสังคายนาครั้งที่ ๘-๙ กระทำในประเทศไทย (เสถียรพงษ์ วรรณปก, ๒๕๔๓: ๕) และมีการจัดพิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษรที่สมบูรณ์ครบ ๔๕ เล่มตามฉบับบาลีเดิม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ (ศ.แสง จันทรงาม พร้อมคณะ, ๒๕๓๕: จ)

ดังนั้น พระไตรปิฎก จึงจัดเป็นหลักฐานชั้นที่ ๑ ส่วนคัมภีร์ที่อธิบายพระไตรปิฎก แต่งขึ้นประมาณ ๕๕๖ ปี ภายหลังพุทธปรินิพพาน ซึ่งเรียกว่า “อรรถถา” นั้น จัดเป็นหลักฐานชั้นที่ ๒ (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒: ๖๒)

ส่วนฎีกานั้น แต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๕๘๗ จึงนับเป็นหลักฐานชั้นที่ ๓ อนึ่ง คัมภีร์อนุฎีกานั้น แต่งขึ้นภายหลังฎีกาในยุคต่อ ๆ มา เป็นคำอธิบายฎีกาอีกต่อหนึ่ง จึงนับเป็นหลักฐานชั้น ๔ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, ๒๕๓๕: ๑)

พระไตรปิฎกนั้น ถือว่าเป็นวรรณคดีบาลี ซึ่งมีความสำคัญอันบรรจุหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา โดย สนิท ตั้งทวี (๒๕๒๒: ๔๕-๕๖) ได้กล่าวถึงวรรณคดีบาลีไว้ว่า วรรณคดีบาลี คือ วรรณคดีพระพุทธศาสนานิกายหินยาน ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาเขียน วรรณคดีบาลี จึงมีลักษณะเป็นคำสอน เป็นปรัชญา ไม่ใช่บทประพันธ์แห่งความบันเทิง เพราะพระพุทธศาสนา ไม่นิยมนาฏะ การฟ้อนรำ และไม่นิยมวาทีตะ การประโคมดนตรี วรรณคดีบาลี จึงได้แก่ พระไตรปิฎก นิบาตชาดก มิลินทปัญหา ฯลฯ

การแบ่งลักษณะวรรณคดีบาลีนั้น ก็ยึดตามประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ซึ่งมีลักษณะและรายละเอียดแตกต่างกัน ดังนี้

ก. **พระธรรมวินัย** หมายถึง สมัยพุทธกาล กล่าวคือสมัยที่พระพุทธเจ้า ยังทรงพระชนม์อยู่ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงประกาศคำสั่งสอนที่เรียกว่า “**ธรรมวินัย**” บ้าง “**พุทธ- พจน**” บ้าง แก่พุทธบริษัททั้งหลาย ยุคนี้เริ่มแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา จนถึงเสด็จ ดับขันธปรินิพพาน รวมระยะเวลา ๔๕ ปี พระองค์ทรงแสดงพระธรรมวินัยด้วยมุขปาฐะ กล่าวคือ ทรงแสดงธรรมด้วยปากเปล่าอันเป็นประเพณีนิยมที่ปฏิบัติกันอยู่ในสมัยนั้น ศาสดาอื่น ๆ ในสมัยนั้น ก็นิยมประเพณีเช่นว่านี้ สาวกของพระพุทธเจ้า ในยุคนี้ สามารถจดจำหมวดธรรม หมวดวินัย ได้อย่างแม่นยำ เช่น การสวดปาติโมกข์ ในท่ามกลางชุมนุมสงฆ์ และเทศนาหมวด ธรรม หมวดวินัย

ข. **พระไตรปิฎก** หมายถึง การสาธยายบาลีที่พระสาวกองค์สำคัญ ๆ ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอริยบุคคล ชั้นอรหันต์ เช่น พระมหากัสสปเถระ ได้ประชุมสงฆ์ รวบรวมร้อยกรองพระธรรมวินัย ให้เป็นหมวดหมู่ มีรูปแบบเดียวกัน เรียกว่า “**สังคายนา**” ซึ่งยุค พระไตรปิฎกนี้ เริ่มตั้งแต่สมัยหลังพุทธปรินิพพาน จนถึงทำสังคายนา ครั้งที่ ๓ ซึ่งในช่วงนี้ ยังไม่ ปรากฏพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษร

ค. **หลังพระไตรปิฎก** หมายถึง คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์สาวก ได้แต่งคัมภีร์อธิบายขยายความในพระไตรปิฎก ให้พิสดารออกไปเพื่อความเข้าใจง่าย ซึ่งแบ่ง ออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑) **อรรถกถา** หมายถึง คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่พระอรรถกถาจารย์ แต่งขึ้นเพื่ออธิบายข้อความในพระไตรปิฎก ผู้แต่งหนังสือขึ้นในลักษณะนี้ เรียกว่า “**พระอรรถ- กถาจารย์**” หนังสือที่แต่งขึ้น เรียกว่า “**คัมภีร์อรรถกถา**” โดยแต่งขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๕๕๖ เช่น **คัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา** ภาค ๑-๓ เป็นคัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายพระวินัยปิฎก **คัมภีร์อรรถกถาสุมังคลวลลิตี** เป็นคัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายความในทีฆนิกาย สิลขันธวรรค มหาวรรค และปาฏิกวรรค แห่งพระสุตตันตปิฎก **คัมภีร์อรรถกถาอัฐสาธิตี** เป็นคัมภีร์อรรถกถาที่ อธิบายความในธัมมสังคณี แห่งพระอภิธรรมปิฎก โดยผู้แต่ง คือ พระพุทธโฆสาจารย์ (คณาจารย์- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒: ๕๑-๖๑)

๒) ฎีกา หมายถึง คัมภีร์พระพุทธรศาสนาที่มีการแต่งอธิบายขยายความในคัมภีร์อรรถกถา บางทีก็แก้คำและความหมายในคัมภีร์อรรถกถาด้วย ผู้แต่งคัมภีร์ชนิดนี้เรียกว่า “พระฎีกาจารย์” หนังสือที่แต่งขึ้นเรียกว่า “คัมภีร์ฎีกา” โดยเริ่มแต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๕๘๗ เช่น คัมภีร์ฎีกาสารัตถทีปนี เป็นคัมภีร์ที่อธิบายคัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา แห่งพระวินัยปิฎก โดยผู้แต่ง คือ พระสารีบุตร ภิกษุชาวลังกา คัมภีร์ฎีกาลีนัตถปสาทนา เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ อุปัฏฐกปัณณาสก์ โดยผู้แต่งคือ พระธรรมปาละ คัมภีร์มธุสารัตถทีปนี เป็นคัมภีร์ที่อธิบายพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ โดยผู้แต่ง คือ พระพุทธจูฬาภาทิกเถระ (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒: ๘๑-๘๕)

๓) อนุฎีกา หมายถึง คัมภีร์พระพุทธรศาสนาที่มีการแต่งขึ้นเพื่ออธิบายขยายความในอรรถกถาหรือฎีกาอีกครั้งหนึ่ง ผู้แต่งเรียกว่า “พระอนุฎีกาจารย์” หนังสือที่แต่งขึ้นเรียกว่า “คัมภีร์อนุฎีกา” เช่น คัมภีร์อนุฎีกาสุมังคลปสาทนินฎีกา แห่งพระวินัยปิฎก โดยผู้แต่งคือ พระสังฆรักขิต เมืองวิชัยปุระ คัมภีร์อนุฎีกาเอกกัณฑ์คฤตฎีกา แห่งพระสุตตันตปิฎก โดยผู้แต่งคือ พระสารีบุตร ชาวศรีลังกา คัมภีร์อนุฎีกาอภิธัมมัตถวินิแห่งพระอภิธรรมปิฎก โดยผู้แต่งคือ พระสุมังคลเถระ (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒: ๘๖)

๔) ปกรณ์วิเสส หมายถึง คัมภีร์พระพุทธรศาสนาที่มีการแต่งหนังสือเพื่ออธิบายธรรมะในพระพุทธรศาสนา ซึ่งไม่ได้อธิบายคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งโดยเฉพาะ หนังสือปกรณ์พิเศษเกิดขึ้นต่างยุคต่างสมัยกัน เช่น ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค โดยผู้แต่งคือ พระพุทธโฆสาจารย์ ปกรณ์วิเสสวิมุตติมรรค โดยผู้แต่งคือ พระอุปติสสเถระ (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒: ๑๐๓)

๕) โยชนา หมายถึง คัมภีร์พระพุทธรศาสนาที่อธิบายความหมายของศัพท์และความสัมพันธ์ในประโยคของภาษา ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการแปลคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาได้อย่างชัดเจน เช่น โยชนาวินยวินิจจยสังคหะ โดยผู้แต่งคือ พระมหाराชครู เมืองพม่า โยชนาธัมมปัทฏฐกถาโยชนา แห่งพระสุตตันตปิฎก โดยผู้แต่งคือ พระสิริสุมังคลเถระ เมืองพม่า โยชนาอรรถกถาสาลินี แห่งพระอภิธรรมปิฎก โดยผู้แต่งคือ พระญาณกิตติเถระ เมืองเชียงใหม่ (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒: ๘๕)

๖) **ไวยากรณ์บาลี** หมายถึง คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีการแต่งหลักไวยากรณ์บาลีขึ้น เช่น **คัมภีร์กัจจายนสูตร** โดยผู้แต่งคือ พระกัจจายนเถระ **คัมภีร์ปทฐปิติ** โดยผู้แต่งคือ พระพุทธปิตุเถระ **คัมภีร์ลัททนิติ** โดยผู้แต่งคือ พระอัครกวัณสเถระ (พระมหาสมปอง มุทิตโต, ๒๕๔๖: ๗)

๗) **พจนานุกรม** หมายถึง หนังสือที่มีการแต่งรวบรวมคำบาลีไว้เป็นเล่ม เพื่อสะดวกในการค้นคว้า เช่น **คัมภีร์อมรโกสะ** โดยผู้แต่งคือ พระอมรสีหเถระ **คัมภีร์อภิธานปทีปิกา** โดยผู้แต่งคือ พระมหาโมคคัลลานเถระ ชาวศรีลังกา (พระมหาสมปอง มุทิตโต, ๒๕๔๖: ๑๑-๑๒)

๑.๑.๓ คุณค่าและความสำคัญของคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นพระบาลี อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกานั้น เมื่อได้ศึกษาแล้วจะเห็นความสำคัญต่อไปนี้ คือ

- ก. เป็นที่รวบรวมไว้ซึ่งพระพุทธพจน์คือ พระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้เอง เท่าที่สืบทอดมาถึงยุคปัจจุบัน เราจึงจักคำสอนของพระพุทธเจ้าผ่านทางพระไตรปิฎก
- ข. เป็นที่สถิตพระศาสดาของพุทธศาสนิกชน เป็นที่บรรจุพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เราจะได้เข้าเฝ้าหรือรู้จักพระองค์ได้จากพระไตรปิฎก
- ค. เป็นแหล่งต้นเดิมของคำสอนพระพุทธศาสนา คำสอน คำอธิบาย คัมภีร์ ตำรา หนังสือ ที่อาจารย์หรือนักปราชญ์ทั้งหลายได้เรียบเรียงเอาไว้ จะต้องสืบขยายออกมาและเป็นไปตามคำสอนแม่บทของพระไตรปิฎก
- ง. เป็นหลักฐานที่ยืนยันอ้างอิงถึงพระพุทธศาสนา การอธิบายหรืออ้างอิงเป็นที่น่าเชื่อถือ เมื่ออ้างอิงหลักฐานในพระไตรปิฎก

จ. เป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนในพระพุทธศาสนา คำสอน หรือคำสอนใด ๆ จะถือเป็นคำสอนได้ต้องสอดคล้องกับพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก

ฉ. เป็นมาตรฐานตรวจสอบความน่าเชื่อถือหรือข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ความเชื่อถือหรือข้อปฏิบัติตลอดจนพฤติกรรมใด ๆ จะวินิจฉัยว่าถูกต้องหรือผิดพลาด เป็นพระพุทธศาสนาหรือไม่ ก็โดยอาศัยพระธรรมวินัยที่มีมาในพระไตรปิฎกเป็นเครื่องตัดสิน

นอกจากความสำคัญในทางพระพุทธศาสนาโดยตรงแล้ว พระไตรปิฎกยังมีคุณค่าสำคัญในทางอื่นอีกมากโดยเฉพาะ

ก. เป็นที่บันทึกหลักฐานเกี่ยวกับลัทธิ ความเชื่อ ศาสนา ปรัชญา ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม เรื่องราว เหตุการณ์ ถิ่นฐาน เช่น แคว้นแคว้นต่าง ๆ ในยุคอดีตไว้เป็นอันมาก

ข. เป็นแหล่งสืบค้นแนวคิดที่สัมพันธ์กับวิชาต่าง ๆ เนื่องจากคำสอนมีความเกี่ยวโยงหรือครอบคลุมหลายวิชา เช่น จิตวิทยา กฎหมาย ปกครอง เศรษฐกิจ เป็นต้น

ค. เป็นแหล่งเดิมของคำศัพท์บาลีที่นำมาใช้ในภาษาไทย เนื่องจากภาษาบาลีเป็นรากฐานสำคัญของภาษาไทย การศึกษาพระไตรปิฎกจึงมีอุปการะแก่ภาษาไทย (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒: ๒๕-๒๖)

รวมความว่าการศึกษา “พระไตรปิฎก” ซึ่งเป็นคัมภีร์สูงสุดในพระพุทธศาสนา มีคุณค่าที่สำคัญไม่เฉพาะแก่การศึกษาพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่อำนวยประโยชน์ทางวิชาการในด้านต่าง ๆ มากมาย เช่น ภาษาไทย ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา โบราณคดี รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ ศาสนา ปรัชญา และจิตวิทยา เป็นต้นด้วย

๑.๒ พระไตรปิฎก

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (๒๕๔๖: ๔๘๓) ได้ให้ความหมาย ของคำว่า “ไตรปิฎก” ไว้ว่า “ไตรปิฎก น. พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มี ๓ ปิฎก

คือ พระวินัย เรียก วินัยปิฎก พระสูตร เรียก สุตตันตปิฎก พระอภิธรรม เรียก อภิธรรมปิฎก, ตีรปิฎก กัว่า”

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา คู่เคียงกับคัมภีร์ไบเบิล ของ คริสต์ศาสนา คัมภีร์อัล-กรุอัน ของศาสนาอิสลาม และคัมภีร์ไตรเพท ของศาสนาพราหมณ์

ตามรูปศัพท์ คำว่า “**พระไตรปิฎก**” (บาลี - ตีปิฎก หรือ เตปิฎก) มาจาก พระ (คำ ขย่อง แปลว่า ประเสริฐ) + ไตร (สาม) + ปิฎก (ปิฎก) รวมแล้วแปลว่า ปิฎกสามอันประเสริฐ

เฉพาะคำว่า “**ปิฎก**” (บาลี - ปิฎก) พระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายไว้ ๒ ประการ คือ

ก. ปิฎก หมายถึง คัมภีร์หรือตำรา ดังประโยคบาลีว่า **มา ปิฎกสมุปทานน** อย่าเชื่อถือโดยการอ้างตำรา

ข. ปิฎก หมายถึง ภาชนะ (เช่น ตะกร้า) ดังประโยคบาลีว่า **อถ ปุริโส อากุญเญย** **กุกุทาล ปิฎกมาทาย** ครั้งนั้นบุรุษคนหนึ่งถือจอบและตะกร้าเดินมา (เสถียรพงษ์ วรรณปก, ๒๕๔๓: ๓)

ดังนั้น **พระไตรปิฎก** จึงหมายถึง คัมภีร์หรือตำราที่บรรจุคำสั่งสอนของพระพุทธ-เจ้า (และของพระสาวกสำคัญบางรูป) รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ คู่เคียงกับตะกร้าอันเป็นภาชนะ สำหรับใส่รวมของต่าง ๆ ไว้

๑.๒.๑ พระวินัยปิฎก

คำว่า “**พระวินัยปิฎก**” นั้น หมายถึง “คัมภีร์ว่าด้วยพระวินัยของภิกษุและ ภิกษุณี” ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาโดยสังเขปต่อไปนี้

ก. มหาวิภังค์ หรือ ภิกขุวิภังค์ ว่าด้วยเรื่องของศีลอันเป็นข้อห้ามของ ภิกษุที่อยู่ในพระปาฏิโมกข์

ข. ภิกขุณีวิภังค์ ว่าด้วยเรื่องศีลอันเป็นข้อห้ามของภิกขุณี

ค. จุลวรรค ว่าด้วยความเป็นมาของภิกขุณี รวมทั้งประวัติความเป็นมาของการทำสังคายนา

ง. มหาวรรค ว่าด้วยพุทธประวัติ และพิธีกรรมทางพระวินัย

จ. ปรีวาร ว่าด้วยข้อเบ็ดเตล็ดทางพระวินัย บทสรุปแห่งข้อความทั้งหมดของพระวินัย โดยตั้งเป็นคำถามและคำตอบ เพื่อความเข้าใจที่แจ่มชัดเกี่ยวกับเรื่องวินัยสงฆ์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๕: ๒๑)

๑.๒.๒ พระสูตรตันตปิฎก

คำว่า “พระสูตรตันตปิฎก” หมายถึง “คัมภีร์ที่กล่าวถึงพระธรรมเทศนา ล้วน ๆ ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาโดยสังเขปต่อไปนี้

ก. ทีฆนิกาย หมายถึง หมวดธรรมที่รวมพระสูตรไว้นาน ๆ จำนวน ๓๔ พระสูตร

ข. มัชฌิมนิกาย หมายถึง หมวดธรรมที่รวมพระสูตรขนาดกลาง ซึ่งมีคำอธิบายแบบวิธีอุปมาอุปไมย จำนวน ๑๕๒ พระสูตร

ค. สัตยุตตนิคาย หมายถึง หมวดธรรมที่ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับบุคคล สถานที่ และข้อธรรมเรื่องเดียวกัน ไว้เป็นหมวด จำนวน ๗,๗๖๒ พระสูตร

ง. อังคุตตรนิกาย หมายถึง หมวดธรรมที่ประมวลพระสูตรอันมีหัวข้อธรรมแบ่งเป็นหมวด เรียงลำดับตามจำนวนหัวข้อธรรมะ ตั้งแต่ ๑ หัวข้อ จนถึง ๑๑ หัวข้อ จำนวน ๕,๕๕๗ พระสูตร

จ. ขุททกนิกาย หมายถึง หมวดธรรมที่ประมวลพระสูตรเล็ก ๆ น้อย ๆ ประเภทคาถา ภาณิต และคำอธิบายเรื่องราวเบ็ดเตล็ด ซึ่งจัดเข้าไว้ใน ๔ นิกายแรกไม่ได้ จำนวน ๑๕ เรื่อง

ฉ. ขุททกปาฐะ หมายถึง หมวดธรรมที่ประมวลบทสวดขนาดสั้น แบบเล็ก ๆ น้อย ๆ

ช. ธรรมบท หมายถึง หมวดธรรมที่ประมวลธรรมภาณิตสั้น ๆ จำนวน ๓๐๐ ข้อ

ซ. อุทาน หมายถึง หมวดธรรมที่ประมวลพระพุทธรพจน์ ที่ทรงเปล่งออกมาด้วยกำลังปีติโสมนัส

ฌ. อิติวุตตะกะ หมายถึง หมวดธรรมที่ยกขึ้นมาอ้างอิง โดยใช้คำว่า “พระพุทธเจ้าได้ตรัสข้อความไว้อย่างนี้”

ญ. สุตตนิบาต หมายถึง หมวดธรรมที่รวมพระสูตรอันมีเนื้อหาประเภท ร้อยกรอง และบางส่วนผสมร้อยแก้ว

ฎ. วิมานวัตถุ หมายถึง หมวดธรรมว่าด้วยประวัติของผู้ที่เกิดในวิมาน คือ เทพบุตร และเทพธิดา

ฏ. เปตวัตถุ หมายถึง หมวดธรรมที่กล่าวถึงประวัติของเปรต หรือผู้ล่วงลับไปแล้ว

ฐ. เถรคาถา หมายถึง หมวดธรรมที่รวบรวมพระสูตรต่าง ๆ ซึ่งเป็นของพระเถระผู้เป็นอรหันตสาวก

ฑ. เถรีคาถา หมายถึง หมวดธรรมที่รวมพระสูตรต่าง ๆ ของพระเถรีผู้เป็นอรหันตสาวิกา

ฅ. ซาดก หมายถึง หมวดธรรมเนียมที่กล่าวถึงประวัติในอดีตของพระพุทธรเจ้า ที่มีมาในชาติก่อน ๆ

ฉ. นิทเทส หมายถึง หมวดธรรมเนียมที่อธิบายขยายความพระพุทธรจนะย่อในรูปคาถาให้มีความกว้างขวางคูลมหาสมุทรและมหาปฐพี

ค. ปฏิสัมภิทามรรค หมายถึง หมวดธรรมเนียมที่อธิบายขยายความเกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญา อย่างกว้างขวาง เพื่อให้เกิดความแตกฉานในปฏิสัมภิทา ๔

ค. อปทาน หมายถึง หมวดธรรมเนียมที่เป็นประวัติส่วนพระองค์ของพระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า และพระสาวก

ค. พุทรวังสะ หมายถึง หมวดธรรมเนียมที่แสดงประวัติของพระพุทธรเจ้าในอดีต ๒๔ พระองค์ เริ่มตั้งแต่พระที่ปึงกรพุทธรเจ้า จนถึงพระกัสสปพุทธรเจ้า และพระประวัติของพระพุทธรเจ้าของเรา คือ พระโคตมพุทธรเจ้า

ท. จริยาปิฎก หมายถึง หมวดธรรมเนียมที่แสดงการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ของพระพุทธรเจ้าในอดีตชาติ (มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๕: ๒๒)

๑.๒.๓ พระอภิธรรมปิฎก

คำว่า “พระอภิธรรมปิฎก” หมายถึง “คัมภีร์ที่กล่าวถึงธรรมะล้วน ๆ หรือธรรมะที่สำคัญ” ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาโดยสังเขปต่อไปนี้

ก. ฐัมมสังคณิ ว่าด้วยการจัดสรรสภาวะธรรมเข้าเป็นหมวดแม่บท เรียกว่า มาติกา แล้วนำไปจำแนกโดยพิสดารพอสมควร

ข. วิกังค์ ว่าด้วยการจำแนกมาติกาในคัมภีร์ฐัมมสังคณิทั้ง ติกมาติกา ๒๒ หมวด และทุกมาติกา ๑๐๐ หมวด โดยพิสดาร

ค. ราชทูตว่าด้วยหมวดธรรมที่อธิบายชั้น ๕ อายุคณะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ โดยนำมตินิยามของคัมภีร์นี้จำนวน ๑๐๕ บท และมตินิยามจากคัมภีร์มัธยมสังคณี จำนวน ๒๖๖ บท มาแสดงด้วยนัยต่าง ๆ

ง. บุคคลบัญญัติ ว่าด้วยการบัญญัติ หรือ การแสดง การประกาศ การชี้แจง ๖ ประการ เช่น ชั้นบัญญัติ อายตน์บัญญัติ จนถึงบัญญัติเรื่องบุคคล พร้อมทั้งแจกแจงรายละเอียดเรื่องบัญญัติบุคคลต่าง ๆ

จ. กถาวัตถุ ว่าด้วยคำถาม คำตอบ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อันเป็นการไต่สวนเพื่อชี้แจงเหตุผล

ฉ. ยมก ว่าด้วยการปุจฉา-วิสัชนา สภาวธรรม ๑๐ หมวด ด้วยวิธีการยมก คือ การถาม-ตอบ เป็นคู่ ๆ

ช. ปิฎฐาน ว่าด้วยการจำแนกสภาวธรรมแม่บทหรือมตินิยาม ทั้ง ๑๒๒ หมวด ๒๖๖ บท ของคัมภีร์มัธยมสังคณี ด้วยปัจจัยหรือสิ่งสนับสนุน ๒๔ ประการ มีเหตุปัจจัย เป็นต้น (มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๕: ๒๓)

๑.๓ อรรถกถา

๑.๓.๑ คัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎก

- ก. คัมภีร์อรรถกถา สมันตปาสาทิกา “จูลวรรค ภาค ๑”
- ข. คัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา “จูลวรรค ภาค ๒”
- ค. คัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา “จูลวรรค ภาค ๓”

๑.๓.๒ คัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

- ก. อรรถกถาสุมังคลวลลสินี ที่มณฑล สีสันขรรค
- ข. อรรถกถาสุมังคลวลลสินี ที่มณฑล ปาฎิกวรรค

- ค. อรรถกถาปัญญาสุทนี มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสกั
- ง. อรรถกถาปัญญาสุทนี มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั
- จ. อรรถกถาสารัตถปกาสินี สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
- ฉ. อรรถกถาสารัตถปกาสินี สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค
- ช. อรรถกถาปรมัตถทีปนี ขุททกนิกาย อุทาน อิติวุตตะกะ
- ซ. อรรถกถาปรมัตถทีปนี ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ-เปตวัตถุ
- ฌ. อรรถกถาสัทธัมมปัชโชติกา ขุททกนิกาย มหานิเทศ
- ญ. อรรถกถา สัทธัมมปัชโชติกา ขุททกนิกาย จูฬนิเทศ
- ฎ. อรรถกถาสัทธรรมปกาสินี ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
- ฏ. อรรถกถาวิสุทธชนวิลาสินี ขุททกนิกาย อปาทาน
- ฐ. อรรถกถามรุธัตถวิลาสินี ขุททกนิกาย พุทธวงศ์
- ฑ. อรรถกถาปรมัตถทีปนี ขุททกนิกาย จริยาปิฎก

๑.๔ วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

๑.๔.๑ ความหมายของวรรณคดีพระพุทธศาสนา

ความหมายของวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลายดังต่อไปนี้

สนิท ตั้งทวี (๒๕๒๗: ๘๕-๘๖) กล่าวว่า วรรณคดีศาสนา คือ วรรณคดีที่เขียนขึ้นโดยอาศัยเนื้อหาสาระ หรือหลักธรรมทางศาสนา ตลอดจนบุคคลต่าง ๆ ในศาสนา ได้แก่ ศาสดา สาวก และผู้ที่เกี่ยวข้อง มาเป็นแก่นเรื่องหรือโครงเรื่อง หรืออาจจะรวมทั้งเรื่องราวที่คิดแต่งขึ้นใหม่ให้เป็นอย่างเรื่องในศาสนา ทั้งนี้โดยมีจุดประสงค์เพื่อจะกล่อมเกล่าจิตใจของบุคคลให้ดีขึ้น

เบญจมาศ พลอินทร์ (๒๕๒๔: ๓๔) กล่าวว่า วรรณคดีศาสนา คือ วรรณคดีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา เกิดขึ้นเพราะความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนา ต้องการเผยแพร่ความรู้ทางศาสนาอย่างหนึ่ง ต้องการสอนศีลธรรมอย่างหนึ่ง ฉะนั้นวรรณคดีพุทธศาสนาจึงมีอยู่มากมาย

ประสิทธิ์ ศรีสมุทร (๒๕๔๔: ๓) กล่าวว่า วรรณคดีศาสนา คือ วรรณคดีที่เขียนขึ้นโดยอาศัยเนื้อหาสาระหรือหลักธรรมของศาสนา ตลอดจนเรื่องราวของบุคคลต่าง ๆ ในศาสนา ได้แก่ พระศาสดา สาวก และผู้เกี่ยวข้องมาเป็นแก่นเรื่อง หรือ โครงเรื่อง รวมทั้งเรื่องราวที่ผูกขึ้นใหม่ ให้เป็นอย่างไร้ในศาสนา เรื่องราวต่าง ๆ ที่แต่งขึ้นใหม่ดังกล่าวมาแล้วนี้ ปรากฏเป็นหลายรูปแบบ มีทั้งที่เป็นคัมภีร์ทางศาสนา มีทั้งที่ปรากฏในรูปของชีวประวัติ ดำเนิน นิทาน และรูปแบบของบันเทิงคดีอันได้แก่ นิยาย และบทละคร เป็นต้น

ปัญญา บริสุทธิ์ (๒๕๒๔: ๒๙) กล่าวว่า วรรณคดีศาสนา หมายถึง หนังสือซึ่งมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับศาสนา ซึ่งในประเทศไทยก็ยังมีแต่ศาสนาพุทธอย่างเดียว เพราะศาสนาอื่น เช่น ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู ที่มีอยู่ในวงวรรณกรรมไทยก็ไม่ได้เน้นในเรื่องความเป็นศาสนาแต่อย่างใด หากแต่เน้นในเรื่องจริยธรรมเท่านั้น ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา วรรณคดีพระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทย สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีก็มีอยู่หลายเรื่อง ถึงสมัยรัตนโกสินทร์วรรณคดีศาสนาก็ยังเป็นที่นิยมกันอยู่ และมีงานที่ดีเด่นหลายเรื่อง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรณคดีศาสนาได้รับความนิยมนลดลง เพราะแนวการแต่งหนังสือตั้งแต่ปลายรัชกาลนี้ เริ่มหันไปสู่การเขียนนวนิยาย เรื่องสั้น และบทร้อยกรองเบ็ดเตล็ดเป็นส่วนใหญ่ กล่าวง่าย ๆ ว่า ตลาดหนังสือเริ่มอึดตัวในเรื่องศาสนาก็เป็นไปได้

ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคง (๒๕๔๓: ๑) กล่าวว่า วรรณคดีพุทธศาสนามีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาต่าง ๆ และเรื่องที่มีผู้แต่งเพื่อส่งเสริมความรู้ทางพุทธศาสนาในแง่ต่าง ๆ กัน

กุสุมา รัชมณ (๒๕๔๕: ๒๑๖) กล่าวว่า วรรณคดีพุทธศาสนา มีจุดประสงค์ที่จะชักจูงผู้อ่านให้เข้าถึงหลักคำสอนของพุทธศาสนาโดยละเว้นความชั่ว มุ่งแต่ความดี และทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว ภาวะหลักที่กวีแสดงจึงมักจะเป็นความน่าเกรงกลัว (ภยะ) และความน่ารังเกียจ (ชุกุปสา) ของความชั่ว เพื่อให้ผู้อ่านอยากจะหนีห่างจากความชั่ว หรืออาจเป็นความน่าพิศวง (วิสมยะ) ของความดี เพื่อให้ผู้อ่านแสวงหาความดี หรืออาจเป็นความสงบ (สมะ) ของจิตใจที่ผ่องแผ้วเพื่อให้ผู้อ่านละกิเลสและทำใจให้สะอาดบริสุทธิ์

สายทิพย์ นุกุลกิจ (๒๕๓๓: ๒๕) กล่าวว่า วรรณคดีพุทธศาสนา คือ วรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติของพระศาสดา ประวัติของพระสาวก หรือ มีเนื้อหาเกี่ยวกับ

หลักธรรมคำสอนของศาสนา เช่น เรื่องปฐมสมโพธิกถา เรื่องมาลัยคำหลวง เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นต้น

จากนิยามความหมายของคำว่า “วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา” เบื้องต้นจึงพอสรุปได้ว่า “วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา” หมายถึง “วรรณคดีที่แต่งขึ้นโดยอาศัยเนื้อหาสาระ ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสั่งสอนปลูกฝังความดีงามตามหลักศาสนามารวมถึงที่แต่งขึ้นโดยมีเนื้อหาเพื่ออธิบายเกี่ยวกับบุคคลในพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็น พระศาสดาสาวก และพระโพธิสัตว์ ซึ่งอยู่ในรูปแบบของพระไตรปิฎก อรรถกถา หรือ วรรณคดีที่ส่งเสริมความรู้ด้านพระพุทธศาสนาในแง่ต่าง ๆ”

๑.๔.๒ ลักษณะของวรรณคดีพระพุทธศาสนา

สนธิ์ ตั้งทวี (๒๕๒๓: ๘๕-๘๖) ได้กล่าวถึง ลักษณะของวรรณคดีศาสนาไว้ว่า วรรณคดีศาสนานั้นมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้ คือ

ก. เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือในการสั่งสอน และเพื่อให้ผู้อ่านเข้าถึงแก่นของศาสนา พร้อมทั้งปลูกฝังความศรัทธา และความเชื่อมั่น

ข. เป็นเรื่องที่อธิบายขยายเนื้อความในคัมภีร์ทางศาสนาให้เป็นที่เข้าใจชัดเจน

ค. เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อแสดงคำสอน หรือบันทึกหลักธรรมของพระพุทธเจ้า และพระสาวก

ง. เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับบุคคลทางศาสนา เช่น ปฐมสมโพธิกถา มหาชาติคำหลวง ฯลฯ

จ. เป็นบทสวดอันอ่อนหวาน สดุดี เช่น ลิลิตโองการแช่น้ำ ฯลฯ

ฉ. เป็นเรื่องที่มีเนื้อหาแสดงถึงความรุ่งเรืองของศาสนา เช่น ศิลาจารึก-
พ่อขุนรามคำแหง ฯลฯ

ช. เป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา มีบันทึกเป็นทำนองประวัติ-
ศาสตร์

ซ. เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นให้เป็นบันเทิงคดี โดยนำเค้าเรื่องตอนหนึ่งตอนใด
จากศาสนา หรือนำหลักธรรมคำสั่งสอนทางศาสนามาเป็นโครงเรื่อง แล้วสอดแทรกจินตนาการ
ของผู้เขียนลงไป เช่น “หลวงตา” ของ “แพรว เยื่อไม้” ฯลฯ

เบญจมาศ พลอินทร์ (๒๕๒๔: ๘) ได้กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของวรรณคดี
ศาสนาไว้ว่า

ก. เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาโดยตรง มุ่งสั่งสอนหรือให้ความรู้
เนื้อเรื่องจะเป็นการสั่งสอนตามหลักของศาสนา คือ ให้ประพฤติดี ละเว้นความชั่ว ซึ่งให้เห็นผล
ของการกระทำนั้น ๆ เช่น ทำดีได้ขึ้นสวรรค์ (หมายถึงความสุขใจ) ทำชั่วต้องตกนรก (หมายถึง
ได้รับความทุกข์ทั้งกายและใจ) หรือการทำดีย่อมได้รับสิ่งที่ดีตอบสนอง ทำชั่วย่อมได้รับสิ่งที่ชั่ว
ตอบสนอง ตัวเอกของวรรณคดีศาสนามักจะมาจากคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ หรือนำเรื่องราว
ของพระพุทธองค์ หรือ พระอรหันต์ หรือสาวกที่สำคัญมาแต่ง บางครั้งตัวเอกของเรื่องมาจากเรื่อง
ชาดก ดังเช่น พระมาลัยคำหลวง นันทโศภนพุทธคำหลวง สมุทโฆษชาดก และมหาเวสสันดร-
ชาดก เป็นต้น

ข. เป็นลักษณะอ้างอิง คือ นำเอาตัวละครและการกระทำมาแต่งเป็น
เรื่องราวเกี่ยวข้องกับศาสนา ทั้งศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ ได้แก่ รามายณะ มหาภารตยุทธ ของ
ฮินดู พระอนิรุทธ พระรถเสน พระสุธน พระสมุทโฆษ และมหาเวสสันดรชาดก ของ
พระพุทธศาสนา เป็นต้น

ค. เป็นลักษณะแทรกไว้ในวรรณคดีอื่น ๆ ส่วนมากเป็นคติสอนใจ มุ่งชี้
ให้เห็นการกระทำ เช่น ธรรมะย่อมชนะอธรรม ความดีย่อมชนะความชั่ว ได้แก่ นิทาน นิยายเรื่อง
ต่าง ๆ ที่กวีนำมาผูกเป็นเรื่องขึ้น

จ. เป็นหนังสือที่แต่งหรือเรียบเรียงขึ้น อันเกี่ยวกับพระพุทธประวัติ หรือเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและหลักธรรมที่มีตัวละครสมมติ หรือพรรณนาให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น เช่น ปรัชญาของลัทธิเต๋า ของสมักร บุราวาส เล่ม ๑-๒ หรือ กองทัพธรรม ของสุชีพ ปุญญานุภาพ เป็นผู้เรียบเรียง (๓ ภาค) ประสงค์ให้ผู้อ่านได้รับธรรมะ

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (๒๕๒๖: ๓๒๑) ได้กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของวรรณคดีศาสนา ไว้ดังนี้ว่า

ก. เป็นเรื่องราวของบุคคลในศาสนา ได้แก่ ศาสดา สาวก หรือผู้เกี่ยวข้อง ทั้งนี้วรรณคดีศาสนาในลักษณะนี้จะปรากฏในรูปแบบของชีวประวัติ

ข. เป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งบันทึกไว้เป็นทำนองประวัติศาสตร์

ค. เป็นบันทึกหลักธรรมคำสอนของศาสนา หรือ สาวก ผู้สืบทอดศาสนา นั้น ๆ

ง. เป็นข้อความที่อธิบาย หรือขยายความ เนื้อความในคัมภีร์ทางศาสนา ให้เข้าใจแจ่มแจ้ง อันได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาทั้งหลาย

จ. เป็นบันเทิงคดี ที่นำเรื่องราวหรือเค้าโครงจากศาสนนิทานหรือเรื่องราวตอนใดตอนหนึ่งที่มีในศาสนา รวมทั้งนำหลักธรรมของศาสนามาผูกเป็นเรื่องขึ้นตามจินตนาการของตน โดยสอดแทรกหลักธรรมและปรัชญาของศาสนาไว้โดยตลอด

ฉ. วรรณคดีศาสนา มีจุดประสงค์ในการแต่ง กล่าวได้ดังนี้

- ๑) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอน
- ๒) เพื่อให้เข้าใจถึงแก่นแท้ของศาสนา
- ๓) เพื่อเป็นการเสริมสร้างศรัทธาให้มีมากยิ่งขึ้น

สุชาติ หงษา (๒๕๔๘: ๒) ได้กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของวรรณคดีศาสนา ไว้ว่า วรรณคดีศาสนาจะแต่งเพื่อสั่งสอนให้เข้าใจแก่นแท้ของศาสนา โดยจะอธิบายให้ชัดเจน และเข้าใจง่าย ไม่ว่าจะเป็นบันทึกหลักธรรมของพระศาสดาและพระสาวก เช่น ไตรภูมิพระร่วง เรื่องเกี่ยวกับบุคคลทางศาสนา เช่น พระปฐมสมโพธิกถา และเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เช่น พระพุทธลีลา เป็นต้น

บทสรุป “ลักษณะของวรรณคดีพระพุทธศาสนา” หมายถึง “วรรณคดีที่แต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสั่งสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนา บางเล่มอาจจะแต่งขึ้นเพื่ออธิบายคัมภีร์บางคัมภีร์ให้มีความชัดเจนมากขึ้น เพื่อแสดงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวก หรืออาจจะแต่งขึ้นโดยมีลักษณะเพื่อให้เกิดความบันเทิงเชิงศาสนา ซึ่งมีการนำตัวละครมาแต่งเป็นเรื่องราวอันเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือเกี่ยวกับประวัติของพระศาสดา และพระสาวก นอกเหนือจากนั้นยังมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการอ้อนวอน หรือสวดดีพระบรมศาสดา ผู้ก่อตั้งศาสนา”

๑.๔.๓ ประเภทของวรรณคดีพระพุทธศาสนา

สนธิ ตั้งทวี (๒๕๒๗: ๘๕-๘๖) ได้แบ่งวรรณคดีพระพุทธศาสนา โดยยึดตามลักษณะแห่งความสัมพันธ์กันโดยตรง ซึ่งรวมแล้ว มี ๘ ประเภท คือ

- ก. วรรณคดีที่เกี่ยวกับศาสนธรรมโดยตรง หรือโดยปริยาย เช่น ไตรภูมิ-พระร่วง ฯลฯ
- ข. วรรณคดีเกี่ยวกับศาสนประวัติ เป็นวรรณคดีที่แสดงเนื้อหาความเป็นมา หรือความเจริญรุ่งเรืองของศาสนาในสมัยต่าง ๆ เช่น ปฐมสมโพธิกถา ฯลฯ
- ค. วรรณคดีเกี่ยวกับศาสนพิธี เป็นวรรณคดีที่แสดงพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยตรง หรือโดยปริยาย เช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน ฯลฯ
- ง. วรรณคดีเกี่ยวกับศาสนวัตถุสถาน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปูชนียวัตถุ หรือ ปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนา ที่กล่าวไว้โดยตรง เช่น ปุณณิเวทคำฉันท์ ฯลฯ

จ. วรรณคดีเกี่ยวกับศาสนนิทาน หรือชาดก เป็นวรรณคดีเกี่ยวกับนิทาน หรือเรื่องในคัมภีร์พุทธศาสนา อาจเขียนโดยตรง หรือดัดแปลงมาเป็นวรรณกรรมอิงศาสนา

ฉ. วรรณคดีเกี่ยวกับประวัติสาวก เป็นวรรณคดีที่กล่าวถึงประวัติ หรือ ข้อประพฤติปฏิบัติของสาวก เช่น พระมาลัยคำหลวง ฯลฯ

ช. วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธประวัติ เป็นวรรณคดีที่กล่าวถึงประวัติของ พระพุทธเจ้า เช่น ปฐมสมโพธิกถา ฯลฯ

เบญจมาศ พลอินทร์ (๒๕๒๔: ๑๐) ได้อธิบายถึงประเภทวรรณคดีพระพุทธศาสนาไว้ว่า เป็นวรรณคดีไทยที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา อาจจะเป็นไปในลักษณะเกี่ยวกับ เนื้อเรื่องบ้าง คำเรื่องบ้าง หรือเป็นแนวคิดบ้าง วรรณคดีไทยจะมีลักษณะสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาแน่นแฟ้นมาก อาจแบ่งได้ดังนี้

ก. วรรณคดีประเภทศาสนธรรม ได้แก่ วรรณคดีที่แสดงหลักธรรมทางศาสนา เช่น ไตรภูมิพระร่วง สุภาษิตพระร่วง พระมาลัยคำหลวง นันทโศภนพุทธคำหลวง มลีนทปัญญา สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นต้น

ข. วรรณคดีศาสนประวัติ ได้แก่ วรรณคดีที่แสดงความเป็นมา ความเคลื่อนไหว หรือความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น อาจจะมีแทรกอยู่ในวรรณคดีบางเรื่องบางตอน เช่น ศิลจารึกสุโขทัย ไกรนิราศหริภุญชัย ปุณโณวาทฉันท์ เป็นต้น

ค. วรรณคดีประเภทศาสนพิธี ได้แก่ วรรณคดีที่แสดงพิธีกรรมทางศาสนา เช่น นางนพมาศ หรือคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ไกรพระราชพิธีสิบสองเดือน เป็นต้น

ง. วรรณคดีประเภทพุทธปฐนียวัตถุสถาน ได้แก่ วรรณคดีที่แสดงปฐนียวัตถุและปฐนียสถานทางพระพุทธศาสนา เช่น โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์ ปุณโณวาทคำฉันท์ นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง เป็นต้น

จ. วรรณคดีประเภทชาดก ได้แก่ วรรณคดีที่แปล หรือแต่งจากชาดก เช่น พระเจ้าสิบชาติ พระสมุทรโฆษ พระอนิรุทธ พระสรรพสิทธิ์ พระอุเทน พระรถเสน เป็นต้น

ฉ. วรรณคดีประเภทสาวกประวัติ คือ วรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติหรือข้อประพฤติดของพระสาวก เช่น พระโมคคัลลานะ พระสารีบุตร พระอานนทพุทธอนุชา เป็นต้น

ช. วรรณคดีประเภทพุทธประวัติ คือ วรรณคดีที่แสดงประวัติความเป็นมาของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นศาสดาผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนา เช่น พุทธประวัติ พระปฐมสมโพธิกถา วาสสิฐี เป็นต้น

สุชาติ หงษา (๒๕๔๘: ๓) ได้กล่าวถึงประเภทของวรรณคดีพระพุทธศาสนา ไว้ ๒ ประเภทดังต่อไปนี้ คือ

ก. วรรณคดีจากพระไตรปิฎกหรือจากคัมภีร์อื่น ๆ มาแต่งหรือแปลใหม่ โดยแทรกศาสนธรรมหรือคำสอนทางพระพุทธศาสนาลงไป เช่น ไตรภูมิพระร่วง และพระปฐมสมโพธิกถา เป็นต้น

ข. วรรณคดีที่นำแนวความคิดทางพระพุทธศาสนามาแต่งเพื่อแสดงความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา หรือบันทึกเหตุการณ์บางอย่าง เช่น มหาชาติคำหลวง สังข์ทอง เป็นต้น

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (๒๕๒๖: ๓๒๒) กล่าวไว้ว่า วรรณคดีศาสนาอาจจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ

ก. คัมภีร์ทางศาสนา หมายถึง คำรับอันเป็นหลักการสอน ซึ่งประมวลหลักธรรมของศาสนา เรื่องราวของบุคคลในศาสนา อันได้แก่ ศาสดา สาวก และผู้เกี่ยวข้อง ตลอดจนทั้งเรื่องอันเป็นศาสนนิทานไว้โดยสมบูรณ์ โดยลักษณะของเนื้อเรื่อง อาจจำแนกคัมภีร์ทางศาสนาออกเป็นประเภทย่อย ได้ ๒ ประเภท คือ คัมภีร์เดิม และคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์ประเภทอธิบาย

ข. วรรณคดีไทยที่มีที่มาจากศาสนา คือ วรรณคดีไทยที่มีที่มาจากศาสนา มีหลายลักษณะ กล่าวคือ อาจนำเรื่องใดเรื่องหนึ่งในคัมภีร์ทางศาสนา มาแปลจากภาษาต่างประเทศเป็นภาษาไทย อาจถอดความ หรือนำเนื้อความมาแล้วเรียบเรียงใหม่รวมทั้งนำเค้าโครงหรือแนวคิดของศาสนานั้น ๆ มาผูกขึ้นเป็นเรื่องก็มี โดยลักษณะของเนื้อหาดังกล่าวนี้อาจจำแนกวรรณคดีที่มีที่มาจากศาสนาได้เป็น ๔ ประเภท คือ

- ๑) ประเภทชีวประวัติ
- ๒) ประเภทที่มีเค้าเรื่องจากคัมภีร์ทางศาสนา
- ๓) ประเภทที่มีเค้าเรื่องจากศาสนนิทาน
- ๔) ประเภทอิงหลักธรรมทางศาสนา

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ (๒๕๒๕: ๒) ได้กล่าวถึง ประเภทของวรรณคดีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ไว้ดังนี้

ก. ศาสนธรรม คือ วรรณคดีที่เป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งกวีมักจะแทรกไว้ในวรรณคดีโดยทั่วไป เช่น ไตรภูมิพระร่วง ตุกายิตพระร่วง ลิลิตพระลอ กามนิด ฯลฯ

ข. ศาสนประวัติ คือ วรรณคดีที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองเรื่องของพุทธศาสนา ซึ่งกวีจะแทรกไว้ในวรรณคดีไทยในบางตอน เช่น ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง นางนพมาศ โคลงนิราศหริภุญไชย ปุณโณวาทคำฉันท์ ฯลฯ

ค. ศาสนพิธี คือ วรรณคดีที่แสดงถึงระเบียบประเพณีที่ประพฤติปฏิบัติ ต่อ ๆ กันมา เช่น ประเพณีการเกิด การบวช การตาย การแต่งงาน ตลอดจนวันสำคัญทางศาสนา เช่น นางนพมาศ ทวาทศมาสโคลงฉันท์ พระราชพิธีสิบสองเดือน ฯลฯ

ง. ปุชนิยัตถุสถาน คือ วรรณคดีที่แสดงถึงปุชนิยัตถุ และปุชนิยสถาน อันเป็นศิลปะประเภทสถาปัตยกรรม และประติมากรรมทางพุทธศาสนา เช่น โคลงนิราศ-หริภุญชัย ปุณโณวาทคำฉันท์ ฯลฯ

จ. ชาดก คือ วรรณคดีที่แปลหรือแต่งจากนิบาตชาดก หรือปัญญาส-
ชาดก เช่น มหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ อุเทนคำฉันท์ กลบทสิริวิบูลกิติ์ ฯลฯ

ฉ. สาวกประวัติ คือ วรรณคดีที่แสดงเกี่ยวกับประวัติและข้อประพฤติก
ปฏิบัติของสาวก เช่น นันทโศปนนทสูตรคำหลวง พระมัลลย์คำหลวง ฯลฯ

ช. พุทธประวัติ คือ วรรณคดีที่แสดงเกี่ยวกับประวัติของพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าโดยตรง เช่น ปฐมสมโพธิกถา เป็นต้น

สรุป “ประเภทของวรรณคดีพระพุทธศาสนา” หมายถึง “วรรณคดีที่แต่ง
ขึ้นโดยมีเนื้อหาสาระที่กล่าวถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ในศาสนา ซึ่งสามารถแยกประเภทได้ ๕
ประเภทดังต่อไปนี้ คือ

๑. มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนธรรมโดยตรงหรือโดยปริยาย เช่น ไตรภูมิ-
พระร่วง
๒. มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนประวัติ เช่น ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง
๓. มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนพิธี เช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน
๔. มีเนื้อหาเกี่ยวกับปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนา เช่น ปุณณโณวาท-
คำฉันท์
๕. มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนนิทานหรือชาดก เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์
๖. มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติสาวก เช่น พระมัลลย์คำหลวง
๗. มีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เช่น ปฐมสมโพธิกถา
๘. มีเนื้อหาที่นำมาจากพระไตรปิฎก เช่น มหาชาติคำหลวง
๙. มีเนื้อหาที่ได้แนวคิดมาจากพระพุทธศาสนา เช่น สังข์ทอง

๑.๕ พระพุทธเจ้า

๑.๕.๑ ความหมายของ “พระพุทธเจ้า”

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (๒๕๔๖: ๗๕๔) ได้กล่าวไว้ว่า คำว่า “พุทธะ” หมายถึง ผู้ตรัสรู้ ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิกบานแล้ว ใช้เฉพาะเป็นพระนามของพระบรมศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา เรียกเป็นสามัญว่า “พระพุทธเจ้า”

คัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า “พุทธโ” ไว้ดังต่อไปนี้ว่า “ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า พุทธโ ด้วยอำนาจพระญาณอันเกิดในที่สุดแห่งวิโมกข์ เพราะขึ้นชื่อว่า เญยธรรมอะไร ๆ ที่มีอยู่ทั้งหมด อันพระองค์ตรัสรู้แล้ว” อีกอย่างหนึ่ง เพราะพระองค์ตรัสรู้ริยสัจ ๔ ด้วยพระองค์เองบ้าง ทรงยังสัตว์เหล่าอื่นให้ตรัสรู้บ้าง, ฉะนั้นพระองค์จึงทรงพระนามว่า พุทธโ เพราะเหตุมีอาทิอย่างนี้บ้าง เพื่อจะให้ทราบเนื้อความแม่นยำแจ่มแจ้ง บัณฑิตควรขยายนิเทศนัย หรือปฏิบัติสมิทธานัยแม้ทั้งหมดที่เป็นไปแล้ว ให้พิสดารอย่างนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่า พุทธโ เพราะตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย ทรงพระนามว่า พุทธโ เพราะทรงยังประชาสัตว์ให้ตรัสรู้” ดังนี้ (คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗: ๒๑๑)

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย (๒๕๔๗: ๒๑๑) ได้กล่าวถึงคำว่า “พุทธ” ไว้ว่า ในพระพุทธศาสนานั้น พุทธะ เป็นภาษาบาลี แปลว่า “ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน” หมายถึง บุคคลผู้ตรัสรู้ริยสัจ ๔ อย่างถ่องแท้แล้ว ในชั้นอรรถกถา จำแนกพุทธะออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

ก. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือ “พระพุทธเจ้า” คือบุคคลที่ตรัสรู้ด้วยตนเองและสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม ตามคัมภีร์ฝ่ายพุทธนั้น พระพุทธเจ้าที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ คือ พระโคตมพุทธเจ้า เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในบรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ข. พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ บุคคลที่ตรัสรู้ด้วยตนเอง แต่มิได้สอนให้ผู้อื่นรู้ตาม

ค. พระอนุพุทธะ คือ บุคคลที่ตรัสรู้เนื่องด้วยคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม ผู้ที่ตรัสรู้ด้วยเหตุนี้เรียกว่า “พระสาวก”

๑.๕.๒ การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า

การอุบัติขึ้นของ “พระพุทธเจ้า” นั้นมิใช่เรื่องง่าย เพราะผู้ที่มาอุบัติขึ้นเป็นพระพุทธเจ้าในมนุษยโลกนั้น ต้องเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัด ตลอดหลายอสงไขย ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระพุทธเจ้าประเภทใด ในชาติสุดท้าย พระโพธิสัตว์จะบังเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิต แล้วเกิดความเป็นอภินิหารลงมาอุบัติขึ้นในมนุษยโลก

ในพระไตรปิฎก หมวดพระสูตรตันตปิฎก ภาษาบาลีอักษรไทยฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๓ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒ พุทธวงศ์-จริยาปิฎก หน้า ๕๔๖-๕๔๘ ได้กล่าวถึงการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า จำนวน ๒๘ พระองค์ ดังต่อไปนี้ว่า

อปริเมยฺเย อิตฺถ กปฺเป	จตุโร อาสุ วินายกา
ตณฺหุโกโร เมธฺยุโกโร	อโถปิ สรณฺยุโกโร
ทีปฺยุโกโร จ สมฺพุทฺโธ	เอกกปฺปมฺหิ เต ชินา ฯ
ทีปฺยุกรสฺส อปเรน	โกณฺฑนฺตฺโย นาม นายโก
เอโกว เอกกปฺปมฺหิ	ดาเรสิ ชนต พหุ ฯ
ทีปฺยุกรสฺส ภควโต	โกณฺฑนฺตฺยสฺส จ สตฺถุโน
เอเตส อนุตฺตรา กปฺปา	คณฺนาโต อสงฺเขยฺยา ฯ
โกณฺฑนฺตฺยสฺส อปเรน	มจฺจโล นาม นายโก
เตสปี อนุตฺตรา กปฺปา	คณฺนาโต อสงฺเขยฺยา ฯ
มจฺจโล จ สุมโน จ	เรวโต โสภิตฺโต มุนิ
เตปี พุทฺธา เอกกปฺเป	จกฺขมฺนฺโต ปภฺงกรา ฯ
โสภิตฺตฺยสฺส อปเรน	อโนมทสฺสี มหามุนิ
เตสปี อนุตฺตรา กปฺปา	คณฺนาโต อสงฺเขยฺยา ฯ
อโนมทสฺสี ปทุโม	นารโท จาปี นายโก
เตปี พุทฺธา เอกกปฺเป	ตมฺนฺตกรณฺมา มุนิ ฯ

นารทสุธ อปเรน	ปทุมุตโตโร นาม นายโก
เอกกปฺปมฺหิ อุปฺปนโน	ตารลฺลิตฺต ชนต พหุ ๑
นารทสุธ ภควโต	ปทุมุตตรสุธ สตฺถุโน
เตสปี อนุตฺรา กปฺปา	คณนาโต อสงฺเขยฺยา ๑
กปฺปสทฺตสทฺสสมฺหิ	เอโก อาสิ มหามุณี
ปทุมุตโตโร โลกวิทู	อาหุติโน ปฏิกุลโห ๑
ดีสกปฺปสทฺสสมฺหิ	ทเว อาสิสุ นายกา
สุเมธ จ สุชาโต จ	โอรโต ปทุมุตโตโร ๑
อฏฺฐารสทฺสทฺส	ตโย อาสิสุ นายกา
ปิยทสุธ อุตฺตทสุธ	ธมฺมทสุธ จ นายกา ๑
โอรโต จ สุชาตสุธ	สมฺพุทฺธา ทิปฺพุตฺตมา
เอกกปฺปมฺหิ สมฺพุทฺธา	โลเก อปฺปฏิกุลฺล ๑
จตุณฺวเต อิตฺ กปฺเป	เอโก อาสิ มหามุณี
สิทฺถตฺโต โส โลกวิทู	สทฺถกฺขโต อนุตฺโตโร ๑
เทวณฺวเต อิตฺ กปฺเป	ทเว อาสิสุ นายกา
ติสฺโส ปุสฺโส จ สมฺพุทฺโธ	อสโม อปฺปฏิกุลฺล ๑
เอกณฺวเต อิตฺ กปฺเป	วิปฺสุธ โลกนายโก
โสปี พุทฺโธ การุณิโก	สทฺเต โมเจสิ พนฺธนา ๑
เอกตฺตฺเต อิตฺ กปฺเป	ทเว อาสิสุ นายกา
สิขี จ เวสฺสฏฺฐ เจว	อสมมา อปฺปฏิกุลฺล ๑
อิมมฺหิ ภทฺทเก กปฺเป	ตโย อาสิสุ นายกา
กกุสฺสนฺโธ โจนาคมน	กสฺสโป จาปี นายโก ๑
อหเมตฺรหิ สมฺพุทฺโธ	เมตฺเตยฺโย จาปี เหสฺสติ
เอตปิเม ปณฺจ พุทฺธา	ธีรา โลกานุกมฺปกา ๑
เอเตสํ ธมฺมราชน	อณฺเณสํ อนนฺทโกณฺฑิโน
อาจิภฺขิตฺวาน ตํ มคฺคํ	นิพฺพุโต โส สสาวโกติ ๑

(สุตฺต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺทวสจฺจิริยาปิฎก: ๕๔๖)

ในกัปปันประมาณมิได้ ได้แก่กัฏฐกัปปันมีพระพุทฺธเจ้าผู้เป็นนายกชั้นพิเศษ

๔ พระองค์ คือ พระคณฺหังกรสัณฺฑพฺพุทฺธเจ้า พระเมธังกรสัณฺฑพฺพุทฺธเจ้า พระสรณังกรสัณฺฑพฺพุทฺธเจ้า และ

พระทีปังกรสัมพุทธเจ้า ท่านเหล่านั้นเสด็จอุบัติในกัปเดียวกัน ต่อจากที่พระทีปังกรสัมพุทธเจ้า พระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะพระองค์เดียวเสด็จอุบัติกัปหนึ่ง ทรงช่วยให้หมู่ชนข้ามพ้น วัฏสงสารได้มากมาย ระหว่างพระผู้มีพระภาคเจ้าที่บังกร และพระโกณฑัญญะบรมศาสดา เป็น อันตรกัป โดยจะคำนวณนับมิได้ ต่อจากพระโกณฑัญญะบรมศาสดา มีพระพุทธรูปพระนามว่า มังกละ แม้ระหว่างพระโกณฑัญญะและพระมังกละพุทธรูปนั้น ก็เป็นอันตรกัป โดยจะคำนวณนับ มิได้ พระพุทธรูปพระนามว่ามังกละ สุมนะ เรวตะ และโสภิตะ ผู้เป็นมุนี มีจักขุ มีพระรัศมีสว่าง- ไสว แม้พระพุทธรูป ๔ พระองค์นั้นก็เสด็จอุบัติขึ้นในกัปเดียวกันต่อจากพระโสภิตพุทธรูป มีพระ- มหามุนีพระนามว่าโนมทัสสี แม้ระหว่างพระพุทธรูปพระนามว่าโสภิตะ และอโนมทัสสีนั้นก็ เป็น อันตรกัป โดยจะคำนวณนับมิได้ พระพุทธรูปพระนามว่าโนมทัสสี ปทุมะ และนารทะ ผู้เป็นมุนี กระทำที่สุคตคามมีด ก็เสด็จอุบัติขึ้นในกัปเดียว ต่อจากพระนารทสัมพุทธเจ้า มีพระพุทธรูปพระ- นามว่าปทุมตระ เสด็จอุบัติในกัปหนึ่ง ทรงช่วยให้หมู่ชนข้ามพ้นวัฏสงสารได้มากมาย แม้ระหว่าง พระผู้มีพระภาคนารทะและพระปทุมตรศาสดานั้น ก็เป็นอันตรกัปโดยจะคำนวณนับมิได้ในแสน กัป มีพระมหามุนีพระองค์เดียวคือ พระปทุมตระผู้รู้แจ้งโลก ผู้สมควรรับเครื่องบูชาในสามหมื่นกัป ต่อจากพระพุทธรูปพระนามว่าปทุมตระ มีพระพุทธรูป ๒ พระองค์คือ พระสุเมธะและพระสุชาตะ ในพันแปดร้อยกัป (แต่กัปนี้) มีพระพุทธรูป ๓ พระองค์ คือ พระปิยทัสสี พระอถทัสสี และพระ- ธรรมทัสสี ต่อจากพระสุชาตพุทธรูป พระสัมพุทธเจ้าผู้อุดมกว่าสัตว์ ผู้ไม่มีบุคคลเปรียบในโลก ๓ พระองค์นั้น เสด็จอุบัติในกัปเดียวกัน ในกัปที่ ๕๔ แต่ภัทรกัปนี้ มีพระมหามุนีพระองค์เดียวคือ พระสิทธัตถะ ผู้ทรงรู้แจ้งโลก ยอดเยี่ยมโดยมีบุญสิริ ในกัปที่ ๕๒ แต่ภัทรกัปนี้ มีพระสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือพระติสสะ และพระปุสสะ ผู้ไม่มีบุคคลเปรียบเสมอ ในกัปที่ ๕๑ แต่ภัทรกัปนี้ มี พระพุทธรูปผู้เป็นนายกของโลก ผู้มีพระกรุณาพระนามว่าวิปัสสีทรงเปลื้องสัตว์ทั้งหลายจากเครื่อง ผูก ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ มีพระพุทธรูป ๒ พระองค์ คือพระสิจีและพระเวสสกุ ผู้ไม่มีบุคคล เปรียบเสมอ ในภัทรกัปนี้ มีพระพุทธรูป ๓ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมะ และ พระกัสสปะ บัดนี้เราเป็นพระสัมพุทธเจ้าและจักมีพระเมตไตรย์สัมพุทธเจ้า แม้พระพุทธรูป ๕ พระองค์นี้ ก็เป็นนักปราชญ์ อนุเคราะห์โลก บรรดาพระพุทธรูป ผู้เป็นธรรมราชาเหล่านี้ พระเมตไตรย์สัมพุทธเจ้า จักตรัสบอกมรรคา นั้นแก่ผู้อื่นหลายโกฏิ แล้วจักเสด็จนิพพานพร้อมด้วย พระสาวก ฉะนั้นแล

พระพุทธรูปทั้งหมดนั้น ก่อนจะเข้าถึงความเป็นพระพุทธรูปจำเป็นต้องมี พระบุญญาธิการเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งการเป็น “พระโพธิสัตว์” ถือว่าเป็นบุคคลที่ปรารถนาเพื่อจะ เป็น “พระพุทธรูป” ในอนาคต ซึ่งก็สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

ก. พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนมาเลย เรียกว่า “อนิยตโพธิสัตว์” หมายถึง “พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่แน่นอนว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะอาจจะเลิกล้มความปรารถนาเมื่อไรก็ได้”

ข. พระโพธิสัตว์ที่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนมาแล้ว เรียกว่า “นิยตโพธิสัตว์” หมายถึง พระโพธิสัตว์ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน เพราะถ้าถึงนิพพานต้องดำรงฐานะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างเดียว แต่ถ้าบารมีและเวลายังไม่สมบูรณ์ แม้ว่าจะพยายามปฏิบัติอย่างยิ่งยวดบังเกิดปัญญาอย่างเยี่ยมยอด ก็ไม่สามารถถึงนิพพานก่อนได้ แม้จะทุกข์ท้อแท้ จนคิดว่าเลิกที่จะเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว แต่แล้วในที่สุดมหากุศลที่เป็นอนุสัย ก็จะพุ่งกระจายขึ้นมาให้ตั้งมั่นและบำเพ็ญบารมีกันต่อ จนกว่าบารมีและเวลาสมบูรณ์

สำหรับพระโพธิสัตว์ ที่ยังเป็น “อนิยตโพธิสัตว์” ที่สร้างบารมีสมบูรณ์แล้ว จะได้รับพุทธพยากรณ์เป็นครั้งแรก ต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้า ต้องมีธรรมสโมธาน ๘ ประการ สมบูรณ์ จึงได้รับพุทธพยากรณ์โดยนัยว่า “จะได้ตรัสรู้เป็นองค์พระพุทธเจ้า ทรงนามว่าอย่างนั้น ในกัปอันเป็นอนาคตที่เท่านั้น” ก็กลายเป็น “นิยตโพธิสัตว์” ทันที คือเป็นพระโพธิสัตว์ที่เที่ยงแท้

กล่าวถึงพุทธภูมิธรรมของนิยตโพธิสัตว์ ในการเพิ่มพูนบารมีให้มากยิ่งขึ้น ในทุก ๆ ชาติ จะประกอบไปด้วย พุทธภูมิธรรม ๔ ประการ คือ

๑) อุตสาหะ คือ ประกอบไปด้วยพระอุตสาหะ มีความเพียรอันสลักติดแน่นในจิตใจอย่างมั่นคง

๒) อุมตฺโต คือ ประกอบด้วยปัญญา มีปัญญาเชี่ยวชาญเฉียบคม

๓) อวตฺถนํ คือ มีพระทัยอธิษฐานมั่นคง มิได้หวั่นไหวคลอนแคลน

๔) หิตจริยา คือ ประกอบไปด้วยพระเมตตา เจริญจิตอยู่ด้วยพรหมวิหารเป็นปกติ (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ๒๕๔๔: ๔๔)

อรรถาธิบายที่ทำให้พระโพธิญาณของ “นิตยโพธิสัตว์” แก่กล้ายิ่งขึ้น มีด้วยกัน

๖ ประการ ดังต่อไปนี้คือ

๑) เนกขัมมะ คือ ความพอใจในการรักษาศีล การบวช หรือบรรพชา

๒) วิเวกะ คือ ความพอใจอยู่ในที่สงบ

๓) อโลกะ คือ ความพอใจในการบริจาคทาน

๔) อโทสะ คือ ความพอใจในความไม่โกรธ เจริญเมตตา

๕) อโมหะ คือ พอใจในการพิจารณาคุณและโทษ เจริญปัญญา

๖) นิพพานะ คือ พอใจที่ยกตนออกจากภพ ไม่ยินดีในการเวียนว่ายตายเกิด ประสงค์นิพพานเป็นอย่างยิ่ง (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ๒๕๔๔: ๔๖)

สำหรับบารมีที่พระโพธิสัตว์ ผู้ปรารถนาความเป็น “พระพุทธเจ้า” นั้น จะต้องบำเพ็ญบารมีดังต่อไปนี้

๑) ทานบารมี คือ การบริจาค หรือการให้ทุกอย่าง โดยที่สุดแม้กระทั่งชีวิต ก็ต้องให้ได้

๒) ศีลบารมี คือ การรักษากาย วาจา และใจ ให้สุจริต ไม่ประพฤติกุศลกรรม ตั้งอยู่ในศีล แม้ชีวิตจะหาไม่ก็ยังต้องรักษาศีลไว้ ประดุจจามรีรักษานหางของตน ฉะนั้น

๓) เนกขัมมบารมี คือ ต้องประพฤติพรหมจรรย์ ออกบวช เพื่อตัดความวุ่นวาย และเพื่อแสวงหาความเยียบสงบ ทำให้จิตนุ่มไปในธรรม

๔) ปัญญาบารมี คือ การสั่งสมและเจริญสติปัญญา ให้มีความรอบรู้และมีความแตกฉานในกฎของธรรมชาติ

๕) วิริยบารมี คือ ต้องประพฤติกุศลเพียรอย่างไม่ย่อหย่อนในอิริยาบถใหญ่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ประคองใจไว้ทุกเมื่อ มีความพยายามอยู่เสมอ

๖) ขันติบารมี คือ มีความอดทนในทุกเรื่องที่มากกระทบ ทั้งที่เป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนา และไม่น่าปรารถนา

๗) สัจจบารมี คือ มีสัจจะ มีความซื่อสัตย์ อยู่ในกรอบของสภาพที่เป็นอยู่ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดก็ตาม

๘) อริยฐานบารมี คือ มีความมุ่งมั่น และมีความตั้งใจมั่นในการบำเพ็ญกุศลธรรม เปรียบประดุจภูเขา ไม่หวั่นไหวเพราะฝนและแรงลม

๙) เมตตาบารมี คือ ต้องเป็นผู้ประกอบด้วยเมตตา มีความเอื้ออาทร ไม่เลือกชั้นวรรณะ เปรียบประดุจฝนตกจากฟ้า สามารถไหลไปได้ทั่วทุกสารทิศ

๑๐) อุเบกขาบารมี คือ ต้องวางใจให้เป็นกลาง ไม่มีความยินดียินร้ายในอารมณ์ที่มากกระทบ (สุตต. ขุ. พุทฺธวัสจริยาปิฎก: ๓๐๓-๓๐๖)

บารมีทั้ง ๑๐ ประการข้างต้นนั้น ถือว่าเป็น “บารมี” ขั้นธรรมดาทั่วไป ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญ และจะต้องบำเพ็ญหนักขึ้นอย่างปานกลาง จนขนาดต้องแลกด้วยสิ่งของที่มีอยู่รอบกายทั้งสิ้น เรียกว่า “อุปบารมี” และสุดท้ายจะต้องบำเพ็ญอย่างหนัก จนต้องแลกด้วยชีวิต เรียกว่า “ปรมัตถบารมี” รวมแล้วก็จะนับเป็นบารมี ๓๐ ทศ^๑

^๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทศ (แบบ) ว. สิบ เช่น ทศนักษ. (ศ.); ครบ, ถ้วน, เช่น บารมี ๑๐ ทศ. แต่ปรับแก้ตามความเห็นของ ผศ.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ กรรมการผู้วิพากษ์วิทยานิพนธ์ และปรับแก้ตามความเห็นของคณะกรรมการผู้สอบปากเปล่าขั้นสุดท้าย จึงใช้คำว่า “ทศ” โดยมีความหมายว่า “ครบ, ถ้วน, บริบูรณ์” เช่นเดียวกัน

พระนิคโคตัสถ์เมื่อได้รับพุทธพยากรณ์เป็นครั้งแรก จากพระพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ว่าตนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลแล้ว จะมีอานิสงส์ ๑๘ อย่าง ตลอดจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ได้แก่

- ๑) เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมไม่เกิดเป็นกษัตริย์บอดมาแต่กำเนิด
- ๒) ไม่เป็นผู้หุนหวกแต่กำเนิด
- ๓) ไม่เป็นคนบ้า
- ๔) ไม่เป็นคนใบ้
- ๕) ไม่เป็นคนง่อยเปลี้ย
- ๖) ไม่เกิดในมิลักขประเทศคือประเทศป่าเถื่อน
- ๗) ไม่เกิดในท้องนางทาสี
- ๘) ไม่เกิดในตระกูลมิจฉาทิฐิ
- ๙) ไม่เป็นสตรีเพศ
- ๑๐) ไม่ทำอนันตริยกรรม
- ๑๑) ไม่เป็นโรคเรื้อน
- ๑๒) เมื่อเกิดเป็นสัตว์เดือจราน มีกายไม่เล็กกว่านกกระจาบ และ ไม่ใหญ่

ไปกว่าช้าง

- ๑๓) ไม่เกิดในขุปปิปาสิกเปตต นิชฌานตัมภิกเปตต และกาลกัญจิกาสุรกาย
- ๑๔) ไม่เกิดในอเวจีนรก และโลกันตนรก
- ๑๕) ไม่เกิดเป็นเทวดาในกามาพจรสวรรค์ ไม่เกิดเป็นเทวดาที่นับเข้าใน

เทวดาพวกหม่อมาร

๑๖) เมื่อเกิดเป็นรูปพรหม จะไม่เกิดในปัญจสุทธวาสพรหมโลก (พรหมชั้นอนาคามี) และอสัญญสัตตาภูมิจรรม (มีแต่รูปอย่างเดียว)

- ๑๗) ไม่เกิดในอรุปรหมโลก

๑๘) ไม่เกิดในจักรวาลอื่น (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ๒๕๔๔:

๖๒)

อานิสงส์พิเศษอีกอย่างหนึ่งของนิคโคตัสถ์ คือ “การทำอริมุตตกาล-กิริยา” คือเมื่อท่านเกิดเป็นเทวดาหรือพระพรหม เกิดความเบื่อหน่าย ในการเสวยสุขนั้น ประารถนาที่จะสร้างบารมีใน โลกมนุษย์ ท่านก็สามารถทำการอริมุตตะ คืออธิษฐานให้จุติ (ตายจากการเป็น

เทพ) มาเกิดเป็นมนุษย์ได้ทันทีได้โดยง่าย ซึ่งเหล่าเทพเทวดาอื่น ๆ ไม่สามารถทำอย่างนี้ได้

หลังจากที่พระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีจนถึงที่สุด และจะต้องอุบัติเป็น พระพุทธเจ้าแล้ว ก่อนที่จะมาเสด็จอุบัติขึ้นในโลกนั้น พระโพธิสัตว์จะบังเกิดเป็นเทวดาในชั้นดุสิต ซึ่งในกาลนั้น พระบรมโพธิสัตว์เจ้า เมื่อบังเกิดเป็นสันตดุสิตเทวราช เสวยทิพยสมบัติอยู่ในรัตน-วิมานสวรรค์ ชั้นดุสิตเทวโลก ครั้นนั้นท้าวมหาพรหม และเทวราชในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น จะชวนกันไปเฝ้ากราบทูลอาราธนาพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ให้จุติลงไปบังเกิดเพื่อสั่งสอนประชาชน ให้รู้ธรรม และประพฤติธรรม สมดังที่พระองค์ได้บำเพ็ญบารมีตั้งพระทัยไว้แต่แรก

พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ยังมิได้รับอาราธนาของทวยเทพทั้งหลาย แต่ก็ทรง พิจารณา “ปัญจมหาวិโลกนะ” หมายถึง สิ่งที่พระบรมโพธิสัตว์ทรงพิจารณาข้อตรวจสอบที่สำคัญหรือ “การตรวจดูอันยิ่งใหญ่ ๕ อย่าง” ก่อนที่จะตัดสินใจตัดสินพระทัยประทานปญฺญานา รับอาราธนา ของเทพยดาทั้งหลาย ว่าจะจุติจากดุสิตเทวโลกไปบังเกิดในพระชาติสุดท้ายที่จะตรัสรู้ เป็น พระพุทธเจ้า ซึ่งการตรวจดูอันยิ่งใหญ่ ๕ อย่างนั้นที่พระโพธิสัตว์เลือกนั้นก็คือ

๑) กาล ทรงเลือกอายุกาลของมนุษย์ ซึ่งต้องไม่มากเกินไป ๑๐๐,๐๐๐ ปี และไม่ต่ำเกินไป ๑๐๐ ปี

๒) ทวีป ทรงเลือกชมพูทวีป

๓) ประเทศ ทรงเลือกมัธยมประเทศ เพราะเป็นศูนย์กลางของเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

๔) ตระกูล บางครั้งอาจจะทรงเลือกตระกูลกษัตริย์ เพราะเป็นตระกูลที่สูง

๕) มารดา ทรงเลือกมารดาที่มีศีล ๕ บริสุทฺธิ์ ได้บำเพ็ญบารมีมาตลอด แสนกัป และกำหนดอายุของมารดา ที่เป็นเช่นนี้ อาจจะหวังผลเพื่อง่ายต่อการประกาศพระศาสนา (ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข, ๒๕๔๖: ๔๒)

เมื่อพระบรมนิยตพระโพธิสัตว์เสวยทิพยสมบัติ เป็นสุขอยู่พอควรแก่การแล้ว จึงพิจารณาเห็นว่า เทวโลกมิได้เป็นสถานที่อันเหมาะสมที่จะก่อสร้าง อบรมสังฆพระบารมี เพื่ออนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เหมือนเช่นกับมนุษยโลก และช่วงนั้นก็ทำให้พระโพธิสัตว์ เบื่อหน่ายที่จะอยู่บนสวรรค์เทวโลก จึงเสด็จเข้าสู่ทิพยวิมานแต่ลำพังพระองค์เดียว แล้วก็ทรงกระทำ อธิมุตติกาลกิริยา คือ หลับพระเนตรทั้งสองลงแล้ว ก็อธิษฐานว่า “อิโต อุทฺธ เม ชีวิตํ นปฺปวตฺตตุ “ แปลว่า “ชีวิตของเราี้ จงอย่าได้ประพลิตีบต่อไป เบื้องหน้า แต่นี้” (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ๒๕๔๔: ๖๔)

เมื่อมนุษยโลก ได้รับการต้อนรับการเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า ซึ่งถือว่าเป็นวิสิฐฐบุคคล ซึ่งยังรวมไปการบังเกิดขึ้นของพระเจ้าจักรพรรดิราชด้วยแล้ว กาลนั้นมนุษยโลก ย่อมได้ชื่อว่า “อสุญกัป” หมายถึง “กัปที่ไม่ว่างเปล่าจากพระนิพพาน” แต่ในการใดก็ตามไม่มีการอุบัติขึ้นแห่งพระเจ้าหรือวิสิฐฐบุคคลแล้ว กาลนั้น โลกย่อมได้ชื่อว่า “สุญกัป” คือ “กัปที่ว่างเปล่าจากพระนิพพาน” และบรรดาอสุญกัป คือ กัปที่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาอุบัติขึ้นนี้ ยังมีชื่อเรียกตามจำนวนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติขึ้นในโลก ดังนี้

๑) สารกัป คือ กัปที่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาอุบัติขึ้นในมนุษยโลกนี้ เพียง ๑ พระองค์

๒) มณฑกัป คือ กัปที่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาอุบัติขึ้นในมนุษยโลกนี้ ๒ พระองค์

๓) วรกัป คือ กัปที่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาอุบัติขึ้นในมนุษยโลกนี้ ๓ พระองค์

๔) สารมณฑกัป คือ กัปที่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาอุบัติขึ้นในมนุษยโลกนี้ ๔ พระองค์

๕) ภัทรกัป คือ กัปที่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาอุบัติขึ้นในมนุษยโลกนี้ ๕ พระองค์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๕๑: ๑๑)

จะเห็นได้ว่า แต่ละกัปนั้น จะมีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาเสด็จ
อุบัติขึ้นในโลกไม่เท่ากัน และกัปที่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติติดต่อกันมากที่สุด คือ “ภัทรกัป” ซึ่ง
ถือว่าเป็น “กัปที่เจริญที่สุด” นั่นก็คือ ปัจจุบันนั่นเอง

๑.๕.๓ ประวัติพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์

ก. พระพุทธเจ้าตันหังกร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าตันหังกร เสด็จอุบัติขึ้นใน
พระนครชื่อว่าปุปผวดี ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธรูปนามว่าสุนันทะ มี
พระพุทธรูปนามว่าสุนันทา พระองค์ทรงครองเรือน ๑๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จออกผนวช ทรงบำเพ็ญ
เพียร ๗ วัน ก็ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ มีดินไม้โพธิพฤกษ์ ชื่อว่าต้นดินเป็ด พระองค์
ทรงมีพระชนมายุ ๑๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๗๑๕)

ข. พระพุทธเจ้าเมธังกร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าเมธังกร เสด็จอุบัติขึ้นใน
พระนครชื่อว่ายฆระ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธรูปนามว่าสุททะ มี
พระพุทธรูปนามว่าโยธรา พระองค์ทรงครองเรือน ๘,๐๐๐ ปี ก็เสด็จออกผนวช ทรงบำเพ็ญ
เพียร ๑๕ วัน ก็ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์มีดินไม้โพธิพฤกษ์ ชื่อว่าต้น
ทองกวาว พระองค์ทรงมีพระชนมายุ ๕๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน (ราชบัณฑิตยสถาน,
๒๕๔๔: ๗๑๕)

ค. พระพุทธเจ้าสรณังกร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสรณังกร เสด็จอุบัติขึ้นในพระ-
นครชื่อว่าวิบุละ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธรูปนามว่าสุมังคละ มีพระ-
พุทธรูปนามว่ายสวดี พระองค์ทรงครองเรือน ๗,๐๐๐ ปี ก็เสด็จออกผนวช ทรงบำเพ็ญเพียร ๑
เดือน ก็ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์มีดินไม้โพธิพฤกษ์ ชื่อว่าต้นแคฝอย พระองค์
ทรงมีพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๗๑๕)

ง. พระพุทธเจ้าที่ปึงกร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าที่ปึงกร เสด็จอุบัติขึ้นใน
พระนครชื่อว่ารัมมวดี ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธรูปนามว่าสุเทพ
พระพุทธรูปนามว่าสุเมธา พระองค์ทรงครองเรือน ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทอันประเสริฐ ๓
ปราสาท มีนางสนมনারีคอยรับใช้ ๓๐๐,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่าปทุมมา มีพระราชโอรส
พระนามว่าอุสภขันธ์กุมาร พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวชด้วย
คชสารยานพระที่นั่งคัน ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือน จึงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรง
ประกาศพระธรรมจักรในนันทาราม มีพระสุมังคลเถระ และพระติสสเถระเป็นพระอัครสาวก มี
พระเถระชื่อว่าสาเกตะเป็นอุปัฏฐาก มีพระนันทาเถรีและพระสุนันทาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มี
ต้นไม้อโศกพฤกษ์ ชื่อว่าต้นปิปpli ทรงมีอุบาสิกชื่อตปัสสะและภัลลิกะเป็นอัครอุปัฏฐาก นางสิริมา
และนางโสณมาเป็นอุปัฏฐายิกา พระองค์มีพระวรกายสูง ๘๐ สอก มีพระรัศมีแผ่ชานออก ๑๐ โยชน์
โดยรอบ มีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จนิพพาน ณ นันทาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๒๕๕-๓๑๑)

จ. พระพุทธเจ้าโกณฑัญญะ

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโกณฑัญญะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อ
ว่ารัมมวดี มีพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่าสุนันทะ เป็นพระพุทธรูปนามว่าสุชาดา เป็น
พระพุทธรูปนามว่าทรวงครองสิริราชสมบัติ ๒๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อ รุจิ สุรจิ
และสุกะ มีพระสนมনারีคอยรับใช้ ๓๐๐,๐๐๐ นาง มีพระมเหสี พระนามว่ารุจิเทวี มีพระราชโอรส
พระนามว่าชีวิตเสน พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวชด้วยรถราชยาน
ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือน จึงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักร
แก่เทวดาและมนุษย์ในป่ามहांวัน พระองค์ทรงมีพระภิกษุเถระและพระสุกัถเถระเป็นอัครสาวก
มีพระเถระนามว่าอนรุทธะเป็นอุปัฏฐาก มีพระติสสาเถรีและพระอุปติสสาเถรีเป็นอัครสาวิกา มี
ต้นไม้อาละเป็นต้นไม้อำหรับตรัสรู้ มีโสมอุบาสิกและอุโปโสมอุบาสิกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีนันทา-
อุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๘๘ สอก มีพระ-
ชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานที่นันทาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๑๑ - ๓๑๓)

ฉ. พระพุทธเจ้ามังคละ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ามังคล เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าอุตระ ตระกูลของพระองค์เป็นกษัตริย์ มีพระพุทธบิดานามว่าอุตระ มีพระพุทธรูปนามว่าอุตรา พระองค์ทรงครองเรือน ๕๐,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ ปราสาท ชื่อว่ายสว สุจิมา และสิริมา มีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๓๐,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่ายสวดี มีพระราชโอรสพระนามว่าสิวละ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิตร ๕ ประการ จึงเสด็จออกผนวชด้วยอัสดราชยาน ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน ก็บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แล้วทรงประกาศพระธรรมจักร พระองค์มีพระสุเทวเถระและพระธรรมเสนเถระเป็นอัครสาวก มีพระเถระชื่อปาลิตะเป็นอุปัฏฐาก มีพระสิวลเถระและพระอโศกาเถระเป็นอัครสาวิกามีคันไม้โพธิพฤษ์ ชื่อว่าคันกาคะทิง เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีนันทอุบาสก และวิสาขอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีอนุพาอุบาสิกาและสุมนาอุบาสิกาเป็นอุปัฏฐายิกา มีพระวรกายสูง ๘๐ ศอก พระรัศมีแผ่ช้านอกจากพระองค์ ไปไกลหลายแสน โลกธาตุทรงมีพระชนมายุ ๕๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ที่พระราชอุทยานชื่อเวสสละ พระสถูปของพระองค์สูง ๓๐ โยชน์ประดิษฐานอยู่ในพระราชอุทยานนั้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๑๔-๓๑๖)

ช. พระพุทธเจ้าสุมนะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสุมนะ พระองค์เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าเมฆละ มีพระพุทธบิดานามว่าสุทัตตะ มีพระพุทธรูปนามว่าสิริมา พระองค์ทรงเรือน ๕,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ ปราสาท ชื่อว่าจันทะ สุจันทะ และวักขสะ มีนารีคอยรับใช้ ๖๓๐๐,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่าวักขสกี มีพระราชโอรสพระนามว่าอนุปโม พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิตร ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวชด้วยพระยาชสาชยาน ทรงบำเพ็ญเพียร ๑๐ เดือน ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ เมฆลนคร มีพระสรณเถระ และพระภาวัตตเถระ เป็นพระอัครสาวก ทรงมีพระเถระนามว่าอุเทนเป็นพระพุทธรูปอุปัฏฐาก พระโสณเถระ และพระอุปโสณเถระเป็นพระอัครสาวิกามีคันไม้กาคะทิงเป็นคันไม้สำหรับตรัสรู้ มีวรุณอุบาสก และสรณอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีจาลาอุบาสิกา และอุปจาลาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์มีพระวรกายสูง ๕๐ ศอก มีพระรัศมีเปล่งปลั่งดังทองคำล้ำค่า ส่องสว่างจ้าไปในหมื่นโลกธาตุ พระองค์มีพระชนมายุ ๕๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธนิพพาน ณ อังคาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๑๖ - ๓๑๘)

ช. พระพุทธเจ้าเรวตะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าเรวตะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระ-
นครชื่อว่าสุธัญญกะ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธรูปนามว่าวิบุละ มีพระ-
พุทธรูปนามว่าวิบุลา ทรงครองเรือน ๖,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อ สุทัสนะ
รัตนคัมภีร์ และอาวพะ ทรงมีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๓๐,๓๐๐,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่าสุทัสนา
มีพระโอรสพระนามว่าวรุณ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวชด้วย
รถอันเป็นราชยาน ทรงบำเพ็ญเพียร ๗ เดือน ก็ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรง
ประกาศธรรมจักร ประทับอยู่ ณ วุฒาราม พระองค์มีพระวรุณเถระและ พระพรหมเทวเถระเป็น
พระอัครสาวก มีพระเถระชื่อสัมภวะเป็นพุทธอุปัฏฐาก มีพระภัททาเถรีและพระสุภัททาเถรีเป็น
พระอัครสาวิกา มีต้นไม้โพธิพฤกษ์สำหรับตรัสรู้คือต้นไม้กาละมัง มีวรุณอุบาสิกและสรภอุบาสิก
เป็นอัครอุปัฏฐาก มีนางปลาอุบาสิกและนางอุปลาอุบาสิกเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์มีพระ-
วรกายสูง ๘๐ ศอก ทรงเปล่งพระรัศมีสว่างไสวไปทั่วทิศ ทรงมีพระชนมายุ ๖๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับ
ขันธปรินิพพาน (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๑๕ - ๓๒๑)

ณ. พระโสภิตพุทธเจ้า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโสภิตะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระ-
นครชื่อว่าสุธรรม ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธรูปนามว่าสุธรรมมีพระ-
พุทธรูปนามว่าสุธรรมมา พระองค์ทรงครองเรือน ๕,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓
หลัง ชื่อกุมุท นพินี ปทุม มีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๔๘,๐๐๐ นาง พระมเหสีพระนามว่ามกิลลา มีพระ-
ราชโอรสมีพระนามว่าสีหะ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวช ทรง
บำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน ก็ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ
พระอุททยานสุธรรมาอันสวยงาม ทรงมีพระอสมเถระและพระสุนตเถระเป็นอัครสาวก มีพระ-
เถระชื่อว่าโนมะ เป็นพุทธอุปัฏฐาก มีพระนกุลเถรีและพระสุชาดาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มี
ต้นไม้สำหรับตรัสรู้คือต้นไม้กาละมัง มีรัมมะอุบาสิกและสุนตอุบาสิกเป็นอัครอุปัฏฐาก มี
นกุลอุบาสิก และจิตตาอุบาสิก เป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๕๘ ศอก ทรง
เปล่งพระรัศมีสว่างไสวไปทั่วทิศ ครอบพระอาทิตย์อุทัย พระองค์ทรงมีพระชนมายุอายุ ๕๐,๐๐๐ ปี ก็
เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สีหาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๒๑ - ๓๒๓)

ญ. พระพุทธเจ้าอินมัทลี

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโสภิตะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระ-
นครชื่อว่าจันทวดี ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธบิดาชื่อว่าสวา มีพระพุทธ
มารดาชื่อว่าโสธรา พระองค์ทรงครองเรือน ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทอันประเสริฐ ๓ ปราสาท ชื่อ
สิริ อุปสิริ และวัฑฒะ ทรงมีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๒๓,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่าสิริมา มี
พระราชโอรสพระนามว่าอุปสาละ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวช
ด้วยวาทองคำ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือน จึงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศ
พระธรรมจักร ณ สุธัตถนาถอุทยานอันประเสริฐ ทรงมีพระนิสภเถระและพระอโนมเถระเป็นพระ-
อัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าวรุณเป็นพุทธอุปัฏฐาก มีพระสุนทราเถรีและพระสุมณาเถรีเป็นพระ-
อัครสาวิกา มีคันไม้โพธิพฤกษ์ชื่อว่าคันกุ่ม เป็นคันไม้สำหรับตรัสรู้ มีนันทวิฆตอุบาสกและ
สิริวิฆตอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก อุปลาอุบาสิกาและปทุมอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์
ทรงมีพระวรกายสูง ๕๘ ศอก มีพระรัศมีสว่างไสวดังพระอาทิตย์อุทัย ทรงมีพระชนมายุ
๑๐๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ธรรมาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๒๓ -
๓๒๕)

ฎ. พระพุทธเจ้าปทุมะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าปทุมะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระ-
นครชื่อว่า จัมปกะ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธบิดาพระนามว่าอสมะ มี
พระพุทธมารดาชื่อว่าอสมา ทรงครองเรือน ๒๐,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง
ชื่อนันทะ วสุ และอัสตตระ มีพระสนมมารีคอยรับใช้ ๓๓,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่า อุตตรา
มีพระราชโอรสพระนามว่ารัมมะ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวช
ด้วยราชรถอันเป็นราชยาน ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ ฌณฺฐราชอุทยาน มีพระสาละเถระและพระอุปสาละเถระเป็นพระอัคร-
สาวก มีพระเถระชื่อว่าวรุณะเป็นพระพุทธอุปัฏฐาก มีพระราชาเถรีและพระสุราชาเถรี เป็นพระ-
อัครสาวิกา มีคันไม้โพธิพฤกษ์ชื่อว่าไม้ฮ้อยช้าง เป็นคันไม้สำหรับตรัสรู้ มีสภิกอุบาสก และอสม-
อุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีรุจิอุบาสิกาและนันทิมารอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา มีพระวรกายสูง
๕๘ ศอก พระองค์ทรงมีพระรัศมีไม่มีอะไรเสมอแผ่ออกไปทั่วทิศ ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี
ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ธรรมาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๒๕ - ๓๒๗)

ฎ. พระพุทธเจ้านารทะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่านารทะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าธัญญวดี ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธรูปชื่อนามว่าสุเทพ มีพระพุทธรูปชื่อนามว่าโนมา พระองค์ทรงครองเรือน ๕,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อชิตะ วิชิตะ และอภิรามะ มีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๔๓,๐๐๐ นาง มีพระมเหสี พระนามว่าวิชิตเสนา พระราชโอรสพระนามว่านันทุตระ พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวช ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน จึงบรรลุพระอนุตตาสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ ธนัญชอุทยาน มีพระภัททสาเลระและพระชิตมิตตะระเป็นพระอัครสาวก พระเถระชื่อว่าวาเสฏฐะเป็นพระพุทธรูปปฏิภาณ พระอุตตราเถรีและพระผัคคุนิเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีต้นไม้โพธิพฤกษ์ซึ่งเป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ชื่อว่าต้นอ้อยช้างใหญ่ มีอุคกรินทอุบาสกและวสกุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีอินทวรีอุบาสิกและคณทีอุบาสิกเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๘๘ สอก มีพระรัศมีงามเช่นกับทองคำสว่างไสวไปในหมื่นโลกธาตุ พระองค์มีพระรัศมีช้านอกจากพระวรกายด้านละวา ช้านออกไปทั่วทิศน้อยใหญ่ แผ่ไปไกลโยชน์หนึ่งทั้งกลางวัน กลางคืน ทรงมีพระชนมายุ ๕๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จนิพพาน ณ สุทัสนนคร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๒๘ - ๓๓๐)

ฐ. พระพุทธเจ้าปทุมุตระ

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าปทุมุตระ เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าหงสาวดี ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธรูปชื่อนามว่าอานนท์ มีพระพุทธรูปชื่อนามว่าสุชาดา ทรงครองเรือน ๕๐,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อนารี พาหนะ และยศวดี มีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๔๓,๐๐๐ นาง มีอัครมเหสีพระนามว่าสุลลัตตา มีพระราชโอรสพระนามว่าอุตระ พระองค์ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวช ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน จึงบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ มถิลาราชอุทยาน ทรงมีพระเทวิลเถระและพระสุชาดเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าสุมนะเป็นพุทธรูปปฏิภาณ มีพระอมิตาเถรีและพระอสมมาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีต้นไม้โพธิพฤกษ์ ชื่อว่าไม้สน เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีอมิตอุบาสกและคัสสอุบาสก เป็นอัครอุปัฏฐาก มีอุหัตถอุบาสิก และสุจิตราอุบาสิกเป็นอัครอุปัฏฐายิกา ทรงมีพระวรกายสูง ๕๘ สอก ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ นันทาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๓๐ - ๓๓๒)

ท. พระพุทธเจ้าสุเมธะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสุเมธะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระ-
นครชื่อว่าสุทฺธนะ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธรูปนามว่าสุทฺธตะ มีพระ-
พุทธรูปนามว่าสุทฺธตา พระองค์ทรงครองเรือน ๕๐,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อว่าสุจันทะ กัญจนะ และสิริวัฑฒะ มีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๔๘,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่า
สุมนา มีพระราชโอรสพระนามว่าปุนัพพะ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จ
ออกผนวชด้วยคชสาร ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
ทรงประกาศธรรมจักร ณ สุทฺธสนอุทยาน ทรงมีพระสรณเถระและสรรพกามเถระเป็นพระอัคร-
สาวก มีพระเถระชื่อว่าสาคระเป็นพุทธอุปัฏฐาก มีพระรามเถรีและพระสุรามเถรีเป็นพระอัคร-
สาวิกา มีคันไม้โพธิ์พฤษ์ชื่อว่าคันสะเดา เป็นคันไม้สำหรับตรัสรู้ มีอุรุเวลาอุบาสิกและ ยสวา
อุบาสิกเป็นอัครอุปัฏฐาก มียสาอุบาสิกาและสิริวาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระ-
วรกายสูง ๘๘ ศอก มีพระรัศมีสว่างไสวไปทั่วทิศ ทรงมีพระชนมายุ ๕๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธ-
ปรินิพพาน ณ เมธาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๓๓ - ๓๓๕)

ฑ. พระพุทธเจ้าสุชาตะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสุชาตะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระ-
นครชื่อว่าสุมังกละ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธรูปนามว่าอุคคตะ มีพระ-
พุทธรูปนามว่าประภาวดี ทรงครองเรือน ๕,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อสิริ
อุปสิริ และจันทะ ทรงมีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๒๓,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีนามว่าสิรินันทา มีพระ-
ราชโอรสพระนามว่าอุปเสนะ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวช
ด้วยอัสวราชยาน ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๕ เดือน ก็บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศ
พระธรรมจักร ณ สุมังกลอุทยาน มีพระสุทฺธสนเถระและพระสุเทวเถระ เป็นพระอัครสาวก มีพระ-
เถระชื่อว่านารทะเป็นพุทธอุปัฏฐาก มีพระนาคาเถรีและพระนาคสมานาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มี
คันไม้โพธิ์พฤษ์ชื่อว่าคันไผ่ใหญ่ เป็นคันไม้สำหรับตรัสรู้ มีสุทฺธตอุบาสิกและจิตตอุบาสิกเป็น
อัครอุปัฏฐาก มีสุกัททาอุบาสิกาและปทุมอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์มีพระวรกายสูง
๕๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๕๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เสถาราม (มหามกุฏราช-
วิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๓๓ - ๓๓๓)

ณ. พระพุทธเจ้าพระปิยทัสสี

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าปิยทัสสี เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่า สุธัญญะ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธบิดานามว่าสุทัตตะ มีพระพุทธรามาดานามว่าสุจันทา พระองค์ทรงครอง ๕,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อสุนิมมิละ วิมลและคิริคุหา ทรงมีพระนารีคอยรับใช้ ๓๓,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่าวิมลามีพระราชนิเวศพระนามว่ากัญจนาวะ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชรถ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๖ เดือน ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ อุสกุทธานอันรื่นรมย์ใจ มีพระปาลิตเถระและพระสรพทัสสีเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าโสภิตะเป็นพุทธอุปัฏฐาก มีพระสุชาดาเถรีและพระธรรมทินนาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีต้นไม้โพธิพฤกษ์ชื่อว่าต้นกุ่ม เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีสันตกอุบาสิกและธรรมิกอุบาสิกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีวิสาขอุบาสิกาและธรรมทินนาอุบาสิกา เป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๘๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๕๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ อัสตัตถาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๓๘ - ๓๔๐)

ด. พระพุทธเจ้าอัทธทัสสี

พระสัมมาสัมพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าอัทธทัสสี เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าโสภณะ ตระกูลของพระองค์เป็นกษัตริย์ มีพระพุทธบิดานามว่าสาคระ มีพระพุทธรามาดานามว่าสุทัสนา พระองค์ทรงครองเรือน ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่ออมรคิ สุรคิ และคิริพาณะ ทรงมีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๓๓,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่าวิสาขามีพระราชนิเวศพระนามว่าเสละ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการจึงเสด็จออกผนวชด้วยอัสวราชยาน ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงทรงบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ อนิมอุทธาน ทรงมีพระสันตเถระและพระอุปสันตเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าภักยเป็นพระพุทธอุปัฏฐาก มีพระธรรมมาเถรีและสุธรรมมาเถรี เป็นพระอัครสาวิกา มีต้นไม้โพธิพฤกษ์ชื่อว่าจำปา เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีนกุลอุบาสิกและ นิสกอุบาสิกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีมกิลอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๘๐ ศอก พระองค์ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ อนินมาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๔๐ - ๓๔๒)

ค. พระพุทธเจ้าธรรมทัสสี

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าธรรมทัสสี เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าสรณะ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธบิดานามว่าสรณะ มีพระพุทธานุชาตนามว่าสุมนันทา ทรงครองเรือน ๘,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อว่าอรชะ วิระชะ และสุทัสนะ มีพระสนมณีก้านัล ๔๐,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่าวิจิโกลี มีพระราชโอรสพระนามว่าปญฺญวาทณะ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวช ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน จึงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ มฤคทายวัน พระองค์มีพระปฐมเถระและพระปุตสเทวเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าสุทัตตะเป็นพระพุทธอุปัฏฐาก มีพระเขมาเถรีและพระสัจจนามาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีต้นไม้โพธิพฤกษ์ชื่อว่าคิมพาละหรือคันทมะพลับ เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีสุกัททอุบาสก และกกุสสอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีสาฬหอุบาสิกและกฬิสสาอุบาสิกเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๘๐ ศอก พระองค์ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เกสาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๔๒ - ๓๔๔)

ค. พระพุทธเจ้าสิทธิทัตตะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธิทัตตะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าเวภาระ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธบิดานามว่าพระอุเทน มีพระพุทธานุชาตนามว่าสุผัสสา พระองค์ทรงครองเรือน ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อโกกาสะ อุปละ และโกกนุทะ ทรงมีนารีก้านัลคอยรับใช้ ๔๘,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่าสุมนา มีพระราชโอรสพระนามว่าอนุปมะ พระองค์ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวช ด้วยวาทอง ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือน ก็ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักรที่มฤคทายวัน มีพระสัมพลเถระและพระสุมิตตะเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าเรวตะเป็นพระพุทธอุปัฏฐาก มีพระสิวลเถรีและพระสุรามาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้โพธิพฤกษ์ชื่อว่ากรณิการ มีสุปปียอุบาสกและสัมพุทธอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีรัมมาอุบาสิกและสุรัมมาอุบาสิกเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๖๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ โอนมาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๔๔ - ๓๔๖)

ท. พระพุทธเจ้าติสสะ

พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าเขมกะ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธบิดานามว่าชนสันทะ มีพระพุทธรูปนามว่า พระนางปทุมมา พระองค์ทรงครองเรือน ๙,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาท อันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อคุณเสลา นาทิยะ และนิสกะ ทรงมีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๓๐,๐๐๐ นาง มีพระนางสุภัททาเป็นพระมเหสี มี พระราชโอรสพระนามว่าอานันทะ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวช ด้วยอัสวราชยาน ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๕ วัน ก็ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศ พระธรรมจักร ที่ยสวดีท้าววัน มีพระพรหมเทวเถระและพระอุทยเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าสมณะเป็นพระพุทธอุปัฏฐาก มีพระสุสตาเถรีและพระสุทัตตาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ไม้โพธิพฤกษ์ซึ่งเป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ชื่อว่าไม้ประดู่ มีสัมพลอุบาสก และศิริอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีกิสาโคตมีอุบาสิกาและอุปเสนากุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกาย สูง ๖๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ นันทาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๔๖ - ๓๔๘)

ธ. พระพุทธเจ้าปุสสะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าปุสสะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่ากาลิกะ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธบิดานามว่าชยเสนะ มีพระพุทธรูปนามว่าสิริมา ทรงครองเรือน ๘,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อว่าคุษะ หังสะ และสุวรรณคारा มีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๒๓,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่ากิสาโคตมี มีพระราชโอรสพระนามว่าอานันทะ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวช ด้วยคชสารราชยาน ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน จึงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ มฤคทายวัน มีพระสุรักขิตเถระและพระธรรมเสนเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อสภิกะเป็นพระพุทธอุปัฏฐาก มีพระจาละเถรีและพระอุปจาละเถรี เป็นพระอัครสาวิกา มีต้นไม้โพธิพฤกษ์ชื่อว่าไม้มะขามป้อม เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีอนัญชอุบาสกและวิสาขอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีปทุมอุบาสิกาและสิรินาคอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๕๘ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เสนาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๔๘ - ๓๕๐)

น. พระพุทธเจ้าวิปัสสี

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวิปัสสี เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าพันธุมาลี ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธบิดานามว่าพันธุมาลี มีพระพุทธมารดานามว่าพันธุมาลี พระองค์ทรงครองเรือน ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อนันทะ สุนันทะ และสิริมา ทรงมีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๔๓,๐๐๐ นาง มีพระมเหสี พระนามว่าสุทัสนา มีพระราชโอรสพระนามว่าสมวัตตคันธ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชนรถทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน ก็ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ มฤคทายวัน มีพระจันทร์และพระดิศสนามเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าโสกเป็นพระพุทธอุปัฏฐาก มีพระจันทาเถรีและพระจันทิมิตตาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีคันไม้โพธิพฤกษ์ชื่อว่าคันแคล้อย เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีปณฺพพสุมิตตอุบาสกและนาคอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีสิริมาอุบาสิกาและอุตตราอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๘๐ ศอก พระองค์ทรงมีพระรัศมีเปล่งปลั่งแผ่ไป ๗ โยชน์ โดยรอบพระองค์ทรงมีพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สุมิตตาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๕๐ - ๓๕๒)

บ. พระพุทธเจ้าลจี

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าลจี เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าอรุณวดี ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธบิดานามว่าอรุณ มีพระพุทธมารดานามว่าปภาวดี ทรงครองเรือน ๙,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อสุวัฑฒกะ คิริ และนารีวาหนะ มีนารีกำนัลคอยรับใช้ ๒๔,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีพระนามว่าสรพภามา มีพระราชโอรสพระนามว่าอตุละ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวชด้วยขรรษาทรยาน ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน ก็ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ มฤคทายวัน ทรงมีพระอภิกุเถระและพระสัมภวะเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระชื่อว่าเขมังกะเป็นพระพุทธอุปัฏฐาก มีพระมจีตาเถรีและพระปทุมมาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีคันไม้โพธิพฤกษ์ชื่อว่าบุณทริกหรือต้นกุ่มบก เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีสิริวัฑฒอุบาสกและนันทอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีจิตราอุบาสิกาและสุจิตราอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๙๐ ศอก ทรงมีพระรัศมีเปล่งปลั่งดังทองคำออกไปยัง ทิศน้อยทิศใหญ่ ๓ โยชน์ พระองค์ทรงมีพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ อัสสธาราม

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๕๒ - ๓๕๔)

ป. พระพุทธเจ้าเวสสกุ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามชื่อว่าเวสสกุ เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าอโนมะ มีพระพุทธรูปนามว่าสุปติตะ มีพระพุทธรูปนามว่ายสวดี พระองค์ทรงครองเรือน ๖,๐๐๐ ปี ทรงมีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อว่ารุจิ สุรติ และวัฑฒกะ ทรงมีนารีคอยรับใช้ ๓๐,๐๐๐ นาง มีพระมเหสีนามว่าสุจิตรา พระราชโอรสพระนามว่า สุปปพุททะ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวชด้วยวอทอง ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๖ เดือน ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ อรุณาราม มีพระโศณเถระ และพระอุตรเถระ เป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าอุปสันตะเป็นพระพุทธรูปปฏิฐาน มีพระรามเถรีและพระสุมาลาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีต้นไม้อโศกชื่อว่าต้นอ้อยช้างใหญ่ เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีโศกธูปาสก เป็นอัครอุปัฏฐาก มีโคตมอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมี พระวรกายสูง ๖๐ ศอก เปรียบเสมอด้วยเสาทอง พระรัศมีเปล่งออกจากพระวรกาย พระองค์ทรงมีพระชนมายุ ๖๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เขมมาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๕๕ - ๓๕๗)

ผ. พระพุทธเจ้ากุกุสันธะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากุกุสันธะ เสด็จอุบัติขึ้นในนครชื่อว่าเขมวดี มีพราหมณ์นามว่าอัคคิทัตตะเป็นพระพุทธรูปดา มีพระนางพราหมณ์ชื่อว่าวิสาขา เป็นพระพุทธรูปดา ตรีศูลของพระองค์เป็นตรีศูลพราหมณ์ มีชาติสูงมียศมาก อยู่ในเขมนครนั้น พระองค์ทรงครองเรือนอยู่ ๔,๐๐๐ ปี มีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อว่ากามวัฑฒะ กามสุทธิและรติวัฑฒนะ มีนารีคอยรับใช้ ๓๐,๐๐๐ นาง มีบุตรชายนามว่าอุตตระ พระพุทธเจ้ากุกุสันธะ ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงออกเสด็จผนวชด้วยรถอันเป็นยานพาหนะ บำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักรที่มฤคทายวัน ทรงมีพระวิฑูรเถระและพระสัจจชีวนามเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าพุทฺธิชะเป็นพระพุทธรูปปฏิฐาน มีพระสามาเถรีและพระจัมปนามาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีอโศกของพระองค์เรียกชื่อว่าไม้อ้อเป็นต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้ มีอจจุคตอุบาสกและสุนนอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีนันทอุบาสิกาและสุนันทอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระพุทธเจ้ากุกุสันธะทรงมีพระองค์สูง ๔๐ ศอก พระรัศมีสีเปล่งปลั่งดังทองคำ เปล่งออกไป ๑๐ โยชน์โดยรอบ พระองค์ทรงมีพระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี เสด็จ

นิพนพาน ฅ เขมาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๕๗ - ๓๕๘)

๘. พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโกนาคมนะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าโสภณดี ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลพราหมณ์ มีโยทิตตพราหมณ์เป็นพระพุทธรูปบิดา มีพระนางอุตราพราหมณ์เป็นพระพุทธรูปมารดา พระองค์ทรงครองเรือน ๓๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อคูลิต สันคูลิต และสันตฤๅฐะ มีนารีคอยรับใช้ ๑๖,๐๐๐ นาง มีนางรุจิคุตดาพราหมณ์เป็นภรรยา มีบุตรชายนามว่าสัถถาหะ ได้ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงออกบวชด้วยยานช้างยานพาหนะ บำเพ็ญเพียรอยู่ ๖ เดือน ก็ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ทรงประกาศพระธรรมจักรที่มฤคทายวัน ทรงมีพระภิกษุโสเถระและพระอุตรเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าโสถถิยะเป็นพระพุทธรูปปฏิญาณ มีพระสมุททาเถรีและพระอุตราเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีไม้โพธิพฤกษ์ของพระองค์เรียกชื่อว่าไม้มะเคื่อ เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีอุคคอุบาสกและโสมเทวอุบาสกเป็นอัครอุปฏิญาณ มีสิวลอุบาสิกาและสามาอุบาสิกาเป็นอัครอุปฏิญาณียา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๓๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๓๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ปัพพตาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๕๘ - ๓๖)

๙. พระพุทธเจ้ากัสสปะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่าพาราณสี ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลพราหมณ์ มีพรพรมหัตตพราหมณ์ เป็นพระพุทธรูปบิดา มีพระนางธนดีพราหมณ์เป็นพระพุทธรูปมารดา พระองค์ทรงครองเรือน ๒,๐๐๐ ปี มีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อหังสะ ยสะ และสิริจันทะ มีนารีคอยรับใช้ ๔๘,๐๐๐ นาง มีนางสุนันทาพราหมณ์เป็นภรรยา มีบุตรชายนามว่าวิจิตเสน พระพุทธเจ้ากัสสปะได้ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงออกผนวช ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน จึงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักรที่มฤคทายวัน มีพระติสสเถระและพระภารทวาชเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระชื่อว่าสรพมิตตะเป็นพระพุทธรูปปฏิญาณ มีพระอนุลาเถรีและพระอรุเวลาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีไม้โพธิพฤกษ์ของพระองค์เรียกชื่อนานโคธ เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีสุมังคลอุบาสกและฃฎิการอุบาสกเป็นอัครอุปฏิญาณ มีวิจิตเสนอุบาสกและภัททาอุบาสิกาเป็นอัครอุปฏิญาณียา พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีพระวรกายสูง ๒๐ ศอก มีพระรัศมีเปล่งปลั่งดั่งสายฟ้า

ในอากาศจุพระจันทร์เต็มดวง พระองค์ทรงมีพระชนมายุ ๒๐,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เสตัพยาราม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๖๑ - ๓๖๔)

ฟ. พระพุทธเจ้าโคดม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่าโคดม เสด็จอุบัติขึ้นในพระนครชื่อว่า กบิลพัสดุ์ ตระกูลของพระองค์เป็นตระกูลกษัตริย์ มีพระพุทธบิดานามว่าสุทโธทนะ มีพระพุทธรมารดานามว่ามายาเทวี เสด็จครองเรือน ๒๙ ปี มีปราสาทอันประเสริฐ ๓ หลัง ชื่อสุจันทะ โกกนุทธะ และโกญจนะ มีสนมมารีคอยรับใช้ ๘๔,๐๐๐ นาง มีพระนางยโสธราเป็นพระมเหสี มีพระราชโอรส นามว่าราहुล พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงออกผนวชด้วยอัสวราชยาน ได้บำเพ็ญเพียรประพฤติกุศลกิจอยู่ ๖ ปี จึงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และทรงประกาศธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี มีพระอุปติสสะและโกณฑัญญะเป็นอัครสาวก พระอานนทเถระเป็นพระพุทธรูปปฏิญาณ พระนางเขมาเถรีและอุบลวรรณาเถรีเป็นอัครสาวิกา มีจิตตคฤหบดีและหัตถกอุบาสกเป็นอัครอุปปฏิญาณ มีพระนางนันทมาดาและอุตราอุบาสิกาเป็นอัครอุปปฏิญาณิกา มีต้นไม้อัสสถิตถพุกษ์ เป็นต้นไม้สำหรับตรัสรู้ มีรัศมีชานออกด้านละวา ทรงมีพระวรกายสูง ๑๖ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๘๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘: ๓๖๔ - ๓๖๖)

ภ. พระพุทธเจ้าเมตไตรยะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าศรีอาริยเมตไตรย เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลพราหมณ์ มีพระพุทธบิดานามว่าสุพรหมะ มีพระพุทธรมารดานามว่าพรหมวดี ทรงครองเรือน ๘,๐๐๐ ปี มีพระนางจันทุมิเป็นภรรยา มีพระราชโอรสนามว่าพรหมวันณกุมาร จึงออกผนวช ได้บำเพ็ญเพียรประพฤติกุศลกิจอยู่ ๗ วัน จึงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงมีพระชนมายุ ๘,๐๐๐ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๓๒๓)

๑.๖ สมัญญานาม

๑.๖.๑ ความหมายของ “สมัญญานาม”

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (๒๕๔๖: ๑๑๒๕) ได้
นิยามความหมายของคำว่า “สมัญญานาม” โดยแยกเป็น ๒ คำ คือ “สมัญญา + นาม” ดังต่อไปนี้

คำว่า “สมัญญา” หมายถึง “สมัญญา (สะ-มัน-ยา) น. ชื่อที่มีผู้ยกย่องหรือ
ตั้งให้ เช่น พระพุทธเจ้าได้รับสมัญญานามว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเป็นผู้ตรัสรู้เองโดย
ชอบ, ศาสตราของศาสนาเซน ได้รับสมัญญานามว่า มหาวิระ เพราะเป็นผู้มีความกล้าหาญมาก”

คำว่า “นาม” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (๒๕๔๖:
๕๗๖) ได้นิยามความหมายไว้ว่า “นาม (นาม-มะ) น. ชื่อ, ราชศัพท์ใช้ว่า พระนาม ; คำชนิดหนึ่ง
ในไวยากรณ์ สำหรับเรียกคน สัตว์ และสิ่งของต่าง ๆ”

มีคำที่มีรูปคำใกล้เคียงกันกับคำว่า “สมัญญานาม” คือ “สมญานาม” ซึ่ง
เป็นคำเดียวกัน โดยพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้นิยามความหมายของคำ-
ว่า “สมญา” ไว้ว่า “สมญา (สม-ยา) น. ชื่อที่ตั้งให้ กร่อนมาจากคำว่า สมัญญา (ราชบัณฑิตยสถาน,
๒๕๔๖: ๑๑๒๕)

วันดี ทองงอก (๒๕๓๓: ๑๔) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “สมญานามในหนังสือ-
พิมพ์ไทยรัฐ พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๓๑” ได้นิยามความหมายของคำว่า “สมญานาม” ไว้ว่า “ชื่อที่ตั้งให้
กันเล่น ๆ หรือตามลักษณะที่หมายรู้กันในหมู่คณะ”

เนตรทราย มณีโชติ (๒๕๔๔: ๖) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “สมญานามในข่าว-
และรายการกีฬาทางสื่อมวลชน” ได้นิยามความหมายของคำว่า “สมญานาม” ไว้ว่า “ชื่อ หรือ
ฉายา ที่สื่อมวลชนตั้งให้แก่บุคคล หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตามลักษณะหรือพฤติกรรมที่โดดเด่นของ
บุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ ซึ่งมีชื่อจริง แต่ต้องการให้เป็นที่ยึดจกกันโดยทั่วไป รวมถึงสรรพนามที่สื่อใช้
แทนชื่อบุคคลหรือสิ่งที่เป็นข่าว”

สรุปคำว่า “สมัญญานาม” หรือ “สมญานาม” จึงหมายถึง “ชื่อที่มีผู้ยกย่อง หรือมีผู้ตั้งให้แก่บุคคลหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพื่อให้เป็นที่รู้จักโดยทั่วไป โดยอาศัยลักษณะหรือพฤติกรรมที่โดดเด่นในการตั้งชื่อ” ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยเลือกที่จะใช้คำว่า “สมัญญานาม” ซึ่งเป็นศัพท์เดิมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา (ปรมัตถทีปนี ภาค ๑) ดังต่อไปนี้

“อรหุตฺต ปน ปตฺวา วิเวกาภริตฺติยา วเนยฺว วสิ เตน วนฺวโจติ สมญฺญา
อุทฺปาที ฯ” ก็พระเถระครั้งบรรลุพระอรหัตแล้ว ยังคงอยู่ในป่านั้นแหละด้วยความยินดียิ่งในวิเวก
จึงได้เกิดสมัญญานามใหม่ว่า วนฺวโจติ” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓: ๔๘๑)

“อุปมตฺตภาวาทิกิตฺตเน จสฺส อิทเมว อญฺญาพุยากรณ อโหสิ โกสฺสธมฺมฺเจ
จิรนิวาสภาเวน ปน โกสฺสวิหารีติ สมญฺญา ชาตติ ฯ” ก็คานานี้แหละ ได้เป็นการพยากรณ์พระ-
อรหัตผลของพระเถระ ในการประกาศความเป็นผู้ไม่ประมาทเป็นต้น ก็เพราะเหตุที่ท่านอยู่แคว้น
โกศลมาเป็นเวลานาน จึงเกิดเป็นสมัญญานามว่า โกสฺสวิหารีเถระฉะนี้แล” (มหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัย, ๒๕๓๓: ๒๕๐)

๑.๖.๒ ลักษณะของสมัญญานาม

วันดี ทองงอก (๒๕๓๓: ๑๕) ได้อธิบายถึง “ลักษณะของสมญานาม” ในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๓๑ ไว้ว่า

ก. เป็นถ้อยคำที่มีการเปลี่ยนแปลงความหมายประเภทคำนาม คำกริยา เช่น เนื้อสด เจ้ากรม ข้าวลือ เป็นต้น

ข. เป็นคำที่มาจากภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาอังกฤษ ได้แก่คำว่า มาเฟีย บิ๊กบอส เลี่ย เป็นต้น

ค. เป็นคำที่ประกอบขึ้นจากภาษาไทยกับภาษาต่างประเทศ เช่น เด็กอาร์ต ลุงแซม เป็นต้น

ง. เป็นคำที่ประกอบขึ้นจากภาษาต่างประเทศกับภาษาต่างประเทศ เช่น
อารามบอย เป็นต้น

เนตรทราย มณีโชติ (๒๕๔๔: ๒๓) ได้อธิบายถึง “ลักษณะของสมัญ-
นาม” ในข่าวและรายการกีฬาทางสื่อมวลชน ไว้ว่า

ก. เป็นคำที่สื่อไทยตั้งขึ้นเอง หรือดัดแปลงมาจากภาษาต่างประเทศ เช่น
อัศวินม้ายาว ตีเล็ก เป็นต้น

ข. เป็นคำทับศัพท์หรือแปลมาจากภาษาต่างประเทศ เช่น ปืนใหญ่
(The Gunners) ปีสายแดง (Red Devils) ดองกี้ (Donkey) เป็นต้น

๑.๖.๓ ประเภทของสมัญญานาม

เนตรทราย มณีโชติ (๒๕๔๔: ๖๓) ได้อธิบายถึง “ประเภทของสมัญ-
นาม” ในข่าวและรายการกีฬาทางสื่อมวลชน ไว้ว่า

ก. สมญานามที่มีความหมายเชิงบวก คือ สมญานามที่ผู้แต่งมีเจตนาที่
จะยกย่องและเชิดชู การกระทำที่ผ่านมาของบุคคลหรือสิ่งที่เป็นข่าว เช่น **ขุนซื่อสมองเพชร**
มหาอำนาจลูกหนัง โกลเดนบอย เป็นต้น

ข. สมญานามที่มีความหมายเชิงลบ คือ สมญานามที่ผู้แต่งมีเจตนาที่จะ
ตำหนิ ติง หรือเหยียดหยามการกระทำที่ผ่านมาของบุคคลหรือสิ่งที่เป็นข่าว เช่น **ขุนซื่อหัว**
ผักกาด เจ้าลาโจ๋ ขบถลูกหนัง เป็นต้น

๑.๗ แนวคิดเรื่องความหมาย

ศาสตราจารย์ ดร.คุณหญิงสุมิตรา รัตนกุล ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องความหมายของคำ
ไว้ในหนังสืออรรถศาสตร์เบื้องต้น ดังนี้

๑.๓.๑ แนวคิดที่ว่าเรื่องความหมายเป็นเรื่องนามบัญญัติ (Naming)

แนวคิดที่ว่าเรื่องความหมายเป็นเรื่องนามบัญญัติ (naming) เป็นแนวความคิดเรื่องความหมายว่าเป็นเรื่องนามบัญญัติ หรือการตั้งชื่อ คือ คำในภาษาเป็นชื่อของสิ่งที่มีอยู่ในโลก มีความหมายจากการตั้งชื่อโดยประกอบขึ้นจากคำและมีความหมายไปถึงสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลก และในสังคมที่พูดภาษานั้น เมื่อคนรู้ภาษาก็คือคนรู้จักชื่อของสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลก เมื่อคนได้ยินชื่อของสิ่งนั้นแล้ว ก็รู้ว่าชื่อนั้นบ่งบอกไปถึงสิ่งของอะไรที่มีอยู่ในโลก เช่น ขวคนม เปล แก้ว สุนัข แมว เป็นต้น (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๒๘-๔๕)

๑.๓.๒ แนวคิดที่ว่าเรื่องความหมายเป็นเรื่องมโนทัศน์ (Concept)

แนวคิดที่ว่าเรื่องความหมายเป็นเรื่องมโนทัศน์ (Concept) เป็นแนวความคิดที่ว่าความหมายของภาษาเป็นเรื่องมโนทัศน์ คือ ภาษามีความหมายได้เพราะการปรุงแต่งภายในจิตใจของผู้ใช้ภาษา เรารู้ความหมายของคำต่าง ๆ ในภาษาได้เพราะเราเคยได้ยินคำเหล่านั้น แล้วเราก็เก็บสะสมความรู้นั้น ๆ ไว้ในจิตเมื่อถึงเวลาที่จะใช้คำนั้น เราก็ดึงออกมาใช้ได้ถูกความหมาย และสามารถตีความหมายของคำนั้นได้ว่าหมายความว่าอย่างไร โดยไม่จำเป็นต้องเห็นภาพ (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๔๕-๕๕)

๑.๓.๓ แนวคิดที่ว่าเรื่องความหมายตามแนวความคิดของนักพฤติกรรมศาสตร์

(Behaviorist)

แนวคิดที่ว่าเรื่องความหมายตามแนวความคิดของนักพฤติกรรมศาสตร์ (Behaviorist) เห็นว่าความหมายในภาษาก็คือสถานการณ์ ที่มีสิ่งเร้าและการสนองตอบต่อสิ่งเร้า หรือกระบวนการทางความหมายเป็นเรื่องที่เป็นไปตามกฎการณ์ในจักรกลของร่างกายมนุษย์ ซึ่งสามารถอธิบายได้โดยกฎทางกายภาพ (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๕๕-๖๓)

๑.๓.๔ แนวคิดที่ว่าเรื่องความหมายอยู่ที่การใช้ (Use)

แนวคิดที่ว่าเรื่องความหมายอยู่ที่การใช้ (Use) เห็นว่ามนุษย์จะรู้ความหมายในภาษาได้ ก็ต่อเมื่อได้เป็นผู้ใช้ หรือความหมายของคำคือการใช้คำ อันเป็นแนวความคิดของริดเกน-

สไตน์ โดยมนุษย์สามารถใช้ภาษาได้ทุกรูปแบบ มิใช่รู้แต่เพียงว่าภาษาเป็นชื่อของอะไร แต่ภาษามีความหมายเพราะผู้ใช้สามารถนำมาใช้ถามคำถาม ใช้บรรยาย ใช้ขอร้อง ใช้เย้ยคำมั่นสัญญา ใช้อธิบายประเมินค่าสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๖๓-๖๕)

๑.๘ ประเภทของความหมาย

ศาสตราจารย์ ดร.คุณหญิงสุริยา รัตนกุล ได้กล่าวถึงประเภทของความหมายของคำไว้ในหนังสือ “อรรถศาสตร์เบื้องต้น” ดังนี้

๑.๘.๑ ความหมายประจำรูปภาษา (Sense)

ความหมายประจำรูปภาษา (Sense) เป็นความหมายของคำ อยู่ทีคำ (Word) และวลี (Phrase) อยู่ในตัวของมันเองโดยมิต้องอ้างอิงไปถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เมื่อได้ฟังคำนั้น หรือวลีนั้น เราก็เข้าใจความหมายไปเท่าที่คำนั้นหรือวลีนั้นแสดงออกมา โดยไม่คำนึงไปถึงว่าคำนั้นหรือวลีนั้นบ่งชี้ไปถึงสิ่งอะไรที่มีอยู่ในโลกที่มีลักษณะทางกายภาพ เช่น คำว่า “ขาว” เราย่อมเข้าใจความหมายประจำรูปภาษาคือ “สีที่สะอาดหรือไม่มีสีอื่นเจือปน ซึ่งตรงข้ามกับสีดำ” หรือวลีที่ว่า “เสื้อขาว” เราย่อมเข้าใจความหมายประจำรูปภาษาคือ “เครื่องแต่งกายสีขาว” เป็นต้น ซึ่งความหมายประจำรูปคำนี้ จะจำกัดอยู่ในกรอบของภาษา สามารถสื่อความหมายได้เท่าที่เรามีความสามารถในการหยั่งรู้ (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๘๕)

๑.๘.๒ ความหมายอ้างอิง (Reference)

ความหมายอ้างอิง (Reference) เป็นความหมายที่เชื่อมโยงระหว่างความหมายประจำรูปภาษากับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีอยู่ในโลก ซึ่งมีลักษณะทางกายภาพ เป็นความหมายที่ขึ้นออกมาจากภาษา มาเกาะอิงอยู่กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกของความเป็นจริงข้างนอกภาษา เช่น คำว่า “ผู้ชายที่แต่งงานกับแม่ฉัน” วลีนี้จัดเป็นคำหมายอ้างอิง ซึ่งคำที่มีความหมายประจำรูปภาษาคือ “บิดา” นั่นเอง (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๘๕-๘๗)

๑.๘.๓ ความหมายสื่อสาระ (Descriptive Meaning)

ความหมายสื่อสาระ (Descriptive Meaning) หมายถึง ความหมายของคำที่มีลักษณะตรงไปตรงมาไม่อ้อมค้อม ถ้าคำใดคำหนึ่งมีความหมายได้หลายอย่าง ความหมายสื่อสาระจะเป็นคำที่มีความหมายแรก ซึ่งเราจะพบในพจนานุกรม เช่น “หม้อข้าว” คือ “หม้อที่ใช้หุงข้าว”, “เก้าอี้” คือ “ที่สำหรับนั่งมีขาพยยันไปได้”, “จิ้งจอก” คือ “หมาป่าชนิดหนึ่งหากินเวลากลางคืน” ความหมายสื่อสาระนี้ จะเป็นความหมายที่ไม่แสดงอารมณ์ ไม่มีการเปรียบเทียบ ไม่แสดงทัศนคติส่วนตัว จะใช้ในเวลาที่เรากำลังพูดอย่างเรียบ ๆ ตรงไปตรงมา (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๕๘-๕๙)

๑.๘.๔ ความหมายสอดสังคัม (Social Meaning)

ความหมายสอดสังคัม (Social Meaning) คือ คำที่มีความหมายเพื่อสอดคล้องร้อยรัดให้คนเกิดความรู้สึกเป็นมิตรกัน อาจจะเป็นถ้อยคำสำหรับทักทายและลาจากกัน ในวาระต่าง ๆ เป็นคำที่ไม่มีสาระมากนัก เพราะเป็นถ้อยคำที่ตายตัว ดัดแปลงไม่ได้ เช่น **Good Morning** สวัสดี เป็นต้น (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๕๙-๖๐)

๑.๘.๕ ความหมายสื่ออารมณ์ (Expressive Meaning)

ความหมายสื่ออารมณ์ (Expressive Meaning) คือ ความหมายที่ไม่สื่อความแบบตรงไปตรงมา แต่เป็นการใส่สีสัน ซึ่งเป็นการแสดงอารมณ์เข้าไปเจือปนอยู่ด้วย ทั้งที่เป็นอารมณ์เหยียดหยาม อารมณ์กลัว อารมณ์ขะเขวสว อารมณ์ยกย่อง เช่น ดวงแข แสง บุหลัน **ศศิธร** ซึ่งเป็นคำไวพจน์ของ “**พระจันทร์**” อันเป็นคำที่มีความหมายตามรูปภาษา โดยคำที่มีความหมายสื่ออารมณ์ มักจะมีความหมายเกี่ยวพันกับความหมายเปรียบ (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๖๐-๖๑)

๑.๘.๖ ความหมายอุปลักษณ์ (Denotation Meaning)

ความหมายอุปลักษณ์ (Denotation) คือ คำที่มีความหมายบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ซึ่งมีอยู่ระหว่างคำนั้นกับคน สัตว์ พืช สิ่งของ สถานที่ คุณสมบัติ เช่น เรากล่าวว่า

สิ่งอุปลักษณ์ของคำว่า “ควาย” คือ “สัตว์สี่เท้า มีกีบ มีเขา” หรือคำว่า “แดง” ก็คือคุณสมบัติพิเศษจำเพาะอย่างหนึ่งซึ่งบรรดาเหล่าอุปลักษณ์ของมันมีร่วมกัน เหล่าอุปลักษณ์ของ “แดง” ได้แก่ “เลือด ดวงอาทิตย์ ถ่านที่ติดไฟ ลูกโซน เปลวไฟ” เป็นต้น (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๑๐๘-๑๑๑)

๑.๘.๓ ความหมายปริทัศน์ (Connotation Meaning)

ความหมายปริทัศน์ (Connotation Meaning) คือ ความหมายของคำใดคำหนึ่ง ซึ่งชวนให้เราระลึกถึงเมื่อพบคำนั้น ซึ่งสิ่งที่ระลึกถึงนี้ เป็นข้อมูลเพิ่มเติมนอกเหนือไปจาก ความหมายอุปลักษณ์ ในภาษาไทยซึ่งมีคำไวพจน์เป็นจำนวนมาก การเลือกใช้คำที่มีศักดิ์ของคำคือ คำหยาบ คำละเอียด คำละเมียด คำคะนอง ก็จะสื่อความหมายปริทัศน์ได้ เช่น “ภาคเหนือตาม ยอดดอยอากาศหนาวจัด” หรือ “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามภู มีหมอกลงเป็นส่วนมาก” อันแสดงให้เห็นปริทัศน์ของท้องถื่นภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๑๑๑-๑๒๐)

๑.๘.๔ ความหมายหลัก (Literal Meaning)

ความหมายหลัก (Literal Meaning) คือ คำที่มีความหมายโดยตรง ที่เกิดขึ้น ในการพูดอย่างตรงไปตรงมา เป็นความหมายตามตัวอักษร พูดหรือเขียนอย่างไร ก็หมายความว่าพูดหรือเขียนนั้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลงความหมายไปเป็นอย่างอื่น โดยทั่วไปแล้ว บรรดา พจนานุกรมต่าง ๆ มักจะให้ความหมายหลัก ซึ่งเป็นความหมายที่ตายตัว เช่น คำว่า “เกลือ” หมายถึง “วัตถุที่มีรสเค็ม ใช้ประกอบอาหาร” เป็นต้น (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๑๒๐-๑๒๒)

๑.๘.๕ ความหมายเปรียบ (Figurative Meaning)

ความหมายเปรียบ (Figurative Meaning) คือ ความหมายที่เกิดขึ้นจากการ เปรียบเทียบ โดยอิงความหมายหลักไว้เป็นแนวยึด มิได้มีความหมายที่ตรงไปตรงมาตามตัวอักษร แต่เป็นการมุ่งการเปรียบคุณสมบัติบางอย่างของความหมายหลัก เช่น “เกลือ” คือ “คนที่มีอุปนิสัย เค็ม ทรชนนี้ ไม่ยอมเสี่ยงเปรียบใคร” เป็นต้น (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๑๒๒-๑๒๔)

สรุป “ประเภทของความหมาย” คือ คำทุกคำจะต้องประกอบด้วยความหมาย แต่อาจจะมีลักษณะต่างกันในเรื่องของบริบทและการใช้คำ ทำให้ความหมายของคำมีลักษณะต่าง ๆ ซึ่งพอสรุปได้จากข้างต้นคือ

๑) ความหมายหลัก คือ ความหมายตรงไปตรงมา ไม่อ้อมค้อมเป็นความหมายประจำรูปคำ มีกรอบจำกัดตามรูปลักษณะของภาษา ซึ่งหาได้จากพจนานุกรม

๒) ความหมายโดยนัย คือ ความหมายที่อ้างอิงไปถึงอีกสิ่งหนึ่งเป็นความหมายแบบไม่ตรงไปตรงมา เป็นความหมายเปรียบเทียบ

๑.๕ พระมหากษัตริย์

๑.๕.๑ ความหมายของพระมหากษัตริย์

คำว่า “กษัตริย์” หรือ “พระมหากษัตริย์” คือประมุขหรือผู้ปกครองสูงสุดของรัฐ ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือในราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ การสืบสันตติวงศ์ของพระมหากษัตริย์จะสืบทอดต่อกันมาโดยเชื้อพระวงศ์ เรียกว่า “พระราชวงศ์” เมื่อสิ้นสุดการสืบทอดโดยเชื้อพระวงศ์ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่จะเป็นต้นพระราชวงศ์ใหม่หรือเป็นผู้สถาปนาพระราชวงศ์ พระมหากษัตริย์อาจมีคำเรียกแตกต่างกัน เช่น พระราชาธิบดี พระจักรพรรดิ พระราชา เจ้ามหาชีวิต เป็นต้น

คำว่า “พระมหากษัตริย์” นั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “น. พระเจ้าแผ่นดิน, ใช้เต็มว่า พระมหากษัตริย์, คนในวาระที่ ๒ แห่งสังคมอินดู ซึ่งมีอยู่ ๔ วาระ ได้แก่ วาระพราหมณ์ วาระกษัตริย์ วาระแพศย์ วาระศูทร, (ส. กุศตรัย ว่า ผู้ป้องกันภัย, ชาตินักรบ ; ป. ขตุติย). (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖: ๘๕)

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ได้กล่าวถึง ความเป็นมาของพระมหากษัตริย์ไว้ว่า

“หลักฐานทางโบราณคดีบันทึกของต่างชาติ และตำนานของไทย แสดงให้เห็นว่า มีรัฐโบราณหลายรัฐในทุกภูมิภาคบนพื้นแผ่นดินไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๗ เป็นต้นมา เช่น ลังกาสูกะ (พุทธศตวรรษที่ ๗-๑๔) ในภาคใต้ ทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖) ในภาคกลาง โยนกเชียงแสน (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕) ในภาคเหนือ อีสานปุระ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง รัฐเหล่านี้มีกษัตริย์เป็นผู้ปกครอง เช่น พระเจ้าพรหมแห่งรัฐโยนกเชียงแสน พระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมมาโคกราช แห่งรัฐตามพริลังค์ (นครศรีธรรมราช)” (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ, ๒๕๔๘: ๘)

นภาพร เล้าสินวัฒนา (๒๕๔๕: ๗) ได้กล่าวถึง พระมหากษัตริย์ หรือ พระมหากิจรพรรดิไว้ว่า “พระมหากิจรพรรดิราช เป็นผู้ที่ตั้งสมณูปการมีมามาก พระองค์ทรงปกครองราชอาณาจักรอันกว้างใหญ่ ให้สงบสุขด้วยธรรมะ ไม่ต้องใช้อำญาและอาวุธใด ๆ พระองค์มีเครื่องประกอบบุญ ๗ ประการ ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ซึ่งเป็นพาหนะนำพระองค์เสด็จไปทั่วจักรวาลได้ในชั่วพริบตา มณีแก้ว เป็นแก้วอันศักดิ์สิทธิ์ที่จะเรียกแก้วมณีที่มีค่าต่าง ๆ มาสู่พระองค์ นางแก้ว สตรีงามคู่บัลลังก์ ขุนคลังแก้ว ผู้มีเดชศักดานุภาพ สามารถนำทรัพย์มาถวายพระองค์ได้ตามพระราชประสงค์ ขุนพลแก้ว ผู้สนองพระราชประสงค์ได้ทุกสิ่ง”

พระมหา ดร.สุพัฒน์ อนันทจารัย (๒๕๔๖: ๔๔) ได้กล่าวถึงความเป็นมาของพระราชาจักรพรรดิไว้ว่า

“ท้าวหนามิ ผู้เป็นบุตรของภัสสระ และอาภัสสรา ผู้สืบเชื้อสายจากพรหม ประกอบด้วยพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เมื่อบรรลุนิติภาวะแล้ว บิดาได้แต่งตั้งให้เป็นประมุขแทนตน ให้เป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียว และได้นามใหม่ว่า “พระราชาจักรพรรดิ ท้าวหนามิ” มีมหาสมุทรเป็นขอบเขต มีอาณาจักรมั่งคั่งด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว ปกครองแผ่นดินโดยธรรม ด้วยหลัก ๘ ประการ คือ ทรงสักการะธรรม ทรงทำความเคารพธรรม ทรงนับถือธรรม ทรงบูชาธรรม ทรงยำเกรงธรรม ทรงมีธรรมเป็นธงชัย ทรงมีธรรมเป็นยอด ทรงมีธรรมเป็นใหญ่”

บทสรุปความหมายของ “พระมหากษัตริย์” คือ “พระเจ้าแผ่นดิน ผู้คอยป้องกันภัย และเป็นชาตินักรบ ซึ่งได้ตั้งสมณารมีมามาก ประกอบด้วยธรรม สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว”

๑.๕.๒ พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงสุโขทัย

พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร (๒๕๔๑: ๓๐๕) ได้กล่าวไว้ในสารนิพนธ์ ประเสริฐ ณ นคร ได้อธิบายไว้ว่า มีจำนวน ๕ พระองค์ ซึ่งก็สอดคล้องกับการแบ่งในสารานุกรมไทย สำหรับเยาวชนไทย เรื่อง ลำดับพระมหากษัตริย์ ดังมีพระนามาภิไธยต่อไปนี้

- ก. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์
- ข. พ่อขุนบานเมือง
- ค. พ่อขุนรามราช (ราคำแหง)
- ง. พระยาเลอไทย
- จ. พระยารัษฎา
- ฉ. พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ลิไทย
- ช. พระมหาธรรมราชาที่ ๒
- ซ. พระมหาธรรมราชาที่ ๓ ไสยลือไทย
- ญ. พระมหาธรรมราชาที่ ๔ บรมपाल

๑.๕.๓ พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา

พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ในประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนานิกเชก ได้กล่าวลำดับพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาไว้ ๓๓ พระองค์ ดังมีพระนามาภิไธยต่อไปนี้

- ก. สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ที่ ๑
- ข. สมเด็จพระรามเมศวร
- ค. สมเด็จพระบรมราชาธิราช (พังงา)
- ง. พระเจ้าทองล้าน
- จ. สมเด็จพระรามราชาธิราช
- ฉ. สมเด็จพระนครอินทราชาธิราช
- ช. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (สามพระยา)

- ซ. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
- ฌ. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑
- ญ. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
- ฎ. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (หน่อพุทธางกูร)
- ฏ. พระรัษฎาธิราช
- ฐ. สมเด็จพระไชยราชาธิราช
- ฑ. พระยอดฟ้า
- ฒ. สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
- ณ. สมเด็จพระมหินทราธิราช
- ด. สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
- ต. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
- ถ. สมเด็จพระเอกาทศรถ
- ท. เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์
- ธ. สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
- น. สมเด็จพระเชษฐาธิราช
- บ. สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์
- ป. สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
- ผ. สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย
- ฝ. สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา
- พ. สมเด็จพระนารายณ์มหาราช
- ฟ. สมเด็จพระเพทราชา
- ภ. สมเด็จพระเจ้าเสือ
- ม. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ
- ย. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
- ร. สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร
- ล. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (กรมศิลป์ฯ, ๒๕๔๒:

๓๕๕)

๑.๕.๔ พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงธนบุรี-กรุงรัตนโกสินทร์

พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ในประมุขพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก ได้กล่าวลำดับพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาไว้ ๕ พระองค์ ดังมีรายนามต่อไปนี้

- ก. สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
- ข. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
- ค. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- ง. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
- จ. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ฉ. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ช. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ซ. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ณ. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล
- ญ. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (กรมศิลปากร,

๒๕๔๒: ๓๓๖)

๑.๑๐ ราชทินนาม

๑.๑๐.๑ ความหมายของราชทินนาม หรือ สมณศักดิ์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ราชทินนาม” ไว้ว่า “ราชทินนาม น. ชื่อบรรดาศักดิ์หรือสมณศักดิ์ชั้นสัญญาบัตรที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทาน” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖: ๕๔๕)

คำว่า “สมณศักดิ์” หมายถึง “น. ยศพระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานมีหลายชั้น แต่ละชั้นมีพัดยศเป็นเครื่องหมายกำหนด” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖: ๑๑๒๕)

คำว่า “ราชทินนาม” คือ นามที่ได้รับพระราชทานพร้อมกับอิสริยยศ สมณศักดิ์ และบรรดาศักดิ์ นามใดที่บุคคลชั้นใดได้รับพระราชทานโดยนัยนี้ถือเป็น “ราชทินนาม”

ทั้งสิ้น เช่น “ไชยาศรีสุริโยภาพ” (เจ้านาย) “อุบาลีคุณูปมาจารย์” (พระภิกษุ) “พหลพลพยุหเสนา” (ขุนนาง) (สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๕: ๑๗)

คำว่า “ราชทินนาม” แปลว่า นามที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทาน เรียกเต็มว่า “พระราชทินนาม” ราชทินนาม หมายความว่า นามสมณศักดิ์ หรือบรรดาศักดิ์ ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานแก่พระสงฆ์และข้าราชการ ผู้มีความดีความชอบ ทำประโยชน์ให้แก่ศาสนา และแผ่นดินในทางพระ ได้แก่ นามสมเด็จพระราชอาคันนะ นามพระราชอาคันนะ (เจ้าคุณ) และนามพระครูสัญญาบัตรทั้งหมด เช่น สมเด็จพระวันรัต พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ พระเทพเวที พระศรีวิสุทธิวงศ์ พระครูสุนทรธรรมทัต เป็นต้น ในทางบ้านเมือง ได้แก่ นามบรรดาศักดิ์ ชั้นสมเด็จเจ้าพระยา เจ้าพระยา ขุน หลวง เป็นต้น เช่น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี หลวงวิเศษเกสัช เป็นต้น (พระธรรมกิตติวงศ์, ๒๕๔๘: ๘๒๒)

คำว่า “สมณศักดิ์” คือ บรรดาศักดิ์หรือเกียรติยศ ที่พระมหากษัตริย์ถวายแด่พระสงฆ์เพื่อบูชาคุณความดีเป็นบำเหน็จความชอบ ที่ท่านปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ประกอบคุณงามความดีแก่ประเทศชาติ และพระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติเพิ่มขวัญกำลังใจ ให้พระสงฆ์บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ตามพุทธวิธีที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงยกย่องพระอัครสาวกชาย-ขวา ให้เป็นกำลังเผยแผ่พระศาสนา และช่วยเหลือในการปกครองดูแลพระภิกษุสามเณร เป็นผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสืบมา (วิเชียร อากาศฤกษ์ และสุนทร สุภูตะโยธิน, ๒๕๒๘: ๑๖)

บทสรุปของคำว่า “ราชทินนาม” หรือ “สมณศักดิ์” หมายถึง “นามใหม่ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชทานถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ ผู้ประพฤดี ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกอบคุณประโยชน์ให้แก่ศาสนาและแผ่นดิน โดยมีหลายชั้น ทั้งชั้นสมเด็จพระราชอาคันนะ พระราชอาคันนะ และพระครูสัญญาบัตร ซึ่งราชทินนามหรือสมณศักดิ์ของพระสงฆ์แต่ละชั้น จะมีพัดยศเป็นเครื่องกำหนด อันเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติเพิ่มขวัญกำลังใจ ให้พระสงฆ์บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ตามพุทธวิธีที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงยกย่องพระอัครสาวกชาย-ขวา ให้เป็นกำลังเผยแผ่พระศาสนาในสมัยพุทธกาล

๑.๑๐.๒ ราชทินนามพระสงฆ์สมัยสุโขทัย

ราชทินนามของพระสงฆ์ไทย ในสมัยสุโขทัยนั้น วิเชียร อากาศฤกษ์ และ
สุนทร สุกตะโยธิน ได้กล่าวถึงราชทินนามหรือสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทยสมัยกรุงสุโขทัยนั้น มี
ดังต่อไปนี้

- ก. สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาทิปมหาสามี
- ข. พระสุมณมหาสวามีสังฆราช
- ค. พระมหาสังฆราชสุกัจ
- ง. สมเด็จพระมหาเถรสังฆราชรัตนวงศาจารย์
- จ. พระบรมครูดีโลกคิลกิตรัตน สีสคนชนวาที ธรรมกิตติ สังฆราช-
มหาสามีเจ้า
- ฉ. พระสังฆราชญาณรุจิรมหาเถร
- ช. พระสุเมธังกรสังฆราช
- ซ. สมเด็จพระสังฆราชจุฬามณี ศรีสังฆปริณายก สรรพคิลก บรม-
เมธาจารย์บพิตร
- ณ. พระมหาสามี ศรีสังฆราช มหาเถรธรรมทัสสี (วิเชียร อากาศฤกษ์
และสุนทร สุกตะโยธิน, ๒๕๒๘: ๑๘)

ในพงศาวดารเหนือ ได้กล่าวถึงทำเนียบการปกครองคณะสงฆ์ในครั้ง
สุโขทัยเป็นราชธานี โดยกล่าวถึงพระสงฆ์ที่มีราชทินนาม ดังต่อไปนี้

ก. ฝ่ายขวา

๑) พระสังฆราช	วัดมหาธาตุ
๒) พระครูธรรมไตรโลก	วัดเขาอินทรแก้ว
๓) พระครูยาโชค	วัดอุทยานใหญ่
๔) พระครูธรรมเสนา	ไม่ปรากฏวัด

ข. ฝ่ายซ้าย

๑) พระครูธรรมราชา	วัดไตรภูมิป่าแก้ว
๒) พระครูญาณไตรโลก	ไม่ปรากฏวัด
๓) พระครูญาณสิทธิ	ไม่ปรากฏวัด (วิเชียร อากาศฤกษ์ และ

สุนทร สุภูตะโยธิน, ๒๕๒๘: ๑๕)

๑.๑๐.๓ ราชทินนามพระสงฆ์สมัยอยุธยา

ราชทินนามของพระสงฆ์ไทย ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น วิเชียร อากาศฤกษ์ และสุนทร สุภูตะโยธิน (๒๕๒๘) ได้กล่าวถึงราชทินนามหรือสมณศักดิ์ที่ปรากฏในทำเนียบฉบับหลวงในหอพระสมุดวชิรญาณ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยมีทำเนียบการปกครองคณะสงฆ์ซึ่งมีพระสงฆ์ผู้ประกอบด้วยราชทินนามดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย

๑) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณราชาธิบดี	เจ้าคณะ
๒) พระพิมลธรรม	วัดรามาวาส
๓) พระศรีสังฆญาณมุนี	วัดพญาแมน
๔) พระครูราชวิเมธีกร	เมืองวิเศษฯ

ฯลฯ

ข. คณะกลางอรัญญวาสี

๑) พระพุทธานุจารย์	เจ้าคณะ
๒) พระญาณไตรโลก	วัดโรงธรรม
๓) พระญาณโพธิ	วัดเจ้ามอญ
๔) พระอุบาฬี	วัดกุฎี

ฯลฯ

ค. คณะคามวาสีฝ่ายขวา

๑) พระวันรัตน์	เจ้าคณะ
๒) พระธรรมโกดม	วัดธรรมิกราช
๓) พระนารท	วัดคูสิต
๔) พระอริยโคดม	วัดแก้วฟ้า
๕) พระนิกรม	วัดวังไผ่

ฯลฯ

๑.๑๐.๔ ราชทินนามพระสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ราชทินนามพระสงฆ์ไทยในสมัยปัจจุบันนั้น จะมีลักษณะเดียวกันกับสมัยกรุงสุโขทัย และสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่มีระบบการปกครองที่แตกต่าง คือ เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส มีราชทินนาม ๘ ประเภท ดังนี้ คือ

ก. ชั้นสมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระญาณสังวร บรมนริศรธรรมนิติภิบาล อริยวงศาตญาณวิมล สกลมหาสังฆปริณายก ศรีปิฎกปรีชัตติธาดา วิสุทธจริยาธิสมบัตติ สุวาทนภิธานสงฆวิสุต ปาวจนุตตมพิสาร สุขุมธรรมวิธานธารัง วชิรญาณวงศวิวัฒ พุทธบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ วิบุลยสีลาจารวัตรสุนทร บวรธรรมบพิตร สรรพคุณิสรมหาปธานาธิบดี คามวาสี อรัณยวาสี

ข. ชั้นสมเด็จพระ เช่น

๑) สมเด็จพระพุฒาจารย์ ภาวนากิจวิธานปรีชา ญาณโพทยวรางกูร วิบุลยวิสุทธจริยา อรัณยภูมิมหาปริณายก ศรีปิฎกบัณฑิต มหาคณิศร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัณยวาสี (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๘๓)

๒) สมเด็จพระมหาธีรจารย์ พรหมวิหารวราธิมุต วิสุทธศีลาจารย์-
 นิวิฐุ พิพิธกิจจานุกิจโกศล วิมลหิตานุหิตดิลก ตรีปิฎกบัณฑิต มหาคณิสสร บวรสังฆาราม
 คามวาสี อรัณยวาสี (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๘๗)

ฯลฯ

ค. ชั้นรองสมเด็จพระ

๑) พระวิสุทธาธิปดี ศรีพิพัฒน์ภรณ์ สุนทรศีลาจารย์ ธรรมโฆทาน-
 ธารี ตรีปิฎกบัณฑิต มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๕๐)

๒) พระญาณวโรดม วราคมธรรมาภิรัต วัฒนธรรมสาสนกิจวิศาล คณธ-
 รณาจารย์บัณฑิต วิเทศโกวิทสังฆเลขาธิกร ธรรมยุติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี (กรม-
 ศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๘๘)

ฯลฯ

ง. ชั้นธรรม เช่น

๑) พระธรรมกิตติวงศ์ ปริยัติวิธานธำรง กวีวงศดิลก ตรีปิฎกบัณฑิต
 ธรรมิกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๕๗)

๒) พระธรรมกิตติโสภณ วิมลศีลาจารย์วัตร พิพัฒนกิจจานุกิจ
 ตรีปิฎกวิภูษิต มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๕๗)

ฯลฯ

จ. ชั้นเทพ เช่น

๑) พระเทพวรเวที นรสีห์ธรรมานุรักษ์ สาธกธรรมวิจิตร
 มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๓๐๖)

๒) พระเทพปัญญาสุธี ศรีธรรมมานุนายก ตรีปิฎกวิภูษิต
มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๓๐๖)

ฯลฯ

ฉ. ชั้นราช เช่น

๑) พระราชวิสุทธาจารย์ บริหารศาสนกิจ พิพิธธรรมาทร ยติคณิสสร
บวรสังฆาราม คามวาสี (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๓๒๓)

๒) พระราชวรเมธี ศรีปาพจนวิภูษิต ยติคณิสสร บวรสังฆาราม
คามวาสี (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๓๒๓)

ฯลฯ

ช. ชั้นสามัญ เช่น

๑) พระอมรเมธาจารย์

๒) พระอุดมวิจารณ์

๓) พระวิโรจน์รัตโนบล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๓๒๔)

ฯลฯ

ซ. ชั้นพระครูสัญญาบัตร เช่น

๑) พระครูพุทธมนต์วราจารย์

๒) พระครูปริยัติธรรมคุณาธาร

๓) พระครูปริยัติสารโสภณ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๓๐๖)

ฯลฯ

๒. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

๒.๑ ประชากร (Population) หมายถึง กลุ่มของสิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดที่ผู้วิจัยสนใจ ซึ่งอาจเป็นกลุ่มของสิ่งของ คน หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งในงานวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในวรรณคดีพระพุทธศาสนา” นี้ หมายถึง กลุ่มประชากร ๒ ประเภท ดังต่อไปนี้ คือ

๒.๑.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๑.๒ วรรณคดีพระพุทธศาสนา

๒.๑.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนา

คัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง “หนังสือหรือตำราตั้งแต่ชั้นบาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โขชนา ปกรณ์วิเสส ซึ่งแต่งขึ้นด้วยภาษาบาลี หรือภาษาไทย อันมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับองค์ประกอบต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา” ดังต่อไปนี้

ก. พระไตรปิฎก

๑) พระวินัยปิฎก

๒) พระสุตตันตปิฎก

๓) พระอภิธรรมปิฎก

ข. อรรถกถา

๑) อรรถกถาสมันตปาสาทิกา^๒

๒) อรรถกถาสุมังคลวลลสินี^๓

๓) อรรถกถาสารัตถปกาสินี

^๒ อรรถกถาที่อธิบายพระไตรปิฎกหมวดพระวินัยปิฎกทั้งหมด

^๓ ตั้งแต่ข้อ ๒.๑.๑.๒.๒ - ๒.๑.๑.๒.๑๓ เป็นอรรถกถาที่อธิบายพระไตรปิฎกหมวดพระสุตตันตปิฎก

- ๔) อรรถกถาโมรณปุรณิ
- ๕) อรรถกถาปรมัตถโชติกา
- ๖) อรรถกถาธัมมปทัฏฐกถา
- ๗) อรรถกถาชาตกัฏฐกถา
- ๘) อรรถกถาสัทธัมมชปัชโชติกา
- ๙) อรรถกถาสัทธัมมปกาสนิ
- ๑๐) อรรถกถาวิสุทธนิลาสิณี
- ๑๑) อรรถกถาธรรตติลาสิณี
- ๑๒) อรรถกถาปัญญาสุทนี
- ๑๓) อรรถกถาปรมัตถทีปนี
- ๑๔) อรรถกถาอัฐสาสนิ^๔
- ๑๕) อรรถกถาสัมโมหวิโนทนี
- ๑๖) อรรถกถาปัญญาปัฏฐกถา

ค. ฎีกา

- ๑) ฎีกาวิริยพุทธิ^๕
- ๒) ฎีกาสารัตถทีปนี
- ๓) ฎีกาวิมุตติโนทนี
- ๔) ฎีกาวิมุตตสารสันทีปนี
- ๕) ฎีกาลิณตปกาสนา
- ๖) ฎีกาวิมุตติเนทนี
- ๗) ฎีกาอุตตนาทีปนี
- ๘) ฎีกาวิมุตตลัการ
- ๙) ฎีกาทีฆนิกาย^๖
- ๑๐) ฎีกามัชฌิมนิกายฎีกา
- ๑๑) ฎีกาสังยุตตนิกายฎีกา

^๔ ตั้งแต่ข้อ ๒.๑.๑.๒.๑๔ - ๒.๑.๑.๒.๑๖ เป็นอรรถกถาอธิบายพระไตรปิฎกหมวดพระอภิธรรมปิฎก

^๕ ตั้งแต่ข้อ ๒.๑.๑.๓.๑ - ๒.๑.๑.๒.๘ เป็นฎีกาที่อธิบายอรรถกถาหมวดพระวินัยปิฎก

^๖ ตั้งแต่ข้อ ๒.๑.๑.๓.๙ - ๒.๑.๑.๓.๑๔ เป็นฎีกาที่อธิบายอรรถกถาหมวดพระสุตตันตปิฎก

- ๑๒) ฎีกาอังคตตรนิกายฎีกา
- ๑๓) ฎีกาวิสุทธิธรรมรคฎีกา
- ๑๔) ฎีกาขุททกนิกายฎีกา
- ๑๕) ฎีกาลีนัตถโชตนา^๓
- ๑๖) ฎีกามรุตสารัตถทีปนี
- ๑๗) ฎีกาปรมัตตวิภูสณิ
- ๑๘) ฎีกาอภิธัมมัตถวิภาวินิ
- ๑๙) ฎีกาสังเขปวัณณนา
- ๒๐) ฎีกาอัมคคสารัตถทีปนี
- ๒๑) ฎีกามรุตสารัตถทีปนี
- ๒๒) ฎีกาณีสารมัญญสา
- ๒๓) ฎีกาเขมาปกรณะ
- ๒๔) ฎีกาปรมัตตทีปนี
- ๒๕) ฎีกาปรมัตตวินิจฉัย
- ๒๖) ฎีกาลีนัตถปกาสินิ
- ๒๗) ฎีกาอภิธัมมาวตาร
- ๒๘) ฎีกาหลวง

ง. อนุฎีกา

- ๑) อนุฎีกาวินยลักขา^๔
- ๒) อนุฎีกาขุททกสิกขา
- ๓) อนุฎีกามูลสิกขาฎีกา
- ๔) อนุฎีกาเอกังกคตตรคัมภีร์ใหม่^๕
- ๕) อนุฎีกาทุกังคตตรคัมภีร์ใหม่
- ๖) อนุฎีกาติกกังคตตรคัมภีร์ใหม่
- ๗) อนุฎีกาจตุกกังคตตรคัมภีร์ใหม่

^๓ ตั้งแต่ข้อ ๒.๑.๑.๓.๑๕ - ๒.๑.๑.๓.๒๘ เป็นฎีกาที่อธิบายอรรถกถาหมวดพระอภิธรรมปิฎก

^๔ ตั้งแต่ข้อ ๒.๑.๑.๔.๑ - ๒.๑.๑.๔.๓ เป็นอนุฎีกาที่อธิบายฎีกาหมวดพระวินยปิฎก

^๕ ตั้งแต่ข้อ ๒.๑.๑.๔.๔ - ๒.๑.๑.๔.๑๖ เป็นอนุฎีกาที่อธิบายฎีกาหมวดพระสุตตันตปิฎก

- ๘) อนุฎีกาปัญจกุตตรคัมภีร์ใหม่
- ๙) อนุฎีกาฉกัฏกุตตรคัมภีร์ใหม่
- ๑๐) อนุฎีกาสัตตังคุตตรคัมภีร์ใหม่
- ๑๑) อนุฎีกาอัฐังคุตตรคัมภีร์ใหม่
- ๑๒) อนุฎีกานวักคุตตรคัมภีร์ใหม่
- ๑๓) อนุฎีกาทศังคุตตรคัมภีร์ใหม่
- ๑๔) อนุฎีกาเอกาทศังคุตตรคัมภีร์ใหม่
- ๑๕) อนุฎีกาธัมมปทัฏฐกถาคัมภีร์ใหม่
- ๑๖) อนุฎีกาเปฏกालังการคัมภีร์ใหม่
- ๑๗) อนุฎีกาลิไนตลปกาสิณี^{๑๐}
- ๑๘) อนุฎีกาอภิธัมมัตถวิภาวินี
- ๑๙) อนุฎีกาอภิธัมมมาวตาร
- ๒๐) อนุฎีกาปรมัตถวินิจัย
- ๒๑) อนุฎีกานามรูปปริจเฉท
- ๒๒) อนุฎีกาสัจจสังเขปฎีกา
- ๒๓) อนุฎีกาปรมัตถมัชฌูสา
- ๒๔) อนุฎีกามณิสารมัชฌูสา

จ. โยชนา

- ๑) ปาจิตติยาทีอรรคถาโยชนา^{๑๑}
- ๒) ขุททกสิกขาโยชนา
- ๓) วินยวินิจจยโยชนา
- ๔) วินยวินิจจยสังคหโยชนา
- ๕) สมันตปาสาทิกาอรรคโยชนา
- ๖) นิธิกัณฐสุตตอถโยชนา^{๑๒}
- ๗) ธัมมปทัฏฐกถาคาโยชนา

^{๑๐} ตั้งแต่ข้อ ๒.๑.๑.๔.๑๗ - ๒.๑.๑.๔.๓๔ เป็นอนุฎีกาที่อธิบายฎีกาหมวดพระอภิธรรมปิฎก

^{๑๑} ตั้งแต่ข้อ ๒.๑.๑.๕.๑ - ๒.๑.๑.๕.๕ เป็นโยชนาที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายอรรคถาและฎีกาในพระวินยปิฎก

^{๑๒} ตั้งแต่ข้อ ๒.๑.๑.๕.๖ - ๒.๑.๑.๕.๘ เป็นโยชนาที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายอรรคถาและฎีกาในพระสุตตันตปิฎก

- ๘) ตูลัตถโยชนา
- ๙) ปัจจเวกขณโยชนา
- ๑๐) โยชนาอรรกถาสาลินี^{๑๑}
- ๑๑) โยชนาธาตุกถา
- ๑๒) โยชนาสัมโมหวิโนทนี
- ๑๓) โยชนากถาวัตถุ
- ๑๔) โยชนาปฏิฐาน
- ๑๕) โยชนาฎีกาภิธัมมัตถสังคหะ
- ๑๖) โยชนาธาตุกถามูลฎีกา
- ๑๗) โยชนาสังคหโยชนา
- ๑๘) โยชนาธาตุวัตถุ
- ๑๙) โยชนาปาลิอภิธัมมัตถสังคหะ

๒.๑.๒ วรรณคดีพระพุทธศาสนา

วรรณคดีพระพุทธศาสนา หมายถึง “วรรณคดีภาษาไทยที่แต่งขึ้นโดยมีเนื้อหาสาระอันเกี่ยวข้องกับศาสนธรรม ศาสนประวัติ ศาสนพิธี ปุชนิยสถาน นิทานหรือชาดก ประวัติสาวก และพุทธประวัติ หรือวรรณคดีภาษาไทยที่แต่งขึ้นโดยได้แนวคิดมาจากพระพุทธศาสนา และมีเค้าโครงที่นำมาจากพระไตรปิฎก” ดังต่อไปนี้

- ก. ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง
- ข. สุภาษิตพระร่วง
- ค. ไตรภูมิพระร่วง
- ง. นางนพมาศ
- จ. ลิลิตพระลอ
- ฉ. สามัคคีเภทคำฉันท์
- ช. กามนิต
- ซ. โคลงนิราศหริภุญชัย

^{๑๑} ตั้งแต่ข้อ ๒.๑.๑.๕.๑๐ - ๒.๑.๑.๕.๑๙ เป็นโยชนาที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายอรรกถาและฎีกาในพระอภิธรรมปิฎก

ฉ. ปุณโณวาทคำฉันท์

ญ. ชาดกมาลา

ฎ. นิบาตชาดก

๑) ทศชาติ

๒) มหาชาติคำหลวง

๓) กาพย์มหาชาติ

๔) มหาชาติกลอนเทศน์

ฏ. ปัญญาสาตก

๑) สมุทโฆษคำฉันท์

๒) เสือโคคำฉันท์

๓) กลบทสิริวิบูลกิจิ

๔) สรรพสิทธิคำฉันท์

๕) พระสุธนคำฉันท์

๖) สุธนคำฉันท์

๗) นันทโศภนันทสูตรคำหลวง

๘) พระมัลลย์คำหลวง

๙) พุทธประวัติสำหรับยุวชน

๑๐) พุทธประวัติ

๑๑) พุทธประวัติฉบับค้นพบใหม่

๑๒) พระปฐมสมโพธิกถา

๒.๒ กลุ่มตัวอย่าง (Sample) หมายถึง ส่วนหนึ่งของประชากรที่ผู้วิจัยสนใจ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ ที่สำคัญครบถ้วนเหมือนกับกลุ่มประชากรใหญ่ โดยกลุ่มประชากรตัวอย่างจะเป็นตัวแทนที่สมบูรณ์ของกลุ่มประชากรใหญ่ได้

ในงานวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในวรรณคดีพระพุทธศาสนา” นี้ กลุ่มตัวอย่าง หมายถึง คัมภีร์พระพุทธศาสนา หมวดพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ส่วนในวรรณคดีพระพุทธศาสนา กลุ่มตัวอย่างคือ วรรณคดีที่แต่งขึ้นเพื่อพระพุทธศาสนาโดยตรง ๑๐ เรื่อง โดยมีวิธีการสุ่มตัวอย่างดังต่อไปนี้

กลุ่มตัวอย่างที่ได้มานั้น ผู้วิจัยใช้วิธีสุ่มตัวอย่างของกลุ่มประชากรด้วยวิธี การสุ่มแบบไม่อาศัยความน่าจะเป็น (Nonprobability Sampling) ซึ่งเป็นการสุ่มหน่วยตัวอย่างโดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) (สิน พันธุ์พินิจ, ๒๕๔๗: ๑๒๕) โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาและวรรณคดีพระพุทธศาสนาแบบเจาะจง

กลุ่มตัวอย่างประเภทคัมภีร์พระพุทธศาสนา จึงเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) คัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นพระไตรปิฎก หมวดพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาแล้วว่า มีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าปรากฏอยู่มาก จำนวน ๓๘ เล่ม

ส่วนกลุ่มตัวอย่างประเภทวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยอาศัยการแบ่งกลุ่มประชากรออกเป็นกลุ่มตามประเภทของเนื้อหา คือ

- ก. วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ
- ข. วรรณคดีเกี่ยวกับศาสนาและศีลธรรม
- ค. วรรณคดีเกี่ยวกับพิธีการ
- ง. นาฏวรรณคดี

ผู้วิจัยได้เลือกสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) วรรณคดีพระพุทธศาสนาประเภทที่ “เกี่ยวกับศาสนาและศีลธรรม” ในแต่ละสมัย ซึ่งเป็นตัวแทนของวรรณคดีพระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ จำนวน ๑๐ เรื่อง เป็นกลุ่มตัวอย่าง

๒.๒.๑ กลุ่มตัวอย่างประเภทคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่เป็นประชากรกลุ่มตัวอย่าง หมายถึง คัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นพระไตรปิฎกและอรรถกถา เฉพาะพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ดังต่อไปนี้

ก. พระไตรปิฎก

- ๑) พระวินัยปิฎก
- ๒) พระสุตตันตปิฎก

ข. อรรถกถา

- ๑) สุมังคลวิลาสินี
- ๒) ปปัญจสูทนี
- ๓) สารัตถปกาสินี
- ๔) ปรมัตถโชติกา
- ๕) ชัมมปัทฏฐกถา
- ๖) สัทธัมมปัชโชติกา
- ๗) สัทธัมมปกาสินี
- ๘) วิสุทธนวิลาสินี
- ๙) ชาตกัฏฐกถา
- ๑๐) มโนรธปุรณิ
- ๑๑) ปรมัตถทีปนี
- ๑๒) สมันตปาสาทิกา

๒.๒.๒ กลุ่มตัวอย่างประเภทวรรณคดีพระพุทธศาสนา

วรรณคดีพระพุทธศาสนาที่เป็นประชากรกลุ่มตัวอย่าง หมายถึง วรรณคดีที่แต่งขึ้นโดยมีเนื้อหาสาระหรือหลักธรรม ตลอดจนบุคคลต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อพระพุทธศาสนาโดยตรง และเป็นประเภทที่ “เกี่ยวกับศาสนาและศีลธรรม” ซึ่งมีจำนวนทั้งหมด ๑๐ เรื่องดังต่อไปนี้

- ก. ไตรภูมิกถา
- ข. นันทิโพนันทสูตรคำหลวง
- ค. มหาชาติคำหลวง

- ง. มหาชาติคำฉันท์
- จ. มหาชาติกลอนเทศน์
- ฉ. ไตรภูมิโลกวินิจฉัย
- ช. มาลัยคำหลวง
- ซ. ปฐมสมโพธิกถา
- ฌ. สมุทรโฆษคำฉันท์
- ญ. มหาเวสสันดรชาดก

ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล

๑. เกณฑ์หรือแนวทางวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๑ ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์พระพุทธศาสนา และวรรณคดีพระพุทธศาสนา

๑.๒ ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างคำ ความหมาย และความเป็นมาของพระสมัญญานาม

๑.๓ เก็บรวบรวมข้อมูลพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า จากคัมภีร์พระพุทธศาสนา และวรรณคดีพระพุทธศาสนา โดยแยกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑.๓.๑ ข้อมูลพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๓.๒ ข้อมูลพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

๑.๔ เก็บรวบรวมข้อมูลพระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย – กรุงรัตนโกสินทร์ โดยแยกเป็น ๓ สมัย คือ

๑.๔.๑ พระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงสุโขทัย

๑.๔.๒ พระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา

๑.๔.๓ พระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์

๑.๕ เก็บรวบรวมข้อมูลราชทินนามของพระสงฆ์ไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย – กรุงรัตนโกสินทร์ โดยแยกเป็น ๓ สมัย คือ

๑.๕.๑ ราชทินนามของพระสงฆ์ไทยสมัยกรุงสุโขทัย

๑.๕.๒ ราชทินนามของพระสงฆ์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา

๑.๕.๓ ราชทินนามของพระสงฆ์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์

๑.๖ นำข้อมูลที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธรูปเจ้าทั้งหมดในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มาวิเคราะห์ด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ วิเคราะห์ลักษณะการประพันธ์พระสมัญญานามโดยใช้เกณฑ์นาม ๔ ประเภทตามคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ดังต่อไปนี้

ก. อาวตถิกนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธรูปเจ้าที่สร้างขึ้นเพราะอาศัยความเหมาะสมตามนิสัยเดิม

ข. ลิงคิกนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธรูปเจ้าที่สร้างขึ้นตามเหตุที่มาหรือตามลักษณะที่เป็น

ค. เนมิตตกนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธรูปเจ้าที่สร้างขึ้นตามคุณวิเศษที่มีอยู่

ง. อธิจสมุปปันนนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธรูปเจ้าที่สร้างขึ้นตามความชอบใจของผู้ตั้งที่ต้องการให้เป็น

๑.๗ นำข้อมูลที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธรูปเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มาวิเคราะห์เกณฑ์ในการขนานพระนามดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ พระสมัญญานามที่ทรงขนานพระนามด้วยพระองค์เอง

๑.๗.๒ พระสมัญญานามที่บุคคลอื่นขนานพระนามถวาย

๑.๗.๓ พระสมัญญานามที่ใช้กับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

๑.๗.๔ พระสมัญญานามที่ใช้กับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์

๑.๘ นำข้อมูลที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มาวิเคราะห์วิธีสร้างพระสมัญญานาม ตามโครงสร้างไวยากรณ์ภาษาบาลี คือ

๑.๘.๑ พระสมัญญานามที่สำเร็จด้วยวิธีกิตกั

๑.๘.๒ พระสมัญญานามที่สำเร็จด้วยวิธีสมาส

๑.๙ นำข้อมูลที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มาวิเคราะห์โครงสร้างคำ และโครงสร้างพยางค์ โดยใช้ตามแนวไวยากรณ์โครงสร้างนามวลี ของ พัฒน์ เพ็งผลา และ รศ.ดร.วิไลศักดิ์ กิ่งคำ

๑.๑๐ นำข้อมูลที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มาวิเคราะห์ความหมาย ตามแนวคิดของ ศ.ดร.สุริยา รัตนกุล ดังนี้ คือ

๑.๑๐.๑ ความหมายหลัก

๑.๑๐.๒ ความหมายเปรียบเทียบ

๑.๑๑ นำข้อมูลที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา มาวิเคราะห์โครงสร้างทางภาษา ตามแนวคิดของ กำชัย ทองหล่อ

๑.๑๒ นำข้อมูลที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา มาวิเคราะห์โครงสร้างวลีตามแนวคิดของ ศ. ดร.วิจิตร ภาณุพงศ์ และ สมชาย ลำควน โดยมีลักษณะ เดียว คือ **นามวลี = นาม + คุณนาม**

๑.๑๓ นำข้อมูลที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา มาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางด้านการออกเสียง ตามแนวคิดของ บรรจบ พันธุเมธา และพระยา-อนุমানราชชน

๑.๑๓.๑ การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ

๑.๑๓.๒ การเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะ

๑.๑๔ นำข้อมูลที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในในวรรณคดีพระพุทธศาสนา มาวิเคราะห์เกณฑ์ในการประพันธ์ ใช้ตามแนวการประพันธ์รายและลิลิตของนภลัย สุวรรณธาดา การลักษณะรายและลิลิต ของกำชัย ทองหล่อ

๑.๑๔.๑ พระสมัญญานามที่มีคำหลักจากคัมภีร์ ๑ คำ

๑.๑๔.๒ พระสมัญญานามที่มีคำหลักจากคัมภีร์ ๒ คำ

๑.๑๔.๓ พระสมัญญานามที่มีคำหลักจากคัมภีร์ ๓ คำ

๑.๑๔.๔ พระสมัญญานามที่มีคำหลักจากคัมภีร์ ๔ คำ

๑.๑๔.๕ พระสมัญญานามที่มีได้มาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๑๕ นำข้อมูลที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทั้งหมด มาวิเคราะห์ความหมายของคำตามกรอบแนวคิดเกี่ยวกับบรรพชาศรัทธา ของ ศ.ดร.สุริยา รัตนกุล ต่อไปนี้

๑.๑๕.๑ ความหมายหลัก

๑.๑๕.๒ ความหมายเปรียบเทียบ

๑.๑๖ นำข้อมูลพระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์ไทย และราชทินนามของพระสงฆ์ไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย – กรุงรัตนโกสินทร์ มาวิเคราะห์หาค่านิยมการขนานพระนามที่มีคำหลักมาจากพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ตามสมัยต่อไปนี้

๑.๑๖.๑ สมัยกรุงสุโขทัย

๑.๑๖.๒ สมัยกรุงศรีอยุธยา

๑.๑๖.๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

๑.๑๗ สรุปผลวิจัยและอภิปรายผล

๒. เครื่องมือในการวิจัย

๒.๑ การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในทุกประเด็น ผู้วิจัยใช้การแจกแจงค่าความถี่และค่าร้อยละ โดยเป็นสูตรทางคณิตศาสตร์ คือ

$$\frac{n \times 100}{N}$$

N

๒.๑.๑ n หมายถึง จำนวนพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้งหมด

๒.๑.๒ N หมายถึง จำนวนพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นต้นแบบในการนำไปใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

๒.๒ แบบบันทึกข้อมูล หมายถึง เอกสารที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อบันทึกข้อมูลพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและวรรณคดีพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเป็นแบบบันทึกข้อมูลที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการปรากฏ ที่มา หน้า หนังสือ และบริบท ของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์

๒.๓ บัตรคำ หมายถึง สมุดสำหรับบันทึกข้อมูลขนาดเล็ก สำหรับบันทึกข้อมูล คำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า และชื่อเอกสารเท่านั้น

๒.๔ คอมพิวเตอร์ หมายถึง เทคโนโลยีเพื่อใช้ในการบันทึกและจัดเก็บข้อมูล พร้อมทั้งวิเคราะห์ข้อมูลที่สมบูรณ์

๒.๕ เครื่องมือในการวิจัยลักษณะที่เป็นแหล่งข้อมูล

๒.๕.๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒

๒.๕.๒ พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลธรรม ของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

๒.๕.๓ พจนานุกรมบาลี-ไทย ของ รศ.ดร.จำลอง สारพัตนีก

๒.๕.๔ พจนานุกรมสังสกฤต-ไท-อังกฤษ-อภิธาน ของ กรมวิชาการ กระทรวง-
ศึกษาธิการ พ.ศ.๒๕๑๑

๒.๕.๕ พจนานุกรม SANSKRIT ENGLISH DICTIONARY โดย M. MONIER
WILLIAMS

ข้อเสนอผลการวิจัย

การเสนอผลการวิจัยนั้น ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ นำเสนอการสร้างคำ
ที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ลักษณะโครงสร้างคำ และความหมายของคำพระสมัญญา-
นามพระพุทธเจ้า ทั้งที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและวรรณคดีพระพุทธศาสนา ว่ามีลักษณะ
เป็นอย่างไร พร้อมกับสรุปและเชื่อมโยงไปถึงการนำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าไปใช้ในการ
ขนานพระนามพระมหากษัตริย์ไทย และการตั้งราชทินนามพระสงฆ์ไทย ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย -
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

บทที่ ๓

การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

การตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับคัมภีร์พระพุทธศาสนา

การตรวจเอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับคัมภีร์พระพุทธศาสนา และงานวิจัยที่เกี่ยวกับพระสมัญญานาม หรือการตั้งชื่อนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลดังต่อไปนี้

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), (๒๕๔๕) ได้ศึกษาวิจัยเชิงวิเคราะห์ เกี่ยวกับพระธรรมบท เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท” สรุปได้ว่า พระคาถาธรรมบท เป็นบทธรรมที่มีความลึกซึ้งไพเราะ จัดเป็นองค์หนึ่งในบรรดาวันฉัตตสูตร เป็นบทธรรมที่มีความสุขุม คัมภีร์ภาพ ผู้ที่มีความรู้แตกฉานทางหลักภาษาทั้งทางด้านไวยากรณ์ อรรถาธิบาย และฉันทะ เมื่อศึกษาพระคาถาธรรมบท จะเห็นความสุขุมคัมภีร์ภาพแห่งบทธรรม อันซ่อนเร้นอยู่ในตัวอักษร ก่อให้เกิดความซาบซึ้งในรสพระธรรม มีกุศลจิตต่อการศึกษาพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระพุทธรูปจะตามหลักคัมภีร์สัตตทวารทั้ง ๔ ด้าน คือ วิเคราะห์หลักฉันทะ ลักษณะ หลักอุปจารณะ หลักไวยากรณ์ และหลักอรรถาธิบาย นอกเหนือจากนี้ พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), (๒๕๔๕) ยังได้แต่งหนังสือเรื่อง “ธรรมบทสำหรับชาวบ้าน” เป็นหนังสือแสดงหลัก ธรรมทางพระพุทธศาสนามีเนื้อเรื่องเล่าประกอบธรรม ผู้เขียน ได้นำเนื้อหาสาระจากคัมภีร์ธรรมปทัฏฐกถา มาเรียบเรียงให้อ่านง่าย ๆ สำหรับชาวบ้านทั่ว ๆ ไป

ฉานิศ วงศ์สุวรรณ (๒๕๔๖) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การศึกษาเรื่องพุทธรูปในพระธรรมบทของ เสถียรพงษ์ วรรณปก” สรุปได้ว่า ในหนังสือพุทธรูปในธรรมบท ของเสถียรพงษ์ วรรณปก ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๕ นั้น มีการใช้ภาษาไทยเชิงสอนพระสงฆ์และฆราวาส ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยคำสอนที่เหมาะสมสำหรับพระสงฆ์ที่ปรากฏในงานของเสถียรพงษ์ วรรณปก นั้น ผู้วิจัยได้สรุปไว้ ๓ เรื่อง คือ

๑. การประพุดิตน การวางตัว
๒. การกำจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองให้หมดไป
๓. ความไม่ประมาท

สำหรับคำสอนที่เหมาะสมสำหรับฆราวาสนั้น ผู้วิจัยได้สรุปไว้ ๔ เรื่อง ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน คือ

๑. การรู้จักและเข้าใจกฎแห่งกรรม
๒. การทำความดี ละเว้นความชั่ว และทำจิตใจให้แจ่มใส
๓. การทำกิจที่ควรกระทำ ไม่กระทำในกิจที่ไม่ควรกระทำ
๔. การคบมิตร การอยู่ร่วมกับผู้อื่น

ผู้วิจัยได้สรุปเนื้อหาการใช้ภาษาในหนังสือ “พุทธวจนะในธรรมบท” ของ เสถียรพงษ์ วรรณปก ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๕ ไว้ว่า มีการใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมา อุปลักขณ์ การใช้ภาวะแย้ง การกล่าวซ้ำ การใช้สัญลักษณ์

งานวิจัยของ พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) และของ ฌานิส วงศ์สุวรรณ (๒๕๔๖) นั้น เป็นงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับคำศัพท์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอันเป็นภาษาบาลี ซึ่งผู้วิจัยจะนำไปใช้ในกระบวนการศึกษาเกี่ยวกับไวยากรณ์บาลี ซึ่งจะอธิบายคำศัพท์ที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าตามหลักไวยากรณ์ที่พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) และฌานิส วงศ์สุวรรณ อธิบายไว้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสมัญญานามและการตั้งชื่อ

เนตรทราย มณีโชติ (๒๕๔๔) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “สมัญญานามในข่าวและรายการกีฬาทางสื่อสารมวลชน” เป็นงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจลักษณะการใช้สมัญญานามในข่าว และรายการกีฬาทางสื่อสารมวลชน ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ อันเป็นการวิเคราะห์ภาษา ในเนื้อหากีฬาที่สื่อโทรทัศน์ สื่อวิทยุ และสื่อหนังสือพิมพ์นำเสนอ และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยใช้ทฤษฎีสัญญาวิทยาและการแทน ในการศึกษากระบวนการสร้างความหมายของสมัญญานาม และแนวคิดเรื่องการใช้สมัญญานามในหนังสือพิมพ์ มาเป็นกรอบในการอธิบายจุดมุ่งหมาย และวิธีการใช้สมัญญานามของสื่อมวลชน

ผลวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ในข่าวและรายการกีฬา มีการให้สมญานามแก่ปัจเจกบุคคล คณะ บุคคล องค์กรกีฬา ประเทศ หรือสถานที่และเหตุการณ์ต่าง ๆ การตั้งสมญานามซึ่งมีองค์ประกอบมาจากส่วนต่าง ๆ ดังนี้คือ

๑. ชื่อเดิมหรือชื่อเล่น
๒. พฤติกรรมหรือการกระทำ
๓. บุคลิกหรือลักษณะเฉพาะตัว
๔. สถานภาพทางสังคม
๕. อาชีพ
๖. ภูมิประเทศหรือภูมิภานา
๗. จุดเด่นหรือสิ่งที่ขึ้นชื่อ
๘. ลักษณะประจำตัว

สมญานามของของบุคคล หรือสิ่งที่เป็นข่าวที่เกิดจากองค์ประกอบดังกล่าว จะแสดงให้เห็นถึงความคิด จินตนาการ ทักษะคิดในแง่บวกและลบ ของผู้ตั้งสมญานาม รวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับแหล่งข่าว และการใช้สมญานามทางสื่อโทรทัศน์ สื่อวิทยุ และสื่อหนังสือพิมพ์นั้นแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับการใช้ภาษา ชนิดกีฬา บริบท รูปแบบของเนื้อหา ประเภทของสื่อ และธรรมชาติของสื่อ

ธรรมนิติ นิคมรัตน์ (๒๕๔๗) ได้เขียนบทความเรื่อง “สมญานามของโนรา” ไว้ว่า โนราเป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านของชาวไทยถิ่นใต้ อันเป็นศิลปะการร่ายรำเพื่อบวงสรวง หรืออัญเชิญดวงวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ให้มาสถิตในร่างทรง เพื่อให้ลูกหลานได้กราบไหว้บูชา อันเป็นศิลปะการแสดงที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทยถิ่นใต้ ซึ่งเมื่อชื่นชอบโนราแล้ว ก็มักจะตั้งสมญานามให้ โดยมีลักษณะของสมญานาม หลายประเภท ดังต่อไปนี้

๑. สมญานามที่บอกการร่ายรำทั้งผู้หญิงและผู้ชาย เช่น โนราพุ่มทาว, โนราคล้าย จี๋หนอน, โนราตื่น กระดุกอ่อน, โนรากัญญา นาฏราช ฯลฯ
๒. สมญานามที่บอกถึงการขับร้อง เช่น โนรายุพิน เสียงทอง, โนราน้ำอ้อย เสียงทอง ฯลฯ
๓. สมญานามที่บอกถึงภูมิภานาของโนรา เช่น โนราช่วง คนเงิน, โนราเหมีย นาลิง, โนราคล้าย บางดาน ฯลฯ

๔. สมญานามที่บอกสถานภาพของโนรา โดยมีลักษณะการตั้งสมญานามจากครูโนรา ผู้อุปถัมภ์ และศิลปินโนรา ตั้งสมญานามเองดังต่อไปนี้

๔.๑ สมญานามที่บอกถึงเครื่องแต่งกาย เช่น โนราเป็น เครื่องงาม ฯลฯ

๔.๒ สมญานามที่บอกความอาวุโส หรือบุคลิก เช่น โนราวัน เต่า, โนราแปลกขาว ฯลฯ

๔.๓ สมญานามที่บอกผู้ช่วยในการรำ เช่น โนราพิน-พัน, โนราขาบ-จับ, โนราปูน-เจริญ ฯลฯ

สมญานามของโนรา เกิดจากการสร้างถ้อยคำทางภาษาของชาวไทยถิ่นใต้ ผู้ชื่นชอบศิลปะการแสดงพื้นบ้านเชิงร่ายรำ จึงได้ขนานสมญานามเพื่อให้ง่ายต่อการร้องเรียก และว่าจ้างในพิธีต่าง ๆ นั้นเอง

ปานทิพย์ มหาไตรภพ (๒๕๔๕) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “นามสกุลพระราชทานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: การวิเคราะห์ทางอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์” เป็นงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษานามสกุลพระราชทานในรัชกาลที่ ๖ ตามแนวอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์ ซึ่งหมายถึง การศึกษาภาษาเพื่อเข้าถึงระบบความนึกคิดของผู้พูดภาษานั้น ๆ โดยมุ่งศึกษา เกณฑ์การตั้งตามสกุล รูปแบบและโครงสร้างของนามสกุล ความหมายของนามสกุล และค่านิยมพร้อมทั้งลักษณะของวัฒนธรรมไทย ที่สะท้อนออกจากรูปนามสกุล โดยผู้วิจัยสุ่มตัวอย่างจากรูปนามสกุล ๓,๐๐๐ นามสกุล จากอักษรานุกรมพระราชทานในรัชกาลที่ ๖

ผลการวิจัยพบว่า นามสกุลพระราชทานมีเกณฑ์การตั้งนามสกุล ๒ เกณฑ์ คือ การตั้งตามภูมิหลังของผู้ขอพระราชทาน และการตั้งโดยใช้กลวิธีทางภาษา การตั้งตามภูมิหลังของผู้ขอพระราชทาน พบว่าเป็นการตั้งตามชื่อและลักษณะทางสังคมของผู้ขอพระราชทานและบรรพบุรุษ ส่วนการตั้งตามเกณฑ์ภาษา พบว่าเป็นการตั้งโดยใช้ความหมายและเสียงของชื่อเดิมเป็นเกณฑ์ ในด้านโครงสร้างและรูปแบบของนามสกุล พบว่านามสกุลประกอบด้วยส่วนประกอบ ๒ ส่วน คือ

๑. (ส่วนหลัก + (ส่วนเสริมท้าย) เช่น รัตนโกเศศ นาวาชีวะ พลิกามิน ฯลฯ
๒. (ณ + ชื่อสถานที่) เช่น ณ เชียงใหม่ ณ ป้อมเพชร์ ฯลฯ
๓. (ส่วนหลัก + (ส่วนเสริมท้าย) + (ณ ชื่อสถานที่) เช่น ประทีป ณ ถลาง, ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม ฯลฯ

นอกเหนือจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าส่วนแรกของนามสกุลมักจะเป็น “ชื่อบรรพบุรุษ” ส่วนความหมายของนามสกุล ซึ่งพิจารณาจากหน่วยศัพท์นอกเหนือจากที่มาจากชื่อเดิมหรือภูมิหลังทางสังคมนั้น มีการนำความหมายที่ดีเป็นสิริมงคลมาตั้ง ได้แก่ ความสุข ความเจริญรุ่งเรือง การสืบเชื้อสาย คุณสมบัติ และความมั่งคั่งร่ำรวย ความหมายเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นค่านิยมและลักษณะของวัฒนธรรมไทย ๓ ประการ คือ

๑. คนไทยปรารถนาในความสุข ความเจริญและความมั่งคั่ง รวมทั้งความแตกต่างของการประกอบอาชีพระหว่างชาวไทยที่นิยมอาชีพรับราชการ ขณะที่ชาวจีนนิยมอาชีพค้าขาย

๒. วัฒนธรรมการเน้นฝ่ายชายในการสืบเชื้อสาย

๓. ความนิยมยกย่องบุคคลที่มีคุณสมบัติดี เช่น ความเป็นผู้มีความรู้ ความเมตตา ความเสียสละ

วนิดา จงบรรจบ (๒๕๓๔) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “ภาษาที่ใช้ในการตั้งชื่อธุรกิจการค้า” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาที่มาของภาษา การประกอบเป็นชื่อธุรกิจการค้า ความหมายที่นำมาตั้งชื่อธุรกิจการค้า ตลอดจนค่านิยมที่สะท้อนจากความหมายของชื่อธุรกิจการค้า ซึ่งผู้วิจัยนำมูลที่เป็นชื่อธุรกิจการค้า โดยรวบรวมจากชื่อที่จดทะเบียนในเดือนมกราคม พ.ศ.๒๕๓๑ - เดือนพฤษภาคม พ.ศ.๒๕๓๒ จำนวน ๗,๕๐๐ ชื่อ และข้อมูลส่วนหนึ่งเป็นแบบสอบถามจำนวน ๓๐๐ ชื่อ อันเป็นการสุ่มสัมภาษณ์จากเจ้าของธุรกิจการค้าในเขตกรุงเทพมหานคร ๓ แห่ง ที่เป็นตัวแทนของย่านธุรกิจการค้า

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากเอกสารมาวิเคราะห์องค์ประกอบทางภาษาและองค์ประกอบทางความหมายโดยอาศัยการแปลตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน และพจนานุกรมอังกฤษ-ไทย แล้วนำจึงนำไปตรวจนับความถี่ด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์เพื่อทราบปริมาณการปรากฏของคำในภาษาต่าง ๆ และความหมายที่นำมาประกอบเป็นชื่อธุรกิจการค้า

จากการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า ชื่อธุรกิจการค้ามาจากคำในภาษาต่าง ๆ จำนวน ๑๒ ประเภท คือ

๑. ภาษาไทย

๒. ภาษาเขมร

๓. ภาษาอังกฤษ
๔. ภาษาบาลี-สันสกฤต
๕. ภาษาเขมร กับ ภาษาไทย
๖. ภาษาไทย กับ ภาษาอังกฤษ
๗. ภาษาเขมร กับ ภาษาอังกฤษ
๘. ภาษาเขมร กับ ภาษาบาลี-สันสกฤต
๙. ภาษาไทย กับ ภาษาบาลี-สันสกฤต
๑๐. ภาษาอังกฤษ กับ ภาษาบาลี-สันสกฤต
๑๑. ภาษาไทย กับ ภาษาเขมรและภาษาบาลี-สันสกฤต
๑๒. ภาษาไทย กับ ภาษาบาลี-สันสกฤตและภาษาอังกฤษ

จากการศึกษา ผู้วิจัยยังพบว่า ภาษาอังกฤษ เป็นภาษาที่พบมากที่สุดในการค้าทุกประเภท โดยเฉพาะเสื้อผ้า และชื่อธุรกิจการค้าทั้งหมดนั้น จะมีการประกอบคำ ๔ ประเภท คือ

๑. คำโดด
๒. คำประสม
๓. คำซ้อน
๕. คำซ้ำ

ส่วนโครงสร้างการเรียงคำนั้น ผู้วิจัยพบว่าชื่อธุรกิจการค้าจะประกอบด้วยการเรียงคำ ๒ ประเภท คือ

๑. เรียงคำขยายไว้ข้างหน้าคำที่ถูกขยาย
๒. เรียงคำขยายไว้ข้างหลังคำที่ถูกขยาย

ในด้านความหมายนั้น ผู้วิจัยพบว่า ความหมายที่นำมาใช้ในการตั้งชื่อธุรกิจการค้ามี ๑๑ ประเภท โดยประเภทที่พบมากที่สุดคือ ความหมายด้านแสดงประเภทของสินค้า ดังต่อไปนี้

๑. ความหมายที่แสดงประเภทของสินค้า
๒. ความหมายที่เกี่ยวกับคุณภาพ

๓. ความเจริญรุ่งเรืองและความเป็นสิริมงคล
๔. ความมั่งคั่งร่ำรวย
๕. ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๖. ความมั่นคงยั่งยืน
๗. อำนาจ-ชัยชนะ
๘. ความสุข
๙. คุณธรรม
๑๐. ความสวยงาม
๑๑. ความหมายด้านอื่น ๆ

ในชื่อธุรกิจการค้านั้น ผู้วิจัยยังศึกษาไปถึงคำนิยามที่สะท้อนจากภาษาและความหมายของชื่อธุรกิจการค้า มี ๓ ประเภท คือ คำที่นิยมในการนำภาษาต่างประเทศมาตั้งชื่อธุรกิจการค้า คำนิยามที่เป็นนามธรรม และคำนิยามที่เป็นรูปธรรม

สุภาพรณ ณ บางช้าง (๒๕๒๖) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การใช้ภาษาในการตั้งชื่อของคนไทย” โดยผู้วิจัยได้ศึกษาชื่อจริงหรือชื่อตัว ของผู้ที่มีสัญชาติไทยทั้งเพศชายและเพศหญิง ซึ่งอาศัยอยู่ในเมืองหลวง ตั้งแต่สมัยสุโขทัย-สมัยปัจจุบัน โดยยึดวิวัฒนาการของการใช้ภาษาในการตั้งชื่อ ทั้งฝ่ายราชสกุลและสามัญชน ซึ่งในฝ่ายของราชสกุลนั้นผู้วิจัยได้รวบรวมรายชื่อจากประมุขศิลาลาจาริก พระราชพงศาวดาร หนังสือราชสกุลวงศ์ ส่วนฝ่ายของสามัญชนนั้นได้รวบรวมจากการสุ่มตัวอย่างรายชื่อประชากรตามทะเบียนของกองทะเบียน กระทรวงมหาดไทย และสมุดโทรศัพท์

จากการศึกษาค้นคว้า การใช้ภาษาในการตั้งชื่อของคนไทยในฝ่ายราชสกุลนั้น ผู้วิจัยพบว่าการใช้ภาษาในการตั้งชื่อพระนามเจ้านาย มีลักษณะดังนี้คือ

๑. ในสมัยสุโขทัย การใช้ภาษาในการตั้งชื่อนั้นจะเป็นภาษาไทยแท้ และมีความหมายสะท้อนถึงความคิดในด้านการสร้างบ้านแปงเมือง ความสัมพันธ์อันญาติ และความปลอดภัยมั่นคง
๒. ในสมัยอยุธยา การใช้ภาษาในการตั้งชื่อจะเป็นภาษาบาลีสันสกฤตเป็นส่วนใหญ่ มีความหมายเกี่ยวเนื่องกับเทพ หรือเป็นผู้สืบเนื่องจากองค์แห่งเทพ อันสะท้อนให้เห็นลักษณะการ

ปกครองแบบมูลนาย-ไพร่ เป็นการใช้ภาษาที่สื่อแนวคิดและความหมายด้านความเจริญ เกียรติยศ ความเป็นสิริมงคล

๓. ในสมัยกรุงธนบุรี การใช้ภาษาในการตั้งชื่อนั้น ส่วนใหญ่เป็นภาษาบาลีสันสกฤต มีความหมายด้านความแข็งแกร่ง ดอกไม้ และความสวยงาม

ในฝ่ายสามัญชนนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาการใช้คำในการตั้งชื่อและพบลักษณะการตั้งชื่อโดยแบ่งเป็นสมัยดังต่อไปนี้คือ

๑. สมัยสุโขทัย เป็นการใช้ภาษาไทยแท้ มีพยางค์เดียว มีความหมายสัมพันธ์กับคุณลักษณะ และบอกคุณภาพ สะท้อนทัศนคติด้านความมั่นคง และความรุ่งเรืองของสังคม

๒. สมัยอยุธยา-ธนบุรี ส่วนใหญ่เป็นการใช้ภาษาไทยแท้ มีความกระจาย ทั้งทางด้านความเจริญ บุญ พร และแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรม พร้อมทั้งมีความหมายแบบแสดงอาการ สะท้อนอุดมคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา และมีความเรียบง่ายตามแบบวัฒนธรรมไทย

๓. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่เป็นการใช้ภาษาไทยแท้ มีจำนวนพยางค์ ๓-๔ พยางค์ มีความหมายให้เห็นเป็นรูปธรรม แสดงกิริยาอาการ และลักษณะต่าง ๆ ที่เห็นและสัมผัสได้ชัดเจน สะท้อนอุดมคติที่เรียบง่ายสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนวพระพุทธศาสนา ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีบางส่วนของที่สะท้อนแนวคิดแบบสร้างบ้านแปงเมือง แสดงความสัมพันธ์กับคุณลักษณะ มีความหมายด้านความมั่นคง

๔. สมัยประชาธิปไตย ส่วนใหญ่ใช้ภาษาบาลีสันสกฤตในการตั้งชื่อ มีพยางค์ ๔-๕ พยางค์ มีความหมายค่อนข้างหลากหลายไปจากเดิม แสดงถึงความรอบรู้ ความชาญฉลาด สะท้อนอุดมคติด้านอำนาจ ชัยชนะ โดยยึดคติการตั้งชื่อตาม นามทักษาปกรณ์ ซึ่งเป็นหลักในการตั้งชื่อของฝ่ายสามัญชน

๕. สมัยปัจจุบัน การใช้ภาษาในการตั้งชื่อของคนไทย จะยึดตามนามทักษาปกรณ์ แบบพราหมณ์ มีความยาวโดยเฉลี่ย ๖ พยางค์ ส่วนใหญ่นิยมใช้ภาษาบาลีสันสกฤต สะท้อนอุดมคติด้านแสดงอำนาจ ชัยชนะ ความงาม ความเจริญ สิริมงคล และนิยมตั้งชื่อแบบแปลก ๆ และยาว

นาริรัตน์ เลิศชัยวรกุล (๒๕๔๘) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการตั้งชื่อหมู่บ้านในประเทศไทย” ซึ่งเป็นการศึกษาการสร้างคำของชื่อหมู่บ้าน ทั้ง ๔ ภาค ของประเทศไทย ได้แก่ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ และภาคเหนือ โดยศึกษาจากชื่อหมู่บ้าน จำนวน ๒๑,๘๒๔ ชื่อ โดยแยกเป็นชื่อหมู่บ้านในภาคกลาง จำนวน ๔,๘๘๐ ชื่อ ชื่อหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน ๘,๖๒๖ ชื่อ ชื่อหมู่บ้านในภาคใต้ จำนวน ๒,๕๔๗ หมู่บ้าน และชื่อหมู่บ้านภาคเหนือ จำนวน ๔,๗๗๑ ชื่อ

จากการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยพบว่า การตั้งชื่อหมู่บ้านทั้ง ๔ ภาค ในประเทศไทยนั้น มีวิธีการสร้างคำ ๓ วิธี ได้แก่ การตั้งชื่อหมู่บ้านแบบคำโดด โดยคำโดดที่ปรากฏนั้น ได้แก่ คำนาม คำกริยา และคำคุณศัพท์ การตั้งชื่อหมู่บ้านแบบรวมหน่วยคำ โดยคำที่ปรากฏ ได้แก่ การผสมคำ และการผสมคำ ซึ่งในการผสมคำนั้น มี ๒ ประเภท คือ การประสมคำ และการซ้อนคำและการตั้งชื่อหมู่บ้านแบบการยืมคำจากภาษาต่างประเทศ

ผู้วิจัยได้ศึกษาเปรียบเทียบการตั้งชื่อหมู่บ้านทั้ง ๔ ภาค พบว่าการตั้งชื่อหมู่บ้านในภาคกลางมี ๒ ลักษณะ คือ การตั้งชื่อหมู่บ้านแบบคำโดดและการรวมหน่วยคำ ในขณะที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ และภาคเหนือ ผู้วิจัยพบว่า การตั้งชื่อหมู่บ้านมี ๓ ลักษณะ คือ การตั้งชื่อหมู่บ้านแบบคำโดด การรวมหน่วยคำ และการตั้งชื่อแบบการยืมคำจากภาษาต่างประเทศ

ในการตั้งชื่อหมู่บ้านในภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ ผู้วิจัยพบว่าเป็นการตั้งชื่อหมู่บ้านแบบการรวมหน่วยคำมากที่สุด รองลงมาคือ การใช้คำโดด และการยืมคำจากภาษาต่างประเทศ ส่วนภาคใต้ผู้วิจัยพบว่า การตั้งชื่อหมู่บ้านเป็นแบบการรวมหน่วยคำมากที่สุด รองลงมาคือ การยืมคำมาจากภาษาต่างประเทศ และการใช้คำโดด

จากการศึกษาบทความของ ธรรมนิธย์ นิคมรัตน์ เรื่อง “สมณานามของโนรา” และงานวิจัยของ เนตรทราย มณีโชติ เรื่อง “สมณานามในข่าวและรายการกีฬาทางสื่อสารมวลชน” งานวิจัยของ ปานทิพย์ มหาไทรภพ เรื่อง “นามสกุลพระราชทานในพระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: การวิเคราะห์ทางอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์” วนิดา จงบรรจบ เรื่อง “ภาษาที่ใช้ในการตั้งชื่อธุรกิจการค้า” งานวิจัยของ สุภาพรณ ฦ บางช้าง เรื่อง “การใช้ภาษาในการตั้งชื่อของคนไทย” และงานวิจัยของ นาริรัตน์ เลิศชัยวรกุล เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการตั้งชื่อหมู่บ้านใน

ประเทศไทย” เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการใช้คำในการตั้งชื่อทั้งที่เป็นบุคคล การค้าธุรกิจ และหมู่บ้านว่ามีลักษณะอย่างไร

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยดังกล่าวทั้งหมดแล้ว จะนำมาใช้ในการอธิบายและอ้างอิงเกี่ยวกับการใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ทั้งในเรื่องพยางค์ ความหมาย การสร้างคำ และภาษาที่ใช้ในพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยการตรวจสอบพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหมวดพระวินัยปิฎกและหมวดพระสุตตันตปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาที่เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย พบว่ามีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่เป็นภาษาบาลี ดังต่อไปนี้

พระสมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จากคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา มีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ๒ ประเภท คือ

๑.๑ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ที่เป็นภาษาบาลี และเปรียบเทียบกับภาษาสันสกฤตนั้น มีจำนวน ๔๒ พระสมัญญานาม โดยแบ่งประเภทตามเกณฑ์ลักษณะชื่อที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ โดยคำแนะนำของ ศศ.รท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ กรรมการผู้วิพากษ์วิทยานิพนธ์ ดังต่อไปนี้

๑.๑.๑ อวตถิกนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ตั้งขึ้นเพราะอาศัยความเหมาะสมตามนิสัยเดิม มีจำนวน ๓ พระสมัญญานาม

ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต	ความหมาย
ตถาคค	ตถาคค	พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น
มเหสี	มหรุชิ	พระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สุกต	สุกต	พระผู้เสด็จไปได้แล้ว

๑.๑.๒ **ลึงคิกนาม** คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ตั้งขึ้นตามเหตุที่มา หรือตามลักษณะที่เป็น มีจำนวน ๑๗ พระสมัญญานาม

ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต	ความหมาย
มุนินุท	มุนินุทร	พระผู้เป็นใหญ่แห่งมุนี
ธมฺมราช	ธรมราช	พระผู้เป็นใหญ่แห่งพระธรรม
ธมฺมสุสามิ	ธรมสุวามินุ	พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม
พุทฺธ	พุทฺธ	พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน
สมฺมาสมพุทฺธ	สมฺมาสมพุทฺธ	พระผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง
สขมฺภู	สวขมฺภู	พระผู้เป็นเอง
สพฺพญฺญ	สรวชญ	พระผู้ตรัสรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง
มหามุนิ	มหามุนิ	พระผู้เป็นจอมนักปราชญ์
มุนิมฺหิ	มุนิมฺหิ	พระผู้เป็นนักปราชญ์แห่งนักปราชญ์
ภฺริปฺลญฺญ	ภฺริปฺรชญ	พระผู้มิปัญญาประคองแผ่นดิน
วรปฺลญฺญ	วรบฺรชญ	พระผู้มิปัญญาอันประเสริฐ
มหาวิร	มหาวิร	พระผู้มีความเพียรใหญ่
สมฺพุทฺธ	สมฺพุทฺธ	พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว
ธมฺมกาย	ธรมฺมกาย	พระผู้มิพระวรกายเป็นพระธรรม
ธมฺมภูต	ธรมฺมภูต	พระผู้เป็นพระธรรม
พฺรหฺมกาย	พฺรหฺมณฺนุกาย	พระผู้มิพระวรกายอันประเสริฐ
พฺรหฺมภูต	พฺรหฺมณฺนุภูต	พระผู้มีความประเสริฐประเสริฐ

๑.๑.๓ **เนमितตกนาม** คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ตั้งขึ้นตามคุณวิเศษที่มีอยู่ มีจำนวน ๖ พระสมัญญานาม

ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต	ความหมาย
อรหัง (อรหนต)	อรุหนต	พระผู้ห่างไกลจากกิเลส
องฺคิรส	องฺคิรส	พระผู้มีรัศมีเปล่งออกจากพระวรกาย
ภควา	ภควต	พระผู้มีโชค
จกฺขุมนฺตุ	จกฺขุขมฺนต	พระผู้มีพระจักขุญาณ
ทสพล	ทสพล	พระผู้มีพระกำลัง ๑๐ ประการ
สมนฺตจกฺขุ	สมนฺตจกฺขุ	พระผู้มีพระจักขุญาณโดยรอบ

๑.๑.๔ อธิจสมุปป็นนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ดั่งขึ้นตามความชอบใจของผู้ตั้งที่ต้องการให้เป็น มีจำนวน ๑๖ พระสมัญญานาม

ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต	ความหมาย
นรสีห	นรสีห	พระผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่นระ
วินายก	วินายก	พระผู้นำสัตว์ไปสู่คุณวิเศษ
อนธิวร	อนธิวร	พระผู้ประเสริฐที่สุด ไม่มีผู้ประเสริฐยิ่งกว่า
สตุถา,สตุถุ	ศาตุตถ, ศาตุตา	พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน
ชิน	ชิน	พระผู้มีชัยชนะ
อนนฺตชิน	อนนฺตชิน	พระผู้มีชัยชนะอันไม่มีที่สุด
โลกนาถ	โลกนารถ,เลากุนารถ	พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก
ทวิปทุตฺตม	ทวิปโทตฺตม	พระผู้ประเสริฐที่สุดในสัตว์สองเท้า
นรวร	นรวร	พระผู้ประเสริฐในเทวดาและมนุษย์
เทวเทว	เทวเทว	พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดา
โลกครุ	โลกครุ	พระผู้เป็นครูของชาวโลก
นายก	นายก	พระผู้นำไป
โลกเชฏฺฐ	โลกเชษษฐ	พระผู้เจริญที่สุดในโลก
โลกนายก	โลกนายก	พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก
นราสภ	นราสภ	พระผู้อ่องอาในหมู่นระ
โลกคฺคณายก	โลกครุณายก	พระผู้เป็นผู้นำที่ยอดเยี่ยมของชาวโลก

๑.๒ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

พระสมัญญานามที่หมายถึงรู้ว่าเป็น “พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน” ที่เป็นภาษาบาลีอันปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยเปรียบเทียบกับภาษาสันสกฤตนั้น มีจำนวน ๔ พระสมัญญานาม โดยแบ่งประเภทตามเกณฑ์ลักษณะชื่อที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกมหาวีรยวงศ์เช่นเดียวกัน แต่เมื่อผู้วิจัยพิจารณาแล้ว เห็นว่าพระสมัญญานามทั้งหมด จัดเป็นลึงคิกนาม ดังต่อไปนี้

๑.๒.๑ ลึงคิกนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ตั้งขึ้นตามเหตุที่มาหรือตามลักษณะที่เป็น มีจำนวน ๔ พระสมัญญานาม

ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต	ความหมาย
สกุญฺนิ	ศากุญฺนิ	พระผู้เป็นนักปราชญ์ในศากยวงศ์
อาทิจฺพนฺธุ	อาทิตฺยพนฺธุ	พระผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
สมณ โคตม	ศรมณ เคาตม	พระผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อว่าโคตมะ ผู้สงบ
โคตม	เคาตม	พระผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อว่าโคตมะ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมด ๔๖ พระสมัญญานามนั้น เป็นภาษาบาลี แต่ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบกับภาษาสันสกฤตไว้ด้วย เพื่อให้เห็นความต่อเนื่อง และง่ายต่อการวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งมีลักษณะการใช้ภาษาสันสกฤตค่อนข้างมาก จึงได้นำมาเปรียบเทียบไว้ ณ ที่นี้

๑.๓ ประวัติความเป็นมาของพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีประวัติความเป็นมา และมีที่มาซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาภาษาบาลี หลายแห่งด้วยกัน ดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่เป็น “อวัตถิกนาม” คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ดั่งขึ้นเพราะอาศัยความเหมาะสมตามนิสัยเดิม มีจำนวน ๓ พระสมัญญานาม ดังนี้

ก. ตถาคต	พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น
ข. มหาลิ	พระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ค. สุกต	พระผู้เสด็จไปดีแล้ว

ก. ตถาคต

พระมหาสมปอง มุทิโต (๒๕๔๗: ๑๗) ได้กล่าวถึง พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ตถาคต” นี้ ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา โดยแยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย ตถา + อาคต, คต สำเร็จรูปเป็น “ตถาคต” และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๕๘) ได้อธิบายความหมายไว้ว่าอีกว่า หมายถึง พระผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้น, พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น, พระผู้เสด็จมาถึงลักษณะอันแท้จริง, พระผู้ตรัสรู้ธรรมความเป็นจริง, พระผู้ทอดพระเนตรเห็นอย่างนั้น, พระผู้ตรัสบอกความจริง, พระผู้ตรัสอย่างไรก็ทรงกระทำอย่างนั้น, ผู้ทรงเป็นใหญ่

คำว่า “ตถาคต” ในพจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสนา ชูด “คำวัด” ของ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (๒๕๔๘: ๒๕๑) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “ตถาคต” เป็นพระนามที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้า พระนามหนึ่ง เรียกเต็มว่า พระตถาคต ตถาคต แปลได้หลายนัย คือ แปลว่า ผู้เสด็จมาอย่างนั้น, ผู้เสด็จไปอย่างนั้น, ผู้เสด็จมาสู่ลักษณะที่แท้, ผู้ตรัสรู้ธรรมที่แท้จริง ตามที่เป็นจริง, ผู้ทรงรู้เห็นอารมณ์ตามที่เป็นจริง, ผู้ทรงมีพระวาจาที่จริงแท้, ผู้ตรัสอย่างไร ทรงทำอย่างนั้น, ผู้ทรงครอบงำ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ตถาคต” นั้นในอรรถกถาปปัญจสูทนี ได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “ตถาคต” โดยอธิบายไว้ว่า

...ตถาคโตติ อภูทิกิ การณเหติ ภควา ตถาคโต ตถา อาคโตติ ตถาคโต ฯ ตถา คโตติ ตถาคโต ฯ ตถลภขณ อาคโตติ ตถาคโต ฯ

ตถรมเม ขาถาวโต อภิสมพุทุโชติ ตถาคโต ตถทสุติตาย
 ตถาคโต ฯ ตถาวาทิตาย ตถาคโต ฯ ตถาการิตาย ตถาคโต ฯ
 อภิภาวฺเจน ตถาคโตติ

บทว่า ตถาคโต "ได้แก่" พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า
 ตถาคต ด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ เชื่อว่าตถาคต เพราะเสด็จมาแล้ว
 อย่างนั้น, เชื่อว่าตถาคต เพราะเสด็จไปแล้วอย่างนั้น, เชื่อว่า
 ตถาคต เพราะเข้าถึงลักษณะความเป็นจริง, เชื่อว่าตถาคต เพราะ
 ตรัสรู้แจ้ง ถึงธรรมที่เป็นจริง ตามความเป็นจริง, เชื่อว่าตถาคต
 เพราะทอดพระเนตรเห็นความจริง, เชื่อว่าตถาคต เพราะตรัส
 เฉพาะเรื่องจริง, เชื่อว่าตถาคต เพราะทรงกระทำจริง, เชื่อว่า
 ตถาคต เพราะเป็นนักปกครอง...

(สุตต. ม. มูลปณณาสก: ๑๕)

คำว่า "ตถาคต" ซึ่งหมายถึง "พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น" นี้มี
 ลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง เช่น

...เย ธมฺมา เหตุปฺปภาว เตส เหตุ ตถาคโต
 เตสญฺจ โย นิโรธํ จ เอววาที มหาสมฺโณติ

ธรรมทั้งหลายเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้า ตรัสการ
 ดับเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะตรัสไว้ดังนี้...

(วินย. มหาวคฺค: ๑๔)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า "ภควา" เช่น

...ตถาคตสุสาคี อฏฺฐหิ การณฺเหหิ ภควา ตถาคโต ฯ ตถา
 อาคโตติ ตถาคโต ฯ ตถา คโตติ ตถาคโต ฯ ตถลฺกขณ

อาคโตติ ตถาคโต ฯ ตถธมฺเม ขาถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ
ตถาคโต

บทว่า ตถาคตสฺส ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าพระผู้-
เสด็จไปแล้วอย่างนั้น ด้วยเหตุ ๘ ประการ ฯ ชื่อว่าพระ-
ตถาคต เพราะเสด็จมาแล้วอย่างนั้น ฯ ชื่อว่าพระตถาคต
เพราะเข้าถึงลักษณะความเป็นจริง ฯ ชื่อว่าพระตถาคต
เพราะตรัสรู้เฉพาะซึ่งธรรมที่เป็นจริง ตามความเป็นจริง...

(บุพพทกนิกายญฺฐกถา (สมุญฺจกถาวิลาสินี): ๕๔)

๓) ใช้เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสกับพระสารีบุตรเถระ เช่น

...อาคเมหิ ตว สาริปฺพุตฺต อาคเมหิ ตว สาริปฺพุตฺต ตถาคโตว
ตตฺถ กาล ฆานิสฺสติ น ตว สาริปฺพุตฺต สตุถา สวากาน
สิกฺขาปท ปญฺญาเปติ อุตฺทิสฺติ

สารีบุตร เธอจงรอเวลาก่อน สารีบุตร เธอจงรอเวลาก่อน
พระตถาคตเจ้าแล จักทราบเวลา ในการบัญญัติสิกขาบทนั้น
สารีบุตร พระศาสดาจะยังไม่บัญญัติ คือ ยกขึ้นแสดง
สิกขาบท แก่พระสาวกทั้งหลายก่อน...

(วินย. มหาวีญฺค: ๑๕)

๔) ใช้เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนทเถระ เช่น

...อถ โข ภควา อายสฺมมฺนฺต อานนฺท อามนฺเตสิ กิณฺณุ โข
อานนฺท ตถาคโต สกฺเขน ภิกฺขุสงฺเขน ทกฺขิณฺนาคิริ จาริก
ปฏกฺกนฺโตติ

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกพระอานนท์
มาแล้ว ตรัสว่า อานนท์ พระตถาคต เสด็จหลีกไปแล้วผู้ที่
จาริกคือทักษิณาคีรี พร้อมกับหมู่ภิกษุแล้วหรือหนอแล...

(วินย. มหาวคฺค: ๑๖๒)

๕) ใช้เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสกับพระปัญจวัคคีย์ เช่น

...เอว วุตเต ภควา ปญจวคฺคิเย ภิกฺขุ เอตทโวจ น ภิกฺขเว
ตถาคโต พาหุลลโก น ปธานวิพฺภนฺโต น อวตฺโต
พาหุลลสฺส อรห ภิกฺขเว ตถาคโต สมฺมาสมฺพุทฺโธ โอทลล
ภิกฺขเว โสต อมตมชฺชิต อหฺมณฺสาสามิ อห ฐมฺม เทเสมิ
ยถานุสสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมานา นจิรสฺสเวยฺยสุตฺตถาย กุลปฺตฺตา
สมฺมเทว อการสฺมา อนคาริย ปพฺพชนฺติ

เมื่อพระปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้
ตรัสคํานั้น กะพระภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย พระ-
ตถาคตเจ้า มิใช่เป็นผู้มีการเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย มิใช่เป็นผู้
ปล่อยวางความเพียร มิใช่เป็นผู้เวียนมาเพื่อความเป็นผู้มัก
มาก ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคต เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้
ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
จงเงี้ยโสตฟัง เราจักกล่าวสอน เราจักแสดง ซึ่งอรรถธรรมที่
เราบรรลุลแล้ว กุลบุตร ผู้ปฏิบัติอยู่ซึ่งธรรมตามที่เรานำ
สั่งสอนแล้ว ต่อกาลไม่นานเลย ย่อมออกจากเรือน บวช
ไม่มีเรือน เพื่อประโยชน์ที่ต้องการ โดยชอบนั้นแล...

(วินย. มหาวคฺค (๑): ๑๖)

๖) ใช้เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสกับพระมหากษัตริย์ เช่น

...ภควาเอตทโวจ อิท มหาราช ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชติ
อรห สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรรณสมฺปนฺโน สุกโต โลกวินฺ

อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ สตุถา เทวมนุสฺसान พุทฺโธ
ภควาติ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า มหาบพิตร
พระตถาคต เป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส เป็นผู้ตรัสรู้ชอบได้
ด้วยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้
เสด็จไปดีแล้ว เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นผู้ยอดเยี่ยม เป็นผู้ฝึก
บรูษที่ควรฝึกได้ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้
ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เป็นผู้มีโชค...

(สุตต. ที. ลิลขณชาวกุ: ๘๒)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“ตถาคต” นี้ มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎก และหมวดอรรถกถา โดยมี
ลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นคำสรรพนามบุรุษที่ ๑ ที่พระพุทธเจ้าใช้เรียกพระองค์
- ๓) ใช้เป็นบทขยายของ “ภควา”

ข. มหาลิ

พระมหาสมปอง มุทิต (๒๕๔๗: ๑๔) ได้กล่าวถึงพระสมัญญา-
นามของพระพุทธเจ้า คือ “มหาลิ” นี้ ในคัมภีร์อริยธานวรรณา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย
มหนฺต ศัพท์ + เอส ธาตุ ในความแสวงหา + อี อาคม อาเทศ มหนฺต ศัพท์ เป็น มหา แล้วลบ
สระหน้า สำเร็จรูปเป็น “มหาลิ” หมายถึง “พระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่”

คำว่า “มหาลิ” นี้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๓๑๐) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “มหาลิ” หมายถึง
“ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่, ฤทธิใหญ่, พระพุทธเจ้า” หรือหมายถึง “ชายาของพระเจ้าแผ่นดิน”

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มเหสี” นั้น ในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถา ได้อธิบายความเป็น “มเหสี” หมายถึง “พระผู้-
แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่” ไว้หลายแห่งดังต่อไปนี้

...มหนฺตานํ สีลขณฺธาทีนํ เอสนโต คเวสนโต มเหสี มหนฺโต
วา อีโส วิภูติ เอตฺสชาติ มเหสี...อุปาคมิ อมฺพานํ มเหสี ฯ

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ามเหสี เพราะทรงแสวงหา คือเสาะหา
คุณอันยิ่งใหญ่ มีศีลขันธเป็นต้น หรือว่าเพราะทรงมีความเป็นผู้
ยิ่งใหญ่... พระพุทธเจ้า เสด็จเข้าไปถึงสวนมะม่วงแล้ว...

(สุตต. ที. มหาวคฺค: ๑๑๕)

มหนฺต สีลขณฺธ เอสี คเวสี ปริเยสีติ มเหสี

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ามเหสี เพราะทรงเสาะหา คือ
แสวงหา ได้แก่นั่นหาศีลขันธอันยิ่งใหญ่

(สุตต. ขุ. จุฬนิกาย: ๕๖)

...มหนฺต นิพฺพาน มหนฺเต วา สีลขณฺธาทีเก เอสนติ คเวสนตีติ
มเหสีโน พุทฺธาทโย อริยา

พระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า มเหสี เพราะ
ทรงเสาะหา คือ แสวงหาพระนิพพาน อันยิ่งใหญ่ หรือว่าศีล
ขันธเป็นต้น อันยิ่งใหญ่...

(จุฑทกนิกายกฺกถา อิติวุตฺตกาวณฺณา (ปรมคฺคทีปนี): ๑๗๖)

...มหนฺต สีลขณฺธ สมาธิขณฺธ ปญฺญาขณฺธ วิมุตติขณฺธ
มหนฺต วิมุตฺติลาภทสฺสณขณฺธ เอสติ คเวสตีติ มเหสี

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ามเหสี เพราะทรงเสาะหา คือแสวงหา
ศีลชั้น ๕ สมาริชั้น ๕ ปัญญาชั้น ๕ วิมุตติชั้น ๕ และวิมุตติญาณ
ทัสสนชั้น ๕ อันยิ่งใหญ่...

(จุฬาทกนิกายฎกเถา อปทานวณณา (วิสุทฺธชนวิลาสินี): ๒๒๕)

...สืลสมาริปัญญาวิมุตติวิมุตติญาณทัสสนกฺขนฺธ เอสี คเวสีติ
มเหสี

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ามเหสี เพราะเสาะหา คือแสวงหาศีล
ชั้น ๕ สมาริชั้น ๕ ปัญญาชั้น ๕ วิมุตติชั้น ๕ วิมุตติญาณทัสสน-
ชั้น ๕...

(จุฬาทกนิกายฎกเถา อปทานวณณา (วิสุทฺธชนวิลาสินี ๒): ๕)

จากการให้ความหมายของคำว่า “มเหสี” หมายถึง “พระผู้แสวง-
หาคุณอันยิ่งใหญ่” ซึ่งก็นำไปกับการแสวงหาความหลุดพ้นคือพระนิพพาน และชั้นทั้ง ๕ คือ
“ศีลชั้น ๕ สมาริชั้น ๕ ปัญญาชั้น ๕ วิมุตติชั้น ๕ และวิมุตติญาณทัสสนชั้น ๕” นั่นเอง

คำว่า “มเหสี” ซึ่งหมายถึง “พระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่” นี้ มี
ลักษณะการปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...มหนฺตานํ สีสฺสนฺธาทีนํ เอสนโต คเวสนโต มเหสี
มหนฺโต วา อีสโต วิภูติ เอตฺสชาติ มเหสี...อปาคมิ
อมฺพวนํ มเหสี

พระผู้ชื่อแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพราะแสวงหา คือเสาะหา
คุณอันยิ่งใหญ่ มีศีลชั้นเป็นต้น หรือว่าเพราะทรงมีความ
เป็นผู้ยิ่งใหญ่ พระพุทธเจ้า เสด็จเข้าไปถึงสวนมะม่วง
แล้ว...

(สุตต. ที. มหาวคฺค: ๑๑๕)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สตถา” ดังนี้

...นหาควา จ ปิวิตฺวา จุตกานิ สตฺวา
 ปฺรกุขโต ภิกฺขุคณสฺส มชฺเฌ
 สตฺถา ปวตฺตา ภควา อิทฺ ธมฺเม
 อุปากมิ อมฺพวน มเหสิ

พระบรมศาสดา ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงสรองสนาน
 แล้ว จันแล้ว ทรงสดับแล้วซึ่งจุกะ ในท่ามกลางแห่งหมู่
 ภิกษุ ข้างพระพักตร์ ในพระธรรมนี้ เสด็จเข้าสู่ป่ามะม่วง
 แล้ว...

(สุตต. ที. มหาวคฺค: ๑๕๓)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺโธ” ดังนี้

...พุทฺโธ จ โข การุณิโก มเหสิ
 โย สตฺถา โลกสฺส สเทวกสฺส
 ตเมหิ ภิกฺขุติ ตทา อโวจ
 เอเสว ตสฺส อหุ ภิกฺขุภาโว

พระพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระกรุณา ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้
 เป็นครูของโลกพร้อมทั้งเทวโลก ได้ตรัสเรียกบุคคลนั้นว่า
 เป็นภิกษุ ความเป็นภิกษุนั้นได้ มีแก่นักกลั่นแล้ว...

(สุตต. ขุ. วิมานวตฺถุ-เปตวตฺถุ-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๓๘๘)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
 “มเหสิ” นี้ มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎก และหมวดอรรถกถา โดยมี
 ลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
 ๒) ใช้เป็นบทขยายของ “พุทฺโธ”, “สตุถา”
 ๓) ใช้ตามหลังพระนามของพระพุทธเจ้า ๑๗ พระองค์ โดยปรากฏในรูปศัพท์บัญญัติไว้ดังต่อไปนี้

- ก. วิปัสสิสฺส มหะลิโน^๑
 ข. สุเมธสฺส มหะลิโน^๒
 ค. เวสสกุสฺส มหะลิโน^๓
 ง. โกตมสฺส มหะลิโน^๔
 จ. โกณฑัญญสฺส มหะลิโน^๕
 ฉ. มงฺกลสฺส มหะลิโน^๖
 ช. สุมนสฺส มหะลิโน^๗
 ซ. เรวตสฺส มหะลิโน^๘
 ฌ. โสภิตสฺส มหะลิโน^๙
 ณ. ปทุมสฺส มหะลิโน^{๑๐}
 ฎ. นารทสฺส มหะลิโน^{๑๑}
 ฏ. สุชาติสฺส มหะลิโน^{๑๒}
 จ. สิทธตฺถสฺส มหะลิโน^{๑๓}

^๑ สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๓๐.

^๒ สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๕๒๐.

^๓ สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๗๘.

^๔ สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๑๘๓.

^๕ สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๓๕.

^๖ สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๔๔.

^๗ สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๔๕.

^๘ สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๕๔.

^๙ สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๕๘.

^{๑๐} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๖๗.

^{๑๑} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๗๒.

^{๑๒} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๘๖.

^{๑๓} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๕๐๓.

- ท. ปุสฺสสฺส มหาลิโน^{๑๔}
 ฅ. ลิจฺจิสฺส จ มหาลิโน^{๑๕}
 ฉ. กุกฺกุสนฺนุสฺส มหาลิโน^{๑๖}
 ค. กสฺสปสฺส มหาลิโน^{๑๗}

ก. สุตต

พระมหาสมปอง มุทิโต (๒๕๔๗: ๑๕) ได้กล่าวถึงพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “สุตต” ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา โดยได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย สุต + ททหน้า + คมฺ ธาตุ ในความไป, ในความถึง + ต ปัจจัย ในกิริยาภิตก เมื่อประกอบศัพท์ ลบ มุ ที่สุดธาตุทิ้งเสีย สำเร็จรูปเป็น “สุตต” หมายถึง “พระผู้เสด็จไปดีแล้ว”

คำว่า “สุตต” นี้ ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๔๕๓) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “สุตต” หมายถึง “ผู้เสด็จไปดีแล้ว, เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า คำว่า “สุตโต” (พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น) เสด็จไปดีแล้ว คือ ทรงมีทางเสด็จที่ดั่งงามอันได้แก่อริยมรรค, เสด็จไปสู่ที่ดั่งงามกล่าวคือ พระนิพพาน, เสด็จไปด้วยดีโดยชอบ กล่าวคือ ทรงดำเนินไปรุดหน้าไม่หวนกลับมาสู่กิเลสที่ทรงละได้แล้ว, ทรงดำเนินสู่ผลสำเร็จไม่ถอยหลัง ไม่กลับตกลจากฐานะที่ลุถึง, ทรงดำเนินไปในทางอันถูกต้อง คือ มัชฌิมาปฏิปทา ไม่เอนเอียงไปในทางที่ผิด คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตถกิลมณานุโยค เสด็จไปดี เสด็จไปที่ใดก็ทรงทำประโยชน์ให้แก่มหาชนในที่นั้น เสด็จไปโดยสวัสดิและทำให้เกิดความสวัสดิ แม้แต่พอบองคุณาภมหาราชาโรยรา ก็ทรงกลับใจให้เขากลายเป็นคนดีไม่มีภัย เสด็จผ่านไปแล้วด้วยดี ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจไว้บริบูรณ์ ประดิษฐานพระพุทธศาสนาไว้ เพื่อชาวโลก ให้เป็นเครื่องเผด็จ ประโยชน์แก่ประชาชนทั้งปวงผู้เกิดมาในภายหลัง, ทรงมีพระวาจาดี หรือตรัสโดยชอบ คือตรัสแต่คำจริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ในกาลที่ควรตรัส และบุคคลที่ควรตรัส

^{๑๔} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๕๑๒.

^{๑๕} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๕๑๓.

^{๑๖} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๕๓๑.

^{๑๗} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๕๔๑.

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” ได้ให้ความหมายของคำว่า “สุดต” ไว้ว่า คำว่า “สุดต” แปลว่า “เสร็จไปแล้ว” นอกเหนือจากนี้ยังได้ให้ความหมายไว้ ๔ นัย คือ

นัยที่ ๑ คือ ผู้มีทางเสด็จที่ดั่งม คือ อริยมรรค อันเป็นทางสะอาด ไม่มีโทษ

นัยที่ ๒ คือ ผู้เสด็จไปสู่ที่อันดี คือ เสด็จไปสู่พระอมตนิพพาน

นัยที่ ๓ คือ ผู้เสด็จไปแล้วโดยชอบ คือ ไม่เสด็จหวนกลับมา ยังกิเลสที่ทรงละได้แล้วอีก เสด็จไปบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ชาวโลกทั้งปวง และทรงดำเนินไปตามทางสายกลาง ไม่เข้าใกล้ทางสุดโต่งสองทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตถกิลมณานุโยค

นัยที่ ๔ คือ ผู้ตรัสโดยชอบ คือ ตรัสแต่วาจาที่ควร ในฐานะอันควร (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ๒๕๓๘: ๑๑๔๓)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สุดต” นั้น ในอรรถกถา วินัย ได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “สุดต” โดยอธิบายเป็นภาษามคธไว้ว่า

...โสภณกมนตฺตา สุนฺทร จาน คตฺตฺตา สมฺมา คตฺตฺตา สมฺมา จ
คตฺตฺตา สฺสุดโต ๑ คมนมฺปิ หิ คตฺนฺติ วุจฺจติ ๑ ตถจ ภควโต
โสภณ ปริสุทฺธมฺนวชฺช ๑ ก็ ปน ตฺนฺติ ๑ อริยมคฺโค ๑ เตน
เหส คมนนฺ เขม ทิส อสชฺชมาโน คโตติ โสภณกมนตฺตา
สฺสุดโต ๑ สุนฺทรญฺเจส จาน คโต อมต นิพฺพานนฺติ สุนฺทร จาน
คตฺตฺตาปิ สฺสุดโต ๑ สมฺมา จ คโตติ สฺสุดโต เตน เตน มคฺเคน ปหีนเ
กิลเส ปฺน อปจฺจาจฺจนฺโต ๑ วุตฺตญฺเจต โสตาปตฺติมคฺเคน เข
กิลเส ปหีนเ เท กิลเส น ปฺเนติ น ปฺจฺเจติ น ปฺจฺจาจฺจตีติ
สฺสุดโต ๑ เป ๑ อรหตฺตมคฺเคน เข กิลเส ปหีนเ เท กิลเส น
ปฺเนติ

พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า “สุคต” เพราะทรงมีการดำเนินไป
ที่งดงาม เพราะเสด็จไปสู่สถานที่อันงดงาม เพราะเสด็จไปโดย
ชอบ และเพราะดำเนินไปโดยชอบ ความจริง การดำเนินไปที่
งดงามของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นการดำเนินไปที่บริสุทธิ
ปราศจากโทษ ซึ่งหมายถึงอริยมรรคนั่นเอง เพราะการดำเนินไป
แบบนั้น พระผู้มีพระภาค ไม่ทรงติดข้องในทศที่มีความสุขเกษม
แล้วดำเนินไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า “สุคต” เพราะมีการดำเนิน
ไปอันงดงามอีกประการหนึ่ง พระพุทธเจ้านี้ เสด็จถึงที่อันงดงาม
ซึ่งหมายถึง อมตมหานิพพาน เพราะฉะนั้นจึงทรงพระนามว่า
“สุคต” เพราะเสด็จไปสู่สถานที่อันงดงาม” อีกประการหนึ่ง
พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า “สุคต” เพราะเสด็จไปโดยชอบ
หมายความว่าทรงจัดการให้กิเลสที่พระองค์จะได้แล้วด้วยมรรค
นั้น ไม่ให้มันหวนกลับคืนมาได้ อีกประการหนึ่ง กิเลส
เหล่าใดที่พระพุทธเจ้าทรงละได้แล้ว และกิเลสเหล่านั้น ไม่หวน
คือไม่กลับมาได้อีก เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า “สุคต” ...

(วินยฎฐกถา สมณุตปาสาทิกา(๑): ๑๔๔)

คำว่า “สุคต” ซึ่งหมายถึง “พระผู้เสด็จไปดีแล้ว” นี้มีลักษณะการ
ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

... อติปิปป ภควา ปรีนิพพุโต อติปิปป สุคโต ปรีนิพพุโต
อติปิปป

พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พลันยัง
พระสุคต เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พลันยัง...

(วินย. จุลลวคฺค: ๓๗๕)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...อิติปิ โส ภควา อรห สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชชาจรม-
สมฺปนฺโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา
เทวมนุสฺसान พุทฺโธ ภควาติ

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส
ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและ
จรรยา ผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้รู้แจ้งโลก ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ฝึกนุรุษที่
ควรแก่การฝึกได้ ผู้เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ผู้รู้ ผู้ค้ำ ผู้เบิกบาน ผู้มีโชค...

(วินย. มหาวีรยค: ๑)

๓) ใช้มาคู่กับคำว่า “อิทมโวจ” เบื้องต้นของคาถา

“อิทมโวจ ภควา อิท วุตฺวาน สุกโต อถาปร เอตทโวจ สตฺถา

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคำนี้แล้ว พระสุคต ผู้
พระศาสดา ครั้นตรัสพระคำนี้ ได้ตรัสพระภาษิตนั้น
ต่อไป”

(วินย. จุลลวคฺค: ๔๐๐)

๔) สหัมบดีพรหมใช้เรียกพระพุทธเจ้า

...อโฆ พุรหฺมา สหฺมปติ เอกส อุตฺตราสงฺก กริตฺวา
ทกฺขิณชาณฺณมฺหาล ปจฺวิยํ นิหนฺตฺวา เยน ภควา เตนฺนุชฺลี
ปณฺณเมตฺวา ภกฺวนฺตฺ เอตทโวจ เทเสตฺถ ภนฺเต ภควา ฐมฺม
เทเสตฺถ สุกโต ฐมฺมํ

ลำดับนั้น ท้าวสหัมบดีพรหม กระทำผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่า
ข้างหนึ่งแล้ว ก็มให้เขาลงถึงพื้น แล้วประนมอัญชลีเข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงแสดงธรรม
เถิด ขอพระสุคต จงทรงแสดงธรรมเถิด...

(วินย. มหาวคฺค: ๕)

๕) มารใช้ขอร้องพระพุทธเจ้า

...เอตริ โข ปน ภนฺเต ภควโต พุรุมฺจริย อิทฺธญฺเจว
ผิตฺตจฺจ วิตุฏฺฐาริก พหุชนญํ ปุณฺณุตฺต ยาว เทวมนุสฺสเสหิ
สุปฺปกาสิต ปรีนิพฺพาทูทานิ ภนฺเต ภควา ปรีนิพฺพาทู สฺสโคโต

(มารกราบทูลว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็แลบัดนี้ พรหม-
จรรย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้ามั่นคงแล้ว รุ่งเรืองแล้ว กว้าง-
ขวางแล้ว ชนเป็นจำนวนมากรู้แล้ว แพร่หลายแล้ว อัน
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศดีแล้ว บัดนี้ ขอพระผู้มี-
พระภาคเจ้าผู้เจริญ จงปรินิพพาน ขอพระสุคต จง
ปรินิพพาน...

(วินย. มหาวคฺค: ๕)

๖) พระอานนทเถระ ใช้ขอร้องพระพุทธเจ้า

...อายสุมฺมา อานนฺโท ภควนฺตฺ เอตทโวจฺจ ติฏฺฐตุ ภนฺเต
ภควา กปฺป ติฏฺฐตุ สฺสโคโต กปฺป พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย
โลกานุกมฺปาย อุตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानนฺติ

พระอานนทเถระ ผู้มีอายุ ได้กราบทูลคํานั้น กะพระผู้มีพระภาค
เจ้าว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ จงทรงดำรงอยู่ตลอด
กัป ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัป เพื่อประโยชน์

แก้ทุกข์แก้มหาชน เพื่อความสุขแก้มหาชน เพื่ออนุเคราะห์
ชาวโลก เพื่อประโยชน์แก้ทุกข์ เพื่อความสุข แก้แค้นและ
มนุษย์ทั้งหลาย...

(สุตต. ที. มหาวคฺค: ๑๓๔)

๓) พาหิยะ ใช้ขอร้องพระพุทธเจ้า

...ภควโต ปาเทสุ สิริสา นิปตติวา ภควนฺต เอตทโวจ
เทเสตุ เม ภนฺเต ภควา ฐมฺม เทเสตุ สุกฺโก ฐมฺม ย
มมฺมสฺส ทิฆมฺมรุตฺต หิตาย สุขายาติ

(พาหิยะ) หมอบสรีระลงที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว ได้กราบทูลคำนั้น กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระ-
องค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงแสดงธรรมแก่ข้าพระ-
องค์ ขอพระสุคต จงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ เพื่อประ-
โยชน์แก้ทุกข์และความสุข แก่ข้าพระองค์ สิ้นกาลนาน...

(จุฬทกนิกายภุจกถา อุทานวณฺณนา (ปรมุตฺตทิวปนี): ๑๓๓)

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“สุคต” นั้น เมื่อใช้เรียกพระพุทธเจ้า มักจะปรากฏเป็น “ประโยชน์ขอร้อง” ซึ่งพอสรุปบุคคลที่ใช้
เรียกพระพุทธเจ้างดังต่อไปนี้

- ๑) พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เอง
- ๒) พระสงฆ์สาวกผู้เป็นพระอรหันต์
- ๓) กฤหัสถ์ผู้เลื่อมในพระพุทธศาสนาอย่างสูงสุด
- ๔) มาร ผู้มีใจบาป

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สุคต” นั้นปรากฏใช้อยู่
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและอรรถกถา หมายความว่า “พระพุทธเจ้า”
ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงขนานนามพระองค์เอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

...กตโม จ ภิกขเว **สุคโต** อิท ภิกขเว ตถาคโต โลเก อุปปชชติ
 อรห สมมาสมพุทฺโธ วิชชาจรมสมปนฺโน **สุคโต** โลกวิทู
 อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसान พุทฺโธ ภควา อย
 ภิกขเว **สุคโต**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พระสุคต เป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
 พระตถาคตเจ้านั้น เป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้ด้วย
 พระองค์เอง ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้รู้
 แจ่มโลก ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ฝึกบุรุษที่ควรแก่การฝึกได้ ผู้เป็นครูของ
 เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้มีโชค ดูก่อน
 ภิกษุทั้งหลาย นี้ชื่อว่า พระสุคต...

(สุคต. อัง. จตุกกนิปาต: ๑๕๓)

จากพระพุทธพจน์เบื้องต้นจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัส
 องค์ประกอบของสมัญญานาม “**สุคต**” ไว้ ๑๐ ประการดังต่อไปนี้ คือ

- ๑) พระผู้ห่างไกลจากกิเลส
- ๒) พระผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง
- ๓) พระผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
- ๔) พระผู้เสด็จไปดีแล้ว
- ๕) พระผู้รู้แจ่มโลก
- ๖) พระผู้ยอดเยี่ยม
- ๗) พระผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึกได้
- ๘) พระผู้เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
- ๙) พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน
- ๑๐) พระผู้มีโชค

ส่วนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหมวดอรรถกถาได้อธิบายความ-
 หมายของคำว่า “**สุคต**” นั้น สรุปได้ ๓ ประการ ดังนี้คือ

- ๑) พระผู้เสด็จไปสู่สถานที่อันงดงาม คือ อมตมหานิพพาน
- ๒) พระผู้เสด็จไปโดยชอบ คือ กำจัดกิเลสด้วยอริยมรรค
- ๓) พระผู้ชนะกิเลสได้เด็ดขาด คือ กิเลสไม่หวนกลับมาได้อีก

ดังนั้น พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สุคต” จึงใช้ได้กับ “พระพุทธเจ้า” เท่านั้น ไม่ใช้กับบุคคลธรรมดา ซึ่งมีคุณสมบัติไม่ถึง หรืออาจใช้ได้เกี่ยวกับวัตถุหรือสถานที่อันเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า หรือพระพุทธศาสนาเท่านั้น

๑.๓.๒ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่เป็น “ลึงคิกนาม” คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ตั้งขึ้นตามเหตุที่มาหรือตามลักษณะที่เป็น มีจำนวน ๑๗ พระสมัญญานาม

ก. มุนินุท	พระผู้เป็นใหญ่แห่งมุนิ
ข. ธรรมราช	พระผู้เป็นใหญ่แห่งพระธรรม
ค. ธรรมสุสามิ	พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม
ง. พุทธ	พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน
จ. สัมมาสัมพุทธ	พระผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง
ฉ. สยมภู	พระผู้เป็นเอง
ช. สพพญญ	พระผู้ตรัสรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง
ซ. มหามุนิ	พระผู้เป็นจอมแห่งนักปราชญ์
ฌ. มุนิมุนิ	พระผู้เป็นนักปราชญ์แห่งนักปราชญ์
ญ. ภูริปัญญ	พระผู้มีปัญญาประจักษ์แผ่นดิน
ฎ. วรปัญญ	พระผู้มีปัญญาอันประเสริฐ
ฏ. มหาวิร	พระผู้มีความเพียรใหญ่
ฐ. สัมพุทธ	พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว
ฑ. ธรรมกาย	พระผู้มีพระวรกายเป็นพระธรรม
ฒ. ธรรมภูต	พระผู้มีพระธรรม
ณ. พุรหมกาย	พระผู้มีพระวรกายอันประเสริฐ
ด. พุรหมภูต	พระผู้มีความประพฤดีประเสริฐ

ก. มุนินุท

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “มุนินุท” คัมภีร์อิทธิฐาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย มุนิ ศัพท์ + อินุท ศัพท์ นำมาสมาสกันสำเร็จรูปเป็น
“มุนินุท” หมายถึง “พระผู้เป็นใหญ่แห่งมุนิ” (พระมหาสมปอง มุทิโต, ๒๕๔๖: ๑๕)

คำว่า “มุนินุท” ภาษาไทยใช้คำว่า “มุนินทร์” ซึ่งในพจนานุกรม
เพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” ของ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ๒๕๔๘: ๓๕๑) ได้ให้
ความหมายไว้ว่า “มุนินทร์ แปลว่า ผู้เป็นปราชญ์, ผู้เป็นใหญ่กว่ามุนิ, จอมมุนิ, จอมปราชญ์” คำว่า
“มุนินทร์” ปกติใช้หมายถึงพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่ามุนิคือพระสงฆ์
และนักบวชทั้งปวง และทรงเป็นปราชญ์ยิ่งกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย ด้วยพระคุณสมบัติต่าง ๆ คือ
พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ ยิ่งกว่าใช้ว่า “พระจอมมุนิ, มุนิเจ้า” ก็มี

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มุนินุท” นั้น มีความ
หมายได้หลายอย่าง ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้วิเคราะห์ไว้ เช่น มีความหมายว่า “ผู้ยิ่งใหญ่กว่ามุนิ
ทั้งหลาย” ในอรรถกถาอิติวุตตกะ วิเคราะห์ไว้ว่า

...อิทานิปี มุนินุเทน ชินเน อนุกมปิตา
สุจินี ชนนี มยุห มาตา ภิกขุญฺญปสุตเย

ถึงในกาลบัดนี้ มารดาผู้บังเกิดเกล้าของเรา (พระกุมารกัสสป-
เถระ) อันพระผู้เป็นใหญ่กว่ามุนิ ผู้เป็นพระชินะ ทรง
อนุเคราะห์แล้ว จึงได้ถึงความสุขในสำนักของภิกษุณี...

(สุตต. ขุ. อุปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๑๕๗)

มุนินิ อินฺโท ราชา มุนินฺโท...จิรั ฐาตุ ฌมฺโม มุนินฺทสฺส โลเก ฯ

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ามุนินทะ เพราะเป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่ามุนิ
ทั้งหลาย...ขอให้พระธรรมของพระพุทธเจ้าทรงตั้งมั่นตลอดกาล
นานในโลก...

(อติวุตตกอรรถกถา: ๑๗๒)

คำว่า “มุนินฺท” ซึ่งหมายถึง ““พระผู้เป็นนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่”
มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
ดังนี้คือ

...จิริ จาตุ ธมฺโม มุนินฺทสฺส โลก
สุข โลกपालา มหิ ปาลยนฺตุ ฯ

ขอพระธรรมของพระผู้เป็นนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ (พระมุนินท์) จง
ดำรงอยู่ในโลก สิ้นกาลนาน ขอท้าวโลกบาล จงรักษาประชาชน
ทั่วทั้งแผ่นดินให้มีความสุข...

(ขุททกนิกายกุกกถา พุทฺธวสวณฺณา (มธุรัตถุวิลาสิณี): ๕๔๗)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มุนินฺท” นี้ ซึ่งใช้
หมายถึงพระพุทธเจ้า ก็ได้นำไปใช้ในบทสวดมนต์ในศาสนพิธีด้วย เช่น

...พาหุ สหสฺสมภินิมิตฺตาวุชนฺต
คุริเมขล อุทิตโฆรสเสนมาร
ทานาทิธมฺมวชิรา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺตชสา ภวตุ เต ชยสิทธิ นิจุจ

พระผู้เป็นนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงเอาชนะมารและเสนามาร ที่
มีเสียงกึกก้อง ผู้ซึ่งอ้างชื่อว่าครีเมขลา ผู้มีมือหนึ่งพันพร้อมด้วย
อาวุธที่เนรมิตขึ้นมา ด้วยวิธีแห่งพระธรรม มีทานบารมีเป็นต้น
ด้วยเดชแห่งพระผู้เป็นนักปราชญ์ผู้ใหญ่นั้น ของชัยชนะและ
ความสำเร็จ จงบังเกิดมีแก่ท่าน เนื่องบัดนี้...

(ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย, ม.ป.ป.)

สรุปผลการวิจัยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มุนินฺท” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเฉพาะหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้ คือ ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

ข. ธมฺมราชา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ธมฺมราชา” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย ธมฺม ศัพท์+ราชา ศัพท์ สำเร็จรูปเป็น “ธมฺมราชา” หมายถึง “พระผู้เป็นใหญ่แห่งพระธรรม” (พระมหาสมปอง มุกฺติโต, ๒๕๔๓: ๑๖)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ธรรมราชา” นี้ ใน
พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑:
๑๔๖) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “ธมฺมราชา” หมายถึง

- ๑) ผู้ยังชาวโลกให้ขึ้นบาน ด้วยนวโลกุตตรธรรม, พระราชา
แห่งธรรม, พระราชาผู้เป็นเจ้าแห่งธรรม, พระราชาโดยธรรม หมายถึง พระพุทธเจ้า
- ๒) ผู้ยังชาวโลกให้ขึ้นบานด้วยทศกุศลกรรมบถธรรม, พระ-
ราชาผู้ทรงธรรม, พระเจ้าจักรพรรดิ ตามคติแห่งพระพุทธศาสนา คือ พระราชาผู้มีชัยชนะและครอง
แผ่นดินโดยธรรม ไม่ต้องใช้ทัณฑ์ ไม่ต้องใช้ศัตราวุธ

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” ของพระธรรม-
กิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๓๖๓) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “ธรรมราชา” แปลว่า
“พระราชาแห่งธรรม, พระราชาผู้ทรงธรรม” เรียกเต็มว่า “พระธรรมราชา” คำว่า “ธรรมราชา”
ใช้หมายถึงพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระราชาแห่งธรรม ทรงเป็นเจ้าของธรรม ทรงเป็นใหญ่ในธรรม
ที่ตรัสรู้ และใช้หมายถึง “พระราชาผู้ทรงธรรม, ผู้ทรงปฏิบัติธรรม” เช่น พระเจ้าจักรพรรดิเป็น
ต้น ทั้งพระพุทธเจ้าและพระราชาผู้ทรงธรรม ทรงเป็น “พระธรรมราชา” เช่นที่ใช้ว่า

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “**ธมฺมราชา**” นั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถา ได้อธิบายความเป็น “**ธมฺมราชา**” คือ “**พระผู้เป็นใหญ่ในธรรม**” ไว้หลายแห่งดังต่อไปนี้

ธมฺมราชาติ นวหิ โลกุตตรธมฺเมหิ มหาชน ญเชตฺติ ธมฺมราชา ฯ

บทว่า ธมฺมราชา ได้แก่ ผู้ยังมหาชนให้ยินดีด้วยโลกุตตรธรรม ๘ ประการ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ธรรมราชา

(อภฺคฺคฺตฺรณิกายกฺกถา (มโนรทปฺปฺรณิ ๒): ๑๒๓)

อตุตฺตหิตธมฺมกรณณ ธมฺมราชา ฯ

ที่ชื่อว่าธรรมราชา เพราะประพาศธรรมอันเป็นประโยชน์ต่อตนเอง”

(มชฺฌิมนิกายกฺกถา (ปปลยสุทฺธิ ๓): ๔๑๐)

...สตุถา หิ สเทวก โลก ขถารห โลกียโลกุตฺตเรน ธมฺเมน ญเชตฺติ
โตเสตฺติ ธมฺมราชา ฯ

ความจริง พระศาสดา ทรงพระนามว่าธรรมราชา เพราะทรงยังมนุษย์โลกพร้อมทั้งเทวโลก ให้ยินดี ให้เพลิดเพลิน ด้วยธรรมทั้งที่เป็นโลกียธรรม และ โลกุตตรธรรม ตามสมควร. . .

(จุฑาทกนิกายกฺกถา เถรคถาวณฺณนา (ปรมตฺถทีปนี ๒): ๑๔๓)

จากคำอธิบายข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “**ธมฺมราชา**” เพราะเป็นใหญ่ในธรรม และให้มนุษย์โลกตั้งอยู่โลกุตตรธรรม ๘ ประการ หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ คือ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค โสคาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล และพระนิพพาน ส่วนโลกียธรรม คือ รูปจันท์ เวทนจันท์ สัญญาจันท์ สังขารจันท์ และวิญญาณจันท์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๔๖: ๑๖๒)

คำว่า “ธมมราชา” ซึ่งหมายถึง “พระผู้เป็นใหญ่แห่งพระธรรม”
นี้มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ดังนี้

...สพพเมต อภิณฺณาย ธมมราชา ปิตา มม
สมนฺหา ภิกฺขุสงฺฆสฺส เอตทกุเณ จเปสิ ม ฯ

พระผู้เป็นใหญ่ในธรรม ผู้เป็นพระบิดาของเรา ตรัสรู้ธรรม
ทั้งปวงนั้นแล้ว ทรงแต่งตั้งเราไว้ในเอตทัคคะต่อหน้าแห่ง
ภิกษุสงฆ์...

(มชฺฌิมนิกายภูจฺกถา (ปปญฺจสุทฺธิ ๓): ๑๕๔)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺธ” ดังนี้

...ขาว นุปฺปชฺชติ พุทฺธ ธมมราชา ปภฺงโกโร
ดาว อญฺเณ อปฺมุเชสุ ปุณฺณ สมณพฺราหฺมणे ฯ

ตราบใดที่พระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระธรรมราชา ผู้สร้าง ความ
สว่าง ยังไม่เสด็จอุบัติขึ้นเพียงใด ชนทั้งหลายไม่บูชาชน
เหล่าอื่น ยกเว้นสมณพราหมณ์ทั้งหลาย...

(สุตฺต. ขุ. ชาตก (๑) เอกนิปาต-จตุตถนิปาต: ๑๕๕)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สมฺพุทฺธ” ดังนี้

...โกนาคมฺนสฺส อปเรน สมฺพุทฺธ ทิปฺพุตฺตโม
กสฺสโป นาม นามเณ ธมมราชา ปภฺงโกโร ฯ

โดยล่วงไปแห่งพระพุทธเจ้าโกนาคมณะ พระสัมพุทธเจ้า
ผู้เป็นยอดแห่งสัตว์สองเท้า ผู้เป็นใหญ่ในธรรม ผู้สร้างแสง-

สว่าง โดยนามว่ากัศสปะ (ย่อมเสด็จอุบัติขึ้น)...

(สุตต. ขุ. อปทาน พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๕๓๗)

๔) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ตถาคโต” ดังนี้

...เอว ทุมมราชา ตถาคโต อุตฺตโน ปมาณน อรหตฺตนิฏฺฐ
คณฺหนฺโต เทสน เทเสสิ

พระตถาคตเจ้า ผู้เป็นใหญ่ในธรรม เมื่อทรงถือเอาแห่ง
พระอรหันต์ โดยประมาณของพระองค์ จึงได้ทรงแสดง
พระธรรมเทศนา ด้วยประการฉะนี้...

(มธุมนิกายกุกกถา (ปปญฺจสุทฺธิ ๓): ๘๔๑)

๕) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา” ดังนี้

...ภควา ปน สพฺพญฺญุตญาณสฺส สุปฺปวิวิฏฺฐตา
ธมฺมิสฺสโร ทุมมราชา อิมส อรุปีน ทุมมาน เอการมฺมณ
วตฺตมานาน ววตฺถาน อกาสิ ฯ

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าผู้เป็นใหญ่ในธรรม คือผู้เป็น
ธรรมราชา เพราะตรัสรู้แจ้งพระสัพพัญญุตญาณ ได้ทรง
กระทำการกำหนดซึ่งเป็นไปอยู่ในอารมณ์หนึ่งเดียว แห่ง
ธรรมทั้งหลายอันไม่มีรูปเหล่านี้...

(สยฺยตฺตนิคายกุกกถา (สารตฺตอปกาสิณี ๒): ๔๖๒)

๖) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สมฺมาสมฺพุทฺโธ” ดังนี้

...ปฺน จ ปฺร ภิกฺขุ ตถาคโต อรห สมฺมาสมฺพุทฺโธ ธมฺมิโก
ทุมมราชา ทุมมเขว นิสฺสาย ทุมม สกฺกโรนฺโต ทุมม
ครุทฺโรนฺโต ทุมม อปจายมาโน ทุมมทฺธโช ทุมมเกตุ

ธมฺมาธิปเตยฺโย ธมฺมิก รุกขาวรรณคุตฺติ สวิทฺติ วจิกมฺมสุมี
เอวรูป วจิกมฺม เสวิตพฺพ เอวรูป วจิกมฺม น เสวิตพฺพนฺติ

คุณกริกษุ พระตถาคต ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ฉัน
นั้นเหมือนกัน ทรงดำรงอยู่ในธรรม ผู้เป็นใหญ่ในธรรม
ทรงอาศัยธรรมนั้นแหละ ทรงสักการะ เคารพนอบน้อม
ธรรม ทรงมีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่
ย่อมทรงจัดแจงการรักษาป้องกัน ค้ำครองที่เป็นธรรมใน
พวกภิกษุว่า กายกรรมเช่นนี้ควรเสพ กายกรรมเช่นนี้ไม่ควร
เสพ วจกรรมเช่นนี้ควรเสพ วจกรรมเช่นนี้ไม่ควรเสพ
มโนกรรมเช่นนี้ควรเสพ มโนกรรมเช่นนี้ไม่ควรเสพ
อาชีวะเช่นนี้ควรเสพ อาชีวะเช่นนี้ไม่ควรเสพ บ้านนิกม
เช่นนี้ควรเสพ บ้านนิกมเช่นนี้ไม่ควรเสพ...

(สุตต. อง. ปญจกนิปาต-ฉกนิปาต: ๑๓๓)

พระสมัญญานามที่ว่า “**ธมฺมราชา**” นี้ เป็นพระสมัญญานามที่
พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

...ราชาหฺมสุมี เสลาติ [ภควา] **ธมฺมราชา** อนุตฺตโร
ธมฺเมน จกฺก วตฺเตมิ จกฺก อปฺปฏิวตฺติย

เสลา เราเป็น**ธรรมราชา** ไม่มีราชาอื่นยิ่งกว่า เราหมุนธรรมจักร
ให้เป็นไป เป็นจักรที่ใคร ๆ จะต้านทานให้หมุนกลับมิได้...

(สุตต. ม. มชฺฌิมปณฺณาสก: ๕๕๔)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“**ธมฺมราชา**” นี้ มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา
โดยมีลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

๒) ใช้เป็นบทขยายของ “พุทฺโธ”, “สมุพุทฺโธ”, “ตถาคโธ”,

“ภควา” “สมุมาสมพุทฺโธ”

๓) เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เอง

๔) ใช้หน้าพระนามของพระพุทธเจ้า ๑ พระองค์ คือ กุสฺสโป

นามเมน ฐมฺมราชา^{๑๘}

ค. ฐมฺมสุตฺตานิ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ฐมฺมสุตฺตานิ” คัมภีร์-
อภิธานวรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย ฐมฺม ศัพท์+ตฺตานิ ในความเป็นใหญ่, ในความเป็น
เจ้าของ เมื่อนำประกอบศัพท์จะซ้อน สฺ สำเร็จรูปเป็น “ฐมฺมสุตฺตานิ” หมายถึง “พระผู้เป็นเจ้าของ
แห่งพระธรรม” มีลักษณะเหมือนพระสมัญญานามที่ว่า “ฐมฺมราชา” (พระมหาสมปอง มุทิโต,
๒๕๔๗: ๑๓)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ฐมฺมสุตฺตานิ” นี้ ใน
พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑:
๑๔๕) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “ฐมฺมสุตฺตานิ” หมายถึง “พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม” หรือ
คำว่า “ฐมฺมสวามิสฺร” หมายถึง “พระผู้เป็นใหญ่โดยฐานะเป็นเจ้าของแห่งพระธรรม หมายถึง
“พระพุทธเจ้า”

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ฐมฺมสุตฺตานิ” นั้น ใน
คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้อธิบายความเป็น “ฐมฺมสุตฺตานิ” คือ “พระผู้-
เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม” ไว้หลายแห่งดังต่อไปนี้

...โลกุตตรฐมฺมสุตฺต อูปปาทิตตฺตา เวณยฺยานุรูปฺน ขถาสฺว
โลกุตตรฐมฺมสุตฺต ทานน จ ฐมฺเมสุ จ อิตฺสโรติ ฐมฺมสุตฺตานิ

^{๑๘} สุตต. ขุ. อุปทาน (๒) พุทฺธวสฺ จริยาปิฎก: ๕๓๗.

ชื่อว่าพระผู้เป็นใหญ่แห่งธรรม เพราะเป็นใหญ่ในธรรมทั้งหลาย
เพราะให้โลกกุตตรธรรมเกิดขึ้น และเพราะให้โลกกุตตรธรรม
ตามความสุขโดยสมควรแก่เวไนยสัตว์...

(ปฎิสมภิทามกุฏกถา (สทุทตมปาสาณิ ๒): ๔๑๔)

คำว่า “**ธมฺมสุตฺตํ**” ซึ่งหมายถึง “**พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระ-
ธรรม**” นี้มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ดังนี้

...**ธมฺมสุตฺตํ** ยถาตุตฺตเนน ธมฺมสุตฺตํ อมตสฺส ทาทา
ธมฺมสุตฺตํ

พระพุทธเจ้าทรงเป็นธัมมัสตม เพราะทรงเป็นเจ้าของแห่ง
ธรรมตามที่กล่าวมา ทรงพระนามว่าธัมมัสตม เพราะทรง
ประทานอมตธรรม...

(สุตฺต. ม. อุปรินิพฺพณสก: ๒๘๕)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ตถาคโ”

...โส หาวุโส ภควา ชาน ชานาติ ปสฺส ปสฺสติ จกฺขุญฺโ
ถาณญฺโธ ธมฺมญฺโธ พหุญฺโธ วคฺชา ปวคฺชา อตฺตสฺส
นินฺเนตา อมตสฺส ทาทา **ธมฺมสุตฺตํ** ตถาคโ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความจริง พระผู้มีพระภาคพระองค์
นั้น ย่อมตรัสรู้สิ่งที่ควรตรัสรู้ ย่อมทอดพระเนตรเห็น สิ่ง
ที่พึงทอดพระเนตรเห็น เป็นผู้มีพระจักขุ เป็นผู้มีพระญาณ
เป็นผู้ทรงพระธรรม เป็นผู้เปรียบประดุจพระพรหม ผู้ตรัส
บอก ผู้มอบประโยชน์แก่อกุล ผู้ให้อมตธรรม ผู้เป็นเจ้าของ
แห่งธรรม ผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น...

(สุตต. ม. อุปริปัญญาสก: ๔๑๔)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สตถา”

“เอวเมว อมฺหาก ฌมฺมสุตฺตํ สตฺถา สมฺมุจฺจโกโต

พระศาสดา ของพวกเรา ทรงเป็นเจ้าของแห่งธรรม ผู้อยู่ต่อหน้า ด้วยประการฉะนี้”

(สุตตนิคายกฺกถา (สารตฺตปกาสนี ๒): ๘๑)

๔) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...ตติยมฺปิ โข โส ภิกฺขุ ภควนฺตฺ เอตทโวจ อากเมตฺถ ภนฺเต
ภควา ฌมฺมสุตฺตํ

แม้ครั้งที่ ๓ แล ภิกษุรูปนั้น ได้กราบทูลคํานั้น กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรม ของทรงพระกรุณาบอก่อน...

(สุตต. ม. อุปริปัญญาสก: ๒๕๖)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ชื่อว่า “ฌมฺมสุตฺตํ” นั้น เพราะพระธรรมทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เป็นพระธรรมที่เกิดจากพระองค์ พระองค์เป็นผู้ถ่ายทอด สมจริงดังที่พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า

...น ภิกฺขเวติ ภควา สย ฌมฺมสุตฺตํ ตสฺมา อายตี อกรรมตฺถาย
ภิกฺขูนฺ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปนฺโต เอวมาห ฯ

บทว่า น ภิกษเว มีความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เอง เป็นเจ้าของแห่งธรรม เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงบัญญัติสิกขาบท แก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อต้องการมิให้กระทำต่อไป จึงตรัสอย่าง

นั้น...

(วินยฎกถา (สมนุตปาสาทิกา ๓): ๗๐)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ชมฺมสุตฺตมฺ” นี้ มิใช่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของ “ตถาคโต”, “สตฺถา”, “ภควา”

ง. พุทฺธ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “**พุทฺธ**” คัมภีร์อภิธาน-วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย พุ ในความตรัสรู้, ในความรู้, ในความบรรลุ + ต ปัจจัย ในกิริยาเกิด เมื่อประกอบศัพท์ อาเทศ ต ปัจจัยในกิริยาเกิด เป็น ฐ แล้วซ้อน ท ตามหลักของพยัญชนะสังโยค สำเร็จรูปเป็น “**พุทฺธ**” หมายถึง “**พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน**” (พระมหาสมปอง มุกฺติโค, ๒๕๔๗: ๑)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๔๓๖) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “**พุทฺธ**” ท่านผู้ตรัสรู้, ผู้รู้หรือริยสัจ ๔ อย่างถ่องแท้ ตามอรรถกถา ท่านแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

- ๑) พระพุทธเจ้า (ท่านผู้ตรัสรู้เองและให้ผู้อื่นรู้ตาม บางทีเรียก พระสัมมาสัมพุทธเจ้า)
- ๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า (ท่านผู้ตรัสรู้เองจำเพาะผู้เดียว)
- ๓) พระอนุพุทธ ท่านผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สาวกพุทธะ หรือบางแห่งจัดเป็น ๔ ประเภท คือ

- ๑) สัพพัญญูพุทธเจ้า
- ๒) ปัจเจกพุทธเจ้า

๓) จตุสัจจพุทธะ (พระอรหันต์)

๔) สุตพุทธะ (ผู้เป็นพหูสูต)

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๖๗๓) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “พุทธ” หมายถึง “พระพุทธเจ้า, ผู้ตรัสรู้แล้ว, ผู้ตื่นแล้ว, ผู้เบิกบานแล้ว, ผู้สอนให้คนอื่นรู้, ผู้ปลุกให้คนอื่นตื่น, ผู้ทำให้คนอื่นเบิกบาน” และที่ได้นามว่า “พุทธ” นี้เพราะเหตุผลต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

สอน

๑) เพราะตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย คือ อริยสัจ ๔

๒) เพราะทรงให้หมู่สัตว์โลกรู้ตามพระองค์ ด้วยการแนะนำสั่ง

๓) เพราะทรงรู้ธรรมที่ควรรู้เห็นทั้งปวง

๔) เพราะทรงรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง

๕) เพราะปราศจากกิเลส คือ รากะ โทสะ โมหะ โดยส่วนเดียว

๖) เพราะเป็นผู้เบิกบาน แจ่มชื่น

๗) เพราะปราศจากความไม่รู้ ได้เฉพาะแต่ความรู้ (โพธิญาณ)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “พุทธ” นั้น ในอรรถกถาหลายแห่งได้อธิบายความหมายไว้ดังต่อไปนี้

...ตถาเสส สพุพพมเม สมมาสมพุทโ อภิณฺเญยฺเย ฐมฺเม
อภิณฺเญยฺยโต พุทฺโ ปรีณฺเญยฺเย ฐมฺเม ปรีณฺเญยฺยโต พุทฺโ
ปหาตพฺเพ ฐมฺเม ปหาตพฺพโต พุทฺโ สจฺฉิกาตพฺเพ ฐมฺเม
สจฺฉิกาตพฺพโต พุทฺโ ภาเวตพฺเพ ฐมฺเม ภาเวตพฺพโต พุทฺโ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ ชื่อว่า “พุทธะ” เพราะตรัสรู้ธรรมที่ควรตรัสรู้ โดยความเป็นธรรมที่ควรตรัสรู้ ชื่อว่าพุทธะ เพราะกำหนดรู้ ธรรมที่ควรกำหนดรู้ โดยความเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่าพุทธะ เพราะละธรรมที่ควรละ โดยความเป็นธรรมที่ควรละ ชื่อว่าพุทธะ เพราะกระทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ควรกระทำ

ให้แจ้ง โดยความเป็นธรรมที่ควรกระทำให้แจ้ง ชื่อว่าพุทธร
เพราะเจริญธรรมที่ควรเจริญ โดยความเป็นธรรมที่ควรเจริญ...

(วินยภูจกถา สมบุตปาสาทิกา (๑): ๑๔๒)

...พุทฺโธติ เกณตุเถน พุทฺโธ ๑ พุทฺธมิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ ๑
 โปธะตา ปชายาติ พุทฺโธ ๑ สพุทฺธณฺญาย พุทฺโธ ๑ สพุทฺ-
 ทสฺสาวิตาย พุทฺโธ ๑ อภิณฺเญยฺยตาย พุทฺโธ ๑ วิกสิตาย พุทฺโธ ๑
 จินฺนาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ ๑ นิรุปกฺกิลเสสสงฺขาเตน พุทฺโธ ๑
 เอกนฺตวितฺตราโคติ พุทฺโธ ๑ เอกนฺตวิตฺโทโสติ พุทฺโธ ๑ เอกนฺต-
 วิตโมโหติ พุทฺโธ ๑ เอกนฺตนิกกิลโสติ พุทฺโธ ๑ เอกายนฺมคฺค-
 คโตติ พุทฺโธ ๑ เอโก อนฺตฺตร สมฺมาสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธติ
 พุทฺโธ ๑ อพฺพทฺธิวตฺตตา พุทฺธิปฺปฏิลาภตฺตา พุทฺโธ ๑

ที่ทรงพระนามว่าพุทธะ เพราะเป็นผู้ตรัสรู้, ชื่อที่ว่าพุทธะ เพราะ
ตรัสรู้ร้อยยี่สิบ, ที่ชื่อพุทธะ เพราะให้หมู่สัตว์ตรัสรู้ตาม, ที่ชื่อว่า
พุทธะ เพราะตรัสรู้ทุกอย่าง, ที่ชื่อพุทธะ เพราะทอดพระเนตร
เห็นโทษทุกอย่าง, ที่ชื่อว่าพุทธะ เพราะตรัสรู้ยิ่ง, ที่ชื่อว่าพุทธะ
เพราะเป็นผู้เบิกบาน, ที่ชื่อพุทธะ เพราะเป็นผู้จัดอยู่ในอริยบุคคล
ผู้ปราศจากอาสวะ, ที่ชื่อว่าพุทธะ เพราะเป็นผู้สงบกิเลสได้แล้ว,
ที่ชื่อว่าพุทธะ เพราะปราศจากโรค, ที่ชื่อว่าพุทธะ เพราะ
ปราศจากโทษ, ที่ชื่อว่าพุทธะ เพราะปราศจากโมหะ, ที่ชื่อว่า
พุทธะ เพราะไม่มีกิเลส, ที่ชื่อว่าพุทธะ เพราะเสด็จไปสู่หนทาง
อันเป็นทางเอก, ที่ชื่อว่าพุทธะ เพราะเป็นผู้ตรัสรู้ยิ่งซึ่งพระ-
สัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม เพียงพระองค์เดียว, ที่ชื่อว่าพุทธะ
เพราะเป็นผู้ไม่ปราศจากความเป็นผู้มีพุทธวิปัญญา คือเพราะเป็น
ผู้ได้ความเป็นพุทธะ...

(สุตฺต. ขุ. มหาวินิยฺย: ๕๖๐)

เพราะเหตุ นั้น พระพุทธเจ้าสมณโคดม จึงตรัสเรียกพระองค์เอง ว่า “**พุทธะ**” ซึ่งปรากฏใน พระสวดตันตปิฎก อังคตตรนิกาย จดกกนิบาต ไว้ว่า

...เสวยถาปี พราหมณ อุปปลลัม วา ปทุมัม วา ปุณฺหทริกัม วา
 อุทเก ชาตัม อุทเก สํวฑฺฒัม อุทกัม อจฺจุกฺกมฺม ติฏฺฐติ อนุปฺลิตํ
 อุทเกณ เอวเมว โข อหัม พราหมณ โลเก ชาโต สํวฑฺโฒ โลกัม
 อภิภุจฺย วิหรามิ อนุปฺลิตโต โลเกณ พุทฺโธติ มํ พราหมณ
 ธาเรหิ

พราหมณ์ เราเกิด เจริญเติบโตในโลก แต่อยู่เหนือโลก ไม่แปล-
 เปื้อนด้วยโลก เหมือนดอกอุบล (บัวเขียว) ดอกปทุม (บัวหลวง)
 ดอกปุณฺหทริก (บัวขาว) เกิดเจริญเติบโตในน้ำ แต่อยู่เหนือน้ำ
 ไม่แปลเปื้อนด้วยน้ำ ฉะนั้น พราหมณ์ ท่านจงจำเราไว้ว่า “เป็น
 พระพุทธเจ้า” ...

(สุตต. อง. จตุกกนิปาต: ๕๐)

คำว่า “พุทธ” ซึ่งหมายถึง “พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน” นี้มี
 ลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...อิทานิ พุทฺโธ โลเก อุปฺปนฺโน โส จ มยา ภควา นิมนฺติโต
 อิมินา มกุเคน อากฺขิสุสฺสิติ ฯ

บัดนี้ พระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก อนึ่ง พระผู้มี-
 พระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้อันเรานิมนต์แล้ว จักเสด็จมา
 โดยหนทางนี้...

(วินย. จุลลวคฺค: ๑๑๐)

๒) เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวสาลิย วิหริติ มหาวเน
 ญฺเฐการสาทาย ฯ

โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เสด็จประทับอยู่ ณ
ภูฏาคารศาลา ในป่ามรวัน เมืองไพศาลี...

(วินย. มหาวิภังค: ๑๒๘)

๓) เป็นคำนำหน้าพระนามของพระพุทธเจ้า

...หิมนุตตส อวิทุเร อจฺจโต นาม ปพฺพโต
พุทฺธो สุตตฺสโน นาม วสนฺโต ปพฺพตฺตเร ฯ

ในที่ไมไกลแห่งภูเขาหิมาพานต์ มีภูเขาชื่อว่าอจฺจละ
พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสุทฺตสนะ เสด็จประทับอยู่ ณ
ระหว่างแห่งภูเขา...

(สุตฺต. ขุ. อปทาน พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๑๕๗)

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“พุทฺธ” นั้น เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เอง และมีลักษณะการใช้
ดังต่อไปนี้คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”
- ๓) เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เอง
- ๔) ใช้นำหน้าพระนามของพระพุทธเจ้าได้หลายพระองค์ดังนี้

ก. ปิยทสฺสี จ พุทฺธो^{๑๕}

ข. พุทฺธो สุตตฺสโน นาม^{๒๐}

ค. สิขี พุทฺธो^{๒๑}

^{๑๕} สุตฺต. ม. อุปปริตฺตนาสก: ๑๗๗.

^{๒๐} สุตฺต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๓๔.

^{๒๑} สุตฺต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๕๗.

ง. ที่ปงฺกโร พุทฺโธ^{๒๒}

จ. พุทฺโธ รมฺมทสฺสี^{๒๓}

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “พุทฺธ” นี้เป็นสมัญญานามของพระพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้วทุกพระองค์ โดยมีความหมายโดยสรุปได้ดังนี้

- ๑) พระผู้ตรัสรู้
- ๒) พระผู้ให้หมู่สัตว์ตรัสรู้ตาม
- ๓) พระผู้ตรัสรู้ทุกอย่าง
- ๔) พระผู้เบิกบาน
- ๕) พระผู้ปราศจากอาสวะ
- ๖) พระผู้สงบกิเลสได้แล้ว
- ๗) พระผู้ปราศจากราคะ
- ๘) พระผู้ปราศจากโทสะ
- ๙) พระผู้ปราศจากโมหะ
- ๑๐) พระผู้ได้ความเป็นพุทธะ
- ๑๑) พระผู้เสด็จไปสู่หนทางอันเป็นทางเอก
- ๑๒) พระผู้ไม่มีกิเลส

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “พุทฺธ” จึงใช้ได้กับ “พระพุทธเจ้า” ทุกพระองค์ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หมวดพระสูตรต้นคปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิเทศ กล่าวไว้ว่า

...พุทฺโธติ เนต นาม มาตรา กต น ปีตฺรา กต น ภาตฺรา กต น ภคินิยา กต น มิตฺตามจุเจหิ กต น ฌาติสาโลหิตฺเตหิ กต น สมณพฺราหฺมณฺเหหิ กต น เทวตาหิ กต วิโมกฺขณฺติกเมต พุทฺธาน ภควนฺตาน โปธิยา มูเล สห สพฺพญฺญตฺตฺวาณสฺส ปฏฺฐิลาภา

^{๒๒} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสฺสจริยาปิฎก: ๑๑๑.

^{๒๓} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสฺสจริยาปิฎก: ๔๕๕.

สัจฉิกาปณฺณคฺติ ยทิต พุทฺโธติ พุทฺธ ๑

พระนามว่า **พุทฺโธ** นี้ พระมารดา พระบิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติสาຍโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้ขนานนามให้ พระนามนี้ เป็นวิโมกข์นคิกนาม (พระนามที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งการหลุดพ้น) พระนามว่า **พุทฺโธ** เป็นสัจฉิกาปณฺณคฺติ พร้อมด้วยการบรรลุสัพพัญญุตญาณ ณ กวณฺโฆโรหิต แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า **พระพุทฺธเจ้า...**

(สุตต. ขุ. จุฬนิกาย: ๒๗๒)

จะเห็นได้ว่า พระสมัญญานามของพระพุทฺธเจ้าที่ว่า “**พุทฺธ**” นี้ เกิดขึ้นพร้อมกับการตรัสรู้ของพระพุทฺธเจ้า ไม่มีผู้ใดตั้งให้ แต่เกิดขึ้นพร้อมกับคุณสมบัติแห่งการตรัสรู้ของพระพุทฺธเจ้าทุกพระองค์ และไม่สามารถนำไปใช้กับผู้อื่นซึ่งมิได้มีคุณสมบัติเหมือนพระพุทฺธเจ้า

จ. สมฺมาสมฺพุทฺธ

พระสมัญญานามของพระพุทฺธเจ้า คือ “**สมฺมาสมฺพุทฺธ**” คัมภีร์อภิธานวรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย **สมฺมา** ศัพท์ในความชอบ + **ตํ** บทหน้าในความดีงาม + **ง่าย** + **พุทฺ** ธาตุในความตรัสรู้ + **ต** ปัจจัยในกิริยาภิตก เมื่อประกอบศัพท์ อาเทศนคคิตที่ **ตํ** เป็น **ม** อาเทศ **ต** ปัจจัยในกิริยาภิตก เป็น **ธ** แล้วซ้อน **ท** ตามหลักแห่งพยัญชนะสังโยค สำเร็จรูปเป็น “**สมฺมาสมฺพุทฺธ**” หมายถึง “**พระผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง**” (พระมหาสมปอง มุทิต, ๒๕๔๗: ๑๗)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๔๓๖) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “**สมฺมาสมฺพุทฺธ**” หมายถึง “**พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คือ รู้โดยสัจจ ๔ โดยไม่เคยได้เรียนรู้จากบุคคลอื่น**” จึงทรงเป็นผู้เริ่มประกาศสัจธรรม เป็นผู้ประดิษฐานพระพุทธศาสนา และจึงได้พระนามอย่างหนึ่งว่า “**ขมฺมสุตฺตานิ**” คือ “**พระผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรม**”

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๖๕๐) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “**สมุมาสมพุทฺธ**” หมายถึง “พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คือ ผู้ตรัสรู้อย่างสมบูรณ์แบบ” คำว่า “**สมุมาสมพุทฺธ**” เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าที่ทรงได้รับ เพราะรู้แจ้งสรรพธรรม กล่าวคือ อริยสัจธรรม ๔ ประการ ด้วยพระองค์เอง ด้วยอำนาจการได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “**สมุมาสมพุทฺธ**” นั้นปรากฏใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา หลายแห่งดังนี้

“สมุมา สามณฺจ สพฺพธมฺมาน พุทฺธตฺตา ปน สมุมาสมพุทฺธโรติ

ที่ชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบ และด้วยพระองค์เอง”

(องฺคุตฺตนิคายกฺกถา (มโนรทปฺปณี ๑): ๑๕๐)

...อิติ อวิปริตฺ สยฺมกุณาณนฺ สพฺพาการโต สพฺพธมฺมาน
อภิสมฺพุทฺธตฺตา สมุมาสมพุทฺธโรติ อยเมตฺถ สงฺเขโป ๑

ในข้อนี้มีบทสรุปอย่างนี้ว่า ชื่อว่าพระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เพราะตรัสรู้พร้อมยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายทั้งปวง โดยอาการต่าง ๆ ด้วยพระสยัมภูญาณ อันไม่วิปริต ด้วยประการฉะนี้...

(ขุทฺทกนิคายกฺกถา อุทานวณฺณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๑๒๘)

...สมุมาสมพุทฺธธาติ สมุมา สามณฺจ สพฺพธมฺมาน พุทฺธตฺตา
สมุมาสมพุทฺธโร ๑ ตถา เหสฺ สพฺพธมฺเม สมุมาสมพุทฺธโร
อภิญฺเญยฺเย ฐมฺเม อภิญฺเญยฺโยโต ปริญฺเญยฺเย ฐมฺเม ปริญฺเญยฺโยโต
ปฬาทพฺเพ ปฬาทพฺพโต สจฺฉิกถาทพฺเพ สจฺฉิกถาทพฺพโต ภาเวตพฺเพ
ภาเวตพฺพโต ๑

บทว่า สมมาสมพุทฺธ ได้แก่ ชื่อว่าพระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงทั้งหลาย โดยชอบ และด้วยพระองค์เอง ฯ จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ ชื่อว่าผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ซึ่งธรรมทั้งปวงทั้งหลาย เพราะตรัสรู้ยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควร ตรัสรู้ พระทรงกำหนดรู้โดยรอบ ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควร กำหนดรู้ เพราะละได้ ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควรละ เพราะกระทำ ให้แจ่มแจ้ง ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควรกระทำ ให้แจ่มแจ้ง เพราะทำให้เจริญ ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควรทำให้เจริญ. . .

(บุพพทกนิกายญจกถา (สัทธมมปฐโชติกา): ๒๖๒)

จากบาลีเบื้องต้น จึงพอสรุปได้ว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สมมาสมพุทฺธ” นี้หมายถึง “พระผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงได้โดยชอบด้วยพระองค์เอง”

คำว่า “สมมาสมพุทฺธ” ซึ่งหมายถึง “พระผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

... อุปปิปปณินิสฺสคฺค สจฺจิกควา อนาสวโ
เทเสติ สมมาสมพุทฺธโ อโสภ วิรช ปทนต์ ฯ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงกระทำให้แจ้งแล้ว ซึ่งการสลัดออกจากกิเลสเป็นเครื่องผูกมัด เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ย่อมทรงแสดงบัพทอันปราศจากความโศก อันปราศจากความเศร้าหมอง. . .

(สุตฺต. ขุ. บุพพทกปาฐมมปทกถา สุตฺตนิปาต: ๒๖๕)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

... อิติปิ โส ภควา อรห สมมาสมพุทฺธ วิชชาจรณ-

สมุปนโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ
สตถา เทวมนุสฺसान พุทฺโธ ภควาติ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ผู้ห่างไกลจากกิเลส ผู้ตรัส
รู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
ผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้รู้แจ้งโลก ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ฝึกบรุษที่ควรแก่
การฝึกได้ ผู้เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้รู้ ผู้ตื่น
ผู้เบิกบาน ผู้มีโชค ด้วยประการฉะนี้...

(วินย. มหาวิงฺค: ๑)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ตถาคโค”

... อรห ภิกฺขเว ตถาคโค สมฺมาสมฺพุทฺโธ โอทห ภิกฺขเว
โสโต อมตมรคิต อหฺมฺนุสาสามิ อห ฐมฺม เทเสมิ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเจ้า เป็นผู้ห่างไกลจาก
กิเลส เป็นผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเงี้ยวโสตพึง เราจะกล่าวสอน การ
ตรัสรู้มตธรรม เราจะแสดงธรรม...

(วินย. มหาวคฺค: ๑๖)

๔) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สตถา”

... อธิ จุนฺท สตฺธา จ โลเก อุทฺปาติ อรห สมฺมาสมฺพุทฺโธ
ฐมฺโม จ สุวากฺขาโต ฯ

ดูก่อนจุนทะ ก็พระศาสดา ผู้ห่างไกลจากกิเลส ผู้ตรัสรู้
ชอบได้ด้วยพระองค์เอง เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลกนี้ อนึ่ง
พระธรรม อันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว...

(สุตฺต. ที. ปาฏิภาวคฺค: ๑๓๓)

พระสมัญญานามที่ว่า “**สมุมาสมพุทฺธ**” นี้ เป็นพระสมัญญานาม
ที่พระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสเรียกพระองค์เอง ดังที่ปรากฏในพระวินัยไว้ว่า

... อหฺมฺหิ อรหา โลก อหฺ สตุถา อนุตฺตโร
เอโกมฺหิ **สมุมาสมพุทฺธ** สํติญฺโตสมิ นิพฺพุโต ฯ

เราเป็นพระอรหันต์ เป็นพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมในโลก เป็นผู้
ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เองแต่เพียงผู้เดียว เราเป็นผู้เอือกเขิน
เป็นผู้ดับกิเลสได้แล้ว...

(วินย. มหาวคฺค: ๑๔)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“**สมุมาสมพุทฺธ**” นี้ มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎก และหมวดอรรถกถา
โดยมีลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”, “ตถาคต”, “สตุถา”
- ๓) เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เอง
- ๔) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ดังต่อไปนี้

ก. สิฑฺธตุโถ นาม **สมุมาสมพุทฺธ**^{๒๔}

ข. กสฺสโป นาม **สมุมาสมพุทฺธ**^{๒๕}

ค. นารโถ **สมุมาสมพุทฺธ**^{๒๖}

ง. ปทุมุตตร**สมุมาสมพุทฺธ**^{๒๗}

จ. ปิยทสฺสี นาม **สมุมาสมพุทฺธ**^{๒๘}

^{๒๔} จุททกนิกายภูทกเถา อปทานวณฺณนา (วิสุทฺธชนฺวิลาสิณี ๑): ๗๔.

^{๒๕} อังคุตตรนิกายภูทกเถา (มโนรณปุรณิ ๒): ๓๐๓.

^{๒๖} จุททกนิกายภูทกเถา พุทฺธวสวณฺณนา (มธุรุตฺตวิลาสิณี): ๓๔๒.

^{๒๗} อังคุตตรนิกายภูทกเถา (มโนรณปุรณิ ๑): ๑๔๒.

^{๒๘} จุททกนิกายภูทกเถา เถรคาวาณณนา (ปรมุตฺตปิณี ๑): ๑๕๖.

- ฉ. ปุสฺโส กิร สมฺมาสมฺพุทฺโธ^{๒๙}
- ช. มงฺกลสมฺมาสมฺพุทฺโธ ปน^{๓๐}
- ซ. วิปสฺสึ สมฺมาสมฺพุทฺโธ หิ^{๓๑}
- ฌ. สิจิ กิร สมฺมาสมฺพุทฺโธ^{๓๒}
- ญ. สุเมโธ นาม สมฺมาสมฺพุทฺโธ^{๓๓}
- ฎ. โสภิตโต นาม สมฺมาสมฺพุทฺโธ^{๓๔}
- ฏ. อโนมทสฺสี นาม สมฺมาสมฺพุทฺโธ^{๓๕}

ฉ. สยมญ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “สยมญ” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย สย บพหน้า + ญ ธาตุ ในความมี ในความเป็น + กวิ
ปัจจัย ในนามกิตก์ เมื่อประกอบศัพท์ อาเทศนิกหิตที่ สย เป็น ม แล้วลบ กวิ ปัจจัยทิ้งเสีย
สำเร็จรูปเป็น “สยมญ” หมายถึง “พระผู้เป็นเอง” (พระมหาสมปอง มุกฺติโต, ๒๕๔๗: ๑๗)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตฺโต), (๒๕๕๑: ๔๐๔) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “สยมญ” หมายถึง “พระผู้เป็นเอง คือ
เป็นผู้ตรัสรู้ได้เอง โดยไม่มีใครสั่งสอน คือ พระพุทธเจ้า”

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์
(ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๑๐๑๖) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “สยมญ” คือ ผู้เป็นเอง คือ ผู้อาศัย
ตนเอง คำว่า “สยมญ” ในคำวัดใช้เป็นพระนามิตกนามของพระพุทธเจ้าพระนามหนึ่ง โดยเหตุที่

^{๒๙} ขุทฺทกนิกายภูจกถา พุทฺธวสวณฺณนา (มธุรตฺตวลีสินี): ๔๒๔.

^{๓๐} ขุทฺทกนิกายภูจกถา พุทฺธวสวณฺณนา (มธุรตฺตวลีสินี): ๒๖๘.

^{๓๑} ธรรมปทภูจกถา (๒) อปฺปมาท-จิตฺตวคฺควณฺณนา: ๒๔๖.

^{๓๒} ขุทฺทกนิกายภูจกถา พุทฺธวสวณฺณนา (มธุรตฺตวลีสินี): ๔๔๕.

^{๓๓} ขุทฺทกนิกายภูจกถาวิมานวตฺถวณฺณนา (ปรมตฺตทปนี): ๔๔๗.

^{๓๔} ขุทฺทกนิกายภูจกถา อปทานวณฺณนา (วิสุทฺทชนวลีสินี ๒): ๓๕๑.

^{๓๕} ขุทฺทกนิกายภูจกถา เถรคาถาวณฺณนา (ปรมตฺตทปนี ๒): ๕๕๕.

ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ด้วยพระองค์เอง คือ ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีผู้ใดสั่งสอน หรือช่วยเหลือให้เป็น เรียกเต็มว่า “พระสยัมภู” นอกเหนือจากนี้ คำว่า “สยัมภู” ในศาสนาฮินดู หมายถึง “พระอิศวร” หนึ่งในพระเจ้าสำคัญ ๓ พระองค์ คือ พระพรหม พระอิศวร และพระนารายณ์

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สยัมภู” นั้น ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา ท่านอธิบายความเป็น “สยัมภู” ไว้หลายแห่งดังต่อไปนี้

...สยเมว สมมาสมพุทฺโธ ภวติ อนนฺตญฺโพนฺธิตติ สยมฺภู
สทฺธมฺมญฺญิตฺติโก พุทฺโธ สยมฺภู อคฺคปฺปคฺคโล ฯ

พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าพระผู้เป็นเอง (สยัมภู) เพราะทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยพระองค์เอง คือ ไม่มีผู้สอนให้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสยัมภู ซึ่งเป็นบุคคลผู้เลิศ เป็นผู้ดำรงไว้ซึ่งพระสัทธรรม...

(วินย. จุฬาลงกรณ์: ๕๕)

... สยมฺภูติ อูปเทส วินา สยเมว ภูโต ฯ อนาจริยโกติ สยมฺภู
ปทสฺส อตฺถวิวรณฺ ฯ โย หิ อาจริย วินา สาม สจฺจานิ ปฏฺวิหฺมตฺติ
โส สยมฺภู นาม โหตฺติ ฯ

บทว่า สยัมภู คือ เป็นพระผู้เป็นเองนั่นเทียว เว้นซึ่งบุคคลผู้กล่าวอ้าง ฯ บทว่า อนาจริยโก เป็นไขความของบทว่า สยัมภู ฯ ความจริงพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ไม่มีอาจารย์ ย่อมตรัสรู้แจ้ง ซึ่งสัจจะทั้งหลายด้วยพระองค์เอง พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ย่อมทรงพระนามว่า พระผู้เป็นเอง...

(จูฬนิกายสวณณนา (สทฺธมฺมปฐฺยนิคฺคาย): ๑๕๕)

... สยมภูตภูเจนาติ อนาจริโย พุทฺธา สยเมว อริยาช ชาติยา
ภูตภูเจน ชาตภูเจน ภควา ฯ โสปี หิ ภาวนาสิทฺฐิวนเสน ผลกฺขณ
สยมฺภู นาม โหติ ฯ

บทว่า สยมภูตภูเจน ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มี
อาจารย์ คือ เป็นพระผู้เป็นเจนนั่นแล เพราะอรรถว่าเป็นแล้ว
เพราะอรรถว่าเกิดแล้ว โดยชาติแห่งพระอริยะ...

(ปฎิสมุภิตามคฺควณฺณา (สทฺธมฺมปกาสนี ๒): ๑๑๔)

“สยมฺภู สยเมว ภูตา ฯ

พระสยมฺภู คือ พระผู้เป็นเจนนั่นแล”

(อปทานวณฺณนา (วิสุทฺธชนวิลาสินี ๑): ๔๐๖)

จากคำอธิบายเบื้องต้น พอสรุปความหมายของพระสมัญญานาม
ของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สยมฺภู” ได้ดังต่อไปนี้

- ๑) พระผู้เป็นเอง
- ๒) พระผู้ไม่มีอาจารย์

คำว่า “สยมฺภู” ซึ่งหมายถึง “พระผู้เป็นเอง” หรือ “พระผู้ไม่มี-
อาจารย์” นี้มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและอรรถกถา
ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

... อนฺโมทิ มหาวีโร	สยมฺภู อคฺคปฺคฺโค
ภิกฺขุสงฺฆเม นิสิตฺติวา	อิมา คาลา อภาสถ ฯ

พระผู้เป็นเอง ผู้มีความกล้าหาญมาก ผู้เป็นบุคคล ผู้เลิศ
เสด็จประทับนั่ง ในหมู่ภิกษุแล้ว อนุโมทนาแล้วพระองค์
ได้ตรัสพระคาถานี้ไว้...

(สุตต. ขุ. อปทาน: ๔๖)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺโธ”

... สทฺธมฺมภูจิตฺติโก พุทฺโธ สยมฺภู อคฺคปฺปคฺโค
อาณานิโก ตชฺชนีย กมฺม สวาคฺคิโย ชิโน ๑

พระพุทธเจ้า ผู้ดำรงอยู่ในพระสัทธรรม ผู้เป็นพระผู้เป็นเอง
ผู้เป็นบุคคลผู้เลิศ ผู้เป็นพระชินะ ทรงอนุญาตตชชนียกรรม
ในเมืองสาวัตถีแล้ว...

(วินย. จุลฉวคฺค: ๑๒๓)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

... โย อตฺตํ อาทิสฺสตีติ โยติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริโย
ปฺปพฺเพ อนนฺตฺตฺเตสฺส ฐมฺเมสฺส สาม สจฺจานิ อภิสมฺมุขมิ ตตฺถ
จ สพฺพญฺญุต ปตฺโต พลฺลสฺส จ วสฺสิทว ๑

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระสยัมภู ผู้ปราศจากอาจารย์
ได้ตรัสรู้ยิ่งแล้ว ซึ่งสัจจะในธรรมทั้งหลาย อันหาที่สุดมิได้
ในกาลก่อน ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญุตญาณ และ
ความเป็นผู้เชี่ยวชาญในพละทั้งหลายนั้นแล้ว...

(สุตต. ขุ. จูฬนิทฺเทส: ๒๒๑)

๔) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สมฺพุทฺโธ”

... ติสฺโส ตทา โส สมฺพุทฺโธ สยมฺภู อคฺคปฺปคฺโค

ภิกขุสงฆะ นิสิตติวา อิมะ คาถา อภาสถ ๑

ในกาลนั้น พระสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าติสสะนั้น
ผู้เป็นพระสยัมภู ผู้เป็นบุคคลผู้เลิศ เสด็จประทับในในหมู่
แห่งภิกขุ แล้วได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ไว้...

(สุตต. ขุ. อปทาน: ๑๕๕)

๕) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ชิน”

... ปทุมุตโตโร นาม ชิน สยัมภู อคฺคปฺกฺกโล
ปรโต หิมวันตสฺส จิตฺตญฺเฐ วสี ตทา ๑

ในกาลนั้น พระชินเจ้า ทรงพระนามว่าปทุมุตระ ผู้เป็น
พระผู้เป็นเอง ผู้เป็นบุคคลผู้เลิศ เสด็จประทับแล้ว ณ ภูเขา
จิตตญฺเฐ เบื้องหน้าแห่งป่าหิมพานต์...

(สุตต. ขุ. อปทาน: ๗๑)

๖) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้า

... สุเมโธ นาม นามเนน สยัมภู อปราชิตो
วิเวกมนุพฺพุทฺโธ อชฺโฌคาหิ มหาวน ๑

พระผู้เป็นเอง โดยมีพระนามว่าสุเมธะ เป็นผู้ไม่พ่ายแพ้
ตั้งสมอยู่ ซึ่งความสงบ ได้เสด็จเข้าไปสู่ป่ามหาวนแล้ว...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๒๕๓)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“สยัมภู” นี้ มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎก และหมวดอรรถกถา โดยมี
ลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทธ”, “ภควา”, “สมพุทธ”, “ชิน”
- ๓) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าได้หลายพระองค์ดังนี้

- ก. สุเมโธ นาม นามเนน สมมภู^{๓๖}
- ข. ปทุโม นาม นามเนน สมมภู^{๓๗}
- ค. สุมงคโลติ นามเนน สมมภู^{๓๘}
- ง. กกุสนโธ นาม นามเนน สมมภู^{๓๙}
- จ. สมมภู นารโท นาม^{๔๐}

ข. สัพพัญญู

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “สัพพัญญู” คัมภีร์-
อภิธานวรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย สัพพ ศัพท์ + ญา ธาตุ ในความรู้ทั่ว + ฐ ปัจจย
เมื่อประกอบศัพท์ ช้อน ญ ด้วยหลักพยัญชนะสังโยค แล้วลบ ฐ ปัจจยในนามกิตก์ทิ้งเสีย
สำเร็จรูปเป็น “สัพพัญญู” หมายถึง “พระผู้ตรัสรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง” (พระมหาสมปอง มุทิตา,
๒๕๔๗: ๑๑)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๔๓๓) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “สัพพัญญู” หมายถึง ผู้รู้ธรรมทั้งปวง,
ผู้รู้ทั่วทั้งหมด, พระนามของพระพุทธเจ้า

^{๓๖} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๒๕๓.

^{๓๗} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๒๕๔.

^{๓๘} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๒๕๘.

^{๓๙} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๓๓๕.

^{๔๐} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสาริยาปิฎก: ๑๓๖.

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๑๐๕๑) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “สัพพัญญู” แปลว่า ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง, ผู้รู้ทั่วทั้งหมด ใช้เป็นนามิตกนามของพระพุทธเจ้า ใ้ชื่อว่า “สรรรเพชญ” เช่น ใ้ว่า พระ-สัพพัญญูพุทธเจ้า, พระศรีสรรรเพชญ คำว่า “สัพพัญญู” มีความหมายหลายนัย เป็นต้นว่า

- ๑) ผู้รู้ญาณอันยอดเยี่ยม คือ สัพพัญญุตญาณ
- ๒) ผู้ทรงรู้ญะธรรม คือ ธรรมที่ควรรู้ทุกอย่าง เช่น อริยสัจ ๔
- ๓) ผู้ทรงรู้สังขตธรรม และอสังขตธรรม โดยไม่เหลือด้วย
- ๔) ผู้ทรงรู้เหตุการณ์ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ได้ทุกอย่าง โดยไม่ติดขัดด้วยอนาวารณญาณ
- ๕) ผู้ทรงรู้ธรรมทั้งปวงอันควรแนะนำ คือ สังขาร วิการ ลักษณะ นิพพาน และบัญญัติ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สัพพัญญู” นั้นในคัมภีร์ อรรถกถาหมานีเทศได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “สัพพัญญู” โดยอธิบายไว้ว่า

...สพฺพํ ชานาติ สีเลนาติ สพฺพญฺญู กมฺมสพฺพญฺญู สกีสพฺพญฺญู
สทฺตสพฺพญฺญู สทฺตีสพฺพญฺญู ญาคสพฺพญฺญู

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสัพพัญญู เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง โดยปกติ และทรงเป็นพระสัพพัญญู ๕ ประการ คือ ทรงรู้จิตและการอุบัติทุกอย่างของสัตว์ผู้เป็นไปตามลำดับกรรม ทรงรู้สภาวะธรรมชาติทุกอย่างได้ในขณะญาณเดียว ทรงรู้สภาวะธรรม ทุกอย่างตามความเป็นจริง ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงรู้สภาวะธรรม ทุกอย่างด้วยพระปัญญาที่ทรงตรัสรู้ อริยสัจ ๔...

(มหานีเทศอฏฐกถา: ๓๕๐)

...คุมุหาก สตุถา สพุพณฺณ อรห สมฺมาสมพุทฺโธ ฌมฺโม
สุวากุขาโต สงฺโฆ สุปฏิปนฺโนติ

พระศาสดาของท่านทั้งหลาย เป็นพระผู้รู้ทุกอย่าง เป็นพระผู้-
ห่างไกลจากกิเลส เป็นพระผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง พระ-
ธรรม อันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว...

(ทีฆนิกายอญฺญกถา (สมุญฺจกถา) ๑: ๘๗)

คำว่า “สพุพณฺณ” ซึ่งหมายถึง “พระผู้ตรัสรู้ทุกอย่าง” นี้ มี
ลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...สพุพณฺณ สพุทฺทสุตฺวา ฌิโน อจฺริโย มม
มหาการุณิโก สตุถา สพุทฺโกลคฺคิจฺจน โโก ฯ

พระผู้รู้ทุกอย่าง ผู้เห็นโทษทั้งปวง ผู้มีชัยชนะ ผู้เป็นอาจารย์
ของเรา ผู้มีพระกรุณา ผู้คอยแนะนำสั่งสอน เป็นผู้เยียวยา
สัตว์โลกทั้งปวง...

(สุตฺต. บ. วิมานวตฺถุ-เปตวตฺถุ-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๓๗๑)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สตุถา”

...อํ สตุถา สพุพณฺณติ อํ โน สตุถา สพุพณฺณตฺย
สพุพณฺณติ ฯ

บทว่า อํ สตุถา สพุพณฺณ ความว่า พระศาสดาของพวก
เรานี้ เป็นพระผู้รู้ทุกอย่างด้วยสามารถทรงทราบทุกอย่าง...

(สุตฺต. บ. มหานิทฺเทส (๑): ๔๕๒)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺธ”

...อิติคนฺตฺวาน สพุพฺพญฺญ พุทฺโธ โลเก สเทวเก
อิมินา เม มหารณฺณํ อมตเกริมาหิ ฯ

พระพุทธเจ้า ครั้นทรงตรัสรู้แล้ว ผู้ทรงเป็นพระผู้รู้ทุกอย่าง
ทั้งในโลก พร้อมทั้งเทวโลก ทรงนำมาแล้ว ซึ่งกลองคือ
อมตธรรม อันเป็นใหญ่แก่เราด้วยเหตุนี้...

(สุตต. ขุ. อุปทาน (๑): ๗๑)

๔) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สมพุทฺธ”

...หาสยิตฺวาน สมพุทฺธํ สพุพฺพญฺญ โลกนายโก
ปฺพุพฺพกมฺมมภิณฺณาย สจฺจานิ วิวริตฺสติ ฯ

พระสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระผู้รู้ทุกอย่าง ผู้ทรงเป็น
พระผู้นำของชาวโลก ทรงยินดีแล้ว ทรงทราบบุญกรรมแล้ว
จักเปิดเผยสัจจะทั้งหลาย...

(สุตต. ขุ. อุปทาน (๑): ๑๔๔)

๕) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...อตุตฺทสฺสึ ตฺถ ภควา สพุพฺพญฺญ วตฺต วโร
มมฺพุทฺธิตฺถกาโม โส อากฺขณิ ปฺพุพฺพตฺตมฺ ฯ

ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงพระนามว่าอตฺถทสฺสึ ผู้-
เป็นพระผู้รู้ทุกอย่าง ผู้ประเสริฐ ผู้ปรารถนาจะยกข้าพเจ้า
นั้น ผู้กราบทูลอยู่นั้น จึงเสด็จมายังภูเขอันประเสริฐ...

(สุตต. ขุ. อุปทาน (๑): ๑๖๖)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สพฺพญฺญ” นี้มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สตุถา”, “พุทฺธ”, “สมพุทฺธ”, “ภควา”
- ๓) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว คือ สมณ โคตโม สพฺพญฺญ^{๔๐}

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สพฺพญฺญ” นี้ หมายถึง “พระผู้รู้ทุกอย่าง” โดยสิ่งที่พระองค์ทรงทราบ พอสรุปได้กว้าง ๆ ๕ ประการ คือ

- ๑) พระผู้รู้การเกิดและการดับของหมู่สัตว์
- ๒) พระผู้รู้สภาวะของธรรมชาติทุกอย่าง
- ๓) พระผู้รู้สภาวะธรรมทุกอย่าง
- ๔) พระผู้รู้สภาวะธรรมทุกอย่างด้วยพระปรีชาสามารถ
- ๕) พระผู้รู้ร้อยยี่สิบ ๔

ข. มหามุนิ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “มหามุนิ” คัมภีร์อภิธาน-วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย มหฺนฺต ศัพท์ + มุน ชาติ + อิ อาคม เมื่อประกอบศัพท์ อาเทศ มหฺนฺต ศัพท์ เป็น มหา สำเร็จรูปเป็น “มหามุนิ” หมายถึง “พระผู้เป็นจอมแห่งนักปราชญ์” (พระมหาสมปอง มุทิโต, ๒๕๔๗: ๑๖)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มหามุนิ” นั้นในอรรถกถาสารัตถปกาสินี ได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “มหามุนิ” โดยอธิบายไว้ว่า

^{๔๐} สุตต. ม. มัชฌิมปญฺณาสก: ๒๓๗.

...มุนินิ์ เสดฐตุตา มหามุนิ สตุถา หิ จิริ ชิว มหาวีร กปโป
ติฏฐ มหามุนิติ เอว โคตรมียา วนุทิต

พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า “มหามุนิ” เพราะทรงเป็นผู้
ประเสริฐกว่ามุนิทั้งหลาย ความจริง พระบรมศาสดา ผู้อันพระ-
นางโคตมิ์ กราบบังคมทูลแล้ว อย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้กล้าหาญ
อย่างยิ่งใหญ่ ขอพระองค์จงมีพระชนมายุยังยืนนาน ข้าแต่มหา-
มุนิ ขอพระองค์โปรดประทับอยู่ตลอดกัปปีเกิด...

(นิทานวฤคชนธวาวรรคคุณุณนา (สารตถุปกาสินี): ๕๘)

คำว่า “มหามุนิ” ซึ่งหมายถึง “พระผู้เป็นนักปราชญ์ที่ยิ่งใหญ่” นี้
มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...จปิตฺวาสนุที ปตุลฺลก ทารุปตุตฺตจ ปาทุก
สพฺพ ทารุณฺม ภาณฺท อนฺนุณฺวาสิ มหามุนิ ฯ

พระผู้เป็นนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงอนุญาต บัลลังก์ ยกเว้น
เก้าอี้ยาว เบียงรองเท้าที่ทำด้วยไม้ และสิ่งของที่ทำได้ด้วยไม้
ทั้งหมด...

(วินย. จุลลวฤค: ๘๔)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สัมพุทธโธ”

...พาโล อาปตุติพฺพโล สสฺสฺสฺสฺส จ เสยฺยโส
นิยฺสฺสฺสกมฺม สมฺพฺพุทฺโธ อาณาเปสิ มหามุนิ ฯ

พระสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงอนุญาตให้
ลงนียสกรรม สำหรับภิกษุที่เป็นคนพาล มากด้วยอาบัติ
ชอบคลุกคลีกับบุคคลอื่น...

(วินย. จุลลวคฺค: ๑๒๖)

๓) ใช้ถ้อยคำพระนามของพระพุทธเจ้า

...อารามทวารวรา นิกขมม ปทุมุตโตโร มหามุนิ
 วสฺสนโต อมตวฺภูจฺจํ นิพฺพาเปสิ มหาชน
 พระผู้เป็นนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงพระนามว่าปทุมุตตระ
 เสด็จออกจากประตูแห่งพระอารามแล้ว ให้ฝนอมฤตตก
 แล้ว ยังมหาชนให้ชุ่มฉ่ำแล้ว...

(สุตฺต. ขุ. อปทาน: ๗๕)

๔) พระเถระใช้เรียกพระศาสดา ก็ใช้คำว่า “มหามุนิ”

...เอโร เสนาสน สฺสามุตฺวา ทิวาภูจฺจาน สมฺมชฺชิตฺวา
 ทิวาภูจฺจานทฺวาเร จตุวา ทิวาภูจฺจาน โอโลเกนฺโต อิทานิ
 ปจฺฉิมทสฺสน ปุณฺ อากมฺม นตฺถิติ ปณฺจสฺตภิกฺขุปรวิรุโธ
 ภควนฺต อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ภควนฺต เอตทโวจ
 จินฺโนทานิ ภวิสฺสามิ โลกนาถ มหามุนิ คมฺนาคมฺม นตฺถิ
 ปจฺฉิมา วนฺทนา อย ฯ

พระเถระ เก็บงำเสนาสนะแล้ว กวาดที่พักในเวลากลางวัน
 แล้วยืนในที่พักในเวลากลางวันแล้ว เหลียวดูที่พักในเวลา
 กลางวันอยู่ คิดว่า บัดนี้ การเห็นครั้งนี้จะเป็นการเห็นครั้ง
 สุดท้าย การหวนกลับมาอีก จะไม่มี ดังนี้ ผู้มีภิกษุ ๕๐๐รูป
 เป็นบริวาร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว
 ได้กราบทูลค้ำน้นกับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้
 เป็นนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก บัดนี้
 ข้าพเจ้าจักเป็นผู้อันเขาตัดขาดแล้วการเดินทางไปและ
 เดินทางมา จะไม่มีอีกการถวายบังคมครั้งนี้ จะเป็นการ
 ถวายบังคมครั้งสุดท้าย...

(ทีมนิกายภิกขุสภา (สมุญจลวิลาสินี ๒): ๒๔๗)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มหามุนิ” นี้ หมายถึง “พระผู้เป็นจอมแห่งนักปราชญ์” สมดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

...มหามุนินฺติ อญฺเณหิ ปจฺเจกพุทฺธาทิหิ มุนีหิ อธิกภาวโต
มหนฺโต มุนีติ วุจฺจติ มหามุนิ ฯ

บทว่า มหามุนิ ได้แก่ ชื่อว่า มุนิใหญ่เพราะยิ่งกว่ามุนิทั้งหลาย
มีพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้นอื่น ๆ เหตุนี้จึงเรียกว่า มหามุนิ...

(ขุทฺตกนิกายภิกขุสภา พุทฺธวสวณฺณนา (มรฺรตฺถวิลาสินี): ๕๕)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มหามุนิ” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สมุพุทธ”
- ๓) ใช้คู่กับพระนามของพระพุทธเจ้าได้หลายพระองค์ ดังนี้
 - ก. ปทุมุตตโร มหามุนิ^{๔๒}
 - ข. ทีปังกรโอร มหามุนิ^{๔๓}
 - ค. อโนมตสุตติ มหามุนิ^{๔๔}
 - ง. อุตตมสุตติ มหามุนิ^{๔๕}
 - จ. ปิยทสุตติ มหามุนิ^{๔๖}

^{๔๒} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๗๕.

^{๔๓} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๔๒๐.

^{๔๔} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๕๔๖.

^{๔๕} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๒๔๓.

^{๔๖} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๓๘๖.

ณ. มุนิมุนิ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “มุนิ” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย มุน ชาติ ในความรู้ + อี อาคม สำเร็จรูปเป็น “มุนิ” เป็น
ศัพท์สมาส คือ “มุนิมุนิ” หมายถึง “พระผู้เป็นนักปราชญ์แห่งนักปราชญ์” (พระมหาสมปอง มุทิโต,
๒๕๔๗: ๑๓)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๓๒๒) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “มุนิ, มุนิ” หมายถึง “นักปราชญ์, ผู้
สละเรือนและทรัพย์สมบัติแล้ว มีจิตใจตั้งมั่นเป็นอิสระไม่เกาะเกี่ยวติดพันในสิ่งทั้งหลาย สงบเย็น
ไม่ทะเยอทะยานฝันใฝ่ ไม่แต่พร่านหวั่นไหว มีปัญญาเป็นกำลังและมีสติรักษาดน, พระสงฆ์หรือนัก
บวชที่เข้าถึงธรรม และดำเนินชีวิตอันบริสุทธิ์”

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์
(ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๗๕๒) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “มุนิ” หมายถึง “ผู้รู้ประโยชน์ตน
ประโยชน์ท่าน” คำว่า “มุนิ” โดยทั่วไป หมายถึง “นักปราชญ์, ผู้ศักดิ์สิทธิ์, ผู้ฉลาด, นักบวช, ฤๅษี,
พระสงฆ์” คำว่า “มุนิ” ในคำวัดหมายถึง “ผู้ถอนจากทุจริตได้แล้ว และประกอบแต่สุจริต และใช้
เรียกภิกษุผู้สละเหี้ยวเรือน ออกบวชบำเพ็ญเพียร จนบรรลุคุณธรรม สามารถเห็นขันธ์ ๕ ความเป็น
วาจา ใจได้ มีกาย วาจา ใจ สงบระงับแล้ว ตลอดถึงได้บรรลุมรรค ผลนิพพานแล้ว และมี ๖
ประเภท คือ อการมุนิ อนุการมุนิ เสขมุนิ อเสขมุนิ ปัจเจกมุนิ มุนิมุนิ (พระพุทธเจ้า)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มุนิมุนิ” นั้น ในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาทั้งหมดพระไตรปิฎกและหมวดรรคถา ได้กล่าวไว้หลายแห่ง ดังนี้

...อศุตหิตถจ ปรีหิตถจ มุนาติ ชานาตีติ มุนิ โพธิมชฌคา
มุนิ โมเนยชฌมมสมนฺนาคเมณ มุนิ

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า มุนิ เพราะทรงทราบประโยชน์ของ
พระองค์เอง และประโยชน์ของบุคคลอื่น ตรัสรู้พระโพธิญาณ

และทรงพระนามว่ามุนิ เพราะทรงประกอบด้วยโมเนยธรรม
อันหมายถึง พระปัญญาญาณ...

(อิติวุตตกฏจกถา: ๓๖๐)

...มุนิโม โมน วุจติ ฉาณ ยา ปญญา ปชานนา ฯ เป ฯ อโมโห
ธมฺมวชิโย สมนฺมาทักฺขิ เตน ฉาณน สมนฺนาคโต มุนิ
โมนปฺปตฺโตติ ฯ ติณฺโณ โมนะยานิ กายโมเนยฺย วชิโมเนยฺย มโน
โมเนยฺย ฯ

คำว่ามุนิ ความว่า ความรอบรู้ ท่านเรียกว่า โมนะ มุนิผู้ไม่มี
โมหะ ผู้ศึกษาค้นคว้า ผู้มีความดำริชอบ เชื่อว่าถึงพร้อมด้วย
โมนะ, ความเป็นนักปราชญ์ มี ๓ ประการ คือ ความเป็น
นักปราชญ์ทางกาย ความเป็นนักปราชญ์ทางวาจา และความ
เป็นนักปราชญ์ทางใจ...

(สุตฺต. ขุ. มหานิทฺเทส: ๖๗)

...ภควา สมนฺมตฺเตวานญฺจ อูปตฺตติเตวานญฺจ วิสุทฺธิเตวานญฺจ
เทโว จ อตฺติเทโว จ เทวตฺติเทโว จ สีสฺสโห นาคนาโค คณฺธิคณฺธิ
มุนิมุนิ ราชราชา ฯ

พระผู้มีพระภาคเป็นเทพ เป็นเทพยิ่งกว่าสมมติเทพ กว่าอูปติเทพ
และกว่าวิสุทธิเทพทั้งหลาย เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เป็นสหัสยิ่งกว่า
สหัส เป็นนาคยิ่งกว่านาค เป็นเจ้าคณะยิ่งกว่าเจ้าคณะ เป็นมุนียิ่ง
กว่ามุนิ เป็นพระราชายิ่งกว่าพระราชา...

(สุตฺต. ขุ. จุฬนิตฺเทส: ๑๑๒)

...สตุตฺต เสกฺขา เสกฺขมุนิ จิณฺหาสโว อเสกฺขมุนิ ปจฺเจกพุทฺธโร
ปจฺเจกมุนิ สมนฺมาสมพุทฺธโร มุนิมุนิตฺติ ฯ

พระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่าเสขมุนี พระอรหันต์ทั้งหลายชื่อว่า
อเสขมุนี พระปัจเจกพุทธะทั้งหลายชื่อว่าปัจเจกมุนี พระตถาคต
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่ามุนิมุนี...

(ขุททกนิกายภูทกเถา อิติวุตตกวรรณา (ปรมุตที่ปณี): ๒๓๗)

“มุนิมุนีติ สมมาสมพุทโธ ฯ

บทว่า มุนิมุนี ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า”

(ชาตกภูทกเถา เอกนิปาตวรรณา (๑): ๑๑๕)

ในด้านความหมายของพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“มุนิมุนี” นั้น สรุปได้ดังนี้ คือถ้าตามรูปศัพท์ “มุนี” เพียงคำเดียวหมายถึง “พระผู้ทราบประโยชน์
ของตนเองและของผู้อื่น” และมีความหมายว่า “พระผู้รู้ซึ่งประกอบด้วยปัญญาญาณ”

ถ้าเป็นรูปศัพท์ “มุนิมุนี” อันหมายถึง “พระพุทธเจ้า” พระองค์
เดียว จะหมายถึง “พระผู้เป็นนักปราชญ์ยิ่งกว่านักปราชญ์” โดยมีลักษณะการใช้ในคัมภีร์
พระพุทธศาสนา จะใช้เป็นรูปศัพท์ “มุนี” ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง อาจใช้
เพียง “มุนี” เช่น

...มจฺจโล จ สุมโน จ

เรวโต โสภิตो มุนิ

เตปิ พุทฺธา เอกกปฺเป

จกฺขมฺนฺโต ปภฺงกรา ฯ

พระพุทธเจ้ามั่งคละ พระพุทธเจ้าสุมนะ พระพุทธเจ้า
เรวตะ และพระพุทธเจ้าโสภิตะ พระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น
ผู้มีจักขุ ผู้กระทำแสงสว่าง ย่อมเสด็จอุบัติขึ้นในกับ
เดียวกัน...

(สุตฺต. ขุ. อุปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๕๔๖)

๒) ใช้เป็นบทขยายของพระนามพระพุทธเจ้า

...โส ตาติโส โลกวิทู สุขเมโธ

สพเพสุ ฐมเมสุ อตมมโย มุนีติ ฯ

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสุเมธะนั้น ผู้รู้แจ้งโลกเช่นนั้น
ทรงเป็นพระผู้รู้ ผู้ไม่ทะยานอยาก ในธรรมทั้งปวง...

(สุตต. อง. เอก-ทุก-ติกนิปาต: ๑๕๐)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“มุนิมุนี” นี้ มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมี
ลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

๒) ใช้เป็นบทขยายของพระนามพระพุทธเจ้าหลายพระองค์

โดยใช้ในรูปศัพท์ “มุนิ” คือ มงฺคโล จ สุขฺโม จ เรวโต โสภิตो มุนิ^{๔๗}

ญ. ฐริปญญ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ฐริปญญ” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย ฐริ + ปญญ + ญ เมื่อนำมาประกอบศัพท์ด้วยวิธีสมาส
สำเร็จรูปเป็น “ฐริปญญ” หมายถึง “พระผู้มีปัญญาประจักษ์แผ่นดิน” (พระมหาสมปอง มุทิโต,
๒๕๔๓: ๑๕)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ฐริปญญ” นั้น ในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถาได้กล่าวไว้หลายแห่งดังนี้

^{๔๗} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทธวสจรีชาปิฎก: ๕๔๖.

...ภุริปญฺโญติ ภุริปญฺโญ มหาปญฺโญ ติกฺขปญฺโญ ปุณฺณปญฺโญ
 มหาปญฺโญ ชวนปญฺโญ นิพฺเพธิปญฺโญ ฯ ภุริ วุจฺจติ ปจฺวี ฯ
 ตาย ปจฺวีสมาย ปญฺณาย วิปฺลายน วิตฺถตายน สมฺนฺนาคโตติ น
 อฺจุจาวจ กจฺจติ ภุริปญฺโณ ฯ

คำว่า ภุริปญฺโญ ได้แก่ ผู้มีปัญญากว้างขวาง จุจแผ่นดิน มีปัญญา
 มาก มีปัญญาแก่กล้า มีปัญญาสูง มีปัญญาคดี มีปัญญาเร็ว มีปัญญา
 กำจัดกิเลส ฯ แผ่นดิน ท่านเรียกว่า ภุริ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อ
 ว่าประกอบพร้อมแล้ว ด้วยปัญญาอันเสมอด้วยแผ่นดินนั้น
 เพราะเป็นผู้มีปัญญาอันไพบูรณ์ เพราะเป็นผู้มีปัญญาอันกว้าง-
 ขวาง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีปัญญาอันเสมอด้วยแผ่นดิน
 (พระพุทธเจ้า) จึงไม่ถึงความเป็นผู้สูง ๆ ต่ำ ๆ (ไม่ลำเอียง) ...

(สุตฺต. ข. มหานิทฺเทส: ๑๑๓)

“เทวมนุสฺสปุชฺิตํ ทิสฺวา ปน พุยากริ ภุริปญฺโญ

ก็ พระผู้มีปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน (พระพุทธเจ้า) ผู้อันเทวดา
 และมนุษย์บูชาแล้ว ทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงทรงพยากรณ์”

(สุตฺต. ข. วิมานวตฺถุ-เปตวตฺถุ-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๒๑๔)

“ภุริปญฺญาติ พหุปญฺญา อุตฺตมฺนปญฺญา ฯ

บทว่าภุริปญฺญา ได้แก่ ผู้มีปัญญามาก คือ ผู้มีปัญญาอันหนาแน่น”

(สยฺยตฺตนิคายกฺกถา (สารตฺถกปกาสิณี ๑): ๑๓๖)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ภุริปญฺญ” ซึ่งหมายถึง
 “พระผู้มีปัญญาประดุจแผ่นดิน” นี้มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...โอโรหิตวาน อากาสา ฐริปญฺโณ สุเมธโส
สงฆาญี ปตฺถริตวาน ปลฺลฺงเกน อุปาวีสี ฯ

พระผู้มีปัญญอันเสมอด้วยแผ่นดิน ผู้มีปัญญาดี เสด็จลง
จากอากาศแล้ว ลาดสังฆาญี แล้วเสด็จเข้าพร้อมด้วย
บัลลังก์...

(สุตต. ขุ. อุปทาน (๑): ๒๓๘)

๒) ใช้เป็นบทขยายพระสมัญญานาม คือ “โคตม”

...ปฺจุณามิ ต โคตม ฐริปญฺณ
กิสฺมี จิโต ปริโลก น ภายติ ฯ

ข้าแต่พระโคตม ผู้มีปัญญอันเสมอด้วยแผ่นดิน
ข้าพระพุทธเจ้าขอทูลถามพระองค์ บุคคลดำรงอยู่ ณ แห่ง
ไหนใด จึงจะไม่กลัวปรโลก...

(สุตต. ศ. สคาถกค: ๕๘)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“ฐริปญฺณ” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดย
มีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

๒) ใช้เป็นบทขยายของพระนามพระพุทธเจ้า

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ฐริปญฺณ” นี้ เป็นพระ-
สมัญญานามที่บุคคลอื่นขนานนามให้แก่พระองค์ โดยมีอุปมาว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ที่มี

ปัญญามาก เป็นผู้ที่มีปัญญาเปรียบประดุจแผ่นปฐพี เพราะมีความกว้างใหญ่ไพศาลและมีความละเอียด” นอกจากนี้ยังหมายถึง “พระผู้มีปัญญาที่ครอบงำกิเลสได้ทั้งหมด”

ฉ. วรปัญญา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “วรปัญญา” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย วร + ปัญญา + ณ เมื่อนำมาประกอบศัพท์ด้วยวิธีสมาส
สำเร็จรูปเป็น “วรปัญญา” หมายถึง “พระผู้มีปัญญาอันประเสริฐ” (พระมหาสมปอง มุกติโต,
๒๕๔๓: ๑๘)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “วรปัญญา” นั้น ในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถาได้กล่าวไว้หลายแห่ง ดังนี้

...เต โดสิตา จกขุมตา พุทเธนาทิจจนฺธนา
พฺรหฺมจริยมจริสฺส วรปญฺญสฺส สนฺติเก ฯ

มาณพเหล่านั้น ผู้มีจักขุ ผู้อันพระผู้อยู่ในวงศ์แห่งพระอาทิตย์คือ
พระพุทธเจ้า ให้ทรงยินดีแล้ว ประพฤติแล้วซึ่งพรหมจรรย์ ใน
สำนักของพระผู้มีปัญญาอันประเสริฐ (พระพุทธเจ้า) ...

(สุตต. ขุ. ขุพุทธปาจ-ธมมปทกถา...สุตตนิปาต: ๕๕๑)

“สงฺขาเย เสเว วรปญฺญสวโก

พระสาวกของพระผู้มีปัญญาอันประเสริฐ (พระพุทธเจ้า) พึงใช้
สอยโดยการพิจารณา”

(สุตตนิปาตาวณณนา (ปรมตฺถโชติกา ๒): ๒๖๓)

“เสฏฺฐปญฺญาเย สมนฺนาคตฺตตา วรปญฺโญ

พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า พระผู้มีปัญญาอันประเสริฐ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยพระปัญญาอันประเสริฐที่สุด”

(พระมหาสมปอง มุทิตโต, ๒๕๔๓: ๑๘)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “วรปัญญา” ซึ่งหมายถึง “พระผู้มีปัญญาอันประเสริฐ” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...สงฆาภิกขุ จีวรนติ จตุพพิรมปิ ปัจจย สงฆาย ขาวเทว
อิมสฺส กายสฺส จิตฺยาติอาทินา นยฺน ปัจจเวกฺขิตฺวา เสว
วรปญฺณสาวโก ฯ

พระสาวกของพระผู้มีปัญญาอันประเสริฐ (พระพุทธเจ้า) พิจารณาแล้ว พึงใช้สอยโดยนัยเป็นต้นว่า พิจารณาแล้วซึ่งปัจฉยแม้ทั้ง ๔ มีสังฆาภิกขุ และจีวร เป็นต้น แล้วใช้สอยเพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งกายนี้...

(สุตฺตนิปาตวณฺณนา (ปรมตฺถโชติกา ๒): ๒๖๓)

๒. ใช้เป็นบทขยายของพระสมัญญานาม คือ “ตถาคต”

...เสวิตฺถ สกฺกณฺเณยฺย วรปญฺณสฺส ตถาคตสฺส สาวโก เสกฺโข
วา ปุณฺธุชฺชโน

พระสาวก ผู้เป็นเสขบุคคล หรือปุณฺธุชฺชโนของพระตถาคตเจ้า พึงอาจ เพื่อที่จะใช้สอยได้...

(สุตฺตนิปาตวณฺณนา (ปรมตฺถโชติกา ๒): ๒๖๓)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “วรปญฺญ” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ตถาคต”

ฎ. มหาวิร

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “มหาวิร” คัมภีร์อภิชาน-วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย มหฺนฺต + วิริย + ณ เมื่อนำมาประกอบศัพท์ อาเทศ มหฺนฺต เป็น มหา อาเทศ วิริย เป็น วิร สำเร็จรูปเป็น “มหาวิร” หมายถึง “พระผู้มีความเพียรใหญ่” (พระมหาสมปอง มุทิโต, ๒๕๔๗: ๘๘๖)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มหาวิร” นั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถาได้กล่าวไว้หลายแห่ง ดังนี้

...อนุสาสิ มหาวิโร สพฺพธมฺมาน ปารคฺ
ตสฺสหา ธมฺม สุตฺวาน วิหาสิ สฺนฺติเก รโต

พระผู้มีความเพียรอย่างยิ่งใหญ่ ทรงเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งพระธรรมทั้งปวง ทรงสั่งสอน (หมู่สัตว์) ข้าพเจ้า ฟังธรรมแล้ว ยินดีแล้ว จึงอยู่ในสำนักของพระองค์...

(สุตฺต. ขุ. วิมานวตฺถุ-เปตฺวตฺถุ-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๒๗๕)

“มหาวิโรติ มหาวิริโย

บทว่า มหาวิโร ได้แก่ ผู้มีความเพียรมาก”

(อปทานวณฺณนา (วิสุทฺธชนฺนิลาสิณี ๒): ๑๒๒)

“มหาวีริเยน โยโคโต มหาวีโร

ชื่อว่า มหาวีโร เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยความเพียรอย่างยิ่งใหญ่”

(พุทธทวสวณฺณนา (มรุตตวลิลาสินี): ๕๐)

...จตุราสงเขยยุสศตสหัสเสสุ กปเปสุ อพโพจุณินฺนอุสุสาหา-
สงฺขาเตน วีริเยน มหาวีโร

ชื่อว่าพระผู้มีความเพียรอย่างยิ่งใหญ่ เพราะมีความเพียรอัน
ประกอบด้วยความอุตสาหะที่ไม่ขาดสาย ใน ๔ อสงไขย
๑๐๐,๐๐๐ กัป...

(อปทานวณฺณนา (วิสุทฺธชนวีลาลินี ๒): ๓๘)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มหาวีร” ซึ่งหมายถึง
“พระผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวด
พระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...อย นาโค มหาวีโร ทุกฺขสฺสนฺตโกโร มุนิ
อิม ทสฺสณมาคมม สพฺพทุกฺขา ปมฺจุเร ๑

พระผู้มีความเพียรอย่างยิ่งใหญ่ ผู้ประเสริฐนี้ ผู้กระทำซึ่ง
ที่สุดแห่งทุกข์ ผู้เป็นนักรบราชญ์ อาศัยการเห็นนี้ จึงเปลื้อง
(ข้าพเจ้า) จากความทุกข์...

(สุตฺต. ขุ. อปทาน (๑): ๒๕)

๒) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้า

...กปเปสฺตสฺสสฺเส จ จตุโร จ อสงฺขเย

ญาณวโรธ ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย ส บพหน้า + พุช ธาตุ+ ต ปัจจัย ธาตุที่มี ฐ และ ภ เป็นพยัญชนะที่สุคธาตุ แปลง ต เป็น ฐ แล้ว แปลงพยัญชนะที่สุคธาตุ เป็น พุ ประกอบศัพท์แล้ว สำเร็จรูปเป็น “สมุพุทฐ” หมายถึง “พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๒๖: ๒๑๐)

พระสมณญาณามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สมุพุทฐ” นั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมดพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้กล่าวไว้ว่า

...พาลโ อปตติพหุโล สสฏโงปิ จ เสยโย
นียสสกมม สมพุทโธ อาณาเปสิ มหามุนิ ฯ

อนึ่ง ภิกษุพาล ผู้มากด้วยอาบัติ แม้ผู้ชอบคลุกคลีด้วยหมู่ พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว ผู้เป็นจอมแห่งนักปราชญ์ ทรงสั่งบังคับนิยสกรรมแล้ว...

(วินย. จุลลวสุก (๑): ๑๒๖)

...น โกจิ เทโว วนุณเณ สมพุทฐสส วิโรจติ
สพเพ เทเว อติกมม สมพุทโธ ว วิโรจติ ฯ

เทวดาตนใด ๆ ย่อมไม่มีแสงสว่างเกินกว่าพระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว (พระสัมพุทธเจ้า) พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว เท่านั้น ย่อมรุ่งเรืองเกินกว่าเทวดาทั้งมวล...

(ขมมปทฎฐกถา อปปมาท-จิตตวคฺคณณนา: ๒๒๕)

“สปปญฺโณติ สฺปญฺโณ สมพุทโธ ฯ

บทว่า สปปญฺโณ ได้แก่ พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว เป็นผู้มิปัญญาดี”

(สยฺยตฺตนิคายฎฐกถา (สารตฺตปกาสินี ๑): ๔๐๘)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “**สมุพุทธ**” ซึ่งหมายถึง “**พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว**” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถาดังต่อไปนี้

๑) ใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...หิตานุกมปี **สมุพุทธ**โ ยทถณมนุสาสติ
อนุโรหวิโรเหหิ วิปมุตโต ตถาคโคติ ฯ

พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว เป็นมีความเกื้อกูลและมีความอนุเคราะห์
ทรงตามสอนบุคคลทุกหมู่เหล่า พระผู้เสด็จไปแล้วอย่าง
นั้น ทรงหลุดพ้นวิเศษแล้ว จากความยินดียินร้าย...

(สุตต. ส. สภาวสุต. ๑๖๓)

๒) ใช้คู่กับพระนามของพระพุทธเจ้า

...เวสสุฏฐ นาม **สมุพุทธ**โ โลกเชฏโฐ นราสโก
ทิวาวิหาราย มุนิ โอคาหิ มหาวน ฯ

พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว (สมุพุทธเจ้า) ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้
ประเสริฐกว่านระ ผู้เป็นนักปราชญ์ เสด็จลงแล้วจากที่
ประทับในเวลากลางวัน สู่ปามหาวัน...

(สุตต. ข. อุปทาน (๑): ๒๖๘)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “**สมุพุทธ**” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

๒) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าได้หลายพระองค์ดังนี้

- ก. สุมะโร นาม สมพุทฺโธ^{๕๓}
 ข. เทวโล นาม สมพุทฺโธ^{๕๔}
 ค. เวสสุณ นาม สมพุทฺโธ^{๕๕}
 ง. โสภิต นาม สมพุทฺโธ^{๕๖}
 จ. อานนุโท นาม สมพุทฺโธ^{๕๗}
 ฉ. วิปสฺสี นาม สมพุทฺโธ^{๕๘}
 ช. อุปติสฺโส นาม สมพุทฺโธ^{๕๙}
 ซ. เรวโต นาม สมพุทฺโธ^{๖๐}
 ฌ. สตรสี นาม สมพุทฺโธ^{๖๑}
 ญ. ติสฺโส นามาสี สมพุทฺโธ^{๖๒}
 ฎ. ศุสฺโส นามาสี สมพุทฺโธ^{๖๓}
 ฏ. ปทุโม นาม สมพุทฺโธ^{๖๔}
 ฐ. สุชาโต นาม สมพุทฺโธ^{๖๕}
 ท. สุมโน นาม สมพุทฺโธ^{๖๖}
 ธ. อชฺชุน นาม สมพุทฺโธ^{๖๗}

^{๕๓} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๕๒.

^{๕๔} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๖๕.

^{๕๕} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๒๖๘.

^{๕๖} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๒๘๒.

^{๕๗} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๓๒๔.

^{๕๘} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๑๖.

^{๕๙} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๓๕.

^{๖๐} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๓๗.

^{๖๑} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๔๒.

^{๖๒} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๔๕.

^{๖๓} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๔๗.

^{๖๔} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๔๘.

^{๖๕} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๕๐.

^{๖๖} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๕๗.

^{๖๗} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๖๘.

- ณ. อนรุทุโธ นาม สมพุทุโธ^{๖๘}
- ด. โรมโส นาม สมพุทุโธ^{๖๙}
- ต. โสภิต นาม สมพุทุโธ^{๗๐}
- ถ. สิทธตโธ นาม สมพุทุโธ^{๗๑}
- ท. อชิโน นาม สมพุทุโธ^{๗๒}
- ธ. โกนาคมน นาม สมพุทุโธ^{๗๓}
- น. ทีปงโร จ สมพุทุโธ^{๗๔}

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สมพุทุธ” นี้ เป็นพระสมัญญานามที่ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าได้หลายพระองค์ ซึ่งบางพระองค์ก็ได้อยู่ในจำนวน ๒๘ พระองค์ ที่กล่าวไว้ในบทที่ ๒ แต่พระพุทธเจ้าที่พระเถระต่าง ๆ ได้เล่าถึงประวัติความเป็นมาของท่าน ซึ่งเป็นยุคของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

อนึ่ง พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สมพุทุธ” นี้ เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าทรงขนานพระนามด้วยพระองค์เอง ดังพระดำรัสที่ว่า

...ยสเสโส ทลลโก โลเก ปาตุภาโว อภินุโส
สุวชฺช โลกมฺหิ อุปฺปนฺโน สมพุทุโธ อิติ วิสสุโต

พระผู้ตรัสรู้ดีแล้วนี้ (สัมพุทุธเจ้า) มีการปรากฏขึ้นในโลกอย่างเนื่อง ๆ เป็นเรื่องยาก ในวันนี้ เรานั้นอุบัติขึ้นแล้ว ในโลก เป็นผู้ปรากฏว่า พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว (พระสัมพุทุธเจ้า) ...

(สุตต. ขุ. ขุททกปาจ-ธมมปทคาถา-สุตตนิปาตา: ๕๒๖)

^{๖๘} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๕๕๐.

^{๖๙} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๕๐.

^{๗๐} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๕๔.

^{๗๑} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๑๐๐.

^{๗๒} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๑๔๗.

^{๗๓} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๕๓๗.

^{๗๔} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๕๔๖.

ท. ธรรมกาย

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “**ธรรมกาย**” ประกอบ ด้วย **ธรรม ศัพท์ + กาย ศัพท์ + ณ** ปัจจัยในตัทธิตถิตถิต ประกอบศัพท์ด้วยวิธีดัตถิต สำเร็จรูปเป็น “**ธรรมกาย**” หมายถึง “**พระผู้มีพระวรกายเป็นพระธรรม**” โดยเทียบเคียงกับคำว่า **สทฺโธ = สทฺธา อุตฺต อตฺติติ สทฺโธ (สทฺธ + ณ)** (เวทย์ บรรณกรกุล, ๒๕๕๒: ๑๘๕)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๑๔๒) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “**ธรรมกาย**” มีความหมาย ๒ ประการ ดังต่อไปนี้ คือ

๑) หมายถึง “**พระผู้มีธรรมกาย**” เป็นพระนามอย่างหนึ่งของ พระพุทธเจ้า ตามความในอัครักขุสุตตรแห่งทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค หมายความว่า พระองค์ทรงคิด พุทธพจน์คำสอนด้วยพระหทัยแล้ว ทรงนำออกเผยแผ่ด้วยพระวาจา เป็นเหตุให้พระองค์ก็คือ “**พระธรรม**” เพราะทรงเป็นแห่งที่ประมวลหรือประหมอยู่แห่งพระธรรมอันปรากฏเปิดเผยออกมา แก่ชาวโลก บางครั้งเรียกว่า “**พรหมกาย หรือ พรหมภูต**” ก็ได้

๒) หมายถึง “**กองธรรม**” หรือ “**ชุมนุมแห่งพระธรรม**” ธรรมกายย่อมเจริญงอกงามเติบโตขยายขึ้นได้โดยลำดับจนไพบูรณ์ ในบุคคลผู้เมื่อได้สดับคำสอนของ พระองค์แล้ว ฝึกรวมตนด้วยไตรสิกขาเจริญมรรคาให้บรรลุภูมิแห่งอริยชน ดังตัวอย่างคำรัสของ พระมหาปชาบดีโคตมี เมื่อครั้งกราบทูลลาพระพุทธเจ้าเพื่อปรินิพพานตามความในคัมภีร์อุปทาน ตอนหนึ่งว่า “ข้าแต่พระองค์สุคตเจ้า หม่อมฉันเป็นมารดาของพระองค์ ข้าแต่พระธีรเจ้า พระองค์ก็ เป็นพระบิดาของหม่อมฉัน...รูปกายของพระองค์นี้ หม่อมฉันได้ทำให้เจริญเติบโต ส่วนธรรมกาย อันเป็นที่เฝ้าสุขของหม่อมฉัน ก็เป็นสิ่งที่อันพระองค์ได้ทำให้เจริญเติบโต” สรุปตามนัยอรรถกถา คำว่า “**ธรรมกาย**” ในความหมายนี้ก็คือ “**โลกุตตรธรรม ๘**” หรือ “**อริยสัจจ์**”

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๓๔๘) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “**ธรรมกาย**” หมายถึง “**กายคือ ธรรม ได้แก่ พระมหากรุณาธิคุณ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ**” และหมายถึง “**โลกุตตรธรรม ๘ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑**”

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “**ธมฺมกาย**” นั้น ในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาทั้งหมดพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้กล่าวไว้ว่า

...สวทุธิตฺย สุกต รูปกาโย มยา ตว
อานนฺทโก **ธมฺมกาโย** มม สวทุธิตฺย ตยา ฯ

ข้าแต่พระสุคต รูปกายนี้ ของพระองค์ อันหม่อมฉันจัดแจง
แล้ว ธรรมกายนี้ ของหม่อมฉัน อันนำเพลิดเพลิน อันพระองค์
จัดแจงให้แล้ว...

(สุคต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธส จริยาปิฎก: ๒๘๔)

...กสฺมา ตถาคโต **ธมฺมกาโย**ติ วุตฺโต ฯ ตถาคโต หิ เตปิฎก
พุทฺธวจน หตฺเตน จินฺตเตวา วาจา อภินิหริ ฯ เตนฺนสฺส กาโย
ธมฺมมยตฺตา ธมฺโมว ฯ ยุตฺติ ธมฺโม กาโย อสฺสชาติ **ธมฺมกาโย** ฯ

เพราะเหตุไร พระตถาคตเจ้า บุคคลจึงเรียกว่า ธรรมกาย ฯ
ความจริง พระตถาคตเจ้า ทรงดำริพระพุทฺธวจนะคือพระไตร-
ปิฎก ด้วยพระหฤทัยแล้ว ทรงนำออกมาเผยแผ่ด้วยพระวาจา ฯ
เพราะเหตุนี้ พระวรกาย ชื่อว่าเป็นพระธรรมนั่นเอง เพราะ
ประกอบด้วยธรรม” ฯ กาย คือ พระธรรม ประกอบแล้ว แก่
พระตถาคตเจ้านั้น เพราะเหตุนี้พระตถาคตเจ้านั้น จึงทรงพระ-
นามว่า ผู้มีกายประกอบด้วยธรรม(ธรรมกาย)...

(ทีฆนิกายภูจฺกถา (สมุญฺจวลลิตินิ ๓): ๗๕)

จากคำอธิบายเบื้องต้น คำว่า “**ธมฺมกาย**” นี้ มีความหมายว่า
“**พระผู้มีพระวรกายเป็นพระธรรม**” หรือ “**พระผู้มีพระวรกายอันประกอบด้วยธรรม**” และคำว่า
“**ธรรม**” นั้นหมายถึง “**โลกุตตรธรรม**” และ “**อริยสัจ**” นั่นเอง

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“**ธมฺมกาย**” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดย

เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เอง คือ

...ตถาคตสุส เหติ วาเสฏฐ อธิวณํ ฌมฺมกาโย อิติปิ พุรฺหมกาโย
อิติปิ ฌมฺมภูโต อิติปิ พุรฺหมภูโต อิติปิ

ดูก่อนวาเสฏฐะ ความจริง คำว่า ธรรมกาย ดั่งนี้บ้าง คำว่า
พรหมกาย ดั่งนี้บ้าง คำว่า ธรรมภูต ดั่งนี้บ้าง คำว่า พรหมภูต
ดั่งนี้บ้าง เป็นพระนามของพระตถาคต...

(สุตต. ที. ปาฎิกถกค: ๕๒)

ฌ. พุรฺหมกาย

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “**พุรฺหมกาย**” ประกอบ
ด้วย พุรฺหม ศัพท์ + กาย ศัพท์ + ณ ปัจจัยในตัทธิตถิตถิต ประกอบศัพท์ด้วยวิธิตถิต สำเร็จ
รูปเป็น “**พุรฺหมกาย**” หมายถึง “**พระผู้มีพระกายอันประเสริฐ**” โดยเทียบเคียงกับคำว่า สทฺธ =
สทฺธา อสุส อตุลิตี สทฺธ (สทฺธ + ณ) (เวทย์ บรรณกรกุล, ๒๕๕๒: ๑๘๕)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “**พุรฺหมกาย**” นั้น ใน
คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมดพระไตรปิฎกและอรรถกถา ได้กล่าวไว้ว่า

...ตถาคตสุส เหติ วาเสฏฐ อธิวณํ ฌมฺมกาโย อิติปิ พุรฺหมกาโย
อิติปิ ฌมฺมภูโต อิติปิ พุรฺหมภูโต อิติปิ

ดูก่อนวาเสฏฐะ ความจริง คำว่า ธรรมกาย ดั่งนี้บ้าง คำว่า
พรหมกาย ดั่งนี้บ้าง คำว่า ธรรมภูต ดั่งนี้บ้าง คำว่า พรหมภูต
ดั่งนี้บ้าง เป็นพระนามของพระตถาคต...

(สุตต. ที. ปาฎิกถกค: ๕๒)

“**ฌมฺมกายตฺตาเอว พุรฺหมกาโย** ฯ

ชื่อว่าพรหมกาย เพราะมีกายประกอบด้วยธรรม”

(ทีฆนิกายภูจกถา (สุมฺมกฺควลีสินี ๓): ๗๕)

สรุปผลการวิจัยพบว่า คำว่า “พรหมภูต” นี้มีความหมายว่า “พระผู้มีพระกายอันประเสริฐ” และพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “พรหมกาย” นี้ ใช้ใน คัมภีร์พระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยเป็นพระสมัญญานาม ที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เองเมื่อครั้งตรัสกับวาเสฏฐสามเณร

ณ. ชมฺมภูต

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ชมฺมภูต” คัมภีร์- ชาติปุปทีปิกา ได้กล่าวถึงคำว่า “ชมฺมภูต” ประกอบด้วย ชมฺม ศัพท์ + ภู ชาติ + ต ปัจจย ประกอบ ศัพท์ด้วยวิธีกิตก์ สำเร็จรูปเป็น “ชมฺมภูต” หมายถึง “พระผู้มีพระธรรม”, “พระผู้บรรลुธรรม แล้ว” (หลวงเทพดรณานุศิษฎ์ (ทวี ธรรมรัช), ๒๕๔๐: ๒๗๒)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ชมฺมภูต” นั้นในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาทั้งหมวดพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้กล่าวไว้ว่า

...ตถาคคสฺส เหติ วาเสฏฺฐ อธิวณฺโณ ชมฺมกาโย อิติปิ พุรฺหมกาโย
อิติปิ ชมฺมภูโต อิติปิ พุรฺหมภูโต อิติปิ

ดูก่อนวาเสฏฐะ ความจริง คำว่า ธรรมกาย ดังนี้บ้าง คำว่า
พรหมกาย ดังนี้บ้าง คำว่า ธรรมภูต ดังนี้บ้าง คำว่า พรหมภูต
ดังนี้บ้าง เป็นพระนามของพระตถาคค...

(สุตฺต. ที. ปาฎิกวคฺค: ๕๒)

“ชมฺมภูโตติ ชมฺมสกาโว ฯ

สกาวัตรม ชื่อว่า ธรรมภูต”

(ทีฆนิกายภูจกถา (สุมฺมกฺควลีสินี ๓): ๗๕)

...อวิปริตสภาวะภูเจณ ปริยคติธมมปุปฺพตฺตนโต วา หทฺเพน
 จินฺเตตฺตฺวา วาจา ย นิจฺจาริตธมฺมมโยติ ธมฺมภูโต ฯ
 อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระธรรมที่ดำริแล้วด้วย
 พระหฤทัย แล้วเปล่งออกทางพระวาจา โดยเผยแผ่พระปริยัติ
 ธรรม ด้วยอรรถแห่งสภาวะธรรมที่ไม่เปลี่ยนแปลง...

(มขฺฉินนิคายภูทกฺคา (ปปฺพจสุทฺถี ๒): ๑๒๘)

...ธมฺโม วา ภควา ธมฺมภูโต ธมฺมกาโย ธมฺมสุสํมึ

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระธรรม ชื่อว่าธรรม-
 ภูต คือ ธรรมกาย ได้แก่ ผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม...

(จุฑทกนิคายภูทกฺคา อิติวุตฺตกถณฺนา (ปรมฺมคฺคทีปนี): ๔๐๐)

“ธมฺโม วีย ภูโตติ ธมฺมภูโต ฯ

ผู้เป็นประดุจพระธรรม ชื่อว่า ธรรมภูต”

(มหานิทฺเทสวณฺณนา (สทฺธธมฺมปชฺโชติกา): ๔๑๘)

จากคำอธิบายเบื้องต้น คำว่า “**ธมฺมภูต**” นี้มีความหมายว่า “**พระผู้**
มีสภาวะธรรม, พระผู้ประดุจองค์แห่งพระธรรม, พระผู้บรรลุธรรม” นั่นเอง

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
 “**ธมฺมภูต**” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา
 โดยเป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เองเมื่อครั้งตรัสกับวาเสฏฐสามเณร

ด. พุทฺทมฺมภูต

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “**พุทฺทมฺมภูต**” คัมภีร์-
 ชาติปุปฺพิปา ใต้กล่าวถึงคำว่า “**พุทฺทมฺมภูต**” ประกอบด้วย พุทฺธ มฺ คัพ + ภู ชาติ + ต ปัจจย ประ-

กอบศัพท์ด้วยวิธีคิดก็ สำเร็จรูปเป็น “พฺรหฺมกุต” หมายถึง “พระผู้มีความประพฤติประเสริฐ”
หรือ “พระผู้ถึงซึ่งความเป็นผู้ประเสริฐ” (หลวงเทพคุณานุศิษฎ์ (ทวี ธรรมธัช), ๒๕๔๐: ๒๗๒)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “พฺรหฺมกุต” นั้น ใน
คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมดพระไตรปิฎกและอรรถกถา ได้กล่าวไว้ว่า

...ตถาคตสฺส เหนฺ วาเสฏฺฐ อธิวณฺโณ ฐมฺมกาโย อติปิ พฺรหฺมกาโย
อติปิ ฐมฺมกุตฺโต อติปิ พฺรหฺมกุตฺโต อติปิ

ดูก่อนวาเสฏฐะ ความจริง คำว่า ธรรมกาย ดังนี้บ้าง คำว่า
พรหมกาย ดังนี้บ้าง คำว่า ธรรมกุต ดังนี้บ้าง คำว่า พรหมกุต
ดังนี้บ้าง เป็นพระนามของพระตถาคต...

(สุตต. ที. ปาฎิกวรรค: ๕๒)

...โสห พฺราหฺมณ สมฺพุทฺโธ สลฺลกตฺโต อนุตฺตโร
พฺรหฺมกุตฺโต อติคุโล มารเสนปฺมทุทโน

ดูก่อนพราหมณ์ เรานั้นเป็นพระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว เป็นผู้มีความหลัก
แหลมเป็นผู้ยอดเยี่ยม เป็นผู้ประเสริฐ เป็นล่งผู้ใหญ่ เป็นผู้ยำย
มารและเสนามารได้...

(สุตต. ม. มัชฌิมปณฺณาสก: ๕๕๕)

“ฐมฺมกุตตฺตาเอว พฺรหฺมกุตฺโต ฯ

ชื่อว่า พรหมกุต เพราะเป็นผู้มีพระธรรม”

(ทีฆนิกายกุกกถา (สมุจฺจลวิลาสินี ๓): ๗๕)

“เสฏฺฐกฺุเณ พฺรหฺมกุตฺโตฯ

ชื่อว่าพรหมกุต เพราะอรรถว่าเป็นผู้ประเสริฐ”

(มชฌิมนิกายภูจกถา (ปปัญจสูทนี ๒): ๑๒๘)

“พฺรหฺมภูโตติ เสฏฺฐภูโต ฯ

บทว่า พฺรหฺมภูโต ได้แก่ ผู้ประเสริฐ”

(มชฌิมนิกายภูจกถา (ปปัญจสูทนี ๓): ๔๕๒)

“พฺรหฺมภูโตติ เสฏฺฐสภาโว ฯ

บทว่า พฺรหฺมภูโต ได้แก่ สภาวะที่ประเสริฐ”

(องคุตตรนิกายภูจกถา (มโนรปฺรณี ๓): ๕๔๘)

“พฺรหฺมา วิย ภูโตติ พฺรหฺมภูโต ฯ

ผู้เป็นคุณพระพรหม เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าพรมภูต”

(มหานิทฺเทสวณฺณนา (สทฺธมฺมปชฺโชติกา): ๔๑๘)

จากคำอธิบายเบื้องต้น คำว่า “พฺรหฺมภูต” นี้มีความหมายว่า
“พระผู้มีสภาวะธรรม, พระผู้ประเสริฐ, พระผู้เปรียบประดุจพรหม” นั่นเอง

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“พฺรหฺมภูต” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา
โดยเป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เองเมื่อครั้งตรัสกับวาเสฏฐสามเณร

๑.๓.๓ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่เป็น “เนมิตตกนาม” คือ
พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ตั้งขึ้นตามคุณวิเศษที่มีอยู่ มีจำนวน ๖ พระสมัญญานาม

- ก. อรหํ (อรหันต) พระผู้ห่างไกลจากกิเลส
- ข. อังคีรส พระผู้มีรัศมีเปล่งออกจากพระวรกาย
- ค. ภควา (ภควन्दุ) พระผู้มีโชค

- ง. จกุนมนตุ พระผู้มีพระจักขุญาณ
 จ. ทสพล พระผู้มีพระกำลัง ๑๐ ประการ
 ฉ. สมณตจกบุ พระผู้มีพระจักขุญาณ โดยรอบ

ก. อรห (อรหันต)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “อรห” นี้ ในบาลี-
 ไวยากรณ์ วจิวิภาค หมวดนามและอักษยศัพท์ ได้กล่าวไว้ว่ามาจากคำว่า อรหันต ศัพท์ เมื่อนำมา
 แจกด้วยวิภัตตินาม ลง ติ ปฐมาวิภตติ เอกวจนะ สำเร็จรูปเป็น “อรห” หมายถึง “พระผู้ห่างไกล
 จากกิเลส, พระอรหันต์, พระผู้สมควรบูชา” (เวทย์ บรรณกรกุล, ๒๕๕๒: ๔๗)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อรห” นั้น ในคัมภีร์
 พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา ได้กล่าวไว้หลายแห่งดังนี้

...อรห สุกโต โลเก น ราเคน สุวานโย
 มารเขยฺย อติกฺกนฺโต ตสฺมา โสจามห ภูสฺนติ ฯ
 พระผู้ห่างไกลจากกิเลส ผู้เสด็จไปดีแล้วในโลก ผู้อันใคร ๆ พึง
 นำมาด้วยราคะไม่ได้ ก้าวล่วงบ่วงมารได้แล้ว เพราะฉะนั้นเรา
 จึงเศร้าโศกมาก...

(สุตฺต. ส. สคาถาคุ: ๑๘๒)

...อรหนฺติ อารกตฺตา อรห ฯ อารกา หิ โส สพฺพกิเลสํ
 สุวิทฺฐวฺอิห จิโต มกฺเคน สวาสนาน กิเลสํ วิทฺฐสิตตฺตา ฯ
 อรินฺ วา หตฺตฺตา อรห ฯ ภควตา หิ กิเลสํ โย อนุวเสสโต
 อริยมกฺเคน หตา สมฺมจฺฉินฺนาติ ฯ

อราน วา หตฺตฺตา อรห ฯ ฌณฺจ อวิชฺชาภวตฺตมฺหาณนาภิญฺญาตี-
 อภิสงฺขาราร ชรามรณณมฺิ อาสวสมฺมุตฺตมฺเณน อกฺเขน วิชฺฌิตฺวาตี
 ภวเรตฺต สมฺมาโยชิต อนุทิกาลปฺปวตฺต สสารจกฺก ตสฺสานน

โพธิมณฑล วีรียปาเทหิ สีสปจวิย ปติญจาย สพุททาเหตุณ
กมฺมกฺขยกรณณมรสุ คเหตุวา สพุเพปี อรา หตา วิทฺธสีตาดิ ฯ

อรหตฺติ วา อรห ฯ ภควา หิ สเทเวเก โลเก อคฺคตทกฺขิณฺเวยฺยตฺตา
อุพาเร จีวราทิปจฺเจเย ปุชฺชาวิเสสญฺจ อรหติ ฯ
รหาวาโต วา อรห ฯ ตถาคโต หิ สพุทโส สมฺมจฺฉินฺนราคาภิ-
กิเลสฺตฺตา ปาปกิเลสฺสสาปปี อสมฺภวโต ปาปกรณฺเ รหาวาโตปิ
อรหนฺติ วุจฺจติ ฯ

บทว่า อรหํ ได้แก่ ชื่อว่าพระผู้ห่างไกลจากกิเลส เพราะเป็นผู้
ดำรงอยู่ไกล ฯ ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ ชื่อว่า เป็น
ผู้ห่างไกล เพราะดำรงอยู่ในที่ไกลแสนไกล จากกิเลสทั้งมวล
แล้วทรงกำจัดกิเลสทั้งหลาย พร้อมด้วยวาสนาได้ด้วยมรรค ฯ

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า พระผู้ห่างไกลจากกิเลส เพราะทรงกำจัด
ข้าศึกทั้งหลายได้แล้ว ฯ ความจริง ข้าศึกคือกิเลสทั้งหลาย อัน
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกำจัดแล้ว คือ ทรงถอนขึ้นได้แล้ว ด้วย
อริยมรรค โดยไม่มีส่วนเหลือ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า พระผู้หักงำได้แล้ว เพราะเป็นผู้หักงำ
ทั้งหลายได้แล้ว ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงดำรง
อยู่แล้ว บนแผ่นดินคือศีล ด้วยพระบาทคือวิริยะ ที่ควงแห่งไม้
โพธิ์ ทรงกำจัดได้แล้วซึ่งสังสารจักรคือรถที่มีอวิชชา ภพ และ
คันหาเป็นสะดือ มีบุญญาภิสังขารเป็นซี่ล้อ มีชราและมรณะ
เป็นกง อันเป็นไปแล้วตลอดกาลอันไม่มีเบื้องต้นและที่สุด ซึ่ง
แทงตลอดแล้วด้วยเพลา อันมีอัสวเป็นแดนเกิด ประกอบขึ้น
พร้อมแล้ว ในรถคือภพทั้งสาม ทรงใช้พระหัตถ์เบื้องขวา ถือ
ขวานคือพระญาณอันกระทำซึ่งที่สุดแห่งกรรม ฯ

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดยอมสมควร เหตุนี้ ผู้นั้น เชื่อว่า ผู้สมควร ฯ
ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมสมควร ซึ่งปัจจัยมีจิตรเป็นต้น
อัน โอรพาร และการบูชาอย่างวิเศษ เพราะเป็นทักษิณบุคคลผู้
เลิศในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ฯ

อีกอย่างหนึ่ง เชื่อว่าพระผู้ห่ามไกลจากกิเลส เพราะเป็นผู้ไม่มี
ความลับ ความจริง พระตถาคตเจ้า ทรงพระนามว่า พระผู้
ห่ามไกลจากกิเลส เพราะทรงถอนกิเลสคือราคะเป็นต้นได้แล้ว
โดยประการทั้งปวง เพราะไม่มีบาปกิเลส และเพราะไม่มี
ความลับในการกระทำบาป...

(อุทานวณฺณนา (ปรมุตฺถทีปนี): ๑๒๓)

จากบาลีเบื้องต้น แสดงให้เห็นถึงพระสมัญญานามของ
พระพุทธเจ้าที่ว่า “อรห” นั้น หมายถึง

- ๑) พระผู้ห่ามไกลจากกิเลส
- ๒) พระผู้กำจัดกิเลสได้
- ๓) พระผู้สมควร

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อรห” ซึ่งหมายถึง “พระ
ผู้ห่ามไกลจากกิเลส” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...อรห สุกโต โลก	วเตหาพาริต มุนิ
สเจ อุโนหทก อคฺติ	มุนิโน เทหิ พฺราหฺมณ ฯ

ดูก่อนพราหมณ์ พระผู้ห่ามไกลจากกิเลส ผู้เสด็จไปดีแล้ว
ในโลก ผู้อันลมเบียดเบียนแล้ว ถ้าท่านมีน้ำอุ่น ของงฉวย
พระองค์ผู้เป็นมุนิเถิด...

(สุตต. ขุ. วิมานวตฺต-เปตวตฺต-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๒๕๓)

๒) นิยมใช้ร่วมกับพระสมัญญานาม คือ “สมมาสมพุทฺโธ”

...อดโข สีสุส เสนาปตีสฺส เอตทโหสิ นิสฺสสย โข โส
ภควา อรห สมมาสมพุทฺโธ ภวิสฺสติ

ครั้งนั้นแล สีสเสนาปติ ได้หมดความสงสัยว่า บุคคลนั้น
แล จักเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ห่างไกลจากกิเลส ตรัสรู้
ชอบได้ด้วยพระองค์เอง...

(วินย. มหาวคฺค (๒): ๕๘)

๓) ใช้ร่วมกับพระสมัญญานามคือ “สมโณ โคตโม”

...เอกจา เทวตา เอวมาหสุ น กาลกโต สมโณ โคตโม
นปี กาล กโรติ อรห สมโณ โคตโม วิหาโร เตวว โส อรหโต
เอวรูปโป โหติติ ฯ

เทวดาบางพวก กล่าวแล้วอย่างนี้ว่า พระสมณโคดม มิได้
กระทำกาละ ทั้งพระองค์จะไม่กระทำกาละ พระสมณะผู้
โคดม เป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส การเสด็จประทับอยู่เห็น
ปานนี้นั้น เป็นวิหาธรรมที่สมควร แก่พระผู้ห่างไกลจาก
กิเลส...

(สุตต. ม. มุลปณฺณาสก: ๔๕๒)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“อรห” นี้ ซึ่งมีความหมายว่า “พระผู้ห่างไกลจากกิเลส” ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวด
พระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้ร่วมกับพระสมัญญานาม คือ “สมุมาสมพุทฺโธ”
- ๓) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าได้อีกปัจจุบัน

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อรห” ซึ่งหมายถึง “พระผู้ห่างไกลจากกิเลส” นี้ เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ตรัสขนานนามพระองค์เอง เมื่อครั้งเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน คือ

...อรห ภิกฺขเว ตถาคโธ สมุมาสมพุทฺโธ โอทลล ภิกฺขเว
โสต อมตมรคิต อหฺมฺนุสาสามิ อห ฐมฺม เทเสมิ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเจ้า เป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส
ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ภิกษุทั้งหลาย ขอเธอทั้งหลาย
จงเงี่ยโสต เราจะกล่าวสอนอมตธรรมที่เราบรรลุแล้ว เราจะ
แสดงธรรม...

(วินย. มหาวคฺค (๑): ๑๖)

ข. อังคีรส

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “อังคีรส” คัมภีร์อิทธิฐาน-
วรรณนา ได้กล่าวไว้ว่าประกอบด้วย อังค ศัพท์ (อวยว) + อี อาคม + รส ศัพท์ + ณ ปัจจัยในตัทธ-
ัตถิตินิธิติ สำเร็จรูปเป็น “อังคีรส” หมายถึง “ผู้มีพระรัศมีเปล่งออกจากพระวรกาย” (พระมหา-
สมปอง มุทิโต, ๒๕๔๓: ๑๓)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๕๒๖) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “อังคีรส” หมายถึง “พระผู้มีรัศมีเปล่ง
ออกจากพระองค์” เป็นพระนามอย่างหนึ่ง ในบรรดาพระนามมากมายที่เป็นกลาง ๆ ใช้กับพระ-
พุทธเจ้าพระองค์ใดก็ได้

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อังกิรส” นั้นในอปทาน-
อฏฐกถา ได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “อังกิรส” โดยอธิบายเป็นภาษาบาลีไว้ว่า

...อังกโต สรีโรโต นิคคตา รสฺมิ ยสฺส โส อังกิโรโส สพุพพา
พยามป-ปกาย กายโต นิจฺจนวเสน อังกิโรโส อังกิรสสฺส
อิสฺสิโน อปจํ อังกิโรโส

พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าอังกิรส เพราะมีพระรัศมีชานออก
จากพระวรกาย ทรงพระนามว่าอังกิรส เพราะมีพระรัศมีชาน
ออกจากพระวรกายตลอดเวลา ทรงพระนามว่าอังกิรส เพราะ
ทรงเป็นทนายาของพระฤาษีอังกิรส...

(อปทานอฏฐกถา วิสุทฺธชนวิลาสิณี: ๘๑)

...อังกิรสฺสนฺติ สมฺมาสมพุทฺธ ๑ ภควโต หิ อังกโต รสฺสิโย
นิภฺยมนฺติ ตสฺมา อังกิโรโสติ วุจฺจติ ๑

คำว่า อังกิรส หมายถึง พระพุทธเจ้า ๑ เพราะว่า พระพุทธเจ้ามี
รัศมี เปล่งออกจากพระวรกายของพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงทรง
พระนามว่าอังกิรส...

(สารตฺถทีปนี: ๒๐๖)

คำว่า “อังกิรส” ซึ่งหมายถึง “พระผู้มีรัศมีเปล่งออกจากพระ-
วรกาย” นั้น ความจริงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ จะมีพระรัศมี มีวรรณะ ๖ สี เปล่งออก
จากพระวรกาย เมื่อจะเสด็จไปที่ใดก็ตาม รังสีหรือรัศมี ซึ่งมีวรรณะ ๖ สี ดังกล่าวนั้น คือ

๑) สีเขียว	เหมือนดอกอัญชัญ	เรียกว่า นีละ
๒) สีเหลือง	เหมือนหรีด	เรียกว่า ปิตะ
๓) สีแดง	เหมือนแสงตะวัน	เรียกว่า โลหิตะ
๔) สีขาว	เหมือนแผ่นเงิน	เรียกว่า โอทาตะ
๕) สีแสด	เหมือนดอกหงอนไก่	เรียกว่า มัญญะภูชะ

๖) **สี่ล้อมพราย** เหมือนแก้วผลึก เรียกว่า ปกัสสระ
(ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข, ๒๕๔๖: ๒๓)

คำว่า “**องฺคิรโส**” ซึ่งหมายถึง “**พระผู้มีรัศมีเปล่งออกจากพระวรกาย**” มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...องฺคิรโส สกฺขมฺนิ	สพฺพภูตานุกมฺปโก
สพฺพสตุตฺตโม สโห	ปิฎเก ตินิ เทสยิ
สตุตฺตนต อภิธมฺมณฺจ	วินยณฺจ มหาคุณฺ ๙

พระผู้มีรัศมีเปล่งออกจากพระวรกาย ทรงพระนามว่าสกขม-
มนิ ผู้อนุเคราะห์แก่ประชาทุกถ้วนหน้า อุดมกว่าสรรพสัตว์
ดุจราชสีห์ ทรงแสดงพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระ-
สุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมีคุณมาก อย่างนี้...

(วินย. ปริวาร: ๒๒๔)

๒) ใช้คู่กับพระนามของพระพุทธเจ้า

...องฺคิรโส มหاناโค	อภิชาโตว เกสรี
ภิกขุสงฺฆเ นิสีทิตฺวา	เอตทกุเ จเปสิ ม ๙

พระผู้มีรัศมีเปล่งออกจากพระวรกาย ทรงพระนามว่า
มหานาค มีพระชาติสูงดังพระยาไกรสร ประทับนั่งใน
ท่ามกลางภิกขุสงฆ์ ทรงตั้งเราไว้ในเอตทัคคสถาน...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๑๓๖)

สรุปผลการวิจัยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “**องฺคิรโส**”
นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้คู่กับพระนามของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ดังต่อไปนี้

ก. อังคีรส สกฺขมฺนิ^{๗๕}

ข. อังคีรส มหานาโค^{๗๖}

ค. อังคีรส มหาสุสโป^{๗๗}

ส่วนความหมายของพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“อังคีรส” โดยมีความหมาย คือ **“พระผู้มีรศมีเปล่งออกจากพระวรกาย”**

พระสมัญญานามว่า **“อังคีรส”** นี้ เป็นพระสมัญญานามที่
 พระเจ้าสุทโธทนะ ผู้เป็นพระราชบิดาพระราชนัดดาให้เมื่อครั้งประสูติใหม่ ๆ ดังในคัมภีร์-
 พระพุทธศาสนาหมวดอรรถกถา ได้กล่าวไว้ว่า

...เกจิ ปน อังคีรส สิทฺตุโถติ เทว นามานิ ปิตราเยว คหิตานีติ
 วทนฺติ

ความว่า อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระนาม ๒ พระนาม คือ
 อังคีรส และ สิทฺตเถ พระราชบิดา ทรงขนานพระนามให้
 นั้นเอง...

(เถรคาถาอาณนนา (ปรมุตฺตปิปี ๒): ๒๗๗)

^{๗๕} วินย. ปริวาร: ๒๒๔.

^{๗๖} สุตต. ขุ. ชาตก (๒): ๑๓๖.

^{๗๗} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๑๕๕.

ค. ภควา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ภควา” คัมภีร์อภิธาน
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย ภค ธาตุ + วนฺตุ ปัจจัย ประกอบศัพท์เป็น “ภควนฺตุ” เมื่อนำไปแจกด้วยวิภัตตินาม จะอาเทศ อนฺตุ ปัจจัย กับ ลี วัตตมานาวิภัตติ เป็น อา สำเร็จรูปเป็น “ภควา” หมายถึง “พระผู้มีโชค” (พระมหาสมปอง มุกิโต, ๒๕๔๗: ๑๒)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๒๗๕) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “ภควา” หมายถึง “พระผู้มีพระภาคเจ้า” เป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า และเป็นคำแสดงพระพุทธรูปอย่างหนึ่ง แปลว่า “ทรงเป็นผู้มีโชค” คือ “หวังพระโพธิญาณก็ได้สมหวัง ประกาศพระศาสนาก็ชักจูงผู้คนให้ได้บรรลุธรรม สมปรารถนา มีผู้คิดร้าย ก็ไม่อาจทำร้ายได้” อีกนัยหนึ่ง หมายถึง “ทรงเป็นผู้จำแนกแจกธรรม”

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๖๕๐) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “ภควา” หมายถึง “พระผู้มีพระภาคเจ้า” โดยความหมายหลายนัย คือ

- ๑) ผู้มีโชค คือ มีบารมีอย่างยิ่งยวด อำนาจสุขที่เป็นโลกิยะ และโลกุตระให้ได้
- ๒) ผู้หักทำลาย คือ หักราคะ หักโทสะ หักโมหะ และบาปธรรมทั้งหลายได้แล้ว
- ๓) ผู้ประกอบด้วยภคธรรม คือ ความเป็นใหญ่ โลกุตระธรรม เกียรติยศ ความสง่างาม (สิริ) ความสำเร็จประโยชน์ ความเพียรพยายาม
- ๔) ผู้จำแนก คือ เปิดเผย แสดงธรรม
- ๕) ผู้คบ คือ เสพ ทำให้มากซึ่งวิหารธรรมคือความสงบสัจ
- ๖) ผู้คลี่คลายไปในภพทั้งหลายแล้ว คือ ไม่ต้องไปเกิดอีก

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ภควนฺตุ” หรือ “ภควา” นั้น ในอรรถกถาพระวินัย สมณคปสาทิกา ได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “ภควนฺตุ” หรือ “ภควา” ไว้ว่า

...ภควาติ อิท ปนสฺส คุณวิสิญฺจสตุตฺตมครุการวาชิวจน ฯ

เตนาหุ โปราณา

ภควาติ วจน เสฏฺฐจํ

ภควาติ วจนมุตฺตม

ครุการวายุโต โส

ภควา เตน วุจฺจตีติ ฯ

ย คุณเนมิตฺตกณฺเฑต นาม เตสฺส คุณาน ปภาสนตฺถ อิม กถา
วทนฺติ

ภกฺติ ภชฺชิ ภากิ วิภตฺตวา อิติ

อภาสิ ภคฺคณฺติ ครุติ ภากุยา

พหุณี ฉาเยหิ สุภาวิตตฺตโน

ภานตฺโถ โส ภควาติ วุจฺจตีติ ฯ

นิทุเทเส วุตฺตนเยเนว เจตฺถ เตสฺส เตสฺส ปทานมฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

อย ปน อปโร นโย ฯ

ภากุยา ภคฺควา ยุตฺโต

ภคฺเคหิ จ วิภตฺตวา

ภตฺตวา วนฺตคมโน

ภเวสุ ภควา ตโตติ ฯ

คำว่า ภควา นี้ เป็นชื่อของคุณวิเศษ ความประเสริฐสูงสุดในหมู่
สัตว์ ความหนักแน่น ความเป็นผู้ควรเคารพ ของพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น เพราะฉะนั้น พระโบราณจารย์จึงกล่าวไว้ว่า
คำว่า ภควา นี้ เป็นคำที่ประเสริฐ คำว่า ภควา นี้ เป็นคำที่สูงสุด
พระพุทธเจ้านั้น เป็นผู้ควรแก่การเคารพนับถือ เพราะฉะนั้นท่าน
จึงเรียกว่า ภควา

เพื่อที่จะประกาศพระคุณของพระนามที่เกิดจากคุณนิมิต พระ-
โบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวต่อไปอีกว่า พระพุทธเจ้าพระองค์
นั้น ทรงพระนามว่า ภควา เพราะเป็นผู้มีโชค เพราะเป็นผู้หัก
รานกิเลส เพราะเป็นผู้มีพระวรกายสมส่วน ผู้มีพระองค์ที่อบรม
ดีแล้วด้วยธรรมที่ควรตรัสรู้เป็นอันมาก ผู้เข้าถึงที่สุดแห่งภพ

เพื่อให้เข้าถึงเนื้อหาของแต่ละบทตามนัยที่ท่านกล่าวไว้ในนิเทศ
จึงมีความหมายของคำว่า ภควา อีกหนึ่งนัยว่า พระพุทธเจ้า

บัณฑิตทรงเฉลิมพระนามว่า ภควา เพราะเป็นผู้มีโชค (คือมีส่วนแห่งบารมีธรรม) เพราะทรงหักกิเลส เพราะทรงประกอบด้วยภักทธรรม เพราะทรงจำแนก เพราะทรงเสพ และทรงคลาไคลไปในภพทั้งหลายเสียแล้ว...

(วินยฎจกถา สมณุตปาสาทิกา: ๑๕๓-๑๕๔)

คำว่า “ภควนฺตุ” หรือ “ภควา” ซึ่งหมายถึง “พระผู้มีโชค” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าโดยตรง

...ลิจิ ภิกขเว ภควา อรห สมฺมาสมฺพุทฺโธ ขตุติโย ชาติยา
อโหสิ ขตุติยกุล อุทปาทิ ฯ เวสฺสฏฺ ภิกขเว ภควา อรห
สมฺมาสมฺพุทฺโธ ขตุติโย ชาติยา อโหสิ ขตุติยกุล อุทปาทิ ฯ
กกุสฺนโธ ภิกขเว ภควา อรห สมฺมาสมฺพุทฺโธ พฺราหฺมณ
ชาติยา อโหสิ พฺราหฺมณกุล อุทปาทิ ฯ โกนาคมโน ภิกขเว
ภควา อรห สมฺมาสมฺพุทฺโธ พฺราหฺมณ ชาติยา อโหสิ
พฺราหฺมณกุล อุทปาทิ ฯ กสฺสโป ภิกขเว ภควา อรห สมฺมา-
สมฺพุทฺโธ พฺราหฺมณ ชาติยา อโหสิ พฺราหฺมณกุล อุทปาทิ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าลิจิ
ผู้ห่างไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ทรงเป็น
กษัตริย์โดยพระชาติ ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในตระกูลแห่ง
กษัตริย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระ
นามว่าเวสสฏ ผู้ห่างไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้ด้วย
พระองค์เอง ทรงเป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ได้เสด็จอุบัติขึ้น
แล้วในตระกูลแห่งกษัตริย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงพระนามว่ากกุสนโธ ผู้ห่างไกลจากกิเลส
ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ทรงเป็นพราหมณ์โดยพระ
ชาติ ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในตระกูลแห่งพราหมณ์ ดูก่อน

ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า โจนาคมนะ ผู้ห่างไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ทรงเป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ได้เสด็จ อุบัติขึ้นแล้วในตระกูลแห่งพราหมณ์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า กัสสปะ ผู้ห่างไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ทรงเป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในตระกูลแห่งพราหมณ์...

(สุตต. ที. มหาวคฺค: ๓)

๒) ใช้ร่วมกับคำว่า “พุทฺโธ”

...เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรณฺชา ย วรฺตติ นเพรฺบุจิมนฺทมฺมูเล มหตา ภิกฺขุสงฺฆเณ สทฺธิ ปญฺจมตฺเตหิ ภิกฺขุสฺเตหิ ฯ

โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป เสด็จอยู่ ณ โคนแห่งต้นไม้ในเมืองเวรัญชา...

(วินย. มหาวิภงฺค: ๑)

๓) ใช้ร่วมกับประโยค “เยน...เตนุปสงฺกมิ”

...อโโข เวรณฺโซ พฺราหฺมโณ เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ
อุปสงฺกมิตฺวา ภควตา สทฺธิ สมฺโมทิตฺวา สมฺโมทนีย กถ
สาราณีย วิตฺติสาเรตฺวา เอกมฺนตฺตํ นิสิตฺวา ฯ

ลำดับนั้นแล พราหมณ์ชื่อว่าเวรัญชะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ทักทายกับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กล่าวถ้อยคำที่ชวนให้ระลึกถึงกัน แล้วจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง...

(วินย. มหาวิภงฺค: ๒)

๔) ใช้ร่วมกับคำว่า “อโห...”

...อโห ภควา อายสฺมุนฺต อานนฺท อามนฺเตสิ กิณฺณ โห โส
อานนฺท อุทฺทกฺขลสฺสทโทติ ฯ

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกพระอานนท์ผู้มี
อายุเข้ามาเฝ้าแล้ว ตรัสถามว่า คุณก่อนอานนท์ นี่เป็นเสียงอ้อ
อิงอะไร...

(วินย. มหาวิภังค: ๑๑)

๕) ใช้ร่วมกับคำว่า “เอก สมย...”

...เอวเม สุต ฯ เอก สมย ภควา อนฺตรจ ราชคห อนฺตรจ
จ นาพฺพท อุทฺธานมคฺคปฏฺธิปฺนโน โหติ มหตา ภิกฺขุสงฺฆเมณ
สทฺธิ ปญฺจมตฺเตหิ ภิกฺขุสฺสเตหิ ฯ

ข้าพเจ้าสดับมาอย่างนี้ ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐รูป เสด็จไปยัง
หนทางอันไกล ระหว่างเมืองราชคฤห์ และระหว่างเมือง
นาพันทา...

(สุตต. ที. สิลกขณฺฐวคฺค: ๑)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“ภควนฺตฺ” นี้ มิใช่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดย
ปรากฏในรูปศัพท์ปฐมาวิภัตติ เมื่อเป็นประธาน คือ “ภควา” ซึ่งพระสมัญญานามนี้มีลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของ “พุทธ”

- ๓) ใช้คู่กับคำว่า “เยน ...เตนุปลสุงมิ” ทุกครั้ง
- ๔) ใช้คู่กับคำว่า “อโธ..” ทุกครั้ง
- ๕) ใช้คู่กับคำว่า “เอกั สมย...” ทุกครั้ง
- ๖) ใช้คู่กับพระนามของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ดังนี้

- ก. สิขี ภิกขเว ภควา^{๗๘}
- ข. เวสสุฏ ภิกขเว ภควา^{๗๙}
- ค. กกุสนโธ ภิกขเว ภควา^{๘๐}
- ง. โกนาคมโน ภิกขเว ภควา^{๘๑}
- จ. กสฺสโป ภิกขเว ภควา^{๘๒}
- ฉ. วิปสฺสี ภิกขเว ภควา^{๘๓}
- ช. อโนมทสฺสี ภควา^{๘๔}
- ซ. สิฑฺฒโก นาม ภควา^{๘๕}

ด้านความหมายของพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ภควนฺตุ” หรือ “ภควา” นี้ สรุปได้ดังต่อไปนี้

- ๑) พระผู้มีโชค (คือมีส่วนแห่งบารมีธรรม)
- ๒) พระผู้ทรงหักกิเลส
- ๓) พระผู้ประกอบด้วยภักคิธรรม
- ๔) พระผู้ทรงจำแนก

^{๗๘} สุตต. ที. มหาวคฺค: ๓.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๐} สุตต. ที. มหาวคฺค: ๓.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๔} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๕.

^{๘๕} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๕๐.

๕) พระผู้เสกพุทธธรรม

๖) พระผู้คลายการไปในภพทั้งหลายเสียแล้ว

ง. จกฺขุมนฺตฺ หรือ จกฺขุมา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “จกฺขุมา” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย จกฺขุ ศัพท์ + นฺตฺ ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น “จกฺขุมนฺตฺ” เมื่อ
นำไปแจกด้วยวิภัตติแล้ว สำเร็จรูปเป็น จกฺขุมา โดยมีวิธีการประกอบศัพท์ คือ อาเทศ นฺตฺ ปัจจัย
กับ ลี วัตตมานาวิภัตติ เป็น อา สำเร็จรูปเป็น “จกฺขุมา” หมายถึง “พระผู้มีจักขุญาณ” (พระมหา-
สมปอง มุทิตฺโต, ๒๕๔๖: ๑๒)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๕๘) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “จกฺขุมา” หมายถึง “ตา” ถ้าหมายถึง
พระพุทธเจ้า คือ “พระจักขุของพระพุทธเจ้า มี ๕ คือ มังสจักขุ ทิพพจักขุ ปัญญาจักขุ พุทธจักขุ
สมันตจักขุ”

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “จกฺขุมา” นั้น ในอรรถ-
กถาสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “จกฺขุมา” โดยอธิบาย
ไว้ว่า

...จกฺขุ ญาณจกฺขุ อสฺสจฺฉิทธิ จกฺขุมา เทว จกฺขุณี ญาณจกฺขุ
เจว มังสจกฺขุ จ ตตฺถ ญาณจกฺขุ ปญฺจวิธํ พุทฺธจกฺขุ สมฺมุตจกฺขุ
ทิพฺพจกฺขุ ปญฺญาจกฺขุติ ฯ

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ผู้มีปัญญาจักขุ จักขุมี ๒ ประเภท
คือ ญาณจักขุ และมังสจักขุ ในจักขุ ๒ อย่างนั้น ญาณจักขุ มี
๕ ชนิด คือ พุทธจักขุ ชัมมจักขุ สมันตจักขุ ทิพพจักขุ และ
ปัญญาจักขุ...

(สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคคฤกฏกถา: ๑)

...จกขุมาติ ภควา ปณจหิ จกขุหิ จกขุมา มสจกขุมาปี จกขุมา
ทพพจกขุมาปี จกขุมา ปณญาจกขุมาปี จกขุมา พุทธจกขุมาปี
จกขุมา สมณุตจกขุมาปี จกขุมา ฯ

คำว่า จกขุมา ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่าพระผู้มี-
จักขุ ด้วยจักขุ ๕ ประการ คือ ผู้มีจักขุ แม้ด้วยมังสจักขุ ผู้มีจักขุ
แม้ด้วยทพจักขุ ผู้มีจักขุ แม้ด้วยปัญญาจักขุ ผู้มีจักขุ แม้ด้วย
พุทธจักขุ ผู้มีจักขุ แม้ด้วยสมันตจักขุ...

(สุตต. ขุ. จุฬนิทเทส: ๒๓๖)

ในพระสูตรต้นปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถาวรรค ท่านได้ใช้คำว่า
“จกขุมา” แทนคำว่า “พระพุทธเจ้า” ดังนี้ว่า

“จกขุมา ปรีนิพพุโต...ธมมံ เทเสติ จกขุมา

พระผู้มีจักขุ (พระพุทธเจ้า) เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระผู้มี-
จักขุ (พระพุทธเจ้า) กำลังทรงแสดงพระธรรม”

(สุตต. ส. สคาถาวคค: ๑๕๑)

คำว่า “จกขุมนุต” หรือ “จกขุมา” หมายถึง “พระผู้มีจักขุญาณ”
นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...อดิชิปป ภควา ปรีนิพพุยิสฺสติ อดิชิปป สุกโต
ปรีนิพพุยิสฺสติ อดิชิปป จกขุมา โลเก อนนฺตรธายิสฺสตีติ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จดับขันธปรินิพพาน พลันยัง,
พระสุคต จักเสด็จดับขันธปรินิพพาน พลันยัง, พระผู้มี-
จักขุ จักอันตรธานไปในโลก พลันยัง...

(สุตต. ที. มหาวคฺค: ๑๖๒)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...อณฺณสุส ภควา พุทฺโธ ฌมฺม เทเสติ จกฺขุมา
 ฌมฺเม เทสิยมานมฺหิ โสโตโมเชติมคฺติโก ฯ

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ผู้มีจักขุ ทรงแสดงธรรมแก่บุคคล
 อื่นแล้ว ข้าพเจ้าผู้ใคร่ประโยชน์ เจียโสตไปตามแล้ว ใน
 ธรรมที่พระองค์กำลังทรงแสดง...

(สุตต. ขุ. วิมานวตฺถุ-เปตวตฺถุ-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๔๐๑)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺโธ”

...เอส เทวมนุสฺसान สมฺมุพุทฺธาน ปภงฺกโร
 พุทฺโธ อนฺติมสารีโร ฌมฺม เทเสติ จกฺขุมาติ

พระพุทธเจ้านี้ ผู้กระทำแสงสว่างแก่เหล่าเทวดาและมนุษย์
 ทั้งหลาย ผู้ท่องเที่ยวไปไม่มีที่สิ้นสุด ผู้มีจักขุ ย่อมทรง
 แสดงธรรม...

(สุตต. ส. สกถาวคฺค: ๓๐๕)

๔) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สมฺมุพุทฺโธ”

...โส หิ พุราหฺมณ สมฺมุพุทฺโธ สพุทฺธมฺมาน ปารคฺค
 สพุทฺทาภิญฺญาพลปฺปตฺโต สพุทฺธมฺเมสุ จกฺขุมา ฯ

ดูก่อนพราหมณ์ ความจริง พระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้
 ถึงฝั่งแห่งพระธรรมทั้งปวง ผู้บรรลุกำลังแห่งอภิญญาทั้ง
 ปวง เป็นพระผู้มีจักขุในธรรมทั้งปวง...

(สุตต. ขุ. ขุพุทธปาจ-ธมมปทาคา-สุตตนิปาต: ๕๒๕)

๕) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สตถา”

...อจฺจารทฺธมฺหิ วิริยมฺหิ สตฺถา โลเก อนฺุตฺตโร
 วิโณปม กริตฺวาน ธมฺม เทเสถิ จกฺขุมา ฯ

พระศาสดา ผู้ยอดเยี่ยมในโลก ในความเพียรอันพระองค์
 ทรงเริ่มแล้ว เป็นพระผู้มีจักษุ กระทำให้พระองค์เองเปรียบ
 ประดุจพิน ทรงแสดงธรรมแล้ว...

(สุตต. ขุ. วิมานวตฺถ-เปตวตฺถ-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๓๖๑)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
 “จกฺขุมา” นี้ มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมี
 ลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”, “พุทธ”, “สมพุทธ”,

“สตถา”

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “จกฺขุมา” นี้ ศัพท์เดิมคือ
 “จกฺขุมนฺตฺ” เมื่อนำมาใช้ในรูปปฐมาภิตติจะเป็น “จกฺขุมา” มีความหมายว่า “พระผู้มีจักษุญาณ”
 ซึ่งคำว่า “จกฺขุ” ในที่นี้ หมายถึง “พระผู้มีจักษุ ๕ ประการ” คือ สมันตจกฺขุ หมายถึง ผู้มีจักษุ
 เห็นรอบ หมายถึง ทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ อันยังรู้ธรรมทุกประการ ทิพยจกฺขุ
 คือ ผู้มีจักษุทิพย์ หมายถึง ทรงมีพระญาณอันเห็นหมู่สัตว์ผู้เป็นไปต่าง ๆ กัน ด้วยอำนาจกรรม
 ปัญญาจกฺขุ หมายถึง ผู้มีจักษุคือปัญญา หมายถึง ทรงประกอบด้วยปัญญาคุณที่ยิ่งใหญ่ เป็นเหตุ
 ให้สามารถตรัสรู้ริยสัจธรรม พุทธจกฺขุ หมายถึง ผู้มีจักษุแบบพระพุทธเจ้า คือ ทรงประกอบด้วย
 อินทริยปโรปริยัตตญาณ และอาสนานุสยญาณ เป็นเหตุให้ทรงทราบอริยาคัยและอุปนิสัยแห่ง
 เวไนยสัตว์ แล้วทรงสั่งสอนแนะนำให้บรรลุนิเวศนวิเศษต่าง ๆ ยังพุทธกิจให้บริบูรณ์ และมังสจกฺขุ
 หมายถึง ผู้มีดาเนื้อ หมายถึง ทรงมีพระเนตรอันงาม มีอำนาจ เห็นแจ่มใส และเห็นไกล

จ. ทศพล

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ทศพล” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย ทศ ศัพท์ + พล ศัพท์ + ณ ปัจจัยในตัทธิตถิต
ประกอบศัพท์ด้วยการนำมาประกอบศัพท์กัน สำเร็จรูปเป็น “ทศพล” หมายถึง “พระผู้มีพระ-
กำลัง ๑๐ ประการ” (พระมหาสมปอง มุทิโต, ๒๕๔๖: ๑๐)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๑๒๔) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “ทศพล” หมายถึง “ทศพลญาณซึ่งเป็น
พระญาณเป็นกำลังของพระพุทธเจ้า ๑๐ ประการ” เรียกตามบาลีว่า “ตถาคตพลญาณ” (ญาณอัน
เป็นกำลังของพระตถาคต) ๑๐ คือ

- ๑) ฐานาฐานญาณ
- ๒) กรรมวิปากญาณ
- ๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ
- ๔) นานาธาตุญาณ
- ๕) นานาขมุตติกญาณ
- ๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ
- ๗) ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ
- ๘) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ
- ๙) จุตูปปาตญาณ
- ๑๐) อาสวักขยญาณ

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์
(ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๒๕๖) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “ทศพล” หมายถึง “กำลัง ๑๐
ประการ, ผู้มีกำลัง ๑๐ ประการ” คำว่า “ทศพล” เป็นพระนามิตกนามของพระพุทธเจ้า เรียกเต็มว่า
“พระทศพล” (ผู้มีกำลัง ๑๐ ประการ) และเป็นชื่อของญาณความรู้ เรียกว่า “ทศพลญาณ”
(พระญาณอันเป็นกำลังสำคัญ ๑๐ ประการ) ดังนี้ คือ

- ๑) หยั่งรู้เหตุที่เป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้
- ๒) หยั่งรู้ผลของกรรม
- ๓) หยั่งรู้ข้อปฏิบัติอันนำไปสู่คติทั้งปวง
- ๔) หยั่งรู้โลกธาตุต่าง ๆ
- ๕) หยั่งรู้อรรถาธิบายต่าง ๆ ของสัตว์โลก
- ๖) หยั่งรู้ความยิ่งหย่อนแห่งศรัทธาเป็นต้นของสัตว์โลก
- ๗) หยั่งรู้อาการมีเศร้าหมองเป็นอาทิแห่งฉนวนเป็นต้น
- ๘) หยั่งรู้ชาติก่อน ๆ ได้
- ๙) หยั่งรู้จุดและอุบัติของสัตว์โลกได้
- ๑๐) หยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวกิเลส

พระสมณญาณามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “**ทศพล**” นั้นในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “**ทศพล**” โดยอธิบายไว้ว่า

...ทส พลานิ อสุตตถิติ ทสพลโธ ฐานาฐานญาณ กมฺมวิปากญาณ สพฺพตถคามินีปฺปฏิปทาญาณ นานาธาตุญาณ นานาธิมุตติกญาณ อินฺทริยปโรปฺปริยตฺตญาณ ฌานาภิสงฺกิลเสาภิญาณ ปุพฺพ-
นิวาसानุสฺสติญาณ จุตูปปาตญาณ อาสวกุชฺชญาณ

“**ทศพล**” เพราะทรงมีพระกำลัง (ญาณ) ๑๐ ประการ คือ ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้ฐานะและมีฐานะ ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้ผลของกรรมดีและกรรมชั่ว ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สุคติ และทุกคติ ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้สภาวะธรรมชาติที่ก่อให้เกิดสังขาร ซึ่งรวมตัวกันมาจากธาตุต่าง ๆ ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้อรรถาธิบาย และความสนใจของสัตว์ทั้งหลาย ทรงมีพระปรีชาญาณ หยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อน แห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายว่ามีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หย่อนหรือแก่กล้าเพียงไร ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้ความเศร้าหมองและความหมดจดของการออกจากฉนวน

วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ เป็นต้น ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้ถึงภพอันเคยเป็นอยู่ในอดีต ทรงมี พระปรีชาญาณหยั่งรู้การจุติ และการอุบัติของสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นไปตามกรรมของตน ทรงมี พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งกิเลสอาสวะทั้งหลาย...

(สุตต. ม. มูลปณณาสก: ๑๐๗-๑๑๐)

คำว่า “ทสพล” ซึ่งหมายถึง “พระผู้มีพระกำลัง ๑๐ ประการ” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...สกุโกปิ โข เทวราชา วิสุสกมม อามนุเตสิ ตาต ทสพลโ
จุพสุกทุกาย สนฺติก สาเกตนกร คจฺฉิสฺสติ ปญฺจ ญฺญาการ-
สตานิ มาเปหิตี ฯ

แม้ท้าวสักกะ ผู้เป็นพระราชแห่งเทพ ตรัสเรียกวิสุตกรรม เทพบุตร มาแล้วว่า แน่พ้อ พระทสพล จักเสด็จมายัง สาเกตนคร ผู้สำนักของจุพสุกัททะ ท่านจงสร้างเรือนยอดไว้ ๕๐๐ หลังเถิด...

(อังกุตตรนิกายญจกถา (มโนรธปุรณิ ๒): ๔๕๒)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...ทสวาโส ทสพลโ ทสธมฺมวิฑู ทสภิ จุเปโต โส ทสสต-
ปรีวาโร ราชคห ปาวีสี ภควาติ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ผู้มีการเสด็จประทับอยู่ ๑๐ ประการ ผู้มีกำลัง ๑๐ ประการ ผู้รู้แจ้งธรรม ๑๐ หมวด ผู้เห็นแจ้ง ผู้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ผู้มีบริวาร ๑๐,๐๐๐ เสด็จเข้าไปยังเมืองราชคฤห์แล้ว...

(วินย. มหาวคฺค: ๗๐)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺโธ”

...มหัคครมุโม ทสพโธ พลาติพลปรกฺ
 ธรณูปโม มหาวีโร โส เม พุทฺโธ นิมนฺติโต ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ผู้มีพระธรรมอันเลิศเป็น
 อย่างมาก ผู้มีพระกำลัง ๑๐ ประการ ผู้ถึงฝั่งแห่งกำลังที่ยิ่ง
 กว่ากำลัง ผู้มีพระทัยเปรียบประดุจแผ่นดิน ผู้มีความกล้า
 หาญเป็นอันมาก อันข้าพเจ้า นิมนต์แล้ว...

(สุตฺต. ขุ. อปทาน (๑): ๕๐๑)

๔) ใช้เป็นบทสมาสกับพระนามของพระพุทธเจ้า

...เตน จ สมเยน กสฺสปทสพโธ ปรีณิพุทฺธา ฯ ตสฺส ชน-
 โกภูมาหิ สตสทสฺสคฺคณิกาหิ รตฺตสฺสวณฺณอุฏฺฐกาหิ
 โยชนุพุเพร เจติย อารกัสีสุ ฯ

ก็ โดยสมัยนั้น พระทศพลทรงพระนามว่ากัสสปะ เสด็จ
 ดับขันธปรีณิพพานแล้ว ฯ ชนทั้งหลายเริ่มก่อเจดีย์อันสูง
 ได้ ๑ โยชน์ ด้วยอิฐที่เป็นเงินและทอง อันมีค่าได้
 ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ เพื่อพระทศพลนั้น...

(องฺคฺตฺตรนิกายอุฏฺฐกเถ (มโนรทปฺปณิ ๑): ๒๒๗)

๕) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “มหาโคตโม”

...ตาทิสาน มาราน สตปี สหสฺสปี อากฺนฺตฺวา มม สทฺธ
 จาเลตฺตุน สกฺโกณฺติ มหาโคตโม ทสพโธ มยฺห ฐมฺม
 เทเสนฺโต สพุเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ โพเชตฺวา เทเสสิ

มา เม ฆรทวารเร ตัญญาติ อจฺจร ปหริ ฯ

แม้มารรื้อยคน แม้มารแสนคน ผู้เช่นกับด้วยท่าน มาแล้ว ก็
ไม่อาจจะให้ศรัทธาของข้าพเจ้าหวั่นไหวได้ พระมหาโคดม
ผู้มีพระกำลัง ๑๐ ประการ เมื่อทรงแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า
ให้ข้าพเจ้ารู้แจ้งแล้วแสดงว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง ไม่
เที่ยงดังนี้ ขอบท่าน จงอย่าสถิตอยู่ที่ประตูเรือนของข้าพเจ้า
ดังนี้แล้ว เขาก็ถีนัวมือ...

(องคุตตรนิกายภูจกถา (มโนรทปฐก ๑): ๕๓๒)

๖) ภิกษุเมื่อประชุมกัน เอยถึงพระพุทธเจ้า ก็ใช้ “ทสพล”

...ภิกขุ ฐมฺมสภาย กถ สมฺมจฺจาเปสฺสุ อวฺุโส ทสพล
พฺรหฺมณฺณ สทฺธิ เมตฺติ กตฺวา วิสฺสาสิโก หุตฺวา อุบายเนว
ตสฺส โสกสมปฺปิตสฺส ฐมฺม เทเสตฺวา ต นิสฺโสภ กตฺวา
โสตาปตฺติผล ปตฺติจฺจาเปสฺสิติ ฯ

ภิกษุทั้งหลาย พวกท่านประชุมกันในธรรมสภาแล้วว่า พวกเรา
ผู้มีอายุ พระทสพล ทรงกระทำไมตรีกับพราหมณ์ เป็นผู้
มีความคุ้นเคยกันแล้ว ใช้อุบายทรงแสดงธรรมนั้นแล แก่
พราหมณ์นั้น ผู้ถูกความเศร้าโศกท่วมทับแล้ว ทรงกระทำ
เขาให้ปราศจาก ความเศร้าโศก แล้วให้ดำรงอยู่ในโสดา-
ปัตติผล...

(ชาตกภูจกถา เอกาทสกปภินณก-นิปาตวณฺณนา: ๑๑๖)

๗) พุทธบริษัท เมื่อเอยถึงพระพุทธเจ้า ก็ใช้คำว่า “ทสพล”

...ปาฎิหาริยญฺจานเปี สพฺพา ทฺวาทสโยชนิกา ปริสา
อนฺรุทฺธ อุปสงฺกมิตฺวา กห ฆนฺเต ทสพล จิตฺติ ปุจฺฉิสฺสุ ฯ

แม้ในสถานที่กระทำปาฏิหาริย์ บริษัทธิประมาณ ๑๒ โยชน์
ทั้งหมด เข้าไปหาพระอนรุทธะ แล้วถามว่า ข้าแต่ท่านผู้
เจริญ พระทศพล ดำรงอยู่ ณ ที่ใด. . .

(องคุตตรนิกายภูจกถา (มโนรทปฐมิ ๑): ๑๖๘)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“ทศพล” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมี
ลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”
- ๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทธ”
- ๔) ใช้ตามหลังพระนามของพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ต่อไปนี้
 - ก. ทีปกรทศพล^{๘๖}
 - ข. โกณฑัญญโณ ทศพล^{๘๗}
 - ค. ปทุมุตตรทศพล^{๘๘}
 - ง. สุชาโค ทศพล^{๘๙}
 - จ. มหาโคตโม ทศพล^{๙๐}

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ทศพล” นี้ มีคุณสมบัติ
ที่พระพุทธเจ้าโคตมะได้ตรัสไว้ว่า เพราะมี “กำลังของதாகต ๑๐ ประการ” ซึ่งบุคคลธรรมดาไม่มี
ดังต่อไปนี้

^{๘๖} จุฬทกนิกายภูจกถา อุทานวณณา (ปรมุตตปิณี): ๑๕๘.

^{๘๗} จุฬทกนิกายภูจกถา พุทธวสวณณา (มรุตตวลาลินี): ๒๔๘

^{๘๘} องคุตตรนิกายภูจกถา (มโนรทปฐมิ ๑): ๒๗๑.

^{๘๙} จุฬทกนิกายภูจกถา พุทธวสวณณา (มรุตตวลาลินี): ๓๗๑.

^{๙๐} องคุตตรนิกายภูจกถา (มโนรทปฐมิ ๑): ๕๓๒.

- ๑) พระพุทธเจ้าทรงทราบสิ่งที่ควรและไม่ควร
- ๒) พระพุทธเจ้าทรงทราบผลกรรมอดีต ปัจจุบัน และอนาคต
- ๓) พระพุทธเจ้าทรงทราบข้อปฏิบัติที่ทำให้ไปสู่สุคติและทุคติ
- ๔) พระพุทธเจ้าทรงทราบว่าโลกนี้เกิดขึ้นมาจากอะไร
- ๕) พระพุทธเจ้าทรงทราบอภยาชัยหรือความพอใจของหมู่สัตว์
- ๖) พระพุทธเจ้าทรงทราบความยิ่งย่อนอินทรีย์ของหมู่สัตว์
- ๗) พระพุทธเจ้าทรงทราบความผ่องแผ้ว เสร้าหมองของวิโมกข์
- ๘) พระพุทธเจ้าย่อมระลึกชาติได้ทุก ๆ ชาติ
- ๙) พระพุทธเจ้ามีจักขุทิพย์ เห็นการเกิดการตายของหมู่สัตว์
- ๑๐) พระพุทธเจ้าเป็นผู้เข้าถึงพระนิพพาน ปราศจากอาสวะ

ฉะนั้น ผู้ที่เป็นพระพุทธเจ้า จึงต้องประกอบด้วย “กำลัง ๑๐ ประการ” หรือ “ทศพลญาณ” ดังกล่าว ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคตมะ ได้ตรัสกับพระเถระ-
สารีบุตรไว้ว่า

...สารีปุตฺต ตถาคโธ จานญจ จานโต อญฺจจานญจ อญฺจจานโต
ยถาภูต ปชานาติ...อิทมปิ สารีปุตฺต ตถาคตสฺส ตถาคตพล ฯ

สารีปุตฺต ตถาคโธ อตีตานาคตปัจจุปปนฺนาน กมฺมสมาทานาน
จानโสเหตุโส วิปาก ยถาภูต ปชานาติ...อิทมปิ สารีปุตฺต
ตถาคตสฺส ตถาคตพล ฯ

สารีปุตฺต ตถาคโธ สพฺพตถคามินี ปฏิปท ยถาภูต ปชานาติ...
อิทมปิ สารีปุตฺต ตถาคตสฺส ตถาคตพล ฯ

สารีปุตฺต ตถาคโธ อนนฺถธาตุนานาธาตุโลก ยถาภูต ปชานาติ...
อิทมปิ สารีปุตฺต ตถาคตสฺส ตถาคตพล ฯ

สารีปุตฺต ตถาคโธ สตฺตทาน นานาธิมุตฺติกถ ยถาภูต ปชานาติ...
อิทมปิ สารีปุตฺต ตถาคตสฺส ตถาคตพล ฯ

สารีปุตฺต ตถาคต ปรสศตฺตาน ปรปฺปคฺคตฺตาน อินฺทฺริยปโรปฺริยตฺต
ยถาภูต ปชานาติ...อิทฺมปิ สารีปุตฺต ตถาคตสฺส ตถาคตพล ฯ

สารีปุตฺต ตถาคต ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปฺตฺตฺน สงฺกิลฺลส วโถหาน
วฏฺฏจฺฉาน ยถาภูต ปชานาติ...อิทฺมปิ สารีปุตฺต ตถาคตสฺส
ตถาคตพล ฯ

สารีปุตฺต ตถาคต อนกฺกวิหิต ปุพฺพเพณิवास อนุสฺสฺสฺสตี เสยฺยถีท
เอกมฺปิ ชาตี ปชานาติ...อิทฺมปิ สารีปุตฺต ตถาคตสฺส ตถาคตพล ฯ

สารีปุตฺต ตถาคต ทิพฺเพน จกฺขุณา วิสฺสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสฺสเกน
สฺสคฺเต ปสฺสตี จมฺมานเณ อุปฺปชฺชมานเณ...อิทฺมปิ สารีปุตฺต ตถาคตสฺส
ตถาคตพล ฯ

สารีปุตฺต ตถาคต อาสวาน ขยา อนาสว เจโตวิมฺุตตี ปญฺญาวิมฺุตตี
ทิฏฺฐเจว ฌมฺเม สย อภิญฺญา สจฺฉิกฺคฺวา อุปฺสมฺปชฺช วิหฺรตี...อิทฺมปิ
สารีปุตฺต ตถาคตสฺส ตถาคตพล ฯ

สารีบุตร ตถาคต ย่อมรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งสิ่งที่เป็นฐานะ โดย
ความเป็นสิ่งมีฐานะ ซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นฐานะโดยความเป็นสิ่งที่ไม่มี
ฐานะ (คือมีทางเป็นไปได้ มีทางเป็นไปไม่ได้)...สารีบุตร นี่คือ
ตถาคตพละ ของพระตถาคต

สารีบุตร ตถาคตย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งวิบาก (คือผล) ของการทำ
กรรมที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ได้ทั้งโดยฐานะและโดย
เหตุ...สารีบุตร นี่คือตถาคตพละ ของพระตถาคต

สารีบุตร ตถาคต ย่อมรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งปฏิบัติทางเครื่องทำผู้
ปฏิบัติให้ไปสู่ภูมิทั้งปวงได้...สารีบุตร นี่คือตถาคตพละ ของ
พระตถาคต”

สารีบุตร ตถาคต ย่อมรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งโลกนี้ อันประกอบ
ด้วยธาตุมิใช่ออย่างเดียว ด้วยธาตุต่าง ๆ กัน...สารีบุตร นี่คือ
ตถาคตพละ ของพระตถาคต”

สารีบุตร ย่อมรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งอริยมุติ (คือฉันทะหรือ
อริยาศัย) อันต่าง ๆ กัน ของสัตว์ทั้งหลาย...สารีบุตร นี่คือตถาคต
พละ ของพระตถาคต”

สารีบุตร ตถาคต ย่อมรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งความยิ่งและหย่อน
แห่งอินทรีย์ของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่น...สารีบุตร นี่
คือตถาคตพละ ของพระตถาคต”

สารีบุตร ตถาคต ย่อมรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งความเศร้าหมอง
ความฟุ้งแผ้ว ความออก แห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ
ทั้งหลาย...สารีบุตร นี่คือตถาคตพละ ของพระตถาคต”

สารีบุตร ตถาคต ย่อมระลึกได้ซึ่งขันธอันตนเคยอาศัยในภพก่อน
มีชนิดต่าง ๆ คือ ระลึกได้ ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง...สารีบุตร
นี่คือตถาคตพละ ของพระตถาคต”

สารีบุตร ตถาคต ย่อมเห็นสัตว์ทั้งหลาย ด้วยทิพยจักขุอันหมดจด
ก้าวล่วงจักขุมนุษย์ เห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้เคลื่อนอยู่ บังเกิดอยู่...
สารีบุตร นี่คือตถาคตพละ ของพระตถาคต”

สารีบุตร ตถาคต ย่อมทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
อันไม่มีอาสวะ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย...สารี
บุตร นี่คือตถาคตพละ ของพระตถาคต...

(สุตต. ม. มูลปณณาสก: ๑๔๐-๑๔๓)

จ. สมนุตจกฺขุ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าคือ “สมนุตจกฺขุ” คัมภีร์-
อภิธานวรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย สมนุต บทหน้า + จกฺขุ + วนตุ ปัจจัยในทหัตถัตถิต-
ัตถิต เมื่อนำมาประกอบศัพท์ สำเร็จรูปเป็น “สมนุตจกฺขุ” หมายถึง “พระผู้มีพระจักขุญาณ-
โดยรอบ” (พระมหาสมปอง มุทิตโต, ๒๕๔๖: ๑๔)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๔๐๐) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “สมนุตจกฺขุ” หมายถึง “จักขุรอบคอบ,
ตาเห็นรอบ ได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณ อันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ” เป็นคุณสมบัติพิเศษ ของ
พระพุทธเจ้า

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สมนุตจกฺขุ” นั้น ใน
คัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้หลายแห่งดังนี้

...จกฺขุมาติ ภควา ปญฺจหิ จกฺขุหิ จกฺขุมา มสจกฺขุนาปิ จกฺขุมา
ทิพฺพจกฺขุนาปิ จกฺขุมา ปญฺญาจกฺขุนาปิ จกฺขุมา พุทฺธจกฺขุนาปิ
จกฺขุมา สมนุตจกฺขุนาปิ จกฺขุมา ฯ

บทว่า จกฺขุมา ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ผู้มี-
จักขุ ก็ด้วยจักขุ ๕ ประการ คือ ชื่อว่ามีจักขุ แม้ด้วยมังสจักขุ
ชื่อว่ามีจักขุ แม้ด้วยทิพยจักขุ ชื่อว่ามีจักขุ แม้ด้วยปัญญจักขุ
ชื่อว่ามีจักขุ แม้ด้วยพุทธจักขุ ชื่อว่ามีจักขุ แม้ด้วยสมันตจักขุ...
(สุตต. ขุ. มหานิทฺเทส: ๕๔๕)

“สมนุตจกฺขุ จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, ทฺวเก ญาณํ...

พุทธญาณ ๑๔ ชื่อว่าสมันตจักขุ ได้แก่ปัญญาเห็นทุกขสัจจ์”

(สุตต. ขุ. ปฏิสมฺภิตามคฺค: ๑๕๓)

...สมนฺตจกฺขุ สมฺตจกฺขุ วุจฺจติ สพฺพญฺญตฺตฺตฺตฺต ๑ ภควา
เตน สพฺพญฺญตฺตฺตฺตฺต อฺเปโต สมฺเปโต อฺปาคโต สมฺปาคโต
อฺปนฺโน สมฺปนฺโน สมฺนฺนาคโต ๑

บทว่า สมนฺตจกฺขุ ความว่า พระสัพพัญญุตญาณ ท่านเรียกว่า
สมันตจักขุ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเข้าถึงแล้ว คือทรงเข้าถึง
พร้อมแล้ว เข้ามาถึงแล้ว คือ เข้ามาถึงพร้อมแล้ว เกิดขึ้นแล้ว
คือ เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ได้แก่ทรงประกอบแล้ว ด้วยพระ-
สัพพัญญุตญาณนั้น...

(สุตฺต. ขุ. จุฬนิกาย: ๑๑๓)

...สมนฺตจกฺขุ วุจฺจติ สพฺพญฺญตฺตฺตฺต สพฺพมฺมทสฺสนสํสํสํสํสํสํสํ
ลทฺธนาเมน สพฺพญฺญตฺตฺตฺตฺต สมฺนฺนาคตฺตฺต สมฺตจกฺขุ

พระสัพพัญญุตญาณ ท่านเรียกว่า สมันตจักขุ พระพุทธเจ้า ทรง
พระนามว่าพระผู้มีจักขุโดยรอบ เพราะทรงมีปกติเห็นธรรมทั้ง
ปวงและเพราะทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ...

(สุตฺต. ขุ. มหานิกาย: ๔๓๕)

คำว่า “สมนฺตจกฺขุ” ซึ่งหมายถึง “พระผู้มีจักขุญาณโดยรอบ” นี้มี
ลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...สพฺพ ตฺว ฌาณมเวจฺจ ฐมฺม
ปกาสสิ สดฺเต อนุกมฺปมาโน
วิภูจฺจนโทสิ สมฺตจกฺขุ
วิโรจสิ วิมโล สพฺพโลเก ๑

พระองค์ เมื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ ทรงประกาศพระธรรม
ก้าวล่วงพระญาณทั้งมวลแล้ว ข้าแต่พระผู้มีจักรุรอบทิศ
พระองค์เป็นผู้ปิดช่องดีแล้ว เป็นผู้ปราศจากมลทิน รุ่งเรือง
แล้วในโลกทั้งมวล...

(สุตต. ขุ. ขุททกปาจ-ธมมปทกถา-สุตต- นิปาต: ๓๕๕)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺธ”

...ตโมนุโท พุทฺธ สมนุตตจกฺขุ

โลกนุตฺต สพฺพภวาทิวตฺโต

อนาสโว สพฺพทกฺขปฺปหิโน

สจฺจวฺหโย พุรฺพมนฺนา อุปาสิโต

พระพุทธเจ้า ผู้มีจักรุรอบทิศ ผู้ทำลายความมืดได้แล้ว ผู้ถึง
ที่สุดแห่งโลก ผู้ข้ามล่วงภพทั้งปวงได้แล้ว ผู้ไม่มีอาสวะ
ผู้ละความทุกข์ทั้งมวลได้แล้ว ผู้มีสัจจะ ผู้อันพรหม เข้าไป
เฝ้าแล้ว...

(มชฺฌิมนิกายภูจกถา (ปปญฺจสุทฺธิ ๑): ๕๘)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“สมนุตตจกฺขุ” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา
โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺธ”

๑.๓.๔ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่เป็น “อริจกสมุปป็นนนาม” คือ
พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ดั่งขึ้นตามความชอบใจของผู้ตั้งที่ต้องการให้เป็น มีจำนวน ๑๖
พระสมัญญานาม

ก. นรสีห	พระผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่นระ
ข. วินายก	พระผู้นำสัตว์ไปสู่คุณวิเศษ
ค. อนธวัร	พระผู้ประเสริฐที่สุดไม่มีผู้ประเสริฐยิ่งกว่า
ง. สตถุ	พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน
จ. ชิน	พระผู้ชนะ
ฉ. อนนุตชิน	พระผู้มีชัยชนะอันไม่มีที่สุด
ช. โลกนาถ	พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก
ซ. ทวิปทุตม	พระผู้ประเสริฐในสัตว์สองเท้า
ฌ. นรวร	พระผู้ประเสริฐในเหล่าเทวดาและมนุษย์
ญ. เทวเทว	พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดา
ฎ. โลกครุ	พระผู้เป็นครูของชาวโลก
ฏ. นายก	พระผู้นำไป
ฐ. โลกเชฏฐ	พระผู้เจริญที่สุดในโลก
ฑ. โลกนายก	พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก
ฒ. นราสก	พระผู้่องอาจในหมู่นระ
ณ. โลกคุณายก	พระผู้เป็นผู้นำที่ยอดเยี่ยมของชาวโลก
ก. นรสีห	

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “นรสีห” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย นร ศัพท์ + สีห ศัพท์ หมายถึง “พระผู้ประเสริฐที่สุดใน
หมู่นระ” (พระมหาสมปอง มุทิตา, ๒๕๔๓: ๑๕)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “นรสีห” นั้นในฎีกา-
สารัตถทีปนี ได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “นรสีห” โดยอธิบายเป็นภาษามครไว้ว่า

...นรณํ สีโห เสฏฺโฐ นรสีโห ปรปฺปวาทสหนโต มทุทฺตโน
นรสีโห สีโห วิทยาดี สีโห สหคิตฺติ วา สีโห นโร จ โส สีโห
จาติ นรสีโห...นรณํ สีโห นรสีโห...เอส หิ ตฺยํ ปิตา นรสีโห...
ยถา หิ สีโห มิกราชา จตฺตฺวา ทาฐาหิ สพฺพสตุเต หีสติ อภิภวติ

ตถา ภควาปี สีสลปญญาปญญิตุสสงขาเตหิ จตุหิ ธมฺเมหิ สพฺพํ
 สพฺพํ โลกํ หีสติ อภิภาวติ

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า นรสีหะ เพราะเป็นผู้ประเสริฐกว่า
 เทวดาและมนุษย์ เพราะทรงหักล้างวาทะของเจ้าลัทธิอื่น ๆ ได้
 เพราะเป็นคุสสีหะ หรือทรงเป็นผู้ปกครอง...พระพุทธเจ้าทรง
 พระนามว่านรสีหะ เพราะเป็นผู้ประเสริฐกว่าคนทั้งหลาย ...
 เพราะว่าพระพุทธเจ้าพระองค์นี้เป็นพระชนกของพระองค์...
 ราชสีห์ ขณะหมู่สัตว์ด้วยเงี้ยวทั้ง ๔ ของตนได้ฉันท
 พระพุทธเจ้าก็ทรงชนะชาวโลกด้วยธรรมทั้ง ๔ ประการ คือ ศีล
 ปัญญา บุญ อิทธิปาฏิหาริย์ ได้ฉันทนั้น...

(สารตถทีปนี: ๒๕๕)

คำว่า “นรสีห” ซึ่งหมายถึง “พระประเสริฐที่สุดในหมู่นร” มี
 ลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
 ดังนี้

...สินิทฺธิณิลมฺพุกฺกุจฺจิตฺเทโส
 สุริยนิมฺมลตฺตลาภินลาโภ
 ชุตฺตตฺตงฺกมฺพุกายตนาโส
 รสีขาลวิกสิโต นรสีโหติ

พระผู้ นรสีหะมีพระเกศาเป็นลอนอ่อนดำสนิทมีพื้นพระนลาฏ
 ปราศจากมลทินดุจพระอาทิตย์ มีพระนาสิกโค้งอ่อนยาว
 พอเหมาะ ชานไปด้วยพระขำแห่งพระรัศมี ดังนี้...

(ชาตกฏกถา เอกนิปาตวณฺณนา (๑): ๑๖๔)

ในส่วนของความหมายประจำรูปคำนั้น หมายถึง “พระผู้-
 ประเสริฐที่สุดในหมู่นร” ดังพระพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้า เปรียบพระองค์เองประดุจราชสีห์
 ดังต่อไปนี้

...สีโห ภิกขเว มิคราชา สายณหสมย อาสยา นิกขมติ อาสยา
 นิกขมิตฺวา วิขมภติ วิขมภิตฺวา สมฺนตา จตุทฺทิสา อนุวิโลเกติ
 สมฺนตา จตุทฺทิสา อนุวิโลเกตฺวา ติกฺขตฺตุ สีหนาท นทติ
 ติกฺขตฺตุ สีหนาท นทิตฺวา โคจราย ปกฺกมติ เย โข ปน เต ภิกขเว
 ติรจฺจนคตา ปาณา สีหสฺส มิคฺรณฺโณ นทโต สทฺท สฺสณฺนติ
 เต เขยฺยูเณน ภย สเวค สมนฺตาส อาปชฺชติ พิล พิลาสยา ปวิสฺสนฺติ
 อุทก อุทกาสยา ปวิสฺสนฺติ วน วนาสยา ปวิสฺสนฺติ อากาส ปกฺกชิโน
 ภขฺนติ เยปิ เต ภิกขเว รณฺโณ นาคา คามนิคมราชธานีสุ ทพฺเพหิ
 วรตฺเตหิ พนฺธเนหิ พทฺธา เตปี ตานิ พนฺธนานิ สลฺยณฺนิตฺวา
 สมฺปทาเลตฺวา ภิตา มุตฺตกริส จชฺมานา เชน วา เตน วา ปลายนฺติ
 เอวมหิทุริโก โข ภิกขเว สีโห มิคราชา ติรจฺจนคตาน ปาณาน
 เอวมhesกฺโข เอวมหานุกาโว ๆ เอวมว โข ภิกขเว ตถาคโต ๆ
 ภิกขุทั้งหลาย พญาสัตฺว์ชื่อสีหะ ออกจากถ้ำที่อาศัยในเวลาเย็น
 เขยิบกายแล้วเหลียวดูทิศทั้งสี่โดยรอบ บันลือสีหนาทสามครั้ง
 แล้ว ก็เที่ยวไปเพื่อหาอาหาร บรรดาสัตฺว์เดรัจฉานเหล่าใด ที่ได้
 ยินสีหนาท สัตฺว์เหล่านั้น ก็สะดุ้งกลัว เขียวเหงื่อ พวกที่อาศัย
 โพรง ก็เข้าโพรง ที่อาศัยน้ำ ก็ลงน้ำ พวกอยู่ป่า ก็เข้าป่า ผุนนกก็
 โผขึ้นสู่อากาศ เหล่าช้างของพระราชา ในหมู่บ้าน ก็พากันกลัว
 กระชากเชือกให้ขาดแล้ว ถ่ายมูลและกริสพลาง เล่นหนีไป
 พลาจ ทั้งข้างโน้นและข้างนี้ ภิกขุทั้งหลาย พญาสัตฺว์ชื่อสีหะ
 เป็นสัตฺว์มีฤทธิ์มาก มีศักดิ์มาก มีอำนาจมาก กว่าบรรดาสัตฺว์
 เดรัจฉาน ด้วยอาการอย่างนี้แล ๆ ภิกขุทั้งหลาย พระตถาคต ก็
 เป็นฉัณฺณเหมือนกันแล...

(สุตฺต. อง. (๒) จตุกฺกนิปาต: ๔๓)

สรุปผลการวิจัยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “นรสีห”
 นี้ หมายถึง “พระผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่นร, พระผู้กล้าประจักษ์ราชสีห์” ปรากฏใช้ในคัมภีร์หมวด
 พระไตรปิฎกและในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้ คือ ใช้เป็นพระ-
 สมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

ข. วินายก

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “วินายก” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย วิ บทหน้า + นิ ธาตุในความในไป, ในความให้บรรลุถึง +
ณฺฏ ปัจจย อาเทศ ณฺฏ ปัจจย เป็น อก พุทธิ อี เป็น เอ อาเทศ เอ เป็น อาย สำเร็จรูปเป็น
“วินายก” หมายถึง “พระผู้นำสัตว์ไปสู่คุณวิเศษ” จัดเป็นนามกิตก์ (พระมหาสมปอง มุทิโต,
๒๕๔๗: ๑๕)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “วินายก” นั้นในอรรถ-
กถาพุทธวงศ์ ได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “วินายก” โดยอธิบายไว้ว่า

...พหู วิญญาเยหิ สตุเต วินติ ทเมตติ วินายโก ...หิต วณชติ
อนุสาสติติ วินายโก

คำว่า “วินายก” ได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวินายก เพราะ
ทรงฝึกสัตว์ทั้งหลายด้วยอุบายเครื่องฝึกเป็นอันมากจึงทรงพระ-
นามว่า วินายกะ...พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวินายกะ เพราะ
ทรงแนะนำประโยชน์แก่อุกุล...

(พุทธวิสัฏฐกคา: ๖๐)

ในอรรถกถาปรมัตถทีปนี ได้วิเคราะห์สมัญญานามของพระ-
พุทธเจ้าที่ว่า “วินายก” ไว้ว่า

“เวเนยฺยสตุเต วินตติ วินายโก ฯ

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวินายก เพราะทรงสั่งสอนเหล่า
เวไนยสัตว์”

(จุฬาทนิกายภูทกเถรวิมานวตฺถุณฺณนา (ปรมัตถทีปนี): ๑๑๑)

...วิเสเสน เวเนยฺยสตุเต สสารสาครสุส ปรีติร อมตมหานิพพาน
เนติ สมุปาเปตติ วินายโก ฯ

พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า วินายก เพราะแนะนำ คือ ให้เหล่า
เวไนยสัตว์ถึงฝั่งคืออมตมหานิพพานได้ โดยวิเศษ...

(อปทานวณฺณนา (วิสุทฺธชนวิลาสินี ๑): ๕๔๒)

...วินายโกติ พุทฺธิ วินยฺญูปายะหิ สตุเต วินติ ทเมตติ วินายโก ฯ

บทว่า วินายโก ความว่า พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า วินายโก
เพราะแนะนำ คือทรงฝึกเหล่าสัตว์ด้วยอุบายที่ควรแก่การฝึก
มากมาย...

(ขุทฺทกนิกายภูจฺกถา พุทฺธวสวณฺณนา (มธุรตฺถวิลาสินี): ๗๔)

คำว่า “วินายก” ซึ่งหมายถึง “พระผู้นำสัตว์ไปสู่คุณวิเศษ” นี้ มี
ลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...จฺนโน ตเวว อาปตฺตี ปฏิภาตุน อิจฺจติ
อฺกฺเขปนาปปฏิกมฺเม อาณาเปสิ วินายโก ฯ

พระผู้นำสัตว์ไปสู่คุณวิเศษ ทรงอนุญาต ให้ยกพระฉันนะ
ผู้ไม่ยอมทำคิณอาบัตินั้นแล ขึ้นในกรรมคือการออกจากหมู่
คณะ...

(วินย. จุลลวคฺค: ๑๒๖)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺโธ” ดังนี้

...พุทฺโธ จ เม อีสินิสโก วินายโก

อเทสยิ สมุทยทุกขนิจุต
 อสงขต ทุกขนิโรธ สสส
 มคฺคณฺจิม อกุฏฺถิ อณฺชส สิว ฯ

พระพุทธเจ้าของเรา ผู้เป็นใหญ่ในหมู่ญาติ ผู้นำสัตว์ไปสู่คุณ
 วิเศษ ได้แสดงเหตุเกิดความเป็นของทุกข์และความไม่ยั่งยืน
 การปรุ่งแต่ง ความดับไปแห่งทุกข์ ความเที่ยงแท้ หนทาง
 อันตรง ไม่คดโกง ทางอันเป็นสิริมงคล...

(สุตฺต. ขุ. วิมานวตฺถุ-เปตวตฺถุ-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๒๓)

๓) ใช้เป็นบทขยายของ “สตฺถา” ดังนี้

...สตฺถุตฺตโม อนธิวโร วินายโก
 สตฺถา อหุ เทวมนุสฺสปุชฺโติ
 มหानุภาโว สตฺถุณฺณลกฺขณ
 ทสฺเสสสิ อจฺเจรกปาฏิหาริย ฯ

พระศาสดา ผู้สูงสุดในหมู่สัตว์ ผู้ประเสริฐยิ่ง ผู้นำสัตว์ไปสู่
 คุณวิเศษ ผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ผู้มีอำนาจมาก ผู้
 มีลักษณะอันประกอบด้วยบุญ ๑๐๐ ได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์
 อันน่าอัศจรรย์...

(สุตฺต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวส จริยาปิฎก: ๔๐๓)

๔) ใช้เป็นบทขยายของ “ตถาคโต” ดังนี้

...ตถาคโต ฐมฺมธโร มเหสีนา
 ยถา ปหาตพฺพมล ปหิยติ
 ตถา คโต อริยคโณ วินายโก
 ตถาคโต เตน สมมฺกัฏฺฐาวโตติ ฯ

พระตถาคตเจ้า ผู้ทรงพระธรรม ผู้ละมลทินที่ควรละได้ ผู้-
เป็นหนึ่งในหมู่แห่งพระอริยะ ผู้นำสัตว์ไปสู่คุณวิเศษ
เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมนั้น จึงชื่อว่า ตถาคตเจ้า...

(อิติวุตตกวณณนา (ปรมุตถปิปี): ๒๒๐)

๕) ใช้เป็นบทขยายของ “สมพุทฺโธ” ดังนี้

...สุเมโธ นาม สมพุทฺโธ โลเก อุปปชชิตฺวา เทว
อมฺหาก อณุกมฺปนฺโต อุปคณฺธิ วินายโก ฯ

พระสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสุเมธะ ผู้นำสัตว์ไปสู่คุณ
วิเศษ เมื่อทรงอนุเคราะห์แก่พวกเรา จึงเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว...

(สุตฺต. ขุ. อปทาน (๑): ๕๑๑)

...สมย สวทิตฺวาน อุปคณฺธิ วินายโก
อุปคณฺตฺวาน สมพุทฺโธ อาตปปี นิปโก มุนิ ฯ

พระสัมพุทธเจ้า ผู้นำสัตว์ไปสู่คุณวิเศษ ทรงพิจารณาสมัยดี
แล้ว จึงเสด็จอุบัติขึ้น ครั้นเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ทรงป็นมุนี ผู้มี
ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสให้เร่าร้อน ผู้มีความฉลาด...

(สุตฺต. ขุ. อปทาน (๑): ๕๔๘)

๖) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้า

...อฏฺฐารเส กปฺปสฺเต ปิยทสฺสี วินายโก
ตมฺห ปยิริปาสิตฺวา อิม โยนิ อูปาคโต ฯ

ในร้อยแห่งกับที่ ๑๘ มีพระผู้นำสัตว์ไปสู่คุณวิเศษ ทรง
พระนามว่าปิยสสี เราเข้าไปนั่งใกล้พระพุทธเจ้าพระองค์
นั้น แล้วจึงเข้าถึงกำเนิดนี้...

(สุตต. ข. อปทาน (๑): ๕๑๕)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “วินายก” นี้ มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของ “พุทฺธ”, “สตฺถา”, “ตถาคโต”
- ๓) ใช้ตามหลังพระนามของพระพุทธเจ้า ดังต่อไปนี้

- ก. ปิยทสฺสี วินายโก^{๕๑}
- ข. ปทุมุตฺตโร วินายโก^{๕๒}
- ค. กกุสนฺโธ วินายโก^{๕๓}

ค. อนนฺธิว

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “อนนฺธิว” คัมภีร์อภิชาน-วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย น บทหน้า + อธิ + วร ศัพท์ ในความประเสริฐสุด เมื่อเข้าสนธิ อาเทศ น ศัพท์ เป็น อน แล้วลบสระหน้า สำเร็จรูปเป็น “อนนฺธิว” หมายถึง “ผู้ประเสริฐที่สุดไม่มีผู้ประเสริฐยิ่งกว่า” (พระมหาสมปอง มุทิโต, ๒๕๔๗: ๑๓)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อนนฺธิว” นั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถา ได้อธิบายความเป็น “อนนฺธิว” คือ “พระผู้ประเสริฐที่สุดไม่มีผู้ประเสริฐกว่า” ไว้หลายแห่งดังต่อไปนี้

^{๕๑} สุตต. ข. อปทาน (๑): ๕๑๕.

^{๕๒} จุทฺถกนิคายกฺกถา พุทฺธวสวณฺณนา (มธุรสดิลลสินี): ๓๕๕.

^{๕๓} จุทฺถกนิคายกฺกถา พุทฺธวสวณฺณนา (มธุรสดิลลสินี): ๔๖๑.

...อจฺจนฺตวโร อธิวโร นาสุส อตฺถิติ อนธิวโร น คโต อธิโก
วโร อตฺถิติ วา อนธิวโร อนุตฺตโรติ อคฺโค อตฺตโน อธิกสฺส
กสฺสจิ อภาวโต อนธิวโร

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า อนัตตวิระ เพราะเป็นผู้ไม่มีใครยิ่งกว่า คือ ผู้ประเสริฐที่สุด พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า อนัตตวิระ เพราะไม่มีใครใดประเสริฐยิ่งกว่าพระองค์...

(จุฑาทกนิกายภูจกถา พุทฺธวสวณฺณนา (มธฺรตฺถวีสานี): ๒๒)

คำว่า “อนธิดา” ซึ่งหมายถึง “ผู้ประเสริฐที่สุด ไม่มีผู้ประเสริฐกว่า” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ดังนี้

...พुरुมา จ โลกาศิบัติ สหุมปติ
กตณฐี อนธิวร อยาจก
สนธิธ สตุตา อปฺปรชกษชาติกา
เทเสหิ ธมมํ อนกมปิम्म ปํชํ ฯ

ท้าวสัทัมบดีพรหม ผู้เป็นประธานในโลกทั้ง ๓ ประนม
อัญชลีกราบทูลอาราธนาพระพุทธรเจ้าว่า ในโลกนี้ เหล่า
สัตว์ผู้เกิดมา มีนัยน์ตาเป็นอนธะ เพียงน้อยนิด มีอยู่ ขอ
พระองค์ทรงอาศัยความเอ็นดูหมู่สัตว์เหล่านี้แล้ว โปรด
ทรงแสดงธรรมด้วยเถิด...

(สูตรต. ขุ. อปทาน (๒) พุทธวงศ์จรียาปิฎก: ๔๐๓)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สวดธา” ดังนี้

...สตตฺตตโม อนริโร วินายโก
สตถา อหุ เทว มนุสส ปุชิโต

มหรณฺหาโว สตปฺปณฺณลกฺขโณ
ทสฺสเสลลิจฺจเนรคปาฏีหริย ฯ

พระศาสดาผู้สูงสุดในหมู่สัตว์ ผู้ประเสริฐที่สุดไม่มีผู้
ประเสริฐกว่า ผู้แนะนำโดยพิเศษ เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์
บูชาแล้ว พระองค์เป็นผู้มีอำนาจมาก มีบุญหนึ่งร้อย เป็น
ลักษณะได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์แล้ว...

(สุตต. ขุ. อปทาน พุทฺธวสจฺจียาปิฎก: ๔๐๓)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทธ”

...ปจฺโจโรห มหาราช ภูมิกาคฺค ยถา สมณฺณคิโต
อิธ อนนฺธิวรา พุทฺธา อภิสมฺพุทฺธา วิโรจนฺติ ฯ

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอเชิญพระองค์เสด็จลงเถิด
ภูมิกาคนี้อันพระพุทธเจ้าผู้เป็นสมณะทรงสรรเสริญแล้ว
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ประเสริฐที่สุดไม่มีผู้ประเสริฐกว่า
ย่อมไพโรจน์ ณ ภูมิกาคนี้...

(สุตต. ขุ. ชาตก (๑) เอก-จตุตถาสินีปาตชาตก: ๓๕๒)

๔) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ตถาคต”

...สุตฺวานห อมตปท อสงฺขต
ตถาคตฺตสฺส อนนฺธิวรสฺส สาสน
สีเลสุวห ปรมฺมสุตฺตดา อหุ
ธมฺเม จิตฺตา นรารพฺพุทฺธเทสิเต ฯ

ดิฉันสดับอมตบท ที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นคำสอนของ
พระตถาคต ผู้ประเสริฐที่สุด ผู้ที่ไม่มีผู้อื่นประเสริฐกว่า
ดิฉันเป็นผู้สาวอย่างยิ่งในศีลทั้งหลาย ตั้งอยู่ในธรรมอัน

พระพุทธเจ้า ผู้เป็นระประเสริฐทรงแสดงแล้ว...

(วิมานวตฺตญาณนา (ปรมคฺคทีปนี): ๑๐๘)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อนนฺธิร” นี้ มิใช่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของ “สตฺถา”, “พุทฺธ”, “ตถาคต”

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ชื่อว่า “อนนฺธิร” นั้น เพราะในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้มองว่าผู้จะประเสริฐกว่าพระพุทธเจ้า ไม่มีอีกแล้ว พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ทั้งในเทวโลกและมนุษย์โลก ดังพระอรรถกถาจารย์ได้วิเคราะห์ไว้ว่า

...สตฺถวานฺท อมตปท อสงฺขต ตถาคตฺสฺส อนนฺธิรสฺส สาสนฺนฺติ
เอตฺถ อยฺย สงฺเขปฺตโก ตถา อาคมนาที อตฺถเนน ตถาคตฺสฺส สเทวเก
โลเก อคฺคภาวโต อนนฺธิรสฺส อมตปท อสงฺขต นิพฺพาน อุทฺทิสฺส
เทสิตตฺตา อมตฺสฺส วา นิพฺพานสฺส ปฏิปชฺชนฺุปายตฺตา เกณจิปี
อสงฺขรณียตฺตา จ อมตปท อสงฺขต สาสน สทฺธมฺม อห สตฺวาตี ฯ

ในบทว่า สตฺถวานฺท อมตปท อสงฺขต ตถาคตฺสฺส อนนฺธิรสฺส
ศาสน นี้ มีความย่อคํนี้ว่า ดิฉันได้ฟังพระสัทธรรมคำสอนของ
พระผู้ชื่อว่า ตถาคต เพราะอรรถมีการเสด็จมาอย่างนั้นเป็นต้น
ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธะนี้ชื่อว่าอนนฺธิระ เพราะเป็นผู้เลิศใน
โลก พร้อมทั้งเทวโลก อันชื่อว่า อมตปท อสงฺขต เพราะทรง
แสดงเจาะจงถึงพระนิพพาน ที่เป็นอมตบทอสงฺขต เพราะเป็น
อุบายให้ดำเนินถึงอมตะหรือพระนิพพาน และเพราะพระ-
นิพพาน แม้ปัจจัยไร ๆ ก็พึงปรุ้งแต่งไม่ได้...

(พุทธทาสวณฺณนา (มรุตฺตวลิลาสินี): ๒๒)

ง. สตุถา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “สตุถา” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย สาสฺ ธาตุ ในความตามสั่งสอน + รตุฏฺ ปัจจัย เมื่อ
ประกอบศัพท์ ลบ ร เสีย สำเร็จรูปเป็น “สตุฏฺ” เมื่อนำไปแจกแล้วด้วยวิภคตินามในรูปของปฐม-
วิภคตติเอกวณะ สำเร็จรูปเป็น “สตุถา” หมายถึง “พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน” (พระมหาสมปอง
มูทิโต, ๒๕๔๗: ๑๕)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๔๒๖) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “สตุถา” เมื่อนำไปใช้จะเป็น “สตุถา
เทวมนุสฺसानํ” หมายความว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย,
ทรงเป็นครูของบุคคลทั้งชั้นสูงและชั้นต่ำ, ทรงประกอบด้วยคุณสมบัติครู และทรงทำหน้าที่ของ
ครูเป็นอย่างดี คือทรงพรา้สอนด้วยพระมหากรุณา หวังให้ผู้อื่นได้ความรู้อย่างแท้จริง ทรงสอน
มุ่งความจริงและประโยชน์เป็นที่ตั้ง ทรงแนะนำไว้ในยสัต์ด้วยประโยชน์ ทั้งทักขิณธรรมมีกัถะ
สัมปรายิกัถะ และปรมัตถะ, ทรงรู้จริงและปฏิบัติด้วยพระองค์เองแล้ว จึงทรงสอนผู้อื่นให้รู้และ
ปฏิบัติตาม ทรงทำกับตรัสเหมือนกัน มิใช่ตรัสสอนอย่างหนึ่ง ทำอย่างหนึ่ง, ทรงฉลาดในวิธีสอน,
และทรงเป็นผู้นำหมู่คฤณายกองเกวียน”

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์
(ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๑๐๗๓) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “สตุถา” แปลว่า “ศาสดา, ครู,
ผู้สอน, ผู้นำทาง” ในคำไทยใช้ว่า “พระศาสดา” หรือ “พระบรมศาสดา” คำว่า “สตุถา” ที่เป็น
พุทธคุณ มีบทเต็มว่า สตุถา เทวมนุสฺसानํ แปลว่า “ผู้ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย ที่มีพระนามดังนี้เพราะเหตุผล คือ

๑) เพราะทรงเป็นผู้พรา้สอน คือ ทรงแนะนำพรา้สอนไว้ในย-
สัต์ด้วยเรื่องประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือ พระนิพพาน

๒) เพราะทรงเป็นผู้นำหมู่ คือ ทรงนำประชาสัต์ทั้งหลายให้
ข้ามพ้นภพกันดาร ชาติกันดาร เป็นต้น เหมือนนายกองเกวียน ผู้นำหมู่เกวียน ให้ข้ามพ้นความ
กันดารต่าง ๆ ไปได้ฉะนั้น

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สตฺถุ” นั้นในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “สตฺถา” ไว้ว่า

...ทิฏฐมมิกสมปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารห อนุสาสติติ สตฺถา ฯ
อปิจ สตฺถาติ ภควา สตฺถวาโห ฯ ยถา สตฺถวาโห สตฺถे กนฺตาร
ตารเตติ โจรกนฺตาร ตารเตติ วาพกนฺตาร ตารเตติ ทฺวพิกขกนฺตาร
ตารเตติ นิรุทกนฺตาร ตารเตติ อุตฺตารเตติ นิตฺตารเตติ ปตฺตารเตติ
เขมมตฺถมฺมํ สมฺปาเปติ เอวเมว ภควา สตฺถา สตฺถวาโห สตฺเต
กนฺตาร ตารเตติ ชาตีกนฺตาร ตารเตตฺติอาทินา นิทฺเทสนเขน เจตฺถ
อตุโธ เวทิตฺตํ

ที่ชื่อว่า “สตฺถา” เพราะพระองค์ทรงตามสั่งสอนด้วยธรรมอัน
เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน ธรรมที่เป็นประโยชน์ในอนาคต
และธรรมที่เป็นประโยชน์อย่างสูงสุด อีกประการหนึ่ง คำว่า
“สตฺถา” นั้นหมายความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบประดุจผู้นำของ
หมู่เกวียน เปรียบเสมือนหมู่เกวียน ย่อมพากองเกวียนให้ข้าม
ให้พ้น หรือให้ผ่านทางกัณดารทุกแห่ง เช่น ข้ามทางกัณดารที่
เกิดจากกลุ่มโจร ข้ามทางกัณดารอันเป็นทะเลทราย ข้ามทาง
กัณดารที่เกิดทุกขด้านซ้ายขวาทุกแห่ง ข้ามทางกัณดารที่ไม่มี
น้ำ ข้ามทางกัณดาร ให้บรรลุถึงสถานที่ที่มีความสุขเกษม
พระศาสดาผู้มีพระภาคเจ้า ก็เช่นเดียวกัน เปรียบประดุจหัวหน้า
หมู่เกวียน ทรงพาหมู่สัตว์ให้ข้ามพ้นข้ามกัณดารคือการเกิด
เป็นต้น...

(วินยฎกถา สมณฑปาสาทิกา (๑): ๑๕๑)

“ภควา ปน ตีรจฺจนคตฺตามปิ อนุสาสนปฺปทาเนน สตฺถาเยว

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ชื่อว่า “สตฺถา” เพราะ
พระองค์ทรงคอยตามสั่งสอนแม้กระทั่งสัตว์เดรัจฉาน”

(วินยฎกถา สมณฑปาสาทิกา: ๑๕๒)

คำว่า “สตฺถา” ซึ่งหมายถึง “พระผู้ตามสอน” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...ภูตปุพฺพ พุราหมณ ฌมมิกมฺมกปฺกโข นาม สตฺถา อโหสิ
 ฯเปฯ อรณมิ นาม สตฺถา อโหสิ กุฑฺทาลโก นาม สตฺถา
 อโหสิ หตฺธิปาโล นาม สตฺถา อโหสิ ฯเปฯ โชติปาโล
 นาม สตฺถา อโหสิ ฯ

ดูก่อนพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว ได้มีพระผู้ตามสอน
 ทรงพระนามว่าฌมมิกมฺมกปฺกยะ ฯลฯ ได้มีพระผู้ตามสอน
 ทรงพระนามว่าอรณมิ ได้มีพระผู้ตามสอน ทรงพระนามว่า
 กุฑฺทาละ ได้มีพระผู้ตามสอน ทรงพระนามว่าหตฺธิปาละ
 ฯลฯ ได้มีพระผู้ตามสอน ทรงพระนามว่าโชติปาละ...

(สุตต. อง. ปญจก-ฉกฺกนิปาตา: ๔๑๖)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...อิติปิ โส ภควา อรห สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชชาจฺรณ-
 สมฺปนฺโน สุกโต โลกวินฺธุ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา
 เทวมนุสฺसान พุทฺโธ ภควาติ

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้
 ชอบได้ด้วยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและ
 จรณะ เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นผู้ฝึกบุรุษที่
 ควรฝึกได้ เป็นผู้ตามสอนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้
 ผู้ตื่นผู้เบิกบาน เป็นผู้จำแนก...

(วินย. มหาวินยค: ๑)

๓) ใช้ร่วมกับคำว่า “เอตทโวจ”

...อิทมโวจ ภควา อิท วตุวาน สุคโต อถาปร เอตทโวจ
สตถา

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระคำรัสนี้แล้ว พระสุคตผู้ตาม
สอน ครั้นได้ตรัสพระคำรัสนี้แล้ว ได้ตรัสพระคำรัสอื่น
ต่อไปอีกว่า...

(สุตต. ที. มหาวคค: ๑๐๓)

๔) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺธ”

... ยทา พุทฺธ อภิญญา ชมมจก ปวตติ
สเทวกสฺส โลกสฺส สตฺถา อปฺปปฏิปคฺคโล ฯ

ในกาลใดพระพุทธเจ้า ตรัสรู้ยิ่งแล้ว ทรงยังพระธรรมจักร
ให้เป็นไปแล้ว ในกาลนั้น พระพุทธเจ้าผู้พระผู้ตามสอน
ย่อมเป็นบุคคลผู้ไม่มีคนที่เปรียบของโลก พร้อมทั้งเทว-
โลก...

(สุตต. ส. ขนฺธวาวคค: ๑๐๔)

๕) ใช้เป็นบทขยายของพระนามพระพุทธเจ้า

... ภูลฺหิตฺวา ตณฺจ สพฺพญฺญ เวหาส นภมฺมุคฺมิ
อนตฺตลิกฺเข จิตฺ สตฺถา อตฺถทสฺสี นราสโก

ก็พระสัพพัญญู ครั้นเสวยพระภัตตาหารนั้นแล้ว ก็เหาะขึ้น
ไปสู่เวหา พระผู้ตามสอน ทรงพระนามว่าอตฺถทสฺสี ผู้ประ-
เสริฐในหมู่นระ ดำรงอยู่แล้ว ในท้องฟ้า...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๑๒๕)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สตฺถุ” นี้ มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยปรากฏในรูปศัพท์ปฐมวิภคติ เมื่อเป็นประธาน คือ “สตฺถา” ซึ่งพระสมัญญานามนี้มีลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของ “ภควา”, “พุทธ”
- ๓) ใช้คู่กับคำว่า “เอตทโวจ” ทุกครั้ง
- ๔) ใช้คู่กับพระนามของพระพุทธเจ้า หลายพระองค์ดังนี้

ก. ดิสุโส นาม อหุ สตฺถา^{๕๔}

ข. ปทุมุตโตโร นาม สตฺถา^{๕๕}

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สตฺถา” นี้ เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันขนานพระนามด้วยพระองค์เอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

... อหฺมฺหิ อรหา โลก

อห สตฺถา อนุตฺตโร

เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ

สิดฺธิภูโตสมิ นิพฺพุโต ฯ

ความจริง เราเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้สอนผู้ยอดเยี่ยมในโลก เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว เป็นผู้เยือกเย็น เป็นผู้ดับกิเลสสนิทแล้ว...

(สุตฺต. ม. มุลปณฺณาสก: ๓๒๗)

ในด้านความหมายของพระสมัญญานามที่ว่า “สตฺถา” นี้ มีความหมายโดยสรุปได้คือ “พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน” และ “พระผู้พาหุสัตว์ให้ข้ามกันดาร” ดังบาลีว่า

^{๕๔} สุตฺต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๓๑.

^{๕๕} ทิมนิกายภูตรกถา (สมุญจลวิลาสินี ๒): ๑๓๘.

... ติฏฐมมิกสมปรายิกปรมตเถหิ ยถารห อนุสาสติติ สตุถา ฯ
อปิจ สตุถาคิ ภควา สตุถวาโห ฯ

ที่ทรงพระนามว่า พระผู้ตามสอน (พระศาสดา) เพราะทรงตาม
สอนตามสมควร ด้วยประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภาย
ภาคหน้า และประโยชน์อันสูงสุด อีกอย่างหนึ่ง คำว่า สตุถา นี้
หมายถึง พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นหัวหน้าหมู่ภิกษุ...

(วินยฎกถา สมณุตปาสาทิกา (๑): ๑๕๒)

จ. ชิน

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ชิน” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย ชิ ธาตุ ในความชนะ + ญ ปัจจัย เมื่อประกอบศัพท์
อาเทศ ญ เป็น อน ลบ อ ทิ้งเสีย สำเร็จรูปเป็น “ชิน” หมายถึง “พระผู้มีชัยชนะ” (พระมหา-
สมปอง มุทิโต, ๒๕๔๗: ๑๘)

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์
(ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๒๐๔) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “ชิน” แปลว่า “ผู้ชนะ” นิยมใช้
หมายถึง พระพุทธเจ้า โดยใช้ว่า ชินเจ้า หรือ พระชินเจ้า ที่ได้พระนามอย่างนี้ เพราะทรงชนะ
มาร คือ กิเลสทั้งปวงได้แล้ว มีความหมายเดียวกันกับคำว่า “พิชิตมาร” นั่นเอง นอกเหนือจากนี้
คำว่า “ชิน” ยังนิยมใช้ประกอบกับคำอื่น เช่น ชินเจ้า ชินนทร ชินวร ชินศาสดา ซึ่งหมายถึง
“พระพุทธเจ้า” ทุกคำ ชินบุตร ชินโรธ ซึ่งหมายถึง “พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า”

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ชิน” นั้น ประกอบด้วย
รากศัพท์คือ ชิน = ผู้ชนะ ในคัมภีร์พระพุทธานุสาสนาได้กล่าวถึงเหตุผลความเป็น “ชิน” ไว้ว่า

...ราโค รโชน จ ปน เรณู วุจฺจติ

ราคสุเสต อธิวจน รโชนิ

เอต รช วิปฺปหิตฺวา จกฺขุมา

ตสฺมา ชินो วิคฺตรโชนิ วุจฺจติ

โทโส รโชน จ ปน เรณู วุจติ
 โทสเสต อธิวจน รโชนิ
 เอต รช วิปฺปหิตฺว จกฺขมา
 ตสฺมา ชินฺโน วิคฺตรโชนิ วุจติ
 โมโห รโชน จ ปน เรณู วุจติ
 โมหเสต อธิวจน รโชนิ
 เอต รช วิปฺปหิตฺว จกฺขมา
 ตสฺมา ชินฺโน วิคฺตรโชนิ วุจติติ ฯ

ก็อีกอย่างหนึ่งแล ธูลีคือราคะ ท่านเรียกว่า “ละออง” คำว่า
 ละอองนั้น เป็นชื่อของ “ราคะ” เพราะฉะนั้น พระชินเจ้าผู้มีจักขุ
 ครันละละอองนั้นได้แล้ว ท่านจึงเรียกว่า “ผู้ปราศจากธูลีคือ
 ราคะ” ก็อีกอย่างหนึ่งแล ธูลีคือโทสะ ท่านเรียกว่า “ละออง”
 คำว่าละอองนั้น เป็นชื่อของ “โทสะ” เพราะฉะนั้น พระชินเจ้า
 ผู้มีจักขุ ครันละละอองนั้นได้แล้ว ท่านจึงเรียกว่า “ผู้ปราศจาก
 ธูลีโทสะ” ก็อีกอย่างหนึ่งแล ธูลีคือโมหะ ท่านเรียกว่า “ละออง”
 คำว่าละอองนั้น เป็นชื่อของ “โมหะ” เพราะฉะนั้น พระชินเจ้าผู้
 มีจักขุ ครันละละอองนั้นได้แล้ว ท่านจึงเรียกว่า “ผู้ปราศจากธูลี
 คือโมหะ...”

(สุตฺต. ขุ. จุฬนิกาย: ๒๐๘)

“ตตฺถ ชินฺนํ กิเลสํ ชินฺนํ”

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชิน ได้แก่ ชื่อว่าพระผู้มีชัยชนะ
 เพราะทรงชนะกิเลสได้ราบคาบ”

(พุทธชาดวนณา (มธุรตฺถวิลาสินี): ๘๐)

จากพระพุทธรพจน์เบื้องต้น สามารถสรุปได้ว่า พระสมัญญานาม
 ของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ชิน” นี้หมายถึง “พระผู้ปราศจากกิเลสเพียงดังธูลีคือ ราคะ โทสะ โมหะ”
 นั่นเอง

คำว่า “ชิน” ซึ่งหมายถึง “พระผู้มีชัยชนะ” นี้ มีลักษณะการใช้ใน
คัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...ชิตปญจมารตฺตา ชินฺ ...น จาปี ญตฺติ น จ ปน กมฺมวจา
น เจหิ ภิกฺขุติ ชินฺ อโวจ

พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าชินะ เพราะทรงเป็นผู้ชนะมาร
ทั้ง ๕ คือ เทวปุตตมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร ขันธมาร
และมัจจุมาร...ญัตติที่ไม่ใช่ กรรมวจา ก็ไม่เชิง และพระ-
พุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่า เอหิภิกขุ...

(วินย. ปริวาร: ๔๔๒)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สตุลา”

...สพฺพพฺลฺลฺย สพฺพทสฺสวี่ ชินฺ อจฺริโย มม
มหาการุณิโก สตุลา สพฺพโลกตฺติกิจฺจโก ฯ

พระศาสดา ผู้เป็นพระสัพพัญญู ผู้เห็นโทษทั้งปวง ผู้มีชัย-
ชนะ ผู้เป็นอาจารย์ของเรา ผู้มีพระกรุณา เป็นผู้เอื้อยยา
สัตว์โลกทั้งปวง...

(สุตฺต. ขุ. วิมานวตฺถุ-เปตวตฺถุ-เถรคถา-เถรีคถา: ๓๗๑)

๓) ใช้เป็นบทขยายของพระนามพระพุทธเจ้า

...ปทุมุตฺตโร นาม ชินฺ โลกเชฏฺโฏ นรทสฺสโก
มหโต ชนกายสฺส เทเสติ อมต ปท ฯ

พระชินเจ้า ทรงพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้เป็นบุคคลที่เจริญ
ในโลก ผู้ประเสริฐในหมู่นระ ทรงแสดงอมตธรรมแก่หมู่
ชนหมู่มาก...

(สุตต. ขุ. อุปทาน: ๒๓๖)

๔) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...สุเมธ นาม ภควา โลกเชฏโฐ นราสโภ
ปจฺฉิเม อนุกมฺปาย ปธาน ปทหิ ชิน ๑
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าสุเมธะ ผู้เป็นบุคคลที่
เจริญในโลก ผู้ประเสริฐในหมู่นระ ผู้มีชัยชนะ ทรง
อนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้เกิดในภายหลัง จึงตรัสบทอันเป็น
ประธานแล้ว...

(สุตต. ขุ. อุปทาน: ๒๔๖)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“ชิน” นี้ มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมี
ลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สตฺถา”, “ภควา”
- ๓) ใช้เป็นบทขยายของพระนามพระพุทธเจ้าได้หลายพระองค์

ดังนี้

- ก. ปทุมุตฺโตโร นาม ชิน^{๕๖}
- ข. ทิปงฺโกโร นาม ชิน^{๕๗}
- ค. สิจิวุโหโย นาม ชิน^{๕๘}

^{๕๖} ขุทฺตกนิคายกฺกถา เถรคาถาวณฺณนา (ปรมุตฺตปิปฺน ๑): ๑๗๒.

^{๕๗} ชาตกฺกฺกถา ๑ เอกนิปาทวณฺณนา (๑): ๒๑.

^{๕๘} ชาตกฺกฺกถา ๑ เอกนิปาทวณฺณนา (๑): ๒๑.

ด้านความหมายนั้น พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ชิน” นี้ หมายถึง “พระผู้มีชัยชนะต่อมารทั้ง ๕ คือ เทวปุตตมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร จันธมาร และมัจจุมาร” โดยพระสมัญญานามว่า “ชิน” นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคดม ทรงขนามพระนามด้วยพระองค์เอง ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

...พาราณสีอิสิปตเน ชีโน จกฺก ปวตฺตยิ
 อห โคตมสมพุทฺโธ สรณ สพุทฺปาณิน ฯ

เราเป็นชินะ ประกาศพระธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนะ เมือง พาราณสี เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อว่าโคตมะ เป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย...
 (สุตต. ขุ. อุปทาน (๒) พุทฺธวัสจริยาปิฎก: ๕๔๕)

ฉ. อนนุตชิน

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “อนนุตชิน” ประกอบ ด้วย น บพหน้า + อนุต + ชี ราชู ในความชนะ + ยุ ปัจจย เมื่อประกอบศัพท์ แปลง น เป็น อน และอาเทศ ยุ ปัจจย เป็น น สำเร็จรูปเป็น “อนนุตชิน” หมายถึง “พระผู้มีชัยชนะอันไม่มีที่สุด” โดยเทียบเคียงกับบทวิเคราะห์ว่า “นคติ สมโม = อสโม (ภควา) พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่มีผู้เสมอ, หาผู้เสมอมิได้, เป็นศัพท์วิเศษนบุพพบทกัมมธารยสมาส โดยมี น บพพบทพหุพพิหสมาสเป็นท้อง (เวทย์ บรรณกรกฎ, ๒๕๕๒: ๑๖๕)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อนนุตชิน” นั้น ใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา ได้กล่าวไว้หลายแห่งดังต่อไปนี้

“ยถา โข ตว อาวุโส ปุชฺชานาสี อรหสิ อนนุตชินนติ ฯ

อุปกชีวกทูลว่า อาวุโส ท่านสมควรเป็นพระผู้มีชัยชนะอันไม่มีที่สิ้นสุด ตามที่ท่านประกาศ”

(วินย. มหาวคค (๑): ๑๔)

...ต ภควตา รณนา สปัตตณ อภิมพุทฺธวา รชช วิย กิเลสณ
อภิมพุทฺธวา ชิต วิชิต อธิคต สมุปตต ฯ ตสฺมา ภควา อนนุตฺตชิโนติ
วุจฺจติ ฯ

หมู่แห่งกิเลสนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงย้ายได้แล้ว ทรงชนะ
แล้ว ทรงชนะวิเศษแล้ว ทรงล่วงเลยแล้ว ทรงข้ามไปได้แล้ว
เปรียบประดุจพระราชา ทรงย้ายหมู่หรือราชศัตรู แล้วทรงยึดเอา
ราชสมบัติ ฉะนั้น ฯ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า บัญญัติ
จึงขนานนามว่า พระผู้มีชัยชนะอันไม่มีที่สิ้นสุด...

(วินยฎฺฐกถา สมณุตปาสาทิกา (๓): ๖๖๑)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“อนนุตฺตชิน” นี้ มีความหมายว่า “พระผู้มีชัยชนะอันไม่มีที่สิ้นสุด” เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธ-
เจ้าปรากฏใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมดพระไตรปิฎกและอรรถกถา โดย “อุปกชีวก” ขนาน
พระนามเรียกพระองค์ เมื่อครั้งพระองค์กำลังจะเดินทางไปเทศนาโปรดพระปัญจวัคคีย์ ระหว่าง
แม่น้ำคยากับต้นโพธิพฤกษ์ แต่ไม่ปรากฏว่าเดิมหลัง หรือนำหน้าพระนามของพระพุทธเจ้า

ช. โลกนาถ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “โลกนาถ” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย โลก ศัพท์ + นาถ ศัพท์ นำมาเข้าสมาส สำเร็จรูปเป็น
“โลกนาถ” หมายถึง “พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก” (พระมหาสมปอง มุทิตา, ๒๕๕๗: ๑๓)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๓๕๒) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “โลกนาถ” หมายถึง “ผู้เป็นที่พึ่งของ
โลก” หมายถึง “พระพุทธเจ้า”

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์
(ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๓๕๒) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “โลกนาถ” แปลว่า “พระผู้เป็นที่
พึ่งของชาวโลก” หมายถึง “พระพุทธเจ้า” ใช้เต็มว่า “พระโลกนาถ” หรือ “พระโลกนาถเจ้า” คำว่า

“โลกนาถ” นี้เกิดขึ้น โดยที่พระพุทธเจ้า ทรงประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณต่อชาวโลก ด้วยการเสียดความสุขส่วนพระองค์เสด็จออกบวช จนได้ตรัสรู้แล้วจาริกไปในถิ่นต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นถิ่นกันดารลำบากอย่างไร ทรงประกาศศาสนา เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ปวงชน เพื่อทรงอนุเคราะห์ชาวโลก ทรงนำชาวโลกให้พ้นห้วงกิเลสและกองทุกข์ ให้ข้ามพ้นวัฏสงสารได้เป็นจำนวนมาก ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาจนมั่นคงดีแล้ว จึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน จึงได้รับการเรียกขานในยุคนั้นว่าทรงเป็น “พระโลกนาถ”

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกนาถ” นั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้อธิบายความเป็น “โลกนาถ” ไว้หลายแห่งดังต่อไปนี้

...โลกานํ นาโถ โลกนาโถ โลกนาถสุส สาสนํ มหาภินิหารโต
ปญฺญา ย หิ ยาว มหาปรินิพฺพานา โลกहितตฺถเมว โลกนาถา
คิฏฺฐนฺติ

พระพุทธเจ้า เชื่อว่าพระโลกนาถ เพราะทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก
คำสั่งสอน เป็นของพระโลกนาถตั้งแต่เสด็จออกมหาภิเนษกรรม
จนถึง มหาปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงดำรงตำแหน่ง
อยู่เกื้อกูลชาวโลกเหมือนกัน...

(สารตฺตปกาสิณี อฏฺฐกถา: ๑๑)

...ตตฺถ กามรูปารูปโลกสุส นาโถ ปชาโนติ โลกนาโถ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า เชื่อว่าพระผู้เป็นที่พึ่ง คือ พระผู้เป็นประธาน
แห่งสัตว์โลกทั้งที่เป็นกามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ ในที่นั้น
เพราะเหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า พระผู้เป็นที่พึ่ง...

(อปทานวณฺณนา (วิสุทฺธชนวิลาสิณี ๒): ๒๑)

คำว่า “โลกนาถ” ซึ่งหมายถึง “พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก” นี้มี
ลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...โลกนาถ ยสฺมา มหากปฺปาน สดสฺสสุสาธิกานิ จตุตฺตริ
อสงฺเขยฺยยานิ สกฺกจฺจ นินฺนตฺร นินฺวเสสโต ทานปารมิตาทย
สมตสฺปารมิตโย ปุเรตฺวา อํฺปริจฺจาตาทโย ปณฺจ
มหาปฺริจฺจาเก ปฺริจฺจชิตฺวา

เพราะพระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก บำเพ็ญบารมี ๓๐ มีทาน
บารมีเป็นต้น ตลอดระยะเวลาโดยไม่มีส่วนเหลือ โดย
เคารพ ตลอด ๔ อสงไขย มีกำไรแสนมหากัป และบริจาค
แล้ว ซึ่งการบริจาคอันใหญ่หลวง ๕ ประการ มีการบริจาค
อวัยวะเป็นต้น...

(อุทานวณฺณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๑๕๘)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ตถาคโต”

...กถ ตถาย คโตติ ตถาคโต ยาย มหากรุณา โลกนาถ
มหาทฺถกฺขสมฺพารุณฺณ สดฺตนิทฺถาย ทิสฺวา ตสฺส นตฺถณฺโณ
โกจิ ปฺปฏิสฺสรณ อหเมว อิตฺ สสารทฺถกฺขโต มุคฺโต
โมเจสฺสามิติ สมฺมุตฺตสาหิตฺมานโส มหาภินิหารมกาสิ ฯ

หลายบทว่า กถ ตถาย คโต ความว่า พระตถาคตเจ้านี้ ผู้มี
พระมหากรุณา ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ทอดพระเนตรเห็น
หมู่สัตว์ผู้ดำเนินไปสู่หนทางอันแคบ อันเป็นความทุกข์
อย่างใหญ่หลวง จึงมีพระหฤทัยอันประกอบด้วยเมตตา
ด้วยพระดำริว่า ใครอื่นที่สามารถเป็นที่พึ่งของหมู่สัตว์นั้น
หาไม่มี เราแลผู้หลุดพ้นแล้วจากสังสารทุกข์ จักเปลื้องหมู่
สัตว์จากสังสารทุกข์นี้ ดังนี้ แล้วจึงได้ทรงกระทำอภินิหาร
อย่างใหญ่...

(อุทานวณฺณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๑๕๕)

๓) ใช้ในการสรุปชาดก กล่าวถึงผู้ที่จะเป็น “พระโลกนาถ”

...ตทา ลุฑโท จนนตเถโร อโหสิ สาคโล ราชา สารีปุตโต
 สมุขเสนาปติ อานนตเถโร อโหสิ ฆตรภูโจ โลกนาโธ ฯ

นายพรานในกาลนั้น ได้เป็นพระฉันนะแล้ว พระราชาทรง
 พระนามว่าสาคละ ได้เป็นพระสารีบุตรแล้ว เสนาบดีผู้มี
 หน้าดงาม ได้เป็นพระอานนตเถระแล้ว พระเจ้าชรรฐ ได้
 เป็นพระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกแล้ว...

(ชาตกฏจกกา ปญญาส-สตตติ นิปาตวณฺณา: ๒๔๔)

๔) ใช้เป็นคำนำหน้าพระนามของพระพุทธเจ้า

...เตน จ สมเณ อคฺคทสฺสี โลกนาโธ สุจฺจนทกฺกน
 สมปาปฺปณฺนิ ฯ อถ เตหิ นิเวทิตา ปุริสา คนฺดูวา ทสพลสฺส
 ตตฺถากมนฺ ปฏิวเทสฺ ฯ

ก็ โดยสมัยนั้น พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ทรงพระนาม
 ว่าอัครทสสี เสด็จถึงพระนครชื่อว่าสุจันทะแล้ว ลำดับนั้น
 บริษัทยทั้งหลาย ผู้อันชาวเมืองเหล่านั้นประกาศให้รู้ทั่วแล้ว
 พากันจัดแจงต้อนรับการเสด็จมาในที่นั้นของพระทศพล...

(พุทธชวณฺณา (มรฺตฺตวลิลานี): ๓๕๔)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
 “โลกนาถ” นี้หมายถึง “พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก” มิใช่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวด
 พระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ตถาคต”

๓) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าได้เพียง ๑ พระองค์
คือ พระผู้เป็นที่พึ่งทรงพระนามว่าอัครทัสสี

๔) ใช้เมื่อมีการสรุปรายชื่อก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ผู้ที่จะเสวย
ชาติเป็น “โลกนาถ” คือ “พระผู้เป็นที่พึ่ง” จำนวน ๒๖ พระองค์ ดังต่อไปนี้

- ก. โลภนาโธ สงฺขพฺพราหฺมโณ^{๕๕}
- ข. มหาสุทฺตสโน ปน โลภนาโธ^{๑๐๐}
- ค. มหาโควินฺโท โลภนาโธ^{๑๐๑}
- ง. โลภนาโธ อภิตฺตฺปนฺนํ^{๑๐๒}
- จ. เนมิราชา โลภนาโธ^{๑๐๓}
- ฉ. จนฺตราชา โลภนาโธ^{๑๐๔}
- ช. สิริราชา โลภนาโธ^{๑๐๕}
- ซ. ราชา โลภนาโธ^{๑๐๖}
- ณ. สสฺปนฺนํ โปน โลภนาโธ^{๑๐๗}
- ญ. มาตุโปสฺสภทฺตนาโค โลภนาโธ^{๑๐๘}
- ฎ. ภูริทตฺโต โลภนาโธ^{๑๐๙}
- ฏ. นาคราชา โลภนาโธ^{๑๑๐}
- ฐ. โพธิปริพฺพชโก โลภนาโธ^{๑๑๑}

^{๕๕} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๕๕.

^{๑๐๐} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๗๒.

^{๑๐๑} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๘๔.

^{๑๐๒} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๔๑.

^{๑๐๓} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๕๕.

^{๑๐๔} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๑๐๔.

^{๑๐๕} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๑๒๒.

^{๑๐๖} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๑๖๘.

^{๑๐๗} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๑๗๘.

^{๑๐๘} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๑๘๕.

^{๑๐๙} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๒๐๖.

^{๑๑๐} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๒๑๖.

^{๑๑๑} ขุทฺตทกนิกายภูจฺจกถา จริยาปิฎกาวณณนา (ปรมตฺตทีปนี): ๒๒๘.

- ท. มหีสราชา โลกนาโถ^{๑๑๒}
 ฉ. รุรัมภีราชา โลกนาโถ^{๑๑๓}
 ฌ. มาตงุโค โลกนาโถ^{๑๑๔}
 ฉ. อลีนสตตุกุมมาโร โลกนาโถ^{๑๑๕}
 ฌ. สขงปาลนาคราชา โลกนาโถ^{๑๑๖}
 ฉ. ยุธนชโย โลกนาโถ^{๑๑๗}
 ท. โสมนสตตุกุมมาโร โลกนาโถ^{๑๑๘}
 ฌ. อโยฆรปณฺฑิตโ โลกนาโถ^{๑๑๙}
 น. มหากณฺจนตาปโส โลกนาโถ^{๑๒๐}
 บ. โสณปณฺฑิตโ โลกนาโถ^{๑๒๑}
 ป. เตมิยปณฺฑิตโ โลกนาโถ^{๑๒๒}
 ฝ. กปฺปิราชา ปน โลกนาโถ^{๑๒๓}
 ฝ. มจฺจนราชา โลกนาโถ^{๑๒๔}

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกนาถ” นี้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า เมื่อตรัสรู้แล้ว โดยอาศัยพระปณิธานของพระองค์ ที่ต้องการจะเป็นที่พึ่งของหมู่สัตว์ จึงทรงบำเพ็ญเพียร เพื่อตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ดังที่พระอรรถกถาจารย์

^{๑๑๒} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๒๓๔.

^{๑๑๓} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๒๔๕.

^{๑๑๔} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๒๖๐.

^{๑๑๕} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๒๘๑.

^{๑๑๖} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๒๙๐.

^{๑๑๗} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๒๙๘.

^{๑๑๘} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๓๑๓.

^{๑๑๙} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๓๒๑.

^{๑๒๐} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๓๓๖.

^{๑๒๑} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๓๔๕.

^{๑๒๒} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๓๖๕.

^{๑๒๓} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๓๗๐.

^{๑๒๔} จุฬทกนิกายภูจกถา จริยาปิฎกวรรณนา (ปรมตฺถทีปนี): ๓๘๗.

ได้กล่าวไว้ว่า

...ตถาคต ยาย มหากรุณา โลกนาโถ มหาทุกขสมุพาสฐิปปน
สตุตนิกาย ทิสฺวา ตสฺส นตุถฺยโธ โกจิ ปฐิสฺสรณ อหเมว
อิโต สสารทุกฺขโต มุตฺโต โมเจสฺสามิติ สมุสฺสาหิตมานโส
มหาภินิหารมกาสิ

พระตถาคตเจ้า ผู้มีพระมหากรุณาคุณและทรงเป็นที่พึ่งของชาว
โลกอย่างยิ่งใหญ่ ทรงทอดพระเนตรเห็นหมู่สัตว์ ผู้ขัดข้องใน
ความทุกข์อันยิ่งใหญ่ จึงทรงตกลงพระทัยแล้วว่า ใครอื่นที่จะ
เป็นที่พึ่งของหมู่สัตว์นั้น ไม่มี เราเท่านั้น จักเป็นผู้ปลื้ม คือ
จักเป็นผู้ปลดหมู่สัตว์นั้น จากสังสารทุกข์ได้ ดังนี้ แล้วทรงได้
กระทำอภินิหาร...

(จุฬาทนิกายภูจกถา อุทานวณฺณนา (ปรมุตฺตปิณี): ๑๕๕)

ข. ทวิปทุตฺตม

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ทวิปทุตฺตม” คัมภีร์
อภิธานวรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่าประกอบด้วย ทฺวิ บทหน้า + ปท+ อุตฺตม เมื่อนำมาสมาสกัน
สำเร็จรูปเป็น “ทวิปทุตฺตม” หมายถึง “พระผู้ประเสริฐที่สุดในสัตว์สองเท้า” (พระมหาสมปอง
มูทิโต, ๒๕๔๗: ๑๐)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ทวิปทุตฺตม” นั้น ใน
อรรถกถาพุทธวงศ์ (มรุตตเถวีสินี) ได้อธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงได้ชื่อว่า “ทวิปทุตฺตม”
โดยอธิบายไว้ว่า

...ทวิปทานํ อุตฺตโม ทวิปทุตฺตโม ทวิปทานํ ทวิปเทสุ วา อุตฺตโม
ทวิปทุตฺตโม ทวิปทุตฺตโม ทวิปทานํ เทวพฺรหฺมมนุสฺसानํ อุตฺตโม
เสฏฺโฐ

พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า “ทวิปทูตมะ” เพราะเป็นผู้สูงสุด
แห่งสัตว์สองเท้าทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง ทรงพระนามว่า
“ทวิปทูตม” เพราะในบรรดาสัตว์สองเท้าทั้งหลาย พระองค์
เป็นผู้สูงสุดในสัตว์สองเท้า พระพุทธเจ้าเชื่อว่าเป็นผู้สูงสุดใน
สัตว์สองเท้า คือ สูงสุด ได้แก่ประเสริฐที่สุดในบรรดาเทวดา
พรหม และมนุษย์ผู้มีสองเท้า. . .

(พุทธวสาวณณา (มรรตถวิลาสินี): ๗๑)

...สมมาสมพุทโ ปน อปทาน ทวิปทาน จตุปปทาน
พหุปปทาน รูปีน อรูปีน สลณีน อสณณีน เนวสลณีนาสลณีน
อุตฺตโมว กสฺมา ปนิช ทวิปทูตโมติ วุตฺโตติ เจ ฯ เสฏฺฐจรวเสน ฯ
อิมสฺมี หิ โลกํ เสฏฺโฐ นาม อุปฺปชฺชมาโน อปทจตุปปท-
พหุปปเทสุปี นุปฺปชฺชติ ฯ อย ทวิปเทสุเยว อุปฺปชฺชติ ฯ
กตรทวิปเทสุติ ฯ มนุสฺเสสุ เจว เทเวสุ จ ฯ มนุสฺเสสุ
อุปฺปชฺชมาโน ติสหสฺสิมหาสหสฺสิโลกธาวเส กตฺตุ สมฺมโต
พุทฺโธ หุตฺวา นิพฺพุตฺติ ฯ เทเวสุ อุปฺปชฺชมาโน ทสสหสฺสโลก-
ธาวเสวตฺติ มหาพฺรหฺมา หุตฺวา นิพฺพุตฺติ ฯ โส ตสฺส กปฺปิย-
การโก วา อารามิโก วา สมฺปชฺชติ ฯ อิติ ตโตปิ เสฏฺฐจรวเสน
ทวิปทูตโมติ วุตฺโต ฯ

ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เชื่อว่าเป็นผู้สูงสุด แห่งสัตว์ทั้งหลายที่ไม่มี
มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า มีเท้าเป็นจำนวนมาก มีรูป ไม่มีรูป มี
สัญญา ไม่มีสัญญา มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่แล

หากจะถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในที่นี้จึงกล่าวว่า “ผู้ประเสริฐที่สุดใน
ในสัตว์สองเท้า” ตอบว่า “เพราะอำนาจคือความเป็นผู้ประเสริฐ
กว่า

ความจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เชื่อว่าผู้ประเสริฐในโลกนี้ เมื่อ
เสด็จอุบัติขึ้น ย่อมไม่เสด็จอุบัติขึ้นในสัตว์ที่ไม่มีเท้า สัตว์สี่เท้า

และสัตว์ที่มีเท้าเป็นจำนวนมาก ๆ พระองค์ จะเสด็จอุบัติขึ้น
ในหมู่มสัตว์สองเท้าเท่านั้น ๆ ถามว่า “ในสัตว์สองเท้าประเภท
ไหน ๆ ตอบว่า “ทั้งในหมู่มนุษย์ และในหมู่เทวดา” ๆ

ความจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อเสด็จอุบัติขึ้นในหมู่มนุษย์
จักเสด็จอุบัติขึ้น เพื่อเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน สามารถที่จะกระทำ
โลกธาตุทั้ง ๓๐,๐๐๐ ให้อยู่ในอำนาจได้ ๆ เมื่อเสด็จอุบัติขึ้นใน
หมู่เทวดา จักเสด็จอุบัติขึ้น เป็นท้าวมหาพรหมที่สามารถ ใ้
หมื่นโลกธาตุอยู่ในอำนาจได้ ๆ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นบุคคลผู้กระทำสิ่งที่สมควร เป็นผู้
ยินดีในอาราม ๆ เพราะเหตุนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงขนาน
นามว่า ผู้ประเสริฐที่สุดในสัตว์สองเท้า ด้วยอำนาจว่าเป็นผู้
ประเสริฐกว่านั้นดังนี้...

(พุทธทาสภิกขุ (มจรตฺตวิลาส): ๘)

คำว่า “ทวิปทุตม” ซึ่งหมายถึง “พระผู้ประเสริฐที่สุดในสัตว์
สองเท้า” นี้มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...ทกฺขิณ ปจฺม ปาท อุตฺตรนฺโต นราสโก
คจฺจนฺโต สิริสมฺปนฺโน โสภเต ทิปทุตฺตโม ฯ

พระผู้ประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้า ผู้ประเสริฐในหมู่มนุษย์ ทรง
ยกพระบาทข้างขวา เป็นเบื้องต้น เสด็จไปอยู่ เป็นผู้ถึง
พร้อมด้วยสิริ ย่อมงดงาม...

(สยฺยตฺตนิคายกฺกเถ สรรตฺตปกาสิณี (๓): ๑๓๘)

๒) ใช้เป็นบทขยายของพระนามพระพุทธเจ้า

...โสภิตสฺส อปเรน สมฺพุทฺโธ ทฺวิปทฺตโม อโนมทสฺสี
อมิตยโส เตชสฺสี ทฺรติกกโมติ ฯ

โดยการส่วนอื่น ถัดจากพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า
โสภิตะ พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าอโนมทสสี ผู้ตรัสรู้
พร้อม ผู้ประเสริฐในหมู่สัตว์สองเท้า ผู้มีศ อันนับไม่ได้
ผู้มีเดช ผู้ข้ามสิ่งที่ข้ามได้โดยยากแล้ว...

(อปทานวณฺณนา (วิสุทฺธชนวิลาสินี ๑): ๖๗)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สมพุทฺโธ”

...ตณฺหฺกโร เมธฺกโร อโณปี สรณฺกโร
ทีปฺกโร จ สมฺพุทฺโธ โกณทณฺโณ ทฺวิปทฺตโม ฯ

พระสัมพุทธเจ้าทรงนามว่าคันทังกร เมธังกร สรณังกร
ทีปังกร และโกณฑัญญะ เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในสัตว์สอง
เท้า...

(พุทฺธวสวณฺณนา (มรุตฺตวิลาสินี): ๒๔๔)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“ทฺวิปทฺตม” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเฉพาะหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้
ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สมพุทฺโธ”
- ๓) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้า ได้หลายพระองค์

ดังต่อไปนี้

ณ. นรवर

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “นรवर” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย นร ศัพท์ + วร ศัพท์ เมื่อนำมาสมาสกัน สำเร็จรูปเป็น
“นรवर” หมายถึง “พระผู้ประเสริฐในเหล่าเทวดาและมนุษย์” (พระมหาสมปอง มุทิโต, ๒๕๔๓:
๑๖)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “นรवर” นั้น มีใช้ใน
คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยได้อธิบายความหมายของคำ
ว่า “นรवर” ไว้ดังต่อไปนี้

...นรณํ สพฺพปฺริสํ สํวโร นรณํ วา เทวมนุสฺसानํ
สํวโร วิปสฺสี นรโร

พระผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดาและมนุษย์ทรงพระนามว่าวิปสสี ทรง
พระนามว่า “นรระ” เพราะเป็นผู้ประเสริฐกว่านรชน หรือว่า
เพราะเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์...

(สุตต. ขุ. อปทาน: ๕๕๐)

...นรฺวรมมฺสาริณฺติ นรโร จ โส อคฺคปฺกคฺคตฺตา ทมฺมาน
ทเมตฺตพฺพาน เวเนยฺยาน นิพฺพานาภิมุข สารณฺโต ทมฺมสาริ
จาติ นรฺวรมมฺสาริ ต ฯ

บทว่า นรฺวรมมฺสาริ แปลว่า ก็พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า
พระผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ เพราะเป็นบุคคลผู้เลิศ
และชื่อว่าเป็นบุคคลผู้ควรแก่การฝึกได้ เพราะทรงให้เหล่า
เวไนยสัตว์ ผู้ควรฝึกได้ ผู้ควรทรมานได้ เดินทางมุ่งหน้าสู่พระ-
นิพพาน...

(พุทธทศนิกายภูทกถาวิมานวตฺตถุณฺณา (ปรมคฺคทีปนี): ๑๑๔)

คำว่า “นรवर” ซึ่งหมายถึง “พระผู้ประเสริฐในเหล่าเทวดาและมนุษย์” นี้มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...วิปสสี นรโร วิโร สุมิตตารามมฺหิ นิพฺพุโต
ตตฺเถว ตสฺส ญฺปวโร สตฺตโยชนมฺสฺสตีโตติ ฯ

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวิปสสี เป็นผู้ดับแล้ว ในพระ-
อารามอันหลุดพ้นดีแล้ว ยังมีสอุปที่ประเสริฐ ของ
พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ในที่นั้นแล ซึ่งสูงได้ ๗ โยชน์...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทธวสจฺริยาปิฎก: ๕๑๙)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“ทวิปทุตฺตม” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎก และหมวดอรรถกถา
โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

๒) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว คือ

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวิปสสี

ญ. เทวเทว

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “เทวเทว” คัมภีร์อภิธาน-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย เทว ศัพท์ + เทว ศัพท์ เมื่อนำมาสมาสกัน สำเร็จรูปเป็น
“เทวเทว” หมายถึง “พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดา” (พระมหาสมปอง มุทิโต, ๒๕๔๗: ๑๖)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “เทวเทว” นั้นซึ่งหมายถึง
“พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดา” ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและ
หมวดอรรถกถา ดังต่อไปนี้

...กหิ พุทฺโธ กหิ ภควา กหิ เทวเทโว กหิ นราสโภ

พระพุทธเจ้า เสด็จอยู่ ณ ที่ใด พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ ณ ที่ใด พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดา เสด็จอยู่ ณ ที่ใด พระผู้รุ่งเรืองในหมู่นระ เสด็จอยู่ ณ ที่ใด...

(สุตต. ขุ. มหานิทฺเทส: ๑๕๐)

“เทวเทโวติ เทวาน อติเทโว ฯ

คำว่า เทวเทโว ได้แก่ ผู้เป็นเทวอย่างยิ่งกว่า เทวดาทั้งหลาย”

(จูฬนิกายเทสสาณนนา (สทฺธมฺมปฐฺโชติกา): ๕๓)

...ภควา ปน สพุพฺส เทวาน อุตฺตมเทวตฺยา เทวเทโว ปาป-
นิवारณฺณ กลฺยาณปติฏฺฐาปณฺณ ตโต ปรมฺปิ โสเรศฺสุ สกฺกตฺติ
สกุโกตฺติติ

ก็ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า เทวเทวะ เพราะเป็นเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดา เพราะทรงห้ามเหล่าเทวดาทั้งหลายจากบาป เพราะทรงยังเทวดาทั้งหลาย ทั้งปวง ให้ดำรงอยู่ในคุณงามความดี และย่อมทรงอาจ คือย่อมสามารถ ให้เทวดาดำรงอยู่ในคุณธรรม ที่ยิ่งกว่านั้น

(เถรคาถาชาณณนา (ปรมุตฺถทีปนี ๒): ๒๗๔)

คำว่า “เทวเทว” ซึ่งหมายถึง “พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดา” นี้มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...มเหสฺสกุเขหิ วา สตุเตหิ เอสิตโต คเวสิตโต ปรีเยสิตโต

กห พุทฺโธ กห ภควา กห เทวเทโว กห นราสโภติ มเหสิ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้า ผู้อันสัตว์ทั้งหลายผู้มีศักดิ์ใหญ่
เสาะหาแล้ว ค้นหาแล้ว แสวงหาแล้วว่า พระพุทธเจ้าอยู่ที่
ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ที่ไหน พระผู้เป็นเทวดาแห่ง
เทวดา อยู่ที่ไหน พระผู้ประเสริฐในหมู่นระ อยู่ที่ไหน...

(สุตต. ข. จุฬินิเทศ: ๘๕)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สตถา”

...วิโรจย คนุชกุฏี เทวเทโว นราสโก
ภิกขุสงฆะ จิโต สตถา อีมา คาลา อภาสถ ๑

พระศาสดา ผู้เป็นเทวดายิ่งใหญ่แห่งเทวดาผู้ประเสริฐยิ่งกว่า
นระ ทรงดำรงอยู่แล้วในหมู่แห่งภิกษุยังพระคันธกุฏีให้
รุ่งเรืองอยู่ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ไว้แล้ว...

(สุตต. ข. อปทาน: ๘๕)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...ภควา ปน สพุพเส เทวาน อุตตมเทวดาย เทวเทโว
ปาปนิवारณณ กลุยาณปติฏฐาปเนน คโต ปรมปิ โสเชตุ
สกุณติ สกุโกตติติ ๑

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นเทวดาแห่งเทวดา เพราะ
เป็นเทวดาผู้สูงสุด แห่งเทวดาทั้งหลายทั้งหมด ย่อมอาจ คือ
ย่อมสามารถเพื่อที่จะชำระบุคคลแม่อื่นจากเทวดานั้น ด้วย
การให้งดเว้นจากบาป และด้วยการให้ดำรงอยู่ในความดี
งาม...

(เถรคาถาฉวนณา (ปรมุตถทีปนี ๒): ๒๗๔)

“ภควาติ โลกครุทีปน

คำว่า ภควา เป็นคำแสดงว่าพระพุทธเจ้าว่าเป็นครูของโลก”

(มชฌิมนิกายภุจกถา (ปปัญจสูทนี ๑): ๒๑)

...สพฺโพ โลโก สพฺพโลโก สพฺพโลกสุตฺตํ ครุ สพฺพโลกครุ
สพฺพโลกครุโน ภาโว สพฺพโลกครุภาโว

โลกทั้งมวล ชื่อว่า สัพพโลก ครูของชาวโลกทั้งมวล ชื่อว่า
สัพพโลกครุ ความเป็นครูแห่งชาวโลกทั้งมวล ชื่อว่า สัพพโลก-
ครุภาวะ...

(สมนตปาสาทิกาย นาม วินยภุจกถา อตุลโยชนา (๑): ๑๔๕)

คำว่า “โลกครุ” ซึ่งหมายถึง “พระผู้เป็นครูของชาวโลก” นี้
มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า

...วิสมนฺจ สม กตฺวา สุธาปิณฺฑ อทาสน
ติโลกครุโน ตสฺส कुณฺहे ปริโตสิโต ฯ

ก็ ข้าพเจ้า ปรับพื้นที่ไม่เสมอให้เสมอแล้ว ได้ถวาย
บิณฑบาตอันขาวสะอาดแด่พระผู้เป็นครูในโลกทั้งสาม
พระองค์นั้น ผู้อันพระศาสดาโปรดปรานแล้วด้วยคุณ
ทั้งหลาย...

(สุตฺต. ขุ. อปทาน (๑): ๒๕๓)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สุคต” (สุคติ)

...กรฺณาสิตลหทย ปญฺญาปชฺโชตวิหตโมหตม

สนรามรโลกครุ

วนุเท สุกต คติวิมุตต ๑

ขอกราบไหว้พระสุกต ผู้มีคติอันหมดจด ผู้มีพระหฤทัย อัน
ประกอบด้วยพระกรุณา และความเอื้อเกื้อเอ็น ผู้มีปัญญาอัน
รุ่งเรือง ผู้กำจัดโมหะได้แล้ว ผู้เป็นครูแห่งโลกมนุษย์และ
อมมนุษย์...

(ทีฆนิกายญจกถา สุมงฺคลวิลาสินี (๑): ๑)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“โลกครุ” นี้ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา แต่มี
ปรากฏใช้น้อย และไม่เคยปรากฏร่วมกับพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าคำอื่น ๆ หรือกับพระ-
นามของพระพุทธเจ้า โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ ใช้เป็นพระสมัญญานามของ
พระพุทธเจ้าโดยตรง

ญ. นายก

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “นายก” คัมภีร์อริยสัจ-
จรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย นิ ชาติ ในความนำไป + ญฺว ปัจจยในนามกิตก์ เมื่อนำมา
ประกอบศัพท์ อาเทศ ญฺว ปัจจยในนามกิตก์ เป็น อก และพฤทธิ อี เป็น เอ อาเทศ เอ เป็น อาย
แล้วลบสระหน้า สำเร็จรูปเป็น “นายก” หมายถึง “พระผู้นำไป” (พระมหาสมปอง มุทิตโต, ๒๕๔๖:
๑๘)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “นายก” นี้ มีใช้ในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา ดังต่อไปนี้

...อิโต สตสทสฺสมุหิ กปเป อูปฺปชฺช นโยโก
สพฺพโลกฺหิโต ธีโร ปทุมุตตรนามโก ฯ

พระผู้นำไป เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในกัปที่ ๑๐๐ แต่กัปนี้ เป็นผู้มีความ
 เกื้อกูลต่อสัตว์โลกทั้งมวล ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้ทรงพระ-
 นามว่าปทุมุตตระ...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวส จริยาปิฎก: ๑๕๔)

...สพฺพสตฺตาน นายโก อุตฺตโมติ นายโก สมฺภารวณฺเต สตฺเต
 นิพฺพาน เนติ ปาเปตฺติติ วา นายโก ฯ

ชื่อว่าพระผู้เป็นผู้นำ เพราะเป็นผู้สูงสุด แห่งหมู่สัตว์ทั้งหลายอีก
 อย่างหนึ่ง ชื่อว่าพระผู้เป็นผู้นำ เพราะทรงนำสัตว์ทั้งหลายไป คือ
 ยังสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีภาระ ให้ถึงพระนิพพาน...

(อปทานวณฺณนา (วิสุทฺธชนฺวิลาสิณี ๒): ๓๘)

คำว่า “นายก” ซึ่งหมายถึง “พระผู้นำไป” นี้ มีลักษณะการใช้ใน
 คัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...ตทามหาการุณิกโก ฌมฺม เทเสสิ นายโก
 นิมุเค โมหปฺงมฺหิ สมฺพุทฺธติ ปาณโน ฯ

ในกาลนั้น พระผู้นำไป ผู้ประกอบด้วยพระกรุณาอัน
 ยิ่งใหญ่ ทรงแสดงธรรมแล้ว พระองค์ทรงยกหมู่สัตว์ ผู้จม
 ลงแล้ว ในเปือกตมคือโมหะ...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวส จริยาปิฎก: ๒๓๕)

๒) ใช้เป็นบทขยายพระนามของพระพุทธเจ้า

...ปทุมุตฺตโร นายโก สมฺพุทฺโธ ทิปฺพุตฺตโม
 วิสสทฺสทฺสเสหิ คงฺกาคีรฺมฺปากโต ฯ

พระพุทธรเจ้าปทุมุตตระ ผู้นำไป ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยดี
ผู้ยอดเยี่ยมในหมู่สัตว์สองเท้า เสด็จถึงฝั่งแห่งแม่น้ำคงคา
พร้อมกับ(ภิกษุ) ๒,๐๐๐,๐๐๐ รูป. . .

(เถรคาถาอาณณา (ปรมุตถิปปินี ๑): ๒๓๔)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺโธ”

...ตมฺเม พุทฺโธ วียากาสี ชลชุตตมนายโก
อิมินา วุตถาเนน เหมวณฺโณ ภวิสฺสตี ฯ

พระพุทธรเจ้า ผู้เป็นพระผู้นำไปถึงความรุ่งเรือง พยากรณ์
แก่ข้าพเจ้านั้นแล้วว่า เธอจักเป็นผู้มีผิวสีทอง ด้วยการถวาย
ผ้านี้. . .

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๘๐)

๔) ใช้คู่กับพระนามของพระพุทธรเจ้า

...สุวณฺณวณฺโณ สมฺพุทฺโธ วิปสฺสตี นาม นายโก
นทีตีเร จิตฺต สตฺถา ภิกฺขุสงฺฆปรกฺขโต ฯ

พระศาสดาผู้เป็นผู้นำ ทรงพระนามว่าวิปัสสี ผู้มีพระวรกาย
ประดุจทองคำ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยดี เสด็จประทับที่ฝั่ง
แห่งแม่น้ำ เบื้องหน้าของหมู่ภิกษุแล้ว. . .

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๓๕๔)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธรเจ้าที่ว่า
“นายก” หมายถึง “พระผู้นำไป” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและ
หมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทธ”
- ๓) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าได้หลายพระองค์ ดังนี้

- ก. วิปัสสี นาม นายโก^{๑๓๖}
- ข. ปทุมุตตร นายโก^{๑๓๗}
- ค. โกนาคมน นายโก^{๑๓๘}
- ง. โกณทุลโล นาม นายโก^{๑๓๙}
- จ. มงคลโล นาม นายโก^{๑๔๐}
- ฉ. สุมโน นาม นายโก^{๑๔๑}
- ช. เรวโต นาม นายโก^{๑๔๒}
- ซ. โสภิต นาม นายโก^{๑๔๓}
- ณ. สุมโธ นาม นายโก^{๑๔๔}
- ญ. สุชาโต นาม นายโก^{๑๔๕}
- ฎ. อโนมทสฺสี ปทุโม นารโท จาปี นายโก^{๑๔๖}
- ฏ. กุกกุสนฺโธ โกนาคมนโน กสฺสโป จาปี นายโก^{๑๔๗}
- ฐ. ปิยทสฺสี อตุลทสฺสี ฐมมทสฺสี จ นายกา^{๑๔๘}

^{๑๓๖} พุทธทศนิกาย อปทาน: ๓๒๒.

^{๑๓๗} พุทธทศนิกายภูจกถา เกรคาถาอนุมนา (ปรมตฺถทีปนี ๑): ๒๓๔.

^{๑๓๘} สุตต. พ. อปทาน (๒) พุทธวํสจรียาปิฎก: ๓๘๙.

^{๑๓๙} สุตต. พ. อปทาน (๒) พุทธวํสจรียาปิฎก: ๔๓๙

^{๑๔๐} สุตต. พ. อปทาน (๒) พุทธวํสจรียาปิฎก: ๔๔๓.

^{๑๔๑} สุตต. พ. อปทาน (๒) พุทธวํสจรียาปิฎก: ๔๔๘.

^{๑๔๒} สุตต. พ. อปทาน (๒) พุทธวํสจรียาปิฎก: ๔๕๓.

^{๑๔๓} สุตต. พ. อปทาน (๒) พุทธวํสจรียาปิฎก: ๔๕๘.

^{๑๔๔} สุตต. พ. อปทาน (๒) พุทธวํสจรียาปิฎก: ๔๘๑.

^{๑๔๕} สุตต. พ. อปทาน (๒) พุทธวํสจรียาปิฎก: ๔๘๕.

^{๑๔๖} สุตต. พ. อปทาน (๒) พุทธวํสจรียาปิฎก: ๕๔๖.

^{๑๔๗} สุตต. พ. อปทาน (๒) พุทธวํสจรียาปิฎก: ๕๔๗.

^{๑๔๘} สุตต. พ. อปทาน (๒) พุทธวํสจรียาปิฎก: ๕๔๗.

๓. เวสสุณ นาม นายโก^{๔๕}

จ. โลกเชฏฐ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “โลกเชฏฐ” ประกอบ ด้วย โลก + เชฏฐ เมื่อนำมาประกอบศัพท์ด้วยวิธีสมาส สำเร็จรูปเป็น “โลกเชฏฐ” หมายถึง “พระผู้เจริญที่สุดในโลก” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖: ๑๐๔๓)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกเชฏฐ” นั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถาได้กล่าวไว้หลายแห่งดังนี้

“โลกเชฏโฐติ สกตสตุตโลกุตส เชฏโฐ ปชาโน ฯ
 ชื่อว่า พระผู้เจริญที่สุดในโลก (โลกเชฐ) เพราะเป็นผู้เจริญ
 ที่สุดและประเสริฐสุดของสัตว์โลกทั้งหมด”

(อปทานวณณา (วิสุทธชนวิลาสินี ๑): ๔๓๒)

“อิท วตฺวาน สพฺพญฺญ โลกเชฏโฐ นราสโก
 นเก อพฺภุคฺคมิ ธีโร หสราชาว อมฺพเร ฯ

พระผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้ตรัสรู้ทุกอย่าง ผู้ประเสริฐในหมู่นระ
 ผู้เป็นนักปราชญ์ ครั้นตรัสพระคำนี้แล้ว ก็เหาะขึ้นไปใน
 อากาศ เปรียบประคองพญาหงส์ ในท้องฟ้าฉะนั้น”

(สุตต. ข. อปทาน (๑): ๕๑)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกเชฏฐ” ซึ่งหมายถึง “พระผู้เจริญที่สุดในโลก” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

^{๔๕} ขุททกนิกายภูจกถา เถรีคาถาวณณา (ปรมุตติปิณี): ๕๓.

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...อิท วตฺวาน สพฺพญฺญ โลกเชฏฺโง นราสโก
มเมว อนุสาสิตุวา เวหาสตลมุคฺคมิ ฯ

พระผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้ตรัสรู้ทุกอย่าง ผู้ประเสริฐใน
หมู่พระครันตริส ครันตริสสั่งสอนข้าพเจ้าอย่างนี้แล้ว ได้
เหาะขึ้นไปสู่เวหาแล้ว...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๓๘๓)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...อโนมทสฺสี ภควา โลกเชฏฺโง นราสโก
วิเวกกาโม สมฺพทุโธ หิมวนฺต อุปากมิ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าอโนมทสฺสี ผู้เจริญที่สุด
ในโลก ผู้ประเสริฐในหมู่พระ ผู้สัจจจากาม ผู้ตรัสรู้โดย
ชอบ เสด็จเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์แล้ว...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๒๘)

๓) เมื่อเป็นัญญัติวิภัติมักจะมาพร้อมกับคำว่า “ตาทิโน”

...เวสฺสสฺส ภควโต โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน
สพฺเพ ชนา สมาคมฺม มหาปุช กโรนฺติ เต ฯ

มหาชนเหล่านั้นทั้งหมด มาพร้อมกันแล้ว ย่อมกระทำการ
บูชาแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าเวสสส ผู้เป็น
พระผู้เจริญที่สุด ผู้คงที่...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๐๕)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกเชฏฐ” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทธ”, “ตาทิโน”

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกเชฏฐ” นี้ ซึ่งหมายถึง “**พระผู้เจริญที่สุดในโลก**” เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เอง ซึ่งพระองค์ตรัสถึงเมื่อทรงประสูติ ได้แปลงพระวาจาไว้ว่า

...อโคโหมสมิ โลกุตส เชฏโหมสมิ โลกุตส เสฏโหมสมิ
โลกุตส อยมนติมา เม ชาติ นตฺถิทานิ ปฺนพฺกโวติ ฯ

เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดแห่งโลก เราเป็นผู้
ประเสริฐที่สุดแห่งโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายของเรา ภพใหม่
ในกาลนี้ ย่อมไม่มี...

(สุตต. ที. มหาวคฺค: ๑๗)

๓. โลกนายก

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “โลกนายก” ประกอบด้วย โลก + นายก เมื่อนำมาประกอบศัพท์ สำเร็จรูปเป็น “โลกนายก” หมายถึง “**พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก**” (จำลอง สารพัดนีก, ๒๕๓๐: ๗๔๕)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกนายก” นั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถาได้กล่าวไว้หลายแห่งดังนี้

...จิณาสวสทฺสเสหิ ปฺริโต โลกนายกโก

โอภาเสนโต ทิสส สพฺพา ภวนมฺเม อุปากมิ ฯ

พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก ผู้อันพระจีณาสพ ๑,๐๐๐ แวดล้อม
แล้ว ทรงยังทิศทั้งหมดให้สว่างไสวอยู่ แล้วเสด็จเข้าไปสู่ภพของ
เรา. . .

(สุตฺต. ขุ. อุปทาน (๑): ๔๖)

...ปฺปฬาสเน นิสิตฺตวา สิทฺธตฺโต โลกนายโก
มมณฺจ คตฺติมณฺญา ย อนิจฺจต อุทาหรี ฯ

พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก ทรงพระนามว่าสิทธัตถะ เสด็จ
ประทับนั่งบนอาสนะคือดอกไม้วี ทรงทราบคติของเราแล้ว จึง
ทรงนำความเป็นสภาวะไม่เที่ยงมาสั่งสอน. . .

(สุตฺต. ขุ. อุปทาน (๑): ๕๑)

“โลกนายโกติ โลกสุส นายโก สคฺคโมกฺขสมฺปปโก

บทว่า โลกนายโก ได้แก่ พระผู้เป็นผู้นำ ของชาวโลก คือ ผู้ให้
ชาวโลกถึงพร้อมสุคติโลกสวรรค์”

(อุปทานวณฺณนา (วิสุทฺทชนวิลาสินี ๑): ๕๕๐)

“โลกนายโกติ สคฺคโมกฺขาภิมุข โลก นยตฺติ โลกนายโก ฯ

บทว่า โลกนายโก ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า
พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก (พระโลกนายก) เพราะทรงนำชาวโลก ให้
มุ่งสู่หนทางอันมีสุคติโลกสวรรค์เป็นเบื้องหน้า”

(พฺุทฺธวสวณฺณนา (มรฺุทฺธตฺถวิลาสินี): ๗๗)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกนายก” นี้มีลักษณะ
การใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎก และหมวดคอรรรถถา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...จิณาสวสทสเสหิ ปริวุโต โลกนายโก
 วิเวกมณฺยุตฺโต โส กจฺจนเต ปฏิสลฺลิตฺตุ ฯ

พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก ผู้อันพระจิณาสพ ๑,๐๐๐ รูป
 แวดล้อมแล้ว พระองค์ทรงประกอบแล้วในความสงัด
 เสด็จไปอยู่เพื่อหลีกเร้นอยู่อย่างสงบ...

(สุตต. ข. อปทาน (๑): ๑๓๑)

๒) ใช้คู่กับพระนามของพระพุทธเจ้า

...อนุภมฺปโก การุณิโก วิปสฺสึ โลกนายโก
 มมฺหุทฺธิตฺตกาโม โส อากคฺคณฺนิ มม สฺนฺติเก ฯ

พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก ทรงพระนามว่าวิปัสสิ ทรง
 เป็นผู้มีคามอนุเคราะห์ ทรงเป็นผู้มีความกรุณา พระองค์
 เป็นผู้ใคร่จะยกย่องข้าพเจ้า จึงเสด็จมายังสำนักของ
 ข้าพเจ้า...

(สุตต. ข. อปทาน (๑): ๓๕๓)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
 “โลกนายก” ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมี
 ลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

๒) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าได้หลายพระองค์ ดังนี้

- ก. สัทธตโต โลกนายโก^{๑๕๐}
 ข. สุมโร โลกนายโก^{๑๕๑}
 ค. โกณฑนุญญะ โลกนายเก^{๑๕๒}
 ง. มงคโล โลกนายโก^{๑๕๓}
 จ. สุมโน โลกนายโก^{๑๕๔}
 ฉ. เรวโต โลกนายโก^{๑๕๕}
 ช. โสภิตโต โลกนายโก^{๑๕๖}
 ซ. ปทุโม โลกนายโก^{๑๕๗}
 ฌ. นารโท โลกนายโก^{๑๕๘}
 ญ. สุชาโต โลกนายโก^{๑๕๙}
 ฎ. เวสสภู โลกนายโก^{๑๖๐}
 ฏ. กุกกุสนฺธะ โลกนายเก^{๑๖๑}
 ฐ. โจนาคมนโน โลกนายโก^{๑๖๒}
 ท. กสฺสเป โลกนายเก^{๑๖๓}
 ฒ. วิปสฺสี โลกนายโก^{๑๖๔}

^{๑๕๐} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๕๑.

^{๑๕๑} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๕๖๐.

^{๑๕๒} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๓๕.

^{๑๕๓} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๔๗.

^{๑๕๔} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๕๒.

^{๑๕๕} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๕๔.

^{๑๕๖} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๕๕.

^{๑๕๗} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๗๐.

^{๑๕๘} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๗๒.

^{๑๕๙} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๔๘๖.

^{๑๖๐} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๕๒๔.

^{๑๖๑} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๕๒๕.

^{๑๖๒} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๕๓๖.

^{๑๖๓} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๕๓๘.

^{๑๖๔} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๕๔๗.

ค. นราสภ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “นราสภ” ประกอบด้วย
นร ศัพท์ + อาสภ ศัพท์ เมื่อประกอบศัพท์ สำเร็จรูปเป็น นราสภ ซึ่งมีความหมายว่า “พระผู้-
องอาจในหมู่นร, พระผู้ประเสริฐในหมู่นร, พระผู้เป็นผู้นำในหมู่นร” (จำลอง สารพัดนึก,
๒๕๓๐: ๕๐๘)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ว่า “นราสภ” นี้ ปรากฏใน
คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถาหลายแห่ง ดังต่อไปนี้

...จิณาสวสทสุเสหิ ปริกขโม มหามุนิ
อุปากมิ คนธกุฏี ทิปทินุโท นราสโก ฯ

พระผู้องอาจในหมู่นร ผู้เป็นใหญ่ในสัตว์สองเท้า ผู้เป็นจอม
แห่งนักปราชญ์ ผู้อันพระจินาสพ ๑,๐๐๐ แวดล้อมแล้ว เสด็จ
เข้าไปสู่พระคันธกุฏีแล้ว...

(สุตต. ข. อปทาน (๑): ๘๕)

...มเสฏฺเฆหิ วา สตุเตหิ เอสิโต กเวสิโต ปริเยสิโต กห
พุทุโธ กห ภควา กห เทวเทโว กห นราสโกติ มหเสสิ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้อันหมู่สัตว์ผู้มีศักดิ์ใหญ่
ทั้งหลาย แสวงหาแล้ว เสาะหาแล้ว ค้นหาแล้วว่า พระผู้รู้ ผู้ตื่น
ผู้เบิกบาน เสด็จประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จ
ประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดา ประทับอยู่
ณ ที่ไหน พระผู้องอาจในหมู่นร เสด็จประทับอยู่ ณ ที่ไหน...

(สุตต. ข. จุฬินิเทศ: ๘๕)

“นราสโกติ อุตตมปรีโส ฯ

บทว่า นราสโก ได้แก่ บุรุษผู้สูงสุด”

(จูฬนิทเทสวณฺณา (สทฺทมมปฺชฺชติกา): ๒๘๕)

“อัสสทิสตฺตา อาสโก นราน อาสโก นราสโก ฯ

ชื่อว่าผู้องอาจ เพราะเป็นผู้เช่นกับด้วยโคตัวผู้ ความองอาจ
กว่านระทั้งหลาย ชื่อว่า นราสกะ”

(อปทานวณฺณา (วิสุทฺทชนวิลาสินี ๑): ๔๓๒)

“นเรสุ จ อุตฺตมทิสตฺตา นราสโก ฯ

ชื่อว่า นราสกะ เพราะเป็นเช่นกับบุคคลผู้ประเสริฐ ในหมู่นระ”

(สุตฺตนิปาตวณฺณา (ปรมตฺถโชติกา ๒): ๔๒๕)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “นราสโก” นี้ มีลักษณะ
การใช้ในกัมมกิริยาพระพุทธานุภาพทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...อุตฺตโน อภิสมฺโพธิ

ปกาเสติ นราสโก

อนนุสฺสุตฺตมเมสุ

ปฺพุเพ ทุกฺขาภิเกสุ จ ฯ

พระผู้องอาจกว่าหมู่นระ ทรงประกาศพระสัมโพธิญาณ
ของพระองค์ ในพระธรรมที่มนุษย์ไม่เคยฟัง มีทุกขเป็น
ต้น ในอดีตกาล...

(สุตฺต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสาจริยาปิฎก: ๔๐๐)

๒) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้า

...อนุดลิกฺเข จิโต สตฺถา อตฺถทสฺสี นราสโ
มม จิตฺต ปสาเทนฺโต อีมา คทา อภาสถ ฯ

พระผู้ทรงอาจในหมู่นระ ทรงพระนามว่าอรรถทสฺสี ผู้เป็น
พระศาสดา ดำรงในนภากาศ ยังจิตของข้าพเจ้าให้เลื่อมใส
อยู่ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้แล้ว...

(เถรคาถาฉนฺนา (ปรมุตฺตที่ปนี ๑): ๗๐๒)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“นราสภ” ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมี
ลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าได้หลายพระองค์ ดังนี้
 - ก. อตฺถทสฺสี นราสโ^{๑๖๕}
 - ข. ฐมฺมทสฺสี นราสโ^{๑๖๖}

ณ. โลกคุณนายก

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าคือ “โลกคุณนายก” ประกอบ
ด้วย โลก ศัพท์ + อุกฺก ศัพท์ + นายก ศัพท์ เมื่อประกอบศัพท์แล้ว สำเร็จรูปเป็น โลกคุณนายก
ซึ่งมีความหมายว่า “พระผู้เป็นผู้นำที่ยอดเยี่ยมของชาวโลก” (จำลอง สารพัตฺตนิค, ๒๕๓๐: ๗๔๕)

^{๑๖๕} สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๑๒๕.

^{๑๖๖} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวส จริยาปิฎก: ๕๐๒.

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ว่า “โลกคุณนายก” นี้
ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถาหลายแห่ง
ดังต่อไปนี้

...โกฏิสทสหัสธานี โหนติ โลกคุณนายกา
เอเตส เทวเทวาน มหาทาน ปวตุตยิ ฯ

พระผู้เป็นผู้นำที่เลิศของชาวโลก มีอยู่หนึ่งแสนโกฏิ ข้าพเจ้า ได้
ถวายมหาทานแด่พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดาทั้งหลายเหล่านั้น
แล้ว...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๓๖๕)

...มม สงฺกปฺปมณฺเฑยํ ดิสฺโส โลกคุณนายก
สกาสนํ นิสิตฺวา อีมา คาลา อภาสถ ฯ

พระผู้เป็นผู้นำที่เลิศของชาวโลก ทรงพระนามว่าดิสสะ ทรง
ทราบความดำริของข้าพเจ้า(ติลมุตติยะเถระ) แล้ว เสด็จประทับ
นั่งบนอาสนะของพระองค์ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้แล้ว...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๑๑)

...สพฺพโลกคุณนายกนฺติ สกลโลกสุส อคฺค เสนฺจํ นิพฺพานสุส
นยนโต ปาปนโต นายก

บทว่า สพฺพโลกคุณนายก ได้แก่ ผู้เลิศ คือประเสริฐ ของชาวโลก
ชื่อว่าพระผู้นำ เพราะเป็นผู้นำ คือ ให้ถึงพระนิพพาน...

(อปทานวณฺณนา (วิสุทฺธชนวิลาสินี ๒): ๑๑๒)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกคุณนายก” นี้ มี
ลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...เรวัต ทสฺสนตุถาย ยทา ยาดิ วินายโก
 ตีสภิกขุสทสฺเสหิ สห โลกคฺคณายโก ฯ

ในกาลใด พระผู้เป็นผู้นำที่เลิศของชาวโลก พร้อมกับด้วย
 ภิกษุ ๓๐,๐๐๐ รูป เสด็จไปเพื่อทอดพระเนตรพระเรวตะ...
 (สุตฺต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๒๒๙)

๒) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้า

...อนุภมฺปโก การุณิโก สิจิ โลกคฺคณายโก
 มม สงฺกปฺปมณฺธาย นิสิทิ ขวสนฺธเร ฯ

พระผู้เป็นผู้นำที่เลิศของชาวโลก ทรงพระนามว่าสิจิ ผู้
 ทรงมีความอนุเคราะห์ ผู้ทรงมีความกรุณา ทรงทราบความ
 ดำริของข้าพเจ้าแล้ว เสด็จประทับนั่งบนที่ปูลาดแล้ว...
 (สุตฺต. ขุ. อปทาน (๑): ๔๔๐)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
 “โลกคฺคณายก” ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา
 โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้ร่วมกับพระนามของพระพุทธเจ้าได้หลายพระองค์ ดังนี้

ก. ศุสฺสโส โลกคฺคณายโก^{๑๖๗}

^{๑๖๗} สุตฺต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสจฺริยาปิฎก: ๒๐๗.

ข. สัจจิ โลกคุณนายโก^{๑๖๘}

๑.๓.๕ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่งจัดเป็น “ลึงคิก-นาม” คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่สร้างขึ้นตามเหตุที่มาหรือตามลักษณะที่เป็น มีจำนวน ๔ พระสมัญญานาม

ก. สกยมุณี	พระผู้เป็นนักปราชญ์แห่งสากยวงศ์
ข. อาทิจจนุ	พระผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
ค. สมณ โคตม	พระผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อว่าโคตมะ ผู้สงบ
ง. โคตม	พระผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อว่าโคตมะ

ก. สกยมุณี

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “สกยมุณี” คัมภีร์อภิธาน-วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย สกย ศัพท์ + มุณี ศัพท์ ประกอบศัพท์ด้วยการนำมาสมาสน์สำเร็จรูปเป็น “สกยมุณี” หมายถึง “พระผู้เป็นนักปราชญ์แห่งสากยวงศ์” (พระมหาสมปอง มุทิโต, ๒๕๔๗: ๒๐)

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๕๕๔) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “สกยมุณี” ภาษาไทยใช้คำว่า “สัจยมุณี” แปลว่า “พระมุณีแห่งสากยตระกูล, มุณีคือสากยะ” พระนามของพระพุทธเจ้าที่ผู้คนในสมัยนั้นเรียกพระองค์พระนามหนึ่ง ใ้ชื่อว่า “สากยมุณี” ก็ได้ คำว่า “สัจยะ” หรือ “สากยะ” แปลกกว่า “ผู้องอาจ, ผู้สามารถ” เป็นชื่อตระกูลวงศ์ของพระพุทธเจ้าก่อนเสด็จออกผนวช เรียกเต็มว่า “สัจยตระกูล, สากยวงศ์” หรือ “สากยตระกูล, สากยวงศ์” ใ้ชื่อว่า “สัจกะ, สากยะ, สัจยะ, สากยะ” ก็ได้ เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระมุณี คือ นักบวช แบบหนึ่งที่เสด็จออกบวชจากสากย-ตระกูล จึงได้พระนามว่า “สัจยมุณี” คำว่า “สัจยมุณี” เป็นพระนามเฉพาะของพระพุทธเจ้า แม้เจ้าสากยองค์อื่นที่ออกบวช เช่น พระอนนท พระอนรุท ก็ไม่นิยมเรียกว่า “พระสัจยมุณี”

^{๑๖๘} สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทรวส จริยาปิฎก: ๓๕๘.

พระสมัญญานามว่า “สกุยมุนี” หรือ “สกุยมุนี” นั้น ในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้หลายแห่งดังต่อไปนี้

...วิมสิตฺวา สกุยมุนี อนุญญาสิ ติจีวร
อญเณน อติเรเกณ อุปปชชชิตฺติ ทเมว จ

พระสากยมุนี ทรงพิจารณาแล้ว อนุญาตผ้าไตรจีวร และผ้า
อติเรกจีวรได้ด้วย ถ้าหากจีวรเกิดมีช่อง...

(วินย. มหาวคฺค (๒): ๒๔๒)

...อํจสิโร สกุยมุนี สพฺพภูตานุภมโปโก
สพฺพสตุตฺตโม สํโห ปิฎฺเฑ ตินิ เทสยิ
สุตฺตนฺต อภิธมฺมญจ วินยญจ มหาคฺคณ ฯ

พระสากยมุนีองค์ศรีส ผู้ทรงอนุเคราะห์สรรพสัตว์ ผู้เป็นผู้
ประเสริฐในหมู่สัตว์ เป็นผู้กล้า ทรงแสดงปิฎกทั้ง ๓ ไว้แล้ว
ซึ่งประกอบด้วยคุณอันยิ่งใหญ่ คือ พระสุตตันตปิฎก
พระอภิธรรมปิฎก และพระวินยปิฎก...

(วินย. ปริวาร: ๒๒๔)

...วิตุถาริก พหุชฌณํ อิทฺธ ฆิตฺตํ สุมุคฺคิตํ
อิธ มยฺห สกุยมุนิโน สาสนํ สุวิโสธิตํ ฯ

พระศาสนาของเรา ผู้เป็นสากยมุนี ในโลกนี้ บริสุทธิ์หมดจดดี
แล้ว แม้หลาย ชนเป็นจำนวนมากรับรู้แล้ว สำเร็จแล้ว
กว้างขวางแล้ว แผ่ขยายไปดีแล้ว...

(สุตฺต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวสฺสจริยาปิฎก: ๕๔๔)

...สกุยมุนีติ สกุยกุลปปุตตตดา สกุโย โมนะยธรรม-

สมนํนาคตตดา มุนิ สกุโย เอว มุนิ สกุยมุนิ ฯ

ชื่อว่าสากยะ เพราะเป็นผู้จัดอยู่ในตระกูลสากยะ ชื่อว่ามุนิ พระ-
เป็นผู้ประกอบด้วยโมเนยธรรม มุนีคือสากยะ ชื่อว่าสากยมุนี...

(ขุททกปาจวณณา (ปรมุตโตชิติกา): ๒๔๐)

คำว่า “สกุยมุนิ” ซึ่งหมายถึง “พระผู้เป็นนักปราชญ์แห่งสากย-
วงศ์” นี้มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...วิมลิตวา สกุยมุนิ

อนุลลภาสิ ติจีวร

อญเณน อติเรเคน

อุปปชชช นิตฺตเมว จ

พระสากยมุนี ทรงพิจารณาแล้ว จึงอนุญาตจีวร ๓ ผืน
จากผ้าที่เก็บอย่างอื่น หากจีวรมีช่องทะลุ...

(วินย. มหาวคฺค (๒): ๒๔๒)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “อังกิรส”

...อังกิรโส สกุยมุนิ

สพฺพภูตานุกมฺปโก

สพฺพสตุตฺตโม สิทฺโ

ปิฏเก ตินฺนิ เทสยิ

สุตฺตุนฺต อภิธมฺมญจ

วินยญจ มหาคฺณ ฯ

พระอังกิรสผู้สากยมุนิ ผู้ทรงอนุเคราะห์สัตว์โลกทั้งมวล ผู้
สูงสุดในหมู่สัตว์ทั้งมวล ผู้มีความกล้า ทรงแสดง
พระไตรปิฎก คือ พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก
และพระวินัยปิฎก อันมีคุณมากแล้ว...

(วินย. ปรีวาร: ๒๒๔)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺโธ”

“พุทฺโธ ชนินฺตติ มนุสฺสโลกे กามาภิภู สกฺขมฺณีติ ฌายติ

พระพุทธรเจ้า ผู้เป็นใหญ่ในหมู่ชน ผู้ครอบงำการมณเฑียร
อันชาวโลกทราบทั่ว สกขมณี ในโลก...

(สุตต. ที. มหาวคฺค: ๓๐๕)

๔) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “โคตม”

...วิปสฺสึ ลีฬิ จ เวสสภู
กกุสฺสนฺโธ โกณาคมนโน จ กสฺสโป
มหาสกฺขมฺณี จ โคตโมติ ฯ

พระพุทธรเจ้าทรงพระนามว่าวิปสสิ ทรงพระนามว่าลีฬิ
ทรงพระนามว่าเวสสภู ทรงพระนามว่ากกุสสันโธ ทรงพระ-
นามว่าโกณาคมนโน ทรงพระนามว่ากัสสปะ และพระพุทธร-
เจ้าทรงพระนามว่าโคตม ผู้เป็นมหาสกขมณี...

(สุตต. ส. นิทานวคฺค: ๑๓)

๕) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...สกฺขมฺณี ภควา กตฺถิกิโ
ปารคโต พลวิริยสมฺภุติ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นสกขมณี ทรงกระทำกตริกิจแล้ว
เสด็จถึงฝั่งแล้ว ผู้เพียบพร้อมด้วยกำลังและความเพียร...

(สุตต. ขุ. วิมานวคฺค-เปตวคฺค-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๕๔)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สกุญฺณ” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎก และหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า โคตมะ เท่านั้น

๒) ใช้ร่วมกับคำว่า “อสุคิรส”, “พุทฺธ”, “โคตม”, “ภควา”

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สกุญฺณ” นี้ ซึ่งมีความหมายว่า “พระผู้เป็นนักปราชญ์แห่งสากลวงค์” โดยพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงประวัติความเป็นมา ของคำว่า “สกุญ” ไว้ในอัมพปฐมสูตรว่า

...ภูตปุพฺพ อมฺพภูจ ราชา อุกกาโก ยา สามเหสี ปิยา มนาปาคสุตา ปุตตสุต ราชช ปรินามคฺคาโม เชฏฺฐกุมาร ภูจฺฐมา ปพฺพาเชสิ อุกกามฺข กรกณฺฑา หตฺถินิก สินฺปุระ ๑ เต ภูจฺฐมา ปพฺพาชิตา หิมนฺตปสฺเส ปกฺขรณฺธิยา ตีเร มหาสากวนสนฺโท วนสนฺโท ตตฺถ วาส กปฺเปสฺสุ ๑ เต ชาตีสุมภทฺทยา สกาหิ ภคินี สทฺธิ สวาส กปฺเปสฺสุ ๑ อถ โข อมฺพภูจ ราชา อุกกาโก อมฺจเจ ปาริสชฺเช อามนฺเตสิ กห นฺ โข โภ เอตฺรหิ กุมารา สมฺมนฺตฺติ ๑ อตฺถิ เทว หิมนฺตปสฺเส ปกฺขรณฺธิยา ตีเร มหาสากวนสนฺโท ตตฺถเอตฺรหิ กุมารา สมฺมนฺติ เต ชาตีสุมภทฺทยา สกาหิ ภคินี สทฺธิ สวาส กปฺเปสฺสุ ๑ อถ โข อมฺพภูจ ราชา อุกกาโก อุทาน อุทานสิ สกุยา วต โภ กุมารา ปรมสกุยา วต โภ กุมารตี ๑ ตทฺถเค โข ปน อมฺพภูจ สกุยา ปณฺณายนฺติ ๑ โส จ สกุยาน ปุพฺพปุริโส ๑

อัมพปฐมสูตร เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้าอุกกากราช บรรณานจะยกราชสมบัติประทานแก่พระราชโอรสของพระมเหสี ที่ทรงโปรดปรานคือพระทัย จึงได้ทรงเนรเทศพระราชกุมารผู้มีพระชนมายุแก่กว่า คือ เจ้าอุกกากมฺข กรกณฺฑ หตฺถินิกะ สินฺปุระ ออกจาก

ราชอาณาจักร ฯ ราชโอรสเหล่านั้น พอถูกเนรเทศออกจาก
 ราชอาณาจักรแล้ว ก็ไปตั้งสำนักอยู่ ณ ป่าสากใหญ่ ใกล้สระ
 โบกขรณี ข้างภูเขาหิมพานต์ ฯ พระราชโอรสเหล่านั้น กลัวชาติ
 จะระคนกัน จึงสมสู่กับพี่น้องหญิงของพระองค์ ฯ ต่อมา พระเจ้า
 อุกกการาช ตรัสถามอำมาตย์ว่า บัดนี้ กุมารเหล่านั้น อยู่ที่ไหน ฯ
 พวกอำมาตย์กราบทูลว่า บัดนี้ กุมารเหล่านั้น เสด็จอยู่ ณ ป่าสาก
 ใหญ่ ซึ่งอยู่ใกล้สระโบกขรณี ข้างภูเขาหิมพานต์ พระกุมาร
 ทั้งหลายกลัวชาติระคนกัน จึงสมสู่กับภคินีของตนเอง ฯ
 ขณะนั้น พระเจ้าอุกกการาช ทรงเปล่งพระอุทานว่า “กุมาร เป็น
 ผู้อาจหาญหนอ กุมารเป็นผู้อาจหาญยิ่งหนอ ฯ อัมพัฏฐะ ใน
 เพราะฉะนั้น กุมารเหล่านั้นจึงปรากฏชื่อว่า สากยะ” ฯ กุมาร
 นั้น จึงเป็นบรรพบุรุษ ของเหล่าสากยะทั้งหลาย...

(สุดต. ที. สิลกขณฐกค: ๑๒๑)

ข. อาทิจจนุ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “**อาทิจจนุ**” คัมภีร์-
 อภิธานวรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย **อาทิจ** ศัพท์ + **พนุ** ศัพท์ ประกอบศัพท์ด้วยการ
 นำมาสมาส สำเร็จรูปเป็น “**อาทิจจนุ**” หมายถึง “**พระผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์**”
 (พระมหาสมปอง มุกิโต, ๒๕๔๖: ๒๑)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคดม ที่ว่า
 “**อาทิจจนุ**” นั้น ได้ปรากฏที่มาและความหมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแห่งดังนี้

...อาทิจโจ โคตมโคตโต ภควาปี โคตมโคตโตติ สโคตตตยา
 วุตต พุทธสสาทิจจนุโนติ ฯ

พระอาทิตย์เป็นโคดมโคตร แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นโคดม
 โคตร เพราะเหตุนี้ เทพธิดาจึงกล่าวว่า **พุทธสสาทิจจนุโน**
 เพราะทรงมีพระโคตร...

(วิมานวตถุณณนา (ปรมคตที่ปนี): ๑๕๖)

...อาทิจพนฺธุติ อาทิจโจ วุจติ สุริโย ฯ สุริโย โคตโม
โคตฺเตน ภควาปิ โคตโม โคตฺเตน ฯ ภควา สุริยสฺส โคตฺตตฺวาโก
โคตฺตพนฺธุ ตสฺมา พุทฺโธ อาทิจพนฺธุติ ฯ

บทว่า อาทิจพนฺธุ ได้แก่ พระอาทิตย์ ท่านเรียกว่า อาทิจ ฯ
พระอาทิตย์ ก็ชื่อว่าโคตมะ โดยโคตร แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็ชื่อว่า โคตม โดยพระโคตร ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็น
ญาติโดยพระโคตร แห่งสุริยเทพบุตร จึงชื่อว่า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์
โดยพระโคตร เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้า จึงชื่อว่า อาทิจ-
พนฺธุ...

(สุตฺต. ข. มหานิทฺเทส: ๔๑๑)

...อาทิจพนฺธุโนติ อาทิจวเส สมฺภูตตฺตา อาทิจโจ พนฺธุ
เอตสฺสาติ อาทิจพนฺธุ ภควา ฯ ตสฺส อาทิจพนฺธุโน ฯ
อาทิจสฺส วา พนฺธุติ อาทิจพนฺธุ ภควา ฯ

บทว่า อาทิจพนฺธุโน ความว่า พระอาทิตย์ชื่อว่าเป็นเผ่าพันธุ์
แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เพราะพระองค์เป็นผู้เกิดในวงศ์แห่ง
พระอาทิตย์ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงพระนามว่า
พระผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งวงศ์พระอาทิตย์...

(เถรคาถาวณณนา (ปรมคตที่ปนี ๑): ๑๗๗)

...เต จาปิ พุทฺธ ทิสฺวาน พุทฺธ อาทิจพนฺธุ
ทฺฐโต ว นมสฺสนฺติ มหฺนต วิตฺสารถ ฯ

อนึ่ง แม้ชนเหล่านั้น พอเห็นพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่ง
พระอาทิตย์ ผู้ยิ่งใหญ่ผู้ปราศจากกิเลสแล้ว ย่อมนมัสการ แต่ที่
ไกล...

(สุตต. ที. ปาฏิภวคฺค: ๒๑๑)

...อาทิจฺจนฺธนาติ อาทิจฺโจ วุจฺจติ สุริโย ๑ โส โคตโม โคตฺเตน
ภควาปิ โคตโม โคตฺเตน ภควา สุริยสฺส โคตฺตณฺวาทโก โคตฺตพฺพนฺธ
คสฺมา พุทฺโธ อาทิจฺจนฺธติ ๑

บทว่า อาทิจฺจนฺธ ได้แก่ พระอาทิตย์ ท่านเรียกว่า สุริยะ, พระผู้
มีพระภาคเจ้าเมื่อนั้น ชื่อว่าโคตมะโดยพระโคตร พระผู้มีพระภาค
ทรงเป็นญาติโดยพระโคตร ทรงมีเผ่าพันธุ์โดยพระโคตร แห่งสุ
ริยเทพบุตร เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงทรงพระนามว่า
อาทิจฺจนฺธ...

(สุตต. ขุ. จูฬนิทฺเทส: ๒๗๕)

จากคำอธิบายเบื้องต้นซึ่งกล่าวถึงพระสมัญญานามของพระพุทธ-
เจ้าที่ว่า “อาทิจฺจนฺธ” นั้น จึงพอสรุปได้ว่า “พระพุทธเจ้าที่ทรงพระนามว่า อาทิจจนฺธ เพราะ
ทรงมีเชื้อสายเดียวกันแห่งพระสุริยเทพบุตร” หรือ “ราชวงศ์สุริยะ”

คำว่า “อาทิจจนฺธ” ซึ่งหมายถึง “พระผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่ง
พระอาทิตย์” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...อถวา อาทิจฺสสฺ พนฺธ อาทิจฺจนฺธ ภควา ๑ ค
ปฏิจฺจตสฺส อริยาช ชาติยา ชาตตฺตา อาทิจฺโจ วา พนฺธ
เอตสฺส โอรสฺสพฺตภาวโตติ อาทิจฺจนฺธ ภควา ๑

อีกอย่างหนึ่ง เผ่าพันธุ์ของพระอาทิตย์ ชื่อว่า อาทิจจนฺธ
คือพระผู้มีพระภาคเจ้า อีกอย่างหนึ่ง เผ่าพันธุ์ชื่อว่าพระ-
อาทิตย์ เพราะทรงอาศัยพระอาทิตย์นั้นแล้วเกิดในอริยชาติ

หรือชื่อว่าอาทิจงพันธุ เพราะทรงเป็นบุตรเกิดแต่อกของ
พระอาทิตย์นั้น คือพระผู้มีพระภาคเจ้า...

(วิมานวตถุณณา (ปรมุตที่ปนี): ๑๕๖)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ภควา”

...อถา อาทิจงสุส พนฺธุติปี ภควา อาทิจงพนฺธุ

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าอาทิจงพันธุ แม้
เพราะเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์...

(เถรคาถาณณนา (ปรมุตที่ปนี ๒): ๑๖๖)

๓) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “ทสพล”

...วนฺเต อาทิจงพนฺธุณฺนติ อาทิจงพนฺธุ สตฺถาร ทสพล
วนฺทามิตี วทติ ฯ

สองบทว่า วนฺเต อาทิจงพนฺธุณฺน ได้แก่ เขาย่อมกล่าวว่า
ข้าพเจ้า ขอกราบไหว้ พระทสพล ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระ-
อาทิตย์ ผู้คอยแนะนำสั่งสอน...

(เถรคาถาณณนา (ปรมุตที่ปนี ๒): ๘๔๘)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ทรง
พระนามว่าโคตมที่ว่า “อาทิจงพนฺธุ” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎก
และหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า
โคตมะ เท่านั้น

๒) ใช้ร่วมกับคำว่า “ภควา”, “ทสพล”

อนึ่ง พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โคตม” นี้หมายถึง “วงศ์ตระกูลของพระพุทธเจ้าที่สืบเชื้อสายจากพระอาทิตย์” ดังที่พระอรรถกถาจารย์ ได้กล่าวไว้ในอรรถกถาที่มณิกาย สุมังคลวิลาสินี ว่า

...อาทิจพนฺธุนนฺติ อาทิจฺโจปี โคตมโคตฺโต ภควาปี โคตมโคตฺโตเอว.

คำว่า อาทิจพนฺธุนฺ ได้แก่ แม้พระอาทิตย์ ก็ชื่อว่าโคตมโคตร, แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงเป็นโคตมโคตรนั่นเอง. . .

(ที่มณิกายกุกกา (สุมังคลวิลาสินี ๒): ๕๘๒)

ค. สมณโคตม

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “สมณ” ประกอบด้วย ส ม ศัพท์ + ญ ปัจจย อาเทศ ญ เป็น อณ ประกอบศัพท์ด้วยวิภิกค์ สำเร็จรูปเป็น “สมณ” หมายถึง “พระผู้สงบ” (จำลอง สารพัตถ์, ๒๕๓๐: ๗๑๕)

ส่วนพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “โคตม” คัมภีร์อภิธานวรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย โคตม ศัพท์ + ณ ปัจจย เมื่อประกอบศัพท์ ลบ ณ ปัจจย และสระหน้า สำเร็จรูปเป็น โคตโม จัดว่าเป็นชื่อโคตรของ พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งมีความหมายว่า “พระผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อว่าโคตมะ” (พระมหาสมปอง มุทิตะ, ๒๕๔๖: ๒๐)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สมณ โคตม” นั้น จึงหมายถึง “พระผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อว่าโคตมะ ผู้สงบ” เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่ง ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมดพระไตรปิฎก และหมวดอรรถกถา จะใช้ทั้ง ๒ คำพร้อมกัน คือ “สมณ โคตม” หลายแห่งดังต่อไปนี้

“สมณ ขลุ โก โคตม สกฺขปฺตฺโต สกฺขกฺขลา ปพฺพชฺชิตฺโต เวรณฺชายํ วิหริติ

ทราบว่ พระสมณโคมศากยบุตรผู้เจริญ เสด็จออกผนวชจาก
ศากยตระกูล ประทับอยู่เขตเมืองเวรัญชา”

(สมนุตปาสาทิกา นาม วินยฎฐกถา (๑): ๑๓๖)

...จณ โข ปเนต กสฺสป วิหฺชติ ย อญฺญตฺติฎฺฐิยา ปริพฺพชกา
เอว วเทยฺยุ สีนฺนาท โข สมโณ โคตโม นทติ ตลฺยจ โข สุญฺญาการ
นทติ โน จ ปริสาสุติ

ดูก่อนกัสสปะ ชื่อที่เหล่าปริพาชก ที่เป็นเดียรฉัตรอื่น จะพึงกล่าว
ว่ พระสมณะ ผู้โคม ย่อมบั่นเทิง คือ ย่อมบั่นเทิง ในเรือนอัน
ว่างเปล่า ไม่ใช่บั่นเทิงในเหล่าบริษัท...

(สุตฺต. ที. สีสกขนุชรกค: ๒๑๕)

...อทฺทสฺสุ โข ม ราชกุมาร ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ ทฺวโร
อาคจฺจนฺต ทิสฺวาน อญฺญมณฺณ กตฺติก สณฺจเปสฺส อย อวฺุโส
สมโณ โคตโม อาคจฺจติ

ดูกรราชกุมาร เหล่าปัญจวัคคีย์ พอได้เห็นเราแล้วแล ก็ตั้งกตึกา
กันไว้ว่า ผู้มีอายุ พระสมณ ผู้โคม กำลังมา...

(สุตฺต. ม. มชฺฌิมปณฺณาสก: ๔๖๗)

“โคตโมติ ภควโต โคตฺตวเสน ปรีตีปนํ

คำว่า โคตม เป็นคำแสดงด้วยอำนาจแห่งพระโคตร ของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า”

(มชฺฌิมนิกายฎฐกถา (ปปลฺยสุทฺธิ ๒): ๕๔๓)

...สมิตปาปตฺตา สมโณติ เวทิตฺตํ ๑ วุตฺต เหนฺต พหิตฺตาไปติ
พฺราหฺมโณ สมิตตฺตา สมโณติ วุจฺจตีติ ๑ ภควา จ อนฺุตฺเรน

อริยมกุเณ สมิตปาโป ฯ เตนสุต ขถากุจจุณนาคิตเมต นาม
ยทิต สมโนติ

บุคคลพึงรู้ได้ว่าเป็น “สมณ” เพราะเป็นผู้สงบบาปได้ ฯ
สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า พาหิตปาโป ได้แก่ พรหมณ์
ท่านเรียกว่า “สมณ” เพราะเป็นผู้สงบกิเลสได้ ฯ ส่วนพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ชื่อว่าผู้มีบาปอันสงบแล้ว ด้วยพระอริยมรรคอัน
ยอดเยี่ยม ฯ เพราะเหตุคำ คำว่า “สมณ” นั้น จึงเป็นชื่อที่บรรล
คุณธรรมตามความเป็นจริง. . .

(สมนุตปาสาทิกา นาม วินยฎฐกถา (๑): ๑๑๕)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคดมที่ว่า
“สมณ โคดม” ซึ่งหมายถึง “พระผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อว่าโคดมะ ผู้สงบ” นี้มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถาดังต่อไปนี้

๑) ใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...อถ โข วาเสฏฐโ จ มาณโว ภารทวาช มาณว อามนเตสิ
อย โข โภ ภารทวาช สมโน โคตโม สกยปุตโต สกยกุล
ปพพชิตอ อิจฺฉานนฺกุลเล วิหริติ ฯ

ลำดับนั้นแล มาณพชื่อว่าวาเสฏฐะ เรียกมาณพชื่อว่าภาร-
ทวาชะ มาแล้ว กล่าวว่แนะนำภารทวาชะ พระโคดม ผู้สงบนี้
แล ผู้เป็นสากยบุตร เสด็จออกบรรพชาแล้ว จากสากย-
ตระกูล เสด็จประทับอยู่ในที่ใดซึ่งพระองค์ปรารถนา. . .

(สุตต. ม. มัชฌิมนิพนธสาฎก: ๖๔๒)

๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สตถา”

...สมโน อาวุโสติ อาวุโส ตุมฺหาก สตถา สมโน โคตโม
กามาน ปริณฺณนฺติ กามาน ปหาน สมตฺถกมฺ ปณฺณเปติ ฯ

สองบทว่า สมโณ อาวุโส ความว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ
พระศาสดา ผู้เป็นพระโคตม ผู้สงบ (สมณโคตม) ของท่าน
ทั้งหลาย ฯ สองบทว่า กามานํ ปริณญฺญได้แก่ พระองค์
ทรงประกาศ การก้าวล่วงการละซึ่งกามทั้งหลาย. . .

(มชฺฌิมนิกายภูจฺกถา (ปปฺพจสุทฺธิ ๒): ๕๐)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทรง
พระนามว่าโคตมที่ว่า “สมณโคตม” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎก
และหมวดอรรถกถา โดยมีลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า
โคตมะ เท่านั้น
- ๒) ใช้ร่วมกับคำว่า “สตุถา”
- ๓) เป็นพระสมัญญานามที่บุคคลที่ยังไม่เลื่อมใสเรียก
พระพุทธเจ้า

ง. โคตม

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “โคตม” คัมภีร์อรรถา-
วรรณนา ได้แยกศัพท์ไว้ว่า ประกอบด้วย โคตม ศัพท์ + ณ ปัจจัย เมื่อประกอบศัพท์ ลบ ณ
ปัจจัย และสระหน้า สำเร็จรูปเป็น โคตโม จัดว่าเป็นชื่อโคตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งมี
ความหมายว่า “พระผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อว่าโคตมะ” (พระมหาสมปอง มุทิโต, ๒๕๕๗: ๒๐)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๕๓) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “โคตม” หมายถึง “ชื่อตระกูลของ
พระพุทธเจ้า” มหาวรรคเรียกพระพุทธเจ้าตามพระโคตรว่า “พระโคตม, พระโคตมะ, หรือ พระสมณ-
โคตม”

พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด” พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (๒๕๓๘: ๑๓๘) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “โคตม” หมายถึง “มีแสงหรือรัศมีสว่างที่สุด” ได้แก่ “พระอาทิตย์” คำว่า “โคตม” เป็นชื่อโคตรหรือวงศ์ตระกูลของพระพุทธเจ้า คือ โคตมโคตร หรือวงศ์ตระกูลของกษัตริย์กรุงกบิลพัสดุ์ นับว่าสืบเชื้อสายมาจากพระอาทิตย์ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อาทิตย์โคตร” คำว่า “โคตม” ภาษาไทยใช้ว่า “โคตม” จึงเป็นคำที่ประชาชนในยุคนั้นเรียกพระพุทธเจ้า ตามชื่อวงศ์ตระกูล คำเต็มว่า “พระโคตม” หรือ “พระสมณโคตม” ซึ่งหมายถึง พระสมณที่เป็นเชื้อสายของกษัตริย์โคตมโคตร

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ว่า “โคตม” นี้ ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถาหลายแห่ง ดังต่อไปนี้

“โคตโมติ ภควโต โคตมวเสน ปรีติปนํ

คำว่า โคตม เป็นคำแสดงด้วยอำนาจแห่งพระโคตร ของพระผู้มีพระภาคเจ้า”

(มขุฉิมนิกายกุกกถา (ปปัญจสูทนี ๒): ๕๔๓)

“เอกมนุต นิสินโน โข ราชา ปเสนทิโกสล ภาวนุต เอตทโวจ
ภวปี โน โคตโม อนุตตร สมมาสมโพธิ อภิสมพุทฺธโรติ
ปฏิชานาตติ ฯ

พระราชาทรงพระนามว่าปเสนทิโกศล เสด็จนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ตรัสพระดำรัสนั้น กะพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทรงทราบอยู่ว่า พระโคตมผู้เจริญ ตรัสรู้ยิ่งแล้ว ซึ่งพระอนุตตร-สัมมาสัมโพธิญาณ”

(สุตต. ส. สกาวก: ๕๘)

พระสมัญญานามที่ว่า “โคตม” ซึ่งหมายถึง “พระผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อว่า โคตมะ” นี้ มีลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎก และหมวดอรรถกถา ดังต่อไปนี้

๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง

...สพฺพเมต อภิญฺญาโย โคตโม สกฺขปฺจกโว
ภิกฺขุสงฺฆเณ นิสิตฺตวา อคฺคภูจฺจานเณ จเปสฺสตี ฯ

พระโคตม ผู้ประเสริฐในหมู่สาวกยวงค์ ตรัสธรรมทั้งปวง
นั้นแล้ว เสด็จประทับนั่งในหมู่แห่งภิกษุ แล้วจักทรงตั้ง
(ภิกษุ) ไว้ในตำแหน่งผู้เลิศ...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๓๔)

๒) ใช้คู่กับคำว่า “สมโณ”

...เอกมฺนฺต นิสินฺโน โข เวรฺณฺโซ พุราหฺมโณ ภควนฺต
เอตทโวจ สุตมเมต โภ โคตม น สมโณ โคตโม พุราหฺมเณ
ชินฺเณ วุฑฺฒเณ มหาลฺลเก อทฺธกเต วโยนุปฺปตฺเต อภิวาเทติ
วา ปจฺจุภูเจติ วา อาสเนน วา นิมนฺเตติติ

เวรัญชพราหมณ์ นั้น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กราบ
ทูลคำนับ กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระพุทธเจ้าผู้เจริญ
ข้าพเจ้าได้ยินมาว่า พระสมณะ ผู้โคตม ย่อมไม่ไหว้ย่อม
ไม่ถูกรับ ย่อมไม่เชื่อเชิญด้วยอาสนะ ซึ่งพราหมณ์ผู้แก่ ผู้
เฒ่า ผู้ชรา ผู้มีประสบการณ์ ผู้เจริญวัย ดังนี้...

(วินย. มหาวิกฺก (๑): ๒)

๓) พระมหากษัตริย์เอยถึงพระพุทธเจ้าก็ใช้ “โคตโม”

...เอกมฺนฺต นิสินฺโน โข ราชา ปเสนทิโกสโล ภควนฺต
เอตทโวจ ภวปี โน โคตโม อนุตฺตร สมฺมาสมฺโพธิ
อภิสมฺพุทฺโธติ ปฏิชานาติติ ฯ

พระราชาทรงพระนามว่าปเสนทิโกศล เสด็จนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ตรัสพระดำรัสนั้น กะพระผู้มีพระภาค
เจ้าแล้ว ทรงทราบอยู่ว่า พระโคตมผู้เจริญ ตรัสรู้ยิ่งแล้ว
ซึ่งพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ...

(สุตต. ส. สกาวก: ๕๘)

๔) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “สตถา”

...กปฺปสตสทฺสสมฺหิ โอกฺกาทกฺกสฺมกโว
โคตโม นาม โคตฺเตน สตฺธา โลเก ภวิสฺสตี ฯ

ในแสนแห่งกัป พระศาสดาทรงพระนามว่าโคตมะ โดย
พระโคตร ผู้ประสูติจากตระกูลที่อุกฤษฏ์ จักมีในโลก...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๕๘)

๕) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทฺโธ”

...ตฺถุ จิ จ โคตโม พุทฺโธ สกฺขปฺปฺโต มหาลอฺธ
วินยาศิต ตสฺส เอตทฺเค จเปสฺสตี ฯ

พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าโคตม ผู้ทรงยินดี ผู้เป็นศากย-
บุตร ผู้มีศ้อย่างยิ่งใหญ่ จักทรงตั้ง (ภิกษุ) ผู้แตกฉานใน
พระวินัย ในตำแหน่งเอตทัคคะ...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๑๓๒)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า
“โคตม” นี้ ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎกและหมวดอรรถกถา โดยมี
ลักษณะการใช้สรุปได้ดังนี้ คือ

- ๑) ใช้เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าโดยตรง
- ๒) ใช้เป็นบทขยายของคำว่า “พุทธ”, “สตถา”, “สมโณ”

พระสมัญญานาม “โคตม” นี้ แม้พระพุทธเจ้าเองก็ตรัสเรียกพระองค์เอง ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแห่ง เช่น

...โอห ภิกขเว เอตริหิ อรห สมฺมาสมฺพุทฺโธ โคตโม โคตฺเตน
อโหสี ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราได้เป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส ตรัสรู้
ชอบได้ด้วยตนเอง เป็นผู้ชื่อว่าโคตมะ โดยพระโคตร...

(สุตต. ที. มหาวคฺค: ๓)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทั้งหมดมี ๔๖ พระสมัญญานาม โดยเป็นพระสมัญญานามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหมวดพระไตรปิฎก และหมวดอรรถกถา โดยแยกได้เป็น ๔ ประเภทตามเกณฑ์ที่พระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ดังนี้ คือ

๑. **อวตถิกนาม** คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่
ตั้งขึ้นเพราะอาศัยความเหมาะสมตามนิสัยเดิม มี ๓ พระสมัญญานาม คือ ตถาคต มหาลี สุตต

๒. **ลึงคิกนาม** คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ตั้งขึ้น
ตามเหตุที่มาหรือตามลักษณะที่เป็น มี ๒๑ พระสมัญญานาม คือ มุนินฺท ฐมฺมราช ฐมฺมสุตฺตม
พุทฺธ สมฺมาสมฺพุทฺธ สยมฺภู สพุทฺถญฺญ มหามุนิ มุนิมุนิ ภูริปฺลญฺญ วรปฺลญฺญ มหาวิร สมพุทฺธ
ฐมฺมกาย ฐมฺมภูต พุรฺหมฺกาย พุรฺหมฺภูต สมณโคตม สกฺยมุนิ อาทิจฺจนฺตฺรุ โคตม

๓. **เนमितถกนาม** คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่
ตั้งขึ้นตามคุณวิเศษที่มีอยู่ มี ๖ พระสมัญญานาม คือ อรหํ อังคิรส ภควา จกฺขุมฺมา ทสฺพล
สมนฺตจกฺขุมฺมา

๔. อธิจสมุปปีนนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ดั่งขึ้นตามความชอบใจของผู้ตั้งที่ต้องการให้เป็น มี ๑๖ พระสมัญญานาม คือ นรสีห์ วินายก อนธรร สตถา ชิน อนนุตชิน โลกนาถ ทุวิปทูตม นรพร เทวเทว โลกครุ นายก โลกเชฏฐ โลกนายก นราสภ โลกคณนายก

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทั้งหมดนี้ พระอรรถกถาจารย์ยืนยันว่าเป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

...พุทฺธ ทสฺสโล สตฺถา...สยฺมญฺญ สมฺมาสมฺพุทฺธโธปาทโย หิ สทฺธา พุทฺธาน นามปฺปกาสะเยว ฯ

ความจริง ศัพท์ทั้งหลาย เป็นต้นว่า พุทฺธ ทสฺสโล สตฺถา...สยฺมญฺญ สมฺมาสมฺพุทฺธ เป็นศัพท์ที่บ่งบอกว่าเป็นพระนามของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั่นเอง...

(อภิธรรมมคฺควิภาวียนิยา ปญฺจิกา นาม อคฺคโยชนา (๑): ๑๐๐)

พระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าขนานนามด้วยพระองค์เอง

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทั้ง ๔๖ พระสมัญญานาม ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสสนันั้น พระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าขนานพระนามด้วยพระองค์เอง จำนวน ๑๔ พระสมัญญานาม คือ อรหํ ตถาคฺค ฐมฺมราชา สตฺถา พุทฺธ ชิน สมฺมาสมฺพุทฺธ ฐมฺมกาย พุทฺหมฺมกาย ฐมฺมญฺุต พุทฺหมฺมญฺุต สุตฺต สยฺมญฺญ จกฺขุมา โดยมีที่มาแห่งการขนานพระสมัญญานามของพระองค์แต่ละพระสมัญญานามดังต่อไปนี้

๑. สตฺถา (พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน)
๒. สมฺมาสมฺพุทฺธ (พระผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง)
๓. ชิน (พระผู้มีชัยชนะ)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สตฺถา, สมฺมาสมฺพุทฺธ, ชิน” นี้ เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าขนานพระนามพระองค์เอง โดยปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ พระองค์กำลังจะเสด็จไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ ระหว่างแม่น้ำคยากับต้นโพธิพฤกษ์ พระองค์ได้พบกับอุปกชีวก อุปกชีวก เมื่อเห็นพระพุทธเจ้า ผู้มีอินทรียศุคผ่อง นำเลื่อมใสยิ่งนัก จึงได้ทูลถามว่า “พระองค์บวชอุทิสไกร ไกรเป็นศาสดาของพระองค์ พระองค์ชอบใจธรรมของไกร” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบอุปกชีวก พร้อมทั้งได้ขนานพระนามพระองค์เองหลายพระนาม คือ “สตฺถา, สมฺมาสมฺพุทฺธ, ชิน” ดังต่อไปนี้

...น เม อาจริโย อตฺถิ	สทิสโส เม น วิชฺชติ
สทเวกสฺมี โลกสฺมี	นตฺถิ เม ปฏิปฺปคฺคโล
อหฺลหิ อรหา โลเก	อหํ สตฺถา อนุตฺตโร
เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ	สีติ ภูโตสฺมี นิพฺพุโต
ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตตฺถ	คจฺฉามิ กาสินํ ปุริ
อนรฺภูตสฺมี โลกสฺมี	อหฺลหิ อมตฺตุนฺทุกฺกินฺติ
ยถา โข คุวํ อาวุโส ปฏิขานาสิ อรหฺสิ อนนฺตชิโน	
มาทิสาวะ ชินา โหนฺติ	เย ปตฺตา อาสวกฺขยํ
ชิตา เม ปาปกา ธมฺมา	ตตฺตฺมาหฺมปฺก ชินฺติ

เราไม่มีอาจารย์ เราไม่มีผู้เสมอเหมือน เราไม่มีผู้ทัดเทียม ในโลกกับทั้งเทวโลก เพราะเราเป็นอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยมเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบผู้เดียว เป็นผู้เยือกเย็นดับกิเลสแล้วในโลก เราจะไปเมืองกาสิ ประกาศธรรมจักร ดึงลอมตธรรมไปในโลก อันมีความมีดมน อุปกชีวกทูลว่า “อาวุโส ท่านสมควรเป็นพระอนันตชินะตามที่ท่านประกาศ” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนเหล่าใดได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระชินะเช่นเรา อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว เพราะฉะนั้นเราจึงชื่อว่า “พระชินะ” ...

(วินย. มหาวคฺค (๑): ๑๔)

๔. พุทธ (พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “**พุทธ**” นี้ เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าขนานพระนามพระองค์เอง เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จทางไกลระหว่างเมืองอุกกัฏฐะกับเมืองเสตัพพะ โทณพราหมณ์ได้เห็นรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เป็นธรรมจักร จึงเกิดความเลื่อมใสและเข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้า ณ โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ว่า พระองค์เป็นเทวดา เป็นคนธรรมดา เป็นยักษ์ เป็นมนุษย์ หรือเป็นอะไรแน่ จึงได้มีพระอินทร์นำเลื่อมใส มีพระทัยสงบเห็นปานนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า “พระองค์มิได้เป็นเป็นเทวดา มิได้เป็นคนธรรมดา มิได้เป็นยักษ์ มิได้เป็นมนุษย์ เพราะกิเลสที่จะทำให้ความเป็นเทวดา ความเป็นคนธรรมดา ความเป็นยักษ์ และความเป็นมนุษย์ พระองค์ละได้หมดแล้ว และทรงเฉลยว่า แท้จริงพระองค์คือ “**พระพุทธเจ้า**” โดยตรัสไว้ว่า

...เสยฺยถาปี พฺราหฺมณ อฺปฺปปลฺลํ วา ปทุมํ วา ปุณฺณทริกํ วา อุตฺเท ชาตํ อุตฺเท สํวทุสํ
อฺทกํ อจฺจุกฺกมฺม ติฏฺฐติ อฺนุปลิตฺตํ อุตฺเทน เอวเมว โข อหํ พฺราหฺมณ โลเก ชาโต
สํวทุสํ โลกํ อภิภฺยุย วิหฺรามิ อฺนุปลิตฺโต โลเกณ พุทฺโธติ มํ พฺราหฺมณ ชาเรหิ ฯ

พราหมณ์ เราเกิด เจริญเติบโตในโลก แต่อยู่เหนือโลก ไม่แปดเปื้อนด้วยโลก เหมือนดอกอุบล (บัวเขียว) ดอกปทุม (บัวหลวง) ดอกปุณณทริก (บัวขาว) เกิด เจริญเติบโตในน้ำ แต่อยู่เหนือน้ำ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ ฉะนั้น พราหมณ์ ท่านจงจำเราไว้ว่า “**เป็นพระพุทธเจ้า**” ...

(สุตต. อัง. (๒) จตุกุกกนิปาต: ๕๐)

๕. อรหันต์ (พระผู้ห่างไกลจากกิเลส)

๖. ตถาคต (พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น)

พระสมัญญานามที่ว่า “**อรหันต์ และ ตถาคต**” นี้ เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าใช้เป็นสรพนามแทนพระองค์เอง เป็นพระสมัญญานามที่พระองค์ตรัสกับพระปัจจุวัตติย์ เมื่อครั้งที่

พระองค์เสด็จไปโปรด ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตพระนครพาราณสี โดยตรัสบอกปัญจวัคคีย์ เรื่องการตรัสรู้ของพระองค์ และพร้อมที่จะแสดงธรรมโปรด ซึ่งใช้พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

...เอว วุฑฺเต ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ เอตทโวจ น ภิกฺขเว ตถาคโต พาหุลีโก น
ปธานวิพฺภนฺโต น อวคฺโต พาหุลาย อรห ภิกฺขเว ตถาคโต สมฺมาสมฺพุทฺโธ
โธทถ ภิกฺขเว โสต อมตมริคต อหฺมฺนุสาสามิ อห ฌมฺม เทเสมิ

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์กราบทูลอย่างนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกับภิกษุปัญจ-
วัคคีย์ดังนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคต ไม่เป็นคนมักมาก ไม่ได้คลายความเพียร ไม่ได้
เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เอง
โดยชอบ พวกเธอจงเงี่ยโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว จะสั่งสอนจะแสดง
ธรรม...

(วินย. มหาวคฺค (๑): ๑๖)

๓. สยมกุ (พระผู้เป็นเอง)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “สยมกุ” นี้ เป็นพระสมัญญานามที่
พระพุทธเจ้าขนานพระนามพระองค์เอง เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน
เขตพระนครสาวัตถี พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนทเถระ พุทธอุปัฏฐาก ว่าด้วยเรื่องของการเป็น
พระสัพพัญญูพุทธเจ้าของพระองค์ โดยใช้พระสมัญญานามว่า “สยมกุ” ดังต่อไปนี้

...อติตา วุตฺตมานา ภวานํ สพุเพ สมารุหุ
ปจฺเจกพุทฺธเนกสเส สยมกุ อปฺราชิเต

พระผู้เป็นเอง ปัจเจกพุทธเจ้าหลายร้อย ผู้ไม่พ่ายแพ้ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ได้ขึ้น
ปราสาทของเราทั้งหมด...

(สุตฺต. ขุ. อปทาน: ๔)

๘. จกขุมา (พระผู้มีพระภาคเจ้า)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “**จกขุมา**” นี้ เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าขนานพระนามพระองค์เอง เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จออกจากเมืองเวสาลี เสด็จประทับ ณ บ้านภัณฑคาม พระองค์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า

...สีล สมาธิ ปัญญา จ	วิมุตติ จ อนุตตรา
อนุพุทธา อิม ธมฺมา	โคตเมน ชสฺสึนา
อิติพุทฺโธ อภิญญา	ธมฺมกฺขาติ ภิกฺขุณํ
ทุกขสฺสทนฺตงฺโร สตุถา	จกขุมา ปรีนิพฺพุโตติ

ธรรมเหล่านี้ คือ สีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ อันยอดเยี่ยม อันพระโคตม ผู้มีศรัทธาแล้ว ดังนั้น พระพุทธเจ้า จึงตรัสบอกธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อความรู้ยิ่ง พระศาสดาผู้กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ มีพระจักขุ ปรีนิพพานแล้ว...

(สุตฺต. ที. มหาวคฺค: ๑๔๓)

๙. ธมฺมราชา (พระผู้เป็นใหญ่แห่งพระธรรม)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “**ธมฺมราชา**” นี้ เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าขนานพระนามพระองค์เอง เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จจาริกไปยังนิคมของชาว อังคุตราปชนบท ชื่อว่าอาปนณะ พระองค์ได้ตรัสกับเสลพราหมณ์ ว่า

...ราชาหมฺสฺมิ เสดฺดาติ(ภควา)	ธมฺมราชา อนุตฺตโร
ธมฺเมเน จกฺกํ วตฺเตมิ	จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติยํ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูกรเสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชา เป็นพระราชาโดยธรรม ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เราประกาศธรรมจักร อันเป็นจักรที่ใคร ๆ ประกาศไม่ได้...

(สุตฺต. ม. มัชฌิมปณฺณาสก: ๕๕๔)

๑๐. **ธมฺมกาย** (พระผู้มีพระวรกายเป็นพระธรรม)
 ๑๑. **พฺรหฺมกาย** (พระผู้มีพระวรกายอันประเสริฐ)
 ๑๒. **ธมฺมภูต** (พระผู้เป็นพระธรรม)
 ๑๓. **พฺรหฺมภูต** (พระผู้มีความประเสริฐ)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ **“ธมฺมกาย, พฺรหฺมกาย, ธมฺมภูต, พฺรหฺมภูต”** นี้เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าขนานพระนามพระองค์เอง เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จประทับอยู่ ณ วิหารบุพพาราม อันเป็นวิหารที่พระนางวิสาขาบริจาคสร้างถวาย ในเขตพระนครสาวัตถี พระองค์ได้ตรัสกับวาเสฏฐสามเณร และการทวาชสามเณร ว่าด้วยเรื่องวรรณะ ๔ เหล่า โดยพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสบอกวาเสฏฐสามเณร และการทวาชสามเณรว่า คำ ๔ คำนี้ คือ **“ธมฺมกาย, พฺรหฺมกาย, ธมฺมภูต, พฺรหฺมภูต”** เป็นชื่อของตถาคต เมื่อเธอไป ณ ใดก็ตาม ถ้าถูกพวกพราหมณ์ด่าและถามว่าท่านเป็นบุตรของใคร พึงตอบว่า เป็นบุตรของสมณสากยบุตร โดยตรัสไว้ว่า

...ตถาคตฺสฺส เหติ วาเสฏฺฐ อธิวณฺโณ **ธมฺมกาโย อิติปิ พฺรหฺมกาโย อิติปิ ธมฺมภูโต อิติปิ พฺรหฺมภูโต อิติปิ**

ดูก่อนวาเสฏฐะ ความจริง คำว่า ธรรมกาย ดังนี้บ้าง คำว่า พรหมกาย ดังนี้บ้าง คำว่า ธรรมภูต ดังนี้บ้าง คำว่า พรหมภูต ดังนี้บ้าง เป็นพระนามของ พระตถาคต...

(สุตต. ที. ปาฎิกวรรค: ๕๒)

๑๔. **โคตม** (พระผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อว่าโคตมะ)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ **“โคตม”** นี้เป็นพระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าขนานพระนามพระองค์เอง เมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ กุฎีไกล์ไม้กุ่มน้ำ พระวิหารเชตวันของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี พระองค์ได้ตรัสกับหมู่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับบุพเพนิวาส ของพระพุทธเจ้าในกาลก่อน และได้ตรัสบอกพระสมัญญานามของพระองค์ คือ **“โคตม”** กับภิกษุทั้งหลายไว้ดังนี้ว่า

...กสฺสโป ภิกฺขเว ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ กสฺสโป โคตฺเตน อโหสิ อห ภิกฺขเว
เอตฺรหิ อรห สมฺมาสมฺพุทฺโธ โคตโม โคตฺเตน อโหสิ ฯ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ทรงเป็นผู้ห่างไกลจาก
กิเลส ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง พระพุทธเจ้าได้ทรงพระนามว่ากัสสปะ โดย
พระโคตร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในการบัดนี้ เรา เป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส เป็นผู้ตรัส
รู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ได้ชื่อว่าเป็นพระผู้อยู่ในตระกูลโคตมะ โดยพระโคตร...

(สุตฺต. ที. มหาวคฺค: ๓)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า จำนวน ๑๔ พระสมัญญานาม ที่ขนานพระนามด้วย
พระองค์เองนั้น จะมีลักษณะบ่งบอกถึงความเป็นผู้มีพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหา-
กรุณาคุณ และเกิดขึ้นที่เมืองสาวัตถีเป็นส่วนใหญ่ โดยผู้วิจัยได้สรุปตารางไว้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๑ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ขนานนามด้วยพระองค์เอง

ที่	พระสมัญญานาม ของพระพุทธเจ้า	สถานที่	ผู้ที่พระองค์ตรัสด้วย
๑.	สตุถา	ระหว่างแม่น้ำคยา กับ โพธิพฤกษ์	อุปกชีวก
๒.	สมฺมาสมฺพุทฺธ	ระหว่างแม่น้ำคยา กับ โพธิพฤกษ์	อุปกชีวก
๓.	ชิน	ระหว่างแม่น้ำคยา กับ โพธิพฤกษ์	อุปกชีวก
๔.	อรหํ	ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี	พระปัญจวัคคีย์
๕.	ตถาคต	ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี	พระปัญจวัคคีย์
๖.	สยมฺภู	พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี	พระอานนทเถระ
๗.	โคตม	พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี	หมู่ภิกษุทั้งหลาย
๘.	ธมฺมกาย	บุพพาราม เมืองสาวัตถี	วาเสฏฐะ-ภารทวชะ
๙.	พฺรหฺมกาย	บุพพาราม เมืองสาวัตถี	วาเสฏฐะ-ภารทวชะ
๑๐.	ธมฺมภูต	บุพพาราม เมืองสาวัตถี	วาเสฏฐะ-ภารทวชะ
๑๑.	พฺรหฺมภูต	บุพพาราม เมืองสาวัตถี	วาเสฏฐะ-ภารทวชะ
๑๓.	ธมฺมราชา	อังกุตราพชนบท	เสถพรหมณ์
๑๔.	พุทฺธ	ระหว่างเมืองอุกกัฏฐนคร-เสตัพพนคร	โธณพราหมณ์

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่บุคคลอื่นขนานพระนามให้

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทั้ง ๔๖ พระสมัญญานามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา นั้น พระสมัญญานามที่บุคคลอื่นขนานพระนาม จำนวน ๓๒ พระสมัญญานาม คือ นรสีห์ วินายก อนธวัร อนนุตชิน โลกนาถ ทวีปทุตตม นรवर เทวเทว โลกครุ นายก โลกเขณฺฐ โลกคณายก องฺคิรฺส ภควา จกฺขุมมา ทสพล สมฺมุตจกฺขุ มุณินฺท ฐมฺมสุตฺตมมิตฺติ สยมฺภู สพฺพพลฺล มหามุนิ มุณิมุนิ ภูริพลฺลว วรรณฺต มหาวีร สมฺมพุทธฺต สมณโคตม สกฺยมุนิ มเหสี อาทิจฺจนฺต นราสก

๑. สมมุตจกฺขุ (พระผู้มีพระภาคเจ้าโดยรอบ)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สมมุตจกฺขุ” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ ท้าวสัทธัมมดีพรหม ซึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อครั้งที่พระองค์ตรัสรู้ใหม่ๆ ณ อรุณเวลาเสนาณิม แคว้นมคธ ท้าวสัทธัมมดีพรหมได้ทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงพระกรุณาโปรดสัตว์โลก ด้วยการแสดงพระธรรมที่พระองค์ได้บรรลุ เพื่อให้หมู่สัตว์ได้บรรลุตาม เพื่อให้สมกับปณิธานที่ตั้งไว้ โดยกราบทูลด้วยพระบาลีที่ว่า

...เสเต ยถา ปพฺพตฺตมฺมทฺตนิฏฺฐิตอ

ยถาปี ปสฺเส ชนตฺต สมฺมุตโต

ตถูปม ฐมฺมมยฺ สุตฺเมธ

ปาสาทมายุหฺม สมฺมุตจกฺขุ

โสภาวตฺตมฺม ชนตฺต อเปตโสโก

อเวกฺขสฺสฺส ชชาติชราภิกฺขุต ฯ

ข้าแต่ท่านผู้มีจักขุโดยรอบ ผู้มีปัญญาดีเปรียบเสมือนบุรุษ ผู้ยืนแล้วบนยอดภูเขาที่เป็นศิลา แลดูหมู่สัตว์โดยรอบ ฉันใด ขอพระองค์ผู้ปราศจากความเศร้าโศก เสด็จขึ้นสู่ปราสาท อันสำเร็จด้วยธรรม ทรงพิจารณาหมู่สัตว์ผู้ยังไม่ผ่านพ้นความเศร้าโศก ผู้อันชาติและชราครอบงำแล้วด้วยเกิด ฉันนั้น...

(วินย. มหาวคฺค (๑): ๑๐)

๒. ภควา (พระผู้มีโชค)
๓. สุกต (พระผู้เสด็จไปได้แล้ว)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ภควา, สุกต” ผู้ที่ใช้เรียกเป็นคนแรก คือ “ท้าวสหัมบดีพรหม” เมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์เสวยวิมุตติสุข ตลอดระยะเวลา ๗ วัน ณ โคนต้นอชปาลนิโครธ อุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ เบื้องต้นทรงตั้งพระทัยว่า จักไม่ประกาศธรรมที่พระองค์บรรลุแล้ว แก่หมู่สัตว์ เพราะพระองค์ทราบว่ามีสัตว์เป็นผู้มีกิเลสมาก ยากที่จะบรรลุตามธรรมที่พระองค์แสดง แต่ท้าวสหัมบดีพรหม ทราบความปริวิตกของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กลัวความพินาศจักเกิดขึ้นแก่ชาวโลก จึงเสด็จมาจากพรหมโลก และทูลอ้อนวอนให้พระผู้มีพระภาคเจ้า ประกาศพระสัทธรรมที่พระองค์บรรลุแล้ว แก่หมู่สัตว์โลก โดยใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ภควา, สุกต” ดังต่อไปนี้

...อห โข พุรหุมา สหมปติ เอกัง อุตตราสงคํ กริตฺวา ทกฺขิณาชานุมณฺทลํ ปฐวียํ
นิหนฺตฺวา เยน ภควา เตนฺนุชฺสี ปณฺนาเมตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ เทเสตุ ภนฺเต ภควา
ธมฺมํ เทเสตุ สุกโต ธมฺมํ สนฺติ สดฺดา อปฺปรชกฺขชาติกา อสฺสวณฺนตา ธมฺมสฺส
ปริหาณฺติ ภวิสฺสฺสนฺติ ธมฺมสฺส อญฺญาตาโรติ ฯ

ครั้งนั้นแล ท้าวสหัมบดีพรหม ห่มผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่า ถูกราณมณฑลเบื้องขวา ลงบนแผ่นดิน ประณมอัญชลี ไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้กราบทูลคำนี้กะ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงโปรดทรง แสดงธรรมเถิด ขอพระผู้เสด็จไปได้แล้ว (พระสุกตเจ้า) จงโปรดทรงแสดงธรรมเถิด เพราะพวกหมู่สัตว์ ผู้มีธุลีในจักษุน้อย ยังมีอยู่ หมู่สัตว์เมื่อยังไม่ได้ฟังธรรม ย่อม เสื่อมจากธรรม ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมีได้ (เพราะมีการแสดงธรรม)...

(วินย. มหาวคฺค: ๑๐)

๔. นายก (พระผู้นำไป)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “นายก” ปรากฏในบทสวนสรัญญะ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรกคือ พระโสนกฏิกัณณะเถระ ผู้เป็นศิษย์ของพระมหากัจจายนเถระ เมื่อครั้งที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน เขตพระนครสาวัตถี ในเวลากลางคืน เพื่อให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาต ข้อบัญญัติพิเศษ ๕ ประการ คือ

- ก. ให้สามารถทำสังฆ-กรรมคือการบรรพชาอุปสมบท โดยมีพระสงฆ์ไม่ถึง ๑๐ รูป
- ข. ในวันดีทักขิณาชนบท อนุญาตให้ภิกษุใช้รองเท้าหลายชั้นได้
- ค. ในวันดีทักขิณาชนบท อนุญาตให้ภิกษุอาบน้ำได้เป็นนิตย
- ง. ในวันดีทักขิณาชนบท อนุญาตให้ภิกษุใช้เครื่องลาด คือ ห้างกะแพะ มฤค
- จ. ให้ภิกษุสามารถรับจีวรที่ฝากถวายข้ามคืนได้โดยไม่อาบัติ

พระโสนกฏิกัณณะเถระ ได้เฝ้าถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้คำว่า “นายก” ดังนี้ว่า

...อิโต สตสทสสมหิ

กปเป อุปุปชช นายโก

สพพโลกหิโต ชีโร

ปทุมุตตรนามโก ฯ

พระผู้นำไป เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในกัปที่ ๑๐๐ แต่กัปนี้ เป็นผู้มีความเกื้อกูลต่อสัตว์โลกทั้งมวล ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้ทรงพระนามว่าปทุมุตตระ...

(สุตต. ขุ. อุปทาน (๒) พุทฺธวส จริยาปิฎก: ๑๕๔)

๕. สกยมุณี (พระผู้เป็นนักปราชญ์ในศากยวงศ์)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สกยมุณี” ผู้ที่ใช้เรียกเป็นพระนามของพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก คือ “นันทิกาเปต” ซึ่งกำลังสอนพระเจ้าสุริยวัฐ หรือพระราชาทรงพระนามว่าปิงคละ แห่งสุริยประเทศ ให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี โดยใช้เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งใช้พระสมัญญานามว่า “สกยมุณี” ดังต่อไปนี้

...ภโรติ ภาทกัม กมมัม	สีเลสุ โปสเถ รตา
ทานรตา สัมภาที จ	วทญญญ วิตมจจรา
อชฌทการี สีภายัม	สุณหา ปรรุเลสุ จ
อุปาสิกา สกยมนุโน ^{๑๖๕}	สมพุทฺธสฺส สิริมโต ฯ

ธิดาของพระองค์ ชื่ออุตตรา ทำแต่กรรมดี ยินดีแล้วในนิจศีลและอุโบสถศีล ยินดีในทาน จำแนกทาน รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ มีปกติทำไมให้ขาดในสิกขา เป็นสะใภ้อยู่ในตระกูลอื่น เป็นอุบาสิกาของพระศากยมนีสัมพุทธเจ้า มีทรงมีสิริ...

(สุตต. บ. วิมานวตฺถุ เปตวตฺถุ เถรคาถา เถรีคาถา: ๒๔๖)

๖. สัพพญญ (พระผู้ตรัสรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สัพพญญ” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “สุกุกทายีปริพาชก” เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน เขตพระนครราชคฤห์ และเสด็จเข้าไปหาสุกุกทายีปริพาชก ณ ปริพาชการามอันเป็นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง สุกุกทายีปริพาชกจึงได้ทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับญาณทัสสนะ โดยเรียกพระพุทธเจ้าโดยใช้สมัญญานามว่า “สัพพญญ” ดังต่อไปนี้ว่า

...ปฺริมานิ ภนฺเต ทิวสานิ ปฺริมตรานิ สัพพญญ^{๑๖๖} สพุทฺธสฺสาวี อปริเสส ฌานทสฺสน ปฏฺิขานมาโน จรโต จ เม ติญฺจโต จ สุตตสฺส จ ชาครสฺส จ สตต สมิต ฌานทสฺสน ปจฺจุปฺปจฺจิตฺตนิ

^{๑๖๕} รูปนัฏฐีวิกัตติ.

^{๑๖๖} คำว่า สัพพญญ หมายถึง ธรรมทั้งปวง โดยความเป็นสัพพญญนั้น มี ๕ อย่างคือ ๑. กมสัพพญญ หมายถึง ธรรมทั้งปวงตามลำดับ ๒. สกิงสัพพญญ หมายถึง ธรรมทั้งปวงในคราวเดียวกัน ๓. สตต-สัพพญญ หมายถึง ธรรมทั้งปวงติดต่อกันไป ๔. สัตติสัพพญญ หมายถึง ธรรมทั้งปวงด้วยความสามารถ ๕. ญตสัพพญญ หมายถึง ธรรมทั้งปวงที่รู้แล้ว. (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค: ๑๖๒)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันก่อน ๆ หลายวันมาแล้ว พระผู้ตรัสรู้ทุกอย่าง เป็นผู้มีปกติ
เห็นธรรมทั้งปวง ปฏิญาณอยู่ ซึ่งญาณทัสสนะอันไม่มีส่วนเหลือว่า เมื่อเราเดินไป
หลับและตื่น ความรู้ ความเห็นปรากฏอยู่เสมอรำไป...

(สุตต. ม. มหุณนิปณฺนาสก: ๒๕๔)

๗. มหามุนี (พระผู้เป็นจอมนักปราชญ์)

พระสมณญาณามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มหามุนี” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก
คือ “พระวังคีสเถระ” เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ ริมฝั่งสระบัวชื่อกัศรา เขตพระ-
นครจำปา พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป พระวังคีสเถระ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า และเรียก
พระผู้มีพระภาคเจ้าโดยใช้พระสมณญาณามว่า “มหามุนี” ดังต่อไปนี้ว่า

...อด โข อายสุมา วุฑฺฒิสส ภควนฺตํ สมมุขา สรูปาย กาถาย อภิวตฺถว
จนฺโท ยถา วิตฺถาหเห นเก
วิโรจติ วิตฺถมโลว ภาณฺมา
เอวมปิ อญฺจิสส ตวฺ มหามุนี
อติโรจติ ยสฺสา สพฺพโลกนฺติ ฯ

ครั้งนั้นแล พระวังคีสเถระ ได้ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าต่อหน้าพระพักตร์ ด้วย
กาถา อันสมควรว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์ ซึ่งปราศจากมลทิน ย่อมแจ่มแจ้งใน
ท้องฟ้า ซึ่งปราศจากเมฆฝน ล้นใด ข้าแต่ผู้เป็นจอมแห่งนักปราชญ์ ผู้มีพระรัศมี
แผ่ช้านอกจากพระวรกาย พระองค์ย่อมรู้เรื่องล่วงสรรพสัตว์โลก ด้วยพระยศ
ฉัณฺณํ ดังนี้...

(จุทฺถกนิกายอฏฺฐกถา เถรคาถาฉนฺนา ปรมตฺถปิณี: ๘๒๕)

๘. วินายก (พระผู้นำสัตว์ไปสู่คุณวิเศษ)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “วินายก” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “นางสิริมาเทพธิดา” เดิมเป็นหญิงโสเภณี ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าได้บรรลุ เป็นพระโสดาบัน จึงเลิกอาชีพโสเภณี ได้ตั้งสลาภกัตร ๘ ที่ถวายพระสงฆ์ทุกวัน ต่อมาป่วยหนักเสียชีวิต แต่ย้งสาว ได้ไปเกิดเป็นเทพธิดาอยู่ในวิมาน เมื่อพระวังคีสเถระ ถวายถึงบุญกรรม จึงได้เฝ้าถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้สมัญญานามว่า “วินายก” ดังต่อไปนี้

...นคนุตเร นกรวเร สุมาปิตะ
 ปริจาริกา ราชนรสสุ สิริมาโต
 นจเจหิ คีเตหิ ปรมสุตฺติขิตา อหุ
 สิริมาติมฺ ราชคเห อเวทิสฺสุ
 พุทฺโธ จ เม อสิณิสโก วินายโก
 อเทสยิ สมุทฺยทุกฺขนิจฺจตํ
 อสขจํ ตฺวํ ทุคฺคโรธํ สสฺสจํ
 มคฺคณฺณจิมํ อคฺคณฺณํ อณฺณํ สิวํ

...ดิฉันเป็นนางสนม ของพระเจ้าพิมพิสาร ผู้ประเสริฐ ผู้มีสิริ อยู่ในพระนครราชคฤห์ ซึ่งตั้งอยู่ในระหว่างภูเขา อันเป็นพระนครที่แออัดไปด้วยนักปราชญ์ ดิฉันมีความชำนาญในการขับร้องฟ้อนรำอย่างยอดเยี่ยม ชาวเมืองในกรุงราชคฤห์พากันเรียกดิฉันว่า “สิริมา” พระผู้นำไปอย่างวิเศษทรงองอาจกว่าหมู่ผู้เป็นทาสี ทรงแนะนำเวไนยสัตว์ได้ทรงแสดงทุกข์และสมุทัยสัจว่าเป็นสภาวะที่ไม่เที่ยงแห่งของจริง คือเหตุเกิดแห่งทุกข์และทางให้ถึงความดับทุกข์ อันเป็นธรรมที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง เป็นทางถาวร เป็นทางตรง เป็นทางสุขเกษม แก่ดิฉัน...

(สุตฺต. ข. วิมานวตฺต-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๒๓)

๕. อาทิจงพนุฑ (พระผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อาทิจงพนุฑ” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “พระวังคีสเถระ” ได้เอ่ยสรรเสริญต่อหน้าพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ซึ่งเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้พระสมัญญานามว่า “อาทิจงพนุฑ” ดังต่อไปนี้

“ตมฺหาสตุลลสฺส หนุตาริ วนฺเท อาทิจงพนุฑฺติ

ข้าพระองค์ ขอถวายบังคมผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ผู้หักลูกศรคือตัณหา เสียได้”

(สุตต. ตี. สกาวก: ๒๘๒)

๑๐. อังคีรส (พระผู้มีรัศมีเปล่งออกจากพระวรกาย)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อังคีรส” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “พระโสมโกฏิยเวสสเถระ” เมื่อครั้งเล่าประวัติของตนเอง และได้กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้พระสมัญญานามว่า “อังคีรส” แทนพระผู้มีพระภาคเจ้าดังต่อไปนี้

...อังคีโร มหานาโค อภิชาโตว เกสรี
ภิกขุสงฺฆเ นิสีทิตฺวา เอตทกุเค ฐเปติ มํ

พระผู้มีรัศมีเปล่งออกจากพระวรกายผู้ประเสริฐอย่างยิ่งใหญ่ ผู้มีชาติสูงดัง พระยา-
โกสธ ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ทรงตั้งเราไว้ในเขตทศสถานแล้ว...

(สุตต. ขุ. อุปทาน: ๑๓๖)

๑๑. ฆมมสุตฺตมิ (พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ฆมมสุตฺตมิ” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “พระภิกษุรูปโครูปหนึ่ง” เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตพระนคร

โกสัมพี ซึ่งภิกษุในพระนครโกสัมพีกำลังเกิดการทะเลาะวิวาทกัน และพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปห้าม มีพระภิกษุรูปหนึ่ง ได้กราบทูลกะพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้พระสมัญญานามว่า “ชมมุตตคามิ” ดังต่อไปนี้

...เอวํ วุตเต อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ อากเมตฺถ ภนฺเต ภควา ชมมุตตคามิ
 อปโปสฺสกุโก ภควา ทิฏฐชมมุตตคามิ อญฺญตโต วิหฺรตุ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ได้กราบทูลคํานั้นกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรมผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ขวนขวายน้อย ขอจงยับยั้งก่อนเถิด ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงประกอบเนื่อง ๆ แต่เฉพาะสุขวิหารธรรม ประทับอยู่เถิด...

(สุตต. ม. อุปปริปฺพณาสก: ๒๕๕)

๑๒. วรปญฺญ (พระผู้มีปญฺญาอันประเสริฐ)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “วรปญฺญ” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็น คนแรก คือ “เสถพรหมณ” เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้า เสด็จจาริกไป ณ อุตตราปชนบท พร้อมด้วยภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป เสถพรหมณได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้กราบทูลกะพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้พระสมัญญานามว่า “วรปญฺญ” ดังต่อไปนี้

...โย ม อิจฺฉติ อนฺเวตฺติ โย จ นิจฺฉติ อจฺฉตฺติ
 อิธาท ปพฺพชิสฺสคามิ วรปญฺญสฺส สนฺติเก

ผู้ใดปรารถนา จงตามเรามาเถิด ส่วนผู้ใดไม่ปรารถนา จงอยู่เถิด เราจักบวชในสำนักของพระผู้มีปญฺญาอันประเสริฐ(พระผู้มีพระภาคเจ้า) ในที่นี้...

(สุตต. ม. อุปปริปฺพณาสก: ๕๕๕)

๑๓. มหาวิร (พระผู้มีความเพียรใหญ่)

๑๔. โลกเชกฺข (พระผู้เจริญที่สุดในโลก)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มหาวิร, โลกเชกฺข” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “พระอนุรุทธเถระ” ได้กราบทูลกะพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้พระสมัญญานามว่า “มหาวิร, โลกเชกฺข” ดังต่อไปนี้

...อนุกมฺป มหาวิร โลกเชกฺข นราสก
ปทีปนฺเต ปทสฺสามิ รุกขมุลมฺหิ ฌายโต

ข้าแต่พระผู้มีอภิญญาในหมู่นระ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้มีความกล้าหาญมาก ขอ
พระองค์จงทรงอนุเคราะห์เถิด ข้าพระองค์จักถวายพระที่ปแด่พระองค์ ผู้เข้าฌานอยู่
ที่คงไม่...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๕๑)

๑๕. โลกนาถ (พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก)

๑๖. สมุพฺพุทธ (พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกนาถ, สมุพฺพุทธ” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “พราหมณ์พาวรี” ซึ่งอาศัยอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ใกล้พรมแดนแห่งแคว้น
อัสสกะและมูพกะ ได้กราบทูลกะพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เสด็จประทับอยู่ในมณฑิรของชนชาว
โกศล เขตพระนครสาวัตถี โดยใช้พระสมัญญานามว่า “โลกนาถ, สมุพฺพุทธ” ดังต่อไปนี้

...โส พาวรี อตุตฺตมโน อุทฺทโค
ต เทวต ปุจฺจติ เวทชาโต
กตมฺมุหิ คามะ นิคมฺมุหิ วา ปน
กตมฺมุหิ วา ชนปเท โลคนาโถ
ยตุถ คนฺตุวา นมสฺเสมุ
สมุพฺพุทธ ทิปฺพุตฺตม ฯ

พราหมณ์พาวรีนั้น มีใจชื่นชมเบิกบาน เกิดความโสมนัส จึงถามเทวดานั้นว่า
 พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก อยู่ในบ้าน นิกม หรือชนบทไหน ข้าพเจ้าจะพึงไป
 นมัสการพระผู้รู้แจ้งดีแล้ว ผู้ประเสริฐในหมู่มสัตว์สองเท้าได้ ณ ที่ไหน...

(สุตต. ขุ. ขุททกปาจ-ธมมปทกถา-สุตตนิปาต: ๕๒๖)

๑๗. อนนุตชิน (พระผู้มีชัยชนะอันไม่มีที่สุด)

พระสมณญาณามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อนนุตชิน” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “อุปกชีวก” เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ พระองค์กำลังจะเดินทางไปโปรดเหล่าพระปัญจวัคคีย์ ระหว่างแม่น้ำคยา กับต้นโพธิพฤกษ์ พระองค์ได้พบกับอุปกชีวก อุปกชีวกเมื่อเห็นพระพุทธเจ้า ผู้มีอินทรียศคู่ครอง นำเลื่อมใสยิ่งนัก และได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระสมณญาณาม “อนนุตชิน” ดังต่อไปนี้

...ยถา โข ตวํ อาวุโส ปฏิกขานาสี อรหสิ อนนุตชินโน
 มาทิสาเว ชินา โหนติ เย ปตฺตา อาสวกุขยํ
 ชิตา เม ปาปกา ธมฺมา ตสฺมาหฺมปก ชินนติ

อุปกชีวกทูลว่า “อาวุโส ท่านสมควรเป็นพระอนันตชนะตามที่ท่านประกาศ” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนเหล่าใดได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระชินะ เช่นเรา อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่า “พระชินะ” ...

(วินย. มหาวคฺค (๑): ๑๔)

๑๘. อนธรร (พระผู้ประเสริฐที่สุดไม่มีผู้ประเสริฐยิ่งกว่า)

พระสมณญาณามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อนธรร” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “นางสิริมาเทพธิดา” เดิมเป็นหญิงโสเภณี ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าได้บรรลุโสดาบัน จึงเลิกอาชีพโสเภณี ได้ตั้งสลาภภัต ๘ ที่ ถวายพระสงฆ์ทุกวัน ต่อมาป่วยหนักเสียชีวิตตั้งแต่ยังสาว ได้ไปเกิดเป็นเทพธิดาอยู่ในวิมาน เมื่อพระวังคีสเถระ ถวายบังคมพระพุทธรูป จึงได้เฝ้าถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้สมณญาณามว่า “อนธรร” ดังต่อไปนี้

...กามคุปตตานี ยมาหุ อนุตตรา

นิมมาย นิมมาย รมนติ เทวตา

ตสฺมา กายา อจฺจรา กามวณฺณินี

อิธาคตา อนนฺธิวํ นมสฺสํ

ทวยเทพที่มีหน้าที่เนรมิตภพและโลกสมบัติให้คือพวกที่พระคุณเจ้าพุดถึงอยู่นี้ จึงได้นามว่านิมมานรดี เป็นนางฟ้าที่มีร่างกายผิวพรรณงดงาม อันก่อนให้เกิดความงงงวยเพราะความรัก เคี้ยวนี้มาถึงมนุษย์โลกนี้แล้ว เพื่อถวายบังคมพระผู้ประเสริฐไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ...

(สุตต. ขุ. วิมานวตฺต-เปตวตฺต-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๒๒)

๑๕. ทวิปทูตม (พระผู้ประเสริฐในสัตว์สองเท้า)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ทวิปทูตม” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “พระวังคิสเถระ” เมื่อครั้งที่พระวังคิสเถระ คิดถึงพระนิโครธกัปปเถระ ผู้เป็นอุปัชฌาย์ของตนเอง ซึ่งมรณภาพไปแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระอุปัชฌาย์จะได้ไปนิพพานหรือไม่ จึงได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้ชื่นชมยินดีพุทธภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยกล่าวเป็นคาถา พร้อมทั้งได้เรียกพระพุทธเจ้า โดยใช้สมัญญานามว่า “ทวิปทูตม” ดังต่อไปนี้

...ตํ เทวเทวํ วนฺทามิ

ปุตฺตนเต ทวิปทูตม

อนุชาตํ มหาวีรํ

นาคํ นาคสฺส โอสรรนติ

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐในสัตว์สองเท้า ข้าพระองค์ขอนมัสการ พระนิโครธกัปปเถระผู้เป็นวิสุทธิตถะ ล่วงเสียซึ่งเทวตา อนุชาตบุตรของพระองค์เป็นผู้มีความเพียรมาก เป็นผู้ประเสริฐ ทั้งเป็นโอสรของผู้นับถือ...

(สุตต. ขุ. วิมานวตฺต-เปตวตฺต-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๔๔๑)

๒๐. นรสีห์ (พระผู้ประเสริฐในหมู่นร)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “นรสีห์” ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “นางพิมพา หรือ นางยโสธรา” ผู้เป็นพระมารดาของพระราहुล ได้กล่าวกับราहुลกุมาร เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปยังนครกบิลพัสดุ์ เพื่อโปรดพระประยูรญาติ พระนางพิมพาทอดพระเนตรเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระวรกายสว่างไสว ทางสีหบัญชร จึงได้กล่าวกะราहुลกุมาร โดยเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระสมัญญานามว่า “นรสีห์” ดังต่อไปนี้

...สกุญฺมาโร วรโท สุขุมาลो

ลกขณฺวิจิตฺตปสนฺนสรีโร

โลกหิตาย อากโธ นรวิโร

เอส หิ คฺยุหิ ปิตา นรสีโห ฯ

สากุมาร ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นสุขุมาลชาติ ผู้เป็นพระสรีระอันมีลักษณะงดงาม นำเลื่อมใส กำลังเสด็จมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลก ความจริงพระผู้แก่วัยกล้าเพียงดังสีหะนี้ เป็นพระบิดาของเจ้า...

(ชาตกกุสกกถา เอกนิปาตวณฺณนา (๑): ๑๖๔)

๒๑. เทวเทว (พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดา)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “เทวเทว” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “พระกาฬุทายีเถระ” เมื่อครั้งที่ทูลเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อโปรดพระประยูรญาติ โดยเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยใช้คำว่า “เทวเทว” ดังต่อไปนี้

...มณฺญามาหิ สกุกฺกติ เทวเทโว

ตยาหิ ชาโต มุนิ สจฺจนามโ

สุทฺธโรทโน นาม ปิตา มหสิโน

พุทฺธสฺส มาตา ปน มายา มหสิ

ยา โพรหิตํ ปรีหริย กุจฺฉินา

กายสฺส เกทา ติตฺถสฺสุมิ โมทติ ฯ

ข้าพระองค์เข้าใจว่า พระองค์เป็นเทวดาแห่งเทวดา ย่อมทรงสามารถทำให้สฤ-
กปริศนารู้ เพราะพระองค์เกิดแล้วโดยอริยชาติ ได้สั่งจนามว่าเป็นนักปราชญ์ พระ
บิดาของพระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงพระนามว่าสุทโธทนะ ส่วนพระ
มารดาของพระพุทธองค์ ทรงพระนามว่ามายา ผู้เป็นพระมเหสี ของพระเจ้าสุทโธ
ทนะ ทรงบริหารพระองค์ผู้เป็นพระโอรสตัวมา ด้วยพระกรรม์ เสด็จสวรรคตไป
บังเกิดอยู่ในไตรทิพย์ เพราะการแตกไปแห่งพระวรกาย...

(สุตต. ขุ. วิมานวตฺต-เปตวตฺต-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๓๔๘)

๒๒. โลกครุ (พระผู้เป็นครูของชาวโลก)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกครุ” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคน-
แรก คือ “พระขัณฑพุลลียเถระ” โดยกล่าวถึงบุญกรรมของตนเป็นคาถา และได้เรียกพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า โดยใช้พระสมัญญานามว่า “โลกครุ” ดังต่อไปนี้

...สุตฺตสฺส โข ภควโต	ธูปो आसि महान्
กุญฺจเรहि ตทา ภินฺโน	सुपुहो पातपो त्थि ॥
วิสมนฺจ สมนํ กตฺวา	सुधापिण्णं ओतासहि
ติโลกครุโน ตสฺส	कुण्ठेहि परिदोसिโต ॥

พระสอของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าสุตตะ มีอยู่ที่ป่ามหาวันในกาลนั้น
ต้นไม้งอกขึ้น ณ ที่นั้น ผึ้งช้างพากันมาหักกิน เราได้ทำที่ขรุขระให้ราบเรียบ แล้วได้
ใส่ก้อนปูนขาว เรายินดีด้วยคุณของพระผู้เป็นครูของชาวโลกทั้ง ๓ นั้น...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๑): ๒๕๑)

๒๓. นรพร (พระผู้ประเสริฐในเทวดาและมนุษย์)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “นรพร” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคน-
แรก คือ “พระราชนเถระ” โดยกล่าวถึงบุญกรรมของตนเป็นคาถา และได้เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า
โดยใช้พระสมัญญานามว่า “นรพร” ดังต่อไปนี้

...ตทาทิ หัสวติยา

พราหมโณ มนุสพารุ

อุเปจฺจ ตํ นรฺวรี

อสุโสถี ฐมฺมเทสนํ ฯ

ในกาลนั้น ข้าพเจ้า เป็นพราหมณ์ในพระนครหงสาวดี ผู้เรียนจบไตรเพท ได้เข้าไป
เฝ้าพระผู้ประเสริฐในหม่นระ ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวํสจริยาปิฎก: ๒๑๑)

๒๔. มุนินท (พระผู้เป็นใหญ่แห่งมุนี)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มุนินท” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคน
แรก คือ “พระอุททยิเถระ” เมื่อครั้งเป็นอำมาตย์ในพระนครกบิลพัสดุ์ ซึ่งพระเจ้าสุทโธทนะส่งไป
เพื่ออาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าให้มาโปรดพระประยูรญาติ อุททยิอำมาตย์ ได้กราบทูลกะพระผู้มี-
พระภาคเจ้าด้วยพระคาถา ๖๔ พระคาถา เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จประทับอยู่ ณ เมืองราชคฤห์พระ-
อุททยิเถระได้เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้พระสมัญญานามว่า “มุนินท” ดังต่อไปนี้

...สุทฺธโรทโน มุนีวรี อภิตฺตฺสนาย

อมจฺบุตฺเต ทสฺสา เปสฺยิ

พลฺลน สทฺธิ มหฺตา มุนินฺท

สมโย มหาวีร อํคีรฺสณํ

ข้าแต่พระผู้เป็นจอมแห่งนักปราชญ์ พระเจ้าสุทโธทนะ ได้ส่งบุตรผู้เป็นอำมาตย์
พร้อมด้วยกำลังพลอย่างใหญ่ ไปแล้ว ๑๐ ครั้ง เพื่อการทอดพระเนตรเห็นพระผู้
เป็นนักปราชญ์ผู้ประเสริฐ ข้าแต่พระผู้มีความแกล้วกล้าอย่างมาก ถึงสมัยแห่งพระ-
อังกีรสนแล้ว...

(ขุทฺทกนิกายกฺกุฏกถา พุทฺธวํสวณฺณนา (มรฺตรตฺถวิลาสิณี): ๕๕)

๒๕. โลกคุณนายก (พระผู้เป็นผู้นำที่ยอดเยี่ยมของชาวโลก)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกคุณนายก” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “พระยโสธรรากัญฐิ” ได้กราบทูลบุญกรรมของตนเองต่อหน้าพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระสมัญญานามว่า “โลกคุณนายก” ดังต่อไปนี้

...โกฏิสทสหัสธานี โหนติ โลกคุณนายก
เอเตสึ เทวเทวานิ มหาทานิ ปวตฺตยิ ฯ

มีพระผู้เป็นผู้นำที่เลิศของชาวโลก (พระพุทธเจ้า) ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ หม่อมฉันยังมหาทานให้กันไปแก่พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดาทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทฺธวีสจฺริยาปิฎก: ๓๖๕)

๒๖. ทสพล (พระผู้มีกำลัง ๑๐ ประการ)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ทสพล” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “ท้าวสักกะ” เมื่อครั้งที่รับสั่งให้วิสสุกรรมเทพบุตร ไปเนรมิตเรือนยอด ๕๐๐ ระหว่างทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จไปยังเมืองสาเกต เพื่อโปรดจูฬสุภัททะ และท้าวสักกะได้กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้พระสมัญญานามว่า “ทสพล” ดังต่อไปนี้

...สกุโกปิ โข เทวราชา วิสฺสคมฺม อามนฺเตสึ ตาต ทสพลํ จูฬสุภทฺทาย สนฺติก
สาเกตนกร กจฺนิสฺสติ ปญฺจ กุฎฺถการสฺตานิ มาเปหิตี ฯ

แม้ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพ ตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาแล้ว รับสั่งว่า
เนาะพ่อ พระผู้มีกำลัง ๑๐ ประการ (พระพุทธเจ้า) จักเสด็จไปยังสำนักของจูฬ-
สุภัททะ ขอท่าน จงเนรมิตเรือนยอด ๕๐๐ หลังเถิด...

(อญฺจุตฺตนิคายกฺกุฎฺถา (มโนรทฺปฐมํ ๒): ๔๕๒)

๒๗. ฐริปณฺณ (พระผู้มีพระกำลัง ๑๐ ประการ)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “**ฐริปณฺณ**” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “**เทวดา**” เมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี โดยเทวดาได้กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้พระสมัญญานามว่า “**ฐริปณฺณ**” ซึ่งปรากฏในนชิรติสูตร ดังต่อไปนี้

...ก็สุธ ภิดา ชนดา อนนกา
มคฺโควเนกายตนปฺปวตฺโต
ปฺจุณามิ ตํ โคตม ฐริปณฺณ
กสฺมี จูโต ปฺรโลกํ น ภายติ ฯ

เทวดาทูลถามว่า ประชาชนเป็นอันมากในโลกนี้ กลัวอะไรหนอ มรรคาที่ดีแท้
พระพุทธเจ้าตรัสไว้ด้วยเหตุมิใช่น้อย ข้าแต่พระผู้มีปัญญาประจักษ์แผ่นดินทรงพระ
นามว่าโคตมะ ข้าพระองค์ขอถามถึงเหตุนี้ บุคคลตั้งอยู่ในอะไรแล้วจึงจะไม่กลัว
ปรโลก...

(สุตต. ตี. สคาถาคุค: ๕๘)

๒๘. สมณโคตม (พระผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อว่าโคตมะ ผู้สงบ)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “**สมณ โคตม**” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “**เวรัญชพราหมณ์**” เมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ กวางไม้
สะเดา ที่นเพรยักษ์ถึงสถิตอยู่ เขตเมืองเวรัญชา เวรัญชพราหมณ์ ได้สนทนากับพระผู้มีพระภาค
เจ้า โดยเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระสมัญญานามว่า “**สมณ โคตม**” ดังต่อไปนี้

...เอกมนฺตํ นิสินฺโน โข เวรณฺโฆ พราหมโณ ภควนฺตํ เอตทโวจ สุตตมเมตํ โภ
โคตม น สมโณ โคตโม พฺราหฺมणे ชินฺเน วุฑฺฒเณ มหุลลเก อทฺทคเต วโย
อนุปฺปตฺเต อภิวัตติ วา ปจฺจุภูเรติ วา อาสเนน นิมฺนเตตฺติ

เวรัญชพราหมณ์ ได้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแต่ ได้ตรัสค้ำน้นกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านพระโคตม ข้าพเจ้าได้ทราบมาว่า พระโคตมผู้สงบ ไม่ไหว้ ไม่ลูกรับ พวกพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ผู้ล่วงกาล ผ่านวัยมาโดยลำดับ หรือไม่เชื่อเชิญด้วยอาสนะ...

(วินย. มหาวิภังค (๑): ๒)

๒๕. นราสภ (พระผู้เฝ้าในห่มุณระ)

พระสมณญาณามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “นราสภ” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “พระนางปชาบดีโคตมีภิกษุณี” เมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ ภูฏาครสาธา ปามหาวัน ใกล้เมืองเวสาลี พระนางปชาบดีโคตมีภิกษุณี พร้อมด้วยภิกษุณี ๕๐๐ รูป ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทูลลาปรินิพพาน และได้เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระสมณญาณามว่า “นราสภ” ดังต่อไปนี้

...อิติถิกานนุจ ปพพชชฺช ยมห์ ยาจิ ปุนปฺปุนัน
ตตฺถ เม อตฺถิ โทโส เม ตํ ขมสฺส นราสภ ฯ

ข้าแต่พระผู้เฝ้าในห่มุณระ อนึ่ง หม่อมฉันได้ทูลขอการบรรพชาสำหรับสตรีทั้งหลายบ่อย ๆ ถ้าโทษในข้อนั้นของหม่อมฉันมีอยู่ ขอพระองค์จงอดโทษด้วยเถิด...

(สุตต. ขุ. อปทาน (๒) พุทธวิส จริยาปิฎก: ๒๘๕)

๓๐. มุนิมุนิ (พระผู้เป็นนักปราชญ์แห่งนักปราชญ์)

พระสมณญาณามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มุนิมุนิ” นี้ ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ผู้ที่ใช้หมายถึงพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “พระอรรถกถาจารย์” ได้อธิบายไว้ในอรรถกถาชาดก เอกนิบาตวรรณนา ไว้ว่า

มุนินิติ สมมาสัมพุทโธ

คำว่า มุนินิ คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

(ชาตกฏฐกถา เอกนิปาตวณฺณนา: ๑๕๕)

๓๑. มเหสี (พระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มเหสี” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “องคุลิมาล” ได้อธิบายไว้ในอรรถกถาชาดก เอกนิบาตวณฺณนา ไว้ว่า

... คจฺณ วเทสิ สมณ จิโตมฺหิ
มมณฺจ พุริส จิตมฺภุจโธติ
ปฺจณามิ ต สมณ เอตมตฺถ
กสฺมา จิโต ตว อหฺมณฺหิ จิโตมฺหิ ฯ
จิโต อห องฺคุลิมาล สพฺพทา
สพฺเพสุ ญฺเจตฺสฺ นิธาย ทณฺฑ
ตฺวณฺจ ปาณฺเสสุ อสฺสณฺโธติ
ตสฺมา จิโตห ตฺวณฺญจโธติ ฯ
จิรสฺส วต เม มหิโต มเหสี
มหาวน สมโน ปจฺจุปาที
โสห จชิตฺตสํ สหสฺสปาป
สุตฺวาน กาถ ตว ฐมฺมยฺยุตฺต ฯ

พระองคุลิมาลเถระ เมื่อครั้งยังเป็นโจร ได้กล่าวคาถากราบทูลกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า คุณก่อนสมณะ ท่านสิ กำลังเดินอยู่ กลับกล่าวว่า เราหยุดแล้ว ส่วนข้าพเจ้าหยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวว่า ไม่หยุด คุณก่อนสมณะ ข้าพเจ้าขอถามความข้อนี้กะท่าน ท่านกำลังเดินอยู่ เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่า หยุดแล้ว ข้าพเจ้าสิ หยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวว่าไม่หยุด ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนองคุลิมาล เราวางอาชญาในหมู่สัตว์ทั้งปวงแล้ว ส่วนท่านสิ ยังไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เรา จึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านชื่อว่ายังไม่หยุด ฯ ส่วนองคุลิมาลโจร กราบทูลว่า พระผู้แสวงหา

คุณอันยิ่งใหญ่ ผู้อันชาวโลกกับทั้งเทวโลกบูชาแล้ว ด้วยเครื่องบูชามากมาย เสด็จมาถึงป่าใหญ่เพื่อมาโปรดข้าพเจ้าได้โดยกาลนาน ข้าพระองค์นั้นได้สดับพระคาถาอันประดับด้วยเหตุผล ของพระองค์แล้ว จักละเลิกบาปกรรมตั้งพันเสีย...

(สุตต. ขุ. วิมานวตฺถุ-เปตวตฺถุ-เถรคาถา-เถรีคาถา: ๓๘๘)

๓๒. โลกนายก (พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “โลกนายก” นี้ ผู้ที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าเป็นคนแรก คือ “เทวดาตนหนึ่ง” ได้สนทนากับพราหมณ์พาวรี ผู้อาศัยอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ใกล้พรมแดนแคว้นอัสสกะและมุกกะ เนื่องจากพราหมณ์พาวรีต้องการทราบเหตุการณ์ทำให้สิริระแตก หรือไม่แตก เพราะการสาปแช่ง เทวดาตนนั้น จึงได้แนะนำให้ไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยใช้พระสมัญญานามว่า “โลกนายก” ดังต่อไปนี้

...ปฺรา กปิลวตฺถุมหา

นิกฺขนฺโต โลกนายกโก

อปฺปจฺโจ โอภูการาชสฺส

สภฺยปฺตฺโต ปภฺงกโร ฯ

พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก เสด็จออกผนวช จากเมืองกบิลพัสดุ์ ผู้เป็นลำดับวงศ์แห่งพระเจ้าโศกการาช ผู้เป็นสากยบุตร ผู้มีศรีรุ่งเรือง...

(สุตต. ขุ. ขุทฺทกปาจ-ธมฺมปทคาถา-สุตฺตนิปาต: ๕๒๕)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่บุคคลอื่นขนานพระนามให้ จำนวน ๓๒ พระสมัญญานามนั้น เป็นพระสมัญญานามที่มีบุคคลผู้ขนานพระนามมีหลายประเภท และมีโลกทัศน์ในการมองพระพุทธเจ้าที่ต่างกัน ผู้วิจัยจึงได้สรุปเป็นตารางไว้ดังนี้

ตารางที่ ๒ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่บุคคลอื่นขนานพระนามให้

ที่	พระสมัญญานาม ของพระพุทธเจ้า	สถานที่ / พระสูตร	ผู้เรียกเป็นครั้งแรก
๑.	สมนุตจกขุ	ต้นอชปาลนิโครธ แคว้นมคธ	ท้าวสหัมบดีพรหม
๒.	ภควา	ต้นอชปาลนิโครธ แคว้นมคธ	ท้าวสหัมบดีพรหม
๓.	สุคต	ต้นอชปาลนิโครธ แคว้นมคธ	ท้าวสหัมบดีพรหม
๔.	นายก	พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี	พระโสณกุฏิกัณณเถระ
๕.	สกุญฺณิ	นันทิกาเปตวัตถุ	นันทิกาเปต
๖.	สพฺพญฺญ	พระวิหารเวฬุวัน เมืองราชคฤห์	สุกุกทปิปริพาชก
๗.	มหามุณี	สระบัวชื่อกัคครา นครจำปา	พระวังคีสเถระ
๘.	อาทิจฺจนฺธุ	พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี	พระวังคีสเถระ
๙.	ทวิปทุตฺตม	วังคีสเถรคถา	พระวังคีสเถระ
๑๐.	วินายก	สิริมาวิมานวัตถุ	นางสิริมาเทพธิดา
๑๑.	อนธวัร	สิริมาวิมานวัตถุ	นางสิริมาเทพธิดา
๑๒.	องฺคิรฺส	พระโสณโกฏิยเวสสปาทานที่ ๒	พระโสณโกฏิยเวสสเถระ
๑๓.	ธมฺมสุตฺตมิ	โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี	ภิกษุชาวเมืองโกสัมพี
๑๔.	วรปญฺญ	อุตตราปชนบท	เสลพราหมณ์
๑๕.	มหาวิร	อนรุทธปาทานที่ ๖	พระอนรุทธเถระ
๑๖.	โลกเชฏฺฐ	อนรุทธปาทานที่ ๖	พระอนรุทธเถระ
๑๗.	นราสภ	ป่ามหาวัน เมืองเวสาลี	ปชาบดีโคตมีภิกษุณี
๑๘.	โลกนาถ	มณฑิยราชวโกศล เมืองสาวัตถี	พราหมณ์พาวรี
๑๙.	สมุพฺพุทฺธ	มณฑิยราชวโกศล เมืองสาวัตถี	พราหมณ์พาวรี
๒๐.	อนนุตฺตชิน	แม่น้ำคยา-ต้นโพธิพฤกษ์	อุปกชีวก
๒๑.	นรสีห	เมืองกบิลพัสดุ์	พระนางพิมพา
๒๒.	เทวเทว	กาฬุทายีเถรคถา	พระกาฬุทายีเถระ
๒๓.	โลกครุ	จันทมูลยเถรปาทาน	พระจันทมูลยเถระ
๒๔.	นราร	ราชนคราปาทานที่ ๙	พระราชนครเถระ
๒๕.	มุณีนุท	พระนครราชคฤห์	พระอุทายีเถระ
๒๖.	โลกคุณายก	ยโสธรราณียาปาทาน ที่ ๘	ยโสธรราชภิกษุณี

ตารางที่ ๒ (ต่อ)

ที่	พระสมัญญานาม ของพระพุทธเจ้า	สถานที่ / พระสูตร	ผู้เรียกเป็นครั้งแรก
๒๗.	ทสพล	เมืองสาเกต	ท้าวสักกะ
๒๘.	ภูริปัญญ	พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี	เทวดาคนหนึ่ง
๒๙.	สมณ โคตม	ควงไม้สะเดา เมืองเวรัญชา	เวรัญชพราหมณ์
๓๐.	มุนิมุนิ	วรรณูปถาคค	พระอรรคถาจารย์
๓๑.	มเหสี	องคฺติมาลเถรคาถา	องคฺติมาลโจร
๓๒.	โลกนายก	มณเฑียรชาวโกศล เมืองสาวัตถี	พราหมพาวรี

วิธีสร้างคำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

การสร้างคำซึ่งสำเร็จรูปเป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา นั้น เป็นการสร้างคำในไวยากรณ์บาลี คือ วิธีกิตก์ วิธีสมาส และวิธีศัพท์ ดังต่อไปนี้

๑. วิธีกิตก์

วิธีกิตก์ เป็นวิธีสร้างคำในภาษาบาลี โดยนำธาตุ มาประกอบด้วยปัจจัย และมีบทสำเร็จเป็น ๒ อย่าง ถ้าสำเร็จเป็นคำนาม เรียกว่า “นามกิตก์” ถ้าสำเร็จเป็นคำกริยา เรียกว่า “กริยากิตก์” โดยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้านั้น บางสมัญญานาม มีบทสำเร็จเป็นนามกิตก์ บางสมัญญานามมีบทสำเร็จเป็นกริยากิตก์ ดังต่อไปนี้

๑.๑ พระสมัญญานามที่เป็น “นามกิตก์”

นี + ฌ	=	นายก
สาส + รตุ	=	สตุ
สพฺพ + ญา + ฐ	=	สพฺพญญ
มุน + อี	=	มุนิมุนิ
องฺค + อี + รส + ฌ	=	องฺคิรส

มหนฺต + เอส + อี	=	มเหสี
วิ + นี + ฌว	=	วินายก
ชิน + กุวิ	=	ชิน
น + อนฺต + ชิน + กุวิ	=	อนนฺตชิน
สยฺ + ญ + กุวิ	=	สยมญ
มหา + วีร + อ	=	มหาวีร
ธมฺม + กาย + อ	=	ธมฺมกาย
ธมฺม + ญ	=	ธมฺมญุต
อรหนฺต + อ	=	อรหนฺต

๑.๒ พระสมัญญานามที่เป็น “กริยาक्ति์”

พุชฺฌ + ต	=	พุทฺธ
สํ + พุชฺฌ + ต	=	สมพุทฺธ
สุ + กต	=	สุกต
ตถา + กต	=	ตถากต
สมฺมา + สํ + พุชฺฌ + ต	=	สมฺมาสมพุทฺธ

๒. วิธีสมาส

วิธีสมาสเป็นวิธีสร้างคำซึ่งสำเร็จรูปเป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยการนำคำศัพท์ตั้งแต่ ๒ คำ ขึ้นไปมารวมกัน ซึ่งเป็นไวยากรณ์ภาษาบาลี โดยมี ๒ ประเภท คือ สมาสที่ลบบวิภคิตแล้ว เรียกว่า “ลุตตสมาส” และสมาสที่ยังไม่ได้ลบบวิภคิต เรียกว่า “อลุตตสมาส” ดังต่อไปนี้

นร + สีห	=	นรสีห
ธมฺม + ราชา	=	ธมฺมราชา
ธมฺม + สามี	=	ธมฺมสุสามี
โลก + นาถ	=	โลกนาถ
โลก + นายก	=	โลกนายก

โลก + อคฺค + นายก	=	โลกคฺคนายก
ทส + พล	=	ทสพล
เทว + เทว	=	เทวเทว
โลก + เชฏฐ	=	โลกเชฏฐ
สกฺข + มุนิ	=	สกฺขมุนิ
อาทิจฺจ + พนฺธุ	=	อาทิจฺจพนฺธุ
สมนฺต + จกฺขุ	=	สมนฺตจกฺขุ
โลก + ครุ	=	โลกครุ
มหนฺต + มุนิ	=	มหามุนิ
นร + วร	=	นรวร
น + อธิวร	=	อนธิวร
พฺรหฺม + ภูต	=	พฺรหฺมภูต
พฺรหฺม + กาย	=	พฺรหฺมกาย
นร + อาสภ	=	นราสภ
มุนิ + อินฺท	=	มุนินฺท
ทฺวิ + ปท + อุตฺตม	=	ทฺวิปทฺตม
ภฺริ + ปรฺลฺล	=	ภฺริปรฺลฺล
วร + ปรฺลฺล	=	วรปรฺลฺล

๓. วิธีตัดทิต

วิธีตัดทิต คือ วิธีสร้างคำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า โดยการนำคำนาม มาประกอบด้วยปัจจัยในตัดทิต เป็นการใชปัจจัยแทนศัพท์ และสำเนียงการแปลทั้งหมด จะออกจากปัจจัย ในพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า มีการสร้างคำโดยใชปัจจัยในดทสตัดทิต คือ วนฺตฺ มนฺตฺ และ ฌ ปัจจัย ซึ่งใช้แทนคำศัพท์คือ “อตุล” แปลว่า “ผู้มี” ดังต่อไปนี้

ภก + วนฺตฺ	=	ภกวา
จกฺขุ + มนฺตฺ	=	จกฺขุมนฺตฺ
โคตม + ฌ	=	โคตม
สมณ + ฌ	=	สมณ

วิธีการสร้างคำของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น สรุปแล้ว มี ๓ วิธี คือ วิธีกิตก์ วิธีสมาส วิธีตั้ทิต โดยสามารถแยกประเภทของพระสมัญญานามในแต่ละวิธีได้ดังนี้

พระสมัญญานามที่สำเร็จโดยวิธีกิตก์ มีจำนวน ๑๕ พระสมัญญานาม คือ นายก สตุฏสพพญญ มุณิมนิ อังคีรส มเหสี วินายก ชิน อนนุตชิน สยมภู มหาวีร ธรรมภูต ธรรมกาย พุทธสมพุทฺธ สมมาสมพุทฺธ ตถาคต สุกต อรหันต

พระสมัญญานามที่สำเร็จโดยวิธีสมาส มีจำนวน ๒๓ พระสมัญญานาม คือ นรสีห ธรรมราชา ธรรมสุสามิ โลกนาถ โลกนายก โลกคุณนายก ทสพล เทวเทว โลกเชษฐ สกยมนิ อาทิจพนฺธุ สมมุตจกฺขุ โลกกรุ มหามุณี นราร อนุวัตร พุทฺธภูต นราสภ พุทฺธมกาย มุณินท ทวิปทุตม ฐริปญญ วรปญญ

พระสมัญญานามที่สำเร็จโดยวิธีตั้ทิต มีจำนวน ๔ พระสมัญญานาม คือ ภควา จกฺขุมนฺตุ สมณโคตม โคตม

โครงสร้างคำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น เป็นโครงสร้างทางไวยากรณ์ของภาษาบาลี ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพัฒน์ เฟื่องผลา (๒๕๔๓: ๕๓-๕๖) ที่กล่าวถึงวิธีประสมคำของภาษาไทย ซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. คำนาม + คำนาม เช่น ไฟฟ้า น้ำใจ ฯลฯ
๒. คำนาม + คำวิเศษณ์ เช่น รถเร็ว ของหวาน ฯลฯ
๓. คำนาม + คำกริยา เช่น ไม้เท้า ของกิน ฯลฯ
๔. คำนาม + คำบุรพบท เช่น เมืองนอก ความหลัง ฯลฯ
๕. คำกริยา + คำนาม เช่น ดีใจ ตั้งหน้า ฯลฯ
๖. คำกริยา + คำบุรพบท เช่น เป็นกลาง กินนอก กินใน ฯลฯ
๗. คำกริยา + คำวิเศษณ์ เช่น วิ่งเร็ว ร้อนมาก ฯลฯ

๘. คำบุรพท + คำนาม เช่น นอกเมือง กลางทาง ฯลฯ
๙. คำวิเศษณ์ + คำนาม เช่น แข็งใจ น้อยหน้า ฯลฯ
๑๐. คำกริยา + คำกริยา เช่น คิดตั้ง นุกเบิก ฯลฯ
๑๑. คำบุรพท + คำกริยา เช่น ตามมี ตามเกิด ฯลฯ
๑๒. คำบุรพท + คำวิเศษณ์ เช่น โดยแท้ ฯลฯ
๑๓. คำบุรพท + คำบุรพท เช่น ตามแต่ นอกจาก ฯลฯ

บาลีสันสกฤตเมื่อนำมาใช้ในภาษาไทย จึงได้รับอิทธิพลในการสร้างคำแบบไทย แม้ในพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าได้มีลักษณะบางประการคล้ายคลึงกับการสร้างคำในภาษาไทย ดังนี้

๑. พระสมัญญานามที่เป็น “คำนาม”

สตถา

ภควา

ชิน

นายก

จกขุมา

สมณ

โศตม

อรหิ

๒. พระสมัญญานามที่เป็น “คุณนาม”

พุทธ

๓. พระสมัญญานามที่เป็น “นาม + นาม” กลายเป็น “คำนาม”

สกุข + มุณี = สกุขมุณี

โลก + ครุ = โลกครุ

นร + สีห	=	นรสีห
ธมฺม + ราช	=	ธมฺมราชา
ธมฺม + สามิ	=	ธมฺมสุสามิ
โลก + นาถ	=	โลกนาถ
ทส + พล	=	ทสพล
เทว + เทว	=	เทวเทว
อาทิจฺจ + พนฺธุ	=	อาทิจฺจพนฺธุ
องฺค + รศ	=	องฺคิรศ
ภูริ + ปลญ	=	ภูริปลญ
ธมฺม + กาย	=	ธมฺมกาย
พฺรหฺม + กาย	=	พฺรหฺมกาย
มฺนิ + มฺนิ	=	มฺนิมฺนิ

๔. พระสมัญญานามที่เป็น “นาม + คุณนาม” กลายเป็น “คำนาม”

นร + วร	=	นรวร
มฺนิ + อินฺท	=	มฺนิอินฺท
นร + อาสภ	=	นราสภ

๕. พระสมัญญานามที่เป็น “คุณนาม + นาม + คุณนาม” กลายเป็น “คำนาม”

ทฺวิ + ปท + อุตฺตม	=	ทฺวิปทฺตม

๖. พระสมัญญานามที่เป็น “สรรพนาม + กริยา” กลายเป็น “คำนาม”

สพฺพ + ญา	=	สพฺพพญญ

๗. พระสมัญญานามที่เป็น “อุปสรรค + กริยา” กลายเป็น “คำนาม”

วิ + นાયก	=	วินายก

สฺ + กต = สฺกต
 สํ + พุทฺธ = สฺมพุทฺธ

๘. พระสมัญญานามที่เป็น “นิบาต + กริยา” กลายเป็น “คำนาม”

สยํ + ภู = สยมภู
 ตถา + กต = ตถากต

๙. พระสมัญญานามที่เป็น “คุณนาม + นาม” กลายเป็น “คำนาม”

วร + ปญฺญ = วรปญฺญ
 มหนฺต + มุณี = มหามุณี
 มหนฺต + วีร = มหาวีร

๑๐. พระสมัญญานามที่เป็น “คุณนาม + กริยา” กลายเป็น “คำนาม”

มหนฺต + เอลิ = มहेลิ

๑๑. พระสมัญญานามที่เป็นคำ “วิเศษณ์ + กริยา” กลายเป็น “คำนาม”

สมนฺต + จกฺข = สมนฺตจกฺข

๑๒. พระสมัญญานามที่เป็นคำ “วิเศษณ์ + อุปสรรค + กริยา” กลายเป็น “คำนาม”

สมฺมา + สํ + พุทฺธ = สมฺมาสมพุทฺธ

๑๓. พระสมัญญานามที่เป็นคำ “นิบาต + อุปสรรค + คุณนาม” กลายเป็น “คำนาม”

อน + อธิ + วร = อนธิวร

๑๔. พระสมัญญานามที่เป็นคำ “นาม + คุณนาม + นาม” กลายเป็น “คำนาม”

โลก + อकुค + นายก = โลกคุคนายก

๑๕. พระสมัญญานามที่เป็นคำ “นาม + กริยา” กลายเป็น “คำนาม”

ธมฺม + ภูต = ธมฺมภูต
 พุรหฺม + ภูต = พุรหฺมภูต
 โลก + นายก = โลกนายก

๑๖. พระสมัญญานามที่เป็นคำ “นาม + คุณนาม” กลายเป็น “คำนาม”

โลก + เชฏฐ = โลกเชฏฐ

๑๗. พระสมัญญานามที่เป็นคำ “นิบาต + นาม + นาม” กลายเป็น “คำนาม”

น + อนฺต + ชิน = อนนฺตชิน

โครงสร้างพยางค์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

โครงสร้างพยางค์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยพบว่า มีลักษณะโครงสร้างพยางค์ตั้งแต่ ๒ พยางค์ จนถึง โครงสร้าง ๖ พยางค์ เหมือนกันกับ โครงสร้างภาษาไทยมาตรฐาน ซึ่งรองศาสตราจารย์ ดร.วิไลศักดิ์ กิ่งคำ ได้กล่าวโครงสร้างพยางค์ในภาษาไทยไว้ ๓ แบบ คือ โครงสร้างคำพยางค์เดียว โครงสร้างคำสองพยางค์ และโครงสร้างคำมากพยางค์ (วิไลศักดิ์ กิ่งคำ, ๒๕๕๐: ๒๒)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้อาศัยแบบโครงสร้างพยางค์ภาษาไทย ในการแยกโครงสร้างพยางค์ของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ซึ่งไม่มีคำพยางค์เดียว โดยพิจารณาในรูปศัพท์ปฐมาวิภัติ เอก-วณะ ดังนี้

๑. โครงสร้างคำ ๒ พยางค์ จำนวน ๓ พระสมัญญานาม

พุทฺธ	(พุต-โท)
สตฺถา	(สัด-ธา)
ชิน	(ชี-โน)

๒. โครงสร้างคำ ๓ พยางค์ จำนวน ๑๑ พระสมัญญานาม

นาชโก	(นา-ชะ-โก)
ภควา	(ภะ-คะ-วา)
สยมภู	(สะ-ย่ำ-พู)
สพฺพญ	(สัพ-พัน-ยู)
สุคโต	(สุ-คะ-โต)
มเหสี	(มะ-เห-สี)
โคตโม	(โค-ตะ-โม)
สมโณ	(สะ-มะ-โน)
มุนินฺโท	(มุ-นิน-โท)
อรห	(อะ-ระ-หัง)
สมพุทฺธ	(ส่ำ-พุต-โท)
จกฺขมา	(จัก-ขุ-มา)

๓. โครงสร้างคำ ๔ พยางค์ จำนวน ๒๓ พระสมัญญานาม

องฺคิรโส	(อัง-คี-ระ-โส)
นรสีโห	(นะ-ระ-สี-โห)
ตถาคโต	(ตะ-ธา-คะ-โต)
วินายโก	(วิ-นา-ชะ-โก)
ธมฺมราชา	(ท่า-มะ-รา-ชา)
ธมฺมสุตฺตมิ	(ท่า-มัด-สา-มิ)
ทสพโล	(ทะ-สะ-พะ-โล)

นรวโร	(นะ-ระ-วะ-โร)
มหามุณี	(มะ-หา-มุ-นิ)
เทวเทโว	(เท-วะ-เท-โว)
โลกครุ	(โล-กะ-คะ-รุ)
ภูริปญโญ	(ภู-ริ-ป็น-โย)
วรปญโญ	(วอ-ระ-ป็น-โย)
โลกเชฏโฐ	(โล-กะ-เชด-โธ)
โลกนาถ	(โล-กะ-นา-ถ)
นราสโก	(นะ-รา-สะ-โป)
ธมฺมกาโย	(ท่า-มะ-กา-โย)
ธมฺมภูโต	(ท่า-มะ-พู-โต)
พฺรหฺมภูโต	(พฺร่า-มะ-พู-โต)
พฺรหฺมกาโย	(พฺร่า-มะ-กา-โย)
มหาวิโร	(มะ-หา-วิ-โร)
มุณีมุณี	(มุ-นิ-มุ-นิ)

๔. โครงสร้างคำ ๕ พยางค์ จำนวน ๗ พระสมัญญานาม

สมฺมาสมพุทฺโธ	(ส่า-มา-ส่า-พุต-โธ)
สมนฺตจกฺขุ	(สะ-มัน-ตะ-จัก-ขุ)
อาทิจฺจนฺธุ	(อา-ทิด-จะ-พัน-ธุ)
สกฺขมฺนิ	(สັก-กะ-ยะ-มุ-นิ)
ทวิปทุตฺโต	(ทวิ-ปะ-ทุต-ตะ-โธ)
อนชฺวีโร	(อะ-นะ-ที-วะ-โร)
อนนฺตชิโน	(อะ-นััน-ตะ-ชิ-โน)

๕. โครงสร้างคำ ๖ พยางค์ จำนวน ๑ พระสมัญญานาม

โลกคุคฺคนาถโก	(โล-กั๊ก-กะ-นา-ยะ-โก)

โครงสร้างพยางค์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้ง ๔๖ พระสมัญญานามนั้น ผู้วิจัยพบว่ามีลักษณะโครงสร้างพยางค์น้อยที่สุดคือ ๒ พยางค์ และมีลักษณะโครงสร้างพยางค์มากที่สุดคือ ๖ พยางค์

ความหมายพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

เมื่อผู้วิจัยศึกษารูปศัพท์พระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีความหมายจำแนกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ความหมายหลัก และความหมายเปรียบเทียบ สอดคล้องตามแนวคิดของ ศ.ดร.สุริยา รัตนกุล (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๑๒๐-๑๒๒) ดังนี้

๑. ความหมายหลัก (Literal Meaning) คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีความหมายโดยตรง เป็นความหมายตามพจนานุกรม ที่จะให้ความหมายหลัก ซึ่งเป็นความหมายที่ตายตัว ดังต่อไปนี้

๑.๑ ความหมายเกี่ยวกับ “พระจริยาวัตรอันงดงามของพระพุทธเจ้า”

ตถาคต	พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น
สุคต	พระผู้เสด็จไปดีแล้ว
พुरुหมกาย	พระผู้มีพระวรกายอันประเสริฐ
พुरुหมภูต	พระผู้มีความประเสริฐประเสริฐ
อนันตร	พระผู้ประเสริฐที่สุดไม่มีผู้ประเสริฐยิ่งกว่า

๑.๒ ความหมายเกี่ยวกับ “ความเป็นใหญ่ ความเป็นประธาน ความเป็นผู้นำ”

มุณีบุท	พระผู้เป็นใหญ่แห่งมุณี
มหามุณี	พระผู้เป็นจอมนักปราชญ์
มุณีมุณี	พระผู้เป็นนักปราชญ์แห่งนักปราชญ์
นายก	พระผู้นำไป
วินายก	พระผู้นำสัตว์ไปสู่คุณวิเศษ

สตถา	พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน
ทวิปทุตม	พระผู้ประเสริฐที่สุดในสัตว์สองเท้า
นรवर	พระผู้ประเสริฐในเทวดาและมนุษย์
เทวเทว	พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดา
นราสภ	พระผู้องอาจในหมู่นระ

๑.๓ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีพระปณฺญา พระผู้รู้แจ้ง ด้วยพระองค์เอง”

พุทฺธ	พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน
สมฺมาสมฺพุทฺธ	พระผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง
สยฺมกุ	พระผู้เป็นเอง (ตรัสรู้เอง)
วรปณฺญ	พระผู้มีปณฺญาอันประเสริฐ
สมฺพุทฺธ	พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว
สพฺพปณฺญ	พระผู้ตรัสรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง

๑.๔ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความเพียร มีความกล้าหาญ มีความแก้แค้น”

มหาวิร	พระผู้มีความเพียรใหญ่
มเหสี	พระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

๑.๕ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม ผู้เป็นใหญ่ในพระ-
ธรรม”

ธมฺมกาย	พระผู้มีพระวรกายเป็นพระธรรม
ธมฺมกุต	พระผู้มีพระธรรม
ธมฺมราช	พระผู้เป็นใหญ่แห่งพระธรรม
ธมฺมสุตฺตม	พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม

๑.๖ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส”

อรหัง	พระผู้ห่างไกลจากกิเลส
ภควา	พระผู้มีโชค

๑.๗ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความพิเศษประจำพระองค์”

ทศพล	พระผู้มีพระกำลัง ๑๐ ประการ
อังกิรส	พระผู้มีรัศมีจากพระวรกาย
สมนุตจกขุมา	พระผู้มีพระจักขุญาณโดยรอบ
จกขุมา, จกขุมนุต	พระผู้มีพระจักขุญาณ

๑.๘ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีแต่ชัยชนะ”

ชิน	พระผู้มีชัยชนะ
อนนตชิน	พระผู้มีชัยชนะอันไม่มีที่สุด

๑.๙ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก ทรงเป็นผู้นำของชาวโลก”

โลกนาถ	พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก
โลกครุ	พระผู้เป็นครูของโลก
โลกเชฏฐ	พระผู้เจริญที่สุดในโลก
โลกนายก	พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก
โลกคณายก	พระผู้เป็นผู้นำที่ยอดเยี่ยมของชาวโลก

๑.๑๐ ความหมายเกี่ยวกับ “สถานภาพ และวงศ์ตระกูล”

สกขมุนิ	พระผู้เป็นนักปราชญ์ในสากยวงศ์
อาทิจพนฺธุ	พระผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์

สมณ โคตม	พระผู้มีวิภวธรรมผู้ตรัสว่าโคตมะ ผู้สงบ
โคตม	พระผู้มีวิภวธรรมผู้ตรัสว่าโคตมะ

๒. ความหมายเปรียบเทียบ (Figurative Meaning) คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีความหมายอันเกิดจากการเปรียบเทียบ โดยอิงความหมายหลักไว้เป็นแนวยึด (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๑๒๒-๑๒๔) ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายเปรียบเทียบประดุจราชสีห์ และผู้มีปัญญากว้างใหญ่ประดุจแผ่นดิน

นรสีห์	พระผู้แก่งัดกล้าประดุจราชสีห์
ภูมิปัญญา	พระผู้มีปัญญาประดุจแผ่นดิน

ความหมายของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้ง ๔๖ พระสมัญญานามนั้น ผู้วิจัยพบว่าทั้งประเภทความหมายหลัก และความหมายเปรียบเทียบมากที่สุด โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับความหมายหลัก ประเภท “ความเป็นใหญ่ ความเป็นประธาน ความเป็นผู้นำ” จะใช้มากที่สุด เพราะพระพุทธเจ้าถือว่าเป็นเอกบุรุษ ไม่มีใครเสมอ และไม่มีบุคคลเปรียบในทางพระพุทธศาสนา

บทที่ ๔

การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

โครงสร้างภาษา

โครงสร้างภาษาของคำที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น กวีผู้แต่งวรรณคดีได้สร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าขึ้น โดยการนำรากศัพท์จากภาษา ๔ ภาษา คือ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาเขมร และภาษาไทย มาประสมกันเป็นคำสมาส ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับโครงสร้างคำสมาสไทยโดยคำชัย ทองหล่อ (๒๕๓๗: ๓๔๐-๓๔๒) ได้กล่าวถึงโครงสร้างคำสมาสไทยดังนี้

๑. คำไทย กับ คำไทย เช่น พ่อครัว ฯ
๒. คำไทย กับ คำบาลี เช่น หลักรัฐาน ฯ
๓. คำไทย กับ คำสันสกฤต เช่น ทุนทรัพย์ ฯ
๔. คำไทย กับ คำเขมร เช่น เพลึงฟ้า ฯ
๕. คำเขมร กับ คำบาลี เช่น กระจาสารท ฯ
๖. คำเขมร กับ คำสันสกฤต เช่น สบประมาท ฯ
๗. คำบาลี กับ คำบาลี เช่น กิตติคุณ ฯ
๘. คำบาลี กับ คำสันสกฤต เช่น วัฒนธรรม ฯ
๙. คำสันสกฤต กับ คำสันสกฤต เช่น ธรรมจักษุ ฯ

จากการเก็บข้อมูลพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ทั้ง ๑๐ เรื่อง ผู้วิจัยพบว่าพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น ได้รับอิทธิพลในการสร้างคำเช่นเดียวกันกับภาษาไทย แต่มีลักษณะการสร้างคำมากกว่าโดยมีทั้งหมด ๑๓๐ วิธี ดังนี้คือ

๑. เขมร + สันสกฤต + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ศัพัพัญญู = สมเด็จพระศัพัพัญญู

สมเด็จพระ + พระ + สุกต = สมเด็จพระสุกต

๒. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + ตถาคต = พระตถาคต

๓. สันสกฤต + บาลี + สันสกฤต เช่น

พระ + สมโพธิ + สรรเพชญ์ = พระสมโพธิสรวเพชญ์

๔. เขมร + สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ญาณ + สมณตตรการ = สมเด็จพระญาณสมณตตรการ

๕. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + พิชิต + มาร = สมเด็จพระพิชิตมาร

๖. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + มุนี + วร = พระมุนีวร

พระ + พุทธ + องค์ = พระพุทธองค์

๗. สันสกฤต + ไทย + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + ผู้ + นร + ทุกข์ = พระผู้รทุกข์

๘. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + บรม + โลก + นาถ = พระบรมโลกนาถ

๙. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

พระ + ชิน + สීห = พระชินสีห์

๑๐. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + พระ + บรม + ครู = สมเด็จพระบรมครู

๑๑. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + บรม + นราศก = สมเด็จพระบรมนราศก

๑๒. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

พระ + มหา + สมณ = พระมหาสมณ

๑๓. สันสกฤต + บาลี + บาลี เช่น

พระ + สมณ + โคดม = พระสมณโคดม

๑๔. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + สันสกฤต + ไทย เช่น

สมเด็จพระ + อนันต + ญาณ + อาจารย์ + เจ้า = สมเด็จพระอนันตญาณอาจารย์เจ้า

๑๕. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + มุนี + นาถ = สมเด็จพระมุนีนาถ

๑๖. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย เช่น

พระ + พุทธิ + เจ้า	=	พระพุทธิเจ้า ^๑
พระ + พุทธ + เจ้า	=	พระพุทธรเจ้า

๑๗. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย เช่น

สมเด็จพระ + พระ + พุทธ + โสด	=	สมเด็จพระพุทธรโสด ^๒

๑๘. สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + ไทย เช่น

พระ + สัพพัญญู + พุทธ + เจ้า	=	พระสัพพัญญูพุทธรเจ้า
พระ + สัมมา + สัมพุทธ + เจ้า	=	พระสัมมาสัมพุทธรเจ้า

๑๙. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + บรม + สรรเพชญ	=	พระบรมสรรเพชญ์ ^๓

๒๐. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + พุทธ + มุนินทร	=	สมเด็จพระพุทธรมุนินทร

^๑ พระสมัญญานามของพระพุทธรเจ้าที่ว่า “พุทธิ” ประกอบด้วย พุชฺฌ ธาตุ + ต + อี อาคม สำเร็จรูปเป็น “พุทธิ” หมายถึง “พระผู้มีปัญญาญาณ”

^๒ คำว่า “โสด” ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธรศาสนาเรื่อง “มหาชาติคำหลวง” หน้า ๕ คือ “สมเด็จพระพุทธรโสด” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “กระตือรือร้น, ส่วน, แขนง, เช่น อีกโสดหนึ่ง, ว.ทีเดียว, เดี่ยว, โดด, ไม่มีคู่” ยังไม่มีสามหรือกรรยา, เช่น ชายโสด หญิงโสด” ฉะนั้นคำว่า “โสด” ในคำว่า “พุทธรโสด” นั้น จึงหมายถึง “พระพุทธรเจ้าพระองค์เดียว ผู้ไม่มีผู้อื่นเปรียบ”

^๓ คำว่า “สรรเพชญ” นี้ มาจากพระสมัญญานามว่า “สมเด็จพระบรมสรรเพชญ์” ซึ่งปรากฏในวรรณคดีพระพุทธรศาสนาเรื่อง “นันทิโกปนิทสสูตรคำหลวง” หน้า ๑๘๙ เวลาเขียนไม่มีไม้ไต่คู้ แต่ในวรรณคดีพระพุทธรศาสนาบางเรื่อง ก็เขียนโดยใช้ไม้ไต่คู้ เช่น ในวรรณคดีพระพุทธรศาสนาเรื่อง “มหาชาติคำหลวง” หน้า ๑ ใช้ว่า “พระ-สรรเพชญ์พุทธรอยู่เกล้า”

๒๑. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + พุทธ + สรรเพชญ์ = พระพุทธสรรเพชญ์

๒๒. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + โลก + เชษฐ = สมเด็จพระโลกเชษฐ์

สมเด็จพระ + พระ + ภูมิ + เบญญา = สมเด็จพระภูมิเบญญา

สมเด็จพระ + พระ + ชิน + ศรี = สมเด็จพระชินศรี

สมเด็จพระ + พระ + มาร + พยสน์ = สมเด็จพระमारพยสน์

๒๓. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + พุทธ + พิบรรี = พระพุทธพิบรรี

๒๔. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + นราศก + ศาสดา + อาจารย์ = พระนราศกศาสดาจารย์

๒๕. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + มุนี + นารถ = พระมุนีนารถ

๒๖. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + มหา + สัตว์ = สมเด็จพระมหาสัตว์

สมเด็จพระ + พระ + บรม + ศาสดา = สมเด็จพระบรมศาสดา

สมเด็จพระ + พระ + สุกต + ศาษดา = สมเด็จพระสุกตศาษดา

สมเด็จพระ + พระ + มหา + สุทธรรยา = สมเด็จพระมหาสุทธรรยา

๒๗. เขมร + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + บรม + แรรรยา = สมเด็จพระบรมแรรรยา

๒๘. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ตถาคต + ทศพล + บพิตร = พระตถาคตทศพลบพิตร

พระ + โลก + เชษฐ + อาจารย์ = พระโลกเชษฐาจารย์

๒๙. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + โลก + เชษฐ = สมเด็จพระโลกเชษฐ

๓๐. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + บรม + ศาสดา + อาจารย์ = สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์

๓๑. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

พระ + อนันต + ชิน + ราช = อนันตชินราช

๓๒. เขมร + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + ชिर + ฐร + วร + วรา = สมเด็จพระชิรฐรวรรวรา

๓๓. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ชิน + มาร + บพิตร = สมเด็จพระชินมารบพิตร

๓๔. บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

บรม + บาท + ศาสตรา = บรมบาทศาสตรา

๓๕. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + สุกต + ชา + ประธาน = สุกตชาประธาน

๓๖. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + บรม + นาถ + ศาสตรา + อาจารย์ = สมเด็จพระบรมนาถศาสตราจารย์

๓๗. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + พระ + อนันต + ญาณ + สัพพัญญู = สมเด็จพระอนันตญาณสัพพัญญู

๓๘. เขมร + สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + พระ + สัมมา + สัมพุทธ + สัพพัญญู = สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธสัพพัญญู

๓๙. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + พุทธ + ชิน + วร = พระพุทธชินวร

๔๐. เขมร + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + นร + วร + พากยา = สมเด็จพระนรรวรพากยา

๔๑. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + บรม + โลก + นาถ = พระบรมโลกนาถ

๔๒. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + นร + สีห + สฤต = สมเด็จพระนรสีหสฤต

สมเด็จพระ + พระ + พุท + ญาณ + อนันต์ = สมเด็จพระพุทธานุอนันต์

สมเด็จพระ + พระ + อนันต์ + ญาณ + มุนี = สมเด็จพระอนันตญาณมุนี

๔๓. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ชิน + สีห + สัพพัญญู = สมเด็จพระชินสีหสัพพัญญู

๔๔. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + พระ + มหา + ธีร + บวร = สมเด็จพระมหาธีรบวร

๔๕. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + บรม + โพธิ + สัตว์ = สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์

๔๖. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + สันสกฤต เช่น

พระ + พุททิวากร + วร + ญาณ + บพิตร = พระพุททิวากรวรญาณบพิตร

๔๗. เขมร + บาลี + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + มเหสี + สฤต + ทสพล + ธร + วร + ญาณ = สมเด็จพระมเหสีสฤตทสพล-

ธรรวญาณ

๔๘. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + พระ + พิชิต + มาร + พุทธรังกร + ราช = สมเด็จพระพิชิตมารพุทธรังกรราช

๔๙. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + นร + สี่ห + มุนิ + วรรณ = สมเด็จพระนรสี่หมุนิวรรณ

๕๐. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลี + บาลี เช่น

พระ + ชิน + สี่ห + สมณ + โคดม = พระชินสี่หสมณโคดม

๕๑. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลี + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + มาร + อภิภู + คุรุ + ราช + อธิบดี = พระมาราภิภูคุรุราชาธิบดี

๕๒. สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + สัมมา + สัมพุท + โลก + นาถ = พระสัมมาสัมพุทโลกนาถ

๕๓. เขมร + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + บรม + มาร + ชิน + ศาสดา = สมเด็จพระบรมมารชินศาสดา

“คำว่า “ศาสดา” นี้ มีลักษณะการเขียนในวรรณคดีพระพุทธศาสนาหลายอย่าง ดังต่อไปนี้ คือ ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เรื่อง “นันทโศปนิทสูตรคำหลวง” หน้า ๑๕๕ ใช้ว่า “สมเด็จพระบรมมารชินศาสดา” ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เรื่อง “มหาชาติคำหลวง” หน้า ๗ ใช้ว่า “พระศรีศาสดา” ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เรื่อง “นันทโศปนิทสูตร” หน้า ๑๗๘ ใช้ว่า “สมเด็จพระองค์รัตนศาสดา” แต่ปัจจุบันพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ใช้ว่า “ศาสดา” หมายถึง “ผู้ตั้งหลักศาสนา”

๕๔. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + บรม + พิชิต + มาร + มุนินทร์ = พระบรมพิชิตมารมุนินทร์

พระ + บรม + โลก + นาถ + ศาสตรา = พระบรมโลกนาถศาสตรา

๕๕. เขมร + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + อรร + พันธ + วาจา + บพิตร = สมเด็จพระอรรพพันวาทวาจาบพิตร

๕๖. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลี + สันสกฤต เช่น

พระ + มหา + สมณ + ถักข + บุตร = พระมหาสมณถักขบุตร

๕๗. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + สันสกฤต เช่น

พระ + มุนี + นาถ + ราช + บุตร = พระมุนีนาถราชบุตร

๕๘. สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + ไทย เช่น

พระ + สัมมา + สัมพุทธ + เจ้า = พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๕๙. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + มุนี + มหิษรี + ศาสตรา = พระมุนีมหิษรีศาสตรา

พระ + ตถาคต + ทศพล + บพิตร = พระตถาคตทศพลบพิตร

๖๐. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + อังคิร + รัตสมิ + ศาสดา = สมเด็จพระอังคิรรัตสมิศาสดา^๕

๖๑. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + บรม + นารรณ + ศาสดา = สมเด็จพระบรมนารรณศาสดา^๖

๖๒. บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

มุนี + นารณ + ทศพล = มุนีนารณทศพล

๖๓. สันสกฤต + บาลี + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + สิริ + นารณ + ศาสดา = พระสิรินารณศาสดา

๖๔. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + สันสกฤต
เช่น

พระ + บรม + ศาสดา + อาจารย์ + อัคร + ปิย + บุตร = พระบรมศาสดาจารย์อัคร-
ปิยบุตร

^๕ คำว่า “รัตมิ” ในวรรณคดีพระพุทธรักษาเรื่อง “นันทโศภนันทสูตรคำหลวง” หน้า ๑๑๘ ใช้ว่า “สมเด็จพระ
อังคิรรัตสมิ-ศาสดา” ปัจจุบันพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ใช้ว่า “รัตมิ” หมายถึง “แสงสว่างที่พวยพุ่ง
ออกจากจุดกลาง”

^๖ คำว่า “นารณ” เป็นภาษาบาลี ภาษสันสกฤตใช้คำว่า “นารณ” แต่ในวรรณคดีพระพุทธรักษาเรื่อง
“นันทโศภนันทสูตรคำหลวง” บางแห่ง ใช้คำว่า “สมเด็จพระบรมนารณศาสดา” ซึ่งเพิ่ม ร มาอีกรวมเป็น ๒
ตัว แต่ปัจจุบันพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ใช้ว่า “นารณ” หมายถึง “ที่พึง, ผู้เป็นที่พึง”

๖๕. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไท + ไท เช่น

สมเด็จพระ + พระ + พุทธ + อยู่ + เก้า = สมเด็จพระพุทธอยู่เก้า

๖๖. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + บรม + ศรี + สุกต = สมเด็จพระบรมศรีสุกต

๖๗. สันสกฤต + บาลี + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + สยมภู + นารถ + นายก = พระสยมภูนารถนายก

๖๘. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ดิลก + โลก + วิสุทธ = สมเด็จพระดิลกโลกวิสุทธ

๖๙. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต
เช่น

สมเด็จพระ + พระ + โลก + นารถ + มุนิ + วร = สมเด็จพระโลกนารถมุนีวร

๗๐. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไท + ไท เช่น

พระ + สม + โพธิ + พุทธ + อยู่ + เก้า = พระสมโพธิพุทธอยู่เก้า

๗๑. เขมร + บาลีสันสกฤต + ไท + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + โคดม + จอม + ภพ = สมเด็จพระโคดมจอมภพ

๓๒. เขมร + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย เช่น

สมเด็จพระ + ที่ปทูตโม + โคดม + เจ้า = สมเด็จพระที่ปทูตโมโคดมเจ้า

๓๓. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย เช่น

สมเด็จพระ + พระ + มหา + กรุณา + อธิคุณ + เจ้า = สมเด็จพระมหากุณาริคุณเจ้า

๓๔. เขมร + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + อธิบดี + แรรรยา + โลก + อาจารย์ = สมเด็จพระอธิบดีแรรรยาโลกาจารย์

๓๕. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต
เช่น

พระ + บรม + ไตร + โลก + นาถ + ศาสตรา = พระบรมไตรโลกนาถศาสตรา

๓๖. เขมร + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + บรม + ไตร + ภา + นารรณ = สมเด็จพระบรมไตรภวานารรณ

๓๗. เขมร + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + วิสุทธิ + เทพดา + มุนิ + วรรณ = สมเด็จพระวิสุทธิตเทพดามุนิวรรณ

๓๘. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + บรม + ไตร + โลก + นาถ = พระบรมไตรโลกนาถ

๗๕. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต
เช่น

สมเด็จพระ + พระ + บรม + ไตร + โลก + อภิวัต = สมเด็จพระบรมไตรโลกอภิวัต

๗๖. บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พุทธ + อังคุร + อคฺคย + โลก + โมลี = พุทธางกูรอกคฺคยโลกโมลี

๗๗. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลี + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต +
สันสกฤต เช่น

พระ + ฐิริ + บวร + ญาณ + มหา + คิลก + รัตน = พระฐิริบวรญาณมหาคิลกรัตน

๗๘. เขมร + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต
+ สันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + บรม + ศรี + ภาวนะ + มณฑล + สกล + โลก + นาดา = สมเด็จพระบรมศรี-
ภาวนะมณฑลสกลโลกนาดา

๗๙. เขมร + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต
+ สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + อธิ + ปไตย + บรม + ไตรย + โลก + นารถ = สมเด็จพระปไตยบรมไตรย-
โลกนารถ

๘๐. เขมร + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + บรม + ไตร + โลก + นารถ + ตถาคต = พระบรมไตรโลกนารถตถาคต

๘๕. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + บาลี
สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + อังคิรศ + อุตฺตร + บวร + มุนี + รพี + พงษ์ = สมเด็จพระอังกิรศโศ-
ครบวรมุนีรพีพงษ์

๘๖. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลี + สันสกฤต เช่น

พระ + บรม + โลก + เชษฐ + บวร + สรรเพชญ = พระบรมโลกเชษฐ์บวรสรรเพชญ

๘๗. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย + สันสกฤต +
บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + อนนต + ทิวร + อมร + แมน + มานุษย + ปรม + อฐ + อัญชลี = พระอนันต-
ทิวรอมรแมนมานุษยปรมุชาญชลี

๘๘. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + ไทย + สันสกฤต +
บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + เขมร เช่น

พระ + ฐริ + เบญญา + ญาณ + วิกสิต + ยัง + อัมฤตย์ + รศ + ธรรมเมศ + ธรรม +
อภิเศศ + อภิเชก + สรง = พระฐริเบญญาญาณวิกสิตยังอัมฤตย์ธรรมเมศธรรมอภิเศศภิเศกสรง^๑

๘๙. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย + ไทย + ไทย + เขมร + บาลีสันสกฤต + บาลี-
สันสกฤต เช่น

พระ + พุทธ + เจ้า + ผู้ + แปล + ปราบ + พล + มาร = พระพุทธเจ้าผู้แปลปราบ-
พลมาร

^๑ คำว่า “ยัง” ในพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ฐริเบญญาญาณวิกสิตยังอัมฤตย์ธรรมเมศธรรม-
อภิเศศภิเศกสรง” เป็นคำที่ใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาเรื่อง “มหาชาติคำหลวง” หน้า ๒๕๕ ปัจจุบันใช้คำว่า
“ยัง”

๘๐. สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + สันสกฤต +
ไทย เช่น

พระ + วิสุทธิ + เทพ + ทศพล + อนนต + ญาณ + ยศ + ยี่ = พระวิสุทธิเทพทศพล-
อนนตญาณยศยี่

๘๑. เขมร + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต
+ บาลี + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + บรม + โมลี + ตรี + โลกา + กร + ธรรม + อรรค = สมเด็จพระบรมโมลีตรี-
โลกาธรรมรรค

๘๒. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + สันสกฤต + บาลี + บาลี
สันสกฤต + ไทย เช่น

สมเด็จพระ + พระ + บรม + โลก + เชษฐ + ศาสดา + สัมมา + สัมพุทธ + เจ้า =
สมเด็จพระบรมโลกเชษฐศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

๘๓. เขมร + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + บาลี
สันสกฤต + บาลี + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + บรม + นายก + คิลก + โลกย + มกุฏ + อุดม + วิสูตร + รัชชาลย =
สมเด็จพระบรมนายกคิลกโลกยมกุฏอุดมวิสูตรรัชชาลย

๘๔. สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต
+ สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย เช่น

พระ + อรหา + อธิ + คุณ + อุดม + บรม + บพิตร + พุทธ + เจ้า = พระอรหาธิคุณ-
อุดมบรมบพิตรพุทธเจ้า

๘๕. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + สันสกฤต + ไท + บาลี + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + เขมร + บาลีสันสกฤต + เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี เช่น

พระ + บรม + นารถ + บพิตร + วิชิต + มารภิมต + อดงกฎ + วิสุทธิ + พระ + จอม + มกุฏ + อมร + นร + สรรพ + สุร + พรหม + บังคม + บท + บรรเจิด + ประเสริฐ + สวัสดิ์ + มหิโร + โลก + เขษฐ + ไตร + พิธ + โมลิต + จุฑา + มณี + ศรี + สรรเพชญดา + ญาณ = พระบรมนารถ-บพิตรวิชิตมารภิมตอดงกฎวิสุทธิพระจอมมกุฏอมรนรสรรพสุรพรหมบังคมบทบรรเจิดประเสริฐสวัสดิ์มหิโรโลกเขษฐไตรพิธโมลิตจุฑามณีศรีสรรเพชญดาญาณ

๘๖. เขมร + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + บาลี + บาลี + บาลี + สันสกฤต + บาลี สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + โลก + กรุง + อุดงค + เฉล + มหิมา + พรหม + อินทรา + มาร + นร + คุณ + สกล + ไตร + โลก + นาถา = สมเด็จพระโลกกรุงอุดงคเฉลิมหิมาพรหมอินทราमारนรคุณสกลไตรโลกนาถา

๘๗. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + สรรเพชญ์ = สมเด็จพระสรรเพชญ์
สมเด็จพระ + พระ + ชินนทราจารย์ = สมเด็จพระชินนทราจารย์

๘๘. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + สัมพุทธ + อาทิตย์ = พระสัมพุทธาทิตย์

๘๕. สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ชินนทร์ = พระชินนทร์
 พระ + ทศพล = พระทศพล

๘๖. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + โลก + อุตตม + อาจารย์ = พระโลกุตมาจารย์

๘๗. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ศาสดา + บพิตร = พระศาสดาบพิตร
 พระ + ศาสดา + อาจารย์ = พระศาสดาจารย์

๘๘. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ศรี + สุกต = สมเด็จพระศรีสุกต

๘๙. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + สรมณ + โคตม + อุตตม = สมเด็จพระสรมณโคตมอุตตมา

๙๐. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + โลก + อิศ + วร + นาถ = พระโลกิศวรนาถ

๙๑. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + พระ + สิทธารถ + สัพพัญญู = สมเด็จพระสิทธารถสัพพัญญู
 สมเด็จพระ + พระ + สายดา + สัพพัญญู = สมเด็จพระสายดาสัพพัญญู

๕๖. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

พระ + สรรณ + อุตตม + วิสุทธิ = พระสรณโณดดมวิสุทธิ

๕๗. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี เช่น

พระ + ทศพล + ญาณ = พระทศพลญาณ

๕๘. สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + ภควันต + มุนี = พระภควันตมุนี

๕๙. สันสกฤต + บาลี + บาลี เช่น

พระ + ภควันต + มุนินท์ = พระภควันตมุนินท์

๑๐๐. สันสกฤต + ไทย + ไทย + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + ผู้ + มี + พระ + ภากย + พิมล = พระผู้มีพระภากยพิมล

๑๐๑. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + โลก + เชษฐ + อาจารย์ = พระโลกเชษฐาจารย์

๑๐๒. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ชินนทร + ทศพล = สมเด็จพระชินนทรทศพล

สมเด็จพระ + พระ + ศรี + สรรเพ็ชญ์ = สมเด็จพระศรีสรรเพ็ชญ์

สมเด็จพระ + พระ + ทศพล + บพิตร = สมเด็จพระทศพลบพิตร

๑๐๓. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + โลกย + เชษฐา = สมเด็จพระโลกยเชษฐา
 สมเด็จพระ + แรรรยู + กฤษฎา = สมเด็จพระแรรรยูกฤษฎา

๑๐๔. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ศาสดา + คุลย + อาจารย์ = พระศาสดาคุลยอาจารย์
 พระ + มุนินทร + นารถ + สรรเพชญ์ = พระมุนินทรนารถสรรเพชญ์

๑๐๕. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ศาสดา + บพิตร = พระศาสดาบพิตร^๔
 พระ + ศรี + ศาสดา = พระศรีศาสดา
 พระ + ศรี + ธารณ = พระศรีธารณ

๑๐๖. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + สัมภิต + ศวราจารย์ = สมเด็จพระสัมภิตศวราจารย์

๑๐๗. เขมร + สันสกฤต + บาลี + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ภกัณต + บพิตร = สมเด็จพระภกัณตบพิตร

๑๐๘. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + บาลี เช่น

พระ + ศาสดา + อัคร + ปิย + โอรัส = พระศาสดาอัครปิโยรัส

^๔ เขียนตามที่ปรากฏในเอกสาร.

๑๐๙. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + พระ + โลกย + โมลิส + บวร = สมเด็จพระโลกยโมลิสบวร

๑๑๐. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + ศาสดา + อาจารย์ + โลกย + นาถ = สมเด็จพระศาสดาจารย์โลกยนาถ

๑๑๑. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + ไทย + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + ศรี + ธารณ + เพา + พาล = ศรีธารณเพาพาล^๕

๑๑๒. บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย เช่น

องค์ + พระ + ศรี + สรรเพชญ + พุทธ + เจ้า = องค์พระสรวเพชญพุทธเจ้า

๑๑๓. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย
เช่น

พระ + พุทธ + ศากย + มุนิ + โคดม + เจ้า = พระพุทธศากยมุนิโคดมเจ้า

๑๑๔. บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + ไทย เช่น

องค์ + พระ + ศัพพัญญู + เจ้า = องค์พระศัพพัญญูเจ้า

^๕ คำว่า “เพาพาล” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “หนุ่มสาวผู้งาม, ว. งามและกำลังรุ่น” เป็นคำที่ใช้ในพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “พระศรีธารณเพาพาล” ซึ่งใช้ในวรรณคดีเรื่อง “มหาชาติคำหลวง” หน้า ๔.

๑๑๕. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย + ไทย เช่น

พระ + สรรเพชญ์ + พุทธ + อยู่ + เก้า = พระสรรเพชญ์พุทธอยู่เก้า

๑๑๖. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + ศาสดา + บพิตร + พิชิต + มาร = พระศาสดาบพิตรพิชิตมาร

๑๑๗. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + สรรเพชญ์ + บรม + นารรถ = สมเด็จพระสรรเพชญ์บรมนารรถ

๑๑๘. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + สรรพัญญุต + ญาณ + พิเศษ = พระสรรพัญญุตญาณพิเศษ

๑๑๙. เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + มุเนศ + วรา + บพิตร = สมเด็จพระมุนศวรราบพิตร

๑๒๐. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ธรรม + ฐา + สวามินทร = สมเด็จพระธรรมธราชวามินทร

๑๒๑. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ไตร + โลก + นารถ = พระไตรโลกนารถ

๑๒๒. เขมร + บาลี + บาลี + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + ศากย + สีห + รักษา = สมเด็จพระศากยสีห์รักษา

๑๒๓. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี เช่น

พระ + ศรี + สรรเพชดา + ญาณ = พระศรีสรรเพชดาญาณ

๑๒๔. สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ศากย + มุนี + นารถ + ศาสดา = พระศากยมุนีนารถศาสดา

๑๒๕. สันสกฤต + สันสกฤต + ไทย เช่น

พระ + สรรเพชญ + เจ้า = พระสรรเพชญเจ้า

๑๒๖. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สรรเพชญ + พุทธ + ดิลก = สรรเพชญพุทธดิลก^{๑๐}

๑๒๗. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + สรรเพชญ์ + พุทธ + องค์ = สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธองค์

๑๒๘. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

พระ + สวชัยภูว + นาถ + บวร = พระสวชัยภูวนาถบวร

^{๑๐} ไม่มีคำนำหน้า.

๑๒๙. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย เช่น

สมเด็จพระ + พระ + สรรเพชญ์ + พุทธ + เจ้า = สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า

๑๓๐. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + สรรเพชญ์ + พุทธ + ทิวา + กร = สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธ-

ทิวากร

๑๓๑. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + บรม + นราสภ = พระบรมนราสภ

๑๓๒. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + สันสกฤต เช่น

พระ + ศรี + ศรี + สร + ศาสดา = พระศรีศรีสรศาสดา

๑๓๓. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ไตร + โลกย + มุนี + นารถ = พระไตรโลกยมุนีนารถ

๑๓๔. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

พระ + ศรี + สุกต + นิหต + ราก + ตัณหา = พระศรีสุกตนิหตรากตัณหา

๑๓๕. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ศาสดา + มหา + บรม + ไตร + ภพ + นารถ = พระศาสดามหาบรมไตรภพ-

นารถ

๑๓๖. สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลี + สันสกฤต + สันสกฤต

เช่น

พระ + ไตร + โลก + อุตม + พรหม + มารทร + จุธา = พระไตรโลกุตมพรหม-
มารทรจุธา

๑๓๗. เขมร + สันสกฤต + ไท + บาลี + ไท + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + โลก + ฟานัก + นีส + สบ + สกล = สมเด็จพระโลกฟานักนีสสบสกล

๑๓๘. เขมร + สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต

เช่น

สมเด็จพระ + ศิริ + ศากย + มุนี + นารร + รวิ + วงษ์ = สมเด็จพระศิริศากยมุนีนารร-
รวิวงษ์

๑๓๙. เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต +
บาลี + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + สรรเพชญ์ + พุท + บรม + นาถ + นราส + ศาสดา + อาจารย์ =
สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทบรมนาถนราสศาสดาจารย์

๑๔๐. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + บาลี + สันสกฤต

เช่น

พระ + ศรี + สุกต + สมโพธิ + คัมภีโรช + สุขุม + อรรธ = พระศรีสุกตสมโพธิ-
คัมภีโรชสุขุมอรรธ

๑๔๑. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + ศาสดา + อาจารย์ + อธิปติ + มุนี + นารถ + นายก + คิลก + รัตน์ = พระ-
ศาสดาจารย์อธิปติมุนีนารถนายกคิลกรัตน

๑๔๒. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + บาลี-
สันสกฤต เช่น

พระ + ศาสดา + จุลา + โลก + ครู + สวยมภู + ญาณ + อนุสนธิ = พระศาสดาจุพา-
โลกครูสวยมภูญาณอนุสนธิ

๑๔๓. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี-
สันสกฤต + สันสกฤต + เขมร เช่น

พระ + จินนทร + อมร + นร + นายก + คิลก + ธรรม + ธารัง = พระจินนทร-
อมรนรนายกคิลกธรรมธารัง

๑๔๔. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต +
สันสกฤต + บาลี + บาลี เช่น

พระ + สวยมภู + ญาณ + มหิมา + กะชง + พระ + พัสตรา + วรารังค์ = พระสวยม-
ภูญาณมหิมากะชงพระพัสตราวรารังค์

๑๔๕. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + ไทย + ไทย + ไทย
+ ไทย + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + สรรเพชญ์ + มุนี + สุร + โมลี + ปิ่น + เก้า + เจ้า + จอม + โลก =
พระสรรเพชญ์มุนีสुरโมลีปิ่นเก้าเจ้าจอมโลก

๑๔๖. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต +
สันสกฤต + เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + ไตร + โลกย + มุนี + ศรี + สุรินทร + อาทิตพงษ์ + ดำรง + พระ + จรรยา +
ปิฎก = พระไตรโลกยมุนีศรีสุรินทราทิตพงษ์ดำรงพระจรรยาปิฎก

๑๔๗. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + บาลี + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต +
สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ศาสดา + จูธา + เทพ + บดินทร์ + อินทร + อัมพร + สุเรศ + สุร + เขมร +
ชูลิศ = พระศาสดาจูธาเทพบดินทร์อินทรอัมพรสุเรศสุรเขมรชูลิศ

๑๔๘. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต +
สันสกฤต เช่น

พระ + สรรเพชดา + ญาณ + อารย + เทพย + มนุษย + พิศุทธ + ศาสดา =
พระสรรเพชดาญาณอารยมนุษย์พิศุทธศาสดา

๑๔๙. สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต
+ ไทย + ไทย เช่น

พระ + ศาสดา + นายก + โลก + อรรธ + คิลก + เลอ + เกล้ำ = พระศาสดานายก-
โลกรรดขดลกเลอเกล้ำ

๑๕๐. สันสกฤต + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลี + สันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต + บาลี
สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ไตร + โลกย + ครุ + สวามภู + ญาณ + นายก + คิลก + รัตน + จูทา =
พระไตรโลกยครุสวามภูญาณนายกคิลกรัตนจูทา

๑๕๑. เขมร + สันสกฤต + ไท + เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ผู้ + ทรง + พระ + ภาค = สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค

๑๕๒. เขมร + สันสกฤต + ไท + เขมร + บาลี + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ผู้ + ทรง + บุญ + สิริ = สมเด็จพระผู้ทรงบุญสิริ

๑๕๓. เขมร + ไท + เขมร + บาลี เช่น

สมเด็จพระ + ไท้ + ทรง + ญาณ = สมเด็จพระไท้ทรงญาณ

๑๕๔. สันสกฤต + ไท + ไท + บาลี เช่น

พระ + ผู้ + มี + ญาณ = พระผู้มีญาณ

๑๕๕. สันสกฤต + ไท + ไท + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + ผู้ + ผ่าน + สงสาร = พระผู้ผ่านสงสาร

๑๕๖. สันสกฤต + ไท + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลี เช่น

พระ + สร้อย + สรรเพชญ์ + พุทธ + รัตน + อนาวรณ + ญาณ = พระสร้อยสรรเพชญพุทธรัตนอนาวรณญาณ

๑๕๗. สันสกฤต + ไท + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ผู้ + กัลชาญ + พิเศษ = พระผู้กัลชาญพิเศษ

๑๕๘. สันสกฤต + ไท + ไท + บาลี + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ผู้ + เป็น + บดี + พุทธ + อาจารย์ = พระผู้เป็นบดีพุทธอาจารย์

๑๕๙. เขมร + สันสกฤต + ไท + ไท + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ผู้ + มี + พุทธ + ภาคว = สมเด็จพระผู้มีพุทธภาคว

๑๖๐. สันสกฤต + ไท + เขมร + บาลี + สันสกฤต เช่น

พระ + ผู้ + ทรง + ทิพ + จักขุ = พระผู้ทรงทิพจักขุ

๑๖๑. เขมร + สันสกฤต + ไท + ไท + บาลีสันสกฤต + บาลี + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ผู้ + ฤๅ + บาป + เบญจ + กาม = สมเด็จพระผู้ฤๅบาปเบญจ-
กาม

๑๖๒. เขมร + สันสกฤต + ไท + ไท + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ผู้ + มี + พระ + ภาคว + อุดคมา = สมเด็จพระผู้มีพระภาควอุดคมา

๑๖๓. สันสกฤต + ไท + ไท + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ผู้ + เป็น + โลภ + ศาสดา = พระผู้เป็นโลภศาสดา

๑๖๔. สันสกฤต + ไท + ไท + บาลี + สันสกฤต + ไท เช่น

พระ + ผู้ + มี + ญาณ + ษ + ยิง = พระผู้มีญาณษยิง

๑๖๕. สันสกฤต + ไทย + เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ผู้ + ทรง + ธรรม + บพิตร = พระผู้ทรงธรรมบพิตร

๑๖๖. สันสกฤต + ไทย + ไทย + ไทย + ไทย + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต เช่น

พระ + ผู้ + เป็น + เจ้า + เก้า + สงสาร + มาร + พิชิต = พระผู้เป็นเจ้าเก้าสงสารมารพิชิต

๑๖๗. สันสกฤต + ไทย + เขมร + บาลี + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ผู้ + ผจญ + เบญจ + กาม + พิชัย = พระผู้ผจญเบญจกามพิชัย

๑๖๘. เขมร + สันสกฤต + ไทย + เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + ไทย เช่น

สมเด็จพระ + พระ + ผู้ + ทรง + พระ + ภาค + เจ้า = สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า

๑๖๙. สันสกฤต + ไทย + เขมร + สันสกฤต + สันสกฤต + ไทย เช่น

พระ + ผู้ + ทรง + ธรรม + สรรพ + รู้ = พระผู้ทรงธรรม์สรรพรู้

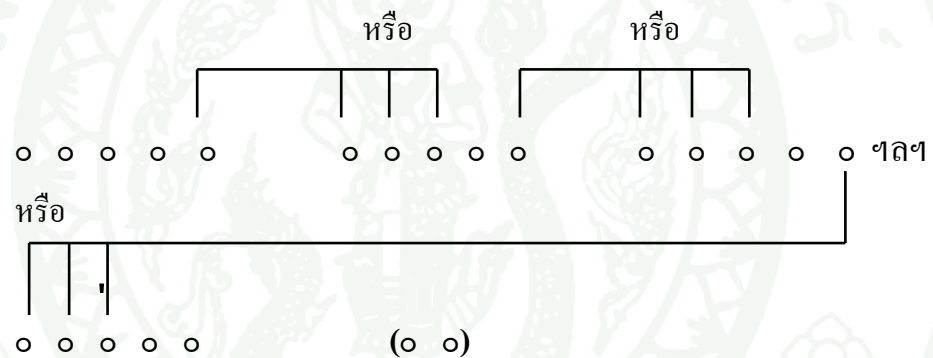
๑๗๐. สันสกฤต + ไทย + ไทย + บาลีสันสกฤต + ไทย + บาลี + สันสกฤต + บาลี + สันสกฤต + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

พระ + ผู้ + บิ + บาป + บาน + บุญ + อุดลย + เคโซ + ไชย + ไตร + ภพ + นารถ = ผู้บีบบาปบานบุญอุดลยเคโซไชยไตรภพนารถ

สรวมชีพนบประณต	บาทบงกชจอมรินทร์	ผ่านปัดพินแผ่นไผท
ไกรเกริกก้องก่อเกียรติ	ภัยเบียนเบียดถามี	ศรีสวัสดิ์ถาวร
ราษฎรคลุสข	สนุกเพราะพระบารมี	ชาติไทยทวียศยศ
เดชกระเดื่องแคนภพ	แผ่ทั่ว	พานิชย์เกษตรกรรม ล้นหลา- หลังทวี

ลักษณะของร่ายคั้นนั้น มีข้อบังคับ คือ วรรคหนึ่งใช้คำตั้งแต่ ๒ คำ ถึง ๓ คำ อีก ๔ วรรค ก่อนจะต้องเป็นบทที่ ๓ และที่ ๔ ของโคลงคั้นวิริมาลี นอกนั้นเหมือนร่ายสุภาพ

๓. ร่ายโบราณ เป็นร่ายที่ไม่นิยมเอกโท และใช้คำเท่ากันทุกวรรค กฎนอกนั้น เหมือนกันกับร่ายสุภาพ ดังมีโครงสร้างและตัวอย่างดังนี้

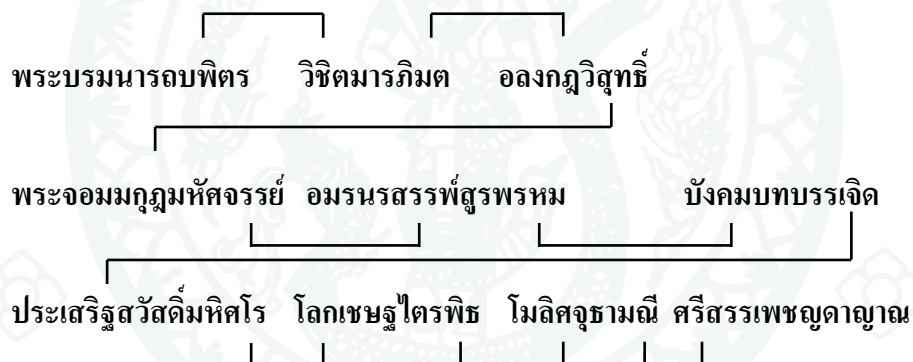

แผนประพันธ์หนึ่งง่าย	เรียกว่าร่ายโบราณ	ประมาณวรรคละห้าคำ
ไม่จำกัดมากนัก	เต็มสรวลได้ท้ายบท	จดคำตายท้ายสุด
สัมผัสหยุดตามแผน	แต่งง่ายแสนสะดวกคาย	บารมี

๔. ร่ายยาว เป็นร่ายที่ไม่บังคับเอกโท ไม่จำกัดคำ จะใช้คำมากเท่าไรก็ได้ แต่ไม่ควรน้อยกว่า ๕ คำ โดยไม่กำหนดว่าจะต้องเป็นคำไหน แต่อย่าให้อยู่ใกล้ชิดกับคำสุดท้าย มีการใช้ถ้อยคำที่สัมผัสใน มีจังหวะรับกันสละสลวย อ่านแล้วมีความรู้สึกคลื่นเสียงเป็นจังหวะ อย่างที่เรียกว่า “เสียงคั้น” หรือ “เสียงมีชีวิต” และจำนวนคำที่ใช้ในวรรคหนึ่งจะไม่ยาวเกินกว่าการหายใจครั้งหนึ่ง ๆ ตัวอย่างเช่น

คุรุศิษยานุศิษย์อาจารย์โหวาทานุวัตติ พอกัทราบห้องรัฐคดีเชิงชั้นทศศาสตร์ ว่าประเสริฐ
สุดการสมมุติทุกสมัย ผิดผู้ใดใครใคร่ครวญเกล้าคล่องทำนองฉบับสรรพสิ้นทุกกระแสด อภิปราย
เฉลยเผยแพร่สะพัดจัดว่าเป็นกุศล ให้เหล่าสยามิกชนครุณรุ่นหลังริเริ่มเรียนรู้ชาติไทยไพบูลย์
สุนทรารมณ์ อุดมด้วยปราชญ์ชาติรัตนกวีวรรณโกวิทวงศ์ปรีชาเฉลียวฉลาด นั้นชื่อว่าเชิดชาติ
ชูพงศ์เผ่ากวีศรีเกษมประเทศไทยเทียมทันอัญประเทศฐานอารยะ จึงควรมั่นมานะอดสาหาให้รู้
จริงเจนจัดแจ้งข้อคดีความตามครูสอน ทั้งโคลงฉันท์กาพย์กลอนกลร่ายลิลิตอันหลากหลาย ถึง
ความจริงจะยิ่งยากหากบากบั่นหมั่นเพียรก็เรียนง่ายสบายจิต คงเสร็จสมอารมณ์คิดดังเคยคาด
ปรารณา ดูข้ออรรถที่อาตมาเอื้อนโอบอุ้มโอวาท นั้นแล ฯ (กำชัย ทองหล่อ, ๒๕๔๐: ๔๕๘)

เมื่อนำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนา มา
เทียบเคียงกับลักษณะอันหลักเกณฑ์แบบร้อยแล้ว จะพบสัมผัสในซึ่งปรากฏอยู่ เช่น

(มัลลย์คำหลวง: ๒๔๐)

จะเห็นได้ว่าพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาจะมีสัมผัส
เหมือนร้อย ซึ่งมีการประพันธ์ที่ไม่บังคับครุ ลหุ แต่ก็มีกติกาส่งให้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า
มีความอลังการ ประกอบด้วยคุณศัพท์ยาวบ้างสั้นบ้าง ตามแต่กวีผู้แต่งวรรณคดีด้วยภาษาบาลี ภาษา
สันสกฤต ภาษาไทย และภาษาเขมร เพื่อให้ต่างจากชื่อของสามัญชน

หากพิจารณาโดยภาพรวมแล้ว พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจึงเป็นแบบร้อย และ
เมื่อประกอบด้วยโครงสร้างแล้ว ก็จะเป็นโครงสร้างนามวลี ตามแนวคิดเรื่องโครงสร้างของ
ภาษาไทย ของ ศ.ดร.วิจิตร ณ ภาณุพงศ์ (สมชาย ลำคาน, ๒๕๒๖ อ้างถึง วิจิตร ณ ภาณุพงศ์,
๒๕๒๐) ซึ่งแบ่งชนิดของวลีไว้ ๕ ชนิด คือ

๑. นามวลี
๒. กริยาวลี
๓. พิเศษวลี
๔. สถานวลี
๕. กาลวลี

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น จัดเป็นนามวลี ซึ่งมีส่วนสำคัญ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นนามซึ่งเป็นส่วนหลัก และส่วนที่เป็นสร้อยพระนาม ซึ่งเป็นส่วนขยาย ซึ่งสามารถเขียนเป็นโครงสร้างรวม ๆ ได้ว่า

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า = น + (สร้อยพระนาม)

หรือเขียนเป็นโครงสร้างนามวลีได้ว่า นามวลี = น + (ค)

น หมายถึง หน่วยนามหลักของพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า และ (ค) หมายถึง หน่วยคุณศัพท์ หรือสร้อยพระนามอันเป็นส่วนขยายของนามหลัก หน่วยคุณศัพท์นี้ อาจจะมีได้ ตั้งแต่ ๒ วรรค จนถึง ๕ วรรค หรืออาจจะไม่มีเลยก็ได้ ซึ่งมีโครงสร้างวลีทั้งหมด ๖ แบบ คือ

๑. โครงสร้างแบบที่ ๑ นว = น
๒. โครงสร้างแบบที่ ๒ นว = น + ค
๓. โครงสร้างแบบที่ ๓ นว = น + ค + ค
๔. โครงสร้างแบบที่ ๔ นว = น + ค + ค + ค + ค
๕. โครงสร้างแบบที่ ๖ นว = น + ค + ค + ค + ค + ค + ค + ค + ค + ค + ค

๑. โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า แบบที่ ๑ คือ นามวลี = น

โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยหน่วยนามหลัก ๑ คำ เช่น

พระพุทธเจ้า

(ไตรภูมิิกถา: ๔๑)

พระมุนีวร

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๑)

พระสัพพัญญู

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๘)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

(ไตรภูมิิกถา: ๑๖๐)

สมเด็จพระสุคต

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๒๕)

จากการวิจัยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้งหมด

๒๗๖ พระสมัญญานาม พบว่าพระสมัญญานามแบบนี้มีทั้งหมด ๒๓๐ พระสมัญญานาม
คิดเป็นร้อยละ ๘๓.๓๓

๒. โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า แบบที่ ๒ คือ นามวลี = น + ค

โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยหน่วยนามหลัก ๑ คำ
และมี ค หรือหน่วยคุณศัพท์ ๑ วรรค อันเป็นสร้อยพระนาม หรือส่วนขยาย และต้องมีสัมพันธ
ระหว่างหว่างหน้าและวรรคหลังตามลักษณะฉันทลักษณ์แบบร้อยกรอง ดังนี้

สมเด็จพระบรมไตรภวะมณฑล สกลโลกยนาถา

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๓)

พระศรีสุคตสมโพธิ คัมภีโรชอุษุมมรรค

(มัลลย์คำหลวง: ๒๔๐)

พระสาสดาบทพิตร พิชิตมาร

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑๑)

พระมุนี มหิธรสาสดา

(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๕)

สมเด็จพระอังกิรโสดร บวรมนีรพีพงษ์

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๕)

สมเด็จพระคิลก โลภยวิสูตร

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๑)

พระสาสดา ดุลยาจารย์

(มหาชาติคำหลวง: ๕๖)

พระมาราภิญ คุรุบดีศีลวิสูตร

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑๗)

พระมาราภิญ คุรุราชาธิบดี

(มหาชาติคำหลวง: ๓๓๐)

พระพุททิวากร วรญาณบพิตร

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๕)

พระตถาคต ทศพลบพิตร

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

สมเด็จพระธรรมธรา สวามินทร

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๔)

สมเด็จพระอนันตคุณ อุดลยสาสดา

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๗)

พระศรีสุคต นิตราคัตถา

(มหาชาติคำหลวง: ๑๒๐)

พระสาสดา ตถาคต

(มหาชาติคำหลวง: ๑๕๒)

พระวิสุทธิเทพทศพล อนนตญาณยศยิ่ง

(มหาชาติคำหลวง: ๓๐๕)

พุทธานุสรณ์ อุดลยโลกโมลี

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๑๖๗)

พระมุนีนารถ ราชโอรส

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๓๔)

สมเด็จพระบรมโลกเชษฐาเสนาบดี สัมมาสัมพุทธเจ้า

(ปฐมสมโพธิกถา: ๔๒๗)

สมเด็จพระบรมโลกนาถ ศาสดาจารย์

(มหาชาติคำฉันท์: ๒)

พระสิโรนารถ ศาสดา

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๕๕๑)

พระมุนีนารถ ราชบุตร

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๗๕)

พระอรหัญโณคคณ บรมบพิตรพุทธเจ้า

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๔)

สมเด็จพระมหามุนีเสวรา โลกจารย์บพิตร

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๒)

สมเด็จพระโลกวิทู เบญญกฤษ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๔)

จากการวิจัยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้งหมด ๒๗๖ พระสมัญญานาม พบว่าพระสมัญญานามแบบนี้มีทั้งหมด ๓๐ พระสมัญญานาม คิดเป็น ร้อยละ ๑๓.๐๔ เนื่องจากพระสมัญญานามมี ๒ วรรค เริ่มเป็นลักษณะแบบร้อย มีสัมผัสคล้องจอง ระหว่างหน่วยนามหลัก กับหน่วยคุณศัพท์ ๑ หน่วย

๓. โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า แบบที่ ๓ คือ นามวลี = น + ค + ค

โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยหน่วยนามหลัก ๑ คำ และมี ค หรือหน่วยคุณศัพท์ ๒ วรรค อันเป็นสร้อยพระนาม หรือส่วนขยาย และต้องมีสัมผัส ระหว่างวรรคหน้าและวรรคหลังตามลักษณะฉันทลักษณ์แบบร้อย ดังนี้

พระสรเพชญ์มุนี สุโรโมลีปิ่นเกล้า เจ้าจอมโลก

(มัลลย์คำหลวง: ๒๔๐)

พระผู้เป็นเจ้า เก้าสสาร มารพิชิต

(มหาชาติคำหลวง: ๘๔)

พระศาสดาจุฬาเทพดินทร์ อินทรอัษรสุเรศ สุรเชษฐชูลิต

(มหาชาติคำหลวง: ๓๐๔)

พระศาสดาจารย์ธิเบตี มุนีนารถนายก ดิลกรัตน

(มหาชาติคำหลวง: ๒๔๐)

พระสรเพชดาญาณ อารยเทพมุนย พิศุทธสาสดา

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑๑)

สมเด็จพระมหายกคิลก โลกยมกุฏ อุดมวิสุทธิชวัลย

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๒๔๔)

พระผู้ปราบบาปบุญ อุดมเดชไชโย ไตรภพนารถ

(มหาชาติคำหลวง: ๘๘)

พระไตรโลกยมุนี ศรีสุรินทราทิตพงษ์ ดำรงพระจรรยาปิฎก

(มหาชาติคำหลวง: ๑๕๕)

พระไตรโลกยครู สวามญญาณนายก ดิลกรัตนจุทา

(มหาชาติคำหลวง: ๒๔๘)

พระชินนทร อมรณนายก ดิลกธรรม์ขำรง

(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๖)

พระมาราภิภู คุรุบดี สีลวิสุทธิ

(มหาชาติคำหลวง: ๓๑๗)

พระสรเพชญ์มุนี สุรโมลีปิ่นเกล้า เจ้าจอมโลก

(มัลลย์คำหลวง: ๒๔๐)

สมเด็จพระโลกคุรุจตุรงค์เดชหิมา พรหมมินทรามารนรคุณ สกลไตรโลกยนาถา

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๕)

จากการวิจัยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้งหมด
๒๗๖ พระสมัญญานาม พบว่าพระสมัญญานามแบบนี้มีทั้งหมด ๑๓ พระสมัญญานาม คิดเป็น
ร้อยละ ๔.๗๑ เนื่องจากพระสมัญญานามมี ๓ วรรค เป็นลักษณะแบบร้อย มีสัมผัสคล้องจอง
ระหว่างหน่วยนามหลัก กับ หน่วยคุณศัพท์ ๒ หน่วย

๔. โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า แบบที่ ๕ นามวลี = น + ค + ค + ค + ค

โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยหน่วยนามหลัก ๑ คำ และมี ค หรือหน่วยคุณศัพท์ ๔ วรรค อันเป็นสร้อยพระนาม หรือส่วนขยาย และต้องมีสัมผัสระหว่างวรรคหน้าและวรรคหลังตามลักษณะฉันทลักษณ์แบบร้อยแปด ดังนี้

พระพุทธรูปศิลาขาว บดงคพสบสรพพิพัทฐไธสุรย ใพูบลยบรมาธิการอนรรฆ
มหันตโรพารากิรมย์ สมภารเพ่อมนนตยาคี

(มหาชาติคำหลวง: ๘๕)

จากการวิจัยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้งหมด
๒๓๖ พระสมัญญานาม พบว่าพระสมัญญานามแบบนี้มีเพียง ๑ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ
๐.๓๖ เนื่องจากพระสมัญญานามมี ๕ วรรค เป็นลักษณะแบบร่าย มีสัมผัสคล้องจอง ระหว่าง
หน่วยนามหลัก กับหน่วยคุณศัพท์ ๔ หน่วย

๕. โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า แบบที่ ๖ นามวลี = น+ค+ค+ค+ค+ค+ค+ค+ค+ค+ค

โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยหน่วยนามหลัก ๑ คำ และมี ค หรือหน่วยคุณศัพท์ ๕ วรรค อันเป็นสร้อยพระนาม หรือส่วนขยาย และต้องมีสัมพันธะระหว่างหว่างหน้าและวรรคหลังตามลักษณะฉันทลักษณ์แบบร้อย ดังนี้

พระบรมนารถบพิตร วิจิตรมารภิมต อลงกฎวิสุทธิ พระจอมมกุฎมหัศจรรย์
อมรนรสรพสุรพรหม บังคมบพรรเจต ประเสริฐสวัสดิ์ดิ้มหิโร โลกเชษฐไทรพิช โมลิตจุชามณี
ศรีสรรเพชญดาญาณ

(มาลัยคำหลวง: ๒๔๐)

จากการวิจัยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้งหมด
๒๓๖ พระสมัญญานาม พบว่าพระสมัญญานามแบบนี้มีทั้งหมด ๑ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ

๐.๓๖ เนื่องจากพระสมัญญานามมี ๑๐ วรรค เป็นลักษณะแบบง่าย มีสัมผัสคล้องจอง ระหว่าง
หน่วยนามหลัก กับหน่วยคุณศัพท์ ๕ หน่วย

การเปลี่ยนแปลงด้านเสียงของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นภาษาบาลี
เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาแล้ว ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งสระและพยัญชนะ เพื่อให้
ง่ายต่อการออกเสียงในภาษาไทยดังต่อไปนี้

เพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลง ด้านเสียงพยัญชนะ และสระที่เกิดขึ้นในพระสมัญญานาม
ของพระพุทธเจ้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาษาบาลีและสันสกฤต จึงควรแสดงหน่วยเสียงพยัญชนะ และ
สระทั้งในภาษาไทยและภาษาบาลีสันสกฤตดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓ หน่วยเสียงพยัญชนะและสระในภาษาบาลีและสันสกฤต

ลักษณะ เสียง ฐานกรณ์	พยัญชนะวรรค					พยัญชนะเสขวรรค		สระ	
	อโฆชะ		โฆชะ			โฆชะ	อโฆชะ	เดี่ยว	ประสม
	ลิลิต	ชนิด	ลิลิต	ชนิด	นาสิก				
คอ	ก	ข	ค	ฌ	ง	ห		อะ	อา
	k	kh	kh	kh	ṅ	h		a	a:
เพดาน	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ	ย	ศ	อิ	อี เอ ไอ
	c	ch	ch	ch	y	y	s	i	i: e: ay
ปุ่มเหงือก	ฎ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ	ร	ฬ	ษ	ฤ ฤา
	t	th	th	l	n	r	l	s	ṛ ṛ:
ฟัน	ด	ถ	ท	ธ	น	ล	ส	ภ	ภา
	t	th	th	th	n	l	s	ḷ ḷ:	
ริมฝีปาก	ป	ผ	พ	ภ	ม	ว		อุ	อุ โอ เอา
	p	ph	ph	ph	m	w		u	u: o aw

ที่มา: อรุณศรี เบญจศิริเลิศ (๒๕๔๕: ๒๒)

ตารางที่ ๔ หน่วยเสียงพยัญชนะในภาษาไทย

ที่เกิดของเสียง ลักษณะของเสียง		ริม ฝีปาก	ริมฝีปาก ล่าง-ฟัน บน	ปุ่ม เหงือก	เพดาน แข็ง	เพดาน อ่อน	เส้น เสียง
ระเบิด	โฆมะ	b		d			
	อโฆมะ	p		t	c	k	ʔ
	ธนิค	ph		th	ch	kh	
เสียดแทรก	อโฆมะ		f	s			h
นาสิก	โฆมะ	m		n		ŋ	
ข้างลิ้น	โฆมะ			l			
ลิ้นร่ว	โฆมะ			r			
กึ่งสระ	โฆมะ	w			y		

ที่มา: ปรีชา ทิชนิพนธ์ (๒๕๒๓: ๒๓)

ตารางที่ ๕ หน่วยเสียงสระในภาษาไทย

ส่วนของลิ้น ระดับของลิ้น	หน้า		กลาง		หลัง	
	สั้น	ยาว	สั้น	ยาว	สั้น	ยาว
ลิ้นระดับสูง	i	i:	u	u:	u	u:
ลิ้นระดับกลาง	e	e:	o	o:	o	o:
ลิ้นระดับต่ำ	ɛ	ɛ:	a	a:	ɔ	ɔ:
สระประสม		ia		ua		ua

ที่มา: ปรีชา ทิชนิพนธ์ (๒๕๒๓: ๒๓)

ตารางที่ ๖ หน่วยเสียงวรรณยุกต์ในภาษาไทย

วรรณยุกต์	สามัญ	เอก	โท	ตรี	จัตวา
		ˊ	ˋ	ˊ	ˋ

ที่มา: ปรีชา ทิชนิพนธ์ (๒๕๒๓: ๒๓)

๑. การเปลี่ยนแปลงด้านเสียงสระ

หน่วยเสียงสระภาษาบาลีมี 8 หน่วยเสียง คือ อะ อา อิ อี อุ อู เอ โอ ส่วน หน่วยเสียงสระภาษาในสันสกฤต ตรงกับภาษาบาลี ๘ หน่วยเสียง และต่างจากภาษาบาลีอีก ๖ หน่วยเสียง เป็น ๑๔ หน่วยเสียง คือ อะ อา อิ อี อุ อู เอ โอ ไอ เอา ฤ ฦ ฤ ฦ

หน่วยเสียงสระในภาษาไทยนั้น มี ๒๑ หน่วยเสียง คือ อะ อา อิ อี อุ อู เอ เอ โอะ โอ เออะ เออ แอะ แอ เอาะ ออ เอีย เอือ อัว และยืมสระภาษาสันสกฤตเพิ่มอีก ๔ หน่วยเสียง คือ ฤ ฦ ฤ ฦ

ตามปกติแล้ว ภาษาไทยกับภาษาบาลีสันสกฤต ก็มีความแตกต่างกันในเรื่องของตระกูล ภาษา และระบบโครงสร้างของภาษา แต่เมื่อถูกยืมมาใช้ในภาษาไทยแล้ว คนไทยจึงปรับเสียงให้ เข้ากับการออกเสียงของภาษาตระกูลคำโดด ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องแปลกเพราะภาษาไทยมีหน่วยเสียง สระมากกว่า หน่วยเสียงสระในภาษาบาลีสันสกฤต แต่เพื่อให้ง่ายต่อการออกเสียง เมื่อคนไทยยืม ภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้แล้ว ก็จะเปลี่ยนเสียงไปบ้างดังนี้

๑.๑ / a / >^{๑๑} / ๖: / หน่วยเสียงสระกลาง เสียงสั้น ลึนระดับต่ำ ริมฝีปากไม่ห่อ ในภาษาบาลีสันสกฤตคือ อะ ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระหลัง เสียงยาว ลึนระดับต่ำ ริมฝีปาก ห่อ คือ ออ ในพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เมื่อไม่มีตัวสะกด หรือ มี ร ตัวสะกด พบคำลักษณะนี้ จำนวน ๔ คำ คือ

บ. ศ.	นร	/náráʔ/	สม.	นร	/no <u>r</u> áʔ/
บ. ศ.	วร	/wáráʔ/	สม.	วร	/wo <u>r</u> áʔ/
บ. ศ.	อมร	/ʔámáráʔ/	สม.	อมร	/ʔam <u>o</u> :n/
บ. ศ.	ปรม	/pàrámaʔ/	สม.	บรม	/bo <u>r</u> om/ ^{๑๒}

^{๑๑} สัญลักษณ์ > หมายถึง “กลายเป็น”

^{๑๒} ศัพท์ว่า บ. หมายถึง ภาษาบาลี ศัพท์ว่า ส. หมายถึง ภาษาสันสกฤต ศัพท์ว่า สม. หมายถึง พระสมัญญานาม

๑.๒ / a / > / o / หน่วยเสียงสระกลาง เสียงสั้น ล้วนระดับต่ำ ริมฝีปากไม่ห่อ ในภาษาบาลีสันสกฤตคือ อะ ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระหลัง เสียงสั้น ล้วนระดับกลาง ริมฝีปากห่อ คือ โอะ ละครูป ในพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา พบคำลักษณะนี้ จำนวน ๓ คำ คือ

บ.	สยามภู /sàya <u>am</u> phu:/	สม.	สยามภู /say <u>ō</u> mphu:/
บ. ส.	ปรม /pàr <u>ā</u> má?/	สม.	บรม /bo:rom/
บ. ส.	สุกต /sùkh <u>á</u> tà?/	สม.	สุกต /suk <u>h</u> ót/

๑.๓ / i / > / i: / หน่วยเสียงสระหน้า เสียงสั้น ล้วนระดับสูง ริมฝีปากไม่ห่อ ในภาษาบาลีสันสกฤตคือ อิ ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระหน้า เสียงยาว ล้วนระดับสูง ริมฝีปากไม่ห่อ คือ อี ในพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา พบคำลักษณะนี้ จำนวน ๒ คำ คือ

บ. ส.	มุณี /mú <u>n</u> í?/	สม.	มุณี /mun <u>i</u> :/
บ. ส.	อธิปติ /?ath <u>í</u> pàtì?/	สม.	อธิบดี /?ath <u>í</u> bo:di:/

๑.๔ / u / > / u: / หน่วยเสียงสระหลัง เสียงสั้น ล้วนระดับสูง ริมฝีปากห่อ ในภาษาบาลีสันสกฤตคือ อุ ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระหลัง เสียงยาว ล้วนระดับสูง ริมฝีปากห่อ คือ อู ในพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา พบคำลักษณะนี้ จำนวน ๑ คำ คือ

บ.	โลกครุ /lo:kàkh <u>á</u> r <u>u</u> ?/	สม.	โลกครุ /lô:kkàkh <u>ru</u> :/

๑.๕ / i: / > / i / หน่วยเสียงสระหน้า เสียงยาว ล้วนระดับสูง ริมฝีปากไม่ห่อ ในภาษาบาลีสันสกฤตคือ อี ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระหน้า เสียงสั้น ล้วนระดับสูง ริมฝีปากไม่ห่อ คือ อิ ในพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา พบคำลักษณะนี้ จำนวน ๒ คำ คือ

ส. ศรี /sɿ/

สม. ศิริ /siríʔ/

บ. ศ. ธีร /thi:ráʔ/

สม. ธีร /thiráʔ/

๑.๖ /i/ > /e:/ หน่วยเสียงสระหน้า เสียงสั้น ลิ้นระดับสูง ริมฝีปากไม่ห่อ ในภาษาบาลีสันสกฤตคือ อี ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระหน้า เสียงยาว ลิ้นระดับกลาง ริมฝีปากไม่ห่อ คือ เอ ในพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา พบคำลักษณะนี้ จำนวน ๑ คำ คือ

บ. ศ. มุณี /múníʔ/

สม. มุเนศ /munét/

๑.๗ /i:/ > /e:/ หน่วยเสียงสระหน้า เสียงยาว ลิ้นระดับสูง ริมฝีปากไม่ห่อ ในภาษาบาลีสันสกฤตคือ อี ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระหน้า เสียงยาว ลิ้นระดับกลาง ริมฝีปากไม่ห่อ คือ เอ ในพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา พบคำลักษณะนี้ จำนวน ๑ คำ คือ

ส. ธรรมีศ /thammi:sàʔ/

สม. ธรรมเมศ /thammét/

๑.๘ /a/ > /e/ หน่วยเสียงสระกลาง เสียงสั้น ลิ้นระดับต่ำ ริมฝีปากไม่ห่อ ในภาษาบาลีสันสกฤตคือ อะ ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระหน้า เสียงสั้น ลิ้นระดับกลาง ริมฝีปากไม่ห่อ คือ เอะ ในพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา พบคำลักษณะนี้ จำนวน ๑ คำ คือ

ส. วชรญ /wá:cháráyáʔ/

สม. เพชญ์ /phét/

๑.๙ /i/ > /ay/ หน่วยเสียงสระหน้า เสียงสั้น ลิ้นระดับสูง ริมฝีปากไม่ห่อ ในภาษาบาลีสันสกฤตคือ อี ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระกลาง เสียงสั้น ลิ้นระดับต่ำ ริมฝีปากไม่ห่อ คือ อะ มีเสียงพยัญชนะสะกด คือ -ย ออกเสียงเป็น ไอ ในพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา พบคำลักษณะนี้ ๒ คำ คือ

ส. ตรี /tri:/

สม. ไตร /tray/

บ. ตี /tíʔ/

สม. ไตย /tay/

๑.๑๐ /a/ > /i/ หน่วยเสียงสระกลาง เสียงสั้น ลิ้นระดับต่ำ ริมฝีปากไม่ห่อ ในภาษาบาลีสันสกฤตคือ อะ ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระหน้า เสียงสั้น ลิ้นระดับสูง ริมฝีปากไม่ห่อ คือ อิ ในพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา พบคำลักษณะนี้ จำนวน ๑ คำ คือ

บ. ส. พุทฺธ /phúttḥá?/ สม. พุทธิ /phúttḥí?/

๑.๑๑ /e:/ > /ɛ:/ หน่วยเสียงสระหน้า เสียงยาว ลิ้นระดับกลาง ริมฝีปากไม่ห่อ คือ อี ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระหน้า เสียงยาว ลิ้นระดับต่ำ ริมฝีปากไม่ห่อ คือ แอ พบคำลักษณะนี้ จำนวน ๑ คำ คือ

บ. ส. ธีร /thirá?/ สม. แทร /thɛrá?/

๑.๑๒ /u/ > /o:/ หน่วยเสียงสระหลัง เสียงสั้น ลิ้นระดับสูง ริมฝีปากห่อ คือ อุ ออกเสียงเป็นหน่วยเสียงสระหลัง เสียงยาว ลิ้นระดับกลาง ริมฝีปากห่อ คือ โอ พบคำลักษณะนี้ จำนวน ๓ คำ คือ

บ. ส. อุตฺตม /ʔuttámá?/ สม. โอตฺตม /ʔottámá?/

บ. ส. อุตฺตร /ʔuttará?/ สม. โอตฺตร /ʔottará?/

บ. ส. อุพาร /ʔulará?/ สม. โอุปาร /ʔolará?/

๒. การเปลี่ยนแปลงด้านเสียงพยัญชนะ

หน่วยเสียงพยัญชนะภาษาบาลีมี ๓๓ หน่วยเสียง ในภาษาสันสกฤตมี ๓๕ หน่วยเสียง โดยเพิ่ม ศ ษ อีก ๒ ตัว โดยหน่วยเสียงพยัญชนะภาษาบาลีสันสกฤต แยกเป็น ๒ ประเภท คือพยัญชนะวรรคและพยัญชนะอวรรคหรือเศษวรรค ดังนี้

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีรูปคำเป็นภาษาบาลี และเมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ซึ่งบันทึกด้วยภาษาไทย จะมีลักษณะการยืมคำภาษา

สันสกฤตเข้ามาใช้ด้วย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการออกเสียงพยัญชนะบางคำ เพื่อให้ง่ายต่อการออกเสียงในภาษาไทย ดังต่อไปนี้

๒.๑ /p/ > /b/ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากเสียงพยัญชนะกัก ก้อง ไม่มีลม เกิดที่ริมฝีปากทั้งสอง คือ /ป/ กลายเป็นเสียงพยัญชนะกัก ก้อง เกิดที่ริมฝีปากทั้งสอง คือ /บ/ ดังต่อไปนี้ เช่น

บ. ศ. <u>ป</u> ณฺฑิต /panditá?/	สม. <u>บ</u> ัณฑิต /bandit/
บ. ศ. <u>ป</u> วร /pàwará?/	สม. <u>บ</u> วร /bɔ:wɔ:n/
บ. ศ. <u>ป</u> รม /pàramá?/	สม. <u>บ</u> รม /bɔ:rom/

๒.๒ /t/ > /d/ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากเสียงพยัญชนะกัก ก้อง ไม่มีลม เกิดที่ปุ่มเหงือก คือ /ต/, /ถ/ กลายเป็นเสียงพยัญชนะกัก ก้อง เกิดที่ปุ่มเหงือก คือ /ด/, /ธ/ ดังต่อไปนี้ เช่น

บ. ศ. <u>ติ</u> ลก /tìlákà?/	สม. <u>ดิ</u> ลก /dilòk/
บ. ศ. <u>โค</u> ตม /khor:tàmà?/	สม. <u>โค</u> ตม /kho:dom/
บ. ศ. <u>ปิ</u> ฎก /pitákà?/	สม. <u>ปิ</u> ฎก /pidòk/
บ. ศ. <u>อุ</u> ตฺตม /?ùttámá?/	สม. <u>อุ</u> ตม /?udom/
ศ. <u>สา</u> สฺตฺตา /sà:tsàtə:/	สม. <u>สา</u> สตา /saxtsada:/

๒.๓ /w/ > /ph/ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากเสียงพยัญชนะกึ่งสระ ก้อง ไม่มีลม เกิดที่ริมฝีปากทั้งสอง คือ /ว/ กลายเป็นเสียงพยัญชนะกัก ไม่ก้อง มีลม เกิดที่ริมฝีปากทั้งสอง คือ /ฟ/ ดังต่อไปนี้ เช่น

บ. ศ. <u>วิ</u> วิธ /wíwíthá?/	สม. <u>พิ</u> พิธ /phiphít/
บ. ศ. <u>วิ</u> จิต /wíchítà?/	สม. <u>พิ</u> จิต /phichít/
บ. ศ. <u>ว</u> ากุย /wâ:kkàyá?/	สม. <u>พ</u> ากย /phâ:kkayá?/
บ. ศ. <u>ว</u> จน /wácàná?/	สม. <u>พ</u> จน /phótcaná?/
ศ. <u>วิ</u> สุทฺธ /wísùttá?/	สม. <u>พิ</u> สุทฺธ /phisùt/

๒.๔ การเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะของต้นพยางค์เป็นตัวสะกด เมื่อใช้ในภาษาไทย เช่น

บ. ศ. วร /wáráʔ/	สม. วร /wə:n/
บ. ศ. กร /kàráʔ/	สม. กร /kə:n/
บ. ศ. มาร /ma:ráʔ/	สม. มาร /ma:n /
บ. ศ. อมร /ʔàmáráʔ/	สม. อมร /ʔamə:n/
บ. ศ. ไชย /chayyáʔ/	สม. ไชย /chay/
บ. ศ. โลก /lo:kàʔ/	สม. โลก /lô:k/
บ. ศ. นาค /na:thàʔ/	สม. นาค /nâ:t/
ศ. พิเศษ /phise:sàʔ/	สม. พิเศษ /phise:t/
ศ. บุตร /pùttràʔ/	สม. บุตร /bùt/
ศ. จตุร /chàttràʔ/	สม. จตุร /chàt/
ศ. อลงกฎ /ʔàlanḡkàtāʔ/	สม. อลงกฎ /ʔalongkòt/

ลักษณะพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

ลักษณะพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น จะประกอบด้วยคำส่วนประกอบ ๒ ส่วน คือ วรรคนามและวรรคสร้อยพระนาม

๑. วรรคนาม

วรรคนาม คือ วรรคที่ปรากฏเป็นวรรคแรก และมีเพียงวรรคเดียวในพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า วรรคนามนั้น จะทำหน้าที่เป็นชื่อของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ภิกษุได้สรรหาคำภาษาบาลีสันสกฤต มาประพันธ์ให้มีความอลังการ และแตกต่างไปจากชื่อของสามัญชน

ระเบียบแบบแผนในการตั้งพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้านั้น ไม่มีลักษณะแน่นอน ขึ้นอยู่กับความสามารถของกวีผู้แต่ง พระสมัญญานามบางคำที่เป็นวรรณานั้น บางคำก็สั้น บางคำก็ยาว ไม่มีจำนวนพยางค์ที่แน่นอน แต่ในวรรณานั้นจะมีส่วนประกอบ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นคำนำหน้านาม และส่วนที่เป็นคำนาม ดังตัวอย่างเช่น

สมเด็จพระ + ชินศรี	=	สมเด็จพระชินศรี	(มหาชาติคำฉันท์: ความเบื่องปลาย)
สมเด็จพระ + พุทธอยู่เกล้า	=	สมเด็จพระพุทธอยู่เกล้า	(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๓)
สมเด็จพระ + ทศพล	=	สมเด็จพระทศพล	(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๓)
พระ + ตถาคต	=	พระตถาคต	(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๘)
พระศรี + ศาสดา	=	พระศรีศาสดา	(มหาชาติคำหลวง: ๕)

๑.๑ คำนำหน้านาม

คำนำหน้านาม คือ คำที่วางอยู่หน้าพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ซึ่งจากการเก็บข้อมูลพบว่าทั้งหมด ๑๕ คำ ดังต่อไปนี้ คือ พระ สมเด็จพระ สมเด็จ สมเด็จพระบรม พระบรม พระศรี สมเด็จพระ พระผู้ สมเด็จพระผู้ทรง สมเด็จพระศรี องค์พระ พระผู้ทรง พระผู้เป็น บรมบาท องค์ พระสร้อย องค์พระศรี สมเด็จพระบรมศรี สมเด็จพระผู้ และมีพระสมัญญานามบางคำไม่ปรากฏคำนำหน้าวรรณด้วย โดยมีสถิติในการปรากฏของแต่ละคำ จากมากไปหาน้อยดังตัวอย่างต่อไปนี้

สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๕)

พระบรมศรีสุคต

(มหาชาติคำฉันท์: ๑)

ตารางที่ ๗ สถิติการใช้คำนำหน้าวรรคนามของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ในวรรณคดี-
พระพุทธศาสนา

ลำดับที่	คำนำหน้านาม	จำนวนครั้ง	คิดเป็นร้อยละ
๑.	พระ	๕๖	๓๕.๑๔
๒.	สมเด็จพระ	๖๕	๒๕.๐๐
๓.	สมเด็จพระ	๒๖	๕.๔๒
๔.	สมเด็จพระบรม	๑๕	๕.๔๓
๕.	พระบรม	๑๐	๓.๒๖
๖.	พระศรี	๘	๒.๘๕
๗.	สมเด็จพระ	๗	๒.๕๓
๘.	พระผู้	๖	๒.๑๖
๙.	สมเด็จพระผู้ทรง	๔	๑.๔๔
๑๐.	สมเด็จพระศรี	๓	๑.๐๘
๑๑.	องค์พระ	๓	๑.๐๘
๑๒.	- ไม่มีคำนำหน้า	๓	๑.๐๘
๑๓.	พระผู้ทรง	๒	๐.๗๖
๑๔.	พระผู้เป็น	๑	๐.๓๖
๑๕.	บรมบาท	๑	๐.๓๖
๑๖.	องค์	๑	๐.๓๖
๑๗.	พระสร้อย	๑	๐.๓๖
๑๘.	องค์พระศรี	๑	๐.๓๖
๑๙.	สมเด็จพระบรมศรี	๑	๐.๓๖
๒๐.	สมเด็จพระผู้	๑	๐.๓๖

จากตารางแสดงข้อมูลข้างต้นนั้น เป็นการแสดงสถิติการใช้คำนำหน้าวรรคนาม
ในพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้ง ๑๐ เรื่อง ซึ่งแบ่งขึ้น
เพื่อพระพุทธศาสนาโดยตรง โดยมีสถิติของการใช้คำนำหน้าวรรคนาม จากมากไปหาน้อย คือ
พระ สมเด็จพระ สมเด็จพระ สมเด็จพระบรม พระบรม พระศรี สมเด็จพระ พระผู้ สมเด็จพระผู้-

ทรง สมเด็จพระศรี องค์พระ พระผู้ทรง พระผู้เป็น บรมบาท องค์ พระสร้อย องค์พระศรี
สมเด็จพระบรมศรี สมเด็จพระผู้

สาเหตุที่คำว่า “พระ” เป็นคำนำหน้าพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดี
พระพุทธศาสนามากที่สุด เพราะคำว่า “พระ” เป็นภาษาสันสกฤต อันเป็นภาษาที่มาพร้อมกับพระ
พุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งปรากฏใช้ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย คือ ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ เป็นคำนำ
หน้าที่คุณไทยใช้เรียก “บุคคล ศาสนวัตถุ ศาสนสถาน” ที่เคารพบูชา เช่น พระรามคำแหง
พระพุทธศาสนา พระพุทธรูป พระอัฐมรามาธิบดินทร พระอนันต พระขงสุเมธ พระศรีรัตนธาตุ

ส่วนคำว่า “สมเด็จพระผู้ พระผู้เป็น บรมบาท องค์ พระสร้อย สมเด็จพระ
บรมศรี องค์พระศรี” เป็นคำนำหน้าพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา มี
ใช้น้อยที่สุดเพราะเป็นคำนำหน้าที่ไม่ค่อยนิยม เนื่องจากการออกเสียง ความยาว หรือความไพเราะ
เป็นต้น

๑.๒ คำนาม

คำนาม คือ คำที่ตามหลังคำนำหน้าพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ใน
วรรณคดีพระพุทธศาสนา ซึ่งจากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า คำนามที่เป็นแก่นของพระสมัญญานาม
ของพระพุทธเจ้าแต่ละคำนั้น จะมีแก่นคือ นำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธศาสนา จำนวน ๔๖ คำนั้น มาเป็นคำหลัก แต่พระสมัญญานามบางคำ ในภาษาบาลี
สันสกฤต ออกเสียงอย่างหนึ่ง แต่พอนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นภาษาไทยก็มีการ
เปลี่ยนแปลงในการออกเสียงบ้าง โดยมีการเปรียบเทียบคำนามของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า
ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และในวรรณคดีพระพุทธศาสนาดังตัวอย่างต่อไปนี้

สมเด็จพระบรมนารถสายดา

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๔)

พระศรีสุกตนิหตราคัตถา

(มหาชาติคำหลวง: ๑๒๐)

ตารางที่ ๘ การนำพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาไปใช้ในวรรณคดี-
พระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนา		พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	
ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต	บาลี	สันสกฤต
อังกิรต	อังกิรต	อังกิรต	อังกิรต, อังกิรต
นรสีห	นรสีห	นรสีห์, นรสีห	นรสีห์
มุณินุท	มุณินุท	มุณินทะ	มุณินทร์
ตถาคต	ตถาคต	ตถาคต	ตถาคต
วินายก	วินายก	วินายก	วินายก
มเหสี	มหรุยิ	มเหสี	มหิยรี
ธมฺมราช	ธรมฺมราช	-	ธรรมราชา
ธมฺมสุสามิ	ธรมฺมสุวามินุ	-	ธรรมัสสวามี ธรรมธราชวามิน
อนธิวร	อนธิวร	-	-
สุกต	สุกต	สุกต	สุกต
สตุถุ, สตุถา	ศาสุตถุ, ศาสุตา	-	ศาสดา ศาษดา สาษดา สาศดา
ภควา, ภควนฺตุ	ภควตุ	ภาคะ , ภควันตะ	ภาก, ภากย, ภควันตะ ภกัันต
พุทฺธ	พุทฺธ	พุทฺธ	พุทฺธ
สมฺพุทฺธ	สมฺพุทฺธ	สัมพุทฺธะ	สัมพุทฺธะ
มหาโมฺนิ	มหาโมฺนิ	มหาโมฺนิ	มหาโมฺนิ
มุณีมุณี	มุณีมุณี	-มุณี	-มุเนศศ, มุณี
อนนฺตชิน	อนนฺตชิน	อนันตชิน	อนันตชิน
ชิน	ชิน	ชิน	ชิน
สมฺมาสมฺพุทฺธ	สมฺมาสมฺพุทฺธ	สัมมาสัมพุทฺธะ	สัมมาสัมพุทฺธะ
จกฺขุมา	จกฺขุขฺมฺนุต	-	จักขุมา

ตารางที่ ๘ (ต่อ)

พระสมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนา		พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	
ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต	บาลี	สันสกฤต
สขมภู	สวขัมภู	สขมภู	สวขมภู สวขัมภู
โลกนาถ	โลกนารถ, เลากุณารถ	โลกนาถ	โลกนารถ, โลกนารรถ โลกยนาถ
สพฺพญ	สรวชฺญ	สัพพัญญ	สรวเพชญ์, สรวเพ็ชญ์
ทสพล	ทศพล	ทสพล	ทศพล
ทวิปทุตฺตม	ทวิปโทตฺตม	-	-
นรवर	นรवर	นรवर	นรवर
เทวเทว	เทวเทว	เทวเทว	เทพย
โลกครุ	โลกครุ	โลกครุ	โลกครุ
โลกนนายก	โลกนนายก	โลกนนายก	โลกนนายก
นายก	นายก	นายก	นายก
สมนฺตจกฺขุ	สมนฺตจกฺขุ	-	สมันตจักขุ
โลกเชฏฺฐ	โลกเชษฐ	โลกเชฏฺฐ	โลกเชษฐ์, โลกยเชษฐา โลกเชษฐ
ธมฺมกาย	ธรมฺมกาย	-	-
ธมฺมภูต	ธรมฺมภูต	-	-
พฺรหฺมกาย	พฺรหฺมณฺนกาย	-	-
พฺรหฺมภูต	พฺรหฺมณฺนภูต	-	-
มหาวิร	มหาวิร	-	-
อรหฺนุต	อรฺหฺนุต	อรห	-
ภฺริปฺลฺลญ	ภฺริปฺรชฺญ	-	ภฺริเบญญา
วรปฺลฺลญ	วรปฺรชฺญ	-	-
โลกคฺคฺนนายก	โลกคฺรฺนนายก	-	-
นราสภ	นราสภ	นราสภ	นราสภ

ตารางที่ ๘ (ต่อ)

พระสมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนา		พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา	
ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต	บาลี	สันสกฤต
อาทิจพนฺธุ	อาทิตยพนฺธุ	-	อาทิตยพันธุ รวินษ์
สกุยมฺนิ	สากุยมฺนิ	สากุยมฺนิ	สากุยมฺนิ
สมณ โคตม	สรมณ เคาตม	สมณ โคตม	สรมณะ โคตรมะ
โคตม	เคาตม	โคตม	โคตม

จากการวิเคราะห์ข้อมูลจะเห็นว่า คำนามที่เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่เป็นภาษาบาลีสันสกฤตซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้ง ๔๖ คำนั้น เมื่อกวีนำมาใช้เป็นพระสมัญญานามซึ่งหมายถึง “พระพุทธเจ้า” ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้ง ๑๐ เรื่องนั้นแล้ว บางคำก็ถูกนำมาสร้างเป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า บางคำไม่ได้นำมาสร้างเป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า

สำหรับคำที่นำมาสร้างเป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้านั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาบางคำ เมื่อสำเร็จรูปแล้ว เป็นพระสมัญญานามภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต บางพระสมัญญานามเป็นภาษาสันสกฤต บางพระสมัญญานามเป็นเฉพาะภาษาบาลี ดังสรุปได้เป็นประเด็นดังต่อไปนี้

๑.๒.๑ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่นำไปจาก “ภาษาสันสกฤต” อย่างเดียว จำนวน ๓๕ พระสมัญญานาม จากพระสมัญญานามทั้งหมด ๔๖ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๗๗.๗๗ มีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจำนวน ๑๐ พระสมัญญานาม ที่มีได้นำมาประพันธ์เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา โดยใช้รูปศัพท์เดิม คือ “ธรมกาย, ธรมภูต, พุทฺหมนุกาย, พุทฺหมนุภูต, ทวิปโทตม, อนธรร, อรหุต, มหาวีร, วรปฺรชฺญ, โลกคุรุณายก” สาเหตุที่มีได้นำมาประพันธ์เนื่องจากพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าดังกล่าว มีเสียงลหุค่อนข้างมาก การสร้างเป็นพระสมัญญานามอาจจะยากในการอ่าน และพระสมัญญานามบางพระสมัญญานามดังกล่าว อาจหมายถึงศาสดาของศาสนาอื่นได้ กวีจึงไม่นำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ซึ่งนำไปจาก “ภาษาบาลี” อย่างเดียว จำนวน ๒๕ พระสมัญญานาม จากพระสมัญญานามทั้งหมด ๔๖ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๖๔.๔๔ มีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจำนวน ๑๖ พระสมัญญานาม ที่มีได้นำมาประพันธ์เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา โดยใช้รูปศัพท์เดิม ซึ่งปรากฏเป็นภาษาบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ “**ขมฺมราช, ขมฺมสุตฺตมิ, อนนฺทวิร, สุตฺตลา, จกฺขุมมา, ทวิปฺพุตฺตม, สมฺมุตฺตจกฺข, ขมฺมกาย, ขมฺมกฺกุต, พุรฺหมกาย, พุรฺหมกฺกุต, มหาวิร, ฐวิปฺลฺลญา, วรฺปฺลฺลญา, โลกคฺคฺคฺนาค, อาทิจฺจพฺพนฺธุ**”

๑.๒.๓ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่นำไปจาก “ภาษาบาลี” และ “ภาษาสันสกฤต” จำนวน ๒๘ พระสมัญญานาม จากพระสมัญญานามทั้งหมด ๔๖ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๖๒.๒๒ คือ **อังคิรฺส/อังคิรฺส/อังคิรฺส, นรสีห์/นรสีห์/นรสีห์, มุนินฺทะ/มุนินฺท, ตถาคฺต/ตถาคฺต, วินายก/วินายก, มหเส/มหิษี, สุตฺต/สุตฺต, ภาคะ/ภควันตะ/ภาค/ภคฺย/ภควันตะ/ภคฺนิตะ, พุทฺธ/พุทฺธ, สัมพุทฺธะ/สัมพุทฺธะ, มหามุนิ/มหามุนี, อนันตชิน/อนันตชิน, ชิน/ชิน, สัมมาสัมพุทฺธะ/สัมมาสัมพุทฺธะ, สยมญฺ/สวยมญฺ/สวญฺ, โลกนาถ/โลกนารถ/โลกนารถ/โลกยนาถ, สัพพัญญู/สรวเพชญ์/สรวเพชญ์, ทสพล/ทสพล, นรवर/นรवर, เทวเทว/เทพย, โลกครู/โลกครู, โลกนาค/โลกนาค, นายก/นายก, โลกเชฏฐ์/โลกเชษฐ์/โลกยเชษฐา/โลกเชษฐ, นรสถ/นรสถ, มุนิ/มุนิต, สมณโคตม/สรณะ โคตมะ, สากยมุนิ/สากยมุนี**

๑.๒.๔ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่มีได้นำมาประพันธ์เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาในรูปศัพท์เดิมทั้ง “ภาษาบาลี” และ “ภาษาสันสกฤต” จำนวน ๕ พระสมัญญานาม จากพระสมัญญานามทั้งหมด ๔๖ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๒๐.๐๐ คือ **อนนฺทวิร/อนนฺทวิร, ทวิปฺพุตฺตม/ทวิปฺโทตฺตม, ขมฺมกาย/ขมฺมกาย, ขมฺมกฺกุต/ขมฺมกฺกุต, พุรฺหมกาย/พุรฺหมนฺกาย, พุรฺหมกฺกุต/พุรฺหมนฺต, วรฺปฺลฺลญา/วรฺปฺรชฺญ, โลกคฺคฺคฺนาค/โลกคฺคฺนาค, มหาวิร/มหาวิร**

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทั้ง ๔๖ พระสมัญญานาม จากคัมภีร์พระพุทธศาสนา เมื่อนำมาใช้ประพันธ์เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะมีสถิติดังที่แสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๕ สถิติพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าที่ใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามพระพุทธเจ้า		คิดเป็นร้อยละ
ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต	
สพฺพบุญ	สรวบุญ	๑๔.๔๕
สตฺถุ, สตฺถา	ศาสฺตฺถ, ศาสฺตา	๕.๐๕
พุทฺธ	พุทฺธ	๗.๖๐
มุนิมฺหิ	มุนิมฺหิ	๕.๗๕
โลกนาถ	โลกนารถ, เลากุนารถ	๕.๗๕
ชิน	ชิน	๕.๔๓
ภควนฺตุ, ภควา	ภควตุ	๔.๓๔
ทสพล	ทสพล	๓.๒๖
โลกเชฏฺฐ	โลกเชษษฐ	๒.๕๘
สุคต	สุคต	๒.๕๓
สมณ โคตม	ศุรมณ เคาตม	๒.๕๓
สมฺมาสมฺพุทฺธ	สมฺมาสมฺพุทฺธ	๑.๔๔
ตถาคต	ตถาคต	๑.๔๔
สขมฺภู	สวขฺมฺ	๑.๐๘
ธมฺมราช	ธรมฺราช	๐.๗๒
องฺคิรฺส	องฺคิรฺส	๐.๗๒
จกฺขุมฺนฺตุ, จกฺขุมา	จกฺษุมฺนฺตุ	๐.๗๒
สกุยฺมฺนิ	สากุยฺมฺนิ	๐.๗๒
นราสภ	นราสภ	๐.๗๒
มุนินฺทุ	มุนินฺทร	๐.๗๒
นรสีห	นรสีห	๐.๓๖
วินายก	วินายก	๐.๓๖
มเหสี	มหรุชิ	๐.๓๖
ธมฺมสุสํมิ	ธรมฺมสุวามิน	๐.๓๖
นราร	นราร	๐.๓๖
เทวเทว	เทวเทว	๐.๓๖

ตารางที่ ๕ (ต่อ)

พระสมัญญานามพระพุทธเจ้า		คิดเป็นร้อยละ
ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต	
โลกคุรุ	โลกคุรุ	๐.๓๖
นายก	นายก	๐.๓๖
อาทิจุพณฺธุ	อาทิตยพณฺธุ	๐.๓๖
ภุริปฺลฺลญ	ภุริปฺรชฺญ	๐.๓๖
วรปฺลฺลญ	วรปฺรชฺญ	๐.๓๖
สมฺพุทฺธ	สมฺพุทฺธ	๐.๓๖
อนนฺตชิน	อนนฺตชิน	๐.๓๖
อรหนฺต	อรหนฺต	๐.๓๖
มุณินฺท	มุณินฺทร	-
อนธิวร	อนธิวร	-
ทวิปฺทฺตม	ทวิปฺโทตฺตม	-
สมนฺตจกฺขุ	สมนฺตจกฺขุ	-
โลกนายก	โลกนายก	-
โลกคุคฺคนายก	โลกคุคฺคนายก	-
ธมฺมกาย	ธมฺมกาย	-
ธมฺมภูต	ธมฺมภูต	-
พฺรหฺมกาย	พฺรหฺมณฺกาย	-
พฺรหฺมภูต	พฺรหฺมณฺภูต	-
มหาวิร	มหาวิร	-
มหามุณี	มหามุณี	-

จากตารางแสดงข้อมูลข้างต้นนั้น เป็นการแสดงพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่เป็นภาษาบาลีและสันสกฤต แต่เมื่อนำมาใช้เป็นสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้ง ๑๐ เรื่องนั้น จะนำมาจากพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อประพันธ์เป็น “คำแรก” (ไม่นับคำนำหน้าพระสมัญญานาม) โดยพระสมัญญานามที่ใช้มากที่สุด ๑๐ ลำดับแรก คือ สัพพัญญู, ศาสดา, พุทฺธะ, มุนี, โลกนาถ, ชินะ, ภควา,

ทศพล, โลกเชษฐ, นาคะ, สมณะ, สุกต ตามลำดับ และมีพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ๑๑ พระสมัญญานาม ที่มีในภาษาบาลีและสันสกฤต แต่ไม่พบว่าเป็น “คำแรก” ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ทั้ง ๑๐ เรื่อง คือ อนธวัร ทวีปทุตตม สมมุตจกขุ โลกนายน โลกคุณนายน ฆมมกาย ฆมมภูต พุรหมกาย พุรหมภูต มหาวีร มหามุณี

๑.๓ วรรณสร้อยพระนาม

วรรณสร้อยพระนาม คือ วรรณที่เรียกต่อไปจากคำนาม ทำหน้าที่ขยายเนื้อความวรรณนามให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น หรืออาจจะเป็นการกล่าวถึงพระคุณให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้มีความสำคัญ มีคุณวิเศษเหนือสามัญชน

ฉะนั้น วรรณสร้อยพระนาม ในพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น กวีได้สรรหาคำภาษาบาลีสันสกฤตมาประพันธ์ให้มีความอลังการ และมีสัมผัสคล้องจองกับวรรณนามซึ่งวางอยู่เบื้องหน้า โดยไม่มีกำหนดคำ และไม่มีกำหนดวรรคแล้วแต่จะคิดได้และประพันธ์ได้ ถ้าหากดูความหมายของสร้อยพระนามจะมีดังนี้

๑.๓.๑ ความหมายสร้อยพระนาม ๑ วรรค

ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก
ทรงเป็นผู้ลี้ภัยในพระธรรม
ทรงสามารถเอาชนะมารได้
ทรงเป็นผู้แนะนำสั่งสอนที่ยิ่งใหญ่
ทรงเป็นเผ่าพันธุ์ของพระอาทิตย์
ทรงเป็นใหญ่ในนรชน
ทรงเป็นอาจารย์ที่ดีค่าไม่ได้
ทรงเป็นผู้ที่มีศิลป์วิบุลย์
ทรงเป็นผู้ที่ยิ่งใหญ่กว่าครูทั้งหมด
ทรงเป็นผู้มีพระญาณ
ทรงเป็นผู้บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ
ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่

ทรงเป็นผู้ปราศจากค้นหาและระคะ
 ทรงเป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว
 ทรงเป็นผู้ยอดในโลก
 ทรงเป็นพระโอรสของกษัตริย์
 ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง
 ทรงเป็นผู้มีปัญญา
 ทรงเป็นครูของชาวโลก
 ทรงเป็นผู้เปรียบประดุจแก้วที่มีค่าในโลก

๑.๓.๒ ความหมายสร้อยพระนาม ๒ วรรค

ทรงเป็นผู้เยี่ยมยอด ทรงเป็นใหญ่ในโลก
 ทรงเป็นผู้ผ่านวิภูสงสาร ทรงเอาชนะมารได้
 ทรงเป็นใหญ่ในหมู่เทวดา ทรงเป็นผู้เจริญที่สุดในหมู่เทวดา
 ทรงเป็นที่พึ่งและเป็นผู้นำของนักปราชญ์ ทรงเปรียบประดุจแก้วที่เลิศ
 ทรงเป็นผู้เยี่ยมยอดในโลก ทรงเป็นผู้บริสุทธิ์และรุ่งเรืองที่สุด
 ทรงเป็นผู้มีไฟคือชัยชนะที่ขังไม่ได้ ทรงเป็นที่พึ่งใน ๓ ภพ
 ทรงเป็นเชื้อพระวงศ์แห่งพระอาทิตย์ ทรงเป็นผู้สร้างพระธรรมและ

รักษาพระธรรม

ทรงเป็นผู้นำซึ่งมีพระญาณอันเกิดขึ้นมาเอง ทรงเป็นดุจแก้วที่เป็นยอด
 ทรงเป็นผู้นำของเหล่าเทวดาและมนุษย์ ทรงเป็นผู้รักษาพระธรรมไว้
 ทรงเป็นครูที่ยิ่งใหญ่ ทรงเป็นผู้มีศีลอันบริสุทธิ์
 ทรงเป็นใหญ่ ทรงเป็นผู้มีพระคุณในหมู่พรหม มาร มนุษย์
 ทรงเป็นยอดในหมู่ผู้กล้า ทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมในโลก

๑.๓.๓ ความหมายสร้อยพระนาม ๓ วรรค

ทรงข้ามค้นหา ทรงบรรลุพระนิพพาน ผู้ทรงไว้ซึ่งความหลุดพ้น

๑.๓.๔ ความหมายสร้อยพระนาม ๔ พรรค

ทรงเพียบพร้อมในคุณสมบัติความเป็นพระพุทธเจ้า ทรงมีพระบารมีอันไพบูรณ์แล้ว ทรงมีพระทัยที่กว้างขวาง ทรงรับภาระในการสั่งสอน

๑.๓.๕ ความหมายสร้อยพระนาม ๕ พรรค

ทรงเอาชนะมารได้ ทรงประคับค้ำด้วยความบริสุทธิ์ ทรงเป็นยอดแห่งอัจฉริยะ ทรงเป็นใหญ่ในหมู่เทวดามนุษย์พรหมอสูร ทรงมีพระดำรัสที่ไพเราะ ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่ประเสริฐ และมีแต่ความโชคดี ทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยม ทรงเป็นผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง

๑.๔ คำเติมท้ายสร้อยพระนาม

คำเติมท้ายสร้อยพระนาม คือ คำที่วางไว้เป็นคำสุดท้าย ในสร้อยพระนามวรรคสุดท้าย จากการวิเคราะห์พบคำว่า “เจ้า, อาจารย์, องค์, บพิตร, อยู่เกล้า” ดังตัวอย่างเช่น

๑.๔.๑ คำว่า “เจ้า” ตามหลังพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้ง ๑๐ เรื่องนั้น พบว่ามีจำนวน ๒๑ คำ คิดเป็นร้อยละ ๗.๖๐ ดังตัวอย่างเช่น

พระศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้า

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๐๗)

พระพุทธศากยมุนีโคดมเจ้า

(ไตรภูมิกถา: ๓๖)

๑.๔.๒ คำว่า “อาจารย์” ตามหลังพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้ง ๑๐ เรื่องนั้น พบว่ามี ๑๕ คำ คิดเป็นร้อยละ ๕.๔๓ ดังตัวอย่างเช่น

สมเด็จพระชินนทรอาจารย์

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๔)

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ

(มหาเวสสันดรชาดก: ๑๖๕)

พระสาสดาจารย์

(มหาชาติคำหลวง: ๕๖)

๑.๔.๓ คำว่า “องค์” ตามหลังพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดี
พระพุทธศาสนาทั้ง ๑๐ เรื่องนั้น พบว่ามีจำนวน ๒ คำ คิดเป็นร้อยละ ๐.๗๒ ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ

(นันทนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

สมเด็จพระพุทธองค์

(นันทนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๕)

๑.๔.๔ คำว่า “บพิตร” ตามหลังพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดี
พระพุทธศาสนาทั้ง ๑๐ เรื่องนั้น พบว่ามีจำนวน ๑๕ คำ คิดเป็นร้อยละ ๖.๘๘ ดังต่อไปนี้

พระพุทธวิภากรวราลงกรณบพิตร

(นันทนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๔)

พระตถาคตทศพลบพิตร

(นันทนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๖)

สมเด็จพระมหาเมศวรโลกาจารย์บพิตร

(นันทนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๒)

๑.๔.๕ คำว่า “อยู่เกล้า” ตามหลังพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าใน
วรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้ง ๑๐ เรื่องนั้น พบว่ามีจำนวน ๓ คำ คิดเป็นร้อยละ ๑.๐๘
ดังต่อไปนี้

พระสมโพธิพุทธอยู่เกล้า

(มหาชาติคำหลวง: ๒)

พระสรเพชญ์พุทธอยู่เกล้า

(มหาชาติคำหลวง: ๑)

สมเด็จพระพุทธอยู่เกล้า

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๓)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า นอกเหนือจากนี้ พบว่ามีคำเดิมทำยสร้อยพระนามเป็นอย่างอื่นซึ่งมีลักษณะเป็นคำนาม คำคุณศัพท์ จำนวน ๒๐๗ พระสมัญญานามคิดเป็นร้อยละ ๗๘.๒๕

ความแตกต่างของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะที่แตกต่างกันพอสรุปได้ดังนี้ คือ

๑. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ไม่มีคำนำหน้าวรรคนาม แต่พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา มีคำนำหน้าวรรคนาม เช่น ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิคาय อุปปริณณาสก์ กล่าวไว้ว่า

เอวเมว โข อคฺคิเวสุสฺน อธิ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชติ อรห สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตุถา เทวมนุสฺसान พุทฺโธ ภควา

(สุตต. ม. อุปปริณณาสก: ๒๖๗)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะเห็นว่ามีความแตกต่างกันตรงที่มีคำนำหน้าวรรคนาม ดังนี้

ตารางที่ ๑๐ เปรียบเทียบพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนากับพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

พระสมัญญานาม ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	พระสมัญญานาม ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา
พุทธ	พระพุทธเจ้า (ไตรภูมิิกถา: ๑๕๖)
สมุมาสมุพุทธ	องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ปฐมสมโพธิกถา: ๗๓)
สตถา	พระศาสดาดุลยาจารย์ (มหาชาติคำหลวง: ๘๔)
ตถาคต	พระตถาคตทศพล (นันทโทปนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๕)

๒. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจำนวน ๔๖ พระสมัญญานามดังกล่าว จะไม่นำมาสมาสกันเมื่อปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ส่วนพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา หลาย ๆ คำทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตปะปนกันมาสร้างเป็นพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า สำเร็จรูปเป็น ๑ พระสมัญญานาม เช่น

ตารางที่ ๑๑ เปรียบเทียบพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา กับในวรรณคดีพระพุทธศาสนาด้านการสร้างคำ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา
พุทธ + ศากย + มุนี + โคตม	พระพุทธศากยมุนีโคตมเจ้า (ไตรภูมิิกถา: ๓๖)
สมุมาสมุพุทธ + สัพพัญญู	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธสัพพัญญู (ปฐมสมโพธิกถา: ๑๖๑)

ตารางที่ ๑๑ (ต่อ)

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา
ชิน + สีห + สัพพัญญู	สมเด็จพระชินสีห์สัพพัญญู (มหาเวสสันดรชาดก: ๖)
สมุมาสมพุทฺธ + โลกนาถ	พระสัมมาสัมพุทธโลกนาถ (ปฐมสมโพธิกถา: ๑๗๗)

๓. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจำนวน ๔๖ พระสมัญญานามดังกล่าว มีลักษณะสั้น ไม่มีคำลงท้าย ส่วนพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะมีคำลงท้าย เช่น

พระพุทธศากยมุณีโคดมเจ้า

(ไตรภูมิกถา: ๓๖)

สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธบรมนาถนราสภศาสดาจารย์

(มหาเวสสันดรชาดก: ๑๖๕)

สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธองค์

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

สมเด็จพระมหาเนสวาระโลกาจารย์บพิตร

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๒)

พระสรรเพชญ์พุทธอยู่เกล้า

(มหาชาติคำหลวง: ๑)

พระศาสดานายกโลกรรดยติลกเลอเกล้า

(มหาชาติคำหลวง: ๖๔)

พระชินนทอมรณนนายกคิลกธรรมธำรง

(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๖)

การปรับเปลี่ยนพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาใช้ในวรรณคดี- พระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำหลักมาจากพระ-
สมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีลักษณะการปรากฏ ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำหลักมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา ๑ คำ มีจำนวนพระสมัญญานามลักษณะนี้ จำนวน ๒๓ พระสมัญญา-
นามดังต่อไปนี้ คือ

๑.๑ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “ชิน” จำนวน ๗ พระ-
สมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระชินศรี

(มหาชาติคำฉันท์: ความเบี่ยงปลาย)

พระชินเนนทร์

(มหาชาติคำหลวง: ๒)

พระชินสีห์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๓๐)

พระชินศรี

(มหาชาติคำหลวง: ๑๐)

พระอนันตชินราช

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๕๘)

สมเด็จพระชินมารบพิตร

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๓)

สมเด็จพระชินเนนทราจารย์

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๔)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานาม คือ “ชิน” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๒.๘๕

๑.๒ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “พุทธ” จำนวน ๑๔ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้า

(ไตรภูมิอภินิหาร: ๑๕)

พระพุทธเจ้า

(ไตรภูมิอภินิหาร: ๔๑)

พระพุทธพิภรรมย์

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

สมเด็จพระพุทธโสศ

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

สมเด็จพระพุทธอยู่เกล้า

(นันทโศภนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๓)

สมเด็จพระผู้มีพุทธภาคย์

(นันทโศภนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๘)

พระสมโพธิพุทธอยู่เกล้า

(มหาชาติคำหลวง: ๒)

พระผู้เป็นบดีพุทธาจารย์

(มหาชาติคำหลวง: ๗)

พุทธางกูรอุดยโลกโมลี

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๑๖๓)

สมเด็จพระผู้มีพุทธภาคย์บวร

(นันทโศภนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๐)

สมเด็จพระพุทธญาณอนันต์

(นันทโศภนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๓)

พระพุทธรูปเจ้าผู้แป๊ะปราบพลมาร

(มหาชาติคำหลวง: ๘๓)

พระอรหาคูโณดดมบรมบพิตรพุทธรูปเจ้า

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๔)

พระพุทธรูปศรีสวากยบถกพสบรรพพิพัชพุทไธสุรยไพบูลยบรมาธิการ-
อนรรฆมหันตคโรพาราภิรมย์สมภารเพอมนนตยาภิ

(มหาชาติคำหลวง: ๘๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธรูปที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “พุทธร” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดี
พระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๕.๔๓

๑.๓ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “ทศพล” จำนวน ๖
พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระทศพล

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๑๕)

พระทศพลญาณ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๘๘)

สมเด็จพระทศพล

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๘)

สมเด็จพระทศพลธรรมาญาณ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

พระวิสุทธิเทพทศพลอนนตญาณยศยิ่ง

(มหาชาติคำหลวง: ๓๐๕)

มุนีนารถทศพล

(พระมาลัยคำหลวง: ๒๘๐)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “ทสพล” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๒.๑๖

๑.๔ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “โลกเชฏฐ” จำนวน ๒ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระโลกเชษฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๔๐)

พระโลกเชษฐาจารย์

(มหาชาติคำหลวง: ๒๔๒)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “โลกเชฎฐ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๒

๑.๕ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “ตถาคต” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระตถาคต

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๘)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “ตถาคต” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๑.๖ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “มุณีบุท” จำนวน ๒ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระมุณีโท

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

พระบรมพิชิตมารมุนินทร์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๖๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “มุนินุท” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๗๒

๑.๗ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สตฺถุ” หรือ “สตฺถา” จำนวน ๒๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระศาสดา

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๑๒)

พระศรีศาสดา

(มหาชาติคำหลวง: ๗)

บรมบาทศาสดา

(พระมัลลย์คำหลวง: ๒๕๘)

พระศาสดาบทพิตร

(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๓)

พระศาสดาจารย์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๗๕)

สมเด็จพระศาสดาจารย์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๗๗)

พระศรีศรีสรศาสดา

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๑)

พระผู้เป็นโลกยศาสดา

(มหาชาติคำหลวง: ๘)

พระศาสดาคุลาจารย์

(มหาชาติคำหลวง: ๕๖)

สมเด็จพระบรมศาสดา

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๘๗)

พระศาสดาอัครปิไยรส

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๓๑)

สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๕)

พระศาสดาบพิตรพิชิตมาร

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑๑)

สมเด็จพระคิลกโลกยสาชดาจารย์

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๐๒)

พระบรมศาสดาจารย์อัครปิยนุตร

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๓๑)

สมเด็จพระอนันตคุณอดุลยศาสดา

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๓)

พระศาสดาจุธาเทพบดินทร์อินทรอภัยสรุเสศสุรเชษฐจุลิศ

(มหาชาติคำหลวง: ๓๐๔)

พระศาสดาบพิตรพิชิตมาร

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑๑)

พระสโรนารดสาชดา

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๑)

พระศาสดามหารบรมไตรภพนารด

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑)

สมเด็จพระบรมนารดสาชดา

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๐)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้นคือ “สตฺถุ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า “ศาสฺตา” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะใช้คำว่า “ศาสฺตา” ทั้งหมด แต่อาจจะมีการคัดลอกเป็น “ส” “ษ” “ศ” บ้างในบางคำ โดยคิดเป็นร้อยละ ๘.๒๒

๑.๘ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สมุมาสมพุทฺธ”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระสมุมาสมพุทฺธเจ้า

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๘)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนาจำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้นคือ “สมุมาสมพุทฺธ” โดยคิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๑.๙ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “โลกนาถ” จำนวน ๘
พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระไตรโลกนาถ

(มหาชาติคำหลวง: ๕๑)

พระบรมโลกนาถ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๓๐)

พระบรมไตรโลกนาถ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๔๑๕)

สมเด็จพระบรมโลกนาถ

(มหาชาติคำฉันท์: ๔)

สมเด็จพระปิไต่ยบรมไตรยโลกนาถ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๕)

สมเด็จพระโลกนารถมุนีวรณ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๑)

สมเด็จพระมุนีวรณนิกรโลกนาถ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๓)

สมเด็จพระบรมไตรกวนะมณฑลสกลโลกนาถ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๓)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่พื้นฐานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “โลกนาถ” ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา บางคำใช้เป็นภาษาสันสกฤต คือ “โลกนารถ, โลกยนาถ” บ้าง เมื่อใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๒.๕๘

๑.๑๐ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สุกต” จำนวน ๖ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระบรมศรีสุกต

(มหาชาติคำฉันท์: ๑)

สมเด็จพระสุกต

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๒๕)

สมเด็จพระศรีสุกต

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๕๖)

สมเด็จพระบรมศรีสุกต

(มหาเวสสันดรชาดก: ๒)

สมเด็จพระสุกตชาประธาน

(นันทโศภนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๑)

พระศรีสุกตนิหตราคัตถา

(มหาชาติคำหลวง: ๑๒๐)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “สุกต” โดยคิดเป็นร้อยละ ๒.๒๒

๑.๑๑ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สพฺพบุญ” จำนวน ๑๖ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระสรรเพชญเจ้า

(ไตรภูมิกถา: ๑๕๖)

สมเด็จพระสังฆราช

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๗๖)

พระสรเพชญ์

(พระมัลลย์คำหลวง: ๒๓๕)

พระศรีสรเพชญ์

(มหาชาติคำหลวง: ๑๖๖)

พระบรมสรเพชญ์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๖๗)

องค์พระสังฆราชเจ้า

(ปฐมสมโพธิกถา: ๗๔)

สมเด็จพระสังฆราช

(มหาเวสสันดรชาดก: ๑๐)

สมเด็จพระสรเพชญ์

(มหาเวสสันดรชาดก: ๑)

พระศรีสรเพชญ์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๕๕)

สมเด็จพระศรีสรเพชญ์

(มหาเวสสันดรชาดก: ๓)

สมเด็จพระบรมสรเพชญ์

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๗)

พระสรเพชญ์

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๘)

สมเด็จพระอนันตญาณสังฆราช

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๐๕)

พระสรเพชญ์ผู้เผด็จค้ำคั่นหาอุปมาภิสมพุทธทรงวิมุตเสวตรฉัตร

(มหาชาติคำหลวง: ๓๐๖)

พระสรเพชญ์มุนีสุรโมลีปิ่นเกล้าเจ้าจอมโลก

(พระมัลลย์คำหลวง: ๒๔๐)

สมเด็จพระสังฆราช

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๓)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “สพฺพบุญ” ซึ่งภาษาสันสกฤตใช้คำว่า “สรวฺชญ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาใช้ทั้งคำว่า “สรวชญ” หรือ “สรวชญ์” ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต จำนวน ๑๐ พระสมัญญานาม และ “สัพพัญญ” ซึ่งเป็นภาษาบาลี จำนวน ๖ พระสมัญญานาม โดยทั้งหมดคิดเป็นร้อยละ ๕.๑๐

๑.๑๒ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “นรพร” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระนรพรพากษา

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๑)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “นรพร” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๑.๑๓ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “ภควนฺตุ” หรือ “ภควา” จำนวน ๖ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภคยอุคคมา

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๑๕)

พระผู้มีพระภคยพิมล

(มหาชาติคำหลวง: ๓)

สมเด็จพระภคันตบพิตร

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๕๐)

พระภควันตบพิตร

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๖)

สมเด็จพระผู้ทรงพระภักเจ้า

(มหาเวสสันดรชาดก: ๔)

พระภควันตมุนี

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๐๐)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ “ภควนุตฺ” หรือ “ภควา” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๒.๑๘ จากพระสมัญญานามที่ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมด โดยเมื่อใช้สร้างพระสมัญญานาม ของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาจะมีลักษณะยาวขึ้น มีรูปศัพท์หลายคำ คือ ภากย ภกนุต ภควนุต ภาก ล้วนเป็นศัพท์เดียวกันของ ภค ธาตุ นั่นเอง

๑.๑๔ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สยมฺภู” จำนวน ๒ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระสวยมฺภูญาณ

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๑)

พระสวยมฺภูวนารถบวร

(มหาชาติคำหลวง: ๗)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “สยมฺภู” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๗๒

๑.๑๕ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “ภูริปฺลฺยุ” จำนวน ๒ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระภูริเบญญา

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๘)

พระภูริเบญญาญาณวิเสส

(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “ภริปญฺญ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๗๒

๑.๑๖ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “วินายก” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระวินายกคิลกโลโกสวรัย

(มหาชาติคำหลวง: ๑๑๓)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “วินายก” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๗๖

๑.๑๗ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “นายก” จำนวน ๒ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระมนายกคิลกโลกยมกุฏอดคมวิสุทธัชชาล

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๔๔)

พระนาถนายก

(มหาชาติคำหลวง: ๘๐)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “นายก” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๗๒

๑.๑๘ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สมณโคตม” จำนวน ๓ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระสมณโคตม

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๐๒)

สมเด็จพระ**สรณโคตโมคมา**

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๑)

สมเด็จพระ**สรณโณคตมวิสุทธ**

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๓)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “สมณ + โคตม” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะใช้นำมาผสมกันจะมีคำว่า “สมณ” อยู่หน้า และคำว่า “โคตม” อยู่หลัง ในภาษาไทยนิยมใช้ “โคตม” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๗๒

๑.๑๕ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “นรสีห” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระ**นรสีหุนิวัณ**

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๒)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ “นรสีห” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๑.๒๐. พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “องฺกิริส” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระ**องฺกิริสโตครบวรมนิรพิพงษ์**

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ “องฺกิริส” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๑.๒๑ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “อาทิจงพนฺธุ”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระไตรโลกยมนิศรีสุนทร**าทิตพงษ์**ดำรงพระจรรยาปิฎก
(มหาชาติคำหลวง: ๑๕๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ “อาทิจงพนฺธุ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ในที่นี้ใช้
“อาทิตยพงษ์” คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๑.๒๒ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สกุยมุนิ” จำนวน
๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระ**ิสากยมุนี**นารรรถวิวงษ์
(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๓ พระสมัญญานามนั้น คือ “สกุยมุนิ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดี-
พระพุทธศาสนา จะใช้ “สากยมุนี” หรือ “สากยมุนี” คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๑.๒๓ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “โคตม” จำนวน ๒
พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระ**โคตม**จอมภพ
(พระมัลลย์คำหลวง: ๒๗๓)
สมเด็จพระ**ิปทุคโคตม**เจ้า
(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๑)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “โคตม” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระ-
พุทธศาสนาคิดเป็นร้อยละ ๐.๓๒

๑.๒๔ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สมพุทฺธ” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระสัมพุทฺธชาติย

(มหาชาติคำหลวง: ๓)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่พื้นฐานจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “สมพุทฺธ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดี-พระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๑.๒๕ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “นราสภ” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระบรมนราสภ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๗๕)

สมเด็จพระบรมนราสภ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๕๓)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่พื้นฐานจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานามนั้น คือ “นราสภ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดี-พระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

สรุปพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีการ ประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้หมายถึง “พระพุทธเจ้า” โดยมีที่มาจากพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ พระสมัญญานาม มีรูปแบบ ๒๔ แบบ มีจำนวนพระ-สมัญญานาม ๕๕ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๓๔.๐๐

๒. พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีพระสมัญญานามหลักจากคัมภีร์
พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ คำ มีรูปแบบ ๒๓ รูป จำนวน ๔๐ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้ คือ

๒.๑ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สพฺพบุญ + พุทฺธ”
จำนวน ๑๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สรรเพ็ชญ์พุทฺธติลก

(สมุทฺธโฆษกคำฉันท์: ๒๔๔)

พระพุทฺธสรรเพชญ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๒๑)

พระสัพพัญญุพุทฺธเจ้า

(ปฐมสมโพธิกถา: ๕๗)

พระสรรเพชญพุทฺธเจ้า

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๓๓)

องค์พระศรีสรรเพชญพุทฺธเจ้า

(ปฐมสมโพธิกถา: ๕๕)

พระสรรเพ็ชญ์พุทฺธบพิตร

(มหาชาติคำหลวง: ๖)

พระสรรเพ็ชญ์พุทฺธอยู่เกล้า

(มหาชาติคำหลวง: ๑)

สมเด็จพระสรรเพ็ชญ์พุทฺธเจ้า

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๗)

สมเด็จพระสรรเพ็ชญ์พุทฺธองค์

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

สมเด็จพระสรรเพ็ชญ์พุทฺธทิวากร

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๓)

พระสร้อยสรรเพ็ชญ์พุทฺธรัตนอนาวรณญาณ

(มหาเวสสันดรชาดก: ๑๕๓)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “สพฺพบุญ + พุทฺธ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน ส่วนใหญ่มีคำว่า “สพฺพบุญ” อยู่หน้า และคำว่า “พุทฺธ” อยู่หลัง และคำว่า “สพฺพบุญ” นั้นนิยมใช้น้อย จะนิยมใช้ภาษาสันสกฤตคือ “สรวเพชฌ” หรือ “สรวเพชญ” โดยสรุปแล้วคิดเป็นร้อยละ ๓.๕๘

๒.๒ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “ชิน + สมณโคตม”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระชินสีห์สมณโคตม

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๗๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๓ พระสมัญญานามนั้น คือ “ชิน+สมณโคตม” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน คำว่า “โคตม” นั้นภาษาไทยใช้ “โคตม” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๓ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “พุทฺธ + มุนินฺท”
จำนวน ๒ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระพุทฺธมุนินท

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๖๒)

สมเด็จพระพุทฺธมุนินทร

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๗๘)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “พุทฺธ + มุนินฺท” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกันโดยมีมีคำว่า “พุทฺธ” อยู่หน้า และคำว่า “มุนินฺท” อยู่หลังซึ่งในที่นี้ใช้ในรูปภาษาสันสกฤต คือ “มุนินฺทร” แต่รัสสะอี เป็น อิ คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๒

๒.๔ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “พุทธ + ชิน” จำนวน
๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระพุทธชินวร

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๓๖)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “พุทธ + ชิน” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดี
พระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “พุทธ” อยู่หน้า และคำว่า “ชิน” อยู่หลัง คิดเป็น
ร้อยละ ๐.๓๖

๒.๕ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สมุมาสมพุทธ +
โลกนาถ” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระสัมมาสัมพุทธโลกนาถ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๗๘)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “สมุมาสมพุทธ + โลกนาถ” เมื่อ
นำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “สมุมาสมพุทธ” อยู่หน้า และ
คำว่า “โลกนาถ” อยู่หลัง คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๖ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “ชิน + สัพพัญญู”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระชินสีห์สัพพัญญู

(มหาเวสสันดรชาดก: ๖)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “ชิน + สัพพัญญู” เมื่อนำมาใช้ใน

วรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “ชิน” อยู่หน้า และคำว่า “สพฺพผลฺล” อยู่หลัง คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๓ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “ชิน + ทสพล”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระ**ชินนทรทสพล**

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๔๘)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “ชิน + ทสพล” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “ชิน” อยู่หน้า และคำว่า “ทสพล” อยู่หลัง แต่นิยมใช้ภาษาสันสกฤต คือ “ทสพล” คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๔ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “ชิน + สตฺถุ” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระบรมมาร**ชินสาชดา**

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “ชิน + สตฺถุ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “ชิน” อยู่หน้า และคำว่า “สตฺถุ” อยู่หลัง แต่นิยมใช้ภาษาสันสกฤตคือ “สาชดา” ภาษาไทยออกเสียงเป็น “สาสดา” แต่ด้วยการคัดลอกพระสมัญญานามนี้อาจจะเขียนผิดเป็น “สาชดา” คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๕ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “ชิน + นายก” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระ**ชินนทรอมรณนายก**คิลกธรรมธำรง

(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๖)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “ชิน + นายก” เมื่อนำมาใช้ใน วรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “ชิน” อยู่หน้า และคำว่า “นายก” อยู่หลัง คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๑๐ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “จกขุมา + สพุพญญ” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระ จกขุมาสรเพชฌ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๔)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “จกขุมา + สพุพญญ” เมื่อนำมาใช้ใน วรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “จกขุมา” อยู่หน้า และนิยมใช้ภาษา- สันสกฤตแทน คือ “จกขุมา” และคำว่า “สพุพญญ” อยู่หลัง นิยมใช้ภาษาสันสกฤตแทน คือ “สรเพชฌ” คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๑๑ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “นรสีห + สุกต” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระ นรสีหสุกต

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “นรสีห + สุกต” เมื่อนำมาใช้ใน วรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “นรสีห” อยู่หน้า และคำว่า “สุกต” อยู่ เบื้องหลัง คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๑๒ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สตฺถุ + สพุพฺพญฺญ”
จำนวน ๒ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระสาธดาธิบดีพัญญ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๐)

พระสรเพชดาญาณอารยเทพมุนยพิศุทธสาสดา

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑๑)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “สตฺถุ + สพุพฺพญฺญ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “สตฺถุ” อยู่หน้า และคำว่า “สพุพฺพญฺญ” อยู่เบื้องหลัง แต่บางคำก็ใช้คำว่า “สพุพฺพญฺญ” อยู่ข้างหน้า และใช้คำว่า “สตฺถุ” อยู่ข้างหลัง ทั้งสองคำนี้จะนิยมใช้ภาษาสันสกฤต คือ “สาธดา” หรืออาจจะคัดลอกเป็น “สาสดา” และคำว่า “สรเพชญ์” หรือ “สรเพชดา” คิดเป็นร้อยละ ๐.๗๒

๒.๑๓ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สตฺถุ + โลกนาถ”
จำนวน ๒ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระสาธดาจารย์โลกยนาถ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

พระบรมโลกนาถสาสดา

(มหาเวสสันดรชาดก: ๒)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “สตฺถุ + โลกนาถ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “สตฺถุ” หรือภาษาสันสกฤตใช้ “สาธดา” อยู่หน้า แต่ภาษาไทยนิยมใช้คำว่า “สาสดา” ในที่นี้คัดลอกเป็น “สาธดา” และมีคำว่า “โลกนาถ” อยู่เบื้องหลัง แต่ใช้คำว่า “โลกยนาถ” คิดเป็นร้อยละ ๐.๗๒

๒.๑๔ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สตฺถุ + ตถาคต”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระศาสดาตถาคต

(มหาชาติคำหลวง: ๑๕๒)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “สตฺถุ + ตถาคต” เมื่อนำมาใช้ใน
วรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “สตฺถุ” หรือภาษาสันสกฤตใช้ “สาสุตา”
อยู่หน้า แต่ภาษาไทยนิยมใช้คำว่า “ศาสดา” ในที่นี้คัดลอกเป็น “สาสดา” และมีคำว่า “ตถาคต” อยู่
เบื้องหลัง คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๑๕ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สตฺถุ + นายก”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระศาสดานายก โลกรรณดิลกเลอเกล้า

(มหาชาติคำหลวง: ๖๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “สตฺถุ + นายก” เมื่อนำมาใช้ใน
วรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “สตฺถุ” หรือภาษาสันสกฤตใช้ “สาสุตา”
อยู่หน้า แต่ภาษาไทยนิยมใช้คำว่า “ศาสดา” และมีคำว่า “นายก” อยู่เบื้องหลัง คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๑๖ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “ตถาคต + ทสพล”
จำนวน ๒ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระตถาคตทสพล

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๕)

พระตถาคตทสพลบพิตร

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “ตถาคต + ทสพล” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “ตถาคต” และมีคำว่า “ทสพล” อยู่เบื้องหลัง ภาษาสันสกฤตใช้ว่า “ทสพล” คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๒

๒.๑๓ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “อังกิรส + สตถุ”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระอังกิรรัตสมิธดา

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๓๘)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “อังกิรส + สตถุ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “อังกิรส” และมีคำว่า “สตถุ” อยู่เบื้องหลัง ภาษาสันสกฤตใช้ “สาธดา” ภาษาไทยใช้ “สาธดา” ในที่นี้เขียนเป็น “สาธดา” คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๑๔ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สุคต + สตถุ”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระสุคตสาธดา

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๔๘)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “สุคต + สตถุ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “สุคต” และมีคำว่า “สตถุ” อยู่เบื้องหลัง ภาษาสันสกฤตใช้ว่า “สาธดา” ภาษาไทยใช้ “สาธดา” แต่ในที่นี้เขียนเป็น “สาธดา” คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๑๕ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “โลกเชฏฐ + สัพพญญ” จำนวน ๒ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระบรมโลกเชฏฐ์บวรสรเพชญ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๖๓)

บรมนารถบพิตรวิจิตรมารภิมตอลงกภูวิสุทธิ์พระจอมมกุฎมหัศจรรย์ อมร
รสรพสุรพรหม บังคมบทธรรเจด ประเสริฐสวัสดิ์คัมภีโรโลกเชฏฐไตรพิธ โมลิตจุรณณิศรี
สรเพชญดาญาณ

(พระมัลลย์คำหลวง: ๒๔๐)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “โลกเชฏฐ + สัพพญญ” เมื่อนำมาใช้
ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “โลกเชฏฐ” และมีคำว่า “สัพพญญ” ซึ่ง
ในที่นี้ใช้ “สรเพชญ” อยู่เบื้องหลัง คิดเป็นร้อยละ ๐.๗๒

๒.๒๐ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “โลกนาถ + ตถาคต”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระบรมไตรโลกยนารถตถาคต

(มหาชาติคำหลวง: ๓๓๘)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “โลกนาถ + ตถาคต” เมื่อนำมาใช้ใน
วรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “โลกนาถ” อยู่หน้าซึ่งในที่นี้ใช้รูปภาษา-
สันสกฤต คือ “นารถ” และมีคำว่า “ตถาคต” อยู่เบื้องหลัง คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๒๑ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “โลกครุ + โลกนาถ”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระโลกครุรงอุดมคเคชมหิมาพรหมมินทรามรณรคุณสกลไตรโลกยนาถา

(นันทโทปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๓)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “โลกจรุ + โลกนาถ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน โดยมีคำว่า “โลกจรุ” อยู่หน้าและมีคำว่า “โลกนาถ” อยู่เบื้องหลัง คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๒๒ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “มุณินุท + สพุพญญ” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระมุณินทรนารถสรรเพ็ชฌ์

(นันทโทปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๒)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๓ พระสมัญญานามนั้น คือ “มุณินุท + สพุพญญ” เฉพาะคำว่า “สพุพญญ” ในที่นี้ใช้ภาษาสันสกฤต คือ “สรรเพ็ชฌ์” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๒๓ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “มเหสิ + สตุถุ” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระมุนีมหิรีสาสดา

(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “มเหสิ + สตุถุ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน คำว่า “มเหสิ” และ “สตุถุ” หรือ “สตุธา” ในที่นี้ใช้ “มหิรี” และ “สาสดา” ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤตแทน คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๒๔ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สยมภู + นายก”
จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระสยมภูวนารถนายก

(มหาชาติคำหลวง: ๖)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก
คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ พระสมัญญานาม นั้น คือ “สยมภู + นายก” เมื่อนำมาใช้ใน
วรรณคดี พระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๒.๒๕ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “นราสภ +
สตฺตา” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระนราสภศาสดาจารย์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๕๘)

สมเด็จพระนราสภศาสดาจารย์

(มหาชาติคำฉันท์: ความเบื่องปลาย)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมา
จากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒ พระสมัญญานามนั้น คือ “นราสภ + สตฺตา (สตฺตา)” ในที่นี้ใช้ในรูปแบบ
ภาษาสันสกฤต คือ “สาตฺตา” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน คิดเป็น
ร้อยละ ๐.๓๒

สรุปพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มี
การประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้หมายถึง “พระพุทธเจ้า” โดยมีที่มาจากพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่
ปรากฏคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ คำ มีรูปแบบ ๒๕ รูปแบบ จำนวนพระสมัญญานาม ๔๐
พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๑๔.๐๐

๓. พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีพระสมัญญานามหลักมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา ๓ คำ มีรูปแบบ ๕ รูปแบบ จำนวน ๕ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้ คือ

๓.๑ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “มเหสี + สุตต + ทสพล” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

(นันทโศภนทศพรคำหลวง: ๑๘๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๓ พระสมัญญานามนั้น คือ “มเหสี + สุตต + ทสพล” เมื่อนำมาใช้ ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะใช้นามมาสักกัน คำว่า “ทสพล” ในที่นี้ใช้ “ทศพล” ซึ่งเป็น ภาษาสันสกฤตแทน เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๓.๒ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “โลกเชฏฐ + สตถุ + สมุมาสมพุทฺธ” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระบรมโลกเชฏฐศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

(ปฐมสมโพธิกถา: ๔๒๓)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๓ พระสมัญญานามนั้น คือ “โลกเชฏฐ + สตถุ + สมุมาสมพุทฺธ” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะใช้นามมาสักกัน คำว่า “สตถุ” ในที่นี้ใช้ “ศาสดา” หรือ “ศาสดา” ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๓.๓ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “สตถุ + โลกครู + สยมภู” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระศาสดาจุลาโลกครูสวยมภูญาณุสนธิ

(มหาชาติคำหลวง: ๒๐๑)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๓ พระสมัญญานามนั้น คือ “สตฺถุ + โลกฺครุ + สยมฺภู” เมื่อนำมาใช้ ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน คำว่า “สตฺถุ” ในที่นี้ใช้ “สาธตา” แต่คัดลอกเป็น “สาธดา” คำว่า “โลกฺครุ” ใช้เป็น “โลกฺรุ” และคำว่า “สยมฺภู” ใช้เป็น “สวยมฺภู” ซึ่งเป็นภาษา สันสกฤต คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๓.๔ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “โลกฺครุ + สยมฺภู + นายก” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระไตร โลกฺครุสวยมฺภูญาณายกคิลกรัตนจุทา

(มหาชาติคำหลวง: ๒๔๘)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๓ พระสมัญญานามนั้น คือ “โลกฺครุ + สยมฺภู + นายก” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน คำว่า “โลกฺครุ” ในที่นี้ใช้ “โลกฺรุ” และ คำว่า “สยมฺภู” ใช้เป็น “สวยมฺภู” ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๓.๕ พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำว่า “พุทฺธ + สกฺยมฺนิ + โคตม” จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระพุทฺธศากยมฺนิโคตมเจ้า

(ไตรภูมิกถา: ๓๖)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๓ พระสมัญญานามนั้น คือ “พุทฺธ + สกฺยมฺนิ + โคตม” เมื่อนำมาใช้ ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำมาสมาสกัน คำว่า “สกฺย” ในที่นี้ใช้ “ศากฺย” ซึ่งเป็นภาษา สันสกฤต คำว่า “มฺนิ” ใช้เป็น “มฺนึ” และคำว่า “โคตม” ใช้เป็น “โคตม” คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

สรุปพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีการ ประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้หมายถึง “พระพุทธเจ้า” โดยมีที่มาจากพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่

ปรากฏคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๓ คำ มี ๕ รูปแบบ จำนวน ๕ พระสมัญญานาม คิดเป็น ร้อยละ ๒.๐๐

๔. พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีพระสมัญญานามหลักมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนา ๔ คำ มีรูปแบบ ๑ รูปแบบ จำนวน ๑ พระสมัญญานาม คือ “สพฺพบุญ + พุทฺธ + นราสภ + สตุถา” ดังต่อไปนี้คือ

สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธบรมนาถนราสภศาสดาจารย์
(มหาเวสสันดรชาดก: ๑๖๕)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๔ พระสมัญญานามนั้น คือ “สพฺพบุญ + พุทฺธ + นราสภ + สตุถ (สตุถา)” เมื่อนำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะใช้นามมาสกน คำว่า “สพฺพบุญ” ในที่นี้ใช้ “สรรเพชญ์” คำว่า “สตุถ” ใช้เป็น “ศาสตา” หรือ “ศาสดา” ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖

๕. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีได้นำคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีได้ใช้พระสมัญญานามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นคำหลัก ในการประพันธ์นั้น ผู้วิจัยพบว่ามีทั้งหมด ๑๑ พระสมัญญานาม โดยปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนาดังนี้

๕.๑ นันทโพนันทสูตร จำนวน ๒๕ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระสาทยสิหรัทษา

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๓)

สมเด็จพระมหาสุทรรยา

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๒)

สมเด็จพระบรมเชรรยา

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๓)

พระพุทธทิวาการวรรณบพิตร

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๔)

สมเด็จพระอริบดินทร์เชรรยาโลกาจารย์

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๔)

สมเด็จพระธรรมธราชวามินทร

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๐)

สมเด็จพระมหาธีรบรร

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๓)

สมเด็จพระสังฆิตสวราจารย์

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๕)

สมเด็จพระญาณสมณตรการ

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๕)

สมเด็จพระคิลโลภยวิสุทธิ

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๑)

สมเด็จพระอรุณพันธุวาทายบพิตร

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๑)

สมเด็จพระโลกยโมลิตบรร

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๖)

สมเด็จพระโลกยพำนักนิสสกล

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๔)

สมเด็จพระบรมโลโกตตราริทธิคุณ

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๒)

สมเด็จพระรรคสรณาวะโลกย

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๓)

สมเด็จพระบรมไตรโลกาภิวัต

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๒)

สมเด็จพระโลกยวิทูเบญญกฤษ

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๔)

สมเด็จพระโมลีศรีโลกาภรณ์

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๒๒๕)

สมเด็จพระอนันตญาณ

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๒๒๕)

สมเด็จพระนเรศวรราชพิตร

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๑๕๔)

สมเด็จพระวิสุทธิเทพคานูนีรณ

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๑๕๕)

สมเด็จพระมหาเมศวรราชภาณุราชพิตร

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๒๓๒)

พระโลกิศจนาค

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๑๕๒)

สมเด็จพระนารายณ์ราชพิตร

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๒๒๓)

สมเด็จพระนเรศวรราช

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๑๕๒)

สมเด็จพระบรมไตรภพนารายณ์

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๑๕๒)

สมเด็จพระนเรศวรราช

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๑๗๒)

สมเด็จพระนเรศวรราช

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๒๒๕)

สมเด็จพระนเรศวรราช

(นันทบทสนธิ์คำหลวง: ๒๒๕)

๕.๒ มหาชาติคำหลวง จำนวน ๒๓ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระศรีนารายณ์

(มหาชาติคำหลวง: ๔)

พระมาราภิเษกธรรมาภิเศก

(มหาชาติคำหลวง: ๓๑๓)

พระภูริบวรญาณมหาเถร

(มหาชาติคำหลวง: ๑๒๑)

พระผู้เป็นเจ้าเกล้าสงสารมารพิชิต

(มหาชาติคำหลวง: ๘๔)

พระมาราภิเษกธรรมาภิเศก

(มหาชาติคำหลวง: ๓๓๐)

พระผู้ผจญเบญจกามพิษ

(มหาชาติคำหลวง: ๑)

พระผู้กัลยาณพิเศษ

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

พระผู้มีญาณ

(มหาชาติคำหลวง: ๓)

พระศรีธรรมาภิเศก

(มหาชาติคำหลวง: ๔)

พระผู้ทรงทิพจักขุ

(มหาชาติคำหลวง: ๔)

พระผู้ผ่านสงสาร

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

พระผู้รทกษ

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

สมเด็จพระเจ้าทรงญาณ

(มหาชาติคำหลวง: ๖)

พระผู้ทรงธรรมบพิตร

(มหาชาติคำหลวง: ๓๑)

พระผู้ทรงธรรมสรพฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๔๕)

สมเด็จพระเจ้าสละบาปเบญจกาม

(มหาชาติคำหลวง: ๖๖)

พระผู้มีญาณยศยิ่ง

(มหาชาติคำหลวง: ๕๐)

พระอนนต์วิรอมรแมนมานุษยปรมุชาณูชลี

(มหาชาติคำหลวง: ๕๓)

พระไตรโลกุตตมพรหมมารทรจฐา

(มหาชาติคำหลวง: ๒๓๕)

พระไตรโลกยมุณีศรีสุรินทราทิตพงษ์ดำรงพระจรรยาปิฎก

(มหาชาติคำหลวง: ๑๕๕)

พระผู้บำเพ็ญบุญอตุลยเดชไชยไตรภพนารถ

(มหาชาติคำหลวง: ๘๘)

พระไตรโลกยมุณีนารถ

(มหาชาติคำหลวง: ๑๕๓)

พระมุณีนารถ

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

๕.๓ ปฐมสมโพธิกถา จำนวน ๑๔ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระโลกุตมาจารย์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๖)

สมเด็จพระมหาสัตว์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๖๖)

สมเด็จพระพิชิตมาร

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๒)

สมเด็จพระบรมนราสภ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๕๓)

สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑)

สมเด็จพระบรมครู

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๗๘)

สมเด็จพระอนันตญาณมุนี

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๓๘)

พระมหาสมณะ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๓๓)

สมเด็จพระพิชิตมารพุทธังกรราช

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๖๑)

พระมหาสมณลักยบุตร

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๕๔)

สมเด็จพระมุนีนาถ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๑๕)

พระมุนีนาราชบุตร

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๓๕)

พระมุนีนาราชโอรส

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๓๔)

๕.๔ มหาชาติคำฉันท์ มีใช้ทั้งหมด ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระผู้ทรงบุญลิริ

(มหาชาติคำฉันท์: ๒)

๕.๕ มหาเวสสันดรชาดก จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้า

(มหาเวสสันดรชาดก: ๕)

๕.๖ สมุทโฆษคำฉันท์ จำนวน ๑ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้

พระมุนีวร

(สมุทโฆษคำฉันท์: ๑)

ผลการวิจัยพบว่า การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีได้นำมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยกวีเป็นผู้แต่งขึ้นมาเอง ให้มีความหมายอ้างอิงถึง “พระพุทธเจ้า” มีทั้งหมด ๖๕ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๒๕.๐๐ ของพระสมัญญานามทั้งหมด โดยพระสมัญญานามหมวดนี้มีพื้นฐานจาก ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาไทย และ ภาษาเขมร ในการประพันธ์ ในการแปลเพื่อหาความหมาย จำเป็นต้องแปลตามแบบภาษาบาลีสันสกฤต คือ แปลจากศัพท์หลังไปหาศัพท์หน้า

สรุปผลการวิจัยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ซึ่งมีที่มาจากพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะการปรากฏดังต่อไปนี้

๑. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำหลักนำมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ คำ คิดเป็นร้อยละ ๓๔.๐๐ โดยสามารถแสดงตารางการปรากฏได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๒ สถิติพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๑ คำ

ที่	พระสมัญญานามในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา	จำนวนพระสมัญญานาม ที่ใช้ในวรรณคดี	คิดเป็นร้อยละ
๑.	สตฺถุ (สตฺถา)	๒๓	๘.๐๐
๒.	พุทธ	๑๕	๕.๐๓
๓.	สพฺพบุญ	๑๕	๕.๐๓
๔.	ชิน	๓	๒.๘๕
๕.	สุคต	๖	๒.๒๒
๖.	ทสพล	๖	๒.๒๒
๗.	โลกนาถ	๕	๑.๘๑
๘.	ภควนฺตุ (ภควา)	๕	๑.๘๑
๙.	โลกเชฏฐ	๒	๐.๗๒
๑๐.	โคตม	๒	๐.๗๒

ตารางที่ ๑๒ (ต่อ)

ที่	พระสมัญญานามในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา	จำนวนพระสมัญญานาม ที่ใช้ในวรรณคดี	คิดเป็นร้อยละ
๑๑.	กิริยปัญญา	๒	๐.๓๒
๑๒.	สมณ โคตม	๒	๐.๓๒
๑๓.	สยมภู	๒	๐.๓๒
๑๔.	มุนินุท	๒	๐.๓๒
๑๕.	นายก	๒	๐.๓๒
๑๖.	นราสภ	๒	๐.๓๒
๑๗.	ตถาคต	๑	๐.๓๖
๑๘.	สมมาสมพุทธ	๑	๐.๓๖
๑๙.	นราร	๑	๐.๓๖
๒๐.	วินายก	๑	๐.๓๖
๒๑.	นรสีห	๑	๐.๓๖
๒๒.	องศ์ริศ	๑	๐.๓๖
๒๓.	อาทิจพนุฑ	๑	๐.๓๖
๒๔.	สกุยมุนิ	๑	๐.๓๖
๒๕.	สมพุทธ	๑	๐.๓๖

๒. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ คำ คิดเป็นร้อยละ ๑๔.๐๐ โดยสามารถแสดงตารางการปรากฏได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๓ สถิติพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒ คำ

ที่	พระสมัญญานามในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา	จำนวนพระสมัญญานาม ที่ใช้ในวรรณคดี	คิดเป็นร้อยละ
๑.	สพฺพปัญญา + พุทธ	๑๑	๓.๕๘

ตารางที่ ๑๓ (ต่อ)

ที่	พระสมัญญานามในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา	จำนวนพระสมัญญานาม ที่ใช้ในวรรณคดีฯ	คิดเป็นร้อยละ
๒.	พุทธ + มุนินท	๒	๐.๖๒
๓.	สตถุ (สตถา) + สัพพัญญ	๒	๐.๖๒
๔.	ตถาคต + ทสพล	๒	๐.๖๒
๕.	นราสภ + สตถุ (สตถา)	๒	๐.๖๒
๖.	สตถุ (สตถา) + โลกนาถ	๒	๐.๖๒
๗.	ชิน + สัพพัญญ	๑	๐.๓๑
๘.	ชิน + ทสพล	๑	๐.๓๑
๙.	ชิน + สตถุ (สตถา)	๑	๐.๓๑
๑๐.	ชิน + นายก	๑	๐.๓๑
๑๑.	จกขุมา+สัพพัญญ	๑	๐.๓๑
๑๒.	นรสีห + สุกต	๑	๐.๓๑
๑๓.	สมมาสมพุทธ + โลกนาถ	๑	๐.๓๑
๑๔.	สตถุ (สตถา) + ตถาคต	๑	๐.๓๑
๑๕.	องคิรสี + สตถุ (สตถา)	๑	๐.๓๑
๑๖.	โลกเชฏฐ+ สัพพัญญ	๑	๐.๓๑
๑๗.	โลกนาถ+ตถาคต	๑	๐.๓๑
๑๘.	โลกครุ + โลกนาถ	๑	๐.๓๑
๑๙.	มุนินท + สัพพัญญ	๑	๐.๓๑
๒๐.	มเหสี + สตถุ (สตถา)	๑	๐.๓๑
๒๑.	สยมภู + นายก	๑	๐.๓๑
๒๒.	ชิน + สมณ โคตม	๑	๐.๓๑
๒๓.	สตถุ (สตถา) + นายก	๑	๐.๓๑
๒๔.	สุกต + สตถุ (สตถา)	๑	๐.๓๑
๒๕.	พุทธ + ชิน	๑	๐.๓๑

๓. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๓ คำ คิดเป็นร้อยละ ๑.๘๑ โดยสามารถแสดงตารางการใช้ได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๔ สถิติพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๓ คำ

ที่	พระสมัญญานามในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา	จำนวนพระสมัญญานาม ที่ใช้ในวรรณคดีฯ	คิดเป็นร้อยละ
๑.	มเหสี + สุกต + ทสพล	๑	๐.๓๖
๒.	โลกเชษฐ + สตถุ (สตถา) + สมมาสมพุทธ	๑	๐.๓๖
๓.	สตถุ (สตถา) + โลกครุ + สยมภู	๑	๐.๓๖
๔.	โลกครุ + สยมภู + นายก	๑	๐.๓๖
๕.	พุทธ + สกยมนุ + โคตม	๑	๐.๓๖

๔. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๔ คำ คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖ โดยสามารถแสดงตารางการใช้ได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๕ สถิติพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีคำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๔ คำ

ที่	พระสมัญญานามในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา	จำนวนพระสมัญญานาม ที่ใช้ในวรรณคดีฯ	คิดเป็นร้อยละ
๑.	สพฺพญญ + พุทธ + นราศก + สตถุ (สตถา)	๑	๐.๓๖

๕. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำ
คำหลักมาจากพระสมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๒๖.๐๐

ตารางที่ ๑๖ สรุปสถิติพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มี
คำหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ที่	ชื่อวรรณคดีที่ปรากฏ	จำนวนพระสมัญญานาม	คิดเป็นร้อยละ
๑.	นันทโศภนสูตร	๓๑	๑๑.๒๓
๒.	มหาชาติคำหลวง	๒๓	๘.๓๓
๓.	ปฐมสมโพธิกถา	๑๒	๕.๑๐
๔.	มหาชาติคำฉันท์	๑	๐.๓๖
๕.	สมุทรโฆษคำฉันท์	๑	๐.๓๖
๖.	มหาเวสสันดรชาดก	๑	๐.๓๖

ลักษณะการเรียงพระสมัญญานามหลักในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

ลักษณะการเรียงพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนา
นั้น ถ้าไม่คำนึงถึงคำนำหน้า และคำลงท้ายพระสมัญญานาม ผู้วิจัยพบว่ามีลักษณะการเรียงหลาย
ลักษณะแบบที่เป็นไปตามโครงสร้างทางไวยากรณ์ของภาษาบาลีและสันสกฤต และมีลักษณะ
โครงสร้างการเรียงตามแบบภาษาไทย ดังต่อไปนี้

๑. การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ข้างหน้า ถัดจากคำนำหน้า
๒. การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ตรงกลาง
๓. การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ท้าย
๔. การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ต้นและท้าย

๑. การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ข้างหน้า ถัดจากคำนำหน้าและเรียงบทขยายไว้
ด้านหลังทั้งหมดเหมือนภาษาไทย เช่น

สมเด็จพระ**ชิน**มารบพิตร

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๓)

พระ**พุทธ**เจ้าผู้แปลปราบพลมาร

(มหาชาติคำหลวง: ๘๗)

สมเด็จพระ**ทสพ**ลธรรวญาณ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

พระ**สาสดา**บพิตรพิชิตมาร

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑๑)

พระ**ศรีสุก**ตนิหตราคัณหา

(มหาชาติคำหลวง: ๑๒๐)

พระ**สรรพัญญ**ุตญาณพิเศษ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๘)

พระ**สรรเพชญ์**มุณีสุรโมลีปิ่นเกล้าเจ้าจอมโลก

(พระมอญคำหลวง: ๒๔๐)

พระ**ภควัน**ตมุนี

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๐๐)

พระ**สวียม**ภูวนารถบวร

(มหาชาติคำหลวง: ๗)

พระ**ภริเบญญา**ญาณวิกลิต

(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๕)

พระ**วินายก**คิลกโลกไภสวรัย

(มหาชาติคำหลวง: ๑๑๓)

สมเด็จพระ**นายนก**คิลกโลกยมกภูอุดมวิสุทธิชัชวาล

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๔๔)

พระ**สรรเพชญ์**พุทธอยู่เกล้า

(มหาชาติคำหลวง: ๑)

พระ**สร้อยสรรเพชญ์**พุทธรัตนอนาวรณญาณ

(มหาเวสสันดรชาดก: ๑๕๓)

พระ**พุทธ**ชินวร

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๗๖)

พระศาสดานายกโลกรรคยคิลกเลอเกล้า

(มหาชาติคำหลวง: ๖๕)

สมเด็จพระเหสียสุคตทศพลรรรณณอนันต

(นันโทปนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๕)

๒. การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ตรงกลาง และเรียงบทขยายไว้ข้างหน้าและข้างหลัง ซึ่งเป็นลักษณะการเรียงปนกันทั้งภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาไทย เช่น

พระสมโพธิพุทธอยู่เกล้า

(มหาชาติคำหลวง: ๒)

พระวิสุทธิเททศพลอนนตญาณยชัย

(มหาชาติคำหลวง: ๓๐๕)

สมเด็จพระคิลกโลกสาชดาจารย์

(นันโทปนันทสูตรคำหลวง: ๒๐๒)

พระไทรโลกยมุนีศรีสุนทราทิตพงษ์ดำรงพระจรรยาปิฎก

(มหาชาติคำหลวง: ๑๕๕)

สมเด็จพระศิริสาทยมุนีนารรรถวิวงษ

(นันโทปนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

สมเด็จพระปีทุกดโมโคดมเจ้า

(นันโทปนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๑)

พระไทรโลกยครุสวยมญญานายกคิลกรัตนจุทา

(มหาชาติคำหลวง: ๒๔๘)

๓. การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ท้าย อันเป็นเรียงตามไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต โดยมีบทขยายอยู่ข้างหน้า เช่น

มุนีนารถทศพล

(พระมัลลย์คำหลวง: ๒๘๐)

พระบรมพิชิตมารมุนินทร์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๖๕)

พระศรีศรีสราสดา

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๑)

สมเด็จพระอนันตคุณอดุลยสาสดา

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๗)

พระสิโรนารถสาสดา

(นันทโศปนนทสูตรคำหลวง: ๑๕๑)

สมเด็จพระปิตุโศภนไตรยโลกนารถ

(นันทโศปนนทสูตรคำหลวง: ๑๖๕)

สมเด็จพระบรมไตรภวระมณฑลสถลโลกยนาถา

(นันทโศปนนทสูตรคำหลวง: ๒๒๓)

สมเด็จพระอนันตญาณสัพพัญญู

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๐๕)

พระนาคนายก

(มหาชาติคำหลวง: ๘๐)

สมเด็จพระบรมมารชินสาสดา

(นันทโศปนนทสูตรคำหลวง: ๑๕๕)

พระมุนีนิมิตฺธิรสาดดา

(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๕)

๔. การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ต้นและท้าย และเรียงบทขยายไว้ข้างหน้าและข้างหลัง ซึ่งเป็นลักษณะการเรียงปนกันทั้งภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาไทย เช่น

พระชินสีห์สมณโคดม

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๗๕)

สมเด็จพระชินสีห์สัพพัญญู

(มหาเวสสันดรชาดก: ๖)

พระสรรพคุณาณารายเทพมุนุชพิศุทธสาสดา

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑๑)

สมเด็จพระสาธดาจารย์โลกยนาถ

(นันทโศปนนทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ

(นันทบทสนทนาธรรมคำหลวง: ๑๗๘)

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ

(นันทบทสนทนาธรรมคำหลวง: ๑๕๓)

พระมุนิพนธ์นารถธรรมพิเศษ

(นันทบทสนทนาธรรมคำหลวง: ๑๕๒)

พระสมณญาณนายก

(มหาชาติคำหลวง: ๖)

ความหมายของพระสมณญาณนายกพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

ศ. ดร.สุริยา รัตนกุล (๒๕๔๔) ได้กล่าวถึงประเภทของความหมายไว้หลายอย่าง และเมื่อผู้วิจัยศึกษารูปศัพท์พระสมณญาณนายกพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยพบว่ามีความหมายจำแนกได้เป็น ๑ ลักษณะ คือ ความหมายหลัก สอดคล้องตามแนวคิดของ ศ.ดร.สุริยา รัตนกุล ดังนี้

ความหมายหลัก (Literal Meaning) คือ พระสมณญาณนายกของพระพุทธเจ้าที่มีความหมายโดยตรง เป็นความหมายตามพจนานุกรม ที่จะให้ความหมายหลัก ซึ่งเป็นความหมายที่ตายตัว (สุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๔: ๑๒๐-๑๒๒) โดยในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยใช้เกณฑ์ในการแปล คือ แปลพระสมณญาณนายกก่อน แล้วจึงแปลบทขยายที่อยู่ข้างหน้าและข้างหลัง ดังต่อไปนี้

๑. ความหมายเกี่ยวกับ “พระจริยาวัตรอันงดงาม และความบริสุทธิ์ ของพระพุทธเจ้า”

พระบรมศรีสุคต

พระผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้มีความเป็นสิริมงคล ผู้ยอดเยี่ยมและประเสริฐ

(มหาชาติคำฉันท์: ๑)

สมเด็จพระสุคต

พระเสด็จไปดีแล้ว ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๒๕)

สมเด็จพระศรีสุทนต์

พระผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้เป็นสิริมงคล ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๕๖)

สมเด็จพระบรมศรีสุทนต์

พระเสด็จไปดีแล้ว ผู้เป็นสิริมงคล ผู้สูงสุด ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(มหาเวสสันดรชาดก: ๒)

สมเด็จพระสุทนต์ชาประธาน

พระผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่และผู้อุบัติขึ้นเป็นหัวหน้า

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๑)

พระศรีสุทนต์นิหตรากตัณหา

พระผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้เป็นสิริมงคล ผู้ประเสริฐ และผู้ทำลายความกำหนดและความ
อยากได้แล้ว

(มหาชาติคำหลวง: ๑๒๐)

พระตถาคต

พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น ผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๘)

พระบรมศรีสุทนต์

พระผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้มีความเป็นสิริมงคล ผู้ยอดเยี่ยมและประเสริฐ

(มหาชาติคำฉันท์: ๑)

สมเด็จพระสุทนต์

พระเสด็จไปดีแล้ว ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๒๕)

สมเด็จพระศรีสุทนต์

พระผู้เสด็จไปได้แล้ว ผู้เป็นมิ่งขวัญ ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๕๖)

สมเด็จพระบรมศรีสุทนต์

พระเสด็จไปได้แล้ว ผู้เป็นสิริมงคล ผู้สูงสุด ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(มหาเวสสันดรชาดก: ๒)

พระศาสดาตถาคต

พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น ผู้คอยแนะนำสั่งสอน และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๑๕๒)

พระศรีธารถ

พระผู้ทรงไว้ซึ่งสิริมงคล ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๔)

สมเด็จพระอรุณทนต์ฉายาปิตร

พระองค์ผู้มีพระวาจาเป็นเครื่องผูกมัดผู้ที่ไม่ชอบใจให้ชอบใจ

(นันทโปชนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๑)

พระศรีธารถเพาพาล

พระผู้มีความงดงาม ผู้ทรงไว้ซึ่งความเป็นสิริมงคล และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๔)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีความหมายเกี่ยวกับ “พระจริยาวัตรอันงดงาม และความบริสุทธิ์ ของพระพุทธเจ้า” มีจำนวน ๑๕ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๖๖.๓๐

๒. ความหมายเกี่ยวกับ “ความเป็นใหญ่ ความเป็นประธาน ความเป็นผู้คอยแนะนำสั่งสอน”

พระมุนินโท

พระผู้เป็นจอมนักปราชญ์

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

พระนราศกศาสดาจารย์

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้องอาจในหมู่นระ ผู้ประเสริฐและผู้เป็นอาจารย์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๕๘)

พระศรีสรศาสดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้เป็นสัริมมงคล และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๕๖)

พระศาสดาดุลยาจารย์

พระผู้แนะนำสั่งสอน ผู้ไม่มีความลำเอียง ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๕๖)

สมเด็จพระนรพรพกยา

พระผู้มีประเสริฐในหมู่นระ ผู้มีพระดำรัสอันไพเราะ และยิ่งใหญ่

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๑)

พระวินายกคิลโลโกสวธรรย์

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นยอด และผู้เป็นใหญ่ในโลก

(มหาชาติคำหลวง: ๑๑๓)

สมเด็จพระมหายกติกโลกยมภูอุตตมวิสุทธิขันธ์วาลย

พระผู้คอยแนะนำ ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่ ผู้มีความรุ่งเรือง ผู้บริสุทธิ์ ผู้สูงสุด และผู้
เป็นยอดในโลก

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๔๔)

พระศาสดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ประเสริฐ

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๑๒)

พระศรีศาสดา

พระผู้แนะนำสั่งสอน ผู้มีสิริ และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๓)

บรมบาทศาสดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ยอดเยี่ยม

(พระมอญคำหลวง: ๒๕๘)

พระศาสดาบทพิตร

พระองค์ผู้คอยแนะนำสั่งสอน และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๓)

พระศาสดาจารย์

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ประเสริฐ และผู้เป็นอาจารย์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๗๕)

สมเด็จพระศาสดาจารย์

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ประเสริฐ ผู้ยิ่งใหญ่ และผู้เป็นอาจารย์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๗๓)

พระผู้เป็นโลกยศาสดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอนชาวโลก ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๘)

สมเด็จพระบรมศาสดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๘๓)

พระศาสดาอัครปิโยรส

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นพระราชโอรสผู้เป็นที่รักที่เป็นเลิศ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๓๑)

สมเด็จพระนราสภศาสดาจารย์

พระคอยผู้แนะนำและคอยสั่งสอน ผู้องอาจในหมู่นระ ผู้ประเสริฐ ผู้ยิ่งใหญ่ และผู้
เป็นอาจารย์

(มหาชาติคำฉันท์: ความเบื่องปลาย)

สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ประเสริฐ ผู้ยิ่งใหญ่ และผู้เป็นอาจารย์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๕)

พระศาสดาบทิตรพิชิตมาร

พระผู้คอยสั่งสอน ผู้ประเสริฐ ผู้ปราบมารให้พ่ายแพ้

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑๑)

สมเด็จพระดิลกโลกยสาชดาจารย์

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอนชาวโลก ผู้เป็นเลิศ ผู้ยอดเยี่ยม และผู้เป็นอาจารย์

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๐๒)

พระบรมศาสตราจารย์อักรปิยบุตร

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ยอดเยี่ยม และผู้ประเสริฐ ผู้เป็นพระราชโอรสอันเป็นที่รักที่เป็นเลิศ และเป็นอาจารย์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๗๑)

สมเด็จพระอนันตคุณอดุลยศาสดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ไม่มีความลำเอียง ผู้มีพระคุณอันหาที่สุดมิได้ ผู้ประเสริฐ และผู้ยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๗)

พระศาสดาจุฬาเทพดินทร์อินทอัม্বরสุเรศสุรเชษฐบุลิต

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นยอดและเป็นใหญ่ในหมู่เทวดาและนางอัปสร ผู้ที่เจริญที่สุดและกล้าหาญ

(มหาชาติคำหลวง: ๓๐๔)

พระศาสดานายกโลกรรดยดลกเลอเกล้า

พระผู้นำไป ผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นเลิศในโลก ผู้ยอดเยี่ยมเหนือเศียรเกล้า

(มหาชาติคำหลวง: ๖๕)

สมเด็จพระสุกตศาสดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๘)

พระสิโรนารถศาสดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้เป็นที่พึงอันยอดเยี่ยม ผู้ประเสริฐ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๑)

สมเด็จพระบรมนารถศาสดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้เป็นที่พึ่งอันประเสริฐ ผู้ยอดเยี่ยม และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๐)

พระศาสดามหาบรมไตรภพนารถ

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นที่พึ่งแห่งภพทั้งสาม ผู้ยอดเยี่ยม และผู้
ยิ่งใหญ่

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑)

พระนาคนายก

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้เป็นที่พึ่ง และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๘๐)

พระศาสดาจารย์ธิดีมุนีนารจนายกคิลกรัตน

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ประเสริฐ ผู้เปรียบประดุจแก้วอันเลิศ ผู้นำสัตว์ให้พ้น
ทุกข์ ผู้เป็นที่พึ่ง ผู้เป็นจอมนักปราชญ์ และผู้เป็นอาจารย์ผู้ใหญ่

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑๐)

พระมาราภิภูครูราชาธิบดี

พระผู้เป็นใหญ่กว่าพระราชา ผู้เป็นครู ผู้รอบงำมรได้ ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๓๓๐)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา
ที่มีความหมายเกี่ยวกับ “ความเป็นใหญ่ ความเป็นประธาน ความเป็นผู้คอยแนะนำสั่งสอน” มี
จำนวน ๓๑ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๑๑.๒๓

๓. ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีพระปณฺญา พระผู้รู้แจ้ง ด้วยพระองค์เอง”

พระพุทธพิภรรณี

พระ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ประเสริฐ และผู้เห็นแจ้ง

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

พระสมโพธิพุทธอยู่เกล้า

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อม ผู้ประเสริฐ และผู้เป็นยอด

(มหาชาติคำหลวง: ๒)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๘)

สมเด็จพระสวามญฺญาณ

พระผู้เป็นเอง ผู้ประเสริฐ ผู้ยิ่งใหญ่ และผู้มีพระญาณเป็นเครื่องหยั่งรู้

(นันทโปตนันทสูตรคำหลวง: ๑๓๑)

พระศรีสรรเพชดาญาณ

พระผู้ตรัสรู้ทุกอย่าง มีญาณเป็นเครื่องตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้เป็นสิริมงคล ผู้ประเสริฐ และผู้มีพระญาณ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๕๕)

สมเด็จพระบรมสรรเพชญ์

พระผู้รู้สิ่งทั้งปวง ผู้สูงสุด ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(นันทโปตนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๓)

พระมุนีวร

พระผู้จอมนักปราชญ์ ผู้ประเสริฐ

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๑)

สมเด็จพระเนศวรราชพิตร

พระองค์ผู้ยอดเยี่ยม ผู้เป็นพระจอมนักปราชญ์ และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๔)

พระพุทธเจ้า

ผู้มีความรู้อันประเสริฐและยิ่งใหญ่

(ไตรภูมิิกถา: ๑๕)

พระพุทธเจ้า

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน และผู้ประเสริฐ

(ไตรภูมิิกถา: ๔๑)

สมเด็จพระพุทธโสด

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ที่ประเสริฐ เพียงพระองค์เดียว

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

สมเด็จพระพุทธอยู่เกล้า

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่ ผู้ประทับอยู่ในเหนือเศียรเกล้า

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๓)

สมเด็จพระผู้มีพุทธภาคย

พระผู้มีภักตธรรม ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๘)

พระผู้เป็นบดีพุทธอาจารย์

พระ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้คอยแนะนำ ผู้เป็นใหญ่ และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๗)

พุทธางกูรอุดุลยโลกโมลี

พระผู้เป็นหน่อเนื้อเชื้อไขแห่งพระพุทธเจ้า ผู้เป็นยอดในโลก ซึ่งหาผู้เปรียบมิได้

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๑๖๗)

สมเด็จพระผู้มีพุทธภาคยบวร

พระผู้มีภักขรรณ ผู้ประเสริฐ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ยอดเยี่ยมและยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๐)

สมเด็จพระพุทธญาณอนันต์

พระผู้มีพระปรีชาหยั่งรู้อันหาที่สุดมิได้ ผู้เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๓)

พระพุทธเจ้าผู้แปลปราบพลมาร

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ประเสริฐ ผู้ปราบหมู่มารได้ราบคาบ

(มหาชาติคำหลวง: ๘๗)

พระสรรเพชญ์เจ้า

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐ

(ไตรภูมิอภินิหาร: ๑๕๖)

สมเด็จพระสัมพันธัญญ์

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวงผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๗๖)

พระสรรเพชญ์

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐ

(พระบาลีคำหลวง: ๒๓๕)

พระศรีสรรเพชญ์

พระผู้รู้สิ่งทั้งปวง ผู้เป็นสิริมงคล และประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๑๖๖)

พระบรมสรรเพชญ์

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ยอดเยี่ยม และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๖๓)

องค์พระสัพพัญญูเจ้า

องค์พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๗๔)

สมเด็จพระสรรเพชญ์

พระผู้รู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(มหาเวสสันดรชาดก: ๑)

สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้เป็นสิริมงคล ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(มหาเวสสันดรชาดก: ๓)

สมเด็จพระบรมสรรเพชญ์

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้สูงสุด ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(นันทोปนันทสูตร: ๑๘๓)

พระสรพัญญุตญาณพิเศศ

พระผู้รู้สิ่งทั้งปวง ผู้มีญาณอันพิเศษ และเป็นผู้ประเสริฐ

(นันทอปนันทสูตร: ๒๒๘)

สมเด็จพระอนันตญาณสัพพัญญู

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้มีพระญาณแผ่ไปโดยไม่มีสิ้นสุด ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๐๕)

พระสรเพ็ชญ์ผู้เผด็จด้ามค้อนทำลายปรมาภิสัมพุทธทรงวิมุตติเสวตรจักร

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐ ผู้ทรงจักรอันขาวบริสุทธิ์คือพระนิพพาน ผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองอย่างยอดเยี่ยม และผู้ข้ามค้อนหาได้แล้ว

(มหาชาตिकाหลวง: ๓๐๖)

สมเด็จพระภริเบญญา

พระผู้มีพระปัญญากว้างใหญ่เปรียบประดุจแผ่นดิน ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(นันทิพนันทสูตร: ๒๒๘)

พระภริเบญญาญาณวิกลิต

พระผู้มีปัญญากว้างใหญ่เปรียบประดุจแผ่นดิน ผู้ประเสริฐ และผู้มีพระปัญญาญาณซึ่งแบ่งบานแล้ว

(มหาชาตिकाหลวง: ๒๕๕)

สรเพ็ชญ์พุทธดิลก

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง และผู้เป็นเลิศ

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๒๔๔)

พระพุทธสรเพชญ

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน และผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๒๑)

พระสัพพัญญูพระพุทธเจ้า

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง และผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๕๗)

พระสรรเพชญพทุทเจ้า

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ซึ่งตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๓๓)

องค์พระศรีสรรเพชญพทุทเจ้า

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้เป็นใหญ่ ผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง และผู้เป็นสิริมงคลอันประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๘๘)

พระสรรเพชญพทุทบพิตร

พระองค์ผู้เป็น ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๖)

พระสรรเพชญพทุทอยู่เกล้า

พระผู้เป็นยอด ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง

(มหาชาติคำหลวง: ๑)

สมเด็จพระสรรเพชญพทุทเจ้า

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๗)

สมเด็จพระสรรเพชญพทุทองค์

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

สมเด็จพระสรรเพชญพทุททิวากร

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่ ผู้เป็นคุณพระ-

อาทิตย

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๓)

พระสร้อยสรเพ็ชญ์พุทธรัตนอนาวรณญาณ

พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง และเป็นผู้ประเสริฐ ผู้มีพระญาณอัน
ประเสริฐ ซึ่งหาผู้เปรียบมิได้ และผู้เปรียบประดุจแก้วอันมีค่า

(มหาเวสสันดรชาดก: ๑๕๓)

สมเด็จพระสรเพ็ชญ์บรมนารถ

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐ ผู้ยิ่งใหญ่ และผู้เป็นที่พึ่งผู้ยอดเยี่ยม

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๒๑๗)

พระสรเพ็ชญ์มุนีสุรโมลีปิ่นเกล้าเจ้าจอมโลก

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นยอดในโลก ผู้ดำรงอยู่ประดุจปิ่นบนศิระ
ผู้กล้าหาญในหมู่นักปราชญ์

(พระมอญคำหลวง: ๒๔๐)

สมเด็จพระสาธดาธิบดีพัญญ

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้คอยสั่งสอน ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๐)

พระสวียมภูวนารถบวร

พระผู้เป็นเอง ผู้ประเสริฐ และผู้เป็นที่พึ่งอันเป็นเลิศ

(มหาชาติคำหลวง: ๗)

สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า

พระผู้จำแนกพระธรรม ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(มหาเวสสันดรชาดก: ๔)

สมเด็จพระพุทธมุนินทร์

พระผู้เป็นจอมปราชญ์ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๖๒)

สมเด็จพระพุทธมุนินทร

พระผู้เป็นจอมปราชญ์ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๗๘)

พระมุนินทรนารถสรเพ็ญ

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้เป็นที่พึ่ง ผู้เป็นจอมปราชญ์และประเสริฐ

(นันทโปตนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๒)

พระสยมภูวนารถนายก

พระผู้เป็นเอง ผู้เป็นผู้นำไป และผู้เป็นที่พึ่งอันประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๖)

บรมนารถบพิตรวิชิตมารภิมตอลงกวิสุทธพระจอมมกุฎมหัศจรรย์ อมร นรธรรม์
สุรพรหม บังคมบพรรเจติ ประเสริฐสวัสดิ์มหิตโรโลกเชษฐไตรพิช โมลิต จุฬามณีศรีสรรเพชญดา
ญาณ

พระผู้มีพระปรีชาหยั่งรู้สิ่งทั้งปวง ผู้เป็นมิ่งมงคล ผู้มีค่าเปรียบประดุจแก้วมณีอันยอด
เยี่ยม ผู้เจริญที่สุดในโลกทั้งสาม ผู้เป็นใหญ่มีแต่ความสวัสดิ์ ควรแก่การถวายบังคมพระบาท ผู้กล้า
หาญเพียงดั่งพรหม ผู้ประเสริฐกว่าหมื่นระทัณฑ์หมื่น ผู้เป็นจอมอัจฉริยะผู้ประเสริฐ ประดับตกแต่ง
ด้วยความหมดจด ผู้สามารถเอาชนะมาร อยู่เหนือความตายได้ และเป็นที่พึ่งอันยอดเยี่ยม

(พระบาลีคำหลวง: ๒๔๐)

สมเด็จพระธีรธรวราร

พระผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้ประเสริฐ ผู้ยอดเยี่ยม และยิ่งใหญ่

(นันทโปตนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๒)

สมเด็จพระเรขรยกุลยญา

พระผู้กระทำกิจเสร็จแล้ว ผู้เป็นนักปราชญ์และยิ่งใหญ่

(นันทโปตนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

พระภูริบวรญาณมหาเถรคัน

พระผู้เป็นประจักษ์ที่ประเสริฐที่ยิ่งใหญ่ ผู้มีพระปัญญาญาณ อันยอดเยี่ยมเปรียบ
ประจักษ์แผ่นดิน และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๑๒๑)

สมเด็จพระบรมเชรยา

พระอริยบุคคล ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้สูงสุด และยิ่งใหญ่

(นันทโทปนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๗)

สมเด็จพระมหาธีรบรร

พระผู้เป็นจอมนักปราชญ์ ผู้เลิศ ผู้ยิ่งใหญ่และผู้ประเสริฐ

(นันทโทปนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๓)

สมเด็จพระโลกยวิทูเบญญกฤษ

พระผู้กระทำปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ในโลกสำเร็จแล้ว ผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโทปนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๔)

พระภควันตมุนินท์

พระผู้เป็นใหญ่ในหมู่นักปราชญ์ ผู้มีโชค และผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๕๓)

สมเด็จพระนเรศวรราชพิตร

พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ และประเสริฐ

(นันทโทปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๔)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา
ที่มีความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีพระปัญญา พระผู้รู้แจ้ง ด้วยพระองค์เอง” มีจำนวน ๖๑ พระ-
สมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๑๐

๔. ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความเพียร มีความกล้าหาญ มีความแกล้วกล้า”

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระผู้เสด็จไปตีแล้ว ผู้กล้าหาญเพียงดั่งสีหะในหมู่นระผู้ประเสริฐ และเป็นผู้ยิ่งใหญ่
(นันทโศภนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๕)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระผู้เป็นนักปราชญ์ผู้คอยป้องกัน ผู้กล้าหาญในหมู่นระผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่
(นันทโศภนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๒)

พระมุนีนิมิตฺติศาสดา

พระผู้คอยสั่งสอน ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นจอมปราชญ์ ผู้ประเสริฐ
(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๕)

พระพุทธพริศรวากยบถกพสนสรพพิพัฑฐไพฑูรยไพฑูรยบรมาธิการอนรรฆม หัตตโรพารภิรมย์สมภารเพ็ญพณนตยาตี

พระผู้เป็นวีรบุรุษผู้บำเพ็ญเพียรในป่า ผู้รับภาระหนัก ผู้มีความร่าเริงยินดีอย่างยิ่งใหญ่
และโอฬาร ผู้มีบารมีอันสูงสุด อันทรงกระทำไว้แล้วอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ผู้เพียบพร้อมด้วยความเป็น
ใหญ่ในพุทธธรรมอย่างต่าง ๆ ทุกอย่าง เป็นผู้ที่มีพระธรรมอันตรัสไว้ดีแล้ว ผู้เป็นสริมงคล ผู้เป็นวงศ์
แห่งพระอาทิตย์ ผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบาน และผู้ประเสริฐ
(มหาชาติคำหลวง: ๘๕)

สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธบรมนาถนราธศาสดาจารย์

พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ประพาดอิเื้อเพื่อด้วยการคอยสั่งสอน ผู้องอาจใน
หมู่นระ ผู้เป็นที่พึ่ง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน และผู้ยอดเยี่ยม
(มหาเวสสันดรชาดก: ๑๖๕)

พระบรมนราธ

พระผู้องอาจในหมู่นระ ผู้ยอดเยี่ยม และผู้ประเสริฐ
(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๗๙)

สมเด็จพระมหาสัตว์

พระมหาสัตว์ ผู้ประเสริฐ และผู้ยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๖๖)

สมเด็จพระบรมนราสภ

พระผู้่องอาจในหมู่ณะ ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๕๓)

สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ผู้ประเสริฐ ผู้ยอดเยี่ยม และผู้ยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑)

พระอนนตทิวรอมรแมนมานุษยปรมาณูชลี

พระผู้ควรแก่การประคองอัญชลีไว้ ผู้สูงสุดในกลุ่มมนุษย์และเหล่าเทวดาบนสวรรค์
อันหาผู้เปรียบมิได้ ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๕๓)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา
ที่มีความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความเพียร มีความกล้าหาญ มีความแกล้วกล้า” มีจำนวน ๑๐
พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๓.๖๒

๕. ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม ผู้เป็นใหญ่ในพระธรรม”**สมเด็จพระธรรมธราชวามินทร**

พระผู้เป็นใหญ่ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระธรรม ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๐)

พระมาราภิภูครุราชาธิบดี

พระผู้เป็นใหญ่กว่าพระราชา ผู้เป็นครู ผู้ครอบงำมาได้ ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๓๓๐)

พระผู้ทรงธรรม์สรรพรู้

พระผู้รู้สิ่งทั้งปวง ผู้ทรงไว้ซึ่งพระธรรม และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๔๕)

สมเด็จพระผู้มีพระภาคยอคุณมา

พระผู้จำแนกพระธรรม ผู้ประเสริฐ ผู้ยิ่งใหญ่ และผู้สูงสุด

(นันทโปตนันทสูตรคำหลวง: ๒๑๕)

พระผู้มีพระภาคยพิมล

พระผู้จำแนกพระธรรม ผู้ประเสริฐ ผู้ยอดเยี่ยม และผู้มีความหมดจด

(มหาชาติคำหลวง: ๓)

สมเด็จพระภคันตบพิตร

พระองค์ผู้มีภกธรรม ผู้ประเสริฐ และผู้ยอดเยี่ยม

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๕๐)

พระภควันตบพิตร

พระองค์ผู้เป็นบุรุษผู้มีภกธรรม และผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๖)

พระภควันตมุนี

พระผู้แจกแจงพระธรรม ผู้ประเสริฐ และผู้เป็นจอมนักปราชญ์

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๐๐)

พระพุททิวาการวรรณบพิตร

พระองค์ผู้มีพระปรีชาญาณอันประเสริฐ ผู้เป็นวงศ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบาน และผู้ประเสริฐ

(นันทโปตนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๔)

พระผู้ทรงธรรมบพิตร

พระองค์ผู้ทรงไว้ซึ่งพระธรรม ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๓๑)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม ผู้เป็นใหญ่ใน พระธรรม” มีจำนวน ๑๐ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๓.๖๒

๖. ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส”

พระมาราภิภูกรูปดีสีลวิสูตร

พระผู้มีศีลหมดจด ผู้เป็นใหญ่กว่าหมู่ครู ผู้ครอบงำมารได้ และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๓๑๗)

สมเด็จพระวิสุทธิเทพตามุนีวรรณ

พระผู้คอยป้องกัน ผู้เป็นจอมนักปราชญ์ ผู้เทวดาซึ่งมีความหมดจด และผู้ยิ่งใหญ่

(นันทฉบับนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๕)

พระอรหาคูโณดดมบรมบพิตรพุทธเจ้า

พระผู้ห่างไกลจากกิเลส ผู้ประเสริฐและสูงสุด ผู้มีพระคุณอย่างยิ่ง ผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วย

พระองค์เอง

(นันทฉบับนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๔)

พระสรรเพชดาญาณอารยเทพมุนยพิศุทธสาสดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้บริสุทธิ์กว่าหมู่เทวดาและมนุษย์ ผู้เป็นอริยะ ผู้มีพระปรีชาญาณเป็นเครื่องตรัสรู้ และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๒๑๑)

พระผู้เป็นเจ้าเกล้าส่งสารมารพิชิต

พระผู้ปราบมารคือวัฏสังสารได้ ผู้เป็นยอด และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๘๔)

สมเด็จพระมหาสุทรรยา

พระผู้เป็นอริยะ ผู้มีความหมจดที่ยิ่งใหญ่ ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๒)

พระผู้ผจญเบญจกามพิสัย

พระผู้เผชิญกับกามคุณทั้ง ๕ (ผ่าน) ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๑)

สมเด็จพระสังกิตตวราจารย์

พระผู้เป็นอาจารย์ ผู้สามารถทำให้กิเลสนอนได้แล้ว ผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๕)

สมเด็จพระดิลกโลกยวิสูตร

พระผู้มีความบริสุทธิ์ ผู้ยอดเยี่ยมในโลก ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๑)

พระผู้รทุกข์

พระผู้ปราศจากทุกข์

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

สมเด็จพระผู้สละบาปเบญจกาม

พระผู้สละบาปคือกาม ๕ ประการได้แล้ว ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(มหาชาติคำหลวง: ๖๖)

พระผู้มีพระภาคยพิมล

พระผู้มีแต่ความหมคคจ ผู้มีภคกรรม ผู้ประเสริฐ และยอดเยี่ยม

(มหาชาติคำหลวง: ๓)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส” มีจำนวน ๑๒ พระสมัญญานามคิดเป็นร้อยละ ๔.๓๔

๓. ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความพิเศษประจำพระองค์”

สมเด็จพระทศพล

พระผู้กำลัง ๑๐ ประการ ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๘)

พระทศพลญาณ

พระผู้กำลัง ๑๐ ประการ อันเป็นปรีชาเครื่องหยั่งรู้ และผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๘๘)

พระผู้มีญาณ

พระผู้มีพระปรีชาญาณ ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๓)

สมเด็จพระไท้ทรงญาณ

พระผู้มีพระปรีชาญาณ ผู้เป็นใหญ่ และยอดเยี่ยม

(มหาชาติคำหลวง: ๖)

สมเด็จพระญาณสมนตตรการ

พระผู้มีความงดงามโดยรอบ ผู้มีพระปรีชาญาณ ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๕)

พระทศพล^{๑๓}

พระผู้มีกำลัง ๑๐ ประการ ผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๑๕)

สมเด็จพระทศพลธรรมาณ

พระผู้มีพระปรีชาญาณอันประเสริฐ ผู้ทรงไว้ซึ่งกำลัง ๑๐ ประการ และผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโปตนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

พระวิสุทธิเทพทศพลอนนตญาณยศย์

พระผู้มีพระกำลัง ๑๐ ประการ ผู้มีพระยศ ผู้มีพระปรีชาญาณอันหาที่สุดมิได้ ผู้มีความ
หมดจด และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๓๐๕)

สมเด็จพระอังคีรัจฉินสาธดา

พระผู้สั่งสอน ผู้มีแสงสว่างแผ่ออกจากพระวรกาย ผู้ประเสริฐ และผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโปตนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๘)

พระผู้ทรงทิพจักขุ

พระผู้จักขุอันเป็นทิพย์ ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๔)

^{๑๓} คำว่า “ทศพล” หรือ “ทศพล” หมายถึง “กำลัง ๑๐ ประการ” หรือ “ญาณ ๑๐ ประการ” คือ ๑. ฐานาฐานญาณ คือ พระปรีชาหยั่งรู้เหตุที่เป็นไปได้และเหตุที่เป็นไปไม่ได้ ๒. วิปากญาณ คือ พระปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรมดีและกรรมไม่ดี ๓. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ คือ พระปรีชากำหนดรู้ทางไปสู่ภูมิทั้งปวง ๔. นานาธาตุญาณ คือ พระปรีชากำหนดรู้ธาตุต่าง ๆ ๕. นานาธมมุตติกญาณ คือ พระปรีชากำหนดรู้ธมมุตติ คือ อรรถาธิบายของสัตว์ต่าง ๆ ๖. อินทริยปรโรปริยัตตญาณ คือ พระปรีชาหาญรู้ความหย่อนและยิ่งแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย ๗. ฌานาทิสังกิลเลสาทิญาณ คือ พระปรีชาหาญรู้การมีความเศร้าหมอง หรืออื่น ๆ แห่งธรรมมีญาณ เป็นต้น ๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ พระปรีชาหาญรู้ระลึกการเป็นอยู่แต่ชาติหนหลังได้ ๙. จุตูปปาตญาณ คือ พระปรีชาหาญรู้การจุติและการอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ๑๐. อาสวักขยญาณ คือ พระปรีชาหาญรู้การทำอาสวะให้สิ้น โดยทรงกำหนดรู้ด้วยปฏิจจนูปบาท

สมเด็จพระอนนตญาณ

พระผู้มีพระปรีชาญาณอันหาที่สุดมิได้ ผู้ประเสริฐ และผู้ยิ่งใหญ่

(นันทอปันนทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

พระผู้มีญาณยศยิ่ง

พระผู้มีชื่อเสียง และมีพระปรีชาญาณเป็นเครื่องหยั่งรู้ ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๕๐)

สมเด็จพระชินนทรทศพล

พระผู้มีกำลัง ๑๐ ประการ ผู้เป็นใหญ่ ผู้มีแต่ชัยชนะ ผู้ประเสริฐ และผู้ยิ่งใหญ่

(นันทอปันนทสูตรคำหลวง: ๑๔๘)

สมเด็จพระอนันตญาณมุณี

พระผู้เป็นจอมนักปราชญ์ ผู้มีพระปรีชาญาณอันหาที่สุดมิได้ ผู้ประเสริฐและผู้ยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๓๘)

พระตถาคตทศพล

พระผู้มีกำลัง ๑๐ ประการ ผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น และผู้ประเสริฐ

(นันทอปันนทสูตรคำหลวง: ๑๖๕)

พระตถาคตทศพลพิตร

พระองค์ผู้มีพระกำลัง ๑๐ ประการ ผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

สมเด็จพระอังคิโรตตรบรรพนิรพินัง

พระผู้มีพระรัศมีเปล่งออกจากพระวรกาย ผู้เป็นใหญ่ ผู้เป็นวงศ์แห่งพระอาทิตย์
ผู้เป็นจอมนักปราชญ์ ผู้ประเสริฐยิ่งกว่า

(นันทอปันนทสูตรคำหลวง: ๑๓๕)

มุนีนารถทศพล

พระผู้มีพระกำลัง ๑๐ ประการ ผู้เป็นที่พึ่ง และผู้เป็นจอมปราชญ์

(พระบาลีคำหลวง: ๒๘๐)

สมเด็จพระบรมจักรยมาสมรเพชฌัญญุ^{๑๔}

พระผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ผู้มีปัญญาจักรย ผู้ยอดเยี่ยม และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๔)

สมเด็จพระเสวยสุคตทศพลธรรวญาณอนันต

พระผู้ทรงไว้ซึ่งพระกำลัง ๑๐ ประการ ผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้มีพระญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด และผู้ประเสริฐ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๕)

พระผู้กัลยาณพิเศษ

พระผู้มีความความเชี่ยวชาญอย่างดียิ่งเยี่ยม ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

สมเด็จพระผู้ทรงบุญศิริ

พระผู้ทรงไว้ซึ่งความเป็นสิริ ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(มหาชาติคำฉันท์: ๒)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา
ที่มีความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีคุณพิเศษประจำพระองค์” มีจำนวน ๒๒ พระสมัญญานาม คิดเป็น
ร้อยละ ๓.๕๓

^{๑๔} คำว่า “จักรยมา” หมายถึง “พระผู้มีจักรย” อันหมายถึง “จักรย ๕ ประการ” คือ ๑. มังสจักรย ๒. ทิพยจักรย
๓. ปัญญาจักรย ๔. พุทธจักรย ๕. สมันตจักรย” (สุตต. ขุ. มหานิทฺเทส: ๕๔๕)

๘. ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีชัยชนะ”

พระบรมพิชิตมารมุนินทร์

พระผู้เป็นจอมนักปราชญ์ ผู้เอาชนะมารได้ ผู้ยอดเยี่ยม และผู้ประเสริฐ
(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๖๕)

พระพุทธรชินวร

พระผู้มีแต่ชัยชนะ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ประเสริฐ และผู้ยอดเยี่ยม
(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๓๖)

สมเด็จพระบรมมารชินสาธดา

พระผู้คอยสั่งสอน ผู้สามารถเอาชนะมารได้แล้ว ซึ่งเป็นผู้ยอดเยี่ยม และผู้ยิ่งใหญ่
(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๕)

พระชินนทอมรณนายกคิลกธรรมธำรง

พระผู้คอยแนะนำนรชนทั้งหมดทั่วแควและมนุษย์ ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้มีแต่ชัยชนะ ผู้ประเสริฐ
และผู้ทรงไว้ซึ่งคุณความดีอันเลิศ
(มหาชาติคำหลวง: ๒๕๖)

สมเด็จพระชินศรี

พระผู้เป็นสิริมงคล ผู้มีชัยชนะ ผู้ประเสริฐ และผู้ยิ่งใหญ่
(มหาชาติคำฉันท์: ความเบื่องปลาย)

พระชินนทร์

พระผู้ยอดเยี่ยม ผู้มีชัยชนะ ผู้ประเสริฐ
(มหาชาติคำหลวง: ๒)

พระชินสีห์

พระผู้มีชัยชนะประดุจสีหะ และผู้ประเสริฐ
(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๓๐)

สมเด็จพระพิชิตมารพุทธจักรราช^{๑๕}

พระผู้เป็นใหญ่ ผู้เป็นหน่อเนื้อของพระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ชนะมารได้ ผู้ประเสริฐ
และผู้ยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๖๑)

พระชินศรี

พระผู้มีแต่ชัยชนะ ผู้มีสิริ ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๑๐)

พระอนันตชินราช

ผู้เป็นใหญ่ซึ่งมีแต่ชัยชนะอันหาที่สุดมิได้

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๕๘)

สมเด็จพระชินมารบพิตร

พระผู้สามารถเอาชนะมารได้ ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๓)

สมเด็จพระชินเนทราจารย์

พระผู้มีแต่ชัยชนะ ผู้ประเสริฐ ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ทรงสั่งสอน อย่างยอดเยี่ยม

(นันทโปปนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๔)

สมเด็จพระชินสีห์สัพพัญญู

พระผู้ตรัสรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ผู้มีแต่ชัยชนะเปรียบประดุจราชสีห์ ผู้ประเสริฐ และ
ยิ่งใหญ่

(มหาเวสสันดรชาดก: ๖)

^{๑๕} คำว่า “มาร” คือ สิ่งที่น่าบุคคลให้ตายจากคุณความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ มี ๔ ประเภท คือ
๑. กิเลสมาร หมายถึง มารคือกิเลส ๒. จันธมาร หมายถึง มารคือเบญจขันธ์ ๓. อภิสังขารมาร หมายถึง
อภิสังขารเป็นมาร ๔. เทวปุตมาร หมายถึง เทพบุตร (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) : ๑๓๓-๑๓๔)

พระศาสดาบทพิตรพิชิตมาร

พระผู้คอยสั่งสอน ผู้ประเสริฐ ผู้สามารถปราบมารให้พ่ายแพ้ได้แล้ว

(มหาชาดิกำหลวง: ๒๑๑)

สมเด็จพระพิชิตมาร

พระสามารถเอาชนะมารได้ ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๒)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีชัยชนะ” มีจำนวน ๑๕ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๕.๔๓

๕. ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก ทรงเป็นผู้นำของชาวโลก ผู้เป็นใหญ่ในโลก”

พระสัมมาสัมพุทธโลกนาถ

พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๗๘)

สมเด็จพระสาชดาจารย์โลกยนาถ

พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้เป็นอาจารย์คอยแนะนำสั่งสอน และผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตร: ๒๒๕)

พระไตรโลกยมุนีนารถ

พระผู้เป็นที่พึ่ง ผู้เป็นจอมนักปราชญ์ในโลกทั้งสาม ผู้ประเสริฐ

(มหาชาดิกำหลวง: ๑๕๓)

พระบรมโลกเชฏฐ์บรรพตพรหม

พระผู้ตรัสรู้ถึงทั้งปวง ผู้ประเสริฐ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้ยอดเยี่ยม และเป็นเลิศ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๖๓)

พระบรมโลกนาถาสดา

พระผู้แนะนำสั่งสอน ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ประเสริฐ

(มหาเวสสันดรชาดก: ๒)

สมเด็จพระนามุเนสวราโลกาจารย์บพิตร

พระผู้ประพาศิเอื้อเพื่อต่อชาวโลก ผู้เป็นจอมปราชญ์ผู้ประเสริฐผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ยอดเยี่ยม

(นันทโปกนันทสูตรคำหลวง: ๒๓๒)

สมเด็จพระโลกเชษฐ

พระผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้ประเสริฐ และยอดเยี่ยม

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๔๐)

พระโลกเชษฐาจารย์

พระผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นอาจารย์

(มหาชาติคำหลวง: ๒๔๒)

พระไตรโลกนารถ

พระผู้เป็นที่พึ่งของโลกทั้งสาม ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๕๑)

พระบรมโลกนาถ

พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้ยอดเยี่ยมและประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๓๐)

พระบรมไตรโลกนาถ

พระผู้เป็นที่พึ่งแห่งชาวโลกทั้งสาม ผู้ยอดเยี่ยมและประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๔๑๕)

สมเด็จพระบรมโลกนาถ

พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้ประเสริฐ ผู้ยอดเยี่ยมและยิ่งใหญ่

(มหาชาติคำฉันท์: ๔)

สมเด็จพระอริยไตรยโลกนาถ

พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกทั้งสาม ผู้ประเสริฐ ผู้ยอดเยี่ยม และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๕)

พระโลกิศวรนาถ

พระผู้เป็นที่พึ่งผู้ยอดเยี่ยม ผู้เป็นใหญ่ในโลก และผู้ประเสริฐ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๒)

สมเด็จพระอานรรธาปิตร

พระองค์ผู้เป็นที่พึ่งของภพ ผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๓)

สมเด็จพระบรมไตรภวนารอด

พระผู้เป็นที่พึ่งของภพทั้งสาม ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๒)

สมเด็จพระบรมตรีภวนารอด

พระผู้เป็นที่พึ่งของภพทั้งสาม ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๒)

พระผู้บำเพ็ญบุญอตุลยเดชไซโยไตรภวนารอด

พระผู้เป็นที่พึ่งของภพทั้งสาม ผู้มีแต่ชัยชนะ ผู้มีเดชอันหาที่เปรียบมิได้ ผู้จัดบาป
ผู้เพิ่มบุญ ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๘๘)

สมเด็จพระศาสตราจารย์โลกยนาถ

พระผู้เป็นที่พึ่งของโลก ผู้เป็นอาจารย์คอยแนะนำสั่งสอน และผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

พระมุนีนารถ

พระผู้เป็นที่พึ่ง ผู้เป็นจอมปราชญ์ ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๕)

สมเด็จพระมุนีนาถ

พระผู้เป็นที่พึ่ง ผู้เป็นจอมปราชญ์ ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๑๕)

พระมุนีนาถราชบุตร

พระผู้เป็นโอรสของพระราชา ผู้เป็นที่พึ่ง ผู้เป็นจอมปราชญ์ และผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๓๕)

พระมุนีนาถราชโอรส

พระผู้เป็นโอรสของพระราชา ผู้เป็นที่พึ่ง ผู้เป็นจอมปราชญ์ และผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๓๔)

พระบรมโลกเชษฐ์บรมบรรพต

พระผู้ตรัสรู้ถึงทั้งปวง ผู้ประเสริฐ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้ยอดเยี่ยม และผู้เป็นเลิศ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๓๖๓)

พระบรมโลกนาถศาสดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ประเสริฐ

(มหาเวสสันดรชาดก: ๒)

สมเด็จพระโลคนารทมนิรนต์

พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้ประเสริฐ ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้เป็นจอมนักปราชญ์และผู้สงบ

กิเลสได้

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๑)

สมเด็จพระนุรนิกรโลกยนาถ

พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้เป็นจอมปราชญ์ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๓)

พระบรมไตรโลกยนาถถาคต

พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกทั้งสาม ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๓๓๘)

สมเด็จพระโลกคุรุอุดมคตชมหิมาพรหมมินทราภรณ์คุณสกลไตรโลกยนาถา

พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกทั้งสามทั่วทุกแห่ง ผู้มีพระคุณเหนือพระพรหม พระอินทร์
มาร มนุษย์ ผู้มีอำนาจมาก ผู้เป็นครูที่สูงที่สุดในโลก และผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๓)

สมเด็จพระบรมโลกเชษฐ์ศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ผู้แนะนำสั่งสอน ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้ยอดเยี่ยม
ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๔๒๓)

พระศาสดาจุลโลกคุรุสวามญญานุสนธิ

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ประเสริฐ ผู้มีประปรีชาญาณที่สืบเนื่อง ผู้เป็นเอง และผู้
เป็นครูของชาวโลกที่ยอดเยี่ยม

(มหาชาติคำหลวง: ๒๐๑)

พระไตรโลกยครุสวามภูณนายกคิลกรัตนจุทา

พระผู้เป็นครูของชาวโลกทั้งสาม ผู้ประเสริฐ ผู้เปรียบประดุจแก้วที่เลิศ ผู้คอยแนะนำ
สั่งสอน ผู้มีพระปรีชาญาณ และผู้เป็นเอง

(มหาชาติคำหลวง: ๒๔๘)

สมเด็จพระโลกยโมลี

พระผู้เป็นยอดแห่งโลก ผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

พระโลกุตมาจารย์

พระผู้สั่งสอน ผู้สูงสุดในโลก และผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๔๖)

สมเด็จพระอริบดินทร์ธรรมาโลกาจารย์

พระผู้ซึ่งเป็นอาจารย์แห่งชาวโลก ผู้เป็นนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ และประเสริฐ

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๔)

สมเด็จพระบรมครู

พระผู้เป็นครู ผู้ประเสริฐ ผู้ยอดเยี่ยม และยิ่งใหญ่

(ปฐมสมโพธิกถา: ๑๗๘)

สมเด็จพระโลกยโมลิตบวร

พระผู้ประเสริฐ ผู้เป็นยอดที่ยิ่งใหญ่ในโลก ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๖)

สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้า

พระผู้มีคุณคือความกรุณาอย่างยิ่งใหญ่ ผู้ประเสริฐ และยอดเยี่ยม

(มหาเวสสันดรชาดก: ๕)

สมเด็จพระโลกยพำนักนัสสกล

พระผู้เป็นที่พึ่งพำนักของชาวโลกทั้งสิ้น ผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๔)

สมเด็จพระบรมโลโกตตราชิกิคุณ

พระผู้มีพระคุณอย่างยิ่งยวด ผู้ยอดเยี่ยมในโลก ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๒)

สมเด็จพระรคธรรณาวะโลกย

พระผู้เป็นที่สรณะอันเลิศของชาวโลก ผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๖๗)

สมเด็จพระบรมไตรโลกาภิวัต

พระผู้อันชาวโลกทั้งสามควรอภิวัต ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๘๒)

สมเด็จพระบรมโมลีตรีโลกาภสรณรรค

พระผู้เป็นที่พึ่งผู้เลิศ ผู้สร้างโลกทั้งสาม ผู้เป็นยอด ผู้ประเสริฐ และยอดเยี่ยม

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

พระไตรโลกุตตมพรหมมารทจรูชา

พระผู้ยอดเยี่ยมในหมู่มาร พรหม เป็นผู้สูงสุดในโลกทั้งสาม และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๒๓๕)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก ทรงเป็นผู้นำของชาวโลก ผู้เป็นใหญ่ในโลก” มีจำนวน ๔๓ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ ๑๕.๕๖

๑๐. ความหมายเกี่ยวกับ “สถานภาพ และวงศ์ตระกูล”

พระสัมพุทธชาติ

พระผู้เป็นวงศ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยดี และผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๓)

สมเด็จพระสาทิศาหะ

พระผู้รักษา ผู้มีความกล้าหาญ ผู้อยู่ในราชวงศ์สาทิศา และยิ่งใหญ่

(นันทนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๓)

สมเด็จพระสมณโคตมโคตมา

พระผู้โคตม ผู้ระงับกิเลสได้ ผู้ประเสริฐ ยิ่งใหญ่ และสูงสุด

(นันทนันทสูตรคำหลวง : ๑๕๑)

พระมหาสมณลักขณบุตร

พระผู้เป็นบุตรแห่งสาทิศาหะ ผู้สงบกิเลส ผู้ยิ่งใหญ่ และผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๕๔)

สมเด็จพระสิริสาทิคามุนินารธรวิงษ์

พระผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้อยู่ในวงศ์แห่งสาทิศา เป็นผู้มีมงคลอันยิ่งใหญ่ ผู้เป็นที่พึ่ง
ผู้เป็นวงศ์แห่งพระอาทิตย์

(นันทนันทสูตรคำหลวง: ๒๒๕)

พระไตรโลกยมนัสสิริสุรินทราทิตพงษ์ดำรงพระจรรยาปิฎก

พระผู้เป็นวงศ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้เป็นใหญ่ในหมู่เทวดา ผู้มีสิริผู้เป็นจอมปราชญ์ใน
โลกทั้งสาม ผู้ดำรงไว้ซึ่งพระจริยาวัตรอันงดงาม

(มหาชาติคำหลวง: ๑๕๕)

สมเด็จพระโคตมจอมภพ

พระโคตมผู้ยอดเยี่ยมในภพทั้งสาม

(พระมาลัยคำหลวง: ๒๗๓)

สมเด็จพระปิณฑุคโมโคตมเจ้า

พระโคตม ผู้สูงสุด ผู้เปรียบประดุจประทับที่ให้แสงสว่าง และผู้ยิ่งใหญ่

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๗๑)

สมเด็จพระธรรมโณคตมวิสุทธิ

พระสมณโคตม ผู้ประเสริฐ ผู้ยิ่งใหญ่ และผู้บริสุทธิ์อย่างสูงสุด

(นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ๑๕๗)

พระมหาสมณะ

พระมหาสมณะ ผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๓๓)

พระสมณโคตม

พระโคตมผู้สงบกิเลสได้แล้ว และผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๐๒)

พระไตรโลกยมุณีศรีสุรินทราทิตพงษ์ดำรงพระจรรยาปิฎก

พระผู้เป็นวงศ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้แก้แค้นผู้เป็นสริมงคล ผู้เป็นจอมปราชญ์ในโลก
ทั้งสาม ผู้ประเสริฐ ผู้มีพระจริยาวัตรอันงดงาม

(มหาชาติคำหลวง: ๑๕๕)

พระชินสีห์สมณโคตม

พระสมณะผู้โคตม ผู้มีชัยชนะเปรียบประดุจราชสีห์ และผู้ประเสริฐ

(ปฐมสมโพธิกถา: ๒๗๕)

พระพุทธศากยมนีโคตมเจ้า

พระโคตมผู้อยู่ในวงศ์ศากยะ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานและผู้ประเสริฐ

(ไตรภูมิิกถา: ๓๖)

พระศากยมนีนารอดศาตดา

พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้เป็นที่พึ่ง ผู้เป็นจอมนักปราชญ์ ผู้อยู่ในราชวงศ์ศากยะ
ผู้ประเสริฐ

(มหาชาติคำหลวง: ๓๑)

สรุปผลการวิจัยพบว่า พระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีความหมายเกี่ยวกับ “สถานภาพและวงศ์ตระกูล” มีจำนวน ๑๕ พระนาม คิดเป็นร้อยละ ๔.๔๓

ความหมายของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้งหมดนั้น ผู้วิจัยพบว่า มีทั้งประเภทความหมายหลักอย่างเดียว เฉพาะที่เกี่ยวกับความหมายหลักประเภท “พระผู้มีพระปณฺญา พระผู้รู้แจ้ง ด้วยพระองค์เอง” จะใช้มากที่สุด เพราะผู้แต่งมุ่งถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า คือ พระปณฺญาคคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ ดังตารางดังนี้

ตารางที่ ๑๓ ความหมายของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

ที่	ความหมายของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดี ฯ	คิดเป็นร้อยละ
๑.	พระผู้มีปณฺญา ผู้รู้แจ้งด้วยพระองค์เอง	๒๒.๐๐
๒.	พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ทรงเป็นผู้นำของชาวโลก	๑๕.๕๓
๓.	พระผู้มีพระจริยาวัตรอันงดงาม ความบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า	๑๖.๓๐
๔.	พระผู้เป็นใหญ่ ผู้เป็นประธาน ผู้คอยแนะนำสั่งสอน	๑๑.๒๓
๕.	พระผู้มีความพิเศษประจำพระองค์	๓.๕๓
๖.	พระผู้มีชัยชนะ	๕.๔๓
๗.	สถานภาพและวงศ์ตระกูล	๕.๔๓
๘.	พระผู้มีความบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส	๔.๔๓
๙.	พระผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรม พระผู้เป็นใหญ่ในพระธรรม	๓.๖๒
๑๐.	พระผู้มีความเพียร ผู้มีความกล้าหาญ ผู้มีความแกล้วกล้า	๓.๖๒

บทที่ ๕

ค่านิยมของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าต่อพระนามพระมหากษัตริย์ และราชทินนามสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทย

การตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับพระนามพระมหากษัตริย์

กุหลาบ มัลลิกะมาส (๒๕๒๔) ได้เขียนบทความเรื่อง “ราชานามในวรรณคดี” ได้กล่าวถึงการใช้สாமานามที่สำคัญของบุคคล ๓ กลุ่ม คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระมหากษัตริย์ และสตรีที่รักที่ปรากฏในวรรณคดีไทย ซึ่งมีลักษณะหลากหลาย ไม่ซ้ำกันและแตกต่างกันไปตามความรู้ ความคิดของกวีไทย ผู้แต่งวรรณคดี โดยสาเหตุที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากกวีผู้แต่ง มีความเคารพยกย่อง เทิดทูน สถาบันหลักประจำชาติ คือ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ จึงได้สรรหาคำที่เกี่ยวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระมหากษัตริย์ มาประพันธ์เป็นบทร้อยกรองในวรรณคดีไทย

ในบทความเรื่องนี้ กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้เน้นถึงความสามารถของกวี ที่มีการสรรหาคำที่เป็นพระนามของพระมหากษัตริย์ มาประพันธ์เป็นบทร้อยกรอง โดยสามารถรวบรวมคำจากบทกวีนิพนธ์ที่ชื่อว่า “เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช” โดย “ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา” เป็นกวีผู้นิพนธ์ ในวาระสมโภชเฉลิมฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ครบรอบ ๒๐๐ ปี (๒๕๒๕) รวมคำที่เป็นราชานามทั้งหมด ๑๔๕ คำ ซึ่งเป็นการแสดงถึงความรู้สึกนึกคิดของกวีผู้แต่ง ที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยท่านจำแนกตามนัยแห่งการสรรคำของกวีผู้แต่งได้เป็น ๒ หมวดใหญ่ และมีหมวดย่อยๆ ดังนี้

หมวดที่ ๑ ราชานามที่ใช้เรียกโดยตรงตามพระปรมาภิไธย พระมหากษัตริย์ในมหาจักรีบรมราชวงศ์ และลำดับรัชกาล

๑. ราชานามที่เป็นพระปรมาภิไธยโดยตรง เช่น พระพุทธยอดฟ้า, พระเชษฐ “อานันท”, พระเจ้าภูมิพล, พระพุทธเลิศหล้า, พระมงกุฎเกล้า, พระจุลจอม ฯลฯ

๒. ราชานามในฐานะพระมหากษัตริย์แห่งพระมหาราชวงศ์จักรี เช่น เจ้าจักรี, องค์พระจักรี, สมเด็จพระจักรา ฯลฯ

๓. ราชานามตามลำดับรัชกาล เช่น นวมินทรจักรี, นวมราช, สมเด็จพระจักริน, องค์กษัตริย์คตติยะไทย ฯลฯ

หมวดที่ ๒ ราชานามตามตำแหน่งหน้าที่แห่งพระราชา

๑. ราชานามที่แสดงพระราชอิสริยยศในฐานะพระราชา เช่น ขัตติยะ, พระผ่านเกล้า, องค์อิศเรศ, บรมกษัตริย์, จอมบดินทร์, จอมไผท, ภูมินทร์, พระปิ่นปิยะปรี, พระบาทเจ้าจอมคน ฯลฯ

๒. ราชานามที่แสดงคุณลักษณะสำคัญเฉพาะพระองค์ เช่น พระขึ้นเกล้า, พิเศษกษัตริย์, พ่อเกิดเกล้า, ประมุข ฯลฯ

๓. ราชานามที่ใช้เชิงสมพจน์ย คือกล่าวถึงส่วนใดส่วนหนึ่งของพระมหากษัตริย์แต่มีความหมายถึงพระองค์ท่าน เช่น พระบาทเจ้า, บาทบงส์, เบื้องบาทไท ฯลฯ

๔. ราชานามที่ใช้ในรูปสัญลักษณ์ หรือสิ่งแทน เช่น จัตรรมเกล้า, จัตรทอง ฯลฯ

๕. ราชานามที่ใช้ในกวีโวหารเปรียบเทียบกับสิ่งปฐจา เช่น อิศวร, วิษณุ, สหัสเนตร, อินทร์ ฯลฯ

๖. ราชานามที่แสดงถึงความเคารพเทิดทูนและความจงรักภักดีของกวี เช่น พระพ่อเจ้า, พระทูลกระหม่อมฟ้า, พระจอมขวัญธานี, พ่อหลวง, มิ่งขวัญไทย, พระพ่อแก้ว ฯลฯ

หมวดที่ ๓ ราชานามใช้ในเชิงวรรณศิลป์ คือ ราชานามที่เป็นกวีโวหาร อันเป็นศิลปะในการใช้ภาษาอย่างหนึ่งเพื่อทำให้เกิดจินตภาพชัดเจนขึ้น และบทกวีนั้น มีวรรณรสเข้มข้นยิ่งขึ้น

๑. ราชานามที่ใช้ในเชิงอุปมาอุปไมย โดยเปรียบเทียบความเหมือนกันระหว่าง พระมหากษัตริย์ กับเทพเจ้าในวรรณคดี กับดวงแก้ว และกับพระจันทร์ เช่น งาม, ลักษณ์, สุริยกานต์, จันทกานต์, สมมติเทพ ฯลฯ

๒. ราชานามที่ใช้เชิงอุปลักษณ์ ด้วยการเปรียบเทียบโดยตรงว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็น เทพเจ้า เป็นบิดา และเป็นศูนย์รวมจิตใจ เช่น สุริยจันทร์, เทพไท ฯลฯ

กุหลาบ มลลิกะมาส ได้สรุปถึงคุณค่าของราชานามที่ปรากฏในวรรณคดี “ราชานาม” ที่ กวีนำมาใช้นั้น จะต้องมีความสูงส่ง มีความสง่า ภาษามีสมควรแก่บุคคล กวีจะต้องมีการสรรคำ แล้วนำมาใช้ให้หลากหลายเพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำจำเจของถ้อยคำ และถ้อยคำเหล่านั้นจะต้องมีส่วน สร้างจินตนาการ ให้ผู้อรรถรส และให้อารมณ์แก่ผู้อ่าน โดยราชานามแต่ละคำ กวีจะเลือกให้เหมาะสมกับข้อความตอนนั้น ๆ มากที่สุด การสรรหาคำของกวีจึงเป็นไปอย่างพิถีพิถัน ให้คำราชานาม นั้น ๆ มีความหมายโดดเด่น น่าสนใจ และเฉพาะเจาะจงในการสื่อความหมาย ทำให้บทกวีมีความ ไพเราะ มีข้อความหลากหลาย มีสีสันอันงดงาม การสรรหาคำราชานามแล้วนำมาใช้อย่างประณีต นั้น ทำให้งานประพันธ์ร้อยกรองมีคุณค่าพิเศษเพิ่มขึ้นในด้านวรรณศิลป์ ให้อารมณ์สะเทือนใจ ยิ่ง กว่า การอ่านจากเอกสารที่ให้ความรู้ ความคิดแบบธรรมดา

พิฑูร มลิวัดย์ (๒๕๓๐: ๒๘) ได้กล่าวถึงการขนานพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัย สุโขทัยว่า

คำว่า “ศรีอินทราทิตย์” นั้น เป็นพระนามของพระราชบิดาของพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งปรากฏ ในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๒ ได้กล่าวถึงพ่อขุนศรีนามนำถม มีลูกชายชื่อว่าพระยาผาเมือง เมื่อบิดา ลื่นแล้ว ก็ได้เป็นขุนในเมืองราดชื่อว่า “กมรเตงอัญญาเมือง” และได้รับพระราชทานธิดากษัตริย์ ขอมพระนามว่า “สีขรมหาเทวี” และได้รับพระราชทานนามเป็นเกียรติว่า “ศรีอินทราทิตย์” พร้อมด้วยพระแสงขรรค์ชัยศรี ซึ่งเป็นพระแสงดาบอาญาสิทธิ์ประจำตำแหน่งเจ้าประเทศ- ราช

พระยาผาเมือง มีพระสหายท่านหนึ่งชื่อว่า “พ่อขุนบางกลางหาว” เจ้าเมืองบางยาง ทั้งสอง ท่านคิดตั้งตัวเป็นอิสระ ไม่ขึ้นตรงต่ออาณาจักรขอม จึงได้ร่วมมือกันเข้ายึดเมืองสุโขทัย ได้ขอม สมрадโขลยล้าพวงออกจากเมืองสุโขทัยได้ พ่อขุนผาเมืองจึงอภิเษกพ่อขุนบางกลางหาวเป็นเจ้าเมือง- สุโขทัย พร้อมกับให้ชื่อตนแก่สหาย เรียกชื่อว่า “ศรีอินทราทิตย์” ซึ่งเป็นพระนามที่

กษัตริย์ขอมพระราชทาน พ่อขุนบางกลางหาวก็ยินดีรับ แต่ได้ตัดคำว่า “อินทรีปัด” ออกเสีย คงใช้แต่เพียง “ศรีอินทราทิตย์”

คำว่า “ศรีอินทราทิตย์” นี้ ความจริงตรงกับพระนามแห่งพระอาทิตย์เทพองค์หนึ่ง คือ “พระอินทราทิตย์” โอรสของพระอิติ พ่อขุนบางกลางหาวจึงทรงยินดีรับพระนามนี้ เพื่อเป็นสิริมงคลตามคติในสมัยนั้น ซึ่งนิยมเอาพระนามเทพเจ้ามาเป็นพระนามของกษัตริย์ และสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ได้ประทานอธิบายไว้ในบานแพนกาไตรภูมิพระร่วงว่า บรรดาพระเจ้ากรุงสุโขทัย ดูเหมือนจะปรากฏพระนามในนานาประเทศแลเข้าชั้นทูลีมาเรียกว่า “สมเด็จพระร่วงเจ้า” ต่อ ๆ กันมาทุกพระองค์ และจะตรงกับพระนามภาษามคธ ที่ใช้ในชินกาลมาลีปกรณ์ว่า “โรจราช” ซึ่งก็หมายถึง “พระร่วงเจ้า” เพราะฉะนั้น คำว่า “ศรีอินทราทิตย์” ก็หมายถึงกษัตริย์วงศ์พระร่วงนั่นเอง

พิฑูร มลิวัดย์ (๒๕๓๐: ๒๘) ได้กล่าวว่า ชาวไทยสมัยสุโขทัยนั้น ได้นับถือพระพุทธศาสนา แน่นแฟ้นแล้ว จึงมีความเชื่อถือตามคติพระพุทธรูปศาสนา คือ ถือว่ากษัตริย์ เป็นผู้ที่สืบสันตติวงศ์ มาจากพระเจ้ามหาสมมตราช ซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์ของโลกในภัทรกัปนี้ กษัตริย์วงศ์นี้ เรียกว่า “สุริยวงศ์” เป็นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ แม้ “พระพุทธเจ้า” ก็ทรงมีพระนามเฉลิมพระชาดวงศ์ ซึ่งปรากฏในพระบาลีว่า “อาทิจฺจนุทฺ” คือว่าโดยพระชาตินั้น พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์แห่งสุริยวงศ์ ด้วยเหตุนี้ “ศรีอินทราทิตย์” หมายความว่า “กษัตริย์ผู้ทรงเป็นมิ่งขวัญของปวงชน” หากถือตามคติการนำพระนามของพระโพธิสัตว์มาตั้งเป็นชื่อกษัตริย์ ก็จะเห็นได้ว่าในสมัยสุโขทัยได้มีคตินี้ใช้แล้ว อันแสดงถึงการเคารพเทิดทูน “พระมหากษัตริย์” ว่าเป็นองค์ “พระโพธิสัตว์”

ในสมัย “พระยาไทย” หรือ “ลือไทย” รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัยนั้น เมื่อพระองค์ได้ราชาภิเษก ทรงมีพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระอัญศรีสุริยพงศ์ราม มหาธรรมราชาธิราช” คำว่า “ศรีสุริยพงศ์” ก็เป็นพระนามที่แสดงการเทิดทูนว่าเป็นกษัตริย์สุริยวงศ์ ทั้งเป็นพระนามที่พ้องกับพระนามของพระปิยกา คือ “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” ส่วนคำว่า “ราม” นั้นเป็นพระนามของ “พ่อขุนรามคำแหง” ซึ่งเป็นอัยกา พระนามวรรคหน้าจึงเป็นการนำเอาพระนามของพระปิยกา และพระอัยกามาตั้งเพื่อเป็นสิริมงคลด้วย ส่วนพระนามวรรคหลังที่ว่า “มหาธรรมราชาธิราช” นั้นเป็นพระนามที่แสดงเกียรติยศว่า พระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรม หรือ เป็น “พญาธรรม”

ในช่วงกลางสมัยกรุงสุโขทัยนั้น แสดงให้เห็นถึงพระนามของพระมหากษัตริย์ที่พระองค์นำเอาคติความเชื่อที่ว่า “พระมหากษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์” เสด็จมาอุบัติในโลกมนุษย์เพื่อบำเพ็ญบารมี เพื่อบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในภายภาคหน้า เช่นในศิลาจารึกหลักที่ ๔ กล่าวไว้ว่า

...เมื่อจะทรงผนวชขอศีลนั้น พระบาทกรมแดงอัญศรีสุริยวงศ์รามมหาธรรมราชาธิราช เสด็จขึ้นขึ้นยกพระหัตถ์อัญชลินมัสการพระสุวรรณปฏิมาและพระไตรปิฎกที่เก็บไว้บนราชมนเทียร กับ มหาสามีสังฆราช ทรงตั้งสัตย์อธิษฐานว่า ผลบุญที่อาตมาบรรพชาอุปสมบทต่อพระพุทธศาสนาพระพุทธเป็นเจ้าคราวนี้ อาตมาไม่ปรารถนาจักรพรรดิสมบัติ อินทรสมบัติ พรหมสมบัติ ปรารถนาเป็นองค์พระพุทธเจ้า

(พิฑูร มลิวัดย์, ๒๕๓๐: ๒๕)

พญาลิไทยเสด็จออกผนวช ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ ตลอดจนทรงพระมหากรุณาประทานอภัยแก่ข้าศึกศัตรู และไพร่ฟ้าประชาชน ผู้ประพฤติดิคนั้น ก็ด้วยพระองค์ทรงปรารถนาเป็น “พระพุทธเจ้า” อันแสดงว่าพระองค์ทรงเป็น “พระโพธิสัตว์” ทรงบำเพ็ญพระบารมีตามเยี่ยงพระโพธิสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง

ในสมัยอยุธยาที่มีกิจการเกิดทุน ขก้องสถาบันพระมหากษัตริย์ และมีความเชื่อว่า “พระมหากษัตริย์ไทย” เป็นกษัตริย์สุริยวงศ์องค์พระโพธิสัตว์ ดังมีความปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในพระราชปรารภในกฎมณเฑียรบาล ซึ่งตราขึ้นใช้บังคับในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า

“ศุภมัสดุ ศักราช ๙๒๐ วันเสาร์ เดือนห้า ขึ้นหกล้า ชวดนักษัตรศก สมเด็จพระเจ้า-
รามาธิบดีบรมไตรโลกนาถ พระมหามกุฎเทพมณูษย์วิสุทธิสุริยวงศ์พุทธางกูรบรม-
บพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว”

(พิฑูร มลิวัดย์, ๒๕๓๐: ๓๐)

คำว่า “พุทธางกูร” ในที่นี้ก็คือ “พระโพธิสัตว์” นั่นเอง แม้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็มีเค้าความเชื่อที่ว่า “พระมหากษัตริย์เป็น พระโพธิสัตว์” ซึ่งปรากฏในไตรภูมิโลกวินิจฉัย ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ว่า

...ศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้วได้ ๒๓๒๕ พระวัสสา ปีชวด จัตวาศก เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ วันเสาร์ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บรมธรรมิกราชาธิราชผู้ประเสริฐ ได้ผ่านพิภพปราบดาภิเษกเอกอุ มไหศุริยสมบัติในกรุงเทพมหานคร บวรอยุธยา มหาคิลกภพพรัตน์ราชบุรีมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน ทรงพระราชศรัทธาปรารณาพระปฐมภิกษุสามเณรโพธิญาณ ตั้งพระราชหฤทัยทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรือง...จะให้ป็นปัจจัยให้ได้ตรัสแก่พระสมันตญาณอันประเสริฐเหนือบัลลังก์รัตนมहाวิราอาสน์ ภายใตร่มพระมหาโพธิพฤกษมณฑล จึงให้แต่งไตรภูมิภิกษา ไว้ในบวรพุทธศาสนา...

(พิทุร มลิวัดย์, ๒๕๓๐: ๓๐)

การที่พระมหากษัตริย์ปรารณาปรมาภิเษกสามเณรโพธิญาณนั้น ก็แสดงถึงความเป็นพระโพธิสัตว์นั่นเอง แต่เนื่องจากประชาชนชาวไทย เคารพเทิดทูน ถวายพระเกียรติพระมหากษัตริย์ จึงเรียกพระองค์ว่า “พระพุทธเจ้าอยู่หัว” ซึ่งหมายถึงการเทิดทูนว่าเป็น “พระโพธิสัตว์” นั่นเอง หากได้หมายความว่า กษัตริย์ผู้เป็นพระพุทธเจ้าไม่ แต่อาจจะป็นเพราะรังเกียจคำว่า “สัตว์” ซึ่งมีความหมายทางภาษาไทยในทางที่ต่ำ จึงเลี่ยนคำนี้เสีย หรือแม้แต่คำสรรพนามที่ว่า “ข้าพระพุทธเจ้า” ก็มีความหมายว่า “ผู้เป็นข้าของพระโพธิสัตว์” นั่นเอง

จิตร ภูมิศักดิ์ (๒๕๔๖: ๗) ได้กล่าวถึงความเชื่อที่ว่า “พระมหากษัตริย์ ป็นองค์อวตารของเทพ หรือเป็นพระโพธิสัตว์” ซึ่งความเชื่อแบบนี้เรียกว่า “ลัทธิเทวราช” และความเชื่อที่ว่า “พระมหากษัตริย์ ป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า” ซึ่งความเชื่อแบบนี้เรียกว่า “ลัทธิพุทธราช” ในสมัยสุโขทัย และในสมัยอยุธยา ไว้ดังนี้

พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัย และในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ปราบกฎในประวัติศาสตร์ด้วยลักษณะที่แตกต่างกัน พระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัย ก้าวขึ้นมาในลักษณะ “พ่อขุน” ที่ยังมีกลิ่นอายแห่งสามัญชน ในขณะที่กษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก้าวขึ้นมาในลักษณะ “เทวะ” อันมีขนบธรรมเนียม กฎเกณฑ์ ภาษา ฯลฯ อันสูงส่งต่างไปจากสามัญชนอย่างฟ้ากับดิน

คำว่า “ลัทธิเทวราช” นั้น จิตร ภูมิศักดิ์ ได้กล่าวไว้ว่า ป็นลัทธิที่พระมหากษัตริย์ผู้นับถือเทวะ ตามคติของศาสนาพราหมณ์ พยายามสถาปนาตนขึ้นเป็นเทพเจ้า ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นเข้าใจว่า พระเจ้าอู่ทองคงได้อิทธิพลมาจากราชสำนักเขมร กรุงศรีอยุธยาเพราะมีหลักฐานจาก

ตำแหน่งทางราชการต่าง ๆ ซึ่งปรากฏในกฎหมายต่าง ๆ ที่ตราขึ้นในสมัยพระองค์ และในกฎหมายที่เกิดขึ้นก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา เช่น เรียกตำแหน่งนักการศาลว่า “ภูดาษ” (ตรงเขมร) เรียกพวกหัวหน้าศาลว่า “ราชสุภาวดี” เรียกที่ทำการศาลว่า “สภาตระลาการ” (เขมรใช้ กะลาพระสภา, พระสภาบดี) เรียกพวกที่ทำหน้าที่เขียนคัตวว่า “เสมียร” (ตรงเขมร) และยังมี “ขุนกระเสตราธิบดี” (เขมรใช้ เกษตราธิบดี) คำว่า “อาลักษณ์” (เขมรใช้ อาลักษณ์) คำว่า “พระคลัง” (เขมรใช้ พระ-กลาง)

ลัทธิเทวราช ของเขมรนั้น มีอยู่ลักษณะหนึ่งในสมัยหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ลงมา คือนิยมสร้างเทวรูปแทนตัวไว้ให้ประชาชนบูชากราบไหว้ เช่น พระเจ้าศรีสุริยวรมันที่ ๒ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ได้สร้างเทวสถานศิลาใหญ่หุ้มไม้ไว้เป็นที่ประดิษฐานเทวรูปพระวิฆณุที่เป็นรูปแทนตัวของตนเอง แล้วถวายนามเทวรูปนั้นว่า “พระบรมพิชญ์โลก” เพื่อให้ประชาชนได้กราบไหว้บูชาทั้งเทวรูป และตัวกษัตริย์ ทั้งที่ยังเป็นคนอยู่ เมื่อพระมหากษัตริย์สิ้นพระชนม์แล้ว ก็นำเอากระดูกบรรจุถึงหินสี่เหลี่ยมฝังลงใต้ฐานเทวรูปนั้น แล้วทำพิธีเชิญวิญญาณเข้าสู่เทวรูป และทำพิธีที่เขมรโบราณเรียกด้วยคำว่า “เบิกพระเนตร” แล้วก็ถวายนามศรีสุริยวรมันที่ ๒ ใหม่ ให้เรียกขานว่า “พระบาทบรมพิชญ์โลก” ตามชื่อของเทวรูปนั้น แม้ตัวปราสาทหินนครวัด ก็ปรากฏในศิลาจารึกรุ่นหลังเรียกว่า “พระพิชญ์โลก” เหมือนกัน

ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ประมาณ พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๑ “ลัทธิเทวราช” ได้ถูกปรับเปลี่ยน อันเนื่องมาจากอาณาจักรขอมนั้น ได้นับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายาน เพราะฉะนั้นพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จึงได้พยายามสถาปนาตนขึ้นเป็น “พระพุทธเจ้า” ในศิลาจารึกที่เขียนด้วยโคลกภาษาสันสกฤต โดยพระนางอินทรเทวี มเหสีของพระองค์เอง ได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ให้ช่างสลักรูปเหมือนจริงของตนขึ้น ๒๓ รูป แล้วขนานนามว่า “ชยพุทธมหานาถ” และได้ส่งไปให้บูชาเป็นพระพุทธรูปประจำเมืองของหัวเมืองสำคัญ ๆ ๒๒ หัวเมือง อีก ๑ องค์นั้นประดิษฐานไว้ที่หอกลางเมืองนครธม หัวเมืองเหล่านั้น มีที่อยู่ในเมืองไทยหลายเมือง เช่น พิมาย (วิมายปุระ) ละโว้ (ลโวทยปุระ) สุพรรณบุรี (สุวรรณปุระ) ราชบุรี (ชยราชปุระ) เพชรบุรี (วชรปุระ) เป็นต้น เฉพาะรูปที่พิมายนั้น ยังเหลือให้เห็นอยู่ ซึ่งเป็นรูปชายร่างใหญ่สมบุรณ์ ลงพุงเล็กน้อย ริมฝีปากหนา ไว้ผมเปียแบบพราหมณ์ ถอดเสื้อ นุ่งผ้าสั้น นั่งขัดสมาธิ ขนาดโตกว่าคนจริง เล็กน้อย รูปนั้นชาวบ้านเรียกว่า “ท้าวพรหมทัต”

นอกเหนือจากนั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ยังให้ช่างสร้างยอดประตุมืองนครมทั้ง ๕ ประตู เป็นหน้าของ “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร” ๔ หน้าขนาดมโหฬาร และแต่ละหน้า ก็คือ หน้าของ “พระเจ้าชัยวรมัน” นั่นเอง ปราสาทอื่น ๆ ก็ล้วนทำยอดเป็นพระเจ้าชัยวรมัน ๔ หน้าทั้งนั้น เฉพาะที่หอกกลางเมือง คือปราสาทบาเยน มีเทวรูปลักษณะนี้ถึง ๕๖ หน้า ซ้ำตรงกลางตัวปราสาท ยังตั้งรูป “พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗” ซึ่งสลักสถาปนาเป็น “พระพุทธรูป” ด้วย

เมื่อหัวเมืองต่าง ๆ ที่ได้รับ “พระมหากษัตริย์” พระราชทานรูป “ชยพุทธรูปมหานาถ” นั้น เมื่อครบปี จะต้องแห่แห่นรูปนั้นไปยัง “นครม” พร้อมกับนำน้ำในบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองของตนไปด้วย เพื่อไปทำพิธีมุรธาภิเษกแก่ “พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗” ณ ปราสาทพระขรรค์ แม้พวกพระร่วงส่วยน้ำเมืองละโว้ ก็เคยได้นำขบวนแห่พระพุทธรูปนี้ไปยัง “นครม” เหมือนกัน เพราะฉะนั้นเดิมที “ลัทธิเทวราช” นั้น เป็นของกษัตริย์ผู้นับถือเทวะตามคติในศาสนาพราหมณ์ เมื่อถึงสมัยของพระมหากษัตริย์ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ได้พัฒนามาเป็นลัทธิสถาปนาตนเองขึ้นเป็น “พระพุทธรเจ้า”

ค่านิยมของ “ลัทธิเทวราช” กับ “ลัทธิพุทธรราช” นั้นได้แพร่หลายเข้ามาในแคว้นสุพรรณภูมิ และแคว้นอโยธยา ก่อนที่จะสร้างกรุงศรีอยุธยา เช่น พระนามของ “สมเด็จพระเจ้ารามธิบดี” นั้น ก็ได้บอกอยู่แล้วว่า เจ้าของนาม สมมติตัวเป็น “พระราม” อันเป็นอวตารปางหนึ่งของ “พระนารายณ์ หรือ พระวิष्ณู” และเมื่อสร้างเมืองราชธานี ก็ได้เสาะหาบริเวณที่สอดคล้องกับนามนั้น คือ บริเวณเมืองทวารวดี อันเป็นที่สวรรคตของพระกฤษณะ ซึ่งเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ และบริเวณเมืองอโยธยา อันเป็นเมืองของพระราม แล้วนำชื่อเมืองทั้ง ๒ เมืองนี้มารวมกัน เป็น “ทวารวดีศรีอยุธยา” ให้สมกับพระนามที่ว่า “รามธิบดี” ซึ่งเป็น “พระนารายณ์อวตาร”

ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ราชสำนักนับถือพระพุทธศาสนากิจจริง แต่ขณะเดียวกันก็ยังนับถือความเชื่อบางอย่างในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีคติ “ลัทธิเทวราช” อยู่ แต่เนื่องจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนามีมากขึ้น ทำให้พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีความพยายามที่จะสถาปนาตนเองเป็น “พระพุทธรเจ้า” อันเป็นคติความเชื่อ “ลัทธิพุทธรราช” ซึ่งก็ไม่ได้แตกต่างจากสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยปรากฏหลักฐานในคำปรารภของกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ พ.ศ. ๑๘๘๖ แห่งราชสำนักสุพรรณภูมิ หรืออุทธรณ์นั้นขึ้นชื่อพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้ารามธิบดี ศรีวิสุทธิสุริวงษ์องค์บุริโสดม บรมจักรพรรดิราชาธิราช ตริภูวนาธิเบศบรมบพิตร พระพุทธรเจ้าอยู่หัว”

และปรากฏในคำปรารภกฎหมายลักษณะทาส พ.ศ. ๑๘๕๐ เรียกพระนามว่า “สมเด็จพระบรมพิตร-
พระพุทธเจ้าอยู่หัว”

คำนิยามของ “ลัทธิเทวราช” และ “ลัทธิพุทธราช” ได้สืบเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงรัตน-
โกสินทร์ ในการขนานพระนามของพระมหากษัตริย์ ก็มักจะมีลัทธิพุทธราชแฝงอยู่ด้วย เช่น ใน
สมัยรัชกาลที่ ๑ ได้สร้างพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ขึ้น ๒ องค์ ให้ทรงเครื่องดั่งอย่างจักรพรรดิ
หุ้มทองคำ อุทิศให้แด่รัชกาลที่ ๑ องค์หนึ่ง และอุทิศให้แด่รัชกาลที่ ๒ องค์หนึ่ง แล้วถวายพระ
นามพระพุทธรูปองค์ที่ ๑ ว่า “พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์” และถวายพระนามพระพุทธรูปองค์ที่
๒ ว่า “พระพุทธเลิศหล้านภาไลย” ซึ่งเดิมทีประชาชนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ เรียกว่า
“แผ่นดินต้น” และรัชกาลที่ ๒ เรียกว่า “แผ่นดินกลาง” แต่รัชกาลที่ ๓ มีพระราชกำหนดให้เรียก
รัชกาลที่ ๑ ตามพระนามของพระพุทธรูปองค์ที่ ๑ และให้เรียกรัชกาลที่ ๒ ตามพระนามของพระ-
พุทธรูปองค์ที่ ๒ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ก็เหมือนกันกับพระเจ้าศรีสุริยวรมันที่ ๒ ที่เป็น “พระบรม-
พิชฌุโลก” เมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว ได้สถาปนาตนเองเป็น “เทพเจ้า” แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๒
ได้รับการสถาปนาเป็น “พระพุทธเจ้า”

ไม่เพียงแต่ “พระเจ้ารามธิบดี” จะเป็น “พระพุทธเจ้า” แล้ว ในกฎหมายเตียรบาล ตราขึ้น
เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๓ ก็ได้ระบุตำแหน่งรัชทายาทเป็น “สมเด็จพระเจ้าหน่อพุทธางกูรสุริยวงศ์” คำว่า
“พุทธางกูร” นั้น แปลว่า เชื้อสาย หรือ หน่อเนื้อเชื้อไขของพระพุทธเจ้า (พุทธ + อังกูร) เมื่อพระ-
บิดาเป็น “พระพุทธเจ้า” แล้ว ลูกก็ย่อมต้องเป็น “หน่อพุทธางกูร” ซึ่งสมัยต่อมาเรียกว่า “สมเด็จพระ-
หน่อพระพุทธเจ้า” (จิตร ภูมิศักดิ์, ๒๕๔๗: ๒๐)

เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับราชทินนามสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทย

วิเชียร อากาศฤกษ์ และสุนทร สุภูตะโยธิน (๒๕๒๘) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของ
สมณศักดิ์ไว้ว่า “สมณศักดิ์คือบรรดาศักดิ์หรือเกียรติยศ ที่พระมหากษัตริย์ถวายแด่พระสงฆ์ เพื่อ
บูชาคุณความดีเป็นบำเหน็จความชอบ ที่ท่านปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ประกอบคุณงามความดีแก่
ประเทศชาติและพระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติและเป็นขวัญกำลังใจ ให้
พระสงฆ์บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ตามหลักธรรมทางศาสนายิ่งขึ้น ตามพุทธวิธีที่พระบรม
ศาสดา ทรงยกย่องพระอัครสาวกชาย-ชวา ให้เป็นกำลังเผยแผ่พระศาสนา และช่วยเหลือในการ
ปกครองดูแลพระภิกษุสามเณร เป็นผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสืบมา

ศุชาติ ธาราวาสน์ (๒๕๔๘) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาคำและความหมายของราชทินนามจากสมณศักดิ์พระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน” เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ราชทินนามของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ๒ ประเด็น คือ การศึกษาลักษณะคำ การสร้างคำ และการเรียงคำ พร้อมทั้งศึกษาความหมายตามรูปศัพท์ และความหมายที่สัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ โดยผู้วิจัยได้รวบรวมราชทินนามพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ตั้งแต่ชั้นสมเด็จพระสังฆราช จนถึงพระราชาคณะชั้นสามัญจากทำเนียบสมณศักดิ์ ฉบับระดับพลอย พ.ศ. ๒๕๔๖ รวมทั้งหมด ๑,๖๒๔ รูป

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ลักษณะคำที่ใช้ในราชทินนามจากสมณศักดิ์พระสงฆ์ไทย ปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต เป็นการนำคำศัพท์ที่ไม่ได้แยกวิภัตติมาประสมกัน โดยเลียนแบบการสมาสและสนธิของภาษาทั้งสอง คำศัพท์เหล่านั้น มีทั้งคำนาม คุณนาม คำกิตติอุปสรรค และนิบาต มีวิธีการสร้างคำด้วยการนำคำบาลีสันสกฤต มาประสมกัน โดยเลียนแบบคำสมาสของบาลีสันสกฤต ๓ ลักษณะ คือ การประสมอุปสรรคกับศัพท์ การประสมนิบาตกับศัพท์ และการประสมศัพท์กับศัพท์ และมีวิธีการเรียงคำทั้งประเภทที่เรียงตามหลักไวยากรณ์บาลีสันสกฤต และไม่เป็นไปตามหลักไวยากรณ์บาลีสันสกฤต

ผู้วิจัยพบว่า ราชทินนามจากสมณศักดิ์แต่ละชั้น จะมีคำเฉพาะนำหน้าแตกต่างกันออกไป แบ่งกลุ่มความหมายราชทินนามตามรูปศัพท์ได้ ๘ กลุ่ม คือ กลุ่มความรู้ความสามารถ ความดีงาม ความสว่างไสว ความเป็นหัวหน้า การสั่งสอนธรรม การปฏิบัติหน้าที่ ความยิ่งใหญ่ กว้างขวาง และการสืบเนื่องวงศ์พันธุ์ และผู้วิจัยพบว่า ราชทินนามจากสมณศักดิ์นั้น ยังมีความหมายที่สัมพันธ์กับชื่อ ฉายา ราชทินนามเดิม สัมพันธ์กับความรู้ความสามารถ สัมพันธ์กับชื่อวัด สัมพันธ์กับชื่อจังหวัด อำเภอ ตำบล สัมพันธ์กับภูมิประเทศ สัมพันธ์กับปูชนียวัตถุ ปูชนียสถาน และสัมพันธ์กับวาระสำคัญพิเศษ

ประโชค ชัยสุวรรณ (๒๕๕๒) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาราชทินนามพระราชาคณะในคณะสงฆ์ไทย” โดยเป็นงานวิจัยที่มีจุดประสงค์ ๓ ประการ คือ ผู้วิจัยต้องการจะศึกษากระบวนการตั้ง ศึกษาเกณฑ์การตั้ง และศึกษาลักษณะการใช้ภาษาในราชทินนามของพระราชาคณะ โดยใช้ข้อมูลราชทินนามของพระราชาคณะในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ จำนวน ๓๘๒ ราชทินนาม

ผลการวิจัย ผู้วิจัยพบว่า กระบวนการตั้งราชทินนามนั้น มีผู้ที่เกี่ยวข้อง ๒ ฝ่ายคือ คณะสงฆ์ และหน่วยงานราชการเป็นผู้ดำเนินการในการตั้งราชทินนามให้เป็นไปตามกฎระเบียบของมหาเถรสมาคม และระเบียบทางราชการโดยคณะสงฆ์จะเป็นผู้คัดเลือกราชทินนามพระสังฆาธิการเสนอ ส่วนราชการเป็นผู้สนอง และผู้วิจัยพบว่า มีเกณฑ์ในการตั้งราชทินนาม แบ่งได้เป็น ๑๐ ประเภท คือ ตั้งตามมงคลนาม ตั้งตามถิ่นที่อยู่อาศัย ตั้งตามชื่อคณะบุคคล ตั้งตามความรู้ ตั้งตามลักษณะงาน ตั้งตามฉายา ตั้งตามชื่อบุคคลสำคัญ ตั้งตามชื่อวัด ตั้งตามชื่อเดิม ตั้งตามปูชนียสถาน

ผู้วิจัยพบว่า การใช้คำในราชทินนามพระราชาคณะในคณะสงฆ์ไทยนั้น ทุกคำล้วนเป็นคำผสม โดยใช้รากศัพท์จำนวน ๓๖๕ คำ จากภาษา ๓ ภาษา คือ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมร ซึ่งเป็นภาษาที่สะท้อนให้เห็นว่าคนไทยมีความเชื่อทางศาสนาแบบผสมผสานระหว่างพุทธกับพราหมณ์ โดยราชทินนามพระราชาคณะนั้น ได้นำทั้งคำภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมรมาสร้างเป็นคำไทย โดยมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเสียง และความหมายเพื่อให้สอดคล้องกับธรรมชาติของภาษาไทย ซึ่งมีโครงสร้างของภาษาแบบนามวลี = นาม + (คุณนาม)

ในด้านการประพันธ์นั้น ผู้วิจัยพบว่า ราชทินนามพระราชาคณะในคณะสงฆ์ไทย เป็นคำประพันธ์ร้อยกรองแบบร้อยยาว โดยมีลักษณะร่วมกัน ๔ ประการ คือ ไม่เคร่งครัดในเรื่องคณะ ไม่เคร่งครัดในเรื่องสัมผัส ไม่เคร่งครัดในเรื่องคำสร้อย และใช้กับงานทางศาสนา

จากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับราชานามของพระมหากษัตริย์ไทยของกุหลาบ มลลิกะมาส, พิฑูร มลิวัดย์ และจิตร ภูมิศักดิ์ และเอกสารเกี่ยวกับราชทินนามของพระสงฆ์ไทย ของวิเชียร อากาศฤกษ์และสุนทร สุภูตะโยธิน, สุชาติ ธาราวาสน์ และประโชค ชัยสุวรรณนท์ ทำให้เห็นการวิเคราะห์รูปศัพท์เกี่ยวกับพระนามของพระมหากษัตริย์ และราชทินนามสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทย ซึ่งผู้วิจัยได้นำไปปรับใช้ในการวิเคราะห์ถึงความเชื่อมโยงระหว่าง “พระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์ และราชทินนามสมณศักดิ์พระสงฆ์ไทย” กับ “พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า” ว่ามีค่านิยมถึงกันอย่างไร ซึ่งงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ราชทินนามของพระสงฆ์ไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบันนั้น ได้รับอิทธิพลมาจาก “พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า” ทั้งในเรื่องการสร้างคำและรูปแบบของการประพันธ์

ค่านิยมของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าต่อพระนามพระมหากษัตริย์ไทย

ค่านิยมของพระสมัญญานาม “พระพุทธเจ้า” ที่มีต่อพระนาม “พระมหากษัตริย์” นั้น ผู้วิจัยพบว่า พระนาม หรือพระนามาภิไธย หรือพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์ของไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บางพระนามได้รับค่านิยมมาจากพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า โดยสามารถสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

๑. ค่านิยมของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ต่อพระนามของพระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงสุโขทัย

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร (๒๕๔๑: ๓๐๐) ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย เฉพาะกษัตริย์สุโขทัยไว้ว่า ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตกอยู่ในอำนาจกษัตริย์เขมรโบราณชั่วระยะเวลาหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๕๖๕ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ มีอำนาจครอบคลุมมาถึงเมืองละโว้ (ลพบุรี) แต่พอสิ้นรัชกาลพระองค์ได้เกิดขบถขึ้นหลายแห่ง ต่อมา พ.ศ. ๑๖๕๑ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ได้เผยแพร่อำนาจจักรไปถึงเมืองลำพูน และ พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๑ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ตีดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไว้เป็นส่วนมาก และมีอำนาจเหนือกรุงสุโขทัย ดังปรากฏว่า พ่อขุนผาเมือง ได้รีดไถของกษัตริย์กัมพูชา พร้อมทั้งพระบรรลัษย์ศรีและได้อภิเษกให้เป็นใหญ่

กษัตริย์ในสมัยสุโขทัยมีเพียงราชวงศ์เดียว คือ ราชวงศ์พระร่วง ในอาณาจักรสุโขทัย ปลายศตวรรษที่ ๑๘ ประมาณ พ.ศ. ๑๗๖๒-๑๗๘๐ โดยพ่อขุนผาเมือง และพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ได้ร่วมมือกันโจมตีขอมสมาธิโคตมโคตมแตกพ่ายไป พ่อขุนผาเมืองจึงอภิเษกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นกษัตริย์พระองค์แรก แห่งอาณาจักรสุโขทัย เรียกว่า “ราชวงศ์พระร่วง” และมีลำดับกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง ดังต่อไปนี้

๑. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์หรือพ่อขุนบางกลางหาว หรือพระอรรณราช หรือพระร่วง หรือพระไสรยักราช (คณั โขยโยธา, ๒๕๔๓: ๑๕)

๒. พ่อขุนบานเมือง (คณั โขยโยธา, ๒๕๔๓: ๒๑)

๓. พ่อขุนรามคำแหงมหาราช (คณัย ไชยโยธา, ๒๕๔๓ : ๒๒)

๔. พระยาเลอไทย หรือพญาเลอไทย หรือพระเจ้าอุทัยไชยเชษฐ หรืออุทกะโชตะตะราช (คณัย ไชยโยธา, ๒๕๔๓: ๓๔)

๕. พระศรีสุริยวงศ์รามมหารัชมราชิราช หรือพระเจ้าลือไทย หรือพระเจ้าลิไท หรือ พระยาจ๋วนำถม (คณัย ไชยโยธา, ๒๕๔๓: ๓๖)

๖. พญาลิไทย หรือพระกมรเตงอัญศรีสุริยวงศ์ มหารัชมราชิราช หรือ พระมหารัชมราชาที่ ๑ หรือพระมหารัชมราชิราช หรือพระมหารัชมราชาลิไทย หรือ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก หรือศรีศรีภพธรณิธิดาสุริโยโชติ (คณัย ไชยโยธา, ๒๕๔๓: ๓๗)

๗. พระมหารัชมราชาที่ ๒ (คณัย ไชยโยธา, ๒๕๔๓: ๔๑)

๘. พระมหารัชมราชาที่ ๓ หรือไสยลือไทย (คณัย ไชยโยธา, ๒๕๔๓: ๔๓)

๙. พระมหารัชมราชาที่ ๔ หรือบรมบาล หรือ พระเจ้าสุริยวงศ์บรมบาลมหารัชมราชิราช (คณัย ไชยโยธา, ๒๕๔๓: ๔๕)

จากการวิเคราะห์ข้อมูล พระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัย ซึ่งมีทั้งหมด ๙ พระองค์ สามารถแยกค่านิยมของการขนานพระนามพระมหากษัตริย์สมัยกรุงสุโขทัยได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑.๑ พระนามของ “พระมหากษัตริย์” ที่ได้รับค่านิยมมาจากพระสมัญญานามของ “พระพุทธเจ้า”

๑.๒ พระนามของ “พระมหากษัตริย์” ที่ได้รับค่านิยมจากการสร้างบ้านแปงเมือง

๑.๑ พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ได้รับค่านิยมจากพระสมัญญานามของ- พระพุทธรเจ้า

ศรีอินทราทิตย์ รัชกาลที่ ๑

พระศรีสุริยวงศ์รามมหาธรรมราชาธิราช รัชกาลที่ ๕

พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก รัชกาลที่ ๖

พระกมรเต็งอัญศรีสุริยวงศ์มหาธรรมราชาธิราช รัชกาลที่ ๖

พระมหาธรรมราชาธิราช รัชกาลที่ ๖

พระมหาธรรมราชาลิไทย รัชกาลที่ ๖

ศรีตริภพธรณิศดาสุริโยโชติ รัชกาลที่ ๖

พระมหาธรรมราชา รัชกาลที่ ๗-๘

จากการวิเคราะห์พระนามของ “พระมหากษัตริย์” ในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น
ปรากฏว่ามีพระนามของพระมหากษัตริย์ จำนวน ๖ พระนาม ที่ใช้พระสมัญญานามของ
“พระพุทธรเจ้า” ในการขนานพระนามพระองค์ โดยคิดเป็นร้อยละ ๖๖.๖๖ โดยมีการเปรียบเทียบ
ระหว่างภาษาไทยและภาษาบาลีสันสกฤตดังนี้คือ

ตารางที่ ๑๘ เปรียบเทียบพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัย กับพระสมัญญานามของ
พระพุทธรเจ้า

นามพระมหากษัตริย์	พระสมัญญานามพระพุทธรเจ้า
ศรีอินทราทิตย์	อาทิจพนฺธุ
ศรีสุริยวงศ์	อาทิจพนฺธุ
พระมหาธรรมราชาธิราช	ธมฺมราชา, ธมฺมราชา
พระศรีธรรมพระไตรปิฎก	ธมฺมสุตฺตม
ศรีตริภพธรณิศดาสุริโยโชติ	โลกนาถ

พระนามของพระมหากษัตริย์พระองค์แรก แห่งอาณาจักรสุโขทัยที่ว่า
“ศรีอินทราทิตย์” นั้น ประกอบด้วยคำศัพท์ คือ ศรี + อินฺท + อาทิจ เมื่อนำมาสมาสมกัน
จะแปลความหมายได้ว่า “กษัตริย์แห่งวงศ์พระอาทิตย์ ผู้เป็นมิ่งขวัญของปวงชน” ซึ่งก็จะ

สอดคล้องกับความคิดของอาจารย์พิฑูร มลิวัลย์ คำว่า “ศรีอินทราทิตย์” นั้นก็ตรงกับพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นภาษาบาลีอันปรากฏในอรรถกถาว่า “**อาทิจฺจนุ**” หมายถึง “**เผ่าพันธุ์ของพระอาทิตย์**” แต่เนื่องจากนามที่ว่า “**ศรีอินทราทิตย์**” นี้ เป็นพระนามที่อาณาจักรขอมมอบถวาย เดิมทียาวกว่านี้คือ “**ศรีอินทราทิตย์**” ซึ่งมอบแด่พ่อขุนผาเมือง ที่มีพระมเหสีเป็นพระธิดาของเขมร แต่พ่อขุนผาเมืองได้อภิเษก “**พ่อขุนบางกลางหาว**” เป็นกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยแทนพระองค์ และได้ถวายพระนามนี้พร้อมทั้งพระแสงขรรค์ชัยศรี พ่อขุนบางกลางหาว ก็ทรงรับ แต่ทรงรับพระนามเพียงสั้น ๆ ว่า “**ศรีอินทราทิตย์**” พร้อมกับพระแสงขรรค์ชัยศรี

พระนามของพระมหากษัตริย์ ที่ว่า “**ศรีสุริยวงศ์**” ประกอบด้วยคำศัพท์คือ **ศรี + สุริย + วงศ์** เมื่อนำมาสมาสรวมกัน จะแปลความหมายได้ว่า “**พระราชผู้อยู่ในวงศ์แห่งพระสุริยเทพบุตร**” พระนามนี้มีคำหลักอยู่ที่คำว่า “**สุริยวงศ์**” ซึ่งคำว่า “**สุริยวงศ์**” นี้ ก็ตรงกับพระสมัญญานาม ของพระพุทธเจ้าที่เป็นภาษาบาลี คือ “**อาทิจฺจนุ**” โดยมีความหมายว่า “**ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์**” เช่นเดียวกันกับพระนามของพ่อขุนบางกลางหาว คือ “**ศรีอินทราทิตย์**” เหมือนกัน

พระนามของพระมหากษัตริย์ ที่ว่า “**พระมหาธรรมราชาธิราช**” นั้นประกอบด้วยคำศัพท์ คือ **พระ + มหา + ธรรมราช + ธิ + ราช** เมื่อนำมาสมาสรวมกัน จะแปลความหมายได้ว่า “**พระราชผู้ทรงธรรม ผู้ยิ่งใหญ่ที่ประเสริฐกว่าพระราช**” พระนามนี้ มีคำหลักอยู่ที่คำว่า “**ธรรมราชา**” ซึ่งคำว่า “**ธรรมราชา**” นั้นในความเป็นจริงก็เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าอีกพระนามหนึ่งเหมือนกัน แต่ในภาษาบาลีจะใช้คำว่า “**ธมฺมราช**” ส่วนภาษาสันสกฤตใช้ว่า “**ธรรมราช**” แต่ความหมายนั้น อาจจะแตกต่างกันบ้าง คือ ถ้าเป็นพระมหากษัตริย์ หมายถึง “**ผู้ทรงธรรม**” หรือ “**ผู้ปกครองอาณาประชาราษฎร์โดยธรรม**” หรือ “**ผู้ตั้งอยู่ในธรรม**” ดังที่ปรากฏความหมายของ “**ธรรมราช**” ในพระไตรปิฎกหมวดราชสูตร พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๔ อังคุตตรนิกาย ปุญจกะ- ลักกณินาต ว่า

...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระธรรมราชา แม้พระองค์ใด พระเจ้าจักรพรรดิแม้พระองค์นั้น ย่อมไม่ทรงยังจักร ให้เป็นไป ณ ประเทศที่ไม่มีพระราช

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ใครเป็นพระราชของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระธรรมราชา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ธรรมชัฏ ภิกษุ แล้วจึงตรัสต่อไปว่า ดูกรภิกษุ พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมนั้นแหละ ทรงสักการะ เคารพ นอบน้อมธรรม ทรงมีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ ย่อมทรงจัดแจงการรักษา ป้องกัน ค้ำครองที่เป็นธรรมในชนภายใน ฯ

อีกประการหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระธรรมราชา ฯลฯ มีธรรมเป็นใหญ่ ย่อมทรงจัดแจงการรักษา ป้องกัน ค้ำครองที่เป็นธรรมในกษัตริย์เหล่าอนุชน (พระราชวงศานุวงศ์) ในหมู่ทหาร พราหมณ์ ฤๅหิณี ชวานิคมชนบท สมณพราหมณ์ เนื้อ และนกทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระธรรมราชาพระองค์นั้น ฯลฯ มีธรรมเป็นใหญ่ ครั้นทรงจัดแจงการรักษา ป้องกัน ค้ำครองที่เป็นธรรมในชนภายในในกษัตริย์เหล่าอนุชน (พระราชวงศานุวงศ์) ในหมู่ทหาร พราหมณ์ ฤๅหิณี ชวานิคมชนบท สมณพราหมณ์ เนื้อ และนกทั้งหลายแล้ว ย่อมทรงยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม เทียว จักรนั้นย่อมเป็นจักรอันมนุษย์ ผู้เป็นข้าศึกใด ๆ จะต้านทานมิได้

ดูกรภิกษุ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมนั้นแหละ ทรงสักการะ เคารพ นอบน้อม ธรรม ทรงมีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ ย่อมทรงจัดแจงการรักษาป้องกัน ค้ำครองที่เป็นธรรมในพวกภิกษุว่า กายกรรมเช่นนี้ไม่ควรเสพ กายกรรมเช่นนี้ไม่ควรเสพ วจีกรรมเช่นนี้ไม่ควรเสพ วจีกรรมเช่นนี้ไม่ควรเสพ มโนกรรมเช่นนี้ไม่ควรเสพ มโนกรรมเช่นนี้ไม่ควรเสพ อาชีวะเช่นนี้ไม่ควรเสพ อาชีวะเช่นนี้ไม่ควรเสพ บ้านนิคมเช่นนี้ไม่ควรเสพ บ้านนิคมเช่นนี้ไม่ควรเสพ . . .

(สุตต. อัง. ปุณณก-ฉกุกนิปาต: ๑๓๗)

จากความหมายของ “ธรรมราชา” ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงบทบาทของ “ธรรมราชา” ระหว่าง “พระมหากษัตริย์” กับ “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” คือ

ตารางที่ ๑๕ เปรียบเทียบความเป็น “ธรรมราชา” ของพระมหากษัตริย์ กับพระพุทธรเจ้า

พระมหากษัตริย์	พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
อาศัยพระธรรม	ดำรงอยู่ในพระธรรม
ทรงสักการะ เคารพ นบনอบพระธรรม	ทรงสักการะ เคารพ นบনอบพระธรรม
มีพระธรรมเป็นธง	มีพระธรรมเป็นธง
มีพระธรรมเป็นยอด	มีพระธรรมเป็นยอด
มีพระธรรมเป็นใหญ่	มีพระธรรมเป็นใหญ่
ปกครองรัฐโดยใช้พระธรรมนำหน้า	ปกครองสงฆ์โดยใช้พระธรรมนำหน้า

พระนามของพระมหากษัตริย์ ที่ว่า “พระศรีธรรมพระไตรปิฎก” ประกอบด้วยคำศัพท์คือ พระ + ศรี + ธรรม + พระ + ไตร + ปิฎก เมื่อนำมาสมาสรวมกัน จะแปลความหมายได้ว่า “พระราชผู้ทรงธรรมคือปิฎกทั้ง ๓” พระนามนี้มีคำหลักอยู่ที่คำว่า “ธรรมพระไตรปิฎก” ซึ่งคำว่า “ธรรมพระไตรปิฎก” นี้จะตรงกับพระสมัญญานามของพระพุทธรเจ้าที่เป็นภาษาบาลีคือ “ธมฺมสุตฺตม” โดยมีความหมายว่า “ผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม” ในความเป็นจริงก็คือ “ผู้ทรงพระธรรมคือปิฎกทั้ง ๓” นั่นเอง

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ว่า “พระศรีธรรมพระไตรปิฎก” นี้ เป็นพระนามของ “พระยาสิทธิ” ผู้เป็นพระราชโอรสของพระยาเลอไทย ตามประวัติศาสตร์พระองค์ได้ศึกษาวิชาขั้นต้นจากพระเถระชาวลังกา และได้เสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ในปีพุทธศักราช ๑๘๐๕ เป็นระยะเวลา ๕ ปี โดยมีพระเถระชาวลังกา เป็นพระอุปัชฌาย์ พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก และทรงใช้พระธรรมในการปกครองประชาชนชาวสุโขทัย โดยยึดแบบอย่างพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกทุกประการ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้มีพระนามว่า “พระศรีธรรมพระไตรปิฎก” อาจจะเนื่องมาจากพระองค์ทรงศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน และสามารถทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๑ เรื่อง คือ “ไตรภูมิพระร่วง” อีกทั้งยังทรงเป็นผู้สร้างพระพุทธรูปนามว่า “พระพุทธรชินราช” เมื่อนำ

พระนามนี้มาเปรียบเทียบกับ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า น่าจะมาจากพระสมัญญานามที่ว่า “ธมฺมสุตฺตานิ” อันหมายถึง “ผู้ทรงธรรม, ผู้เป็นใหญ่ในพระธรรม”

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ว่า “ศรีศรีภพธรณิธิดาสूरียโชติ” นี้ ก็เป็นพระนามของ “พระยาลิไท” เช่นเดียวกัน โดยเป็นพระนามที่สมเด็จพระสังฆราชจากลังกาถวายพระนามให้ ซึ่งประกอบด้วยคำศัพท์ คือ ศรี + ศรี + ภพ + ธรณี + ธิดา + สूरีย + โชติ เมื่อนำมาสมาสกัน จะแปลความหมายได้ว่า “พระผู้มีความรุ่งเรืองดุจพระอาทิตย์ ผู้เป็นที่พึ่งในแผ่นดินและในภพทั้ง ๓ ผู้ประเสริฐ” ซึ่งพระนามนี้มีคำหลักคือ “ศรีภพธรณิธิดาสूरียโชติ” น่าจะตรงกับพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “โลกนาถ” เนื่องจาก “ภพทั้ง ๓” ก็คือ “ทรงเป็นที่พึ่งของโลก” นั่นเอง

๑.๒ พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ได้รับอิทธิพลจาก “การสร้างบ้านแปงเมือง”

พระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงสุโขทัย ในหมวดที่ ๒ นี้ มีใช้เพียง ๔ พระองค์ โดยคิดเป็นร้อยละ ๓๓.๓๓ จากการวิเคราะห์พบว่า มีการขนานพระนามในลักษณะการสร้างบ้านแปงเมือง ซึ่งสามารถแยกได้เป็น ๒ ประการ คือ

๑.๒.๑ สะท้อนความคิดในเรื่องความสัมพันธฉันท์ ดังจะเห็นได้จากพระนามของพระมหากษัตริย์ดังต่อไปนี้ คือ

พ่อขุนรามคำแหง รัชกาลที่ ๓

พระเจ้าไสลือไทย รัชกาลที่ ๕

พระนามของพระขุนรามคำแหงที่ว่า “รามคำแหง” นั้น เป็นพระนามที่สร้างรูปศัพท์มาจากคำว่า “ราม + คำแหง” ในพระราชประวัตินั้น พ่อขุนรามคำแหงทรงพยายามที่จะส่งเสริมและสร้างสรรค์เอกลักษณ์ของคนไทยในทางวัฒนธรรมขึ้น เช่น ทรงโปรดให้ประดิษฐ์ตัวอักษรไทย เป็นต้น อีกทั้งในสมัยของพระองค์ไม่ปรากฏอิทธิพลวัฒนธรรมฮินดูเข้ามาปะปนเป็นหลักในการดำเนินชีวิต

คำว่า “ราม” ในที่นี้จึงไม่น่าเป็นคำสันสกฤต ที่หมายถึง “พระราม” ผู้เป็นนารายณ์อวตารในวรรณคดีมหากาพย์เรื่องรามายณะของอินเดีย แต่ น่าจะเป็นคำไทยที่มีความหมายว่า “กลาง” เหมือนดังที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๒๑-๒๓ ได้กล่าวไว้ว่า “กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารส มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม” (ราตรี รัตนารชร, ๒๕๔๑: ๑๐๕)

คำว่า “ราม” ซึ่งแปลว่า “กลาง” ก็ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๘ จารึกเจดีย์น้อยวัดมหาธาตุ ที่ว่า “สมเด็จพระเจ้าพระยาให้มนตรีกริราชผู้ใหญ่ ผู้ราม” (สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๑: ๑๒๔)

คำว่า “ราม” ที่หมายถึง “กลาง” ในพระนามของ “พ่อขุนรามคำแหงมหาราช” นั้น หมายถึง ผู้มีฐานะหรือบรรดาศักดิ์ระดับกลาง คำว่า “ราม” นี้บ่งทศนคติ ความสัมพันธ์นั้นญาติว่า พระองค์เป็นพระราชโอรสองค์กลางของราชวงศ์ ซึ่งตรงกับข้อความในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑-๒ ว่า “พ่อกูเชื้อศรีอินทราทิตย์ แม่กูเชื้อนางเสือง พ่อกูเชื้อบานเมือง ตูพี่น้องทั้งเดียวกัน ห้าคน ผู้ชายสาม ผู้หญิงสอง” (ประเสริฐ ณ นคร, ๒๕๔๗: ๖๕)

ส่วนคำว่า “คำแหง” นั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้อธิบายความหมายไว้ว่า “คำแหง ว. คำแหง, กล้าแข็ง, เข้มแข็ง (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖: ๒๕๑)

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ว่า “ไสลือไทย” นั้น คำว่า “ไส” นั้นหมายความว่า “สี่” ซึ่งเป็นจำนวนนับในสมัยโบราณ คือ “อ้าย ญี่ สาม ไส จั่ว ลก” อันหมายถึง “หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า หก”

๑.๒.๒ สะท้อนอุดมคติของคนในสังคมที่มุ่งหมายความปลอดภัย และความเจริญของคนในชุมชน ดังจะเห็นได้จากพระนามของพระมหากษัตริย์ดังต่อไปนี้ คือ

พ่อขุนบานเมือง รัชกาลที่ ๒

พระยาเลอไทย รัชกาลที่ ๔

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ว่า “**บ้านเมือง**” นั้น เป็นพระนามที่สร้างรูปศัพท์มาจากคำว่า “**บ้าน + เมือง**” (พิฑูร มลิวัดย์, ๒๕๓๐: ๓๑) ได้กล่าวไว้ว่า เป็นพระนามของพระราชโอรสองค์ที่ ๒ ของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นพระภาดาของพ่อขุนรามคำแหง พระนามนี้ ท่านผู้กศัพทเรียกเป็นภาษามครว่า “**ปาลราช**” หรือ “**พระเจ้าปาล**” พิจารณาตามรูปศัพท์ภาษาไทย แต่ถ้าพิจารณาตามรูปศัพท์ภาษาไทย น่าจะมีความหมายว่า “**เป็นผู้เบิกบาน หรือ ผู้ทำให้บ้านเมืองเบิกบาน**” ซึ่งก็จะตรงกับความคิดของ สุภาพรณ ณ บางช้าง ที่อธิบายไว้ว่า คำว่า “**บ้านเมือง**” ในพระนามของพ่อขุนบ้านเมืองนั้น นักประวัติศาสตร์บางท่านเขียนเป็นบาลเมือง แต่ทั้งในศิลาจารึกหลักที่ ๑ และหลักที่ ๔๕ จารึกไว้ว่า “**บ้าน**” ไม่ใช่ “**บาล**” อย่างชัดเจน คำว่า “**บ้าน**” เป็นคำกริยา แปลว่า “**เปิด**” หรือ “**ขึ้นบาน**” หรือ อาจเป็นคำนามที่มีความหมายถึง บานประตูของเมืองก็ได้ จากสถานการณ์บ้านเมืองของสุโขทัย เวลานั้น ซึ่งยังเป็นช่วงของการตั้งและขยายบ้านเมือง คำว่า “**บ้าน**” ในที่นี้จึงน่าจะหมายถึง “**เปิด**” หรือ “**ขยาย**”

พระนามของพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง คือ “**พระยาเลอไทย**” เป็นพระนามที่สร้างรูปศัพท์มาจากคำว่า “**พระยา + เลอ + ไทย**” คำว่า “**เลอ**” หมายถึง “**ความเป็นเลิศ ความก้าวหน้า**” ซึ่งก็เป็นพระนามที่เกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง มิได้เป็นพระนามที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าแต่อย่างใด

จากการวิเคราะห์คำนิยามของพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีต่อพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัย พบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่นำมาใช้กับพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยนั้น มีชัดเจนเพียง ๒ คำ คือ “**อาทิจจนุ**” กับคำว่า “**ธรรมราชา**” และเป็นที่น่าสนใจว่า คำแรกคือ “**อาทิจจนุ**” นั้นก็ไม่ได้ใช้ตรงตัวเสียทีเดียว แต่กลับใช้คำว่า “**อาทิตย**” ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤตแทน และใช้กับพระมหากษัตริย์พระองค์แรกของกรุงสุโขทัย สาเหตุมาจากในสมัยกรุงสุโขทัยตอนต้นนั้น อิทธิพลภาษาสันสกฤต ที่รับมาจากขอม ยังคงมีอยู่ แต่เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น เปรียบประดุจพ่อกับลูก มีความสัมพันธ์ฉันเครือญาติ ประชาชนจึงนิยมเรียกพระมหากษัตริย์แม้จะถือว่าเป็นบุคคลที่มีอยู่ในฐานะที่พิเศษกว่าว่า “**พ่อขุน**”

ส่วนคำว่า “**ธรรมราชา**” นั้น เป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่นำมาใช้กับพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัยตอนปลาย โดยเริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ ๖-๘ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่กรุงสุโขทัยใกล้จะเสื่อม และถูกรวบอำนาจให้เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรอยุธยา

พระนามของพระมหากษัตริย์ จึงมีคติเทียบเท่ากับพระโพธิสัตว์ ผู้ที่จะถึงความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต มีระบบการปกครองที่อาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่ก็เป็นการปรับเปลี่ยนจาก “พระมหากษัตริย์ผู้เป็นบิดาของประชาชน” กลายเป็น “ธรรมราชาที่ต้องการเป็นพระมหากษัตริย์” ในอุดมคติฝ่ายพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ จากการนำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ธรรมราชา” มาใช้กับพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัยตอนปลายนั้น ก็อาจจะมีสาเหตุมาจากสถานการณ์ทางการเมือง ซึ่งสุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้กล่าวไว้ว่า ในช่วงระยะเวลาสมัยกรุงสุโขทัยตอนปลายนั้น พระเจ้าอู่ทอง แห่งอาณาจักรอยุธยา ทรงตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีการเผยแพร่พระราชอำนาจไปอย่างกว้างขวาง เป็นเหตุให้ความมั่นคงทางการเมืองของสุโขทัยอ่อนกำลังลง เพื่อรักษาความมั่นคงทางการเมืองให้ดำรงอยู่ ฝ่ายสุโขทัยจึงจำเป็นต้องหายุทธวิธีในการคานอำนาจจากอยุธยา ในขณะที่ฝ่ายอยุธยาวางรูปแบบของการปกครองตาม “คติเทวราช” ของฮินดู ซึ่งถือว่า พระมหากษัตริย์เป็นเทวราชผู้อวตารมาเป็นมนุษย์เพื่อปกครองแผ่นดิน ทางฝ่ายสุโขทัยก็นำอุดมคติของการปกครองแต่เดิมของตน คือแนวทางการปกครองแบบ “ธรรมราชา” ตามหลักของพระพุทธศาสนามาใช้ให้เด่นชัดยิ่งขึ้นกว่าในสมัยตอนต้นแห่งกรุงสุโขทัย จึงเป็นที่มาแห่งการนำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “ธรรมราชา” มาใช้ในสมัยกรุงสุโขทัยตอนปลาย

๒. คำนิยมของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าต่อพระนามพระมหากษัตริย์ สมัยกรุงศรีอยุธยา

อาณาจักรอยุธยานั้น ได้สถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๘๓ โดยมีพระมหากษัตริย์ครองราชย์ทั้งหมด ๓๓ พระองค์ จำนวน ๕ ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์อู่ทอง ราชวงศ์สุพรรณภูมิ ราชวงศ์สุโขทัย ราชวงศ์ปราสาททอง ราชวงศ์บ้านพลูหลวง ซึ่งมีรายพระนามดังต่อไปนี้ คือ

๑. สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๑)

๒. สมเด็จพระรามาศวรบรมบพิตร (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๔)

๓. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ก็เรียก พระเจ้าพยุหบดี ก็เรียก มหาเดช ก็เรียก ขุนหลวงพระจ้าว ก็เรียก (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๒)

๔. สมเด็จพระเจ้าทองจันทร์ หรือสมเด็จพระเจ้าทองล้น (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๒)

๕. สมเด็จพระเจ้ารามราชาธิราช (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๒)

๖. สมเด็จพระนครินทราชาธิราช หรือ สมเด็จพระอินทราชา (เจ้านครอินทร์) (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๒)

๗. สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ที่ ๒ หรือเจ้าสามพระยา (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๕)

๘. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕ : ๑๒)

๙. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรือพระอินทราชา (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๒)

๑๐. สมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ หรือ พระเชษฐาธิราช (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๓) หรือสมเด็จพระยารามธิบดีเจ้า (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๕)

๑๑. สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร หรือสมเด็จพระอาทิตย์วงษ์เจ้า (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๕)

๑๒. พระรัชฎาธิราชกุมาร (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๓)

๑๓. สมเด็จพระไชยราชาธิราช หรือสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมจักรพรรดิ-ศรบรรทมมิกมหาราชาธิราช (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๕)

๑๔. พระยอดฟ้า หรือพระแก้วฟ้า (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๓)

๑๕. สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๓) หรือสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๒๕) หรือสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้าช้างเผือก (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๔๓)

๑๖. สมเด็จพระมหินทราธิราช (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๓)

๑๗. สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช หรือพระสรรเพ็ญที่ ๑ (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๓) หรือสมเด็จพระสรรเพ็ญวงศ์สุระโยดมบรมมหาธรรมราชาธิราชรามเมศ ปะเรศธรรมมิกราชเดโชไชย พรหมเทพาดีเทพนฤ-ดินทรภูมินทรเทพสมมติราชบรมบพิตรเจ้า (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๖๕)

๑๘. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือ สมเด็จพระสรรเพ็ญที่ ๒ หรือพระองค์ชายดำ (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๓) หรือสมเด็จพระบาทบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๕๕)

๑๙. พระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระราชาธิราชรามธิบดี ศรีทรงบรมมหารัชมงคล สวรรคตราชธิบดินทรณินทรราชธิราช รัตนากษกรวงษ์องค์ปฐมาธิเบศ ศรีภูวนศวรรนารณายก ดิหลกัรตนราชชาติอวาวไศรย สมุทยนโรมนตสกลจักรวาพาธิเปนทร สุริยเนทรธิบดินทรหรื หรินทรธาธาธิบดี ศรีบุญคุณรุจีจิตอุธิรามศวรรชรมิกราชเดโชไชย พรหมเทพาตรีภูวนาธิเบศ โลกเชษฐวิสุทธ มกุฎประเทศคตามหาพุทธานุการ บรมบพิตรพระพุทธเจ้า (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๕๖) หรือ พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรร อิศวรบรมนาถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๕๗) หรือสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๓ หรือสมเด็จพระเอกาทศกรมหาราช (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๗)

๒๐. พระศรีเสาวภาคย์ หรือ พระสรรเพชญ์ที่ ๔ (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๗)

๒๑. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงธรรมอันมหาประเสริฐ (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๖๗) สมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ หรือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงธรรม หรือพระเจ้าทรงธรรม (พระพิมลธรรม) หรือพระศรีสิน (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๗)

๒๒. สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ หรือพระเชษฐาธิราช หรือพระเชษฐาธิราชกุมาร (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๔)

๒๓. สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๔)

๒๔. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ หรือสมเด็จพระรามธิเบศร์ หรือ พระเจ้าปราสาททอง (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๔)

๒๕. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๖ หรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๑๔)

๒๖. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๗ หรือพระศรีสุธรรมราชา (คณะกรรมการ-
อำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๔) พระศรีสุธรรมราชาธิราช
(คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๘๑)

๒๗. สมเด็จพระนารายณ์มหาเอกาทศรถราช หรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓
(คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๔) สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชรามาธิบดีศรีสรรเพชญ์บรมมหาจักรพรรดิศรราชาธิราชรามศวรธรรมราชาธิบดี
ศรีสุยดิรัจฉาสงหารจักรวาฬธิเบศร สุริเยนทราธิบดีนทรทรรุหริทธิราชาดาธิบดีศรีวิบูลคุณ
อัคนิจิตรจุฑิ ตรีผู้วนาธิศย์ฤทธิ พรหมเทพเทภาธิบดีนทรภูมินทรราชธิราชรัตนากาตมนุวงษเอกาทศ
รุด วสุตททยโสทรบรมอภัยไสยสมุททยโรมนตอนนคุณวิบูลย์ สุนทรธรรมิตราชเดชไชย
ไตรยโลกนาถดินธรวรินทราชาธิราช ชาติพิชิตทิต ทศพลญาณ สมนมหันตผาริควิไชยไอยสวรยา-
ธิปตย ขัตติวงษของคบรมมาธิบดีศรีผู้วนาธิเบศโลกเชษฐวิสุทธรมภูฏรัตนโมลี ศรีปทุมสุริยวงษองค์
สรรเพชญ์พุทธางกูร บรมบพิตรพระพุทธเจ้า (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราช-
สมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๘๑)

๒๘. สมเด็จพระเพทราชาธิราช (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราช-
สมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๓๗) หรือ สมเด็จพระมหาบุรุษ หรือสมเด็จพระศาสดาภิเศก
(คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๔) หรือสมเด็จพระ-
มหาบุรุษวิสุทธเดชอุดมบรมจักรพรรดิบรมนาถบรมบพิตรสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
(คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๒๓๘)

๒๙. สมเด็จพระเจ้าเสือ หรือสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี หรือพระสรรเพชญ์ที่ ๘
(คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๔)

๓๐. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ หรือ สมเด็จพระภูมินทรราชา หรือขุนหลวงทรง-
เบ็ด หรือ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี,
๒๕๔๕: ๑๕)

๓๑. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
(คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๕) หรือสมเด็จพระ-

สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์
 พระศรีสุธรรมราชาธิราช
 สมเด็จพระมหาธรรมราชา
 สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์เจ้า
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงธรรม
 สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงธรรม
 สมเด็จพระบาทบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรค์บรมนาถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 สมเด็จพระบรมราชามาหาดิศร บวรสุจริตทศพิชธรรมธเรศเชษฐโลกนายกอุดม
 บรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้า

พระนามของ “พระมหากษัตริย์” ในสมัยอยุธยา ซึ่งได้นำพระสมัญญานามของ “พระพุทธเจ้า” มาขนานพระนามของพระองค์นั้น มีทั้งหมด ๑๔ พระนาม จากพระนามที่รวบรวม ได้ทั้งหมด ๖๓ พระนาม ซึ่งคิดเป็นร้อยละ ๒๒.๒๒ โดยเป็นพระนามของ “พระมหากษัตริย์” ซึ่งมี ที่มาจากพระสมัญญานามของ “พระพุทธเจ้า” จำนวน ๖ พระสมัญญานาม ซึ่งมีการเปรียบเทียบ ระหว่างพระนามของพระมหากษัตริย์ กับพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ดังนี้

ตารางที่ ๒๐ เปรียบเทียบพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา กับพระสมัญญานามของ พระพุทธเจ้า

พระนามของพระมหากษัตริย์	พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า
สมเด็จพระสรรเพชญ์	สัพพัญญู, สุวชฺฌ
พระศรีสุธรรมราชา	ธมฺมราชา, ธรรมราชา
พระศรีสุธรรมราชาธิราช	ธมฺมราชา, ธรรมราชา
สมเด็จพระมหาธรรมราชา	ธมฺมราชา, ธรรมราชา
สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช	ธมฺมราชา, ธรรมราชา

ตารางที่ ๒๐ (ต่อ)

พระนามของพระมหากษัตริย์	พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า
สมเด็จพระ อาทิตย์วงศ์	อาทิตย์พนรุ, อาทิตย์พนรุ
สมเด็จพระ อาทิตย์วงษ์เจ้า	อาทิตย์พนรุ, อาทิตย์พนรุ
สมเด็จพระบรมไตร โลกนาถ	โลกนาถ
สมเด็จพระบรมไตร โลกนาถ ทรงธรรม	โลกนาถ
สมเด็จพระบรมราชาหน่อ พุทธางกูร	พุทธ
สมเด็จพระ พุทธเจ้าอยู่หัว ทรงธรรม	พุทธ
สมเด็จพระบาทบรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว	พุทธ
พระบาทสมเด็จพระเอกาทศ รฐธิศวร บรมนาถบพิตร	
พระพุทธเจ้าอยู่หัว	
สมเด็จพระบรมราชามา หา ดิศร บวรสุจริตทศพิชธรรม	โลกนายก, พุทธ
พระเชษฐ โลกนายก อุดมบรมนาถบรมบพิตร	
พระพุทธเจ้า	

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ว่า “**สพฺพบุญ**” หรือภาษาสันสกฤตใช้ว่า “**สรวฺบุญ**” ซึ่งหมายถึง “**พระผู้ตรัสรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง**” เมื่อนำมาใช้เป็นพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น จะเป็นการใช้คำว่า “**สรรเพชญ์**” ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ว่า “**สรรเพชญ์**” นี้ ได้นำมาใช้กับพระนามพระมหากษัตริย์ สมัยกรุงศรีอยุธยา “**ราชวงศ์สุโขทัย**” เท่านั้น ซึ่งมีทั้งหมด ๘ พระองค์ โดยคิดเป็นร้อยละ ๒๔.๒๔ จากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด ๓๓ พระองค์

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ว่า “**ธมฺมราช**” หรือภาษาสันสกฤตใช้ว่า “**ธรมฺราช**” นี้ ซึ่งหมายถึง “**พระราชาผู้ประกอบด้วยธรรม**” เมื่อนำมาใช้เป็นพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น จะใช้คำว่า “**ธรรมราชา**” พระสมัญญานามนี้ ได้นำมาใช้กับพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา จำนวน ๒ พระองค์ คือ **รัชกาลที่ ๑๕ และ ๒๘** แต่อาจจะมีการนำหน้าพระนาม และสร้อยพระนามหลากหลายบ้าง แต่คำหลักคือ “**ธมฺมราช**” หรือ “**ธรมฺราช**” ยังคงอยู่ และเป็นที่น่าสังเกตว่า พระนามของพระมหา-

กษัตริย์ที่ใช้คำว่า “ธรรมราชา” นั้น ก็ใช้เฉพาะ “ราชวงศ์สุโขทัย” เท่านั้น โดยคิดเป็นร้อยละ ๖.๐๖ จากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ๓๓ พระองค์

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ว่า “อาทิจจนฺต” หรือภาษาสันสกฤตใช้ว่า “อาทิตยพญ” ซึ่งหมายถึง “ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์” เมื่อนำมาใช้เป็นพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น จะเป็นการใช้คำว่า “อาทิตย” พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ว่า “อาทิตย” นี้ ได้นำมาใช้กับพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา “ราชวงศ์สุโขทัย” เท่านั้น ซึ่งมีเพียง ๒ พระองค์ โดยใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๑๑ และ ๒๓ โดยคิดเป็นร้อยละ ๖.๐๖ จากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด ๓๓ พระองค์

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่เป็นภาษาบาลีที่ว่า “โลกนาถ” หรือภาษาสันสกฤตใช้ว่า “โลกนารถ” ซึ่งหมายถึง “ผู้เป็นที่พึ่งแห่งชาวโลก” เมื่อนำมาใช้เป็นพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น จะเป็นการใช้คำว่า “โลกนาถ” พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ว่า “โลกนาถ” นี้ ได้นำมาใช้กับพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา “ราชวงศ์สุโขทัย + ราชวงศ์อู่ทอง” ซึ่งมีเพียง ๒ พระองค์ โดยใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และ ๒๑ โดยคิดเป็นร้อยละ ๖.๐๖ จากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด ๓๓ พระองค์

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่เป็นภาษาบาลีที่ว่า “พุทธ” และภาษาสันสกฤตใช้ว่า “พุทธ” ซึ่งหมายถึง “ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน” เมื่อนำมาใช้เป็นพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น จะใช้คำว่า “พระพุทธเจ้าอยู่หัว” “หน่อพุทธางกูร” และ “พระพุทธเจ้า” พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ว่า “พระพุทธเจ้าอยู่หัว” นี้ ได้นำมาใช้กับพระนามของพระมหากษัตริย์ สมัยกรุงศรีอยุธยา จำนวน ๓ พระองค์ โดยคิดเป็นร้อยละ ๙.๐๙ จากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด ๓๓ พระองค์ คือ “ราชวงศ์สุพรรณภูมิ” จำนวน ๑ พระองค์ คือ สมัยรัชกาลที่ ๑๑ “ราชวงศ์สุโขทัย” จำนวน ๑ พระองค์ คือ สมัยรัชกาลที่ ๒๑ “ราชวงศ์บ้านพลูหลวง” จำนวน ๑ พระองค์ คือ สมัยรัชกาลที่ ๓๓

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่เป็นภาษาบาลีที่ว่า “โลกนายก” และภาษาสันสกฤตใช้ว่า “โลกนายก” ซึ่งหมายถึง “พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก” เมื่อนำมาใช้เป็นพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น จะเป็นการใช้คำว่า “โลกนายก” โดยจะใช้คู่กับ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าอีกพระนามหนึ่ง คือ “พุทธ” ซึ่งเมื่อนำมาใช้กับพระนามของพระมหากษัตริย์ จะใช้ว่า “พระพุทธเจ้าอยู่หัว” โดยมีพระมหากษัตริย์แห่งสมัยกรุงศรีอยุธยา “บ้านพลหลวง” ซึ่งมีเพียง ๑ พระองค์ โดยใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๓๓ ซึ่งเป็นรัชกาลสุดท้าย โดยคิดเป็นร้อยละ ๓.๐๓ จากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด ๓๓ พระองค์

๒.๒ คำนิยมที่มาจากพระนามเทพเจ้า

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ได้รับคำนิยมมาจากลัทธิเทวราชหรือพระนามเทพเจ้านั้น หมายถึง พระนามของ “พระมหากษัตริย์” ที่ได้นำเอาพระนามของ “เทพเจ้า” ใน “ศาสนาพราหมณ์ หรือศาสนาฮินดู” มาใช้เป็นพระนามของพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากระบบการปกครองของอาณาจักรเขมร มาประกอบเป็นพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังนี้

สมเด็จพระรามาธิบดี

สมเด็จพระยารามาธิบดีเจ้า

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สมเด็จพระเจ้ารามราชาธิราช

สมเด็จพระรามศวรบรมพิตร

สมเด็จพระนารายณ์มหาเอกาทศรถราช

สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีบรมมหารัชมหารัชมุข

สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีบรมมหารัชมหารัชมุขเดโชชัย

สมเด็จพระรามาธิบดีนรินทรบรมมหารัชมุขเดโชชัย

สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมจักรพรรดิศรบรรทมมิก มหาราชาธิราช

พระนามของ “พระมหากษัตริย์” ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้นำพระนามของ “เทพเจ้า” ใน “ศาสนาพราหมณ์ หรือศาสนาฮินดู” มาขนานพระนามของพระองค์นั้น มีจำนวนพระมหากษัตริย์ทั้งหมด ๘ พระองค์ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ พระนาม คิดเป็นร้อยละ ๓๓.๓๓ จากพระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์ทั้ง ๖๔ พระนาม

สำหรับพระนามของเทพเจ้าที่นำมาใช้ประกอบเป็นพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยานั้น มีปรากฏพระนามของ “เทพเจ้า” ๒ พระองค์ คือ

๒.๒.๑ พระนารายณ์

๒.๒.๒ พระอิศวร

สำหรับพระนามของ “พระนารายณ์” พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็ได้ใช้โดยตรงเสียทีเดียว แต่ใช้คำว่า “ราม” ซึ่งเป็นองค์อวตารของพระนารายณ์ ในมหากาพย์อันยิ่งใหญ่ที่ชื่อว่า “รามายณะ” มีเพียงพระองค์เดียวเท่านั้นที่ใช้พระนามของ “พระนารายณ์” โดยตรง คือ “สมเด็จพระนารายณ์มหาราช” ส่วนพระนามของพระมหากษัตริย์ที่ได้นำเอาพระนามของเทพเจ้าที่ชื่อว่า “พระอิศวร” มาขนานพระนามนั้น มีเพียงพระองค์เดียว และผู้วิจัยจึงได้เปรียบเทียบระหว่างพระนามของพระมหากษัตริย์กับพระนามของเทพเจ้า ดังนี้

ตารางที่ ๒๑ เปรียบเทียบพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา กับพระนามของเทพเจ้า

พระนามของพระมหากษัตริย์	พระนามของเทพเจ้า
สมเด็จพระรามธิบดี	พระนารายณ์
สมเด็จพระรามธิเบศร์	พระนารายณ์
สมเด็จพระยารามธิบดีเจ้า	พระนารายณ์
สมเด็จพระเจ้ารามราชาธิราช	พระนารายณ์
สมเด็จพระเจ้ารามราชาธิราช	พระนารายณ์
สมเด็จพระเจ้ารามราชาธิราช	พระนารายณ์
สมเด็จพระเจ้ารามราชาธิราช	พระนารายณ์
สมเด็จพระรามศวรบรมบพิตร	พระนารายณ์
สมเด็จพระนารายณ์มหาเอกาทศรถราช	พระนารายณ์
สมเด็จพระรามธิบดี ศรีบรมมหารัชมงคลพรดิรามศวร	พระนารายณ์
สมเด็จพระรามธิบดี ศรีบรมมหารัชมงคลพรดิราเชไชย	พระนารายณ์
สมเด็จพระรามธิบดีนรินทรบรมมหารัชมงคลพรดิรามศวร	พระนารายณ์

ตารางที่ ๒๑ (ต่อ)

พระนามของพระมหากษัตริย์	พระนามของ เทพเจ้า
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	พระอิศวร
สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมจักรพรรดิศรบรรทมมหาราชาราชิราช	พระนารายณ์

๒.๓ คำนิยามจากพระนามเทพเจ้า และพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ได้รับคำนิยามมาจากพระนามเทพเจ้าหรือลัทธิพุทธราชนั้น หมายถึง พระนามของ “พระมหากษัตริย์” ที่ได้นำเอาพระสมัญญานามของ “พระพุทธเจ้า” ในพระพุทธศาสนา และพระนามของ “เทพเจ้า” ในศาสนาพราหมณ์ หรือศาสนาฮินดู มาใช้เป็นพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังนี้

สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสรรเพชญ์บรมมหาจักรพรรดิศวรราชาธิราชรามศวรธรรมรามาธิบดี ศรีสุทยดิรักษสังหาร จักรวาพาธิปนธสุริเยนธราชิบดีนทรทรริทธิรธาธาดาธิบดี ศรีวิบุลคุณอันนิจิตรจุติ ตรีผู้วนาธิดยุทธิ พรมเทพ เทภาธิบดีนทรภูมินธราชิราชรัตนากาตมณูวงษเอกาทศรูด วุศุทธยโสไตรบรมอถยาไสยสมุททยโรมนคณนคคุณวิบลย์ สุนธรรรมิตราเชโขไชย ไตรโยโลกนาถนินธรวินทราธิราช ขาดิพิชิตรทศทพลญาณ สมนมหันตผาริควิไชยไอยสวรวาธิปัตย จัตยวงษของคบรมมาธิบดี ตรีผู้วนาถิเบศโลกเชษฐวิสุทหมกภูรัตนโมลี ศรีปทุมสุริยวงษของศรีสรรเพชญ์พุทธางกูร บรมบพิตรพระพุทธเจ้า

สมเด็จพระสรรเพชญ์วงศ์กูรสุระโยคบรมมหาธรรมราชาธิราชรามเมศปาวเรศธรรมมิกราชเคโขไชย พรหมเทพาติเทพนถยดินทร ภูมินทรเทพสมมติราชบรมบพิตรเจ้า

พระศรีสรรเพชญ์สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีทรมบรมมหาจักรพรรดิศวรคราชาธิบดีนทรณินทราธิราช รัตนากษกรวงษ์องค์ปรมาธิเบศ ตรีภูวนศวรนาถนายกคิลกรัตนราชชาติอาววไสย สมุทยนโรมนคสกลจักรวาพาธิปนธ สุริเยนธราชิบดีนทรทรริทธิรธา

ธาดาชินดี ศรีบุลย์คุณฐิจิตตฐิราเมศวรธรรมิกราชเดโชไชย พรหมเทพาตรีภูวนาธิเบศโลกเชษฐ
วิสุทธ มกุฎประเทศตามหาพุทธานุการ บรมบพิตรพระพุทธเจ้า

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ได้รับคำนิยมในลักษณะนี้ คือ อาจจะขึ้นต้น
ด้วยพระนามของเทพเจ้าก่อนคือ “ธาดาชินดี” และลงท้ายด้วยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า
ที่ว่า “พระพุทธเจ้า” หรืออาจจะมีการเรียงสับกันบ้าง โดยสรุปก็คือ ได้รับคำนิยมในการขนาน
พระนามทั้งแบบพราหมณ์และแบบพุทธ มีทั้งหมด ๔ พระนาม ใช้กับพระมหากษัตริย์ ๔
พระองค์ คือ พระเจ้าอู่ทอง สมเด็จพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระ-
นารายณ์มหาราช ตามลำดับ คิดเป็นร้อยละ ๖.๓๔ จากจำนวนพระนาม ๖๓ พระนามของ
พระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาทั้ง ๓๓ พระองค์

ตารางที่ ๒๒ เปรียบเทียบพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา กับพระนามของ
เทพเจ้าและพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า

พระนามของพระมหากษัตริย์	พระนามของ เทพเจ้ากับ พระสมัญญานาม ของพระพุทธเจ้า
สมเด็จพระธาดาชินดีศรีสุนทรบรมบพิตร <u>พระพุทธเจ้า</u> อยู่หัว	พระนารายณ์ + พุทธ
สมเด็จพระบรมราชาธิราชธาดาชินดีศรีสรรพคุณบรมมหาจักรพรรดิศวร ราชาธิราชรามเสวตรธาดาชินดี ศรีสุทธศิริกษสังหาร จักรวาพาธิปนทร สุริยเนตรราชินทรทรรุทริทราธาดาชินดี ศรีสวัสดุลคนอัคนิจิตรูจิ ตรีผู้วนาธิศย์ฤทธิ พรหมเทพ เทภาธิปนทร ผู้มีนทรราชิราชรัตนากาตมนวงษ เอกาทศรุดุสุตตทโยโสตรบรมอถอยาไสยสมุททยโรมนตอนนคณวิบลย์ สุนทรธรรมิตราชเดโชไชย ไตรยโลกนอบดินธรวรินทราริราช ชาติพิชิตร ทศพลญาณ สมนมหันตผาริกวิไชยไอยสวรราชิปตย จัตยวงษองค ธาดาชินดี ตรีผู้วนาธิ ธิเบศโลกเชษฐวิสุทธมกุฎรัตนโมลี ศรีปทุม สุริยวงษ องค์สรรพคุณพุทธานุการ บรมบพิตร <u>พระพุทธรูป</u>	พระนารายณ์ + สัพพัญญู + โลกนาถ + ทศพล + พุทธ

ตารางที่ ๒๑ (ต่อ)

พระนามของพระมหากษัตริย์	พระนามของ เทพเจ้ากับ พระสมัญญานาม พระพุทธรเจ้า
สมเด็จพระสรรเพชญ์วรางศ์กูระโยดมบรมมหารัชมราชธิราชรามเมศ- ปวเรศธรรมมิกราชเดโชไชย พรหมเทพาดีเทพนฤดินทร ภูมินทรเทพ- สมมตราชบรมบพิตรเจ้า	สพฺพบุญ + พระนารายณ์
พระศรีสรรเพชญ์สมเด็จพระบรมราชธิราชรามธิเบศร์ธิบรรมมหาจักรพรรดิ สวรรคราชาธิบดินทรณินทรธิราช รัตนากษกรวงษ์องค์ปรมาธิเบศ ตรี ภูวนศวรรนารถนายกดิหลกรัตนราชชาดิอาววไศรย สมุทยนโรมนตสกล จักรวาทธิเบนทร สุริยเนทราชาธิบดินทรหรินทรราชดาธิเบศ ศรีบุลย์คุณ รฐิจิตฤธิรามสวธรรมมิกราชเดโชไชย พรหมเทพาตรีภูวนาธิเบศ โลกเชษฐ วิสุทหมกุฎประเทศตามหาพุทธานุการ บรมบพิตรพระพุทธเจ้า	สพฺพบุญ + พระนารายณ์ + โลกเชษฐ + พุทฺธ

๒.๔ คำนิยมจากพระนามเดิมของพระองค์โดยตรง

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ได้รับคำนิยมมาจากพระนามของพระองค์โดยตรง คือ “ใช้พระนามเดิม” ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ ในการขนานพระนามพระมหากษัตริย์โดยที่ไม่ได้รับคำนิยมในการขนานพระนาม ที่ใช้พระสมัญญานามของพระพุทธรเจ้า และพระนามของเทพเจ้า พบว่ามีทั้งหมด ๑๖ พระนาม โดยคิดเป็นร้อยละ ๒๕.๓๕ ดังมีรายพระนามต่อไปนี้

พระยอดฟ้า
ขุนหลวงหาวัด
ขุนหลวงพระจั่ว
พระเชษฐาธิราช
พระเจ้าเอกทัศน์
พระเจ้าทรงธรรม
สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย

พระศรีเสาวภาคย์
 สมเด็จพระเจ้าเสือ
 สมเด็จพระเจ้าทองถัน
 สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร
 สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ
 สมเด็จพระเจ้าทองจันทร์
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
 สมเด็จพระเอกาทศรถมหาราช
 สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์

๒.๕ คำนิยมในฐานะผู้เป็นใหญ่ในรัฐ

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ได้รับคำนิยมมาจากการที่พระองค์ “ดำรงฐานะเป็นผู้ปกครองรัฐ หรือ เป็นผู้ใหญ่ในรัฐ” จึงได้มีการขนานพระนามพระมหากษัตริย์ในฐานะเป็น “พระราช” ซึ่งถือว่า “เป็นผู้ปกครองรัฐ” พบว่ามีทั้งหมด ๑๕ พระนาม โดยคิดเป็นร้อยละ ๒๓.๘๐ ดังมีรายพระนามต่อไปนี้

พระเจ้าพุดิเดช
 พระภูมินทรราชา
 สมเด็จพระเพทราชา
 สมเด็จพระอินทรราชา
 พระรัชฎาธิราชกุมาร
 สมเด็จพระมหาบรมราชา
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 สมเด็จพระไชยราชาธิราช
 สมเด็จพระมหินทราธิราช
 สมเด็จพระภูมินทราธิราช
 สมเด็จพระบรมราชาธิราช
 สมเด็จพระนครินทราธิราช
 สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้าช้างเผือก

๓. คำนิยามของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าต่อพระนามพระมหากษัตริย์ สมัยกรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ ๕ หน้า ๑๗ ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ไว้ว่า หลังจากที่อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาล่มสลาย ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ หกเดือนต่อมา สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช หรือพระยาตาก ได้รวบรวมไพร่พลเข้ายึดกรุงศรีอยุธยากลับคืนมาได้ แต่เนื่องจากพระนครศรีอยุธยาได้ถูกเผาทำลายไปมาก จึงได้ย้ายราชธานี มาตั้ง ณ กรุงธนบุรี พร้อมกับสถาปนาพระองค์เองเป็น “พระมหากษัตริย์” โดยในสมัยกรุงธนบุรีนั้น มีพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว คือ “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” หรือ “สมเด็จพระบรมราชา ที่ ๔” เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕ ณ กรุงธนบุรี (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๗)

พระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงธนบุรีนี้ เนื่องจากอยู่ในช่วงการกอบกู้เอกราช และต้องเผชิญกับสงครามทั้งภายในและภายนอก การขนานพระนามพระองค์จึงไม่สู้ให้สำคัญนัก เพียงแต่ได้นำเอา “ยศ” ครั้งรับราชการในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายคือ “พระยาตาก” และพระนามเดิมของพระองค์ คือ “สิน” มาเป็นหลักในการขนานพระนาม โดยมีคำนำหน้า คือ “สมเด็จพระ” เดิมข้างหน้าเพื่อแสดงความเป็นพระมหากษัตริย์เหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา

จากการวิเคราะห์พระนามของ “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” แล้วจึงพบว่าพระนามของพระองค์มิได้มีคำนิยามมาจาก “ลัทธิเทวราช” และ “ลัทธิพุทธราช” เพื่อมาเป็นส่วนหนึ่งในการขนานพระนามของพระองค์แต่อย่างใด

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ นั้น กรุงธนบุรีเกิดจลาจล “สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก” จึงระงับอธิกรณ์ และได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็น “พระมหากษัตริย์พระองค์แรกแห่งราชวงศ์จักรี” พร้อมกับย้ายราชธานีใหม่ มาตั้งฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรี และได้ขนานนามราชธานีใหม่ว่า “กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบูรีรมย์-

อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิमारอวตารสถิต สักกทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์” โดยมี
“พระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์” (คณั ไซยโยธา, ๒๕๔๓: ๒๕๘) ดังนี้คือ

๑. รัชกาลที่ ๑ ทรงมีพระนามลักษณะแบบร่ายยาว โดยมีวรรคสร้อยพระนาม
จำนวน ๒๐ วรรค ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหารัชมงคล
ราชาธิบดีนทร ธรณินทรราชิราช รัตนากาษภาศกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศ ศรีภูวนเตรวรรนารณายก
คิลกรัตนราชชาติอาชาวะไสรย สมุทยคโรมนต์ สกลจักรววาพาธิเบนทร สุริเยนทรราชิบดีนทร
หริหรินทรธาตธิบดีศรีวิบูลยคุณอัคนิจ ฤทธิราเมศวร ธรรมิกราชาธิราชเดโชไชยพรหมเทพาคิเทพ
ศรีภูวานาธิเบศโลกเชษฐวิสุทธีมังกุฎิประเทศตามหาพุทธานุการ บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
(คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๓๗๒)

ครั้นภายหลัง ได้ถวายพระนามเพิ่มเข้าว่า พระบาทสมเด็จพระปรโมรราชา มหา-
จักรีบรมนารถ นเรศวรราชวิวัฒนวงศ์ ประถมพงศาธิราชรามาธิบดีนทร สยามชีวิตินทรวโรดม
บรมบพิตร พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ
๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๓๔)

๒. รัชกาลที่ ๒ ทรงมีพระนามลักษณะแบบร่ายยาว โดยมีวรรคสร้อยพระนาม
จำนวน ๒๐ วรรค ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหารัชมงคล
ราชาธิบดีนทร ธรณินทรราชิราช รัตนากาษภาศกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศ ศรีภูวนเตรวรรนารณายก
คิลกรัตนราชชาติอาชาวศรีย สมุทยคโรมนต์ สกลจักรววาพาธิเบนทร สุริเยนทรราชิบดีนทร
หริหรินทรธาตธิบดี ศรีวิบูลยคุณอกนิฐ ฤทธิราเมศวรมหันทน์ บรมธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย
พรหมเทพาพิเทพนฤบดีนทร ภูมินทรปรมาธิเบศร์ โลกเชษฐวิสุทธี รัตนมกุฎิประเทศดา
มหาพุทธานุการบรมบพิตร (คณั ไซยโยธา, ๒๕๔๓: ๒๕๐)

หรือ พระบาทสมเด็จพระบรมพงศัเชษฐ มหะศวรสุนทร ไตรยเสวตรคชาดิศร
มหาสวามินทร สยามรัชชีนทรวโรดม บรมจักรพรรดิราชพิลาศ ชาติราชาธิราช บรมนารถบพิตร

พระพุทธเลิศหล้านภาลัย (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๖)

๓. รัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระนามลักษณะแบบร่ายยาว โดยมีวรรคสร้อยพระนาม
จำนวน ๒๐ วรรค ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหารัชมงคล
ราชาธิบดีนรธาธิราช รัตนากาศศาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร์ ศรีฐานทรวรนาถนายก
ดิลกรัตนราชาธิราชศรี สมุทัยดโรมนต์ สกลจักรวาฬาธิเบศร์ สุริเยนทราธิบดีนร
หริหรินทราธิบดี ศรีวิบูลย์คุณอนันต์ ฤทธิราเมศวรมหันทน์ บรมธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย
พรหมเทพาพิเทพนฤปดินทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศร์ โลกเชษฐวิสุทธิ รัตนมกุฎประเทศคา
มหาพุทธางกูรบรมบพิตร (คณัฏ ไชยโยธา, ๒๕๔๓: ๒๕๐)

ในพงศาวดารกล่าวไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระปรมาธิวรเสถียร มหาเจษฎาบดินทร
สยามินทรวโรดม บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
(คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๕: ๑๘)

๔. รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระนามลักษณะแบบร่ายยาว โดยมีวรรคสร้อยพระนาม
จำนวน ๔๗ วรรค ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร
วรขัตติยราชนิกรโดม จาตุรันตบรมมหารัชมงคลมุนี อภิไธยสุชาติสังสุทธเคราห์
จักรีบรมนารถ อิศราธิราชวรังกูร สุจริตมูลสุลาธิดอภักตวิบูลย์ บรมพาดุลยกฤษฎาภิ
สุภาธิการรังสฤติ รัชฎ์ลักษณะวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตตมางคประนต บาทบงกชยุคล
ประสิทธิสรรพสุภผลอุดม บรมสุขุมลมหานุบุษยรัตน์ ศิษยาภิพัฒนสรรพโกศล สุจริตวิมล
ศุภจิตสมภาร เพ็ชรญาณประภาไพโรจน์ อเนกโกฏิสานุคุณวิบูลย์สันดาน ทิพยเทพาวตาร
ไพศาลเกียรติคุณอดุลพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ เอกบรมมหานุบุษย สดุดพุทธมหาระวีตรีปิฎกาภิ
โกศล วิมลปรีชามหาอุดมบัณฑิตย์ สุนทรวจิตรปฏิภาณ บริบูรณ์คุณสารสยามาภิโลกยพิศล
มหาปรีชาญาณอนันต์มหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษสิรินทร มหาชนนิกรสโมสรมมุติ
ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพดลเศวตฉัตรดิลกธรรม ศรีรัตนโนประลักษณ์ มหาบรม

ราชาภิเษกาสิต สรรพทศทวิชัย สกลมหาสวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหา
รามาริราช วโรดมบรมนารถชาติอาชาวไศรย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อุกฤษฐศักดิ์ อรรค
นเรศราชินดีเมตตากรุณาสถลหุทัย โอนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิเบทร ประเมนทร
ธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบรมบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (คณะกรรมการอำนวยการจัด
งานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, ๒๕๔๙: ๔๐)

๕. รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระนามลักษณะแบบร่ายยาว โดยมีวรรคสร้อยพระนาม
จำนวน ๔๑ วรรค ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุ
บุรุษยรัตนราชวิวงศ วรุตมพงศบริพัตร วรชัฎยราชนิโครดม จรตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราช
สังกาศ อุกโตสุชาติสังสุทธเคราห์ณี จักรีบรมนารถ อติศวรราชรามวรัญกู สุจริตมูลสุสาธิต
อรรคอุกกฤษฐไพบุลย์ บุรพาตุลกกฤษฐินิหาร สุภาธิการรังสฤษฎี รัษฎัญลักษณ์วิจิตรโสภาคย
สรรพางค์ มหาชนโนตมางค์ ประณตบาททองกษุศล ประสิทธิสรรพสุภผลอุดมบรมสุขุมาลัย
ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ วิสิฐศักดิ์สมญา พินิตประชา
นาถ เปรมกระมลชัฎยราชประยูร มูลมุขมาตยาภิรมย์บรมกฤษฎาภินิหาร บริบูรณ์คุณสารสยามิ
นกรวรุตเมกราชดิลก มหาปรีวารนายกอนันต มหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษสิรินทร อเนกชน
นิกรสโมสรสมมติ ประสิทธิวรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตร สิริรัตโนปลักษณ
มหาบรมราชาภิเษกาสิต สรรพทศทวิชัย สกลมหาสวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทร
หารามาริราชวโดม บรมนารถชาติอาชาวศัย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อดุลยศักดิ์อรรคนเรศ
ราชินดี เมตตากรุณาสถลหุทัย โอนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิเบทร ปรมินทร
ธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาวาส บุญนาค, ๒๕๔๑:
๑๕)

๖. รัชกาลที่ ๖ ทรงมีพระนามลักษณะแบบร่ายยาว โดยมีวรรคสร้อยพระนาม
จำนวน ๔๗ วรรค ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอชิราวุธ เอกอรรคมหาบุรุษบรมนราธิราช
พินิตประชานารถมหาสมมตวงศ์ อติศัทยพงษ์วิมลรัตน วรชัฎยราชนิโครดม จาตุรันตบรมมหา
จักรพรรดิราชสังกาศ อุกโตสุชาติสังสุทธเคราห์ณี จักรีบรมนารถ จุฬาลงกรณ์ราชวรางกูร บรม

มกุฏนเรนทร์สูร สันตติวงษ์วิสัยฐ สุตาสัตบุรพาธิการ อคฺลยภยภูณินิหาร อติเรกบุญฤทธิ์ รัญ
 ลักษณวิตรโสภากยสรพวงค์ มหาชนโตมวงคประณต บาทวงกษยกุล ประสิทธิสรพสุกผลอุดม
 บรมสุขุมาลัย ทิพยเทพาวตาร ไพศาลเกียรติคุณ อคฺลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ บูริมศักดิ์
 สมญา ศรีมหาบุรุษสุดสมบัติ เสนางคณิกรรัตนอัสวโกศล ประพนธปรีชามหัศวสมาร บริบูรณ์คุณ
 สารสยามินคร วรุตเมกราชดิลก มหาปรีวารนายกอนันต มหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษสิรินทร
 บรมชนกาศิรสมมติ ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตรราชดิษฐ์ ศรีรัตน
 ปลัษณ มหาบรมราชาภิเศกาสิต สรรพทศทวิจิตไชย สกลมไหศวรยมหาสวามินทร์ มเหศวร
 มหิทธิมหาธรรมาธิราชวโฒ บรมนาถาติอาชาวไศรย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อคฺลยศักดิ์
 อรรคนเรศรามาธิบตี เมตตากฤณาสีตลหุไทย อโนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิเบนท์
 ปรเมนทรธรรมิกมหาราชาราชราช บรมนาถบพิตร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาวส นุนนาค,
 ๒๕๔๓: ๑๕)

๗. รัชกาลที่ ๗ ทรงมีพระนามลักษณะแบบร่ายยาว โดยมีวรรคสร้อยพระนาม
 จำนวน ๔๖ วรรค ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก มหันตเดชณดิลกรามาธิบตี
 เทพยปรียมหาธรรมาธิราชวโฒ อสัมภินพงศพิระกษัตริ บุษรัตนราชนิกรโฒจาตุรนต์บรมมหา
 จักรพรรดิราชสังกาศ อุกโตสุชาตาสุทธเคราหณี จักรีบรมนารถจุฬาลงกรณราชวรางกูร มหา
 มกุฎวงศวิรสูรชัยฐ ราชธรรมทศพิธอัครกฤษณินุณ อคฺลยภยภูณินิหาร บูรพาธิการสุตาสิต
 นัยลักษณวิจิตร เสาวกายสรพวงค์ มหาชนโตมวงคมานท สนธิมตสมันตสมาคม บรมราช
 สมภาร ทิพยเทพาวตาร ไพศาลเกียรติคุณ อคฺลยศักดิ์เดช สรรพเทเวศปรียานุรักษ์ มงคลลัคน
 เนมาหวั สุโขทัยธรรมราชา อภิเนาวศิลปศึกษาเดชนาวรุท วิชัยยุทธศาสตรโกศล วิมลนรรยพินิต
 สุจริตสมจาร ภัทรภิษญาณประดิภาณสุนทร ประวรศาสโนปสคมกภ มูลมุขมาตยวรนายกมหา
 เสนานี สราชนาวีพยุหโยธโทยมจร บรมเชษฐโสทรสมมต เอกราชยยศศติคมบรมราชสมบัติ
 นพปฎลเศวตฉัตรราชดิษฐ์ ศรีรัตนปลัษณมหาบรมราชาภิเศกาสิต สรรพทศทวิจิตไชยไชย
 สกลมไหศวรยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหิทธิมหาธรรมาธิราชวโฒ บรมนาถาติอาชนยาสรย
 พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ วิศิษฎศักดิ์อรรคนเรศรามาธิบตี เมตตากฤณาสีตลหุทัย อโนปมัยบุญ
 การ สกลไพศาลมหารัษฎาธิเบดินทร์ ปรมินทรธรรมิกมหาราชาราชราช บรมนาถบพิตร
 พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาวส นุนนาค, ๒๕๔๓: ๒๕)

๘. รัชกาลที่ ๘ ทรงมีพระนามลักษณะแบบร่ายยาว โดยมีวรรคสร้อยพระนาม
จำนวน ๓๐ วรรค ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล อุดมเดชวิมลรามาชิปดี
จุฬาลงกรณราชปรียวรนัคดา มหิตลานเรศวรางกูร ใสศุขยสันตติวงศวิสุทฐ์ วรุตมขัดติยศักดิ์อรรค
อุดม จักรีบรมราชวงศนิวิฐ ทศพิริราชธรรมอุกกฤษฎนิบุณ อุดมยกฤษฎาภินิหารรังสฤษฎ์ สุสาธิต
บุรพาธิการ ไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ ัญญอรรคลักษณะ วิจิตรโสภาคย
สรรพางค์ มหาชนโตมางคประณตบาทบงกชยุคล อนเณกนิกรชนสโมสรสมมต ประสิทธิวรยศ
มโหคมบรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตรราฉัตร สรรพรัฐทศทิศวิชัย สกลมไหศวรียมหา
สวามินทร์ มหเสวรมหินทรมหารามาชिरาชวโรดม บรมนาถชาติอาชาวไศรย พุทธาภิไธยรัตนสรณา
รักษ์ วิศิษฎ์ศักดิ์อัครนเรศวราชิปดี เมตตากฤษฎาสีตลหฤทัย อโนปไมยบุญการ สกลไพศาลมหา
รัชฎราชิปดี พระอัฐมรามาชิปดินทร สยามินทร์าชिरาช บรมนาถบพิตร (จุติรัตน เกิดหาญ,
๒๕๕๐: ๓๓๘)

๙. รัชกาลที่ ๙ ทรงมีพระนามลักษณะแบบร่ายยาว โดยมีวรรคสร้อยพระนาม
จำนวน ๕ วรรค ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาชิปดี
จักรีนฤพดินทร สยามินทร์าชिरาช บรมนาถบพิตร (จุติรัตน เกิดหาญ, ๒๕๕๐: ๓๓๙)

จากการวิเคราะห์พระนามของ “พระมหากษัตริย์” แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุง-
รัตนโกสินทร์ ทั้ง ๙ พระองค์นั้น พบว่า พระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
นั้น มีลักษณะเป็นร่าย มีความยาวมากขึ้นกว่าสมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี โดยมี
จำนวนวรรคมากที่สุด คือ “๔๖ วรรค” ซึ่งข้อความในแต่ละวรรคนั้น จะกล่าวถึงคุณลักษณะของ
“พระมหากษัตริย์” พระองค์นั้น ๆ

การขนานพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น จะมีลักษณะที่
เป็นร่ายยาว ซึ่งสามารถแบ่งลักษณะการขนานพระนามได้ ๒ ประการ ดังนี้ คือ

๔.๑ คำนิยมจากพระนามเทพเจ้า กับพระสมัญญานามพระพุทธรเจ้า

พระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ได้รับลัทธิเทวราช และลัทธิพุทธราช ในการขนานพระนาม โดยนำพระนามของเทพเจ้า คือ “พระราม” ซึ่งเป็นองค์อวตารของ “พระนารายณ์” เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ มาขนานพระนามพระมหากษัตริย์ แต่ “ตอนท้าย” ของพระนามจะมี “พระสมัญญานามของพระพุทธรเจ้า” มาปรากฏอยู่ โดยมีพระสมัญญานามของพระพุทธรเจ้าประกอบอยู่ ๒ คำ คือคำว่า “พุทธร” ดังนี้

ตารางที่ ๒๓ เปรียบเทียบพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ กับพระนามเทพเจ้าและพระสมัญญานามของพระพุทธรเจ้า

พระนามของ พระมหากษัตริย์	พระนามของเทพเจ้า และพระสมัญญานาม พระพุทธรเจ้า
พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราช <u>รามาธิบดี</u> ศรีสินทรบรม มหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร์ ธรณินทราธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร์ ตรีภูวเนตรวรนาถนายก ดิลกรัตนราชชาติอาชาว- ศรีย สมุทัยคโรมนต์ สกลจักรวาฬาธิเบนท์ สุริเยนทราธิ บดินทร์ หริหรินทราธิบดินดี ศรีวิบุลยคุณอนันัฐ ฤทธิราเมศวร มหันตร์ บรมธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย พรหมเทพาพิเทพนฤบดินทร์ ภูมินทร ปรมาธิเบศร์ โลกเชษฐวิสุทธิ รัตนมกุฎประเทศคตา มหาพุทธานุ บรมบพิตร <u>พระพุทธรเจ้าอยู่หัว</u> (รัชกาลที่ ๑)	ราม + พุทธร
พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราช <u>รามาธิบดี</u> ศรีสินทรบรม มหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร์ ธรณินทราธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร์ ตรีภูวเนตรวรนาถนายก ดิลกรัตนราชชาติอาชาว- ศรีย สมุทัยคโรมนต์ สกลจักรวาฬาธิเบนท์ สุริเยนทราธิบดินทร์ หริ หรินทราธิบดินดี ศรีวิบุลยคุณอนันัฐ ฤทธิราเมศวรมหันต์ บรม ธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย พรหมเทพาพิเทพนฤบดินทร์ ภูมินทร ปรมาธิเบศร์ โลกเชษฐวิสุทธิ รัตนมกุฎประเทศคตา <u>มหาพุทธานุ</u> บรมบพิตร (รัชกาลที่ ๒)	ราม + พุทธร

ตารางที่ ๒๓ (ต่อ)

พระนามของ พระมหากษัตริย์	พระนามของเทพเจ้า และพระสมัญญานาม พระพุทธรูป
พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรม มหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร์ ธรณินทราธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร์ ศรีภูวเนตรวรนารถนายก ดิลกรัตนราชชาติอาชาว- ศรีย สมุทัยคโรมนต์ สกลจักรวาฬินเอนทร์ สุริเยนทราชาธิบดินทร์ หริหรินทราชาธิบดินทร์ ศรีวิบูลย์คุณอนันธุ ฤทธิราเมศวรมหันท์ บรม ธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย พรหมเทพาพิเทพนฤบดินทร์ ภูมินทร ปรมาธิเบศร์ โลกเชษฐวิสุทธิ รัตนมกุฎประเทศตามหาพุทธางกูร บรมบพิตร (รัชกาลที่ ๓)	ราม + พุทธ

ลักษณะการขนานพระนามพระมหากษัตริย์เช่นนี้ ใช้กับพระนามของพระมหา-
กษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ๓ พระองค์ โดยคิดเป็นร้อยละ ๓๓.๓๓ จากพระนาม
ของพระมหากษัตริย์ ๙ พระองค์

จากการวิเคราะห์พระนามของพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรี-
อยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ พอจะสรุปค่านิยมการขนานพระนามพระมหากษัตริย์ใน
แต่ละสมัยได้ดังนี้

การขนานพระนามพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น พระนามของพระ-
มหากษัตริย์ในช่วงต้น จะมีลักษณะใกล้เคียงกับประชาชนลักษณะ “พ่อ-ลูก” คือ ใช้คำนำหน้าเพียง
คำว่า “พ่อขุน” โดยยังไม่ได้รับค่านิยมจากพระสมัญญานามของพระพุทธรูป ยกเว้น “พ่อขุนศรี-
อินทราทิตย์” ในช่วงตอนปลายของสมัยกรุงสุโขทัยนั้น พระนามของพระมหากษัตริย์จะยกระดับ
ให้มีศักดิ์นาเป็น “พระ” เท่านั้น โดยพระนามของพระมหากษัตริย์ส่วนใหญ่ จะได้รับค่านิยมมาจาก
พระสมัญญานามของพระพุทธรูป ๒ คำ คือ “อาทิตย์อุทัย” และ “บรมราช” คิดเป็นร้อยละ ๖๖.๖๖
ส่วนที่มิได้รับอิทธิพลของพระสมัญญานามของพระพุทธรูป คิดเป็นร้อยละ ๓๓.๓๔ ทั้งนี้พระนาม
ของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น ยังไม่ปรากฏการใช้

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา^๑นี้ ค่านิยมของลัทธิเทวราชมีค่อนข้างมาก พระมหากษัตริย์ถือว่าเป็นบุคคลชั้นสูง การขนานพระมหากษัตริย์แสดงให้เห็นความเป็นสมมติเทพ กล่าวคือ พระนามมีลักษณะเป็นร่ายยาวมากขึ้น มีคำขึ้นต้น คำหลัก และสร้อยพระนามที่แสดงคุณลักษณะที่เลิศของพระมหากษัตริย์ที่ค่อนข้างยาว

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่นำ “พระสมัญญานามของพุทธเจ้า” มาขนานพระนามนั้นจะใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า จำนวน ๗ พระสมัญญานาม คือ สัพพัญญู, โลกนายก, พุทธ, อาทิจงพญ, โลกนาถ, พุทธ, ธรรมราช โดยคิดเป็นร้อยละ ๒๕.๓๕

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ได้นำพระนามของ “เทพเจ้า” ในศาสนาพราหมณ์ หรือศาสนาฮินดูมาใช้ในการขนานพระนามพระมหากษัตริย์ โดยพระนามของพระมหากษัตริย์ที่ใช้พระนามของเทพเจ้า จะปรากฏชื่อเทพเจ้า จำนวน ๒ พระองค์ คือ “พระนารายณ์” และ “พระราม” ซึ่งก็เป็นเทพเจ้าองค์เดียวกันนั่นเอง โดยคิดเป็นร้อยละ ๑๗.๔๖

พระนามของพระมหากษัตริย์บางพระองค์ที่ได้นำเอาทั้งพระนามเทพเจ้า และพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า มาขนานพระนามของพระองค์ โดยขึ้นต้นด้วยคำว่า “พระ-รามาชิตี” และลงท้ายด้วยคำว่า “พระพุทธเจ้า” คิดเป็นร้อยละ ๖.๓๔

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่มีได้รับค่านิยมจากพระนามเทพเจ้า และพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า แต่ใช้พระนามเดิมของพระองค์ ในการขนานพระนาม คิดเป็นร้อยละ ๒๕.๓๕

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่มีความหมายเกี่ยวกับความเป็น “พระราช หรือ ผู้เป็นใหญ่ในรัฐ” คิดเป็นร้อยละ ๒๕.๓๕

ในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์^๒นี้ การขนานพระนามพระมหากษัตริย์ มีลักษณะร่ายยาวที่เด่นชัดมากขึ้น และมีสร้อยพระนามเป็นวรรค สูงสุด ๔๗ วรรค มีคำขึ้นต้น คำหลัก และสร้อยพระนามเหมือนพระนามของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา แต่มีรูปแบบที่ยาวกว่า และได้รับอิทธิพลมาจากพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า โดยมีข้อสรุปดังนี้

พระนามของพระมหากษัตริย์ที่ได้รับอิทธิพลของพระนามของเทพเจ้า และพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ก็ขึ้นต้นด้วยคำว่า “รามาริบดี” และลงท้ายด้วยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า “มหาพุทธางกูร หรือ พระพุทธเจ้า” คิดเป็นร้อยละ ๖๖.๖๗

ค่านิยมพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าต่อราชทินนามสมณศักดิ์พระสงฆ์ไทย

ค่านิยมของพระสมัญญานาม “พระพุทธเจ้า” ที่มีต่อพระนาม “ราชทินนามสมณศักดิ์พระสงฆ์ไทย” นั้น ผู้วิจัยพบว่า ราชทินนามของพระสงฆ์ไทย บางราชทินนาม ได้รับค่านิยมมาจากพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า โดยสามารถสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

๑. ค่านิยมของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้า ต่อราชทินนามของพระสงฆ์ไทย สมัยกรุงสุโขทัย

ในสมัยสุโขทัยนั้น มีราชทินนามของพระสงฆ์ไทย ที่ปรากฏในศิลาจารึก จำนวน ๑๕ ราชทินนาม ผู้วิจัยพบว่าราชทินนามสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ที่ได้นำเอา “พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า” มาตั้งเป็นราชทินนามมีเพียง ๒ ราชทินนาม โดยคิดเป็นร้อยละ ๑๓.๓๓ ดังต่อไปนี้คือ

๑.๑ ใช้พระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง คือ ราชทินนามของสมณศักดิ์ที่ได้นำเอาพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง มาตั้งราชทินนาม พบว่ามี ๑ ราชทินนาม คือ

พระสุเมธังกรสังฆราช

คำว่า “สุเมธังกร” นั้น ไม่มีในพระนามของพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่จริง แต่คำว่า “เมธังกร” นั้นปรากฏว่ามีอยู่ เมื่อนำมาตั้งเป็นราชทินนาม จึงอาจจะมีการสร้างคำให้แตกออกไปคือ เดิมคำว่า “สุ” นำหน้า เป็น “พระสุเมธังกร” แต่คำหลักก็คือ “เมธังกร” อันเป็นการใช้พระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรงเป็นคำหลัก ในการตั้งราชทินนาม นั่นเอง

๑.๒ ใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ การนำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนามาตั้งเป็นราชทินนาม พบว่าใช้คำว่า “ธมฺม-ราช” ซึ่งเป็นภาษาบาลี หรือ “ธรรมราช” ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต ลักษณะเช่นนี้ พบว่ามี ๑ ราชทินนาม คือ

พระครูธรรมราชา

ลักษณะการตั้งราชทินนามในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น บางราชทินนามก็เป็นแบบร้าย มีวรรคหน้าและวรรคหลัง เช่น

พระบรมครูดีโลกดิลกรตน สีสคนชนวนวาลี ธรรมกิตติ สังฆราชมหาสามีเจ้า
(จารึกวัดป่าแดง)

แต่ราชทินนามบางราชทินนามมีเพียงวรรคหน้าอย่างเดียวยังไม่มีสร้อยพระนาม แต่มีคำนำหน้า คำหลัก และคำลงท้าย เช่น

พระมหาเถรสังฆราชรัตนวงศาจารย์ (ศิลาจารึกหลักที่ ๓)

๒. คำนิยมของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าต่อราชทินนามสมณศักดิ์ สมัยกรุงศรีอยุธยา

สำนักราชเลขาธิการ (๒๕๔๒: ๕๕-๖๓) ได้หนังสือตำนานพระอารามและทำเนียบสมณศักดิ์ พบว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยามีราชทินนามสมณศักดิ์พระสงฆ์ไทยทั้งหมด ๑๓๒ ราชทินนาม และผู้วิจัยพบว่าราชทินนามของพระสงฆ์ที่ได้นำเอา “พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า” มาตั้งเป็นราชทินนามหลายราชทินนาม และมีลักษณะการใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าดังนี้ คือ

๒.๑ ใช้พระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง คือ ราชทินนามสมณศักดิ์ที่ได้นำเอาพระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง มาตั้งราชทินนาม พบว่ามี ๔ ราชทินนาม คิดเป็นร้อยละ ๓.๐๓ ดังนี้

พระอริยโคดม

พระธรรมโคดม

พระครูเมธีจักร

พระครูราชวิเมธีจักร

๒.๒ ใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ การนำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ได้แก่คำว่า “พุทธ” ที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนามาตั้งเป็นราชทินนาม พบว่ามี ๒ ราชทินนาม โดยคิดเป็นร้อยละ ๑.๕๑ ดังนี้

พระพุทธอาจารย์

พระพุทธโฆษาจารย์

๒.๓ ใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ๒ คำ คือ คำว่า “พุทธ” และคำว่า “มหามุนี” ซึ่งเป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนามาตั้งเป็นราชทินนาม พบว่ามี ๑ ราชทินนาม โดยคิดเป็นร้อยละ ๐.๓๕ ดังนี้

พระครูพุทธไสยาสน์รักจิตญาณมหามุนี

ลักษณะการตั้งราชทินนามในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น ก็จะมีลักษณะการประพันธ์เช่นเดียวกันกับราชทินนามของพระสงฆ์ในสมัยกรุงสุโขทัย คือ บางราชทินนามก็เป็นแบบง่าย มีวรรณหน้าและวรรณหลัง เช่น

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณคัมภีร์ ศีลวิสุทธิสุพิพิธปิณฑ์ อดุลยพิมลพหลผลสัมฤทธิ์ วิจิตรคุณาธารธิก ลิกขณคุณศกคัมภีร์สัมวาที อรัญวาสี อธิการบดีโบราณาราม (ถ้านักราชเลขาธิการ, ๒๕๔๒: ๖๕)

พระพิมลธรรม์ อนันตญาณมหาสวามี ศรีสังฆปริณายก ติปิฎกธรรคัมภีรญาณ ลัทธมราชมนูนิบพิตร สถิตย ฌ รามวาส (ถ้านักราชเลขาธิการ, ๒๕๔๒: ๖๕)

พระเทพโมฬี ศรีสังฆปริณายก ดิลกรัตนมหาสวามี (ศรี) ธรรมไตรโลก
โพธิโชติพุทธมหาราษฎร์ อภัยสรณญาณบพิตร อธิการวัดสมณโกธาราม (สำนักกราชเลขาธิการ, ๒๕๔๒:
๖๕)

แต่ราชทินนามบางราชทินนามมีเพียงวรรคหน้าอย่างเดียวยังไม่มีสร้อย
พระนาม แต่มีคำนำหน้า คำหลัก และคำลงท้าย เช่น

พระวิสุทธาจารย์

พระวรญาณมุนี

พระอริยมุนี (สำนักกราชเลขาธิการ, ๒๕๔๒: ๕๔)

๓. **คำนิยมของพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าต่อราชทินนามสมณศักดิ์ สมัยกรุง
รัตนโกสินทร์**

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบันนั้น มีรายนามพระราชาคณะ ที่ยังดำรง-
ตำแหน่ง อยู่ถึง ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ จำนวน ๗๘๒ รูปนั้น และผู้วิจัยพบว่าราชทินนามของพระสงฆ์ที่
ได้นำเอา “พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า” มาตั้งเป็นราชทินนามมีหลายราชทินนาม และมี
ลักษณะการใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าดังนี้ คือ

การใช้ “พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า” ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เป็นการ
นำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า มาใช้ในการแต่งตั้งราชทินนามในสมณศักดิ์ของพระราชา-
คณะแห่งคณะสงฆ์ไทยทุกชั้น คือ ชั้นสมเด็จ ชั้นรอง ชั้นธรรม ชั้นเทพ ชั้นราช และชั้นสามัญ
จะเห็นได้ว่าครบทุกชั้น แต่อาจจะมีจำนวนไม่มาก

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่นำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในการตั้งราชทินนามของ
พระสงฆ์ในสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ประกอบพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า มี
๒ พระสมัญญานาม คือ **นายก พุทธ** ซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๓ เปรียบเทียบราชทินนามพระสมณศักดิ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กับพระสมัญญานาม
ของพระพุทธเจ้า

สมณศักดิ์ของพระราชาคณะ	พระสมัญญานาม พระพุทธเจ้า
สมเด็จพระพุทธปาพจนบดีศรีชนวนรณศิริวัฒนางกูรวิบูลคุณวิจิตรปรียัติ ธาดาสิทธสมาจารวัตรวิสุทธิพิพัฒน์ปริยคุณอดุลธรรมกถาปสาทกรธรรม ยุติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญญวาสี	พุทธ
พระพุทธวรญาณ ไพศาลวิสุทธินายก ธรรมสาธกปสาทกร บวรศีลาจาร นิวิฐ วิสิฐธรรมาลงกรณ์ มหาคณิสสรบวรสังฆาราม คามวาสี	พุทธ
พระธรรมวรนายก สาธกธรรมวิจิตร ปรียัติกิจธาดา ราชสีมาคณาทร มหาคณิสสร บวรสังฆาราม	นายก
พระเทพสิทธินายก สาธกสุตถวิ ศรีสุราษฎร์กิจจาทร มหาคณิสสร บวร สังฆาราม คามวาสี	นายก
พระราชมนู้นายก สาธกธรรมสุนทร ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี	นายก

ลักษณะการใช้ “พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า” เป็นส่วนหนึ่งในการตั้งราช-
ทินนามของพระราชาคณะแห่งคณะสงฆ์ไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น สามารถสรุปได้
ดังต่อไปนี้

๓.๑ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “นายก” ใช้ในการตั้งราชทินนามสมณ-
ศักดิ์ของพระราชาคณะแห่งคณะสงฆ์ไทย คิดเป็นร้อยละ ๑.๓๕

๓.๒ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ “พุทธ” ใช้ในการตั้งราชทินนามสมณ-
ศักดิ์ของพระราชาคณะแห่งคณะสงฆ์ไทย คิดเป็นร้อยละ ๐.๖๓

๓.๓ ราชทินนามสมณศักดิ์คณะสงฆ์ไทยที่ไม่มีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า
เป็นส่วนหนึ่งในการตั้ง คิดเป็นร้อยละ ๙๖.๙๘

ลักษณะการตั้งราชทินนามในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์นั้น มีลักษณะการประพันธ์เช่นเดียวกันกับราชทินนามของพระสงฆ์ในสมัยกรุงสุโขทัย และสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็อบางราชทินนามก็เป็นแบบร้อย มีวรรคหน้าและวรรคหลัง เช่น

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติวงษ์ บรมพงษาธิบดี จักรีบรมนารถ ปฐมปฐุมหาราชวรางกูร ประเมรินทร์เรนทรสุร สัมมานาภิศักดิ์กาโรดมสถาน สมศีลาจารพิเศษมหาวิมล มงคลธรรมเจดีย์ตมตมวาทิ อุดุลยคุณคณาธาร มโหฬารเมตยาภิธยาไพริย ไตรปิฎกกลาโกศล เบญจปดลเสวตรฉัตร ศิริรัตโนปลักษณ์ มหาสมณุตมาภิเสกาสิต ประมุกกฤษฎสมณศักดิ์ธารง มหาสังฆปริณายก พุทธศาสนคิลกโลกุตตมมหาบัณฑิตย์ สุนทรวิจิตรปฏิภาณ ไวยัติญาณมหากระวี พุทธาศิรีรัตนไศรยคุณารักษ์ เอกธรรมหาอนาคาริยรัตน์ สยามาภิโลกย์ ปฏิพัธ พุทธบริษัทเนตร สมณาคณินทราธิเบศร์ สกลพุทธ จักรโปการกิจ สฤทธิสฤกการ มหาปาโมกขปธานาโรดม บรมนาถบพิตร มุสิกนาม (สำนักกราชเลขาธิการ, ๒๕๔๒: ๑๑๑)

สมเด็จพระอริยวงษาคตญาณ สุขุมธรรมวิธานธำรง มหาสังฆปริณายก ศรีปิฎกกลากุศโลภาส ปรมินทรมหาราชหิโตปสัมปทาจารย์ ปุสสเทวาทิธานสังฆวิสุต ปาวจนุตมสาสนโสภณ วิมลศีลสมาจารวัตร พุทธศาสนิกบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ อุดุลย์คัมภีรญาณ สุนทร มหาอุดรคณฤศร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี (สำนักกราชเลขาธิการ, ๒๕๔๒: ๑๑๕)

พระมหานายก พุทธปาจนคิลกโลกยปสาทาภิบาล สกลสังฆปาโมกขประธาน มหาสถาวิรจิกการิ คณาธิบดีศิริรัตนสรณคมการจารย์ (สำนักกราชเลขาธิการ, ๒๕๔๒: ๑๑๖)

พระพิมลธรรมมหันตคุณ วินูลยปรีชาญาณ ศรีปิฎกคุณขลังการภูสิต อุดรทิศคณฤศร บวรสังฆารามคามวาสี สังฆราชนายก (สำนักกราชเลขาธิการ, ๒๕๔๒: ๑๒๖)

แต่ราชทินนามบางราชทินนามมีเพียงวรรคหน้าอย่างเดียวกแต่ยังไม่มีสร้อยพระนามแต่มีคำนำหน้า คำหลัก และคำลงท้าย เช่น

พระชลโรปมคุณมุณี

พระวิสุทธินายก

พระเขมาภิมุขธรรม (สำนักกราชเลขาธิการ, ๒๕๔๒: ๑๖๒)

บทที่ ๖

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการวิจัยในครั้งนี้ ผลจากการวิจัยสรุปได้ว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะสั้น ไม่มีคำนำหน้า ไม่มีคำลงท้าย และไม่มีสร้อยพระนาม เป็นแต่เพียงศัพท์นามนาม ศัพท์นามกิตก์ ศัพท์กริยากิตก์ มีวิธีสร้างคำแบบสมาส และวิธิตัทธิต ซึ่งสรุปแล้วมีทั้งหมด ๔๖ พระสมัญญานาม โดยสามารถแยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ และพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน และแบ่งเป็นพระสมัญญานามได้ ๔ ลักษณะ คือ พระสมัญญานามที่เป็นอวัตถิกนาม ลิงคิกนาม เนमितถกนาม และอธิจสมุปปีนนาม

ส่วนพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยพบว่า มีลักษณะที่ยาวขึ้น มีคำนำหน้า มีคำลงท้าย มีสร้อยพระนาม ประกอบด้วยคำศัพท์ ๔ ภาษา คือ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาไทย และภาษาเขมร ซึ่งผู้วิจัยสามารถรวบรวมได้ ๒๗๖ พระสมัญญานาม โดยส่วนใหญ่ จะเป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว คือ “พระสมณโคดม” อันหมายถึง “พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน”

๑. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์

พระสมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเหล่านี้จะใช้กับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้ง ๒๘ พระองค์ โดยมีทั้งหมด ๔๒ พระสมัญญานาม โดยแยกประเภทตามการแบ่งพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าของพระอรรถกถาจารย์ ๔ ประเภท ดังนี้

๑.๑ อวตถิกนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ดั่งขึ้นเพราะอาศัยความ
เหมาะสมตามนิสัยเดิม มีจำนวน ๓ พระสมัญญานาม คือ

ตถาคต	พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น
มเหสี	พระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สุกต	พระผู้เสด็จไปดีแล้ว

๑.๒ ลิงคิกนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ดั่งขึ้นตามเหตุที่มาหรือตาม
ลักษณะที่เป็น มีจำนวน ๒๑ พระสมัญญานาม คือ

มุนินท	พระผู้เป็นใหญ่แห่งมุนิ
ธมฺมราช	พระผู้เป็นใหญ่แห่งพระธรรม
ธมฺมสุตฺตมิ	พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม
สมฺมาสมฺพุทฺธ	พระผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง
สยมกุ	พระผู้เป็นเอง
สพฺพญฺญ	พระผู้ตรัสรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง
พุทฺธ	พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน
มหามุนิ	พระผู้เป็นจอมนักปราชญ์
มุนิมุนิ	พระผู้เป็นนักปราชญ์แห่งนักปราชญ์
ภฺริปฺลฺญ	พระผู้มีความปัญญาดุจแผ่นดิน
วรฺปฺลฺญ	พระผู้มีความปัญญาดุจประเสริฐ
มหาวิร	พระผู้มีความเพียรใหญ่
สมฺพุทฺธ	พระผู้ตรัสรู้ดีแล้ว
ธมฺมกาย	พระผู้มีความพระวรกายเป็นพระธรรม
ธมฺมภูต	พระผู้เป็นพระธรรม
พฺรหฺมกาย	พระผู้มีความพระวรกายอันประเสริฐ
พฺรหฺมภูต	พระผู้มีความประเสริฐประเสริฐ
โคตม	พระโคตม
สมณโคตม	พระผู้เป็น โคตมโคตร ผู้สงบ

อาทิจุพณฐ

พระผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์

๑.๓ เนमितถกนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ตั้งขึ้นตามคุณวิเศษที่มีอยู่ มีจำนวน ๖ พระสมัญญานาม คือ

อรหํ (อรหันต)	พระผู้ห่างไกลจากกิเลส
อภีรต	พระผู้มีรัศมีจากพระวรกาย
ภควนฺตุ (ภควา)	พระผู้มีโชค
จกฺขมฺนฺตุ	พระผู้มีพระจักขุญาณ
ทสพล	พระผู้มีพระกำลัง ๑๐ ประการ
สมนฺตจกฺขุ	พระผู้มีพระจักขุญาณโดยรอบ

๑.๔ อริจสฺมปป์นฺนนาม คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ตั้งขึ้นตามความชอบใจของผู้ตั้งที่ต้องการให้เป็น มีจำนวน ๑๖ พระสมัญญานาม คือ

นรสีห	พระผู้ประเสริฐในหมู่นร
วินายก	พระผู้นำไปวิเศษ
อนชิวร	พระผู้ประเสริฐที่สุด
สตุถฺ (สตุถา)	พระผู้คอยสั่งสอน
ชิน	พระผู้ชนะ
อนนฺตชิน	พระผู้มีชัยชนะอันไม่มีที่สุด
โลกนาถ	พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก
ทวิปฺพุตฺตม	พระผู้ประเสริฐในสัตว์สองเท้า
นรवर	พระผู้ประเสริฐในเทวดาและมนุษย์
เทวเทว	พระผู้เป็นเทวดาแห่งเทวดา
โลกครุ	พระผู้เป็นครูของโลก
นายก	พระผู้นำไป
โลกเชฏฺฐ	พระผู้เจริญที่สุดในโลก
โลกนายก	พระผู้เป็นผู้นำของชาวโลก
นราสภ	พระผู้ประเสริฐในหมู่นร

โลกคุณายก

พระผู้เป็นผู้นำที่ยอดเยี่ยมของชาวโลก

๒. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ใช้กับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันนั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีทั้งหมด ๔ พระสมัญญานาม ซึ่งจัดเป็น “ลึงคนาม” เพราะเป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ดั่งขึ้นตามเหตุที่มาหรือตามลักษณะที่เป็น เช่น

โคตม	พระผู้เป็นโคตมโคตร
สกุญฺนิ	พระผู้เป็นนักปราชญ์ในสากลวงค์
สมณโคตม	พระผู้เป็นโคตมโคตร ผู้สงบ
อาทิจฺจนุ	พระผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์

๓. พระสมัญญานามที่พระพุทธเจ้าขนานพระนามเอง

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์ขนานพระนามด้วยพระองค์เองนั้น มีจำนวน ๑๔ พระสมัญญานาม คือ ตถาคต ธรรมราชา สตฺถุ พุทฺธ ชิน สมฺมาสมฺพุทฺธ ธรรมกาย พุรฺหมกาย ธรรมภูต พุรฺหมภูต อรหํ สยฺมภู จกฺขุมา โคตม

๔. พระสมัญญานามที่บุคคลอื่นขนานพระนามให้

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่บุคคลอื่นขนานพระนามให้ มีจำนวน ๓๒ พระสมัญญานาม คือ นรสีห วินายก อนธฺวร อนนฺตชิน โลกนาถ ทุวิปทุตฺตม นรฺวร เทวเทว โลกครุ นายก โลกเชฏฺฐ โลกคุณายก องฺคิรฺส ภควา ทสฺพล สมฺมุตจกฺขุ มุณินฺท ธรรมสุตฺตมิ มุณิมนิ สยฺมภู สพฺพญฺญ มหามุณี มุณิมนิ ภูริปญฺญ วรปญฺญ มหาวีร สมฺพุทฺธ สมณโคตม สกุญฺนิ มเหสี อาทิจฺจนุ นราสภ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

๑. พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าอื่น ๆ

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ นอกเหนือจากพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า “สมณโคดม” นั้น กวีผู้แต่งวรรณคดีพระพุทธศาสนา ก็จะใช้พระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง โดยมีคำนำหน้า และคำลงท้ายเพิ่มขึ้นจากในภาษามคธ เช่น

พระโกนาคมนสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระกกุสันธสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระศรีอริย์เมตไตรยสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒. พระสมัญญานามของ “พระสมณโคดมพุทธเจ้า”

พระสมัญญานามของพระสมณโคดมพุทธเจ้านั้น กวีผู้แต่งวรรณคดีพระพุทธศาสนา ก็จะคำนึงถึงพระคุณทั้ง ๓ คือ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาคุณ ของพระพุทธเจ้าแล้วแต่งพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่มีความอลังการ และมีจำนวนคำที่ยาวมากขึ้น โดยอาศัยพื้นฐานมาจาก “พระสมัญญานาม” ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งมีภาษาบาลีเป็นแกนหลัก เช่น

วรรณคดีพระพุทธศาสนา	คัมภีร์พระพุทธศาสนา
พระพุทธศากยมุณีโคดมเจ้า	สกุขมุณี
พระอนันตชินราช	ชิน
พระสวยามภูวนารถบวร	สยมภู
พระไตรโลกนารถ	โลกนารถ

๓. วิธีสร้างคำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

๓.๑ วิธีสร้างคำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีวิธีการสร้างคำเพื่อให้เป็น “พระสมัญญานาม” ดังต่อไปนี้ คือ

ก. วิธีกิตก์ คือ วิธีสร้างคำในภาษาบาลี โดยนำธาตุมาประกอบด้วยปัจจัย และมีบทสำเร็จเป็น ๒ อย่าง ถ้าสำเร็จเป็นคำนาม ชื่อว่า “นามกิตก์” ถ้าสำเร็จเป็นคำกริยา เรียกว่า “กริยากิตก์” ดังนี้

๑) พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่เป็น “นามกิตก์” มีจำนวน ๑๓ พระสมัญญานาม เช่น

นี + ฌ	=	นายก
สาธ + รตถ	=	สตถ
องฺค + อี + รส + ฌ	=	องฺคีส
มุน + อี	=	มุนิ
สพพ + ญา + ฐ	=	สพพญ

๒) พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่เป็น “กริยากิตก์” มีจำนวน ๕ พระสมัญญานาม เช่น

พุชฌ + ต	=	พุทฺธ
สุ + กต	=	สุกต
ตถา + กต	=	ตถากต
สมฺมา + ส + พุชฌ + ต	=	สมฺมาสมพุทฺธ

ข. **วิธีสมาส** คือ การนำคำศัพท์ตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไปมาชนกัน บทสำเร็จก็จะ เป็น “ศัพท์สมาส” ซึ่งศัพท์สมาสในพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มี ๒ ประเภท คือ สมาสแบบลบวิภัติ และสมาสแบบยังไม่ได้ลบวิภัติ มีจำนวน ๑๕ พระสมัญญานาม เช่น

สกุย + มุณี	=	สกุยมุณี
โลก + ครุ	=	โลกครุ
นร + สีส	=	นรสีส
ธมฺม + ราช	=	ธมฺมราช
ธมฺม + สามิ	=	ธมฺมสุสามิ

ค. **วิธีตัดทิต** คือ วิธีสร้างคำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า โดยการนำ คำนามมาประกอบด้วยปัจจัยในตัดทิต เป็นการใชปัจจัยแทนศัพท์โดยมีจำนวน ๑ พระสมัญญานาม เช่น

ภก + วนฺตุ	=	ภควนฺตุ (ภควา)
จกฺขุ + มนฺตุ	=	จกฺขุมนฺตุ (จกฺขุมา)
ภฺริ + ปญฺญา + ณ	=	ภฺริปญฺญ

๓.๒ โครงสร้างคำพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีวิธีการสร้าง คำเพื่อให้เป็น “พระสมัญญานาม” ดังต่อไปนี้ คือ

ก. **วิธีสนธิ** คือ การนำคำศัพท์มาเชื่อมให้สนิทกัน โดยมีการเปลี่ยนแปลง กลางคำ บทสำเร็จก็จะ เป็น “ศัพท์สนธิ” ซึ่งศัพท์สนธิในพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าใน คัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มี ๒ ประเภท คือ สระสนธิ ซึ่งเป็นการเชื่อมศัพท์ ๒ ศัพท์ โดยมีการ เปลี่ยนแปลงสระของบทหน้า หรือบทหลัง เช่น

พุทธ + อนุกร	=	พุทธางกูร
โลก + อาจารย์	=	โลกาจารย์
องคิรศ + อุตฺตร	=	องคิรโสศตร
มุณี + วร	=	มุณีวรรณ
มหากรรณา + อธิคุณ	=	มหากรรณาธิคุณ
โลก + ไอศวรย์	=	โลกไอศวรรย์
โลก + อิศฺว	=	โลกิศฺว
มหนฺตร + โอฟาร	=	มหันตโรฟาร

ข. วิธีสมาส คือ การนำคำศัพท์ตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไปมาชน บทสำเร็จก็จะเป็น “ศัพท์สมาส” ซึ่งศัพท์สมาสในพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มี ๒ ประเภท คือ สมาสแบบลวิภัตติ และสมาสแบบยังไม่ได้ลวิภัตติ

๑) สมาสแบบลวิภัตติ คือ การนำคำศัพท์ตั้งแต่ ๒ คำ ขึ้นไปมาชนกัน โดยคำศัพท์หน้าลวิภัตติแล้ว เช่น

ภควนฺต + มุณี	=	ภควันตมุณี
ภกนฺต + บพิตร	=	ภกัณตบพิตร
มหนฺต + โอฟาร	=	มหันตโรฟาร

๒) สมาสแบบยังไม่ได้ลวิภัตติ คือ การนำคำศัพท์ตั้งแต่ ๒ คำ ขึ้นไปมาชนกัน โดยคำศัพท์หน้า ยังไม่ได้ลวิภัตติ เช่น

พุทธญาณ + อนันต์	=	พุทธญาณอนันต์
อธิโลกา + บรมนารถ	=	อธิโลกาบรมนารถ
มหา + ชีรบรร	=	มหาชีรบรร
มหา + คิลกรัตน	=	มหาคิลกรัตน

๓.๓ โครงสร้างคำของ “พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า” ในคัมภีร์

พระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีโครงสร้างคำซึ่งสำเร็จเป็น “พระสมัญญานาม” ดังต่อไปนี้ คือ

ก. พระสมัญญานามที่เป็นคำนาม คือ พระสมัญญานามที่เป็นศัพท์นามจำนวน ๑๒ พระสมัญญานาม เช่น

สตถุ
ชิน
พุทธ
มุนิ
ภควา

ข. พระสมัญญานามที่เป็น “นาม + นาม” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์นามทั้ง ๒ ศัพท์ มีจำนวน ๑๕ พระสมัญญานาม เช่น

สกุญ + มุนิ	=	สกุญมุนิ
โลก + ครุ	=	โลกครุ
นร + สีส	=	นรสีส

ค. พระสมัญญานามที่เป็น “คุณนาม + นาม” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ ๒ ศัพท์ โดยศัพท์หน้าเป็นคำคุณนามหรือคำคุณศัพท์ ศัพท์หลังเป็นคำนาม มีจำนวน ๔ พระสมัญญานาม คือ

วร + ปญญา	=	วรปญญา
มหนต + เอลิ	=	มहेลิ
มหนต + มุนิ	=	มหามุนิ

มหนต + วีร = มหาวีร

ง. พระสมัญญานามที่เป็น “นาม + คุณนาม” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ ๒ ศัพท์ โดยศัพท์หน้าเป็นคำนาม ศัพท์หลังเป็นคำคุณนาม หรือคำคุณศัพท์ มีจำนวน ๒ พระสมัญญานาม คือ

นร + วร = นรวร
มุณี + อินุท = มุณินุท

จ. พระสมัญญานามที่เป็น “วิเศษณ์ + กริยา” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ ๒ ศัพท์ โดยศัพท์หน้าเป็นคำวิเศษณ์ ศัพท์หลังเป็นคำกริยา มีจำนวน ๑ พระสมัญญานาม คือ

สมนุต + จกฺขุ = สมนุตจกฺขุ

ฉ. พระสมัญญานามที่เป็น “คุณนาม + นาม + คุณนาม” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ ๓ ศัพท์ โดยศัพท์หน้าเป็นคำคุณศัพท์ ต่อมาเป็นศัพท์นาม ส่วนศัพท์หลังเป็นคำคุณศัพท์มีจำนวน ๑ พระสมัญญานาม คือ

ทฺวิ + ปท + อุตฺตม = ทฺวิปทุตฺตม

ช. พระสมัญญานามที่เป็น “สรรพนาม + กริยา” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ ๒ ศัพท์ โดยศัพท์หน้าเป็นคำสรรพนาม ส่วนศัพท์หลังเป็นคำกริยา มีจำนวน ๑ พระสมัญญานาม คือ

สพฺพ + ญา = สพฺพพญฺญ

ซ. พระสมัญญานามที่เป็น “อุปสรรค + กริยา” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ ๒ ศัพท์ โดยศัพท์หน้าเป็นอุปสรรค ส่วนศัพท์หลังเป็นคำกริยา มีจำนวน ๓ พระสมัญญานาม คือ

วิ + นายก	=	วินายก
สุ + คต	=	สุคต
ถึ + พุทฺธ	=	สมุพุทฺธ

ณ. พระสมัญญานามที่เป็น “นิบาต + กริยา” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ ๒ ศัพท์ โดยศัพท์หน้าเป็นนิบาต ส่วนศัพท์หลังเป็นคำกริยา มีจำนวน ๒ พระสมัญญานาม คือ

สยั + ญ	=	สยมญ
ตถา + คต	=	ตถาคต

ญ. พระสมัญญานามที่เป็น “คุณนาม + นาม” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ ๒ ศัพท์ โดยศัพท์หน้าเป็นคุณนาม ส่วนศัพท์หลังเป็นคำนาม มีจำนวน ๔ พระสมัญญานาม เช่น

วร + ปญฺญ	=	วรปญฺญ
มหนฺต + มุณี	=	มหามุณี

ฎ. พระสมัญญานามที่เป็น “วิเศษณ์ + อุปสรรค + กริยา” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ ๓ ศัพท์ โดยศัพท์หน้าเป็นคำวิเศษณ์ ต่อมาเป็นคำอุปสรรค และศัพท์หลังเป็นคำกริยา มีจำนวน ๑ พระสมัญญานาม คือ

สมฺมา + สม + พุทฺธ	=	สมฺมาสมพุทฺธ

ฏ. พระสมัญญานามที่เป็น “นิบาต + อุปสรรค + คุณนาม” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ ๓ ศัพท์ โดยศัพท์หน้าเป็นนิบาต ต่อมาเป็นคำอุปสรรค ส่วนศัพท์หลังเป็นคำคุณนาม มีจำนวน ๑ พระสมัญญานาม คือ

อน + อธิ + วร	=	อนธิวร

ฐ. พระสมัญญานามที่เป็น “นาม + คุณนาม + นาม” กลายเป็น “คำนาม” คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ ๓ ศัพท์ โดยศัพท์หน้าเป็นนิบาต ต่อมาเป็นคำอุปสรรค ส่วนศัพท์หลังเป็นคำคุณนาม มีจำนวน ๑ พระสมัญญานาม คือ

โลก+อภุค+นายก = โลกคุคนายก

ท. พระสมัญญานามที่เป็นนามกิต্ত์ คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ที่เป็นคำนาม ประกอบด้วยปัจจัยในนามกิต্ত์ บทสำเร็จให้เป็นคำนาม เช่น

สตถา

ภควา

มุณี

ณ. พระสมัญญานามที่เป็นกริยากิต্ত์ คือ การสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าจากศัพท์ที่เป็นกริยา ประกอบด้วยปัจจัยในกริยากิต্ত์ บทสำเร็จให้เป็นคำนาม เช่น

นายก

สยมภู

พุทธ

๓.๔ ความหมายของ “พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยพบว่ามี ความหมายจำแนกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ความหมายหลัก และความหมายเปรียบ สอดคล้อง ตามแนวคิดของ ศ. ดร.สุริยา รัตนกุล ดังนี้

ก. ความหมายหลัก (Literal Meaning) คือ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่มีความหมายโดยตรง เป็นความหมายตามพจนานุกรม ที่จะให้ความหมายหลัก ซึ่งเป็นความหมาย ที่ตายตัว (สุริยา รัตนกุล: ๑๒๐-๑๒๒) ดังต่อไปนี้

๑) ความหมายเกี่ยวกับ “พระจริยาวัตรอันงดงามของพระพุทธเจ้า” มีจำนวน ๕ พระสมัญญานาม เช่น

ตถาคต	พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น
สุคต	พระผู้เสด็จไปดีแล้ว
พुरुหมกาย	พระผู้มีพระวรกายอันประเสริฐ

๒) ความหมายเกี่ยวกับ “ความเป็นใหญ่ ความเป็นประธาน ความเป็นผู้นำ” มีจำนวน ๑๐ พระสมัญญานาม เช่น

มุณีบุท	พระผู้เป็นใหญ่กว่ามุณี
มหามุณี	พระผู้เป็นจอมนักปราชญ์
มุณีมุณี	พระผู้เป็นนักปราชญ์แห่งนักปราชญ์
นายก	พระผู้นำไป
สตถา	พระผู้คอยสั่งสอน

๓) ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีพระปัญญา พระผู้รู้แจ้ง ด้วยพระองค์เอง” มีจำนวน ๖ พระสมัญญานาม เช่น

พุทฺธ	พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน
สยมภู	พระผู้เป็นเอง (ตรัสรู้เอง)
วรปญฺญา	พระผู้มีปัญญาอันประเสริฐ
สพฺพปญฺญ	พระผู้ตรัสรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง

๔) ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความเพียร มีความกล้าหาญ มีความแกล้วกล้า” มีจำนวน ๒ พระสมัญญานาม คือ

มหาวีร	พระผู้มีความเพียรใหญ่
มเหสี	พระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

๕) ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม ผู้เป็นใหญ่ในพระธรรม” มีจำนวน ๔ พระสมัญญานาม คือ

ธมฺมกาย	พระผู้มีพระวรกายเป็นพระธรรม
ธมฺมภูต	พระผู้เป็นพระธรรม
ธมฺมราช	พระผู้เป็นใหญ่แห่งพระธรรม
ธมฺมสุตฺตมิ	พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม

๖) ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส” มีจำนวน ๒ พระสมัญญานาม คือ

อรหํ	พระผู้ห่างไกลจากกิเลส
ภควา	พระผู้มีโชค

๗) ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีคุณพิเศษประจำพระองค์” มีจำนวน ๔ พระสมัญญานาม เช่น

ทสฺสพฺล	พระผู้มีกำลัง ๑๐ ประการ
องฺคิรฺส	พระผู้มีรัศมีจากพระวรกาย
สมนุจฺจกฺขุมา	พระผู้มีพระจักขุญาณโดยรอบ

๘) ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีแต่ชัยชนะ” มีจำนวน ๒ พระสมัญญานาม คือ

ชิน	พระผู้มีชัยชนะ
อนนฺตชิน	พระผู้มีชัยชนะอันไม่มีที่สุด

๙) ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก ทรงเป็นผู้นำของชาวโลก” มีจำนวน ๕ พระสมัญญานาม เช่น

โลกนาถ	พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก

โลกครุ	พระผู้เป็นครูของโลก
โลกเชษฐ	พระผู้เจริญที่สุดในโลก

๑๐) ความหมายเกี่ยวกับ “สถานภาพ และวงศ์ตระกูล” มีจำนวน ๕ พระสมัญญานาม เช่น

สกุญฺนิ	พระผู้เป็นนักปราชญ์ในสากลวงศ์
สมณ คตม	พระผู้เป็น โคตมโคตร ผู้สงบ

๑๑) ความหมายเปรียบเทียบที่เกี่ยวกับ “พระปัญญาและความกล้าหาญ” มี ๕ พระสมัญญานาม เช่น

นรสีห	พระผู้แก่งัดกล้าประจุนราชสีห์
ภูริปัญญา	พระผู้มีปัญญาประจุนแผ่นดิน

๓.๕ โครงสร้างพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีโครงสร้างคำซึ่งสำเร็จเป็น “พระสมัญญานาม” ดังต่อไปนี้ คือ

ก. โครงสร้างภาษา หมายถึง พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น ประกอบด้วยภาษา ๔ ภาษา คือ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาไทย และภาษาเขมร โดยมีทั้งหมด ๑๗๐ โครงสร้าง โดยมีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑) บาลี + สันสกฤต เช่น

บรม + สรรเพชญ
 ชิน + ศรี
 โลก + เชษฐ์

๒) บาลี + บาลี เช่น

ตถา + คต

ชิน + สี่ห

บรม + นราสภ

๓) สันสกฤต + สันสกฤต เช่น

ศรี + สรรเพชญ์

โลกย + เขมร

ศาสดาคุลย + อาจารย์

๔) สันสกฤต + บาลี เช่น

ศรี + สุกต

โลกิศ + วรรณ

ทศพล + ญาณ

๕) บาลี + ไทโย + ไทโย เช่น

สมโพธิพุทธ + อยู่ + เกล้า

๖) สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต + เขมร เช่น

ชินเนนทร + อมร + นร + นายก + คิลก + ธรรม + ชำรง

๗) ไทโย + เขมร + สันสกฤต + บาลีสันสกฤต + สันสกฤต เช่น

ผู้ + ผจญ + เบญจ + กาม + พิชัย

ข. โครงสร้างวลี หมายถึง พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น ประกอบด้วยโครงสร้างคำแบบมีวรรคหน้าและวรรคหลัง ซึ่งเขียนเป็นโครงสร้างวลีได้ว่า นามวลี = นาม + (คุณนาม) ซึ่งคุณนาม พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏถึง ๕ วรรค ซึ่งเป็นลักษณะการประพันธ์แบบร้อย โดยมีโครงสร้างวลีทั้งหมด ๖ แบบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑) โครงสร้างวลีแบบที่ ๑ นามวลี = น เช่น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระมุนีวร

พระตัพพัญญู

พระพุทธเจ้า

๒) โครงสร้างวลีแบบที่ ๒ นามวลี = น + ค เช่น

พระมุนี มหิทธิศาสดา

พระศรีสุคตสมโพธิ คัมภีโรชอุทุมมอรรถ

๓.๖ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มีคำหลักมาจากพระสมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๓.๖.๑ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่นำมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๑ คำ คิดเป็นร้อยละ ๓๘.๐๖ ตัวอย่างเช่น

พระพุทธพิภรรย

สมเด็จพระพุทธพรญาณ

สมเด็จพระโลกเชษฐ์

สมเด็จพระศาสดาจารย์

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระบรมศาสดาจารย์อักรปิยบุตร

สมเด็จพระปิตุโทยบรมไตรยโลกนารถ

๓.๖.๒ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่
นำมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๒ คำ คิดเป็นร้อยละ ๒๐.๕๑ ตัวอย่างเช่น

พระศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้า

พระพุทธชินวร

พระสัมมาสัมพุทธโกลนาถ

สมเด็จพระบรมมารชินศาสดา

๓.๖.๓ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่
นำมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๓ คำ คิดเป็นร้อยละ ๓.๖๐ ตัวอย่างเช่น

พระศาสดาจุลาโลกคุรุสยมญญาณนุสนธิ

สมเด็จพระเสวยสุกตทสพลธรรวญาณอนันต

สมเด็จพระบรมโลกเชฏฐ์ศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

๓.๖.๔ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่
นำมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๔ คำ คิดเป็นร้อยละ ๐.๓๖ ตัวอย่างเช่น

สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธบรมนาถนราภศาสดาจารย์

๓.๖.๕ พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่ไม่
มีพระสมัญญานามหลักมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวน ๙๑ พระสมัญญานาม คิดเป็นร้อยละ
๒๖.๐๐ ตัวอย่างเช่น

สมเด็จพระมหาธีรบรร

สมเด็จพระมหาสุทธรรยา

พระมาราภิภูกรูปดีศีลวิสุทธ

สมเด็จพระอริบดินทร์เรทยาโลกาจารย์

๓.๗ ลักษณะพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยส่วนประกอบคือ วรรณนาม และวรรคสร้อยพระนาม ดังนี้

๓.๗.๑ วรรณนาม

วรรณนาม คือ ที่วรรคเป็นพระนามของพระพุทธเจ้า เช่น สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ จัดเป็นวรรณนามทั้งหมด โดยวรรณนามนั้น จะมีส่วนประกอบดังนี้

ก. คำนำหน้านาม คือ คำที่วางอยู่หน้าพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ซึ่งจากการเก็บข้อมูลพบว่ามีทั้งหมด ๑๕ คำ โดยคำนำหน้านามที่ใช้มากที่สุด คือ “พระ” ดังต่อไปนี้

พระ...

สมเด็จพระ...

สมเด็จพระบรม...

สมเด็จพระผู้ทรง...

สมเด็จพระศรี...

ข. คำนาม คือ คำที่ตามหลังคำนำหน้าพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ซึ่งจะเป็นพระสมัญญานามทั้ง ๔๖ คำที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยคำนามที่ใช้มากที่สุด คือ “สพฺพบุญ” เช่น

สพฺพบุญ

โลกนาถ

สตุถ

พุทธ

มุนิ

๓.๗.๒ วรรคสร้อยพระนาม

วรรคสร้อยพระนาม คือ วรรคที่เรียกต่อไปจากคำนาม ทำหน้าที่ขยายเนื้อความวรรคนามให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น หรืออาจจะเป็นการกล่าวถึงพระคุณให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น มีจำนวนวรรค ตั้งแต่ ๑ วรรค จนถึง ๕ วรรค เช่น

...ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก

...ผู้ทรงเป็นผู้เยี่ยมยอด ผู้ทรงเป็นใหญ่ในโลก

...ผู้ทรงเป็นผู้เยี่ยมยอดในโลก ผู้ทรงเป็นผู้บริสุทธิ์และรุ่งเรืองที่สุด

...ผู้ทรงข้ามค้นหาผู้ทรงบรรลुพระนิพพานผู้ทรงไว้ซึ่งความหลุดพ้น

๓.๗.๓ คำเติมท้ายสร้อยพระนาม

คำเติมท้ายสร้อยพระนาม คือ คำที่วางไว้เป็นคำสุดท้าย ในสร้อยพระนามวรรคสุดท้าย จากการวิเคราะห์พบมีคำว่า “เจ้า, อาจารย์, องค์, บพิตร, อยู่เกล้า” โดยคำที่ใช้มากที่สุด คือ “บพิตร”

สมเด็จพระชินนทราจารย์

สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธองค์

พระพุทธทิวากรวราณบพิตร

พระสมโพธิพุทธอยู่เกล้า

๓.๘ ความแตกต่าง “พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

จากการวิจัย ผู้วิจัยพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา กับพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะแตกต่างกันใน ๔ ประการ คือ

๓.๘.๑ โครงสร้างภาษา

๓.๘.๒ คำนำหน้าวรรคนาม

๓.๘.๓ สร้อยพระนาม

๓.๘.๔ คำลงท้ายสร้อยพระนาม

๓.๘.๑ โครงสร้างภาษา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีโครงสร้างของภาษาบาลีอย่างเดียว หรือสันสกฤตอย่างเดียว หรือบาลีกับสันสกฤต รวมกัน แต่พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ได้นำภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาไทย และภาษาเขมร เข้ามาประกอบด้วย เช่น

ก. พระสมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น

สมมาสัมพุทธ

สตถา

ภควา

ข. พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เช่น

พระผู้ทรงพระภาค

พระศาสดาคุลยาจารย์

องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๓.๘.๒ คำนำหน้าวรรณนาม

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่มีคำนำหน้าวรรณนาม แต่พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา มีคำนำหน้าวรรณนาม จำนวน ๒๑ คำ โดยคำนำหน้าที่ใช้มากที่สุดคือ “พระ” ยกตัวอย่างเช่น

ก. พระสมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น

พุทธ

สัพพัญญู

สดา

ข. พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เช่น

พระพุทธสรเพชญ

บรมบาทศาสดา

พระศรีสรเพชดาญาณ

สมเด็จพระบรมจกัณฐาสรเพชญ์

๓.๘.๓ สร้อยพระนาม

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จะมี
สร้อยพระนามอันแสดงคุณลักษณะที่สมาสติกับพระนาม และมีเพียง ๑ วรรค ส่วนพระสมัญญา-
นามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะนำคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า หลาย ๆ คำ
ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตปะปนกันมาสร้างเป็น “สร้อยพระนาม” ของพระสมัญญา-
นามพระพุทธเจ้า โดยมีจำนวนสร้อยพระนามที่เป็นวรรคสูงสุด ๕ วรรค เช่น

ก. พระสมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น

ทสพล

สดา

โลกนาถ

วินายก

ข. พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เช่น

พระมุนี มหิธรีศาสดา

พระศาสดาจารย์บดี มุนีนารธนายก ดิลกรัตน

พระวินายก ดิลกโลโกสวรัย

พระอรหาคุโณคคม บรมบพิตรพุทธเจ้า

๓.๘.๔ คำนึงท้ายสร้อยพระนาม

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีลักษณะสั้น ไม่มีคำนึงท้าย ส่วนพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จะมีคำนึงท้าย เช่น

ก. พระสมัญญานามในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น

พุทธ

สกุยมุนี

โคตม

สพฺพบุญ

นราสภ

ข. พระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เช่น

พระภควันตบพิตร

พระพุทธศาคุยมุนีโคตมเจ้า

สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธองค์

สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธบรมนาถนราสภศาสดาจารย์

๓.๕ ลักษณะการเรียงคำหลักพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าในวรรณคดี

พระพุทธศาสนา

ลักษณะการเรียงคำหลักพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยพบว่า มีหลายลักษณะการเรียงทั้งที่เป็นแบบโครงสร้างทางไวยากรณ์ของภาษาบาลีและสันสกฤต และมีลักษณะโครงสร้างการเรียงตามแบบภาษาไทย โดยสรุปได้เป็น ๔ ประเภท ดังต่อไปนี้

๓.๕.๑ การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ข้างหน้า เช่น

สมเด็จพระชินมารบพิตร
พระพุทธเจ้าผู้เปลื้องปราบพลมาร
สมเด็จพระทศพลธรรมาธิ

๓.๕.๒ การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ตรงกลาง เช่น

พระสมโพธิพุทธอยู่เกล้า
พระวิสุทธิเทพทศพลอนนตญาณยศยิ่ง
พระไตรโลกยมุณีศรีสุรินทราทิตพงษ์ดำรงพระจรรยาปีฎก

๓.๕.๓ การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ข้างท้าย เช่น

มุณีนารถทศพล
พระบรมพิชิตมารมุณินทร์
สมเด็จพระอนันตคุณอดุลยศาสตรา

๓.๕.๔ การเรียงพระสมัญญานามหลักไว้ข้างต้นและข้างท้าย เช่น

พระชินสีห์สมณโคดม

สมเด็จพระสังฆราชโลกยนาถ

พระธรรมเทศนาอาณัติอารยเทพมุนยพิศุทธสาสดา

๓.๑๐ ความหมายของพระสมัญญานามในวรรณคดีพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยพบว่ามีความหมายจำแนกได้เป็น ๑ ลักษณะ คือ ความหมายหลัก สอดคล้องตามแนวคิดของ ศ. ดร.สุริยา รัตนกุล ดังนี้

๓.๑๐.๑ ความหมายเกี่ยวกับ “พระจริยาวัตรอันงดงาม และความบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า” คิดเป็นร้อยละ ๕.๔๓ ตัวอย่างเช่น

พระบรมศรีสุต “พระผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้มีความเป็นสิริมงคล ผู้ยอดเยี่ยมและประเสริฐ”

พระตถาคต “พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น ผู้ประเสริฐ”

พระศรีธารถเพาพาล “พระผู้มีความงดงาม ผู้ทรงไว้ซึ่งความเป็นสิริมงคล และผู้ประเสริฐ”

พระศรีธารถ “พระผู้ทรงไว้ซึ่งสิริมงคล ผู้ประเสริฐ”

๓.๑๐.๒ ความหมายเกี่ยวกับ “ความเป็นใหญ่ ความเป็นประธาน ความเป็นผู้คอยแนะนำสั่งสอน” คิดเป็นร้อยละ ๑๑.๒๓ ตัวอย่างเช่น

พระมุนินโท “พระผู้เป็นจอมนักปราชญ์”

พระนราธกาสดาจารย์ “พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้องอาจในหมู่นระ ผู้ประเสริฐและผู้เป็นอาจารย์”

พระวินายกคิลโลโกสวรัย “พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นยอด และผู้เป็นใหญ่ในโลก”

สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ “พระผู้คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ยอดเยี่ยม ผู้ประเสริฐ ผู้ยิ่งใหญ่ และผู้เป็นอาจารย์”

๓.๑๐.๓ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีพระปญญา พระผู้รู้แจ้ง ด้วยพระองค์-
เอง” คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๑๐ ตัวอย่างเช่น

พระสมโพธิพุทธอยู่เกล้า “พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้มีปญญาเป็น
เครื่องตรัสรู้พร้อม ผู้ประเสริฐ และผู้เป็นยอด”

สมเด็จพระสวามญญาณ “พระผู้เป็นเอง ผู้ประเสริฐ ผู้ยิ่งใหญ่ และ
ผู้มีพระญาณเป็นเครื่องหยั่งรู้”

พระศรีสรรเพชดาญาณ “พระผู้ตรัสรู้ทุกอย่าง มีญาณเป็นเครื่อง
ตรัสรู้ทุกอย่าง ผู้เป็นสิริมงคล ผู้ประเสริฐ และผู้มีพระญาณ”

๓.๑๐.๔ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความเพียร มีความกล้าหาญ มีความ
แก่ว้ากกล้า” คิดเป็นร้อยละ ๓.๖๒ ตัวอย่างเช่น

สมเด็จพระนรสีหสุทต “พระผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้กล้าหาญเพียงดัง
สีหะในหมู่นระผู้ประเสริฐ และเป็นผู้ยิ่งใหญ่”

สมเด็จพระนรสีหนิวรณ์ “พระผู้เป็นนักปราชญ์ผู้คอยป้องกัน
ผู้กล้าหาญในหมู่นระ ผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่”

สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ “พระโพธิสัตว์ผู้ประเสริฐ ผู้ยอดเยี่ยม
ผู้ยิ่งใหญ่”

๓.๑๐.๕ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม ผู้เป็นใหญ่
ในพระธรรม” คิดเป็นร้อยละ ๓.๖๒ ตัวอย่างเช่น

สมเด็จพระธรรมธราสวามินทร “พระผู้เป็นใหญ่ผู้ทรงไว้ซึ่ง
พระธรรม ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่”

พระผู้ทรงธรรม์สรรพฐ “พระผู้รู้สิ่งทั้งปวง ผู้ทรงไว้ซึ่งพระธรรม
และผู้ประเสริฐ”

พระผู้ทรงธรรมบพิตร “พระองค์ผู้ทรงไว้ซึ่งพระธรรม ผู้ประเสริฐ”

๓.๑๐.๖ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีความบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส”
คิดเป็นร้อยละ ๔.๓๔ ตัวอย่างเช่น

พระมหาราภิภูครูปดีศีลวิสุทธิ “พระผู้มีศีลหมดจด ผู้เป็นใหญ่กว่า
หมื่นครู ผู้ครอบงำมารได้ ผู้ประเสริฐ”

พระอรหาคูโณคตมบรมบพิตรพุทธเจ้า “พระผู้ห่างไกลจากกิเลส
ผู้ประเสริฐและสูงสุด ผู้มีพระคุณอย่างยิ่ง ผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง”

สมเด็จพระวิสุทธิเทพตามุนีวรณ “พระผู้คอยป้องกัน ผู้เป็นจอม
นักปราชญ์ ผู้เป็นเทวดาซึ่งมีความหมดจด และเป็นผู้ยิ่งใหญ่”

๓.๑๐.๗ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มียุณพิเศษประจำพระองค์” คิดเป็น
ร้อยละ ๓.๕๓ ตัวอย่างเช่น

พระทศพล “พระผู้มีกำลัง ๑๐ ประการ ผู้ประเสริฐ”

พระผู้ทรงทิพจักขุ “พระผู้จักขุอันเป็นทิพย์ ผู้ประเสริฐ”

สมเด็จพระอังคีรัคตมิตาสา “พระผู้สั่งสอน ผู้มีแสงสว่างแผ่ออก
จากพระวรกาย ผู้ประเสริฐ และยิ่งใหญ่”

๓.๑๐.๘ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้มีชัยชนะ” คิดเป็นร้อยละ ๕.๔๓
ตัวอย่างเช่น

สมเด็จพระบรมมารชินสา “พระผู้คอยสั่งสอน ผู้สามารถเอาชนะ
มารได้แล้ว ซึ่งเป็นผู้ยอดเยี่ยม และเป็นผู้ยิ่งใหญ่”

พระบรมพิชิตมารมุนินทร์ “พระผู้เป็นจอมนักปราชญ์ ผู้เอาชนะ
มารได้ ผู้ยอดเยี่ยมและผู้ประเสริฐ”

พระพุทธชินวร “พระผู้มีแต่ชัยชนะ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ประเสริฐ
และยอดเยี่ยม”

๓.๑๐.๕ ความหมายเกี่ยวกับ “พระผู้ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก ทรงเป็นผู้นำ
ของชาวโลก ผู้เป็นใหญ่ในโลก” คิดเป็นร้อยละ ๑๕.๕๖ ตัวอย่างเช่น

พระบรมโลกเชษฐบรมบรรพต “พระผู้ตรัสรู้สิ่งทั้งปวง ผู้
ประเสริฐ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้ยอดเยี่ยม และเป็นเลิศ”

สมเด็จพระศาสดาจารย์โลกยนาถ “พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้เป็น
อาจารย์คอยแนะนำสั่งสอน และผู้ยิ่งใหญ่”

พระสัมมาสัมพุทธโกลนาถ “พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้ตรัสรู้
ขอบได้ด้วยพระองค์เอง ผู้ประเสริฐ”

๓.๑๐.๑๐ ความหมายเกี่ยวกับ “สถานภาพ และวงศ์ตระกูล” คิดเป็นร้อยละ
๕.๔๓ ตัวอย่างเช่น

สมเด็จพระสากยสีหรัทธา “พระผู้รักษา ผู้มีความกล้าหาญ ผู้อยู่ใน
ราชวงศ์ศากยะ และยิ่งใหญ่”

พระสัมพุทธชาติย์ “พระผู้เป็นวงศ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้รู้ ผู้ตื่น
ผู้เบิกบานด้วยดี และผู้ประเสริฐ”

สมเด็จพระสิริสากยมนินารตรวิงษ์ “พระผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้อยู่ในวงศ์
แห่งศากยะ ผู้เป็นมิ่งมงคลอันยิ่งใหญ่ ผู้เป็นที่พึ่ง ผู้เป็นวงศ์แห่งพระอาทิตย์”

ค่านิยมพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าต่อพระนามาภิไธยพระมหากษัตริย์ และราชทินนามสมณ-
ศักดิ์พระสงฆ์ไทย

๑. ค่านิยมของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าต่อพระนามาภิไธยพระมหากษัตริย์

๑.๑ สมัยกรุงสุโขทัย

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ได้มีค่านิยมในการขนานพระนาม
พระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัย ในช่วงต้นและช่วงปลายสมัยกรุงสุโขทัย โดยมีพระสมัญญานาม

ของพระพุทธเจ้าที่ใช้ในสมัยนี้ จำนวน ๔ พระสมัญญานาม คือ อาทิจฺจนุ ฌมฺมราชา ฌมฺมสุ
 สามี โลกนาถ ดังนี้

พระนามพระมหากษัตริย์

พระสมัญญานามพระพุทธเจ้า

ศรีอินทราทิตย์

อาทิจฺจนุ

พระมหาธรรมราชาธิราช

ฌมฺมราชา

พระศรีธรรมพระไตรปิฎก

ฌมฺมสุสามี

ศรีตริภพธรณีธิดาสुरโยโชติ

โลกนาถ

๑.๒ สมัยกรุงศรีอยุธยา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ก่อให้เกิดค่านิยมในการขนานพระนาม
 พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ใช้ในสมัยนี้
 จำนวน ๖ พระสมัญญานาม คือ สพฺพบุญ ฌมฺมราชา อาทิจฺจนุ โลกนาถ พุทฺธ นายก
 ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

พระนามพระมหากษัตริย์

พระสมัญญานามพระพุทธเจ้า

สมเด็จพระสรรเพชญ์

สพฺพบุญ

สมเด็จพระมหาธรรมราชา

ฌมฺมราชา

สมเด็จพระอาทิตย์วงษ์

อาทิจฺจนุ

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

โลกนาถ

สมเด็จพระบรมราชามาหาธิสรวรสุจิริตทศพิชธรรมธเรศเชษฐโลกนายกคุณ

บรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้า

นายก + พุทฺธ

๑.๓ สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ก่อให้เกิดค่านิยมในการขนานพระนามพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ใช้ในสมัยนี้ จำนวน ๓ พระสมัญญานาม คือ **พุทธ โลกเชษฐ** และ **นายก** ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร์ ธรณินทราธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร ศรีภูวนะตรวรนาถนายก ดิลกรัตนราชชาติอาชาวศรัย สมุทัยดโรมนต์ สกลจักรวาฬาธิเบศร สุริเยนทราธิ บดินทร์ หริหรินทราดาธิบดี ศรีวิบูลยคุณอนันชัญญ์ ฤทธิราเมศวรมหันทร์ บรมธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย พรหมเทพาติเทพนฤบดินทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศร โลกเชษฐวิสุทธิ รัตนมกุฎประเทศคตา มหาพุทธางกูร บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว

๒. ค่านิยมพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าต่อราชทินนามของพระสงฆ์ไทย

๒.๑ สมัยกรุงสุโขทัย

ในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าก่อให้เกิดค่านิยมในการนำมาเป็นส่วนหนึ่งในการตั้งราชทินนาม โดยมี ๒ ลักษณะ คือ ใช้พระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง และพระสมัญญานามคือคำว่า “**ธมฺมราช**” ดังนี้

พระสุเมธังกรสังฆราช

พระครูธรรมราชา

ลักษณะการตั้งราชทินนามในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น บางราชทินนามก็เป็นแบบง่าย มีวรรคหน้าและวรรคหลัง เช่น พระบรมครูโลกดิลกตน สีสคนชนวาสี ธรรมกิตติสังฆราชมหาสามีเจ้า (จารึกวัดป่าแดง)

แต่ราชทินนามบางราชทินนามมีเพียงวรรคหน้าอย่างเดียวแต่ยังไม่มีสร้อยพระนาม แต่มีคำนำหน้า คำหลัก และคำลงท้าย เช่น พระมหาเถรสังฆราชรัตนวงศาจารย์ (ศิลาจารึกหลักที่ ๓)

๒.๒ สมัยกรุงศรีอยุธยา

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ก่อให้เกิดค่านิยมในการตั้งราชทินนามของพระสงฆ์ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ๒ ลักษณะ เช่นเดียวกันกับสมัยกรุงสุโขทัย คือ ตั้งราชทินนามโดยใช้พระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง และตั้งราชทินนามโดยมีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าประกอบ โดยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ใช้ในสมัยนี้มีจำนวน ๓ พระสมัญญานาม คือ โคตม พุทธ และ มหามุนี ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

ก. ราชทินนามของพระสงฆ์ที่ใช้พระนามของพระพุทธเจ้า เช่น

พระอริยโคตม

พระธรรมโคตม

พระครูเมธีกร

พระครูราชวิเมธีกร

ข. ราชทินนามของพระสงฆ์ที่ใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า เช่น

พระครูพุทธไสยาสน์รักจิตญาณมหามุนี

พระพุทธานุจารย์

ลักษณะการตั้งราชทินนามในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ก็จะมีลักษณะการประพันธ์เช่นเดียวกันกับราชทินนามของพระสงฆ์ในสมัยกรุงสุโขทัย คือ บางราชทินนามก็เป็นแบบร้าย มีวรรคหน้าและวรรคหลัง เช่น

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณคัมภีร์ ศีลวิสุทธิสุพิพิธปิณฺสย์ อดุลยพิมล
พหุผลสัมฤทธิ์ วิจิตรคุณาธาริก ลิกขณฺศกคัมภีร์สัมวาที อรัญวาสี อธิการบดีโบราณาราม
(สำนักกราชเลขาธิการ, ๒๕๔๒: ๖๕)

แต่ราชทินนามบางราชทินนามมีเพียงวรรคหน้าอย่างเดียวยังไม่มีสร้อย-
พระนาม แต่มีคำนำหน้า คำหลัก และคำลงท้าย ตัวอย่างเช่น

พระวิสุทธิอาจารย์

พระวรญาณมุนี

๒.๓ สมัยกรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ก่อให้เกิดค่านิยมในการตั้งราชทินนามของ
พระสงฆ์ไทยในสมัยกรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เพียงลักษณะเดียว คือ การตั้งราชทิน-
นามของพระสงฆ์ โดยมีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าประกอบจำนวน ๒ พระสมัญญานาม
คือ พุทธ และนายก ดังมีลักษณะการใช้ต่อไปนี้

ก. ราชทินนามของพระสงฆ์ที่ใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า

ตัวอย่างเช่น

สมเด็จพระพุทธปาพจนบดี ฯ

พระพุทธวรญาณ ฯ

พระธรรมวรนายก ฯ

พระราชมุนีนายก ฯ

การตั้งราชทินนามของพระสงฆ์ไทยในสมัยธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์นั้น
เริ่มมีลักษณะหลีกเลี่ยงการใช้พระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรง หรือพระสมัญญานามที่เกี่ยวกับ
พระพุทธเจ้าโดยตรง เพื่อมิให้ตนเองมีราชทินนามที่ทัดเทียมกับ “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” ดังนั้น
ในสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์นี้ จึงได้ปรับเปลี่ยนราชทินนามบางราชทินนาม ดังนี้

ราชทินนามเดิม

เปลี่ยนเป็น

พระธรรมโคดม

พระธรรมวโรดม

พระพุทธอาจารย์

พระพุฒาจารย์

(สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๔๒: ๕๒)

ลักษณะการตั้งราชทินนามในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ก็จะมีลักษณะการประพันธ์เช่นเดียวกันกับราชทินนามของพระสงฆ์ในสมัยกรุงสุโขทัย คือ บางราชทินนามก็เป็นแบบร้อย มีวรรคหน้าและวรรคหลัง ลักษณะการประพันธ์แบบนี้ปรากฏเฉพาะราชทินนามของพระสงฆ์ ตั้งแต่พระราชกณะชั้นสามัญ ถึง พระราชกณะชั้นสุพรรณบัฏ เช่น

พระมหานายก พุทธปาจนดิลกโลกยปสาทาภิบาล สกลสังฆปาโมกขประธาน
มหาสวามีวิริยกิจจารี ฌาณวิปัสสิริรัตนสรณคมกอาจารย์

พระพิมลธรรมมหันตคุณ วิบูลยปรีชาญาณ ตรีปิฎกคุณาลังการภูสิต อุดร
ทิศคณฤศร บวรสังฆารามคามวาสี สังฆราชนายก

แต่ราชทินนามบางราชทินนามมีเพียงวรรคหน้าอย่างเดียวยังไม่มีสร้อยพระนาม แต่มีคำนำหน้า คำหลัก และคำลงท้าย ลักษณะแบบนี้ปรากฏเฉพาะราชทินนามของพระราชกณะชั้นสามัญเพียงชั้นเดียวเท่านั้น เช่น

พระชลโรปมคุณมุนี

พระวิสุทธินายก

พระเขมาภิมุขธรรม

จะเห็นได้ว่า คำนิยมการนำพระนาม หรือพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้ามาใช้ในการตั้งราชทินนามของพระสงฆ์ไทยนั้น ได้มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน โดยสรุปได้ดังนี้

๑. การใช้พระนามของพระพุทธเจ้าโดยตรงนั้น ใช้เพียงในสมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยาเท่านั้น โดยพบเพียง ๓ พระสมัญญานาม คือ โคดม เมฆังกร สุเมฆังกร แต่ในสมัย

กรุงรัตนโกสินทร์ ไม่นิยมใช้ เนื่องจากการเป็นการยกตนเสมอพระพุทธเจ้า ซึ่งถือเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสม

๒. การใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในการตั้งราชทินนามนั้น จะต้องใช้กับพระสงฆ์ที่มีคุณสมบัติที่พร้อมจริง ๆ และจะใช้พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าไม่มาก หรือถ้าใช้ ก็มีความหมายไม่เทียบเท่ากับความหมายของ “พระสมัญญานามพระพุทธเจ้า” โดยพบเพียง ๔ พระสมัญญานาม คือ ธรรมราชา พุทธ มหามุนี และ นายก

๓. ลักษณะการประพันธ์ในราชทินนามพระสงฆ์นั้น ก็รับคำนิยามมาจากบทสวดพรรณนาพระคุณของพระพุทธเจ้า ซึ่งกล่าวถึงคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าว่าประกอบด้วยอะไรบ้าง โดยบทสวดจะเป็นลักษณะ “ฉันทลักษณ์” ส่วนราชทินนามของพระสงฆ์ไทยจะเป็นลักษณะการประพันธ์ร้อยกรองในภาษาไทย คือ “แบบร้อยยาว” นั่นเอง

อภิปรายผลการวิจัย

การวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาวิเคราะห์รูปศัพท์อันเป็นพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าทั้งที่ปรากฏในขอบเขตของการวิจัย ๒ ส่วน คือ คัมภีร์พระพุทธศาสนาหมวดพระไตรปิฎกและหมวดพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎกพร้อมอรรถกถา และวรรณคดีพระพุทธศาสนา ๑๐ เรื่อง โดยมีการอภิปรายผลการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ความสอดคล้อง

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาบางส่วน จะสอดคล้องกับที่ปรากฏในคัมภีร์อภินิหารวรรณคดีพระมหาสมปอง มุทิตา แปลไว้จำนวน ๓๕ พระสมัญญานาม คือ พุทธ ทสพล สตถา สัพพัญญู ทวีปทูตม มุนินท ภาควา นาถ จกขุมมา องคิรส มุนิ โลกนาถ อนนริช มเหสี วินายก สมณฑจกขุ สุคต ฐริปญญู มารชิ นรสีห นรวร ธรรมราช มหามุนี เทวเทว โลกครุ ธรรมสุตถามิ ตถาคต สยมภู สมมาสมพุทฺธ วรปญญู นายก ชิน สกยสีห สติขุตถุ สุทโธทนิ โคตม สกยมุนิ อาทิจจพญุ สกุก

วิธีสร้างคำของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีวิธีสร้างคำโดยวิธีกิตก์ วิธีสมาสแบบสนธิ และวิธีตัดทอน มีโครงสร้างพยางค์น้อยที่สุด ๒ พยางค์ และมากที่สุด ๖ พยางค์ ส่วนใหญ่จะมีโครงสร้างคำนาม + คำนาม ซึ่งจะสอดคล้องกับแนวคิด โครงสร้างคำภาษาบาลีสันสกฤตของพัฒน์ เฟื่องผลา

ความหมายของพระสมัญญานามพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในวรรณคดีพระพุทธศาสนานั้น จะสอดคล้องตามแนวคิดอรรถศาสตร์ ของ ศ. ดร. สุริยา รัตนกุล เรื่องความหมายประจำรูปภาษา (Sense) ซึ่งเป็นความหมายของคำ หรือความหมายอยู่ที่คำ (Word) และวลี (Phrase) ในตัวของมันเองโดยมิต้องอ้างอิงไปถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และเรื่องความหมายหลัก (Literal Meaning) คือ คำที่มีความหมายโดยตรง ที่เกิดขึ้นในการพูดอย่างตรงไปตรงมา เป็นความหมายตามตัวอักษร พูดหรือเขียนอย่างไร ก็หมายความว่าพูดหรือเขียนนั้น

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนาทั้ง ๑๐ เรื่องนั้นจะประกอบขึ้นจากภาษา ๔ ภาษา คือ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาไทย และภาษาเขมร โดยมีโครงสร้างภาษา ๑๖๐ แบบ มีพยางค์น้อยที่สุด ๓ พยางค์ มากที่สุด คือ ๕๗ พยางค์ หรือลักษณะการประพันธ์แบบร้อย มีโครงสร้างวลีแบบนามวลี คือ นาม + คุณนาม โดยมีทั้งหมด ๕ ลักษณะ ซึ่งคุณนามนั้น มากที่สุด คือ ๕ วรรค และมีการเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะและเสียงสระจากอักษรวิธีในภาษาเดิม คือ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต มีคำนำหน้าพระสมัญญานาม เช่น พระ สมเด็จพระ สมเด็จพระบรม ฯลฯ คำเดิมท้ายสร้อยพระนามที่เด่นชัด ๕ คำ คือ เจ้า, อาจารย์, องค์, บพิตร, อยู่เกล้า เมื่อนำมาใช้ในภาษาไทย บางคำจึงมีการเปลี่ยนแปลงในการออกเสียง เพื่อให้ง่ายต่อการออกเสียงในภาษาไทย ซึ่งผลการวิจัยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนาดังกล่าว สอดคล้องกับการวิจัย “การศึกษาราชทินนามพระราชาคณะในคณะสงฆ์ไทย” ของประโชติ ชัยสุวรรณ และสุชาติ ธาราวาสน์ ทั้งทางด้านรูปคำ โครงสร้างทางภาษา โครงสร้างวลีที่ประกอบด้วยวรรคนามและคุณนาม พร้อมทั้งลักษณะการประพันธ์ที่เป็นแบบร้อยยาว

พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้ามีค่านิยมต่อการเป็นส่วนหนึ่งในการขนานพระนามของพระมหากษัตริย์ไทย ที่ปรากฏในพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก หรือเอกสารโบราณต่าง ๆ ทั้งหมด ๕ พระสมัญญานาม คือ อาทิจุพนฺธุ ฐมฺมราช ฐมฺมสุตฺตมฺมิ โลกนาถ สพฺพพญฺญ นายก พุทฺธ โลกเชฏฺฐ และใช้มากที่สุด คือ “สพฺพพญฺญ”

ราชทินนามของพระสงฆ์ไทยที่มีรายนามระดับพระครูสัญญาบัตร พระราชาคณะใน สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และรายนามเฉพาะพระราชาคณะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งดำรง ตำแหน่งอยู่จนถึงปี ๒๕๔๗ จำนวน ๗๘๒ พระองค์/รูป ได้รับคำนิยมในการนำพระสมัญญานาม ของพระพุทธเจ้า เป็นส่วนหนึ่งในการตั้งราชทินนาม จำนวน ๖ พระสมัญญานาม คือ **เมธงกร ธรรมราช โคตม พุทธ มหามุนิ นายก**

เมื่อสรุปแล้วพบว่า พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ส่งผลให้เกิดคำนิยมในการ ขนานนามพระมหากษัตริย์ และราชทินนามของพระสงฆ์ไทย มีจำนวน ๕ พระสมัญญานาม ดังต่อไปนี้คือ **อาทิจจพญ ธรรมราช ธรรมสุตม โลกนาถ สัพพัญญู นายก พุทธ โลกเชฏฐ เมธงกร โคตม มหามุนิ** ซึ่งก็จะสอดคล้องกับแนวคิดของพิฑูร มลิวัดย์, จิตร ภูมิศักดิ์, วิเชียร อากาศฤกษ์ และสุนทร สุภูตะโยธิน ที่มีความเห็นว่า พระนามของพระมหากษัตริย์ บางส่วน ได้รับคำนิยมมาจากพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า

๒. สิ่งที่พบใหม่

จากการวิจัยพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ จำนวนพระสมัญญานามเพิ่มมากขึ้นกว่าที่ปรากฏในคัมภีร์อภิชานวรรณนา คือจำนวน ๔๖ พระสมัญญานาม ซึ่งพระสมัญญานามทั้งหมดนั้น ใช้กับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ จำนวน ๔๒ พระสมัญญานาม ดังนี้คือ **ตถาคต มเหสี สุตตมุนินุท ธรรมราช ธรรมสุตม สมมาสมพุทฺธ สยมภู สัพพัญญู พุทธ มหามุนิ มุนิมุนิ ภูริปัญญ วรปญญ มหาวิริ สมพุทฺธ ธรรมกาย ธรรมภูต พุรหมุทท พุรหมุท อรหุต องคิรส ภควนุต จกขุมนุต ทสพล สมมุตจกขุ นรสีห วินายก อนนริว สตุตา ชิน อนนุตชิน โลกนาถ ทุวิปทุตตม นรวร เทวเทว โลกครุ นายก โลกเชฏฐ โลกนายก นราสภ และโลกคณนายก** พระสมัญญานามที่ใช้กับพระพุทธเจ้าสมณโคตมองค์ ปัจจุบัน จำนวน ๔ พระสมัญญานาม คือ **สกุยมุนิ อาทิจจพญ สมณโคตม โคตม**

นอกเหนือจากนี้ยังพบว่า มีพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า จำนวน ๑๔ พระสมัญญานาม ที่พระพุทธเจ้าทรงขนานนามด้วยพระองค์เองดังต่อไปนี้ คือ **อรหํ ตถาคต ธรรมราช สตุตา พุทธ ชิน สมมาสมพุทฺธ ธรรมกาย พุรหมุทท ธรรมภูต พุรหมุท สุตต สยมภู จกขุมา** และมีพระสมัญญานามจำนวน ๓๒ พระสมัญญานาม ที่บุคคลอื่นขนานพระนามถวายให้ ดังต่อไปนี้ คือ **นรสีห วินายก อนนริว อนนุตชิน โลกนาถ ทุวิปทุตตม นรวร เทวเทว โลกครุ นายก**

โลกเชษฐ โลกคุณายก องคิรศ ภควา จกขุมา ทสพล สมณุตจกขุ มุณินท ฐมมุตฐามิ สยมภู
สพพญญ มหามุณี มุณิมุณี ฐริปญญา วรปญญา มหาวีร สมพุทฺธ สมณโคตม สกยมุณี มเหสิ
อาทิจพนฺธุ และ นราสภ

บุคคลที่ขนานพระนามให้ ๕ ประเภท คือ เทวดา พระภิกษุ เปต ปริพาชก เทพธิดา
พราหมณ์ พระเถรี และพระอรรคณาจารย์ โดยมีนามดังต่อไปนี้ สหัมบดีพรหม พระโสณโกฏิ-
กัณณเถระ นันทิกาเปต สุกุททาปริพาชก พระวังคีสเถระ นางสิริมาเทพธิดา พระโสณโกฏิ-
เวสสเถระ ภิกษุชาวเมืองโกสัมพี เสลพราหมณ์ พระอนรุทธเถระ พระนางปชาบดีโคตรมีเถรี
พราหมณ์พาวรี อุปกชีวก นางยโสธรา พระกาฬทายีเถระ พระฉันทผลลียเถระ พระราชนเถระ
พระอุทายีเถระ ท้าวสักกะ เทวดาตนหนึ่ง เวยฺยฆพราหมณ์ องคุลิมาลโจร และพระอรรคณาจารย์

ข้อเสนอแนะ

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาและในวรรณคดีพระพุทธศาสนาแล้ว มีความเห็นว่าสามารถศึกษาเกี่ยวกับพระ-
สมัญญานามของพระพุทธเจ้า ดังต่อไปนี้

๑. ควรศึกษาพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในศิลาจารึกในประเทศไทย
ทั้งหมด ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร เพื่อให้เห็นอิทธิพลของการนับถือพระพุทธศาสนา และการใช้
ภาษาบาลีสันสกฤตในพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า

๒. ควรศึกษาการใช้พระนามของพระมหากษัตริย์ไทย ที่ปรากฏในพงสาวดารทั้งหมด
เพื่อให้เห็นอิทธิพลของพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ที่มีต่อพระนามของพระมหากษัตริย์ที่
ปรากฏในพงสาวดาร

๓. ควรศึกษาการตั้งพระนามของพระพุทธรูปในพระอารามหลวง และวัดสำคัญ ๆ ที่มี
พระนามของพระพุทธรูปซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากสภาพแวดล้อม ชื่อวัด และพระสมัญญานามของ
พระพุทธเจ้า พร้อมทั้งโลกทัศน์ของผู้ตั้งพระนาม

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. ๒๕๑๑. สัตกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน. กรุงเทพมหานคร:
องค์การค้ำของคุรุสภา.

กรมศิลปากร. ๒๕๔๕. จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่มที่ ๑.
กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

_____. ๒๕๔๒. ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ ๑-๑๔. กรุงเทพมหานคร: กอง
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

_____. ๒๕๔๕. เรื่องแต่งตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่มที่ ๑-๒. กรุงเทพ-
มหานคร: กรมศิลปากร.

_____. ๒๕๒๘. วรรณกรรมสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

_____. ๒๕๔๕. วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

_____. ๒๕๒๕. วรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

_____. ๒๕๓๑. วรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

_____. ๒๕๓๕. วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ ไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพมหานคร:
กรมศิลปากร.

_____. ๒๕๓๕. วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ ไตรภูมิโลกวินิจยกถา. กรุงเทพ-
มหานคร: กรมศิลปากร.

กาญจนา นาคสกุล. ๒๕๔๔. ภาษาไทยวันนี้. กรุงเทพมหานคร: เพื่อนดี.

กุสุมา รัชมณี. ๒๕๔๕. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร.

กำชัย ทองหล่อ. ๒๕๓๐. หลักภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์.

_____. ๒๕๓๗. หลักภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์.

_____. ๒๕๔๗. ภาษาไทยไขขาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดิ.

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี. ๒๕๔๕. ประชุมพงศาวดารฉบับ
กาญจนานิเทศ เล่มที่ ๑ – ๑๔. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์: กรมศิลปากร.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๒. วรรณคดีบาลี. กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ. ๒๕๔๘. ลำดับพระมหากษัตริย์ สังคมและวัฒนธรรม
ไทย ภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพมหานคร: โครงการสารานุกรมไทยสำหรับ-เยาวชนไทย
โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

จันงค์ ทองประเสริฐ. ๒๕๒๘. ภาษาไทยไขขาน. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา.

จำลอง สารพัดนึก. ๒๕๓๐. พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา. กรุงเทพมหานคร: เรื่อง-
ปัญญา.

จันจิรา จิตตะวิริยะพงษ์. ๒๕๔๖. อิทธิพลภาษาต่างประเทศในภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์พัฒนศึกษา.

จิตร ภูมิศักดิ์. ๒๕๔๗. โครงการแข่งน้ำ ขอดิใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย ลุ่มน้ำเจ้าพระยา.
กรุงเทพมหานคร: ไฟเดียวกัน.

เจตนา นาควัชร. ๒๕๔๖. “วรรณกรรมในชีวิตไทย” ในภาษาไทยของเรา. กรุงเทพมหานคร:
สถาพรบุ๊คส์.

ฉานิศ วงศ์สุวรรณ. ๒๕๔๖. การศึกษาเรื่องพุทธวจนะในพระธรรมบทของเสถียรพงษ์ วรรณปก.
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จิตร์รัตน์ เกิดหาญ. ๒๕๕๐. รวมพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
ปทุมธานี: สกายบุ๊คส์.

คนัย ไชยโยธา. ๒๕๔๓. ๕๓ พระมหากษัตริย์ไทย ร ทรงครองใจไทยทั้งชาติ. กรุงเทพมหานคร:
โอเดียนสโตร์.

ดิเรก มัทธนะสิน. ๒๕๒๘. หน่วยคำภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรรการพิมพ์.

ธรรมนิตย์ นิคมรัตน์. ๒๕๔๗. “สมณนามของโนรา.” วารสารหอสมุดมหาวิทยาลัยทักษิณ ๓
(๑): ๒๘-๓๕.

นภาพร เล้าสินวัฒนา. ๒๕๔๕. การเสด็จขึ้นครองราชย์ พระราชพิธี คติ ความหมาย และ
สัญลักษณ์แห่งสมมติราช. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

นาคะประทีป. ๒๔๖๕. ปาลี-สยาม อภิธาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไท.

นาริรัตน์ เลิศชัยวรกุล. ๒๕๔๘. การศึกษาเปรียบเทียบการตั้งชื่อหมู่บ้านในประเทศไทย.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. ๒๕๒๕. วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์-
พิมพ์เศ.

เนตรทราย มณีโชติ. ๒๕๔๔. สมณนามในข่าวและรายการกีฬาทางสื่อสารมวลชน. วิทยานิพนธ์
นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสื่อสารมวลชน, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บรรจบ พันธุเมธา. ๒๕๔๔. ลักษณะภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย-
รามคำแหง.

เบญจมาศ พลอินทร์. ๒๕๒๔. วรรณคดีขนบประเพณีและศาสนา. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์.

ปานทิพย์ มหาไตรภพ. ๒๕๔๕. นามสกุลพระราชทานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า-
เจ้าอยู่หัว : การวิเคราะห์ทางอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประโชค ชัยสุวรรณ. ๒๕๕๒. การศึกษาราชทินนามพระราชาคณะในคณะสงฆ์ไทย. วิทยานิพนธ์
ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยนเรศวร.

ประพิน มโนมัยวิบูลย์. ๒๕๔๗. “คำสองพยางค์และคำซ้อนในภาษาไทย : การสืบค้นความหมาย
จากภาษาจีน.” วารสารอักษรศาสตร์ ๓๓ (๑): ๑-๑๕.

ประสิทธิ์ ศรีสมุทร. ๒๕๔๔. วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา. สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ.

ประเสริฐ ฐ นคร. ๒๕๔๑. สารนิพนธ์ ประเสริฐ ฐ นคร. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์.

_____. ๒๕๔๑. การอธิบายศิลาจารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัย-
ธรรมมาธิราช.

ปัญญา บริสุทธิ์. ๒๕๓๔. วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา-
จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

ปัทมา ทัตติประเสริฐกุล. ๒๕๔๕. “นวนิยายอิงธรรมะของสไบเมือง: วรรณกรรมสดุดีพระ-
พุทธคุณ”. ภาษาและวรรณกรรมสาร รวมบทความวิชาการ. นครปฐม: ภาควิชา
ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ปริศนา ฟองศรีณย์. ๒๕๕๐. การใช้ภาษาไทยในการตั้งชื่อภาพยนตร์จีน. วิทยานิพนธ์ศิลป-
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ปรีชา ทิชนพวงศ์. ๒๕๒๒. ลักษณะภาษาไทย (ไทย ๑๐๔). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประเสริฐ-
การพิมพ์.

ปรีชา นันทาภิวัฒน์. ๒๕๔๖. ศัพทานุกรมพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: ดวงแก้ว.

ผจงจิตต์ อธิคมนันทะ. ๒๕๔๑. สังคมและวัฒนธรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ผอบ โปษกฤษณะ. ๒๕๒๑. วรรณคดีกับสังคมไทย สรุปผลการสัมมนาวรรณคดีไทย. กรุงเทพ-
มหานคร: อมรินทร์การพิมพ์.

_____. ๒๕๓๘. ลักษณะเฉพาะของภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น.

พ. นพวรรณ. ๒๕๒๐. การใช้ภาษา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: อักษรสัมพันธ์.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). ๒๕๔๘. พจนานุกรมเพื่อศึกษาพุทธศาสนา ชุด “คำวัด”.
กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). ๒๕๔๖. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพ-
มหานคร: สหธรรมิก.

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม). ๒๕๔๕. งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถารมบท.
กรุงเทพมหานคร: พิทักษ์อักษร.

พระพรหมคุณาภรณ์. ๒๕๕๑. พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่
๑). กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร). ๒๕๔๐. มุนีนารถปีน. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิวัดพระธรรม-
กาย.

พระมหาสมปอง มุทิโต. ๒๕๔๗. คัมภีร์อภิธานวรรณนา. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง
จำกัด.

พระมหาสุขพัฒน์ อนนท์จารย์. ๒๕๔๗. กว่าจะมาเป็นพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์. กรุงเทพมหานคร: ลูก ส.ธรรมภักดี.

พัฒน์ เพ็งผลา. ๒๕๔๓. บาลีสันสกฤตในภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

พิฑูร มลิวัดย์. ๒๕๓๐. มรดกพ่อขุนรามคำแหง. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

พุทธทาส ภิกขุ. ๒๕๔๕. พุทธประวัติจากพระโอษฐ์. กรุงเทพมหานคร: อรุณวิทยา.

เพียรศิริ วงศ์วิภานนท์. ๒๕๔๓. ความหมาย: ภาษาไทย ๓. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย-
สุโขทัยธรรมมาธิราช.

ไพบูลย์ ช่างเรียน. ๒๕๑๔. ลักษณะการปกครองและการปกครองของไทย. กรุงเทพมหานคร:
ไทยวัฒนาพานิช.

ภัทราวรรณ วันทนชัยสุข. ๒๕๔๖. ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร: ภูมิปัญญา.

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ๒๕๔๕. หกสิบปีกระเดื่องเหล่าประเลงสวรรค์:
รวมบทความทางภาษาไทย เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์
ครบ ๖๐ ปี. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ภาวาส บุนนาค. ๒๕๔๓. พระปรมาภิไธย สมเด็จพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์.
กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. ๒๕๔๕. ศัพท์ส่องวัฒนธรรม. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
(โครงการประชุมทางวิชาการ ภาษาและวรรณกรรมพิพิธเนื่องในวาระเกษียณอายุราชการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิลยา ช้างขวัญยืน)

_____. ๒๕๔๗. รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๒๘. วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัย.

_____. ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑-๔๕.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. ๒๕๒๕. พระไตรปิฎกและอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. ๒๕๓๓. ปรมตฺถปิณียา นาม ขุทฺตกนิกายกฺคกถาย เปตฺตตฺถกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน.

_____. ๒๕๓๓. ปรมตฺถปิณียา นาม ขุทฺตกนิกายกฺคกถาย อติวุตฺตกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

_____. ๒๕๓๓. ปรมตฺถปฺขุติกถา นาม ขุทฺตกนิกายกฺคกถาย สุตฺต- นิปาตกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน.

_____. ๒๕๓๓. ปปญฺจสฺถนียา นาม มขฺฌมิกายกฺคกถาย มูลปญฺจาสกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน.

_____. ๒๕๓๓. มธฺรตฺถวิลาสินียา นาม ขุทฺตกนิกายกฺคกถาย พุทฺธวํสวณฺณนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๓. มโนรตปฐมนิยา นาม อังคุตตรนิกายกฐกถาย
เอกนิปาตวณฺณนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน.

_____. ๒๕๓๔. วิสุทธิชนวิลาสินียา นาม ขุททกนิกายกฐกถาย อปทานวณฺณนา. กรุงเทพ-
มหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน.

_____. ๒๕๓๔. สัทธมฺปฐโชติคิกาย นาม ขุททกนิกายกฐกถาย จุฬนิกายเทสวณฺณนา.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน.

_____. ๒๕๓๔. สัทธมฺมปกาสินียา นาม ขุททกนิกายกฐกถาย ปฏิสมฺภิตามคฺวณฺณนา.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน.

_____. ๒๕๓๓. สารตฺถปฺปกาสินียา นาม สํยุตฺตนิกายกฐกถาย นิทานวคฺคขณฺฐวาวคฺค-
วณฺณนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. ๒๕๓๒. สุมงฺคลวิลาสินียา นาม ขุททกนิกายกฐกถาย สีสขณฺฐวคฺควณฺณนา.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน.

มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์. ๒๕๔๐. ธาตุปฺปทีปิกา. กรุงเทพมหานคร: มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย.

_____. ๒๕๔๓. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล. กรุงเทพ- มหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. ๒๕๓๘. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช-
วิทยาลัย.

_____. ๒๕๒๕. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช
วิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช. ๒๕๒๖. เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๔ (Thai 4) หน่วยที่ ๑-๓). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช.

ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๒. พจนานุกรมรวมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา ลิลิตโองการแช่งน้ำ. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. ๒๕๔๔. พจนานุกรมรวมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา ไตรภูมิภค. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. ๒๕๔๖. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๖. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น.

_____. ๒๕๕๕. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๕. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์.

ราตรี ชันวารชร. ๒๕๔๑. การศึกษาคำในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช . กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วนิดา จงบรรจบ. ๒๕๓๔. การศึกษาภาษาที่ใช้ในการตั้งชื่อธุรกิจการค้า. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วรรณ แก้วแพรก. ๒๕๒๔. การใช้คำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน. กรุงเทพมหานคร: โอเดียน-สโตร์.

วิเชียร อากาศฤกษ์และสุนทร สุภูตะโยธิน. ๒๕๒๘. ประวัติสมณศักดิ์และพัทยศ. กรุงเทพมหานคร: เนชั่นเนล เอสเตท.

วิไลศักดิ์ กิ่งคำ. ๒๕๕๐. ภาษาต่างประเทศในภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วิไลศักดิ์ กิ่งคำ. ๒๕๔๗. ภาษาไทยถิ่น (พิมพ์ครั้งที่๓). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย-
เกษตรศาสตร์.

เวทย์ บรรณกรกุล. ๒๕๕๒. บาลีไวยากรณ์ (วชิวิภาคภาคที่ ๒ อาขยาตและกิตก์). กรุงเทพ-
มหานคร: หจก. ประชุมสาส์นไทยการพิมพ์

ศักดิ์ศรี เข้มแน่นดา. ๒๕๔๓. วรรณคดีพุทธศาสนาพาทย์ไทย. กรุงเทพมหานคร: คณะอักษร-
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สนิท ตั้งทวี. ๒๕๒๗. วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

สมชาย ลำควน. ๒๕๒๖. ไวยากรณ์ไทย. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์

สมเด็จพระมหาสมเ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. ๒๕๒๗. บาลีไวยากรณ์ (วชิวิภาค ภาคที่ ๒
อาขยาตและกิตก์). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย

สันติ เทชอักษรกุล. ๒๕๔๘. ตามรอยพระพุทธองค์พร้อมภาพถ่ายพระพุทธรูปสถานสำคัญ. กรุงเทพ-
มหานคร: เจ.ซี.การพิมพ์.

สายทิพย์ นุกุลกิจ. ๒๕๓๓. วรรณคดีเกี่ยวกับชนบประเพณี. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรี-
นครินทรวิโรฒ.

สิน พันธุ์พินิจ. ๒๕๔๗. เทคนิคการวิจัยทางสังคมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: วิทย์พัฒน์.

สุชาติ ธาราวาสน์. ๒๕๔๘. การศึกษาคำและความหมายราชทินนาม จากสมณศักดิ์พระสงฆ์ไทย
ปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

สุชาติ หงษา. ๒๕๔๕. วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: โอเดียน-
สโตร์.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. ๒๕๓๑. ลักษณะภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

_____. ๒๕๓๔. ลักษณะภาษาไทย. ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ๒๕๒๗. การใช้ภาษาในการตั้งชื่อของคนไทย. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุริยา รัตนกุล. ๒๕๔๔. อรรถศาสตร์เบื้องต้น. นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. ๒๕๔๓. คำบรรยายพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

แสง จันทรงาม และคณะ. ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกสำหรับพระนวกะและพุทธศาสนิกชนทั่วไป เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

สำนักนายกรัฐมนตรี. ๒๕๒๑. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี.

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. ๒๕๔๕. ราชศัพท์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

สำนักราชเลขาธิการ. ๒๕๔๒. ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย สะพานยศเส.

สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ. ๒๕๔๕. บรรทัดฐานภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

หลวงเทพดรณานุรักษ์. ๒๕๔๐. ธาตุปฏิบัติภา หรือ พจนานุกรมบาลี-ไทย. กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัย.

อรุณศรี เบญจศิริเลิศ. ๒๕๔๕. ภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทย. นครราชสีมา: สถาบันราช-
ภัฏนครราชสีมา.

ประวัติการศึกษาและการทำงาน

ชื่อ - นามสกุล	นายบุญเลิศ วิวรรณ
วัน เดือน ปี ที่เกิด	วันที่ ๑๐ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๒๑
สถานที่เกิด	จังหวัดศรีสะเกษ
ประวัติการศึกษา	ปริญญาธรรม ๕ ประโยค สำนักเรียนวัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร พุทธศาสตรบัณฑิต (เอกภาษาไทย) เกียรตินิยมอันดับ ๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (จารึกภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศิลปากร
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย หัวหน้ากลุ่มงานเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ท้องถิ่น และหัวหน้าหอวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏ- นครสวรรค์
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ ตำบลนครสวรรค์ตก อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์
ทุนการศึกษา	กองทุนพัฒนานุเคราะห์ ระดับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิต พ.ศ. ๒๕๔๕ ปีงบประมาณ ๒๕๕๐-๒๕๕๒ มหาวิทยาลัย- ราชภัฏนครสวรรค์